Albert Soboul

1789

FRANSIZ İNKILÂBI TARİHİ

KÜLTÜR DİZİSİ : 6

ALBERT SOBOUL

1789
FRANSIZ İNKİLÂBI TARİHİ

Çeviren :
Şerif HULÛSİ

CEM YAYINEVİ

Dizgi ve baskı : Hüsnütabiat Matbaası. İstanbul, 1969
CEM YAYINEVİ : Tan Apt. Başmusahip S. Cağaloğlu, İst.

ÖNSÖZ

Fransız İnkılâbı, XVII inci yüzyıldaki Hollanda ve İngiliz İnkılâplarile birlikte, uzun süren iktisadî ve sosyal bir tekâmülü tamamlar; burjuvaziyi dünyaya hâkim kılan bu tekâmül olmuştur.

Bugün harcıâlem gibi görünen bu hakikat, ancak burjuvazinin en şuurlu doktrin adamları tarafından XIX uncu yüzyılın başlarında, ilân edilmişti. Louis XVIII tarafından 4 Haziran 1814 te ilân edilip, 1830 Temmuz İnkılâbında tekrar gözden geçirilen Meşrutiyet Anayasasını tarih vasıtasile doğru ve haklı göstermek istiyen Guizot ispat etmişti ki, Fransız toplumunun orijinalliği, tıpkı İngiliz toplumu gibi, temelinde halkla aristokrasi arasında kuvvetli bir burjuva sınıfının bulunmasından ileri gelmekteydi; bu sınıf yeni bir toplumun fikir sistemini kurmuş ve idareci kadrolarını yetiştirmişti; 1789 bu durumun tasdik ve kabul edilmesinden başka bir şey değildi. Guizot'dan sonra Tocqueville, daha sonra da Taine bu fikri savundular. «Yüzyıllardanberi türlü engeller arasından geçip, kendi elile yıktığı eski rejimin harabeleri arasında halâ bugün de yürüdüğü görülen bu karşı gelinmesi imkânsız İnkılâptan, Tocqueville «bayağı büyük bir dinî dehşet ve korku» ile söz etmiştir. Taine ise, burjuvazinin toplum kademelerinde yavaş yavaş yükselip, sonunda da artık eşitsizliğe katlanamayışını göstermiştir. Ama, menkul servetin, ticarî teşebbüslerin, sanayi teşebbüslerinin ortaya çıkıp gelişmesinin burjuvazinin doğmasında ve ilerlemesinde birinci sebebi teşkil ettiğini gayet iyi bildikleri halde, bu tarihçiler İnkılâbın iktisadî kaynaklarının ya da bu

İnkilâbı yapmış olan sosyal sınıfların tam ve kesin olarak incelenmesi meselesi ile pek kaygılanmamışlardır.

Burjuvazinin bu tarihçileri, aydın görüşlü olmalarına rağmen, hele asıl temel meseleyi, yani İnkılâbın son tahlilde istihsal münasebetleri ile istihsal kuvvetlerinin karakteri arasındaki zıtlık vasıtasile izah edildiği meselesini bir türlü aydınlığa kavuşturamamışlardır. Burjuvazinin gücünde temeli teşkil eden istihsal vasıtalarının «derebeylik toplumu» içinde yaratılıp geliştiğini ilk defa Karl Marx ile Friedrich Engels, Komünist Partisi Bildirisi *adlı eserlerinde kuvvetle belirttiler. XVIII inci yüzyıl sonunda, mülkiyet rejimi, ziraat ve imalâthane (manufacture) teşkilâtı, tam bir gelişme halinde olan istihsal kuvvetlerine artık uygun değildi ve istihsalin ayağında birer köstekti.* Komünist Partisi Bildirisi *yazarları: «Bu zincirleri parçalamak lâzımdı. Netekim parçalandı» diye yazıyorlar.*

Fransız İnkılâbının sosyalist tarihi *adlı eserinde tarihi maddecilikten bir dereceye kadar ilham alan Jean Jaurès (bir dereceye kadar ilham alan, diyoruz, netekim eserine yazdığı* Genel giriş*'te tarihî yorumlayışının «hem Marx ile maddeci, hem de Jules Michelet ile mistik» olacağını kendisi de söylemiyor mu?) İnkılâbın iktisadî ve sosyal alt yapısını belâgatla dolup taşan ve âbide değerini halâ da muhafaza eden pek büyük ve geniş bir tablo halinde yeniden canlandırdı. «Biliyoruz ki,* diyor, *iktisadî şartlar, istihsal ve mülkiyet şekli tarihin asıl temelini teşkil eder.» İnkılâp tarihini yazma işini ileri götürebilmesini, Jaurès, hiç şüphe yok ki, işçi hareketinin, XX inci yüzyıl başlarındaki gelişmesine borçludur.* Fransız İnkılâbının sosyalist tarihi *1922 yılında yeniden basıldığı zaman esere bir önsöz yazan Albert Mathiez, bu noktayı hiç te açıkça ifade etmemişse de, «meclislerin ve partilerin dağdağalı hayatına karıştığından ötürü, inkılâpçıların duygularını, aydın ya da müphem düşüncelerini tekrar yaşatmakta bir profesörden, odasına kapanıp çalışan bir adamdan daha kabiliyetli olan» Jaurès, geçmiş zamanlara ait vesikaların incelenmesine, siyasî mücadelelerde kendisi-*

ne kılavuzluk etmiş «o keskin anlayışı, o feraseti getirmişti» demekle bunu anlamıştı. Bununla beraber, Jaurès'nin eserinde şemacılığa düşmek gibi bir kusur var belki. İnkılâp bu eserde tamamile düpedüz akıp gider: İnkılâbın sebebi, olgunluk çağına varmış olan burjuvazinin iktisadî ve fikri gücündedir; sonucu ise, bu gücün kanunla pekiştirilmesi olmuştur.

Daha ileri giden Saynac ile Mathiez, 1787-1788 yıllarında en yüksek noktasına varan aristokrat tepkisinin XVIII inci yüzyılda ne olduğunu iyice belirttiler; Mathiez de bunu müphem bir deyim olan «soylular isyanı» sözlerile ifade etti. Bu deyimle, soylular sınıfının her türlü ıslâhat teşebbüsü karşısındaki azgın muhalefeti, bütün devlet hizmetlerinin imtiyazlı bir avuç azınlık tarafından kapışılması, üstünlüğün yüksek burjuvazi ile paylaşılmasını inatla reddetmesi anlatılmak isteniyordu. Fransız İnkılâbının şiddetli ve sert karakteri, burjuvazinin iktidara gelmesi adım adım ilerliyen bir tekâmülün sonucu değil de, anî bir keyfiyet değişmesi sonucu olduğu işte böyle izah edilmişti.

Oysa, İnkılâp sadece burjuvazinin eseri değildi. Jean Jaurès'den sonra, Halkın (Tiers Etat'nın) (1) hızla parçalanması üstünde ve burjuvazinin türlü hizipleri ile halk sınıfları arasında kendini göstermekte gecikmiyen zıtlıklar üstünde ısrar eden Mathiez, İnkılâp tarihinin ve sonraki merhalelerde ilerleyişinin karmaşık bir karaktere sahip olduğunu fark etti. Tarihçilerin o zamana kadar dikkatini çeken Paris sahnesinden ve büyük şehirlerden gözlerini ayıran Georges Lefebvre (XVIII inci yüzyıl sonunda Fransa da temelinde halâ bir ziraat memleketi olduğuna göre) köylüler sınıfını incelemeğe girişti. Köylülerin eylemi, ona gelinceye kadar, derebeyliğe ve kıral iktidarına karşı, aslında, burjuvazi ile birlikte yöneltilen şehirli hareketlerinin bir yankısı olarak dikkata alınmıştı: Böylelikle, İnkılâbın mütecanis

(1) Tiers Etat *karşılığı kullanılan* Halk *kelimesini*, le peuple *karşılığı olan* halk *kelimesinden ayırmak için, ilk harfini büyük olarak yazdık (çev.).*

yüzü ve akışındaki heybet muhafaza edilmiş oluyordu. İyice kesin sosyal tahlillerden işe başlıyan Georges Lefebvre ispat etti ki, burjuva İnkılâbı çerçevesi içinde, kaynakları, kullanılan usulleri, buhranları ve eğilimleri bakımından kendi bağımsızlığına sahip bir köylü akımı gelişmiştir. Bununla beraber, şunu da açıkça belirtelim ki, köylü hareketinin ana hedefi, burjuva İnkılâbının güttüğü amaçlarla, yani derebeylik istihsal münasebetlerini yıkmakla birleşmiş bir haldeydi. İnkılâp kırlarda ve köylerde hâkim olan eski mülkiyet rejimini söküp attı, ziraattaki eskimiş teşkilâtın yıkılıp gitmesini hızlandırdı.

Georges Lefebvre'in eseri ispat ve örnek değeri taşır. Bu değerli tarihçinin açtığı yeni araştırma alanı bir yana bırakılırsa, İnkılâbın sosyal tarihi halâ yazılmamış bir halde durmaktadır. Bilgilerimizin ilerlemesi ancak bu sosyal tarih sayesinde mümkün olacaktır. Toprak serveti ile menkul servetin, türlü sosyal sınıfların ve bu sınıfları vücuda getiren grupların iktisadî gücünün kılı kırk yararcasına tahlilinden hareket ederek, ancak, sınıflar arasındaki zıtlıkların ve sınıf mücadelesinin oynadığı rol anlaşılacak, inkılâpçı hareketin kararsızlıkları, bocalamaları ve ilerlemeleri iyice belirecek, sonunda İnkılâbın doğru bir bilânçosunu çıkarmak mümkün olacaktır.

Dikkata değer bir şey de şudur: Burjuvazi yüz elli yıldanberi tam bir saltanat sürdüğü halde, elimizde burjuvazinin İnkılâp devrindeki tarihini inceliyen hiç bir kitap yoktur. İktisadî gücü incelemekten çok, zihniyeti incelemeğe çalışan birkaç deneme, ya bir mıntıkayı ya da bir şehri, ya bir aileyi ya da bir kategoriyi inceliyen ve vesika araştırması ile uğraşmak, tutulacak yolu göstermek bakımından değerli birkaç monografi bir yana bırakılırsa, İnkılâp hakkındaki çalışmalar bu alanda çok geri kalmıştır. Tabiî ki, toplumu *yani* kibar tabakayı, *hâkim sınıfları tasvir eden kitaplar yok değil, ama, ya hatıralara, ya da mektuplara dayanarak yazılan bu kitaplar ya örf ve âdetleri tasvir etmekten, ya da fikirlerin bir taslağını çizmekten başka bir şeyle uğ-*

raşmıyor; oysa, istihsal münasebetlerini, gelirleri ve nakit serveti de belirtmek gerekirdi. Burjuvazinin İnkılâp zamanındaki tarihi yazılmadığı gibi, aristokrasinin de bu devirdeki tarihi henüz ortada yoktur; şehirlerdeki halk sınıflarının tarihi ise, yeni yeni şekillenmeğe başlamıştır. Ciddî bir tarihî araştırmanın ilk hedefi, eldeki vesikalar nisbetinde, iktisadî konularla ve vergi ile ilgili vesikalardan çıkarılacak istatistik bilgilerine dayanan mahallî monografiler hazırlamak olmalı. Zıtlıkları iyice belirtmek ve sınıf mücadelesini bütün karmaşıklığı ile kendi hareketi içinde izlemek imkânını verecek sosyal sınıflar ve sosyal kategoriler üstündeki sentez çalışmaları ancak o zaman mümkün olabilecektir. Meselâ, şeker kamışı çıkaran adaların sömürülmesi ve buna bağlı büyük deniz ticareti sık sık tasvir edildiği halde, elimizde Bordeaux şehri burjuvazisi hakkında iyi yazılmış bir eser yok. Gironde'un servetini ve gücünü anlıyabilecek, temsil ettiği sosyal grubun sınırlarını çözebilecek bir durumda olmadıkça, Gironde hakkındaki bütün düşüncelerimiz boşlukta kalacaktır.

Daha bir çok misal vermek kolay: Bu misaller bize gösteriyor ki, ilmî araştırmalara henüz açılmamış çok geniş bir alan vardır; mevcut sosyal kuvvetler hakkında doğru bilgi sahibi olmadığımızdan ötürü de İnkılâbın yaşıyan bir çok heyecanlı olayları karanlıklar içinde kalmaktadır.

GİRİŞ

ESKİ KIRALLIK REJİMİNDE BUHRAN

1789 yılında Fransa, o zamandanberi «Eski Kırallık Rejimi» denilen bir rejimin çerçevesi içinde yaşıyordu.

Toplum özü ile aristokrat kalmıştı. Dayandığı temeller doğuştan gelme imtiyaz ile toprak serveti ve zenginliği idi. Ama, bu eski yapı, menkul servetin önemini ve burjuvazinin gücünü kuvvetini arttıran iktisadın tekâmülü ile kemirilmekteydi. Ayni zamanda da, müspet bilgilerin ilerlemesi, Aydınlık felsefesinin zihinleri saran hamlesi, kurulu düzenin dayandığı fikrî temelleri sarsmıştı. Fransa XVIII'inci yüzyılın sonlarında, aslında, hâlâ bir ziraat ve zanaat memleketi olarak kalmışsa da, büyük ticaretin gelişmesi ve büyük sanayiin meydana çıkması yüzünden eski iktisat değişmekteydi. Kapitalizmin ilerlemesi, iktisadî hürriyet davası, eski iktisadî düzene bağlı sosyal kategorilerin, hiç şüphe yok ki, şiddetli bir mukavemeti ile karşılaşmıştı. Oysa, burjuvaziye göre, bunlar çok lüzumlu şeylerdi; zaten, filozoflar ile iktisatçılar da burjuva sınıfının sosyal ve iktisadî menfaatlarına uygun bir doktrin vücuda getirmişlerdi. Soylular sınıfı resmî hiyerarşide en ön sırayı pek âlâ muhafaza edebilirdi; ama, iktisadî gücü de, toplumdaki sosyal rolü de zayıflamıştı.

Eski kırallık rejimi ve derebeylikten kalma şeyler, bütün ağırlığı ile, en çok, halk sınıflarının, köylülerin sırtına yüklenmişti. Bu sınıflar haklarının neler olduğunu, ne kadar güçlü olduklarını henüz anlayabilecek halde değillerdi; kuvvetli iktisadî yapısı ile, fikrî parıltısı ile, burjuvazi bunların gözüne, tabii ki, biricik kılavuz olarak görünmekteydi. XVIII inci yüzyıl Fransız burjuvazisi geçmişine, oynadığı role, menfaatlarına uygun bir felse-

fe vücude getirmişti; ama, iyice akla dayanan ve eski kırallık rejimini tenkit edip bu rejimin yıkılmasına yardım eden bu felsefe, evrensel bir değer kazanarak, bütün Fransızlara ve bütün insanlara seslenmekteydi.

Aydınlık felsefesi, eski hayat ve toplum görüşü yerine, insan zekâsının ve ilmî bilginin durmadan ilerleyeceği inancına dayanan bir sosyal saadet ideali getirmişti. İnsan, haysiyetine kavuşmuş oluyordu. İnsanoğlunun iktisadî olsun, siyasî olsun, bütün alanlardaki faaliyeti teşvik görmeliydi. Genel serveti arttırmayı, tabiata daha iyi hâkim olabilmek için tabiatı öğrenmeyi filozoflar insana hedef olarak göstermişlerdi. Böylelikle, insan toplumları tam bir şekilde gelişir ve serilip serpilebilirdi.

Eski Kırallık Rejimi, bu yeni ideal karşısında, kendini savunacak hale düşmüştü. Kişi hâkimiyetine dayanan kırallık hâlâ kutsal bir hak olmakta devam ediyordu. Fransa kıralı, Tanrının yeryüzündeki temsilcisi sayılıyordu. Bu yüzden, mutlak bir iktidara sahipti. Ama, bu mutlak kırallık rejiminde eksik olan şey azim ve irade idi. Louis XVI mutlak iktidarını, sonunda, aristokrasinin eline bırakmıştı. «Aristokrasi İnkilâbı» denilen (oysa, daha çok, şiddet ve isyan karşısında yılmayan «soylular gericiliği», daha doğrusu, «aristokrat gericiliği» olan) şey 1789 burjuva İnkılâbından daha önce 1787 de patlak verdi. Machault, Maupeou, Turgot'nun devlet yapısında giriştikleri ıslâhat, dikkate değer bir idareci memur kadrosuna rağmen, aristokrasinin kaleleri olan Parlamentoların ve Eyalet meclislerinin inatçı mukavemeti karşısında başarısızlığa uğradı. O kadar ki, idarî teşkilât hiçbir zaman düzelmedi, Eski Kırallık Rejimi de tamamlanmamış olarak, yarım kaldı.

Kırallık kurumları Louis XIV zamanında aşağı yukarı son şekillerini almış bulunuyordu: Louis XVI atası

zamanında kullanılan o eski bakanlıklarla, o eski divanlarla memleketi idare ediyordu. Oysa, Louis XIV kişi hâkimiyetine dayanan kıralık sistemini o zamana kadar varılamayan bir seviyeye çıkarmışsa da, bu sisteme mantıklı ve mütecanis bir yapı kazandıramamıştı. Millî birlik XVIII inci yüzyılda epey ilerlemişti; bu ilerleme ulaştırmanın ve iktisadî münasebetlerin gelişmesile, kolejlerdeki öğretimin yardımı ile, klâsik kültürün yayılması, okumanın, salonların, fikir derneklerinin yardımı ile, felsefî fikirler sayesinde olmuştu. Yine de öyle iken, bu millî birlik yarım kalmıştı. Şehirler ve eyaletler imtiyazlarını ellerinde tutuyor; Kuzey kendi örf ve âdetlerini, Güney de Roma hukukunu muhafaza ediyordu. Ağırlık ve uzunluk ölçülerinin çeşitli ve her yerde başka başka olması, köprüden geçme paraları ve memleket içi gümrükler milletin iktisadî bakımdan birleşmesine engel oluyor, Fransızları bazan kendi memleketlerinde birer yabancı haline getiriyordu. Karışıklık ve düzensizlik idarî teşkilâtın âdeta niteliği haline gelmişti: Adalete, maliyeye, askerliğe, dine ait yetki çevreleri (daireleri) birbirlerine karışmış, birbirlerinin sınırları içine girmişti.

Eski Krallık Rejiminin yapıları toplumda ve devlette tutunduğu halde, (Ernest Labrousse'un kullandığı ifadeyi kullanarak söyleyelim) «o yıllardaki durumu vücude getiren unsurların tümünde patlak veren hakikî bir İnkılâp» sosyal gerilimleri arttırmış, nüfusun çoğalması, fiatların artması da bunlara eklenince, buhran şiddetlenmiştir.

XVIII inci yüzyılda Fransa'da nüfus artışı, bir durgunluk devresi geçirdikten sonra, 1740 dan itibaren göze batar hale gelmişti. Aslına bakılırsa, bu az bir artıştı. Çünkü, XVII inci yüzyıl sonunda 19 milyon olarak tahmin edilen kırallık nüfusu İnkilâp arifesinde 25 milyona yükselmiş bulunuyordu. 1784 yılında yayınlanan «Fran-

sanın Malî İdaresi» adlı eserinde Necker nüfusu 24,7 milyon olarak gösterir ki, bu miktar az gibi görünüyor. Nüfusu 25 milyon olarak kabul edecek olursak, artışın 6 milyon, mıntıkaya göre bazı değişiklikler olacağı da düşünülürse, % 30 - % 40 olduğu söylenebilir. O yıllarda İngiltere'nin nüfusu 9 milyondu (o yüzyıl içindeki artışı % 80); İspanya'nın nüfusu ise, 10,5 milyondan fazla değildi. Doğum nispeti Fransa'da yüksekliğini muhafaza ediyordu, % 40 tı; bununla beraber, aristokrat ailelerde doğum nispeti biraz düşüktü. Yıldan yıla değişen ölüm nispeti 1778 de % 33 e düşecektir. Doğanların ortalama yaşama yaşı, İnkılâp arifesinde, 29 yaşına kadar yükselmişti. Bu nüfus artışı, en çok, XVIII inci yüzyılın yarısında göze batar hale gelir. Bu artış, XVIII inci yüzyılda görülen gıdasızlıktan, açlıktan ve salgın hastalıklardan (1709 daki «büyük kış» ta olduğu gibi) ileri gelen büyük buhranların ortadan kalkması sayesinde olmuştur. «Açlık» tipinden olan bu buhranlar 1741 - 1742 den sonra ortadan kalkmağa başlamış, eski halini muhafaza eden doğum nisbeti ölüm nisbetini aşınca, daha çok halk tabakalarındaki ve şehirlerdeki insan sayısı çoğalmıştır. Bu nüfus artışından, köylerden çok, şehirlerin faydalandığı anlaşılıyor. 1789 da Fransa'da nüfusu 10.000 den fazla olan altmış kadar şehir vardı. 2.000 kişiden fazla olan insan toplulukları da şehir kategorisi içine alınacak olursa, şehirlerde oturan nüfus bütün nüfusun % 16 sını bulur. Nüfusun bu artışı ziraî mahsul talebini arttırmış, bu yüzden fiatların yükselmesine yardım etmiştir.

XVIII inci yüzyılda, Fransa'daki fiyat ve gelir hareketi 1733'den 1817 ye kadar hep artış gösterir. Simiand'ın kullandığı deyimle söyleyelim, A safhasının ardından, XVII inci yüzyıldan ta 1730 a kadar süren bir B düşüş safhası gelir. Uzun süreli hareket 1733 e doğru başlamıştır (Fransız lirası 1726 da istikrarlı hale getirilmiş, ta İnkılâba kadar parada hiçbir değişiklik olmamıştır). 1758 e

kadar ağır ağır giden artış 1758 den 1770 e kadarki devrede hızlanmış (Louis XV in «altın çağı»), istikrarlı bir devre geçirdikten sonra, İnkılâp arifesinde tekrar yükselmiştir. Ernest Labrousse'un 1726 - 1741 temel devresindeki fiatları 100 kabul ederek 24 gıda maddesi ya da ticaret eşyası üstünde yaptığı hesaplara göre, 1771 - 1789 devresinde uzun süreli ortalama artış % 4 tür, bu ortalama 1785 - 1789 yıllarında % 65 e yükselir. Artış her mamule ya da mahsule göre farklıdır; fabrika mallarına nispetle gıda maddelerinde, ete nispetle zahirelerde daha önemlidir; bu özellikler iktisadın temelinde hâlâ ziraî olduğunu göstermektedir. Zahire, o zamanlar, halk bütçesinde büyük bir yer tutuyor, zahire istihsali az artıyordu; oysa, nüfus hızla artmakta, yabancı memleket zahirelerinin rekabeti işe karışmamaktaydı. 1785 - 1789 devresinde fiyat artışları buğdayda % 66, çavdarda % 71, ette % 67; yakacak odunda ise, bütün rekorları kırıp, % 91 e fırlamıştı. Şarabın özel bir durumu vardı: bundaki artış % 14 tü; birçok bağcılar zahire istihsal etmedikleri için ekmeği para ile satın almak zorunda olduklarından, şaraptaki kazançların düşmesi tehlikeli bir hal almıştı. Dokumalardaki artışla (yünlü kumaşlarda % 29) demirdeki artış (% 30) ortalama artışın altındaydı.

Devrî değişiklikler (1726 - 1741, 1742 - 1757, 1758 - 1770, 1771 - 1789 devreleri) ile mevsim değişiklikleri uzun süreli harekette üst üste geliyor, artışı daha şiddetlendiriyordu. 1789 da devrenin en çok artışı buğdayda % 127 yi, çavdarda ise % 136 yı bulmuştu. Zahire konusunda, mahsulün bol olduğu yıllarda ya hissedilmeyen ya da pek az hissedilen devrî değişiklikler mahsulün kötü gittiği yıllarda artar; o zaman, sonbahardan gelecek mahsul yılına kadarki süre içinde fiyatlar % 50 - 100 arasında artar, hattâ daha da fazla arttığı olur. 1789 yılında en çok mevsim artışı Temmuzun onbeşine raslamış, buğdayda % 150 ye, çavdarda ise, % 165 e kadar yükselmişti. Şu halde, o zamanki durumu vücuda getiren un-

surların tümündeki tekâmül, en çok, hayat pahalılığı ile kendini göstermişti. Bundan doğacak sosyal sonuçları tahmin etmek gayet kolaydır.

Bu iktisadî iniş çıkışların türlü sebepleri vardır. Devrî ve mevsimle ilgili iniş çıkışların, bundan doğan buhranların sebeplerini istihsalin genel şartlarında ve ulaştırmanın durumunda aramalıdır. Her mıntıka kendi içine kapanmış olarak yaşıyor, hayat pahalılığını mahsulün önemi tâyin ediyordu. Yapısı ile zanaatçı olup, az ihracat yapan sanayi iç istihlâke tâbi idi, ziraattaki iniş çıkışlara sıkı sıkıya bağlıydı. Uzun süreli fiyat artışı ise, ödeme vasıtalarının çoğalmasından ileri gelmişti. XVIII inci yüzyılda, kıymetli maden istihsali, hele Brezilya'da altın, Meksika'da gümüş istihsali çok arttı. Para bolluğu ve fiyatların yükselmesi açısından bakılınca, İnkılâp bir dereceye kadar Meksika maden kuyularında hazırlanmıştır, denebilir. Nüfusun çoğalması da, talebi arttırmak suretiyle, fiyatların yükselmesine yardım etmiş oldu.

Eski kırallık rejimindeki buhran iktisadî, sosyal ve siyasî yüzlerile işte böyle belirmişti. Bu buhranı incelemek demek, İnkılâbın hem derin hem de arızî sebeplerinin bir tablosunu çizmek ve bu buhrana çağdaş Fransa tarihinde orijinal manasını veren şeyin ne olduğuna önceden işaret etmek demektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMDA BUHRAN

Eski hukuk, Eski Krallık Rejiminin aristokrat toplumunda, birbirinden ayrı üç düzenin *ya da* sınıfın *varlığını kabul etmişti: Rahipler düzeni, Soylular düzeni, milletin büyük çoğunluğunu içine alan Halk (Tiers Etat).*

Düzenlerin kökü ta Orta Çağa kadar çıkar. Dua edenler, savaşanlar, bu ikisini beslemek için çalışanlar arasındaki ayırım o devirde ortaya çıkıp yerleşmişti. Bu üç düzenden en eskisi rahipler düzeni idi. Bu düzenin kökünde kilise hukuku ile idare edilmek gibi özel bir durumu vardı. Daha sonra, lâikler arasında soylular düzeninin sosyal grubu belirdi. Ne papaz, ne de soylu olanlar «laboratores» (çalışanlar) kategorisini teşkil etti, bu da Halkı (Tiers Etat'yı) doğurdu. Ama, bu sonuncu düzen yavaş yavaş teşekkül etti. Bu düzen içinde, önce yalnız burjuvalar, yani kıralın fermanı ile imtiyazlara ve bazı muafiyetlere sahip şehirlerin insanları yer almıştı. Kırlarda ve köylerdeki soylu olmayan kaba halk kitleleri halkın milletvekillerini seçmek için 1484 te ilk defa seçime katıldıkları zaman, bunlar da Halk düzenine sokuldular. Düzenler yavaş yavaş sağlamlaşıp yerleşti, kendilerini krallığa kabul ettirdi; öyle ki, düzen ya da sınıf ayırımı krallığın örf ve âdet hukuku ile teyit edilen ana kanunu haline geldi. Milletlerin âdetleri ve zihniyeti üstüne deneme *(1756) adlı eserinde, Voltaire düzenleri* Kanunî ve meşru *diye nitelendirir ve «millet içinde milletler» diye tarif eder.*

Düzenler birer sosyal sınıf değildi; her biri birbirine az çok zıt bir takım gruplara ayrılmıştı. Hele derebeylik sistemine, el ile yapılan işleri ve istihsal ile ilgili uğraşları aşağı ve hakir görmeye dayanan eski toplum yapısının gerçekle bağdaşmış hiç bir tarafı yoktu.

Eski Kırallık Rejimi Fransa'sının toplum yapısı ilk zamanlardaki karakterini, Fransa'nın X-XI inci yüzyıllara doğru şekillenmeğe başladığı devirdeki karakterini muhafaza etmişti. O zamanlar, toprak biricik servet kaynağı idi; toprağa sahip olanlar, toprağı işliyenlerin de, yani toprak kölelerinin de efendileri idi. Bu ilkel toplum düzeni, o zamandanberi, bir çok değişikliklerle alüst olmuştu; kıral, senyörlerin (para basmak, vb. gibi) hükümranlık haklarını ellerinden almıştı, ama, sosyal ve iktisadî imtiyazlarını yine olduğu gibi bırakmış, senyörler toplum hiyerârşisindeki en yüksek yeri muhafaza etmişlerdi. Oysa, XI inci yüzyıldan itibaren ticaretin tekrar canlanması, zanaatçı istihsalinin gelişmesi, «menkul servet» denilen yeni bir servet ve zenginlik şeklini, bununla beraber de, «burjuvazi» adı verilen yeni bir sosyal sınıfı yaratmıştı.

Burjuvazi, XVIII inci yüzyılın sonunda, istihsalin başına geçmiş bulunuyordu. Kırallık idaresinin kadrolarını teşkil ettiği gibi, devlet makinasının işlemesi için lüzumlu sermayeleri de yine o veriyordu. Soylular sınıfı artık tamamile asalak hale gelmişti. Toplumun kanunî ve nizamî yapısı sosyal ve iktisadî gerçeklerle bağdaşamaz olmuştu.

I

Derebeylik aristokrasisinin çökmesi

Eski Kırallık Rejimi toplumunda, aristokrasi imtiyazlı sınıfı teşkil ederdi; soylular düzeni ile yüksek rahipleri içine almıştı.

1789 da, soylular sınıfı «düzen» olarak yaşamakta idiyse de, Orta Çağda elinde bulundurduğu kamu gücü

yetkilerini çoktan kaybetmişti. Capétiens hanedanı (1087 - 1328), uzun süren mücadeleler pahasına, vergi toplamak, asker toplamak, para basmak, kaza yetkisini kullanmak gibi hükümranlık haklarını kullanmayı tekrar ele geçirmişti. La Fronde denilen iç savaştan (eskisi 1648 - 1649, yenisi 1649 - 1653) sonra, yenilen ve kısmen de iflâs eden soylular boyunduruk altına girmişlerdi. Ama, yine de öyleyken, soylular toplum hiyerarşisindeki yüksek yeri 1789 yılına kadar tutmakta devam ettiler. Bunlar, devletin, rahiplerden sonra gelen ikinci «düzeni» idi.

Aristokrasi imtiyazlılarla tam bir şekilde birleşmiş değildi: Halktan gelen papazlar ve din adamları aristokrasiden sayılmazdı. Aristokrasinin temelini soylular teşkil ediyordu. Rahipler düzeni tam ortasından ikiye bölünmüş imtiyazlı bir düzendi; Sieyes'e göre, zaten bir düzen olmaktan çok, bir meslekti. Gerçekten, piskopos, başrahip, rahip gibi din adamları aristokrasiden oldukları halde, aşağı rahipler, yani papazlar ve rahip yardımcıları, sosyal bakımdan, halka bağlıydılar.

1. Soylular: Çökme ve gericilik.

Soylular sayıca aşağı yukarı 350.000'i buluyor, yani nüfusun % 1,5'unu teşkil ediyordu. Ayrıca, mıntıkalara göre beliren farkları da belirtmek lâzımdır. Bazı nüfus başına alınan vergi cetvellerine, ya da 1789'daki seçim işlemlerine katılmış soylu seçmenler sayısına göre, şehirlerde oturan soylular nisbeti % + 2 ile % — 1 arasında değişmektedir: Evreux'de % + 2, Albi'de % — 1,5, Grenoble'de % — 1, Marsilya'da % — 1.

Soylular gerçi kırallığın ikinci düzenini teşkil ediyordu, ama, toplumun hâkim sınıfıydı. XVIII'inci yüzyılda, bu deyim çok dağınık bir takım unsurları, çoğu zaman birbirine düşman hakikî kastları ifade etmekte ve gizlemekteydi. Bütün soyluların kılıç kuşanmak, kilisede kendilerine ayrılan sırada oturmak, idama mahkûm edi-

lince asılmayıp boynu vurulmak gibi şerefli, hele dolaysız vergiden, yol angaryasından, savaşta askerleri evinde barındırmaktan muaf olmak gibi, vergi, avlanma hakkı, ordunun en yüksek kademelerine, kilisenin en yüksek mevkilerine, hâkimliğin en yüksek derecelerine yükselmek tekeli gibi iktisadî imtiyazları vardı. Ayrıca, tımar (fief) sahibi soylular köylülerden derebeylik hak ve resimlerini toplarlardı. Oysa, tımar sahibi olmadan soylu olmak mümkün olduğu gibi, Halktan olup soylu tımarına sahip olmak da mümkündü. Soylular ile derebeylik sistemi arasındaki bütün bağlar ve münasebetler ortadan kalkmıştı. Soylu toprak mülkiyeti her mıntıkada değişirdi. Kuzey memleketlerinde (% 22), Pikardiya'da, Artois'da (% 32), Batı memleketlerinde Mauges'da (% 60), Burgonya'da (% 5) önemli olduğu halde, Orta Fransa'da (Montpelier ruhanî çevresinde % 15), Güney-Doğu'da pek o kadar önemli değildi. Soylular düzeni, tümü ile, kıraallık topraklarının aşağı yukarı beşte birini elinde bulundurmaktaydı.

Sadece imtiyazları sayesinde birbirile birleşmiş olan soylular düzeni içinde menfaatları çoğu zaman birbirine zıt türlü kategoriler vardı.

Sayıları 4.000 kadar olup, saraya alınan saray soyluları Versailles'da kıralın etrafında yaşarlardı. Kıralın bol bol ihsan ettiği maaşlarla, asker aylıklarile, kıral hanedanının görevlerinden gelen gelirlerle, bazı manastırların gelirlerile beslenen bu soylular debdebe içinde yüzerlerdi. Bunların kendi büyük malikânelerinden sağladıkları gelirler de ayrı. Oysa, yüksek soyluların da bir kısmı iflâs etmişti. Gelirlerinin büyük bir kısmı mevkilerini muhafaza etmek için harcanıyordu. Hizmetlerindeki uşaklar, giyim kuşamdaki lüks, kumar, kabul merasimleri, ziyafetler, temsiller, av eğlenceleri hep bol para israfını gerektiriyordu. Yüksek soylular hep borç içindeydiler; zengin mirası olan burjuva kızlarile yapı-

lan evlenmeler işin içinden çıkmak imkânını vermiyordu. Eğlence ve zevku safa içinde geçen bu hayat da zaten, bu soylular sınıfını, Madam d'Epinay'nin salonunda olduğu gibi, felsefî fikirleri benimseyen yüksek malî çevrelere yaklaştırmaktaydı. Yüksek soyluların bir kısmı örf ve âdetleri ile, serbest fikirlerile kendi sınıflarından kopmağa başlamışlardı, hem de sosyal hiyerarşinin gayet sağlam gibi göründüğü bir devirde. Bu hür ve serbest fikirli soylular gurubu, sosyal imtiyazlarına bağlı kalmakla beraber, bazı iktisadî menfaatlarda birleştiği yüksek burjuvaziye doğru kaymıştı.

Taşra soylularının hali de pek parlak değildi. Toprak ağaları, köylülerile beraber, çoğu zaman da bunların çektikleri güçlüklerle karşılaşarak yaşıyorlardı. Haklarını kaybetmek tehdidile, el işi görmeleri, hattâ kendi topraklarından bir kısmını bile ekip biçmeleri yasak edildiğinden, bunların başlıca gelir kaynakları köylülerin tâbi oldukları derebeylik haklarından toplanan paralardı. Yüzlerce yıl önce tesbit edilmiş tarifelere göre, para olarak alınan bu haklar ve resimler pek az bir şey getirmekteydi; çünkü, paranın satınalma gücü durmadan düşmüş, hayat pahalılığı durmadan artmıştı. Onun için, taşra soylularının çoğu malikânelerindeki harap binalarında pinekliyorlar, derebeylik haklarının ödenmesini istemekte sert ve şiddetli davrandıkça köylülerin büsbütün nefretini kazanıyorlardı. Bu suretle, köylülerin nefretini kazanıp, büyük senyörler tarafından hor görülen, kıral hazinesinden sızdırdıkları bir çok gelirle geçinen saray soylularının ve istihsal faaliyetleri sayesinde durmadan servet biriktiren burjuvaların yaşayışlarına haset ederek, kendi sefaleti içine kapanıp yaşayan, Albert Mathiez'nin deyimini kullanarak söyleyelim, «hakikî bir soylu takımı» teşekkül etmişti.

Burjuva soylular (soylulaşmış burjuvalar) daha kı-

rallığın idare ve kaza cihazını geliştirdiği zamanlarda teşekkül etmişti. XVI'ncı yüzyılda yüksek burjuvaziden gelen bu soylu yüksek memurların, burjuvazi ile askerî soylular sınıfı arasında bulunan bir durumu vardı: XVIII inci yüzyılda askerî soylularla birleşmeğe çalışmışlardı. Bu soyluların başında bulunan Parlamento mensubu büyük aileler kıral idaresini kontrol etmek ve devlet idaresine katılmak emelini besliyorlardı. Para ile satın aldıkları mansıpları babadan oğula miras kaldığından dolayı azledilemeyen Parlamento üyeleri kırallıkla sık sık çatışan büyük bir kuvveti temsil etmekteydiler, ama, kendi kastlarının menfaatlarına sıkı sıkıya bağlıydılar, bu menfaatlara zararı dokunacak her türlü ıslâhatın şiddetle aleyhindeydiler. Onun için, filozofların şiddetli hücumlarına hedef olmuşlardı.

Derebeylik aristokrasisi, XVIII'inci yüzyılın sonunda, bir çöküntü manzarası göstermekteydi. Bu aristokrasinin bir kısmı olan saray soyluları Versailles'da iflâs ederek, öteki kısmı olan taşra soyluları da toprakları üstünde pinekleyerek, durmadan yoksullaşmaktaydı. Onun için, aristokrasi iflâsa yaklaştıkça, eski haklarının uygulanmasını gittikçe daha sert bir şekilde istemekteydi. Eski Kırallık Rejiminin son yıllarında şiddetli bir «aristokrat gericiliği» nin belirdiği görüldü. Siyasî bakımdan aristokrasi devletin, kilisenin, ordunun bütün yüksek görevlerini tekeline almak emelindeydi. 1781 yılında yayınlanan bir kıral fermanı ordudaki yüksek kademelerin yalnız ailelerinde dört soylu ata bulunduğunu ispat eden soylulara ayrıldığını ilân etmişti. İktisadî bakımdan, aristokrasi senyörlük sistemini iyice ağırlaştırmıştı. Senyörler, «ormandan odun kesme hakkı» fermanları çıkartarak, köylere ait ortak malların üçte birini kendi üzerlerine geçirmişlerdi. Haklarının neler olduğunu gösteren eski defterleri, kütükleri yenileyerek, hükümsüz kalmış eski haklarını yeniden yürürlüğe koymuşlar, bütün ala-

caklarını tam olarak istemişlerdi. Ayrıca, bazı soylular burjuvazinin iktisadî teşebbüslerile ilgilenmeğe, yeni sanayie, hele maden sanayiine sermaye yatırmağa başlamışlardı. Bazıları ise, topraklarında yeni ziraat tekniklerini kullanıyorlardı. Yüksek soyluların bir hizibi, bu para kazanma yarışında siyasî emellerini bir dereceye kadar benimsediği burjuvaziye yaklaşmıştı. Ama, taşra soyluları ile saray soylularının tümü selâmeti ancak imtiyazlarını her gün biraz daha kuvvetlendirmekte buluyordu. Bu grup yeni fikirlere düşmandı; Genel Meclislerin (Etats généraux) toplanmasını sırf siyasî üstünlüğünü tekrar elde etmek ve imtiyazlarını kanunlarla kuvvetlendirmek düşüncesile istiyordu.

Soylular ortak menfaatlarının ne olduğunu gerçekten iyice anlamış mütecanis bir sosyal sınıf değildi. Kırallık, parlamento üyesi soyluların hiçbir şeyi beğenmeyen muhalefeti ile, hür fikirli senyörlerin tenkidleri ile, siyasî ya da idarî görevlerin dışında bırakılmış olup, kırallığın ne olduğunu iyice bilmedikleri eski anayasasına dönmek hayalleri peşinde koşan taşralı toprak ağalarının hücumlarile karşılaşmaktaydı. Açıktan açığa gerici olan taşra soyluları mutlak kırallık rejimine muhaliftiler; iyi okumuş ve aydın olan saray soyluları, kökünden ıslâh edilmesini istedikleri rejimin suistimallerinden yararlanıyorlardı, ama, bu suistimalleri ortadan kaldırmakla kendilerine öldürücü bir darbe indirileceğini fark edemiyorlardı. Eski Kırallık Rejiminin hâkim sınıfı kendi üstünlüğünü teminat altına almış olan sistemi savunmakta hiç de söz birliği etmiyordu. Oysa, bütün halk, yani derebeylik rejiminin çileden çıkardığı köylüler, vergi imtiyazlarına ve şerefli imtiyazlara sinirlenen burjuvalar, aristokrat imtiyazlarına karşı beslenen ortak düşmanlıkta birleşip hâkim sınıfın karşısına dikilmişlerdi.

2. Rahipler düzeninin parçalanması.

Sayısı 120.000 kişiyi bulan rahipler düzeni kendini

«kırallığın birinci düzeni» ilân etmişti. Devletteki düzenlerin ilki ve birincisi olduğundan, önemli bir takım siyasî, kazaî ve malî (vergi) imtiyazları vardı. İktisadî gücü aşar vergisini toplamasına ve toprak mülkiyetine dayanıyordu.

Rahipler düzeninin hem şehirlerde, hem ovalarda malları vardı. Şehirlerde pek çok gayri menkulleri vardı, bunlardan aldığı kiralar XVIII inci yüzyılda iki misli artmıştı. Tarikatlara bağlı rahipler düzeninin şehirlerdeki malları, anlaşılan, ovalardaki mallarından daha önemliydi. Bütün memleketteki arazisinin ne kadar olduğu hakkında bir fikir vermek zordur. Voltaire'e göre, rahipler düzeninin mallarından sağladığı yıllık gelir 90 milyon altın, Necker'e göre ise, 130 milyon altındı. Necker'in yaptığı tahmin, hiç şüphesiz, gerçeğe daha yakındır, ama, o devirde rahiplerin toprak gelirini fazla göstermek gibi bir eğilim bulunduğu da muhakkak. Kilise arazisi genellikle parçalanmış, kötü işletme ve uzakta oturan rahiplerin kontrol edememeleri yüzünden verimi azalmış münferit çiftliklere ayrılmıştı. Kilisenin toprak mülkiyeti, mıntıka mıntıka yapılmış incelemelere dayanarak, kesin olarak değerlendirilmek istenirse, bu mülkiyetin her mıntakada başka başka olduğu, Batıya (Mauges'da % 5) ve Güneye (Montpellier ruhanî çevresi % 6) doğru gidildikçe azaldığı görülür. Bu nisbet bazan % 20 yi (Kuzey, Artois, Brie) bulmuştu, ama, bazı yerlerde % 1 in altına düşüyordu. Ortalama nisbetin % 10 olduğu söylenebilir: Rahiplerin sayıca az olduğu düşünülürse, bu nispetin pek önemli olduğu anlaşılır.

Aşar, Charlemagne'ın, 779 ve 794 yıllarında ilân edilen emirnameleri gereğince, toprak sahiplerinin toprak mahsullerinden ya da sürülerinden papazlık ruhanî çevresi içinde vergi toplayanlara vermek zorunda oldukları paraya denir. Aşarı herkes vermek zorundaydı; bu vergi köylülerin topraklarından alındığı gibi, soyluların

topraklarından, rahiplerin kendi malları olan topraklardan da alınırdı. Nisbeti mıntıkaya ve mahsule göre değişirdi. Başlıca dört zahireden (buğday, çavdar, arpa, yulaf) alınana «büyük aşar», öteki mahsullerden alınana «küçük aşar» denirdi. Aşar nisbeti her zaman % 10'dan aşağıydı gibi görünüyor; hububat için bütün memlekette ortalama nisbet galiba on üçte bir kadardı. Rahipler düzeninin aşardan elde ettiği tüm gelirin ne kadar olduğunu tahmin etmek güçtür. Bu gelirin yılda şöyle böyle 100 - 120 milyonu bulduğu söylenebilir. Buna, aşağı yukarı aynı miktarı bulan, toprak ve gayri menkul gelirleri de eklenebilir.

Şu halde, rahipler sınıfı, aşar ve kendi toprakları vasıtasiyle, mahsulün önemli bir kısmını elinde bulunduruyor, sonra bunu satıyordu. Bu yüzden, icarların yükselmesinden faydalandığı gibi, fiyatların artmasından da faydalanıyordu. Aşarın değerinin XVIII inci yüzyılda iki misli arttığı sanılıyor. Çoğu zaman, ilk hedeflerinden uzaklaşıp, hattâ bazan bir çok lâiklere «arpalık» (inféodé) «aşar» adı ile verilen aşarlar köylüler için son derece ağır birer yük haline gelmişti.

İdare cihazı ile («Rahipler düzeninin genel memurları» ve «ruhanî çevre meclisleri» ile). kendi mahkemelerile (officialités), gerçekten bir düzen teşkil edeni yalnız rahipler düzeniydi. Rahipler düzeni Meclisi her beş yılda bir toplanır, din meseleleriyle ve düzenin menfaatleriyle uğraşırdı. Devlet görevlerine yardım için ihtiyarî olan vergiyi kabul ederdi: Düzenin gelirlerine nisbetle pek az olup, yılda ortalama 3.500.000 lirayı bulan «bedava bağış» adlı bu vergi, rahiplerin «Kırala verdikleri vergi» ile birlikte, bu düzenin ödediği biricik vergi idi. Bundan başka, medenî hal hizmetleri (vaftiz, evlenme ve ölüm kütükleri), yardım ve öğretim bu düzenin ötedenberi üstüne aldığı görevlerdi. Lâik toplum kilise iktidarına hâlâ sıkı bir şekilde bağlıydı.

XVII'nci yüzyılda pek gelişmiş olan tarikat rahipleri (20 - 25.000 din adamı, aşağı yukarı 40.000 din kadını) XVIII inci yüzyılın sonlarına doğru derin bir manevî çöküntü ve büyük bir düzensizlik içindeydi. 1766 yılında kurulan «Manastır Rahipleri Komisyonu» ıslâhat yapmak için boşuna çırpınmıştı. 1789 yılında, Papa tarafından verilmiş intifa hakkına sahip 625 erkek manastırı ve 115 tarikat manastırı vardı. Ünlü 253 kızlar manastırı aslında tarikat manastırı idiyse de, bunların baş kadın rahiplerinin hemen hepsi kıral tarafından tâyin edilirdi. Tarikat rahiplerinin gözden düşmelerinin sebebi şuydu: Bu düzenin gelirlerinden önemli bir kısmı kadın rahipler tarafından idare edilen, ama içinde kimse bulunmayan genç kız pansiyonlarına, bu kadarı yetmiyormuş gibi, adı sanı bilinmeyen «intifa hakkı sahibi başrahiplere» gidiyordu. Tarikat rahiplerine karşı yüksek din adamları bile sert davranıyorlardı. Tours başpiskoposuna göre, 1778 de: «Cordeliers tayfası (Saint-François d'Assise'in kurduğu Cordeliers tarikatı) taşrada bütün itibarını kaybetti. Piskoposlar bu din adamlarının sefahat içinde yaşamalarından, düzensiz hareketlerinden şikâyet etmektedirler.»

Disiplindeki gevşeklik almış yürümüştü. Manastır keşişlerinin çoğu yeni fikirleri benimsemişlerdi, filozofların eserlerini okuyorlardı. 1790'da Anayasaya yemin etmiş rahipler arasına katılan rahiplerin bir kısmı, hattâ inkılâpçı unsurların bir kısmı bunlar arasından çıkacaktır. Kadın rahip cemaatlarında, öğretim ya da yardım işleriyle uğraşanlar arasında, hele bazan önemli gelirlerden faydalanan en yoksul eski manastırlarda çöküntü pek o kadar hissedilmedi. Manastırlardaki tâyinlerin çoğunu kıralın kendisi yapmıştı. Bu manastırların gelirlerini kıral, çoğu zaman, keşişlerin kendilerine bırakmazdı; görev yapmadığı halde, gelirin üçte birini toplayan tarikat dışındaki din adamına ya da lâik menfaat sahiplerine «intifa hakkı olarak» verirdi.

Tarikat dışındaki rahipler de hakikî bir buhranın pençesinde inlemekteydiler. Dinî hayata çağrı, eskiden olduğu gibi, artık sadece iman temeline dayanmıyordu; felsefî propaganda bu temeli çoktan sarsmıştı.

Rahipler bir düzen vücuda getiriyor, ruhanî birliğe sahip bulunuyorlarsa da, gerçekte, sosyal bakımdan mütecanis bir bütün teşkil etmiyorlardı. Eski Kırallık Rejimi toplumunun tümünde olduğu gibi, bu düzenin saflarında da soylular ile halk içinden gelenler, aşağı rahipler ile yüksek rahipler, aristokrasi ile burjuvazi birbirlerine muhaliftiler.

Yüksek rahipler gurubunu teşkil eden piskoposlar, başrahipler ve rahipler meclisi üyeleri artık sadece soylular arasından seçilmeğe başlamıştı. Bu kategori kendi kazanç imtiyazlarını savunmak emelindeydi, aşağı rahipler genellikle bu imtiyazların dışında bırakılmıştı. 1789 yılındaki 139 piskopos içinde soylu olmayan hiç kimse yoktu. Düzenin elindeki gelirlerin en büyük kısmı yüksek din adamlarına gidiyordu. Kilise prenslerinin debdebe ve ihtişamı en büyük lâik senyörlerinkinden hiç aşağı kalmıyordu. Bunların çoğu sarayda oturuyor, piskoposluklariyle pek az meşgul oluyorlardı. Prens ve kont unvanına sahip olan Strasburg piskoposluğu yılda 400.000 lira gelir getiriyordu.

Oysa, aşağı rahipler (50.000 papaz ve papaz yardımcısı), çoğu zaman, büyük güçlükler içinde çırpınıyorlardı. Hemen hepsi de halk içinden yetişen papazlar ve papaz yardımcıları, hiçbir iş görmedikleri halde, papaz ruhanî çevresinin gelirlerini toplayan kilise adamı ya da hattâ bazan lâik aşar tahsildarlarının kendilerine bıraktıkları «güdük payı» (1786 dan itibaren, papazlara yılda 750, papaz yardımcılarına 350 lira) ancak alabiliyorlardı. Onun için, halk içinden yetişmiş, halk arasında yaşayan, halkla ayni zihniyette olup ayni emelleri besleyen papazlar ve

papaz yardımcıları tam kilise halkını teşkil ediyorlardı. Dauphiné eyaletindeki aşağı rahipler, bu bakımdan, pek manalı bir örnek teşkil eder. «Papazların isyanı» her yerden önce Dauphiné'de başladı ve bu isyan Genel Meclislerin daha ilk oturumlarında rahipler düzeninin parçalanmasına sebep oldu. Haklı bir dava güden bu zihniyet, yüksek rahipler tarafından bir kenara itilen, ama Parlamento üyeleri tarafından savunulan «güdük pay sahibi» papazların sayıca çok olmalariyle izah edilebilir. Papazların ve papaz yardımcılarının içinde çırpındıkları maddî güçlükler bunları cismanî bir takım istekleri ve davaları öne sürmeğe zorladı, bu istekler çok geçmeden din bilimi alanına da sızdı. Yarının Rahipler Medenî Anayasasına taraftar Grenoble Piskoposu Henri Reymond daha 1776'da Edmond Richet (1559 - 1631)'nin fikirlerinden ilham alan bir kitap yayınladı; bunda, papazların haklarını kilisenin ilk yüzyıllarındaki tarihine, ruhanî meclisler geleneğine, Kilise Babalarının doktrinine dayandırmıştı. Dauphiné papazlarının 1789'da hazırladıkları şikâyet defteri ise, piskoposlar hakkında saygılı bir dil kullanmakla beraber, bu kitapta öne sürülen fikirleri ta sonuna kadar götürmüş ve aşağı rahiplerin kaderini halkın kaderine bağlamıştı.

Aşağı rahiplerin bu tutumuna rağmen, şunu unutmamalı ki, Eski Kırallık Rejimi toplumunda kilise kaderini aristokrasinin kaderine bağlamıştı. Oysa, yaşama şartları ağırlaştıkça, aristokrasi XVIII inci yüzyılda kendi içine kapanmaktan geri durmamış, burjuvazi karşısında kast haline gelmişti. Askerlikten gelme soylular, burjuvaziden gelme soylular ve yüksek kilise, askerî, kazaî ve dinî görevleri ellerine geçirmişler, halk içinden yetişenleri bu görevlere almamışlardı. Tamamiyle asalak haline gelen aristokrasi hem de bunu, kendisine bir zaman meşru karşılık olarak verilmiş şan ve şerefleri, imtiyazları devlete ya da kiliseye ettiği hizmetlerle artık haklı gösteremeyeceği bir sırada yapıyordu. Aristokrasi lüzumsuz ha-

le gelmekle, hak ve imtiyaz iddialariyle, kamunun iyiliğini düşünmeyi inatçı bir şekilde reddetmekle, böylece milletten kopmuş, ayrılmış oluyordu.

II

Halkın gelişmesi ve karşılaştığı güçlükler

Üçüncü «düzen» XV inci yüzyılın sonlarındanberi «Halk» (Tiers Etat) adı ile anılmaktaydı. Bu düzen milletin büyük çoğunluğunu, yani Eski Kırallık Rejiminin sonlarında 24 milyondan fazla insanı temsil ediyordu. Rahipler düzeni ile soylular düzeni bundan çok daha önce teşekkül etmiştir, ama, üyelerinin millet ve devlet içinde oynadıkları rol sebebile, Halkın sosyal önemi çarçabuk arttı. Daha XVII nci yüzyılın başında, Loiseau, Halk hakkında şunları söylemişti:

> «Şimdi eskisinden çok daha büyük bir güce ve otoriteye sahip. Çünkü, soylular ilmi ve bilgiyi hor ve hakir görüp, işi aylaklığa dökeliberi, adliye ve maliye memurlarının hemen hepsi Halktan gelmektedir.»

1789 da yayınlanan «Halk Nedir?» adlı ünlü eserinde, Sieyes, Eski Kırallık Rejiminin son yıllarında Halkın kazandığı önemi gayet güzel belirtmiş, ortaya attığı soruya: «Halk bir bütündür», diye karşılık vermişti. Eserinin birinci bölümünde de Halkın «tam bir millet» olduğunu ispat ediyordu:

> «Halkın tam bir millet teşkil edecek her şeyi kendinde toplamadığını söylemeğe kimin dili varır? Halk, bir kolu hâlâ zincire vurul-

muş kuvvetli ve gürbüz insandır. İmtiyazlı düzen ortadan kaldırılırsa, milletin kadri azalmak şöyle dursun, aksine, daha artacaktır. Öyleyse, Halk nedir? Bir bütün, ama eli kolu bağlı, ezilen, zulüm gören bir bütün. İmtiyazlı düzen olmayınca, o ne olacak? Bir bütün, ama hür ve serilip serpilen bir bütün olacak. O olmadıkça hiç bir iş yürümez, ötekiler çekip gidince her şey daha iyi yürüyecektir.»

Sieyes şu sonuca varmıştı:

«Şu halde Halk millete ait her şeyi kendinde toplamaktadır. Halk olmayan hiç bir şeye millettendir diye bakılamaz.»

Halk ovalarda ve şehirlerde oturan halk sınıflarını kendinde toplamıştı. Sonra, temelinde zanaatçı ve tacir olan orta ve küçük burjuvazi geliyordu; bu sosyal kategoriler arasındaki sınırı kesin olarak belirtmek zordur. Soylu olmamış yargıçlar, avukatlar, noterler, profesörler, hekimler ve cerrahlar gibi serbest meslek sahipleri bu orta tabakalara bağlıydılar. Maliyeciler ve büyük ticaret işlerile uğraşanlar büyük burjuvaziyi teşkil ediyor, en başta da armatörler ve maliyeciler, vergi mültezimleri ve bankerler geliyordu. Bunlar sahip oldukları servetler bakımından soylulardan üstün iseler de, devlette bir mansıp satın alarak soylular arasına katılmak ve soylulaşmak ihtirasını taşıyorlardı. Halk düzeninin sosyal bakımdan çeşitli olan bu hali dışında, kendi içinde birliği vücuda getiren şey, imtiyazlılara karşı beslenen muhalefet ve medenî eşitlik davasıydı. Medenî eşitlik elde edilince, Halkı vücuda getiren türlü sosyal kategoriler arasındaki tesanüt ortadan kalktı: Bu da, İnkılâp zamanındaki sınıf mücadelelerinin gelişmesine yol açtı. Demek oluyor ki, soylu olmayanların hepsini bir araya toplamış olan Halk,

bir düzen teşkil ediyordu. ama, sosyal bir sınıf değildi, bir varlığın özünü teşkil eden bir çeşit varlıktı. Bu varlığın ne olduğu hakkında kesin bir fikir edinebilmek için. kendisini vücuda getiren türlü sosyal unsurların neler olduğunu göstermek gerekir..

1. **Burjuvazinin gücü ve çeşitleri.**

Burjuvazi Halkın hâkim sınıfını teşkil ediyordu. İnkılâbı bu sınıf idare etti, bu işten kazançlı çıkan da o oldu. Bu sınıf serveti ve kültürü ile toplumda en üstün mevkii işgal ediyordu, imtiyazlı düzenlerin resmî varlığı ile tezat halinde olan bir durumdu bu. Bu sınıf içinde toplumda işgal ettikleri yer ve iktisadî hayatta bulundukları sıra bakımından, birbirinden ayrı bir takım guruplar vardır, onlar da şunlar: Asıl «burjuvalar» gurubu, kapitalistleşmiş kazançla ya da toprak ve gayrimenkul mülkiyetinin getirdiği gelirlerle geçinen irat sahibi pasif burjuvazidir; serbest meslek sahipleri gurubunda kanun adamları. her kategoriden bir çok memurlar yer alır; zanaatçı ve esnaf gurubu, eski istihsal ve mübadele sistemine bağlı orta ya da küçük burjuvazidir; büyük iş adamlarını içine alan büyük burjuvazi gurubu ise, doğrudan doğruya kazanç sayesinde geçinen eylemli gurup olup, burjuvazinin ticaret kanadını teşkil ediyordu. Burjuvazi, zanaatçıların hepsini bu sınıftan saysak bile. Halkın tümüne nispetle, tabiî ki, küçük bir azınlık teşkil ediyordu. XVIII inci yüzyıl sonlarında, Fransa, temelinde hâlâ bir ziraat memleketi, sanayi istihsali bakımından da, zanaatçılar ülkesiydi. Kredi pek yaygın değildi, ortada dolaşan para miktarı azdı. Bu nitelikler burjuvazinin sosyal yapısı üstünde önemli sonuçlar doğurmuştu.

İrat sahibi burjuvazi. ticaret ya da iş adamları burjuvazisinden doğmuş olup, kapitalistleşmiş kazançla geçinen, iktisadî bakımdan, pasif bir gurup teşkil ediyordu.

Burjuvazi XVIII inci yüzyıl boyunca zenginleştiğinden, irat sahiplerinin sayısı durmadan artmıştı. Meselâ, irat sahipleri (ve dul kadınlar) kategorisi durmadan artan Grenoble şehrinde, 1773 te, gelir sahipleri burjuva nüfusun % 21,9 unu, kanun adamları % 13,8 ini, tacirler ise, % 17,6 sını teşkil ediyordu. Oysa, 1789 da tacir nispeti % 11 e düştüğü halde, irat sahipleri nispeti % 28 e çıkmıştı. Toulouse'da bu irat sahipleri burjuvazi, bütün kategorinin aşağı yukarı % 10 uydu. Albi'de ise, bu nispet % 3 e, % 2 ye kadar düşer. Öyle görülüyor ki, irat sahipleri gurubu tüm burjuvazinin % 10 unu teşkil etmekteydi. Oysa, irat sahiplerinin türlü çeşitleri vardı. Bir tarihçinin dediğine göre, Le Havre'da «hem küçük, hem de pek küçücük irat sahiplerini içine alan düşkün bir burjuvazi» yaşıyordu. Rennes'de irat sahibi sosyal hayatın ya en yüksek kademesinde, ya da en alt kademesinde bulunuyordu. İrat sahibi kimse türlü servet çeşitlerine uygun türlü seviyedeki bir yaşayış şeklini, hesaplı kitaplı yaşayış tarzını (vivre bourgeoisement) benimsemişti. Ayni şekilde, bu iratların, gelirlerin kaynağı da başka başkaydı; hemen hepsi de ticarî teşebbüslerden, Belediyenin ödünç para verme hizmetlerindeki iratlardan, ev kiralarından, toprak icarlarından geliyordu. Burjuvazinin gayri menkul mülkiyeti, yalnız irat sahibi burjuvazinin değil, bütün burjuvazinin gayri menkul mülkiyeti, mıntıkasına göre, % 12 ile % 45 arasında değişiyordu: Kuzeyde % 16, Artois'da % 9, Burgonya'da % 20, Mauges'da % 15, Montpellier ruhanî çevresinde % 20. Bu mülkiyet, şehirler etrafında pek artmıştı: Ticarette servet yapmış burjuvalar için en kazançlı yatırım, kendi oturdukları yerlere yakın yerden gayri menkul satın almaktı.

Serbest meslek sahipleri burjuvazisi çok çeşitli bir guruptu. Halkın belli başlı sözcüleri bu guruptan yetişmişti. Bu gurupta da yükselme, çoğu zaman, ticaret saye-

sinde oluyor, ana sermaye kazançtan geliyordu. Soylular düzeni resmî memur ihtiyacını karşılıyamadığından, bu ihtiyaç bu kategoriden olan kimseler sayesinde gideriliyordu. Adliye dairelerinin ya da maliye dairelerinin kamu hizmeti görmek gibi şerefli bir tarafı da vardı. Bu dairelerin memurları mansıplarını para ile satın aldıklarından, bunların sahibi idiler. Serbest mesleklerin en başında Eski Kırallık Rejiminin sayıca kabarık olan, savcı, mübaşir, noter, avukat gibi hukuk meslekleri geliyordu. Öteki serbest mesleklerin bunlar kadar parlak bir şöhreti yoktu. Hekimler sayıca pek azdı, Trochin, Guillotin, v.b. gibi pek büyük şöhret yapmış hekimler bir yana bırakılırsa, pek itibar görmezlerdi. Kasabalarda herkesin bildiği, tanıdığı kimse attar ya da yakın zamanlara kadar berberlik de eden cerrahtı. Collège de France'ta, Hukuk Fakültesi ya da Hekimlik Fakültesinde öğretim yapan ünlü birkaç profesör bir yana bırakılırsa, öğretmenlerin önemi daha da azdı. Zaten, sayıca da çok değillerdi. Çünkü, öğretim yüzyıllardır kilisenin tekelindeydi. Öğretim yapan lâiklerin çoğu ya okul öğretmeni ya da özel eğitmendi. Sayıları Paris'te oldukça çok olan edebiyat adamları ve gazeteciler (nouvellistes) bunlardan sonra gelir. Parlamentosu olduğundan bir çok hukukçuları, avukatları ve savcıları barındıran Grenoble'de kanun adamları burjuva nüfusun % 13,8 ini teşkil ediyordu. Yine bir Parlamento ve taşra idareleri şehri olan Toulouse'da soylular adliye ve maliye memuru ihtiyaçlarını karşılayamadıklarından, buradaki serbest meslek sahipleri de gurubun % 10 - 20 sini vücuda getirmekteydi. 9.000 nüfuslu bir şehir olan Pau'da hukukçu ya da serbest meslek sahibi 200 kişi vardı. Serbest meslek sahiplerinin bütün memleketteki burjuva nüfusun % 10 - 20 sini teşkil ettiği tahmin edilebilir. Ücretler ya da maaşlar birbirinden farklı olduğu için, bu gurupta da geçim şartları başka başkaydı. Bazıları aristokrasiye yaklaşıyor, bir çokları da orta halli geçinebiliyordu. Genellikle pek sade

bir yaşayışı, çok ileri bir aydın kültürü, felsefî fikirlerin hararetli taraftarı olan bu burjuvazi hizibi 1789 da, başta kanun adamları olmak üzere, birinci derecede bir rol oynadı, inkılâpçı şahsiyetlerin büyük bir kısmı bu gurubun safları arasından yetişti.

Zanaatçı ve esnaf küçük burjuvazi, üstündeki iş adamları burjuvazisi gibi, kazançla geçinirdi; bu kategoriler istihsal vasıtalarını ellerinde bulunduruyor, burjuva nüfusun aşağı yukarı üçte ikisini teşkil ediyorlardı. Aşağıdan yukarı yapılan bu sınıflandırmada, sosyal farklılaşma, emeğin (çalışmanın) oynadığı rolün azalması ve sermayenin oynadığı rolün artması şeklinde oluyordu. Zanaatçılar için, sosyal kademede aşağıya doğru indikçe, sermayenin payı gittikçe azalmakta, gelir daha çok şahsî emekten gelmekteydi. Böylelikle, hiç farkında olmadan, asıl halk sınıflarına geçilmiş oluyordu. Bu zanaatçı ve esnaf kategorileri iktisadın eski şekillerine, sermaye gibi elemeğinin de küçük atelyelere dağılmasiyle nitelenen küçük ticarete ve zanaatçılığa bağlıydı. Teknik eskimişti, aletler kötüydü. Oysa, bu zanaatçı istihsalinin hâlâ pek büyük bir önemi vardı. İstihsal ve mübadele tekniklerinde husule gelen değişiklikler iktisadın eski şekillerinde bir buhrana sebep olmuştu. Lonca rejiminin karşısına iktisadî hürriyetçilik ve serbest rekâbet görüşleri çıkmıştı. XVIII inci yüzyılın sonlarında, zanaatçıların çoğu hoşnutsuzluk içindeydi. Bir kısmı şartlarının gittikçe kötüleştiğini görüyor, ücretli işçi derekesine düşüyordu; bir kısmı ise, kendilerini iflâsa sürükleyecek bir takım rakiplerin çıktığını görüp korkuyordu. Zanaatçılar, genellikle, istihsalin kapitalist teşkilâtlanmasına düşmandılar; iş adamları burjuvazisi gibi, iktisadî hürriyete değil, aksine, iktisadın düzene sokulmasına taraftardılar. Bunların zihniyeti hakkında doğru bir fikir edinmek için, yine gelirlerinin iniş çıkışını ele almak gerekiyor: Bu inis çıkışlar emeğin payına ve sermayenin payına göre bir

takım farklar gösteriyordu. Zanaatçı-tacirlere göre, fiyatlar arttı mı gelir de yükseliyordu: Meyhane işletenlerin çoğunun çocukları, XVII inci yüzyılda, basoche (savcı kâtipleri, haciz memurları, v. b.) yolu ile serbest mesleklere geçmişlerdi. Fiatların artmasından müşteri için istihsal yapan zanaatçı-tacirler de faydalanmaktaydılar, bunların mamûlleri çoğalıyordu. Zanaatçılığa bağlı, aslında aldıkları ücretle (narh) geçinen emekçi zanaatçılar ise, fiyat artışı ile ücret artışı arasındaki gittikçe büyüyen farkın kurbanı idiler: Ellerine geçen ücret artsa da, bu ücretin satın alma gücü düşüktü. Demek oluyor ki, Eski Krallık Rejiminin son yıllarında şehirlerdeki halk sınıflarında görülen genel gelir düşüklüğünün en çok acısını çeken bu bağımlı zanaatçılardı. Buhran, zanaatçılar içindeki türlü gurupları harekete getirdi ve bu guruplar şehirlerdeki inkılâpçı kadroları teşkil etti. Ama, menfaatlarının başka başka olması, bunların mütecanis bir sosyal program vücuda getirmelerine engel oldu. Bundan da, İnkılâp tarihinin bazı olayları, hele II nci yıldaki bir takım olaylar doğdu.

İş adamlarını çatısı altında toplayan büyük burjuvazi, doğrudan doğruya kazançla geçinen eylemli bir burjuvazi, kelimenin en geniş manasile, «teşebbüs sahipleri» sınıfı, Adam Smith'e göre de, «teşebbüs kurumu başları» sınıfıydı. Bu burjuvazi faaliyetlerine göre, hem coğrafî etkenlerin hem de tarihî geçmişin çeşitlendirdiği türlü kategorilere ayrılmıştı.

En başta malî burjuvazi geliyordu. Dolaysız vergilerin her altı yılda bir iltizamını almak için birleşen vergi mültezimleri, bankerler, ordulara ihtiyaç madddeleri veren müteahhitler, yüksek maliye memurları, çoğu zaman soylu aristokrasiye bağlı, hakikî bir burjuva aristokrasisi vücuda getirmişlerdi. Toplumda çok büyük birer rol oynuyor, ilme, sanata ve edebiyata her bakımdan

yardım ediyor ve filozofları koruyorlardı. Dolaysız vergilerin iltizamı, devlet borçları, hisse senetli ilk şirketlerin kurulması sayesinde pek büyük servetler elde etmişlerdi. İltizama bağlı vergilerin ağırlığı halkın bunlardan nefret etmesine sebep olmuş, vergi mültezimleri 1793 te giyotinle idam edilmişlerdi.

Ticaret burjuvazisi en çok limanlarda parlamıştı. Bordeaux, Nantes, La Rochelle gibi liman şehirleri Antil adalarile, hele Saint-Domingue ile yapılan ticaret sayesinde zenginleşmişlerdi. Şeker, kahve, çivit, pamuk bu adalardan gelirdi. «Abanoz ağacı» ticareti bu şehirlere bir çok zenci getirmiş, zenci ticareti de büyük bir kazanç kaynağı olmuştu. Söylendiğine göre, Bordeaux, 1768 de, zenci ticaretinin dörtte birini Amerika adalarından yaptığı ithalât sayesinde sağlıyordu. Yine Bordeaux şehri, 1771 de 112 milyon liralık kahve, 21 milyonluk çivit, 19 milyonluk şeker, 9 milyonluk da ham şeker ithal etmişti. Marsilya yalnız Yakın Doğu ile ticaret yapardı, Fransa bu ticarette en başta geliyordu. 1716 ve 1789 yılları arasında ticaret dört misli arttı. Bu suretle, limanlarda ve ticaret şehirlerinde pek büyük servetler birikti. Burjuvazinin üstünlüğüne bağlı parti şefleri, Anayasaya bağlı kırallık rejimi taraftarları, sonra Girondin'ler hep bu şehirden yetişti. Biriken bu servetler burjuvazinin toprak elde etmesine, henüz derebeylikten sıyrılmamış bu toplumda sosyal üstünlüğün alâmeti sayılan bir serveti ele geçirmesine, ayni zamanda doğmakta olan büyük sanayie büyük paralar yatırmasına yarıyordu. Ticaretin gelişmesi sanayiin gelişmesinden önce olmuş, ona öncülük etmişti.

İmalâtçı burjuvazi büyük ticaretten yeni yeni sıyrılmaktaydı. Sanayi (o zamanlar «fabrika» ya da «imalâthane» deniyordu) uzun zaman büyük ticarete bağlı kalmıştı: Büyük tüccar, evlerinde çalışan zanaatçılara ham mad-

deyi verir, bunlardan da imal edilmiş malı alırdı. XVIII inci yüzyılda pek gelişen köy sanayii de bu şekle bürünmüştü, binlerce köylü şehirlerdeki büyük tüccarlar hesabına hep böyle çalışıyorlardı. Kapitalist büyük istihsal pahalı âletler ve makinalar kullanılmasını istiyen yeni sanayide ortaya çıkmıştı. Sanayide merkezîleşme daha yeni yeni belirmekteydi. Maden sanayii Lorraine'de, Creusot (1787) da büyük fabrikalar kurmuştu. Hisse senetli anonim şirket olarak kurulan Creusot fabrikaları «ateşli makinalar», atlı şimendüfer, dört yüksek fırın, dört demir ocağı gibi yeni ve mükemmel âletlere sahipti. Top namlısı delme tesisleri Avrupa'daki benzerlerinin en önemlisiydi. O zamanın demir kıralı olan Dietrich, Fransa'nın en güçlü sanayi gurubunun başında bulunuyor, Niederbronn'daki maden kuyularında 800 den fazla işçi çalıştırıyordu; Rothau'da, Jaegerthal'da, Reischofen'de de sanayi kurumları vardı. Kibar beyzadeler demirhane müdürü olmayı haysiyet kırıcı saymadıklarından, demir istihsalinin önemli bir kısmı hâlâ imtiyazlıların elindeydi. Meselâ, Wendel ailesinin Charleville, Hombourg, Hayange gibi şehirlerde tesisleri vardı. Kömür sanayii de yenileşmekteydi. Hisse senetli anonim şirketler kurulmuş, işletmeyi daha rasyonel hale getirmek ve bir çok işçileri bir araya toplamak mümkün olmuştu. 1757 yılında kurulan Anzin maden şirketi 4.000 işçi çalıştırırdı. Kapitalist büyük sanayiin bazı nitelikleri Eski Kırallık Rejiminin daha son yıllarında belirmişti.

Pierre Léon tarafından incelenen 1730 - 1830 devresindeki sanayiin gelişme hızında, «XVIII inci yüzyıl sanayii» hem mıntıkalara, hem de istihsal şubelerine göre farklar gösterir.

Ağır gelişen sanayi şubeleri: Temel sanayi, eski dokuma sanayii, kumaş dokuma, keten bez dokuma, kenevir dokuma sanayii. XVIII inci yüzyılda bütün Fransa'da bu şubedeki istihsal artışı oldukça zayıftır ve % 61 dir.

Mıntıkalara göre gelişme farklarını hesaba katacak olursak, 1703 ve 1789 yılları arasında Languedoc'ta istihsalin % 143, Montauban ve Bordeaux mali çevrelerinde % 109 arttığı görülür. 1692 - 1789 yıllarındaki artış ise, Şampanya'da % 127, Berry'de % 81, Orléanais'de % 45, Normandiya'da sadece % 12 dir. Auvergne'de, Poitou'da istihsal hiç artmamış, hattâ bazı vilâyetlerde gerilemiştir. Meselâ, Limousin'de % — 18, Provence'ta % — 36.

Hızlı gelişen sanayi şubeleri: Kömür sanayii, maden sanayii, yeni dokuma sanayii gibi ileri bir teknikle ve önemli sermaye yatırımlarile canlandırılan «yeni» sanayi idi. İstatistiklerin takribî olduğunu hesaba katarak, Pierre Léon, kömür sanayiindeki istihsal artışının % 700 - 800 olduğunu tahmin ediyor. Anzin'de 1744 ve 1789 yılları arasındaki artış nispeti % 681 dir. Maden sanayiindeki artış İnkılâba kadar mütevazi olduğu halde, sonra hızlanır, ama, 1815 ten sonra düşer. Meselâ, font istihsalinde 1738 ve 1789 yılları arasında % 1.100 e fırlar. Pamuklu dokuma ve basma gibi yeni sanayi için elimizde toptan sayılar bulunmamakla beraber, Rouen pamuklu sanayiindeki artış 1732 ve 1766 yılları arasında % 107 yi bulduğu halde, Mulhouse basma sanayiindeki artış 1758 ve 1786 arasında % 738 i bulmuştur. Eski bir sanayi şubesi olduğu halde, genel gelişmeden faydalanan ipek sanayiindeki gidiş yeni sanayideki gidişi andırır: 1720 ve 1788 yılları arasında Lyon'daki tezgâh sayısı % 185, Dauphiné'de ise bükülmüş ipek istihsali (ağırlık olarak) 1730 ve 1767 yılları arasında % 400 artmıştır.

Fransız sanayiindeki gelişme kuvveti iyice göze batmakla beraber, sanayideki gelişmenin memleketin genel iktisadî gelişmesi üstündeki etkisi oldukça mütevazi idi. Ziraatın sanayiin gelişmesi üstündeki etkisi, toprak gelirinin yükselmesi ve ziraî gelirin artması sayesinde sanayi teşebbüslerine büyük yatırımlar yapılması şeklinde olmuştur. Sanayiin gelişmesi, tabii ki, ticaret üstünde de büyük bir etki yaptı. Mamûl mallarda ihracat 1716 ve

1787 yılları arasında % 221 i (Fransa'nın bütün ihracatındaki artış % 298 i) buldu. Sömürge ticaretini bir yana bırakırsak, sanayi için lüzumlu ham maddelerin ithalâttaki payı ayni yıllar arasında % 12 den % 42 ye yükselmişti.

Bu iktisadî faaliyetin gösterdiği manzara burjuvazinin adamlarında sınıf şuurunu uyandırdı ve bu şuurun aristokrasiye şiddetle muhalif olduğunu bunlara anlattı. Sieyes, yukarıda adı geçen eserinde, Halkı yaptığı özel işler ve gördüğü kamu hizmetlerile tarif eder: Halk bütün milletin kendisidir. Soyluların millet içinde yeri yoktur, bunlar sosyal teşkilâtın içine giremezler: genel hareket ortasında hareketsiz öyle dururlar, «mahsulün elde edilmesine hiçbir yardımları dokunmadığı halde, mahsulden arslan payını alırlar... Böyle bir sınıf tembelliği ile, avareliği ile, elbette ki, millete yabancıdır.»

Barnave işi daha derinleştirdi. 1785 yıllarında yazan imalâthaneler müfettişi Roland'ın dediğine göre, Barnave, gerçekten, çok, ve çeşitli olan istihsalinin önemli oluşu ile, Dauphine'yi kırallığın birinci eyaleti haline getiren sanayi faaliyetinin içinde yetişmişti. Kurucu Meclisten ayrıldıktan sonra yazdığı «Fransız İnkılâbına giriş» (1792) adlı eserinde, Barnave, mülkiyet hakkının siyasî kurumlar üstünde «etki yaptığı» prensibini ortaya koyarak, toprak aristokrasisi tarafından kurulmuş olan siyasî kurumların sanayi devrinin gelişmesine karşı olduğunu, bu devrin gelmesini geciktirdiğini ortaya koymaktadır:

> «Sanayi ve ticaret halka kadar yayılıp, çalışan sınıfın imdadına yetişecek yeni bir servet şekli yaratınca, siyasî kanunlarda bir İnkılâp hazırlığıdır başlar; servetin yeni dağılışı, iktidarın yeni bir dağılışına sebep olur. Toprağa tasarruf nasıl aristokrasiyi yükselt-

tiyse, sanayi mülkiyeti de halkın gücünü kuvvetini yükseltir.»

Bizim «burjuvazi» dediğimiz şeye, Barnave «halk» diyor. Burjuvazi kendini milletle bir sayıyordu. Sanayi mülkiyeti ya da daha geniş olarak menkul mülkiyeti, bu mülkiyeti elinde bulunduran sınıfı siyasî hâkimiyete doğru götürür. Toprak mülkiyeti ile menkul mülkiyet arasındaki, bu mülkiyet şekillerine dayanan sınıflar arasındaki zıtlığı Barnave gayet açık olarak ifade etmiş oluyordu. Ticaret ve sanayi burjuvazisi temsil ettiği sosyal tekâmülün ve iktisadî gücün manasını iyice anlamıştı. Menfaatlarının şuuruna tamamile varmış olarak, İnkılâbı sonuna kadar götürdü.

2. Şehirlerdeki halk sınıfları: Günlük ekmek parası.

Bütün yükünü çektikleri aristokrasi ile Eski Kırallık Rejimine karşı beslenilen kin ve nefret yüzünden, inkılâpçı burjuvazi ile iyice kaynaşmış olan şehirlerdeki halk sınıfları da bir takım kategorilere ayrılmıştı, onun için bunların İnkılâp sırasındaki tutumları dá birbirinin ayni olmadı. Bu halk tabakalarının hepsi sonuna kadar aristokrasinin karşısına diklmişlerse de, birbiri ardından inkılâpçı hareketin başına geçen burjuvazi hizipleri karşısında takındıkları tavır başka başka oldu.

Kolu ile çalışıp istihsali yapan halk kitlesi, aristokrat olsun, büyük burjuva olsun, varlıklılar tarafından az çok hor ve hakir görülen «halk» deyimi ile de adlandırılmıştı. Aslında, orta burjuvaziden, bugün kullanılan deyimle söyliyelim, işçi sınıfına doğru uzayan bu tabakalar arasında zıtlıklar bulunduğu gibi, bir çok ince farklar da vardı. «Marangoz» (yani «marangozluk işleri teşebbüs sahibi») Duplay'nin kızı ve Convention Meclisi Üyesi Lebas'nın karısının bir fikrini sık sık anmak âdet ol-

muştur: Robespierre'i evinde misafir eden bu kadının söylediğine bakılırsa, burjuva şeref ve haysiyetine pek düşkün olan babası «hizmetkârlarından», yani işçilerinden hiçbirini sofrasına kabul etmezmiş. Jacobinleri ve halk inkılâpçılarını, yani küçük ya da orta burjuvaziyi asıl halk sınıflarından ayıran mesafenin ne olduğunu bu misal bize gayet iyi anlatmaktadır.

Bunları birbirinden ayıran sınırlar nelerdi? Bunu belirtmek, imkânsız olmasa bile, güçtür. Aristokrasinin hâkim olduğu bir toplumda, Halk genel deyimi içinde toplanan sosyal kategoriler birbirlerinden kesin olarak ayrılmış değillerdi. Zıtlıkları iyice belirtmek görevini kapitalist tekâmül kendi üstüne aldı. O zamanlar hâlâ hâkim olan zanaatçı istihsali ile mübadelelerdeki esnaf sistemi halktan burjuvaziye geçişi mümkün kılıyordu.

«Bağımlı zanaatçılar», yani ham maddeyi verip mamul ticaret eşyasını ticarîleştiren kapitalist büyük tüccardan ücret alan «Lyon'lu ipek işçisi» tipindeki zanaatçılar halk sınıfları ile küçük burjuvazi arasında bulunuyordu. Zanaatçı, tüccarın gözü önünde değil, kendi evinde çalışırdı. Kullandığı âletler çoğu zaman kendisinindi. Bazan yanında birkaç kalfa çalıştırdığı olur, küçük patron geçinirdi. Ama, aslında, bu zanaatçı ticaret kapitalizmine iktisadî bakımdan bağlı ücretli işçiden başka bir şey değildi. Bu sosyal yapı ve bu zanaatçıların büyük tüccarlar tarafından tespit edilmiş «tarifeye» bağlı oluşları XVIII inci yüzyıldaki Lyon karışıklıklarının sebebini izah eder. 1744 teki ipek işçilerinin ayaklanmasını bastırmak için, kıral temsilcisi şehre ordu getirmek zorunda kalmıştı.

Öte yandan, (zanaatçı istihsali yapan) sanayi işçilerini, sayıca daha az olan imalâthanelerde (fabrikalarda) ve yeni yeni doğan büyük sanayide çalışan işçilerden ayırmak lâzımdır.

Loncalarda toplanmış olan kalfalar ve çıraklar, iktisadî ve fikrî bakımdan, ustalara sıkı sıkıya bağlıydılar.

Zanaatçı mesleklerinde, aile atelyesi muhtar bir istihsal hücresi teşkil ederdi. Bundan belli sosyal münasebetler doğmuştu. Mutlak bir kural olmamakla beraber, yalnız çıraklar değil, (çoğu zaman biri ikiyi geçmiyen) kalfalar bile ustanın çatısı altında yaşar, «onun verdiği ekmeği yemeği yer, verdiği yatakta» yatardı. İnkılâp arifesinde bu âdet bir çok mesleklerde hâlâ yaşamaktaydı. Bu âdet ortadan kalkmağa yüz tuttukça, ustalar ile kalfalar da birbirinden ayrılmağa başlamış, kalfa sayısı durmadan artınca, tabiî ki, eski çalışma âlemi de dağılıp parçalanma yolunu tutmuştu.

Fabrikalarda çalışan işçiler işçilik hayatının bir çok kademelerine kolayca yükselebilirlerdi. Bunların düzenli bir çıraklık devresi geçirmeleri istendiği yoktu. Ama, atelye tüzüklerinin çok sıkı disiplinine uymak zorundaydılar. İşverenlerin yanından ayrılmaları zordu, bunlardan «yazılı izin kâğıdı» almaları lâzımdı. 1781 yılında çıkarılan bir kanun ücretle çalışan her işçiyi «cüzdan» edinmekle mükellef kıldı. XIX uncu yüzyıl işçi sınıfının öncüsü olan bu ücretli işçi gurubunun sayıca pek kalabalık olduğunu sanmamalıdır.

Ücretle müşterilerin işlerini gören gündelikçiler, bahçıvanlar, ayak işi görenler, sakalar ya da odun kırıp taşıyanlar, yani ufak tefek işler görüp «günü gününe ekmek parası kazananlar», şehirlerde yaşıyan halk tabakalarının belki en kalabalık olan gurubunu teşkil ederlerdi. Aristokrasinin ya da burjuvazinin, hele Saint-Germain dısmahallesi gibi bazı Paris mahallelerinde sayıca çok olan uşak, aşçı, arabacı, v.b. hizmetkârları da buna eklenebilir. Meselâ, sonbahar ile ilkbahar arasında Paris'e gelip yapı işlerinde çalışan Limousin'li işçiler gibi, kötü mevsimde şehirlerde iş aramağa gelen köylüler de bu şehir halk tabakaları arasında sayılmalıdır.

Şehirlerde oturan halk tabakalarının geçim ve yaşama şartları XVIII inci yüzyılda pek zorlaştı. Bir yandan,

şehirlerin nüfusu artarken, öte yandan, fiyatların yükselmesi, ücretlerin hayat pahalılığına nispetle dengesiz hale gelmesine yardım etti. XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında ücretle çalışan kategorilerin yoksullaşmağa başladığı görüldü. Zanaatçılıkta, kalfaların hayat şartları, zaten, ustalarınkinden pek farklı değildi, sadece birazcık aşağıydı, o kadar. İş günü, genellikle, sabah gün doğarken başlıyor, akşam ortalık kararıncaya kadar devam ediyordu. Versailles'daki bir çok atelyelerde çalışma, yaz aylarında, sabah saat dörtte başlayıp, akşam sekizde sona eriyordu. Paris'teki zanaatların çoğunda ise, günde on altı saat çalışılırdı. Çalışma günleri on dört saati geçmiyen çiftçiler ve basımevi işçileri imtiyazlı sayılırlardı. Çalışma, tabiî ki, günümüzde olduğu gibi, pek yoğun değildi, daha ağır bir tempo ile gidiyordu, işsiz geçen dinî bayram günlerinin sayısı oldukça fazlaydı.

Halkın yaşama şartlarındaki en esaslı mesele, ücret meselesi ile bu ücretin satınalma gücüydü. Eşit olmıyan fiyat artışlarının halk sınıflarına, bütçelerinin durumuna göre, zararı dokunurdu. Zahire fiyatlarındaki artışlar öteki ihtiyaç maddelerindeki artışlardan fazla olduğu için, halka son derece ağır gelirdi; çünkü, nüfus artışı en çok halk tabakalarındaydı, bunların beslenmesinde ekmeğin büyük bir yeri vardı. Halk tabakalarındaki hayat pahalılığının göstergesini tespit edebilmek için, XVIII inci yüzyıldaki türlü masraf kategorileri nispetini takribî olarak tayin etmek gerekir. Ernest Labrousse'a göre, halk gelirinin % 50 si (en az) ekmeğe, % 16 sı sebzeye, domuz içyağına ve şaraba, % 15 i giyime, % 5 i ısıtmaya, % 1 i de aydınlatmaya gider. Uzun süreli göstergeleri bu çeçitli ihtiyaç maddelerinin her birinin fiyatına uygulamak suretiyle, Ernest Labrousse şu sonuca varıyor: Temel olarak alınan 1726 - 1741 devresine nispetle, hayat pahalılığı 1771 - 1789 devresinde % 45, 1785 - 1789 devresinde de % 62 artmıştır. Buna mahsulün kötü gitmesinden doğacak afetler de eklenebilir. Fiyatlardaki genel

artış yüzünden, ekmeğin halk bütçesinde tuttuğu yer, 1789 arifesinde % 58 i bulmuş. 1789 da ise % 88 e kadar fırlamıştı; öteki masraflar gelirin ancak % 12 sile karşılanabilecekti. Fiyat artışları hali vakti yerinde olan sosyal kategorilere hiçbir zarar vermediği halde, halkı korkunç bir yük altında eziyordu.

Ücretler, tabii ki, her zanaatta, her şehirde başka başkaydı. Şehirlerdeki ehliyetli işçiler günde 40 metelik (2 frank) kazanabiliyorlardı. Ama, hele dokuma zanaatlarında ücret, ortalama 20 - 25 meteliği geçmezdi. Louis XIV saltanatının son yıllarına doğru, Vauban, ortalama ücreti 15 metelik olarak takdir etmişti. Ücretler tâ XVIII inci yüzyıl ortalarına kadar hep ayni kaldı. 1777 de yapılan bir anket, ortalama ücretin 17 metelik olduğunu tesbit etmişti. Bu ortalamanın 1789 da 20 metelik olduğu kabul edilebilir. Mahsulün iyi gittiği yıllarda, ekmeğin yarım kilosu (tam olarak 489,5 gramı) 2 metelik ettiğine göre, demek ki, Eski Kırallık Rejiminin son yıllarında işçinin ortalama satınalma gücü beş kilo ekmeğe kadar düşüyordu. Ücret hareketi fiyat yükselmesinden doğan hayat pahalılığının halk üstündeki etkisini düzeltiyor mu, yoksa daha ağırlaştırıyor mu? mesele bunu bilmektedir. Ernest Labrousse'un temel olarak alınan 1726 - 1741 devresinden hareket ederek vücuda getirdiği istatistikler gösteriyor ki, 1771 - 1789 devresinde ücretlerde % 17 bir artış olmuştur, ama, çoğu hallerde ücret artışı (mahallî artışlarda) % 11 i bile bulmamıştır. Bu artış, 1785 - 1789 da % 22 yi buldu, üç mali çevrede de % 26 yı geçti. Ücret artışları mesleklere göre de değişir: Yapı işlerinde % 18 (1771 - 1789) di, % 24 oldu (1785 - 1789); ziraat işçisi gündeliği % 12 ve % 16 olduğu halde, dokuma işlerinde yarı yolda kaldığı anlaşılıyor. Demek ki, uzun süreli artış burada fiyat artışlarına (% 48 ve % 65) nispetle çok zayıftır. Fiatlar artınca, ücretler de artmıştır, ama, ücret artışları hiçbir zaman fiyat artışlarına yetişememiştir. Ücretlerdeki devre ve mevsim değişiklikleri fiyat

artışlarile aksi yönde olduğundan, bu değişiklikler ücretlerle fiyatlar arasındaki farkı iyice arttırmıştı. Netekim, mahsulün kötü gittiği yıllarda köylüler ihtiyaçlarını kıstıklarından, XVIII inci yüzyıldaki aşırı hayat pahalılığı işsizliğin doğmasına sebep olmuştu. Ekmeğin fiyatı artınca, bunun halk bütçesindeki yeri önemli hale gelip öteki ihtiyaç maddelerinin satınalınması azaldığı için, ziraatteki buhran sanayide de buhrana sebep oluyordu.

«Ele geçen ücretin» artması ile hayat pahalılığının artması birbirile kıyaslanınca, görülür ki, «gerçek ücret» artacağına, azalmıştır. Ernest Labrousse'un tahminine göre, 1726 - 1741 devresi temel alınırsa, 1785 - 1789 devresinde aradaki fark en az 1/4 tür. Fiyatlardaki devre ve mevsim artışları da hesaba katılırsa, aradaki fark 1/2 den fazlaya çıkar. Bu devirdeki hayat şartları, kısmanın asıl gıda maddeleri üstünde yapılmasını gerektirdiğinden, XVIII inci yüzyıldaki hayat pahalılığı artışı halk kitlelerinde sefaletin artmasına sebep oldu. İktisadî karışıklık sosyal ve iktisadî bir takım sonuçlar doğurdu: Açlık halk inkılâpçılarını (1) harekete getirdi.

Halkın yaşama şartlarının kötüleşmesi o devirdeki gözlemcilerin ve nazariyecilerin de gözünden kaçmadı. Bunların ilki olan Turgot 1766 da yayınlanan «Servetlerin teşekkülü ve dağılışı üstünde düşünceler» adlı eserinde «en az ücret kanununu» ortaya attı: İşçinin aldığı ücret, mahiyeti gereği, hayatını devam ettirmek ve neslini üretmek için lüzumlu olan miktarı geçemez.

Halk kitleleri ile burjuvazi arasındaki anlaşmazlıklara rağmen, aristokrasinin karşısına asıl dikilenler bu kitleler olmuştu. Zanaatçılar, esnaflar ve kalfalar Eski Krallık Rejimine diş biliyor, soylulardan nefret ediyor-

(1) «Halk inkılâpçıları» deyimini «Sans-culottes» karşılığı olarak kullanıyoruz (Çev.).

lardı. Şehir emekçilerinin çoğu köyden gelmiş olup, ova ile olan bağlarını hâlâ muhafaza ettiklerinden, bu temel zıtlık daha da kuvvetlenmişti. Sahip olduğu imtiyazlardan, toprak zenginliğinden, topladığı derebeylik hak ve resimlerinden ötürü, soyludan nefret ediyorlardı. Halk sınıflarının devletten istedikleri şey ise, en çok vergi (Hazine) mükellefliklerinin hafifletilmesi, hele belediyelerin en sağlam gelirlerini teşkil eden, zenginlerin işine yarayan dolaylı vergilerin ve şehre gelen zahireden alınan belediye resimlerinin kaldırılmasıydı. Zanaatçıların ve kalfaların loncalar hakkındaki düşünceleri ayni olmaktan uzaktı. Hasılı, siyasi bakımdan, hepsi de müphem bir şekilde demokrasiye yönelmişlerdi.

Ama, halkın en esaslı davası ekmekti. 1788 - 1789 yıllarında, halk kitlelerini siyasî plânda son derece hassas hale getiren şey, geçinmelerini gittikçe güçleştiren iktisadî buhranın şiddeti oldu. 1789 da şehirlerde patlak veren isyanların kaynağı sefaletti, bunların elde ettiği ilk sonuç da ekmek fiyatının indirilmesi oldu. Eski Kırallık Rejimi Fransa'sındaki buhranlar temelinde ziraatten doğmuş buhranlardı; hemen hemen her zaman mahsulün kötü gitmesinden ya da az olmasından ileri gelmişti. Böyle zamanlarda, zahire fiyatları son derece yükseliyor, küçük istihsal yapan ya da hiç yapmayan köylüler buğdayı para ile satınalmak zorunda kalınca, satınalma güçleri azalıyor, bu yüzden, ziraattaki buhran, sanayi istihsali üstünde de etki yapmış oluyordu. 1788 de patlak veren ziraî buhran yüzyılda patlak veren buhranların en şiddetlisi oldu. Kışın başgösterdi, işsizlikten ileri gelen dilencilik arttı, bu aç işsizler inkılâpçı kitlelerin unsurlarından birini teşkil etti.

Oysa, hakkını aynî (zahire) olarak alan mülk sahibi, ruhanî çevrenin aşarını toplıyan tahsildar, derebey, tacir gibi hepsi de ya aristokrasiden, ya rahipler düzeninden, ya da burjuvaziden, yani hâkim sınıflardan olan sosyal kategoriler zahire fiyatlarının artmasından faydalan-

maktaydılar. Halkın resmî makamlara ve hükümete karşı muhalefeti kuvvetlendiği gibi, sosyal zıtlıklar da kuvvetlenmişti. «Açlık andlaşması» efsanesi işte bundan doğdu. Şehirlerin iaşesinden sorumlu olanlardan, belediyelerden ve hükümetten şüphe edilmiş, Necker bile değirmencileri gözetmek ve korumakla suçlandırılmıştı.

«Taşkınlıklar» ve isyanlar bu sefaletten ve bu ortak zihniyetten doğmuştu. 28 Nisan 1789 da Paris'te ilk ayaklanma oldu. Renkli kâğıt imalâtçısı Réveillon ile küherçele imalâtçısı Hanriot diye birine karşı girişilen bu ayaklanma hareketi, bu iki adamı bir seçim toplantısında halkın sefaleti hakkında ileri geri sözler söylemekle itham etmişti: Réveillon, halk günde 15 metelikle gül gibi geçinebilir, diyesiymiş. 27 Nisanda bir gösteri yapıldı, 28 Nisan günü her iki imalâthane de yağma edildi. Polis genel müdürü askerî birlik getirtti, âsiler mukavemet ettiler. Bu olayda ölenler oldu. İnkılâpçı hareketin bu ilk gününde, iktisadî ve sosyal sebepler ağır basmıştı. Bu ayaklanma siyasî bir hareket değildi. Halk kitlelerinin siyasî olaylar hakkında iyice belirmiş görüşleri yoktu. Bunları harekete getiren şey, iktisadî ve sosyal sebepler olmuştu. Ama, bu halk ayaklanmalarının hiç değilse iktidarı sarsmak gibi bir takım siyasî sonuçları da olmuştu.

Halka göre, kıtlık ve yiyecek maddelerinin pahalılığı meselesini halletmek için yapılacak en basit şey, bu işi bir nizama sokmak ve zahireye elkoymak, narh koymak gibi çarelere de başvurup, bu nizamı uygulamaktı. Demek ki, halkın iktisadî konudaki bu istekleri, başka alanlarda olduğu gibi, bu alanda da hürriyet ve serbestlik istiyen burjuvazinin isteklerine muhalifti. Halkın 1789 Temmuzunda siyaset sahnesine atılmasını, son tahlilde, bu istekler izah ettiği halde, bazı olayları, hele Yıl II deki halkçı teşebbüsü, halk içindeki zıtlıklar aydınlatmaktadır.

3. Köylüler : Gerçek birlik, gizli zıtlıklar.

Eski Kırallık Rejiminin son yıllarında, Fransa, temelinde, bir ziraat memleketiydi, iktisadî hayata ziraî istihsal hâkimdi. İnkılâpta köylü meselesinin önem kazanması işte bundan gelir.

En başta, köylüler Fransa nüfusunun tümü içinde önemli bir kalabalık teşkil ediyordu. 1789 da 25 milyonu bulan nüfus içinde şehir halkının aşağı yukarı % 16 olduğu kabul edilirse, köy nüfusunun 20 milyonu aşan büyük bir kitle teşkil ettiği anlaşılır. Köy nüfusu ile şehir nüfusu arasındaki münasebetleri anlatan 1846 nüfus sayımı, köy nüfusunun bütün nüfusun hâlâ % 75 ini teşkil ettiğini göstermişti.

Sonra da, köylülerin İnkılâp tarihindeki önemi gelir. Köylü kitleleri hiç işe karışmayıp, seyirci kalsalardı, ne İnkılâp başarı elde edebilir, ne de burjuvazi üstünlük kazanabilirdi. Köylülerin İnkılâp sırasında işe karışmalarının asıl sebebi, senyörlük hakları ve derebeylik kalıntıları meselesiydi. Bu işe karışma, derebeylik rejiminin, kademe kademe de olsa, tamamiyle ortadan kalkmasına yol açtı. 4 Ağustos 1789 gecesinin kökünde Büyük Korku'nun büyük payı vardır. Öte yandan, millî emlâki ele geçirme, toprak sahibi köylüleri yeni düzene (rejime) sıkı sıkıya bağlamıştır.

Eski Kırallık Rejiminin son yıllarında, Fransız köylüsü toprak sahibi idi. Bu sebeple, Orta ve Doğu Avrupa'nın angaryaya tâbi toprak köleleriyle, hür, ama toprakların etrafını çitle çevirme (enclosures) hareketi sırasında İngiliz köylüsü topraksız kalalıberi aldıkları ücretle geçinen gündelikçi İngiliz ziraat işçilerinden çok farklıydı. Bununla beraber, bütün Fransa'da köylünün elindeki toprakların ne kadar olduğu konusunda ancak bir takım tahminlerde bulunulabilir. Ayrıca, işletme meselesini de dikkate almak lâzımdır. Toprak meselesi ile ziraî işlet-

me birbirinden farklı, ama, işletme rejimi toprak mülkiyetinin dağılışından ileri gelen mahzurları, bir dereceye kadar, köylüler lehine düzelttiğinden ötürü de birbirine bağlı iki mesele teşkil eder.

Köylü toprak mülkiyeti, mıntıkalara göre, bütün toprakların % 22 - % 70 ini teşkil ediyordu. Kuzeyin, Kuzey Batının ve Batının buğday ekilen ya da hayvan yetiştirilen zengin topraklarında zayıftı: Kuzeyde % 30, Mauges'da % 18, Montpellier ruhanî çevresinde ovada % 22 idi. Buna karşılık, çok eskiden koruluk ya da ormanlık olan mıntıkalarda ve dağlarda, toprak açmanın ferdî teşebbüse bırakıldığı bu gibi yerlerde köylülerin elinde epey toprak vardı. Aksine, toprağı işlenir hale getirmek (meselâ, bataklık kurutmak) için büyük paralar harcamak gereken yerlerde, ya da toprakları imtiyazlılar ve burjuvalar tarafından kapışılmış olan şehirlere yakın yerlerde ise, pek azdı. Köylü toprak mülkiyetinin toplam nispeti (aşağı yukarı % 35) oldukça önemli gibi görünürse de, ziraatla geçinen nüfusun sayıca çok kalabalık olduğu düşünülünce, topraktan her köylüye düşen payın pek az olduğu anlaşılır. Çoğu köylülerin hiç toprağı yoktu. Eski Kırallık Rejimi zamanındaki Fransız köylüsü, çoğu zaman, küçük toprak sahibiydi. Sayıca daha da kalabalık olan topraksız köylüler ise, ziraat emekçisi kitlesini teşkil ediyorlardı.

Bir yandan, kişilerin hukukî durumu, öte yandan toprak mülkiyetinin ve işletmesinin dağılışı pek çeşitli olduğundan, köylünün içinde bulunduğu şartlar da çok değişikti.

Hukukî bakımdan, köylüler toprak köleleri (serf) ve hür köylüler diye ikiye ayrılmıştı. Köylülerin büyük çoğunluğu hür ise de, ötedenberi toprak kölesi olarak kalmış köylüler Franche-Comté'de kalabalık bir kitle teşkil ediyor, sayıları bir milyonu buluyordu. Toprak köleleri «mainmorte» un yükü altında ezilmekteydiler. Yani sen-

yöre önemli hak ve resimler ödemedikçe, çocuklar babalarının menkul servetlerinin bile mirasçısı olamazlardı. Kıral hanedanının topraklarındaki mainmorte, bütün kırallıkta da senyöre, kaçan toprak köleleri üstünde hak ve resim iddia etmek imkânını veren «droit de suite» (bu hak ve resimleri kaçanın mirasçısından aramak hakkı) 1779 da Necker tarafından kaldırılmıştı.

Hür köylüler arasındaki «elile çalışan» ya da «kolu ile çalışan» gündelikçi ziraat işçileri sayıları gittikçe artan ziraat emekçilerini teşkil etmekteydi. Derebeylerin gerici hareketi ve, derebeylik ve kırallık mükelleflikleri-nin iyice ağırlaştırılması yüzünden, köylü nüfusunun aşağı tabakalarındaki yoksullaşma XVIII inci yüzyıl sonlarında iyice göze batar hale geldi: Dijon ovasında, Brötanya'da gündelikçi ziraat emekçileri sayısı, toprak sahibi küçük çiftçilerin aleyhine olarak, yüzyılda iki misli arttı. Ele geçen ücretlerin yükselmesine rağmen, fiyatların ücretlerden daha da fazla artması, bu emekçilerin yaşama şartlarını iyice kötüleştirmişti.

Bu ziraat emekçilerine pek yakın bir durumda olan sayıca kalabalık küçük köylülerin ellerindeki kendi malı, ya da icarla tutulmuş topraklar geçinmelerine yetmiyecek kadar azdı; bu yüzden, gelirlerini tamamlamak için ya ücretle çalışmak, ya da ziraat sanayiinde iş bulmak zorundaydılar. Topraklarını pek kendileri işletmiyen rahip, soylu, ya da burjuva mülk sahipleri bu toprakları, çoğu zaman, ya icara, ya da ortakçıya verirlerdi. Küçük toprak parçaları hemen hep dağınık olduğundan, teker teker icara verilirdi. Böylelikle, ziraat emekçileri birer parçacık toprak edinmiş, küçücük çiftçiler de işletmelerini büyütmüş olurlardı. Ortakçılar, küçük toprak sahibi köylüler arasında, sayıca en kalabalık gurubu teşkil ediyorlardı: Fransa'nın üçte ikisi ya da dörtte biri ortakçılar memleketiydi. Loire nehrinin güneyinde, hele memleketin ortasındaki bölgelerde (Sologne, Berry, Limousin, Auvergene...) Batı bölgelerinde (Brötanya'daki toprakların

yarısında), Güney Batıda ortakçılık hâkimdi. Loire nehrinin kuzeyinde daha az, ama Lorraine'de fazlacaydı. Hayvan sahibi olmıyan, ödünç para bulamıyan köylülerin oturdukları çok yoksul mıntıkalarda ortakçılık toprak kiralama usulüydü.

Büyük ziraat yapılan, meselâ, Paris havzası gibi, zahire yetiştiren zengin topraklara sahip yerlerde büyük çiftçiler, gündelikçi ziraat emekçilerinin ve küçük köylülerin zararına, kiralık bütün toprakları kapmışlardı: Hakikî «toprak burjuvazisi»ni teşkil eden bu büyük çiftçiler, birer ziraat işçisi olmalarına yol açtıkları köylü kitlesinde kin ve nefret uyandırmışlardı. Bunlar büyük ziraat yapılan yerlerde yerleşmiş, iktisadi bakımdan önemli, zahire ekilen ovalarda ziraate kapitalist usulleri getirmekte öncülük eden sayıca az mütecanis sosyal bir gurup teşkil ederlerdi. Büyük çiftçi büyük bir işletme sermayesine lüzum gösteren önemli bir işletmeyi, genellikle, dokuz yıllığına icarla tutardı. Ortakçı sözleşmesinden çok daha az raslanan icar sözleşmesi, en çok, zengin zahire ziraati yapılan mıntıkalarda, köylü toprak mülkiyetinin zayıf olduğu Pikardiya, Doğu Normandiya, Brie, Beauce gibi buğday ekilen balçık topraklı ovalarda uygulanırdı.

«Çiftçiler» hali vakti yerinde, hattâ zengin olan toprak sahibi köylülerdi. Hiç kimseye muhtaç olmadan geçinecek kadar toprakları vardı. Köylü kitlesi içinde sayıca pek kalabalık olmıyan bir gurup teşkil ederlerdi, ama, sosyal etkileri büyüktü. Köylü cemaatlarının eşrafları, «köyün horozları», bir çeşit «toprak burjuvazisi» idiler. İktisadî önemleri ise, sosyal etkilerinden daha azdı; gerçi, mahsullerinin bir kısmını ticarî bakımdan değerlendirirlerdi, ama, bunun bütün ziraî istihsaldeki nispeti zayıftı. Mahsulün iyi gittiği yıllarda, çiftçiler istihsal ettikleri (ihtiyaç fazlası) zahirelerini piyasaya dökerler, bir çok mıntıkalarda da en çok şarap satarlardı. 1777 - 1778 yıllarında şarap fiyatları çok yükselmişti (aşağı yukarı

% 70). Demek ki, Louis XVI saltanatının ilk yıllarına kadar, ziraat mahsullerindeki artışlardan hali vakti yerinde olan toprak sahibi köylüler faydalanmışlardı.

Görülüyor ki, köylerde ve ovalarda yaşıyan toplumda, şehir toplumundaki kadar farklar ve birbirine muhalif guruplar vardı; bunlar da: Büyük çiftlik sahipleri ile rençperler; çiftçiler, ortakçılar ve toprak sahibi küçük köylüler; en son, eve ve bahçeye sahip olup birkaç parçacık toprak kiralayanlardan ve kol kuvvetinden başka bir şeyi olmıyanları da içine alan ziraat gündelikçileriydi.

Ötedenberi alışılmış olan toprağı işleme şekli, yoksul köylülerin toprak sıkıntısına bir dereceye kadar çare bulmak imkânını veriyordu. Köylü cemaatları hâlâ çok canlı ve hareketliydi. Siyasî ve idarî teşkilâtları (meclisler, muhtarlar) olduğundan, çoğu zaman, iktisadî birer rol oynuyorlardı: Yoksul köylülerin sayıca çok olduğu yerlerde ortak hakları muhafaza etmeğe çalışıyorlardı. Kuzeyde ve Doğuda, köylü arazisi, üstünde münavebe ile ziraat yapılan (kış buğdayı ve ilkbahar zahireleri ekilen) üç «kısım» halinde dar, uzun ve açık toprak parçalarına ayrılmıştı. Toprağı dinlendirmek için, bir kısım her zaman «nadas» olarak bırakılırdı. Hem nadas halindeki topraklar, yani ekilen toprağın yarısı ya da üçte biri, hem de mahsulü devşirilmiş tarlalar, ayni zamanda da ilk otu biçilmiş otlaklar (ikinci çayır hakkı) köyün «ortak malları» sayılırdı. Nadas topraklar, mahsulü devşirilmiş tarlalar, ilk otu biçilmiş otlaklar «otlatma hakkı»na tâbi idi; her köylü buralara hayvanlarını salabilirdi; onun için, tarlalar ve çayırlar açık bırakılırdı. «Ortak mallar» (otlaklar, ormanlar) ve bunlara bağlı olan «kullanma hakları» köylülere başka imkânlar sağlamış oluyordu. «Başak ve saman toplama hakları» için de ayni şey söylenebilir. Zengin köylüler işletme hürriyetlerini ve mülkiyet haklarını sınırlayan bu ortak haklara düşman oldukları halde, yoksul köylüler, aksine, bu haklara dört

elle sarılmışlardı: Çünkü, bunlar sayesinde geçiniyorlardı. Ortak hakları savunmak için, yoksul köylüler ferdî mülkiyeti sınırlamağa çalışıyorlardı; bu sebeple, özellikle «tarlaların etrafını çitle çevirme fermanları» ile kendini gösteren «ziraî ferdiyetçilik» e ve ziraatin kapitalist yönde değişmesine muhaliftiler. Demek oluyor ki, köylü işletmesi, XVIII inci yüzyılda, hâlâ kapitalist öncesi mahiyetini muhafaza etmekteydi. Küçük köylünün mülkiyet hakkındaki görüşü soylunun, burjuvanın, büyük ziraat yapılan yerlerdeki çiftçinin görüşü ile bir değildi. Küçük köylünün ortak mülkiyet görüşü, mülk sahibinin mülkü üstündeki mutlak hakkı hakkındaki burjuva görüşü ile çatışmaktaydı, XIX uncu yüzyılın büyük bir kısmında da çatışmakta devam edecektir.

Ziraî iktisat ne kadar eski zamandan kalma ise, köylünün sırtına yüklenmiş olan mükelleflikler de o kadar ağırdı. Köylülerin birleşmesini sağlıyan şey, kırallık ve aristokrasi tarafından yüklenen bu mükelleflikler oldu.

En başta kırallığın yüklediği mükelleflikler geliyordu. Şahsî vergiyi ve yirmide bir vergiyi de ödiyerek, dolaysız vergi veren hemen hemen yalnız köylüydü; yol angaryasına, askerî malzemeyi taşımağa, milis teşkilâtına yazılmağa tabi tutulan da yine yalnız köylüydü. En son, dolaylı vergiler, hele tuz resmi pek ağırdı. Bu kırallık mükelleflikleri XVIII inci yüzyılda durmadan arttırılmıştı. Dolaysız vergi Valon Flandra'sında, yalnız Louis XVI nın saltanatı zamanında, % 28 nispetinde arttırıldı.

Kilise mükelleflikleri, rahiplere ödenmesi gereken aşardı. Nispeti oldukça değişik olup dört «büyük» zahireden, yani buğday, çavdar, arpa ve yulaf üzerinden alınan (büyük aşar), öteki hububat üzerinden (küçük aşar), en son hayvanlar üzerinden alınan aşar hemen hemen her zaman onda birden aşağı idi. İntifa hakkı, çoğu zaman, piskoposlara, piskoposluk meclislerine, manastırlara, hattâ senyörlere bırakılan aşar ibadet masraflarını

karşılamakta ve ruhanî çevredeki yoksullara yardım etmekte pek az kullanıldığı için köylülere pek ağır gelmekteydi.

Derebeylik mükelleflikleri ise, hepsinden daha ağırdı ve halkta büyük bir nefret uyandırmıştı. Derebeylik rejimi bütün ağırlığı ile köylü topraklarının üstüne yüklenmişti, derebeylik haklarını zorla topluyordu. Senyör kendi toprakları üstünde, sosyal üstünlüğün sembolü olan, küçük ve büyük kaza yetkisine sahipti. Hakların ödenmesini istemekte iktisadî silâh hizmetini gören «küçük kaza hakkı», derebey sömürmesinin lüzumlu bir vasıtasıydı. Asıl derebeylik hakları da derebey tarafından kullanılabilen haklardı: Av ve balık avı hakları, güvercinlik, yol, köprü, nehir v.b., geçme parası, pazarlarda toplanan resimler, derebey hizmetinde yapılan angaryalar, tam bir iktisadi temel teşkil eden (köylülerin) buğdaylarını derebeyin değirmeninde öğütmek, üzümlerini derebeyin cenderesinde sıktırmak, ekmeklerini yine derebeyin fırınında pişirmek zorunlukları. «Asıl haklar», yani dolaysız vergiler, insanlardan değil, topraklardan alınan haklar diye ün salmıştı. Köylülerin (ancak «intifa hakkına sahip» olarak) ekip biçtikleri toprakların (tenures) «hakikî mülkiyeti» senyöre aitti; köylüler bu toprakları kullanma karşılığında senyöre ya yıllık bedel (genellikle, para olarak irat ve «bedel», ya da mahsul üzerinden «aynî hisse»), ya satış ya da miras yolu ile intikal halinde «kâr»» denilen (droits de lods et vente) bir para öderlerdi. Bu rejimin baskıları her mıntıkaya göre değişirdi. Meselâ, Brötanya'da çok ağır, Lorraine'de ağır, başka yerlerde biraz hafifti. Bu rejimin önemini anlamak için, yalnız mükelleflikerin neler olduğunu öğrenmekle iş bitmez, sebep olduğu bir çok aşırı hareketleri ve bir çok suistimalleri de hesaba katmak gerekir.

XVIII inci yüzyıla damgasını vurmuş olan «derebey gericiliği» derebeylik rejimini daha da ağırlaştırdı. İtiraz halinde, senyörlerin kaza yetkileri köylüleri ezmek-

teydi. Senyörler ortak mülkler üstündeki ortak haklara, kullanma haklarına saldırmışlar, bunları «kendi» mülkiyetlerine geçirmek istemişler, verilen «odun kesme fermanları» da, çoğu zaman, bu malların üçte birini bunlara bağışlamıştı.

Derebeyliğin gericiliği bazı mıntıkalarda pek sert olmuştu. Meselâ, bir çok senyörlüklerin birleşmesiyle, XVIII inci yüzyılda, derebey mülkiyetinin merkezileşmesine sahne olan Maine'de böyle olmuş, örf ve âdetle kuvvetlendirilen büyük erkek evlâdın mirastan daha büyük hisse almak hakkı tımarların muhafaza edilmesine yardım etmiş, ortak mülkler senyörler tarafından kapılmıştı. Senyöre önemli bir takım haklar ödemedikçe, toprak kölelerinin çocuklarının, baba mirasından faydalanamamaları ve kaçan toprak köleleri üstündeki hakları mirasçılarından istemek gibi derebeylik hakları 1779 da çıkarılan bir kıral fermanile kaldırılıp, bir çok yerlerde hükümsüz kaldığı halde, bu haklar Franche-Comté'de yaşamakta devam etmişti; bu ferman, 1788 de otuz iki saat süren bir oturumdan sonra, o da «zorla» Parlamentonun kütüklerine kaydettirilecektir.

Fiyatların yükselmesi derebeyliğin gericiliğini daha da arttırmıştı; çünkü, fiyat artışları, senyörün ve tahsildarın aynî (yani mahsul) olarak aldıkları aşarın ve intifa hakkı karşılığında köylüden alınan gerçek verginin değerini çok yükseltmişti. Mükellefliklerinin artması ile fiyatların yükselmesi ve nüfus artışı arasında sıkışıp kalan köylünün eline gün geçtikçe daha az para geçmekteydi. Bu da ziraat tekniğinin eski halini muhafaza etmesine sebep oluyordu. Buhran zamanlarında aşarın ve derebeylik haklarının baskısı, 1788 - 1789 da olduğu gibi, daha da artmıştı. Orta köylü, normal zamanlarda, zaten, zar zor geçinebildiği için, buhran devresinde, aşarı ve derebeylik haklarını ödeyince, zahireyi, 1788 - 1789 da olduğu gibi, pek pahalıya satın alacak duruma düşüyor.

du. Köylülerin derebeylik gücüne karşı sönmez bir kin ve nefret beslemelerinin sebebi işte budur.

Ziraatin durumunun bu sosyal durumla sıkı münasebeti vardı. Eski işletme sistemi yeni teknik ilerlemelere, elbette ki, elverişli değildi. Hâlâ ilkel usuller kullanıldığından, verim düşük olduğundan, ziraî işletme pek kazanç getirmiyordu. Toprağın nadas usulü ile iki üç yılda bir dinlendirilmesi, toprağı iki üç yılda bir mahsul getirmez hale düşürüyor, köylülerin toprak sıkıntısını daha da arttırıyordu. İnkılâp arifesinde Fransa'yı gezip dolaşmış olan İngiliz ziraat mühendisi Arthur Young ovaların bu geri kalmış halini ve eski usullerin gücünü tanıamiyle kaybettiğini görmüştü. Fiziyokratların yaptıkları propaganda, XVIII inci yüzyıl ortalarında, ziraatın kapitalist yönde değişmesi lehinde bir fikir akımının doğmasına sebep oldu; birkaç büyük senyörün önayak olmasile, «ziraat hastalığı» her yere yayıldı. Aslında, imtiyazlıların gelirlerini arttırmaktan başka bir şey düşündükleri yoktu, toprak meselesinin halledilmesini hiç umursamıyorlardı. İktisatçıların doktrinleri senyörlerin ellerine derebey gericiliğinin giriştiği teşebbüsleri sahte bir kamu menfaati perdesi altında gizliyecek deliller vermekteydi. Tekniğin ve ziraî istihsalin bu geri hali, geniş ölçüde, doğrudan doğruya ziraî iktisadın sosyal yapısından doğmuş bir sonuçtu. Her teknik ilerleme, ziraati her kökünden yenileştirme, hem derebeylik kalıntılarının yok edilmesini, hem de ortak hakların ortadan kaldırılmasını ve tabiî yoksul köylülerin akibetinin daha kötüye doğru gitmesini gerektiriyordu. Öyle bir zıtlık ki, küçük köylüler ta XIX uncu yüzyılın ortalarına kadar bunun içinde çırpınıp duracaklardır.

Fransa'da milletin en büyük kısmı ziraatla uğraşıyordu, ziraî istihsal de öteki istihsallerden üstündü. Böyle bir memlekette köylü davalarının bambaşka bir önem

kazanmasından daha tabiî bir şey olamaz. Bu davaların iki yüzü vardı: Biri derebeylik hakları meselesi, öteki de toprak meselesi.

Derebeylik hakları meselesinde, köylüler birleşmişlerdi. Şikâyet defterleri bunların senyörler ve imtiyazlılar karşısında tesanüt halinde olduklarını gösteriyor. Köylünün sırtına yüklenen mükelleflikler içinde, en nefret edilenleri derebeylik hakları ile aşardı. Çünkü, en ağır ve aşırı olanları bunlardı; yine çünkü, köylü bunların nereden geldiğini bir türlü izah edemiyor ve gözüne haksız görünüyordu. Kuzeydeki bir papaz ruhanî çevresinin şikâyet defterine göre, derebeylik hakları «korkunç bir esrarın karanlıkları içinde doğmuştur»; eğer bu haklardan bazıları meşru bir takım mülkiyetler ise, bunun böyle olduğunu ispat etmek lâzım gelir; o takdirde de, hakları para ile satın alıp bunlardan kurtulmanın mümkün olacağı bildirilmelidir. Ruhanî çevre defterlerinin çoğu, hattâ yargıç kaza çevreleri defterleri, derebeylik hakları mülkiyetinin nereden geldiğinin araştırılması gibi tamamile inkılâpçı kesin bir istekte bulunmuştu. Köylüler aşarın ve derebeylerin aldıkları dolaysız vergilerin mahsul (aynî) olarak değil, para olarak alınmasını istiyorlardı. Bunların düşüncelerine göre, paranın satınalma gücünün azalması yüzünden, aşar ve dolaylı vergiler, sonunda ha varmış ha yokmuş haline gelecekti. Aşar eski yıllarda ne maksatla alınmışsa, o maksat uğrunda kullanılmalıydı. İmtiyazlılar da vergi vermeliydi. Burjuvazinin adamları bu noktaların çoğu üzerinde köylülerle anlaşıyorlardı. Halk (burjuvazi, köylü ve halk) arasındaki birlik bu sebeple kuvvetlenmişti.

Buraya kadar birlik olan köylüler, toprak konusunda birbirinden ayrılmışlardı. Bir çok köylülerin toprağı yoktu, kendilerinin de toprak sahibi olmaları lâzım geldiğini anlamış olanlar da çoktu. Yine de öyleyken, rahip-

ler düzenine ait malların devredilmesini istemeğe cesaret eden defterler pek azdı; genellikle, borcun tamamile ödenmesi ve açığın kapatılması için, rahipler düzeninin gelirlerinden faydalanılmasını teklif etmekle yetinmişlerdi. Mülkiyet hakkına, hattâ bir düzenin mülkiyet hakkına da olsa çoğunlukla dokunulmuyor gibiydi. İcarla toprak kiralamak imkânına sahip olmak köylülere yetiyordu. İşletme meselesinde ise, defterler pek öyle ürkek değildi. Bunların çoğu büyük çiftliklerin parçalanmasını istemişlerdi. Onun için, daha 1789 da, derebeylik hakları ortadan kaldırılır kaldırılmaz, köylüler toprak meselesi üstünde ikiye ayrıldılar. Büyük toprak işletenlerin menfaatları ile küçük toprak sahibi ya da ziraat emekçisi köylü kitlesinin menfaatları arasında daha şimdiden uyuşmazlık başgöstermişti. Büyük toprak işletenler teknik bakımdan ileri ve pazar için istihsal yapan bir ziraat yaratmak istedikleri halde, köylüler kapalı ya da az buçuk kapalı bir iktisat içinde yaşamakla yetiniyorlardı. Eski Kırallık Rejimi tarafından yapılan ıslâhat meselesi üstünde, işletme meselesi üstünde köylüler birbirlerinden ayrıldılar. Köylü kitlesinin kendi menfaatları için ne türlü bir tehlike teşkil ettiğini varlıklı köylüler daha 1789 da iyice anlamışlardı. Vergi ödemiyenleri ve yardım görenleri siyasî hayattan uzaklaştırmak için, Kuzey'deki defterler önceden seçmen için vergi ödeme mükellefiyetinin konmasını istemişti. «Eyalet meclislerinin fazla kalabalık olmalarını önlemenin bir tek çaresi buydu.» Varlıklı köylüler, derebeylik rejiminin mutlaka ortadan kaldırılmasını istedikten başka, daha şimdiden sosyal nüfuz ve itibarını muhafaza etmek kaygısına düşmüş görünüyorlardı.

Fransız köylüleri için yarın patlak verecek zıtlıklar, böylece daha Eski Kırallık Rejiminin sonunda belirmiş oluyordu. Bu köylü kitlesini birleştiren şey, imtiyazlara karşı gösterilen muhalefet, aristokrasiye karşı beslenen

kin ve nefretti. İnkılâp derebeylik haklarını, aşarı, imtiyazları ortadan kaldırmakla, düzen partisi içindeki varlıklı köylülerin yanında yer almış oluyordu. Toprağa gelince, millî emlâkin satılması küçük toprak mülkiyeti sayısını çoğaltmışsa da, büyük toprak mülkiyeti ile büyük işletmeyi bütün sosyal sonuçlarile birlikte muhafaza etti. Hattâ köylü sınıfının Eski Kırallık Rejimi sonundaki yapısı bile İnkılâbın toprak işinde mutedil bir karaktere sahip olacağını daha önceden anlatmaktaydı: Georges Lefebvre'in dediği gibi, İnkılâp «burjuvazi ile köy demokrasisi arasında uyuşma gibi bir şeydi».

III

Burjuvazinin felsefesi

Toplumun iktisadî temelleri değişmişti: Ayni zamanda ideolojiler de değişiyordu. İnkılâbın fikrî kaynaklarını burjuvazinin XVII inci yüzyıldanberi vücuda getirdiği felsefede aramalıdır. İlim vasıtasile tabiata hâkim olmanın mümkün olduğunu gösteren Descartes'ın düşüncesini miras olarak kabullenen XVIII inci yüzyıl filozofları yeni düzenin prensiplerini aydın bir şekilde izah ettiler. Kilisenin ve devletin tahakküm ve zahitlik idealine muhalif olan felsefi hareket, Fransız zekâsının tenkitçi zihniyetini önce uyandırarak, sonra geliştirerek, bu zekâya yeni fikirler kazandırarak, bu zekâ üstünde derin bir etki yaptı. «Aydınlık devri», ilim, inanç, ahlak ya da siyasî ve sosyal teşkilât olsun, her alanda tahakküm ve gelenek yerine aklı koydu.

> «Felsefe yapmak, diyor Madam de Lambert (1647 - 1733), akla bütün şeref ve haysiyetini geri vermektir, haklarını kendisine geri vermektir, her şeyi kendi prensiplerine

bağlamak ve kamu oyu ile tahakkümün hâkimiyetini sarsmaktır.»

Diderot ise, «Encyclopédie»de yayınlanan «Eclectisme» makalesinde şöyle diyor:

«Eclectique denilen kimse, peşin hükümleri, geleneği, eskiliği, kamunun tevekkülünü, tahakkümü, bir kelime ile, zekâları boyunduruk altına alan her şeyi ayaklar altına alıp, kendini düşünmeğe, en aydın genel prensiplere yükselmeğe, duyuların ve aklın şahitliğine dayanan şeyden başkasını kabul etmemeğe cesaret eden bir filozoftur.»

Voltaire de 1765 te şunları yazmıştı:

«Hakikî filozof işlenmemiş tarlaları açar ve sürer, pullukların sayısını ve bu sebeple nüfusu arttırır, yoksulu çalıştırıp zenginleştirir, evlenmeleri teşvik eder, öksüzü işe yerleştirir, lüzumlu vergiler aleyhinde hiç mırıldanmaz ve çiftçiyi bu vergiyi seve seve yerecek hale getirir. İnsanlardan hiçbir şey beklemez, onlara elinden gelen her iyiliği yapar.»

1748 den sonra, Montesquieu'nün «Kanunların ruhu» (1748) adlı eserinden, Rousseau'nun «Emile» ine ve «Toplum sözleşmesi» (1762) ne kadar, yüzyılın en büyük eserleri birbiri ardından yayınlanmıştı: 1749 da Buffon'un «Tabiat tarihi» (birinci cilt), 1754 te Condillac'ın «Duyumları inceleme» si, 1755 te Rousseau'nun «İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı hakkında» adlı eseri, Rahip Morelly'nin «Tabiatın kanunu», 1756 da Voltaire'in «Milletlerin âdetleri ve zihniyeti hakkında deneme» si, 1758

de Helvetius'un «Zekâ hakkında» adlı eseri. Diderot'nun önayak olmasile, 1751 de «Encyclopédie» nin ilk cildi çıktı, Voltaire'in «Louis XIV devri» yayınlandı, «İktisat gazetesi» nin birinci cildi ortaya çıktı ve Fiziyokratların gazetesi haline geldi. Voltaire, Rousseau, Diderot ve Ansiklopediciler, iktisatçılar birbirinden az çok farklı fikirlerile felsefenin gelişmesine hizmet ettiler.

XVIII inci yüzyılın birinci yarısında iki büyük düşünce akımı gelişti: Biri derebeylikten ilham alan akım olup, Montesquieu'nün «Kanunların ruhu» adlı eserinde savunuldu, Parlamentolar ve imtiyazlılar istibdat aleyhinde kullandıkları delilleri bu eserden bulup çıkardılar. Ötekisi ise, rahiplere, çoğu zaman da dine düşman olan, ama, siyasette muhafazakâr kalan felsefî akımdı. Bu iki akım XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında yaşamakta devam etmişse de, bu devrede daha çok halk taraftarı, daha çok eşitlik taraftarı yeni bir takım fikirler ortaya çıktı. Filozoflar, hükümet idaresinden doğan siyasî meseleden, şimdi, mülkiyet hakkından doğan sosyal meseleye geçmişlerdi. Fiziyokratlar, muhafazakâr bir zihniyete sahip olmakla beraber, iktisadî meseleyi ortaya atmak suretiyle, yüzyıl düşüncesinin bu yeni yönde gelişmesine yardım ettiler. Voltaire, 1750 den ölümüne kadar felsefî hareketin herkesçe kabul edilen bu şefi, mutlak kıralllık çerçevesi içinde bir takım ıslâhata girişilmesi, hükümet idaresinin zengin burjuvazinin eline bırakılması fikrinde idiyse de, halk içinden çıkan Rousseau küçük burjuvazinin ve zanaatçıların siyasî ve sosyal idealini dile getirdi.

Fiziyokratlara göre, devlet mülkiyet hakkını güven altına almak için teşekkül etmiştir; kanunlar kıraldan ayrı ve bağımsız, kendilerini kırala zorla kabul ettiren bir takım tabiî hakikatlardır: «Yasama gücü kanunları yaratmak gücü olamaz, olsa olsa kanunları ilân etmek gücü olabilir» (Dupont de Nemours). «Mülkiyet hakkına kanun vasıtasile zarar vermek, toplumu devirmekle bir-

dir.» Fiziyokratlar kuvvetli, ama, kuvveti mülkiyet hakkını savunmaya bağlı bir hükümet isterler; devletin sadece bastırma, ezme görevi olmalıdır. Fiziyokrat hareketi, böylelikle, büyük toprak sahiplerinin yararına bir sınıf siyasetine varmış oldu.

Voltaire siyasî hakların yalnız zenginlere verilmesini istiyordu, ama, yalnız toprak sahiplerine değil. Çünkü, onca toprak biricik servet kaynağı değildi. Oysa, R. P. Polycarpe'a yazdığı bir mektupta şöyle diyor: «Bu toplumda ne toprağı, ne evi olan kimseler oy sahibi olmalı mı?» 1764 te yayınlanan «Felsefe sözlüğü» ndeki «Eşitlik» maddesinde öne sürülen fikir çok manalıdır: «İnsanoğlu öyle bir şeydir ki, hiçbir şeyi olmıyan bir çok işe yarar insanlar olmadıkça, yaşıyamaz.» Ayni mekaledeki şu fikirler de yukarıdakinin başka türlü ifade edilmiş bir şeklidir: «Şu halde, eşitlik hem en tabiî, hem de en hayalî bir şeydir.» Voltaire büyüklerin seviyesini düşürmek istiyordu, ama, halkı yükseltmek hiç aklından geçmemişti.

Halk çocuğu olan Rousseau yüzyıldaki akıma karşı çıktı. İlk söylevinde (1750 de yayınlanan «İlimlerin ve sanatların ilerilemesi âdetlerin düzelmesine yardım etti mi etmedi mi?» adlı eserinde), yaşadığı devrin medeniyetini tenkit eder ve yoksulların hakkını savunur: «Lüküs şehirlerdeki yüz yoksulu besliyor, ama, ova ve köylerdeki yüzbin insanı mahvediyor.» İkinci söylevinde (1755 te çıkan «İnsanlar arasındaki eşitsizliğin temelleri ve kaynağı» adlı eserinde) mülkiyet hakkına hücum eder. 1762 de yayınlanan «Toplum sözleşmesi» nde ise, halk hâkimiyeti nazariyesini geliştirir. Montesquieu iktidarı aristokrasinin eline, Voltaire yüksek burjuvazinin eline bıraktığı halde, Rousseau küçük insanları hürriyete kavuşturuyor. iktidarı bütün halka veriyordu. Ferdî mülkiyet hakkının suistimallerini ezmek, miras hakkındaki kanunlar ve müterakki vergi sayesinde sosyal dengeyi muhafaza etmek görevini devlete bırakmıştı. Siyasî a-

landa olduğu gibi, sosyal alanda da eşitliği savunan bu tez XVIII inci yüzyılda yeni bir şeydi. Çaresiz, sonunda, Rousseau'yu hem Voltaire'in, hem de Ansiklopedicilerin karşısına çıkardı.

Bu türlü türlü düşünce akımları, ilk başta, adeta tam bir hürriyet içinde gelişti. 1745 tenberi (Kıral Louis XV in) gözdesi olup, maliyenin de desteğini kazanmış olan Madam de Pompadour, piskoposluk ve Parlamentolar tarafından savunulan kıraliçenin ve kıralın kardeşinin sofu çevresile çatışmıştı: Bu çevrenin düşmanları olan filozofları korudu. Machault d'Arnouville 1745-1757 arasında, yirmide bir vergisini getirerek, vergi imtiyazlarını ortadan kaldırmak ve vergi karşısında herkesi eşit kılmak teşebbüsüne girişti. Bu işte bu yenilikleri istiyen filozoflara dayandı. İmtiyazlılara, hattâ dine karşı girişilen hücum gelişirken, bu suretle, aydın bakanlar ile filozoflar arasında da bir ittifak kurulmuş oldu. 1750 den 1763 e kadar, hükümet hiç bu işlere karışmadı. Kitap ve basın sansürü idaresinin başında Malesherbes bulunuyordu. Kendisi de filozof olan bu adam idare ettiği sansür idaresinin lüzumlu olduğuna inanmamıştı. Ansiklopedi yayınının daha ilk ciltleri çıktığı günlerde durdurulmaması bu filozof sayesinde mümkün oldu.

Bu tarafsız tutumdan cesaret alan felsefe hareketi son derece gelişti; sonra, resmî makamların kendisine karşı tutumu değişince de bütün mukavemetleri kırdı. 1770 ten sonra, felsefî propaganda aldı yürüdü. Büyük yazarlar şimdi susmuş ve yavaş yavaş ortadan kaybolmuşlarsa da (Rousseau ve Voltaire 1778 de ölmüşlerdi), burjuvazinin bütün tabakalarına ve bütün Fransa'ya yayılan yeni fikirleri daha küçük çaptaki yazarlar herkesin anlayacağı hale getiriyorlardı. Düşünce tarihinde pek büyük bir yeri olan Ansiklopedi 1772 de tamamlandı; sosyal ve siyasî alanda mutedil olan bu eser ilimlerin durmadan ilerleyip gelişeceğine inandığını kuvvetle belirtmişti, akıl için dikilmiş pek büyük bir abide gibiydi. Mably, Raynal,

Condorcet büyüklerin başladıkları esere devam ettiler. Louis XVI zamanında, felsefî eserler azalmışsa da, çeşitli sistemlerin sentezi gibi bir şey teşekkül etti. Bu suretle, inkılâpçı akide ortaya çıktı. Yazılmasında Diderot'nun da pek emeği geçen ve 1770 ile 1780 arasında yirmi defadan fazla basılan «Avrupalıların Hindistan'da ve Amerika'daki kurumlarının ve ticaretinin felsefî ve siyasî tarihi» adlı eserde, rahip Raynal, istibdattan nefret, lâikleştirilmiş devlete sıkı sıkıya tâbi olmak zorunda olan kilise hakkında güvensizlik, iktisadî ve siyasî hürriyetçiliğin övgüsü gibi felsefî propagandanın yaydığı bütün temaları tekrar ele aldı.

Kitap, küçük kitap bu fikirleri bütün çevrelere yaydı. Malesherbes 1775 te «Fransız Akademisi'ne kabul söylevi» nde şöyle demişti:

> «Romalı ve Atinalı hatipler nasıl toplanan halk arasına girmişlerse, her vatandaşın kitabın ve gazetenin sesile bütün milletle konuşabildiği bir yüzyılda insanlara bir şey öğretmek ya da insanları heyecanlandırmak kabiliyetinde olan kimseler, bir kelime ile, edebiyat adamları da dağınık olan halkın içine girmişlerdir.»

Sözlü propaganda kitap ve gazetenin yayılmasını iyice hızlandırdı. Salonlar, kahveler çoğaldı, bir çok dernekler, ziraat dernekleri, hayırsever dernekleri, taşra akademileri, okuma odaları kuruldu. 1770 te toplanan Rahipler Meclisi «din saygısızlığının yayılmadığı» şehir, kasaba kalmadığını bildiriyordu.

Mason locaları felsefî fikirlerin bu yayılmasına yardım etti. 1715 ten sonra İngiltere'den alınan farmasonluk felsefî propagandayı, muhakkak ki, teşvik etti. İdeal, bir çok noktalarda medenî eşitliğe, dinî müsamahaya uygun düşüyordu. Ama, farmasonluğun oynadığı rolü pek büyüt-

memeli. Birbirile kaynaşmağa hazırlanan aristokrasi ile büyük burjuvazinin buluşma yeri olarak, mason locaları felsefi düşüncenin yayılmasına aracılık eden bir çok derneklerden biriydi.

Bununla beraber, eski otoriteler harekete geçmekte gecikmedi. Rahipler Meclisi daha 1770 te imanla birlikte «hükümdarın şahsına karşı gösterilen muhabbet ve sadakat duygularının da büsbütün sönmesinden» korkmuştu. İmtiyazlar aleyhinde yapılan tenkitler nasıl Eski Krallık Rejimi toplumunun temellerini sarsmışsa, kilise aleyhindeki hücumlar da kutsal hakka dayanan krallığın temellerini öyle sarsmıştı. 1775 ve 1789 yılları arasında, Paris Parlamentosu altmış beş kitabı mahkûm etti. Bu Parlamento Boncerf'in «Derebeylik haklarının mahzurları» adlı kitabı hakkında şunları söylemişti:

> «Yazarlar artık her şeyle mücadele etmeyi, her şeyi yıkmayı, her şeyi devirmeyi iş edinmişlerdir. Bu yazarın kalemini yeden fikirler mazallah halk kalabalığını sarsmış olsaydı, çok geçmeden, krallık yapısının tamile ve kökünden sarsıldığı, vasallerin senyörlere, halkın da hükümdarına karşı ayaklandığı görülecekti.»

* * *

Felsefi propagandanın belli başlı temaları arasında aklın üstünlüğü en başta geliyordu: XVIII inci yüzyıl akılcılığın zaferi kazandığını gördü. Bundan sonra, akılcılığın el atmadığı alan kalmadı. Akıl her yere ışıklarını saçınca, ardından, tabiî ki, ilerlemeye olan inanç da gelecekti.

> «Hele şükür, bütün karanlıklar dağıldı, her yerde nasıl bir ışık parlıyor! Her bilgi alanında ne çok büyük adam var! İnsan ak-

lı ne mükemmel hale gelmiş! (Turgot, «İnsan zekâsının ilerlemelerini gösteren felsefî tablo», 1750).

Her alanda hürriyet, ferdî hürriyetlerden iktisadî hürriyetlere kadar bütün hürriyetler istendi. Filozofların, hele Voltaire'in eyleminin esaslı yüzlerinden biri müsamaha ve din hürriyeti uğrunda girişilen mücadele idi. Eşitlik meselesi çok daha fazla tartışıldı. Çoğu filozofların kanun karşısında medenî eşitlikten başka bir şey istedikleri yoktu. Voltaire, «Felsefe Sözlüğü»ndeki «Eşitlik» makalesinde eşitsizliğin ebedî ve mukadder olduğunu söyler. Diderot gerçekten edilen hizmetlere dayanan haklı imtiyazlarla, haksız imtiyazları birbirinden ayırmaktadır. Oysa, yüzyıl düşüncesine eşitlik hakkındaki fikirleri getiren Rousseau'dur: Bütün vatandaşlara siyasî eşitlik tanınmasını istemekte, devlete belli bir sosyal dengeyi muhafaza etmek görevini yüklemektedir.

Felsefî düşüncenin ortak sermayesini teşkil eden bu fikirler burjuvazinin türlü tabakalarında ne derece yayılmıştı? Aristokrasiye muhalefet üstünde herkes birleşmişti. XVIII inci yüzyılda, soylular imtiyazları ve kamu görevlerini daha çok ele geçirmek istediler, bunlar soyluların hakkıydı. Oysa, servet ve kültür ilerlemekte, burjuvazinin hırs ve tamahı artmaktaydı: Burjuvazi tam bu sırada, bütün kapıların kendisine kapalı olduğunu görmüştü. Büyük idarî mansıplara katılamıyordu; oysa, bu işleri görmekte soylulardan daha kabiliyetliydi. Çoğu zaman, gururu ya da izzetinefsi kırılıyordu. Burjuvazinin bütün bu şikâyetleri soylu olan Marki de Bouillé ve haysiyetini soylu kadınlardan üstün bulan Madam Roland tarafından kuvvetle ifade edilmişti.

Burjuvazinin önünde iki esaslı mesele vardı: Biri siyasî mesele, öteki de iktisadî mesele.

Siyasî mesele, iktidarı paylaşmak meselesiydi. XVIII

inci yüzyılın ortasından, hele 1770 denberi, kamu oyu siyasî ve sosyal meselelere gittikçe artan bir dikkat göstermekteydi. Burjuva propagandasının kullandığı temalar, felsefî hareket tarafından kullanılan: tanrısal hakka dayanan kırallık rejiminin tenkidi, müstebit hükûmet idaresinden nefret, soylular düzenine ve bu düzenin imtiyazlarına hücumlar, medenî eşitlik ve vergi karşısında eşitlik, herkesin kabiliyetlerine göre her işe alınması gibi temalardı.

İktisadî mesele de, elbette ki, burjuvaziyi ilgilendiriyordu. Yüksek burjuvazi gayet iyi anlamıştı ki, kapitalizmin gelişmesi devletin değişmesini istemektedir. Aşar, toprak köleliği, derebeylik hakları, vergilerin kötü bir şekilde dağıtılmış olması ziraatı sıkmakta, bundan bütün iktisadî faaliyet az çok zarar görmekteydi. Büyük evlât hakkının ve toprak kölesi çocuklarının babalarının menkul servetine (senyöre önemli bir takım haklar ödemedikçe) mirasçı olamamaları adaletsizliği ortadan kaldırıldığı takdirde, daha bir çok servetler tedavüle başlamış olacaktı. İş adamları burjuvazisi çalışma hürriyetini ve teşebbüs hürriyetini de istiyordu. Türlü hukukî örf ve âdetler, iç gümrükler, kullanılan türlü türlü ağırlık ve uzunluk ölçüleri ticareti sıkıyor, millî bir pazar kurulmasına engel oluyordu. Devlet, burjuvazinin kendi işlerini yürütmekte uyguladığı düzen, aydınlık, birlik prensiplerine göre teşkilâtlandırılmalıydı. En son, kapitalizmin teşebbüs zihniyeti ilim alanında araştırma yapmak hürriyetini gerektirirdi: Burjuvazi, felsefî düşünce gibi, ilmî çalışmanın da kilisenin ve devletin sansür baskısından kurtulmasını istiyordu.

Burjuvaziye kılavuzluk eden şey, yalnız menfaat değildi. Soylular sınıfının tekelciliği ve iktisadî, fikrî yükselişi ile medenî alanda arka plâna atılması arasındaki zıtlık yüzünden, burjuvazide sınıf şuuru iyice kuvvetlenmişti, ona şüphe yok. Ama, filozoflardan belli bir dünya görüşü ve menfaat gütmeyen bir kültür aldığından, gü-

cünün ve değerinin ne olduğunu gayet iyi anlamış bulunan burjuvazi Eski Kırallık Rejimini değiştirmenin yalnız kendi menfaatına olduğunu takdir etmekle kalmamış, bunu değiştirmenin doğru olduğuna da inanmıştı. Kendi menfaatları ile akıl arasında tam bir ahenk ve anlaşma bulunduğu kanısındaydı.

Bu söylenilen şeylerdeki ince farkları, tabiî ki, belirtmek ister. Burjuvazinin türlü çeşidi vardı, mütecanis bir sınıf teşkil etmiyordu. Burjuvaların bir çoğu felsefî propaganda ile etkilenmemişlerdi. Bir kısmı ise, ya sofuluğu ve dindarlığı ya da geleneğe bağlılığı yüzünden, toplumda herhangi bir değişiklik olmasının aleyhindeydiler (Tethiş devrinin kurbanları arasında, Halktan pek çok kimse vardı). Burjuvazi bir takım değişiklikler, bir takım ıslâhat yapılmasını istiyorsa da, İnkılâp hakkında en küçük bir fikri yoktu. Halk kırala karşı büyük bir saygı, Marmont'un «Hatıralar» ından da anlaşıldığı gibi, adetâ dinî niteliği olan bir duygu besliyordu: Kıral millî fikri temsil ediyor ve kırallığı devirmek hiç kimsenin aklından geçmiyordu. Burjuvazi, hele yüksek burjuvazi aristokrasi ile kaynaşmayı düşündüğünden, aristokrasiyi yıkmayı pek düşündüğü yoktu. La Fayette'e karşı aşırı bir ilgi göstermesi bu bakımdan pek manalıdır. En son, burjuvazi halkçı olmaktan uzaktı. Aslında, toplumdaki hiyerarşinin muhafaza edilmesi, kendi altındaki sınıflardan ayırt edilmesi düşüncesindeydi. Cournot «Hâtıralar» ında şöyle der: «Bu burjuva toplumuna en çok damgasını basan şey, hiyerarşideki kademelerin birbirine tâbi olmasıydı. Dava vekilinin ya da noterin karısına "Mademoiselle" (halk kadını) dendiği halde, müşavirin karısının adı hiç itirazsız "Madame" (kibar kadın) idi».

Soyluların soylu olmayanları hor ve hakir görmesi, burjuvazinin halk sınıflarını hor ve hakir görmesi. Aristokrasiye karşı mücadelesinde halk sınıflarını yardıma çağırdığı zaman, Yıl II de bunların iktidara geçmek iddi-

asında olduklarını görünce, burjuvazinin duyduğu öfkeyi ve korkuyu işte bu sınıf peşin hükmü izah eder.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASİ KURUMLARDA BUHRAN

Orta Çağdanberi durmadan mükemmelleşmeğe doğru giden kırallık kurumları, Louis XIV devrinde, hiç olmazsa, en son siyasî şeklini almıştı. Bu kıral hükümet idaresi sistemini iyiye doğru götürmüş, o güne kadar hiç görmediği bir otorite seviyesine çıkarmıştı, ama, bu, sisteme mantıklı ve mütecanis bir yapı kazandıramamıştı. Bu kıralın ölümünden sonra «istibdat her yerde hazır ve nazırdı, ama, müstebit hiç bir yerde görünmezdi» denebilir. Gerçekten, kırallık her zaman kurmuş, ama, hiç bir zaman yıkmamıştı. Toplum ile siyasî devlet, kamu zihniyeti ile siyasî kurumlar arasındaki ayrılık şiddetlenerek böylece sürüp gitmişti. İdare teşkilâtının en göze çarpar niteliği olan düzensizlik ve karışıklık yaşamakta devam edecektir. Mirabeau'nun dediği gibi, Fransa «birbirinden ayrı, teşekkül etmemiş halklar kümesi»nden başka bir şey değildi.

I

Kutsal hakka dayanan kırallık

1. Mutlak kırallık rejimi: iddiaları ve sınırları.

Mutlak ve idarî kırallık rejimi kıral Henri IV ün saltanatı zamanından başlayarak kendini gösterdi, Louis XIV

zamanında gelişti, bütün XVIII inci yüzyıl boyunca yaşadı. Bundan önceki devrede ortaya çıkmış olan bağımsız kuvvetler güçlerini kaybettiler, ama, yine de öyleyken, bu kuvvetlerin çoğu tutunup yaşamakta devam etti. 1614 te son defa toplanan Genel Meclisler ve vasilik altındaki belediye idareleri hükümsüz ve işlemez hale geldiyse de, Eyalet Meclisleri, Parlamentolar, Rahipler düzeni Meclisleri tutundu, ve tabiî ki, kıral tahakkümünün kontrolü altında çalışmakta, iş görmekte devam etti. Aynı zamanda da, kıral divanlarının kurulması sayesinde, kırallığın idarî teşkilâtı bir düzene girdi ve mükemmelleşti. Bir takım nazariyeciler bu kırallık idaresine sonra gittikçe keskinleşecek «kutsal hakka dayanan» bir nitelik verdiler. Henri IV devrinde yaşamış olan Loyseau kırala daha o zaman hem halkın memuru, hem de tanrının vekili gözü ile bakmıştı. Kıral Louis XIII zamanında yaşamış olan Lebret ise bu konuda daha açık, daha kesin bir dil kullandı:

> «Bundan şu sonuç çıkarılabilir: Kırallık asâsını yalnız tanrıdan almış olup, yeryüzündeki hiç bir kuvvete boyun eğmek zorunda olmayan, tam ve mutlak hükümranlığın kendisine verdiği bütün haklardan faydalanan kırallarımız kendi kırallıklarında tamamile hükümrandırlar.»

Kıralın en büyük oğlu için yazılıp, ancak 1709 da yayınlanan «Kutsal Kitabın kendi sözlerinden çıkarılmış siyaset» adlı eserinde, Bossuet kutsal hakka dayanan katolik kırallık rejiminin bu meseleyi kestirip atan nazariyecisi olacaktır.

Tanrıyı temsil eden kıral, mühürünü taşıyan bütün mektuplarında kendini «tanrının inâyeti ile, Fransa ve Navarre kıralı» diye ilân eder. Kilisede yapılan taç giyme merasimi kırala kutsal niteliğini kazandırır. Bu me-

rasim normal olarak Reims katedralinde yapılır, kıral burada, sağında solunda vasalleri olduğu halde, ilk önce kiliseye ve halkına sadakat göstereceğine yemin ederdi. Sonra, kutsallanır, yani vücuduna kutsal kandil içindeki kutsal yağ sürülür, bu sırada da başpiskopos şu sözleri söylerdi: «Tanrının sana idare edesin diye bağışladığı bu kırallığa seni kıral yaptım, kutlu ol.» Kırallık görevi nişan ve alâmetlerini takınan kıral, o zaman halka tanıtılırdı. Taç giyme merasiminin ertesi günü kıralın sıracalı hastalara elile dokunması merasimi yapılır, o bunların her birine: «Kıral sana dokunur, tanrı şifanı verir» derdi. Bu merasimlerle kırallığın tanrısal niteliği belirir, taç giyme merasimi de kıralı bir çeşit dinî saygı halesile sarmağa yardım ederdi.

Kıralın mutlak iktidarı tanrısal niteliğinden gelir:

> «İnsanlara bir takım kırallar ihsan eden tanrı, bu kırallara kendi vekilleri olarak saygı gösterilmesini istedi» («Louis XIV ün hâtıraları»).

Kaynağını tanrıdan alan bir iktidarı kontrol etmeyi istemek tabaya yakışmaz. Kırallık rejiminin dinî niteliği bu iktidara her alanda mutlak bir tahakküm sağlar. Gerçi, kıralın iktidarı mutlaktır, ama, kendisi hiç de bir müstebit değildir. Tahakkümü tanrının temsilcisi olarak kullandığından. kutsal kanuna saygı göstermek, Başkan de Thou'nun 1572 de Charle IX a dediği gibi, «tanrının» dilediği kıral olmak zorundaydı. Kıral tahakkümü kullanmakta tanrıya karşı sorumludur. Kırallığın «ana kanunlarına da» (taht ve tacın intikali kuralı, kırallık topraklarının hukukî durumu) saygı göstermelidir: Bu kanunlar tacın ve imtiyazlarının kırala ve hanedanına ne gibi şartlarla emanet edildiğini bildirir. En son, kıral taç giyme merasiminde ettiği yeminle, halkla kilise arasındaki bir-

liği muhafaza edeceğine, verdiği bütün hükümlerde hakkı ve inayeti gözeteceğine söz vermiştir. Şu halde, kıral müstebit bir hükümdar değildir. Ama, kamu menfaatının temsilcisi olduğundan, kırallığın bütün düzenlerinin ve bütün adlî ve idarî teşkilâtının üstündedir, elindeki eylem imkân ve vasıtaları sınırsızdır, hiç bir kontrola tâbi değildir. Kırallığı niteliyen şey, mutlakiyetçi idare rejimidir.

Kıralın tahakkümü bir bütündür, bölünemez; başkasına da ne verilebilir, ne devredilebilir. Gerçi, kıral adlî ve idarî teşkilâttan, kırallık divanları, kurulları, Eyalet meclisleri gibi bir takım meclislerden yardım görür. Ama, bunlar kırallık imtiyazlarını sınırlayamıyacak bir takım danışma (istişare) kurullarıdır:

> «Bizim bir kıralımız var, yani biz bir tek kişinin iradesine tâbi insanlarız; bu irade keyfî olmamalı, yüce olmalı; bu irade-den doğan iktidar müstebit olmamalı, ama bölünmemelidir de. Bu iradeyi aydınlatmak için, eylemini yavaşlatmak faydalı ise de, ya işleyişini yarıda kesmek ya da susturmak düşüncesile, bu iradenin durdurulmasına müsaade edilemez» (Guyot, «Kamu görevleri hakkında inceleme», 1786).

Mutlak idare gücüne sahip olduğundan, kıral bütün iktidarlara sahiptir, iktidarları da sınırsızdır.

Kıral bütün adaletin kaynağıdır. Taç giyme merasiminde halka karşı âdil davranacağına, adaleti iyi bir şekilde yerine getireceğine söz vermiştir. Adalet bakanı Michel de l'Hospital'in (1507 - 1573) Orlèans Eyalet Meclisinde dediği gibi: «Kırallar en başta adaleti yerine getirmek için seçilmişlerdir. Onun için, Fransa mühürüne kazılan resimde, kıral at üstünde silâhlı olarak tasvir edil-

memiş, tahtında oturup herkese adaleti dağıtırken gösterilmiştir.» Adâletten sorumlu olan kıral herhangi bir adlî meseleyi durdurabilir, yeniden ele alabilir, bütün davalarda müdahalelerde bulunabilir: Buna «adlî yetkiyi muhafaza» denir. Adâletin yerine getirilmesini kıral, çoğu zaman, kendi mahkemelerine emanet edebilir: Buna «kıral adına adâlet» (adâletin temsili, ama, aslî sorumluluğun devredilmesi değil) denir.

Kıral bütün kanunların kaynağıdır. Kanunun kendisi, yani canlı kanundur, «Lex Rex» tir. Kıral kendinden önce gelenlerle bağlarını, çoğu zaman, birden bire koparmamakla beraber, bunlara kanunlarla bağlı değildir. Kıral Louis XV, Aralık 1770 te Parlamento'da şöyle demişti: «Biz tacı yalnız tanrıdan aldık. Tabalarımızı sevk ve idare eden kanunları vücuda getirmek hakkı kayıtsız şartsız yalnız bize aittir.» Kıral emirnameler ve fermanlar çıkarır, yani genel ve devamlı bir nitelik taşıyan kararlar verir; talimatlar, beratlar, mektuplar ya da kararlar ferdî tedbirlerle ilgilidir. Bununla beraber, kıral ne kutsal kanuna, ne de tabiî ahlâka karşı gelebilir; kırallığın ana kanunlarına da saygı göstermek zorundadır.

Kıral bütün idarî yetkinin kaynağıdır. Kırallığın bütün işlerinin idaresi onun elindedir. «Haşmetlimiz her şeye kendisi karar vermekle mükelleftir, bu kararı vekilleriniz vasıtasile de verebilirsiniz. Kamu menfaatına hizmet etmek, başkasının haklarına saygı göstermek, hattâ bazan bir takım haklarımızı bile kullanmak için sizden özel emirler bekleniyor» (Turgot'dan Louis XVI ya gönderilen «Muhtıra»). Mansıplar ve kamu görevleri kıralın elindedir. İdare ve hükûmeti idare zorunlulukları kıralı yetkilerinin bir kısmını bir çok memurların eline emanet etmek zorunda bırakmıştır. Basit bir temsilcilik görevini yerine getiren bu memurlar kıralın yüce kontrolü altında bulunurlar. Devletinin ihtiyaçlarını karşılamak için, kıral kendi yetkisini kullanıp vergiler ve yardımlar (iâneler) toplar; XVI ncı yüzyılda yerleşen bir örfe göre,

rahipler düzeni ile Languedoc, Brötanya, vb. gibi imtiyazlı bazı eyaletler bu vergilerin bazılarından maaftılar. Vergileri toplamakta tek başına söz sahibi olan kıral, masrafların görülmesinde ve hesabında da mutlak hâkimdir: Kendi maliyesini «idare etmekte» hiç kimseye hesap veremez.

En son, «savaş ve barış» ilânı tamamile kırala ait bir haktır. Kıralın en eski görevlerinden biri olan «savunma hizmeti», yani kırallığı düşmana karşı koruma hizmeti, XVIII inci yüzyılda «devleti savunma» haline geldi. Şu halde, dış siyasetin idaresi kıralın elindedir, orduya da o kumanda eder. Louis XV, 13 Mart 1766 da Parlamentoda şu sözleri söylemişti:

> «Yüce iktidar yalnız bendedir. Yasama gücü kayıtsız şartsız yalnız bendedir. Toplum düzeni tamamile benden doğar, milletin hak ve menfaatları tabiî ki bende toplanmıştır ve yalnız benim elimdedir.»

Oysa, gerçek bu iddialara uygun olmaktan uzaktı. Her ne kadar, bir takım hukukçular, XIV üncü yüzyıldanberi kıralın sınırsız bir yasama gücüne sahip olduğunu kabul etmişlerse de, hele bu alanda (yasama alanında), bir takım eski kalıntılar bu gücü XVIII inci yüzyılda bile hâlâ sınırlamaktaydı.

Genel Meclisler daha XIV üncü yüzyıldaki malî buhran devrinde kendilerini zorla kırallara kabul ettirmişlerdi. Mutlak kırallık bu meclisleri ortadan kaldırmamışsa da, 1614 yılından sonra toplantıya çağırmaktan çekindi. Bunların sadece danışman olarak yetkileri vardı, kıral bunlar olmadan da koyabileceği vergilerin kabul edilmesini bunlardan isterdi; bir takım öğütler vermelerini de beklerdi, ama, bu öğütlere uyup uymamakta tamamile serbestti. Genel Meclisler buhran zamanlarında kıralın

baş vurduğu en son çare olarak görünmektedir. Netekim, bu meclislerin 1789 da toplantıya çağırılması, unutulup gitmiş siyasi bir kurumun, gerçekten, diriltilmesiydi.

Parlamentoların ve Yüce Divanların siyasî hakları kıral iktidarı için çok tehlikeliydi. Kırallığın ana kanunlarının gûya bekçileri olan Parlamentolar, hele Paris Parlamentosu, siyasî bir rol oynamakta, «kanunu Parlamento kütüğüne geçirmek» hakkını kullandılar: Kıral iradesile çıkmış kanunlar ancak «Parlamento kütüğüne geçirildikten sonra» yürürlüğe girerdi. Bu vesile ile, kanunun «doğru olup olmadığı» üstünde düşünülür, tartışılırdı. Parlamento kanunu, fermanı, vb, mahzurlu görüp itiraz etmek hakkına (droit de remontrances) dayanarak herhangi bir kanunu kütüğüne geçirmeyi reddedince, red sebeplerinin neler olduğunu gösterirdi. Parlamentolar bunun kendilerine verilmiş tarihî bir hak olduğu iddiasındaydılar. Kırallık ise, bunun sadece kıral iktidarının, kesin olmaktan çok, zımnî olarak verdiği bir tavizden başka bir şey olmadığı fikrindeydi. Aslında, bu haklar, kıral iktidarının müsamahası ile, örf ve âdetle ve parça parça teşekkül etmişti. Ama, kıral iktidarını sınırlamıyor da değildi. Netekim, Kıral, «kendisinin de katıldığı ihtişamlı parlamento toplantılarında» (lits de justice) reddedilen kanunların kütüğe geçirilmesini zorla kabul ettirmek zorunda kalacaktır... XVIII inci yüzyılda kütüğe geçirme ve itiraz hakkı, Parlamentoların elinde mutlak kırallık idaresi aleyhinde kullanılan kuvvetli bir silâh haline geldi. Aslında, bu hakların, ıslahat, hele vergi ıslahatı teşebbüsleri karşısında Parlamentolarda temsil edilen aristokrasinin menfaatlarını savunmaktan başka bir işe yaradıkları yoktu. Oysa, Parlamentoların baskın çıkar gibi göründükleri sırada, siyasî hayatları sona ermişti. Kutsal hakka dayanan mutlak kırallığın prensipleri karşısına, pek yakında, imtiyazlı bir düzenin hakları değil, millî hâkimiyet prensibi çıkacaktır.

2. Hükûmet idaresinin işleyişi.

Kırallığın merkezîleşmesi oluşumu XVII nci ve XVIII inci yüzyıllarda tamamlanmış bulunuyordu: Mahallî muhtariyetler ya zayıflamış, ya da silinip gitmişti. Her şey ya Versailles'da, ya da merkezî iktidarın mahallî memurları tarafından hallediliyor, bir düzene sokuluyordu.

Mutlak kırallığın son aldığı şekilde, kıralın tahakkümü altındaki hükûmet idaresi bir bakanlar kurulu tarafından teşkil edilmişti. Bu kurul, adliye bakanı ile dört bakanlıktan, bir de maliye genel kontrolöründen kurulmuştu. Bu bakanlar kurulunun hiç bir başı yoktu: Çoğu zaman, birbirinden ayrı birkaç yüksek memurun bir araya gelmesile vücut bulmuştu. Her bakanın «başmemurlar» tarafından çekip çevrilen büroları vardı. Hükümet idaresindeki birlik kıral ve kurullar vasıtasiyle sağlanmıştı. Her bakan haftanın kendisine ayrılan günlerinde kıralın yanına gider, kendi işlerini izah eder, kıralla birlikte çalışırdı. Kararı kıral verir, bakan da bu kararları büroları vasıtasiyle uygulardı. Şayet, iş önemliyse, hükümet idaresinin hakikî nâzımı olan kıral kurullarında müzakere edilirdi.

Bakanlar türlü idarî hizmetler görürlerdi. «Adalet bakanı» kırallıktaki yargıçlar gurubunun başı, kıral tarafından çıkarılan kanunların hazırlayıcısıydı. Kırallık mühürü onda dururdu, azledilemezdi. Gözden düşecek olursa, kıral, yerine «mühürdar» lardan birini getirirdi. XVI nci yüzyılda ve Henri II zamanında kurulan «bakanlar» mutlak iktidarın kuvvetli birer yüksek memuru idiler. Uzun zaman değişip duran idarî sınır ve yetkileri sonunda tespit edildi. Savaş bakanı askerî yetkilerle, sınır eyaletlerinin idaresini üstüne almıştı. Deniz kuvvetleri bakanı, kendi görevlerinden başka, sömürge işlerine de bakardı. Dışişleri bakanı, devletin dış siyasetini ve devletlerle olan

münasebetlerini idare ederdi. Kıralın Saray bakanı ise, rahiplerle ilgili işler, protestan işleri, Paris şehrinin idaresi gibi çeşitli görevleri yüklenmişti. Memleketin iç idaresi dört bakanlık arasında bölünmüştü. Kıral her yıl bakanların «idarî görevlerini» tâyin edip, bu görevlerle ilgili birkaç eyaleti de bunlara emanet ederdi. Her bakan kıral ile kendi idaresindeki eyaletler, şehirler, yüksek idare memurları, düzenler arasında aracıydı. Bundan başka, bakanlar, kendi kurumlarının ruhuna uygun olarak, kıralın da şahsî kâtipleri idiler, yılda üçer ay onun yanında nöbetleşe hizmet ederlerdi. Kıral tarafından ihsan edilen bağış, imtiyaz ve hayırların mektuplarını üç ay, sıra hangi bakanda ise, yalnız o yazardı. Bakanlar «yüksek burjuvaziden gelme soylulardı», hemen hep devlet müşavirleri arasından seçilirdi. 1750 den sonra, derebeylikten gelme soylular bu görevi artık küçük görmez oldular. En son, «Maliye genel kontrolörü» iç idare, ziraat, sanayi, tiacret, yollar ve köprüler gibi idarelerin yönetimini üstüne aldığı için, yetkilerinin geniş olması bakımından, hakikî bir başbakandı.

Hükümet idaresinin hakikî nâzımı olan Kurullar hükümete idaredeki birliği kazandırmıştı. Bunlar eski Kıral Divanının birbiri ardından kollara ayrılmasile, filân idarî kolda uzmanlaşma ile teşekkül etmişti. Hükümeti kurullar vasıtasile idare sisteminin bir düzene konması kıral Louis XIV ün eseriydi. Türlü idare kurullarının muntazam toplanması, sıkı çalışması sayesinde, Louis XIV sisteme birliğini kazandırmış, hükümet idaresinin genel işleyişini düzene sokmuştu. Ondan sonra gelen Louis XV, daha sonra gelen Louis XVI bu vasıflara sahip olmayan kimselerdi. Kıralın şahsî eylemine dayanan sistemin iyi işleyişi sıkı çalışmayı ya da yetkiyi kaybedince, sistem çökmeye yüz tuttu. «Yüksek kurul» ya da «Devlet Şûrası» büyük siyasetle, yani «savaş, barış, yabancı devletlerle müzakere» işlerile uğraşırdı. Kıral «devlet bakanı» un-

vanını taşıyan beş altı büyük kişiyi özellikle filânca toplantıya çağırırdı. Bu toplantılara, bunlarla raportör hizmetini gören dışleri bakanından başka, hiç bir bakanın katılmak hakkı yoktu. Devlet bakanları, bu görevlerini artık görmedikleri, yani Devlet Şûrası üyesi olmaktan çıktıkları zaman da bu unvanı muhafaza ederlerdi. Bu kurul, genellikle, haftada üç defa toplanırdı. «Kamu işleri kurulu» iç idarenin birliğini sağlamıştı. «Maliye kurulu» devletin maliyesini ve gelirlerini idare eder, maliye çevreleri arasında dolaysız vergiyi dağıtırdı. Adalet bakanının başkanlığında toplanan «Özel kurul» ya da «Adaletle ilgili işler kurulu» Eski Kırallık Rejiminin temyiz mahkemesiydi, ama, ayni zamanda da idarî anlaşmazlıklara bakan bir mahkemeydi. Bu kuvvetli çatı ve buna bağlı bürolar, aslında, bir çok kusurları gizliyor, kırallık rejimini kuvvetlendirmek şöyle dursun, bu rejimin işlemesini, çoğu zaman, felce uğratıyordu.

II

Merkezîleştirme ve muhtariyetler

Kırallık rejimi idarenin merkezîleştirilmesi işini tamamlamadığı gibi, eyalet idarelerile mahallî idareler alanındaki birleşme işini de tamamlamıştı. Her yerde kargaşalık, karışıklık hâkimdi. İdarî çevreler kırallığın tarihî teşekkülünü yansıtıyordu, ama, yüzyılın ihtiyaçlarına artık uyacak halde değildi. Memleket sınırları belli değildi: Fransa nerede bitiyor, imparatorluk nerede başlıyor, doğru dürüst bilen yoktu. Navarre hep ayrı bir kırallık halindeydi; kıral Brötanya'da düka, Provence'ta ise konttu. Eski çevreler hiç bir zaman ortadan kaldırılmamış, bunlara yenileri eklenmişti. Kilise çevreleri (ruhanî çevreler) ta Roma devrindenberi vardı, eski kaza çevreleri

(Kuzey'deki «bailliage» lar, Güney'deki «Sénéchaussée»-ler XIII üncü yüzyılda, askerî çevreler (valilikler) XVI ncı yüzyılda, kıral vekilleri idaresine çerçeve hizmeti gören malî çevreler («généralitê» ler) de XVII nci yüzyılda kurulmuştu. Öyle dağınık bir topluluk ki, kırallık idaresi bile bazan kendisinin ne olduğunu bilemiyor, işin içinden çıkamıyordu.

Fransa eskidenberi «eyaletlere» ya da memleketlere bölünmüştü: Az çok geniş olan bu mıntıkalar uzun zamandır bir derebey sülâlesinin siyasî birliği altında yaşadıklarından, belli bir hukukî rejime alışmışlardı. Tarihî gelenek gibi, örf ve âdetler, bazan da dil eyalet halindeki bu eski bölünmeleri yaşatmıştı. XVIII inci yüzyıl sonunda, «Breton milleti, Provansalı milleti» kanunları, örf ve âdetleri, lehçelerile hâlâ pek canlı olarak yaşayan bir takım gerçeklerdi. Bu eyaletler içinde Normandiya, Languedoc, Dauphiné, Brötanya gibi pek büyük olanları, meselâ, Aunis gibi pek küçük olanları vardı. Oysa, eyalet bir idare taksimatı değildi. Memleketin yapısı ile ilgili sebeplerden çok, siyasî bir takım sebepler yüzünden, kıral eyaletlerin kendilerine özgü bir takım özelliklerini hesaba katıyor idiyse de, kırallık idaresinin eyaletlerden haberi yoktu. Eski Fransa'nın idarî yapısı «valiliklere», en çok da «kıral vekillikleri» ne dayanmaktaydı.

1. Mutlakiyet rejiminin temsilcileri.

Derebey kırallığı zamanında, kıralın temsilcileri ve vekilleri kaza yetkisi olan hâkimler (bailli'ler) ve sınırlı kaza yetkisi olan hâkimler (sénéchal'ler) idi, kaza yetkileri idarî çevrelerinin sınırını aşmazdı. Ama, XVI ncı yüzyılda bu görevler para ile alınıp satılır olunca, birer mansıp haline geldi. O tarihten itibaren, hâkimlerin artık yalnız askerî (vasallerini ve ikinci derecede vasallerini, herkesi toplamak) yetkileri ve kendi çevreleri içinde bulunan üç düzenin milletvekillerini toplantıya çağır-

mak yetkileri kaldı.

XVI ncı yüzyılda, mutedil kırallık devrinde, «vali» kıralın temsilcisi, vilâyet de temel idarî çevre haline geldi. XVII nci ve XVIII inci yüzyıllarda, mutlakiyetçi kırallık rejimi zamanında ise, «kıral vekili» mahallî idareyi malî çevrenin çerçevesi içinde idare etti. XVIII inci yüzyıl sonlarında, bu üç kategori de yaşamaktaydı, ama, asıl yetki sahibi yalnız kıral vekili idi.

1776 da yayınlanmış bir emirnameye göre, sayıları 39 u bulan ve yüksek soylular arasından seçilen valilerin -XVIII inci yüzyılda- sözde kalan yetkilerinden başka bir şeyleri yoktu. Tamamile fahrî bir mansıbın sahibi olan bu memurlar hemen her zaman Versailles'da oturuyor, 1750 tarihli emirnamenin yayınlanmasındanberi de, kıralın kesin izni olmadıkça, valiliklerinin başına gidemiyorlardı. Bunların yerini geçici bir takım genel kıral vekilleri almıştı.

«Adalet, polis ve maliye» kıral vekilleri birliğin ve merkezîleştirmenin en eylemli memurları idiler. Bakanlarla, maliye genel kontrolörü ile, İçişleri kurulu ile devamlı surette temasta bulunduklarından, mahallî idareyi merkezî hükümete bağlarlardı. Bunların görevleri XVI ncı yüzyılda kıral tarafından görevlendirilen «Devlet müşavirlerinin yaptıkları teftişler» ile ilgilidir; ama, bu kurum ancak XVII nci yüzyılın ikinci yarısında genelleştirildi. Yine bunların yetkileri yüksek vergi çevresi, yani «malî çevre» ile sınırlandı, ama, kıral vekilleri ile malî çevreler arasında tam bir mutabakat yoktu (1789 da 33 malî çevrenin 32 kıral vekili vardı, Toulouse ve Montpellier kıral vekillikleri Languedoc kıral vekilliğini teşkil ederdi). Kıral vekilinin emrinde malî idaresi, bir mahkemesi olan bir çeşit «kaza teşkilâtının» başındaki «yardımcılar» vardı, bunlar yalnız kıral vekiline bağlıydılar. O isterse, bunların işine son verebilir, isterse «idarî teşkilâttaki» yerlerini değiştirebilirdi. Maliyeci Law, marki d'Aragenson'a şunları söylemişti:

> «Biliniz ki, bu Fransa kırallığı otuz kadar kıral vekili tarafından idare edilmektedir. Sizin ne Parlamentolarınız, ne Meclisleriniz, ne de vekilleriniz var. Eyaletlerin saadeti ya da felâketi, bolluğu ya da kıtlığı bu otuz kadar devlet müşavirine bağlıdır.»

Biraz aşırı giderek verilmiş bir hüküm bu. Çünkü, kıral vekilleri XVIII inci yüzyıl boyunca siyasi duruma ve mahallî şartlara uymak zorunda kalmışlardı; zaten, merkezî iktidarın kontrolü yüzünden, hareket serbestlikleri de gittikçe daralmıştı.

Özel kurulun müşavir üyeleri arasından, yani yüksek burjuvaziden seçilen, bu sebeple de soylularca nefret edilen kıral vekilleri (doğrudan doğruya kıralın vekilleri) bir çok yetkilere sahiptiler. Adalet işleri vekilleri olarak, (Parlamentolar dışında) bütün mahkemelerde bulunabilir, bunlara başkanlık edebilir, bütün yargıçları göz altında bulundurabilir, devletin güvenliği aleyhine işlenmiş suçlar ve ayaklanma hareketleri hakkında, tam yetki ile ve, daha yüksek mahkemeye müracaat yolunu tamamile kapayan (kabili istinâf olmamak üzre) kararlar verirlerdi. Polis işleri vekili olarak, genel idareyi yönetir, belediyeleri kontrol eder, ticareti, ziraati, sanayii göz altında bulundurur, kıral angaryası ile meşgul olur, milis askerleri toplanmasına başkanlık ederlerdi. Eyalet Meclisleri olan memleketlerde bu yetkiler biraz sınırlandırılmıştı. Maliye işleri vekilleri olarak, vergileri dağıtmak ve vergi anlaşmazlıklarına bakmak yetkileri vardı. XVII nci ve XVIII inci yüzyıllarda konan nüfus başına alınan vergi, yirmide bir vergisi gibi vergiler üzerindeki yetkileri tam ise de, dolaysız vergi gibi eski vergiler üstünde ancak kontrol yetkisine sahiptiler. İdarede gerçekten iyilikleri görülmesine rağmen, bu güç, vekillere karşı herkesin muhalefet göstermesine sebep oldu. Şikâyet defterleri kıral vekillerinin kaldırılmasını istemişti.

2. Mahalli muhtariyetlerin kalıntıları.

Mutlak kırallık rejiminin vekilleri karşısında, eski mahallî kurumlar yavaş yavaş kuvvetlerini kaybetmişlerdi.

«Eyalet Meclisleri» bir eyaletteki üç düzenin bir araya gelmesinden teşekkül etmiş muntazam meclislerdi; zaman zaman toplanırdı, bazı siyasî ve idarî yetkileri vardı, en başta geleni de vergiyi kabul etmekti. XVI ncı yüzyıldan sonra, kırallık Eyalet Meclislerini yıkmağa, ve «Meclisleri olan memleketleri, kıral tarafından seçilmiş yüksek memurlar vasıtasile idare edilen memleketler» haline getirmeğe çalıştı. XVIII inci yüzyılda, bu Meclislerden ancak Brötanya, Languedoc, Provence, Burgonya, Dauphiné gibi ya uzak ya da sonradan kırallığa katılmış eyaletlerin Meclisleri kalmıştı. Gerçekten, Eyalet Meclisleri zengin ve nüfuzlu ailelerin hâkim oldukları bir takım kurumlardı, bunlarda Halk yalnız şehir burjuvazisi tarafından temsil edilir, müzakerelerde herkes kendi başına konuşmaz, düzen sırasına göre ve düzen adına konuşurdu.

Mutlak kırallık rejiminin ilerlemesile belediye meclislerinin de hürriyetleri azalmıştı. Belediye memurları seçimle iş başına getirilmekten çıktı, şehirler kıral vekillerinin vasiliği altına girdi. Köylerin, hiç değilse 1787 ye kadar, hakikî manada birer köy meclisleri yoktu; her köydeki köy genel kurulu, senyörün otoritesi altında, ortak mülklerin idare işlerile uğraşırdı.

Eski Kırallık Rejiminin son yıllarında, kırallık bütün mahallî siyasî hayatı ortadan kaldırmak işini tamamlamış bulunuyordu. Bu aşırı merkezîyetçiliğe tepki olarak, İnkılâp merkeziyetçi olmamayı (ademi merkeziyeti) getirdi.

III

Kıralın adaleti

Kırallık bütün hak ve adaletin kaynağı olduğundan, kıral bütün davalara müdahalede bulunabilirdi. Adaleti dağıtma hakkını hiç bir zaman kimseye devretmeyen kıral, bu konuda her zaman başvurulan temsilcilerini bir kenara itip, ister davayı kendi kuruluna naklederek, isterse olağanüstü komiserleri vasıtasile, kendisi bu hakkı dilediği gibi kullanabilirdi. Kırallıkta adaletin en büyük yürütücüsü olan kıral, bu alanda, «af mektupları» (cezayı kaldırma, affetme ya da hafifletme) ve «gizli emirler» (keyfî olarak yakalayıp hapse atma) vasıtasile de müdahale ederdi. Ama, kıral adalet haklarını hemen her zaman mahkemelere havale ederdi.

Kıral adaleti, kendini zorla kabul ettirmek, senyörlerin adaletlerine karşı mücadele etmek zorunda kaldı. «Kıralı ilgilendiren suçlar» nazariyesi (tacın haklarile ilgili davalara kıral adaleti bakardı) ve «seçme» nazariyesi (davalı isterse senyör adaleti yerine kıral adaletini seçebilirdi), XVIII inci yüzyıl sonlarında, senyörlerin elinde iktisadî hâkimiyet vasıtası olmaktan başka bir şey olmayan senyör adaletlerinin değer ve itibarını yavaş yavaş düşürmek imkânını vermişti.

Soylu olmayanların hukuk davalarına bakan şehremîniliği (adlî çevre) mahkemelerinin çoğu XVIII inci yüzyılda ortadan kalkmıştı. XIII üncü yüzyılda kurulan ve hâkimlere bağlı türlü mahkemeler 40 liraya kadarki hukuk davalarına, üst mahkemeye müracaat hakkı tanımaksızın, bakardı. XVI ncı yüzyılda, Henri II zamanında kurulan ve 250 liraya kadarki hukuk davalarına bakan ve hukuk mahkemeleri ile Parlamentolar arasında bir yetki durumu olan «présidial» mahkemeleri ise, XVIII inci yüzyılda tamamile çökmek üzereydi.

Parlamentolar, kıral adına adaleti yürüten yüksek (is-

tinaf) mahkemeleriydi. Eski Kıral Divanının bir işte uzmanlaşmış kollara ayrılmasından doğan Parlamentolar, kanunları, fermanları, vb. kütüğe geçirmek ve bunlara itiraz etmek haklarına dayanarak, XVII nci ve XVIII inci yüzyılda sınırsız ve evrensel bir yetkiye sahip olduklarını iddia ettiler. 1789 da Paris Parlamentosu dava savunmaları yapılan «Büyük mahkemeyi», imtiyazlılar aleyhine açılan davalarda sorgu işlerini gören «sorgu yargıçlığını, raportörler dairesini», cinayet davalarına bakan «Tournelle mahkemesini» ihtiva ederdi; üçü de «Büyük mahkemeye» bağlıydı. Kırallığın genişlemesi, mahkemelerde görülen davaların çoğalması daha XV inci yüzyılda on iki Eyalet Parlamentosunun kurulmasına yol açtı. Kurulan Eyalet Parlamentoları şunlardı: Toulouse, Grenoble, Bordeaux, Dijon, Rouen, Aix, Rennes, Pau, Metz, Besançon, Douai, Nancy. Bu parlamentoların teşkilâtı Paris Parlamentosununkinin ayniydi. Bu arada, Roussillon, Alsace, Artois ve Korsika'da da dört Yüksek mahkeme kurulmuştu.

Hâkimlerin ve yargıçların seçilmesinde, mansıpların alınıp satılması, başkasına devredilmesi ve babadan oğula miras olarak kalması büyük bir rol oynardı. Sistem ilk başta, evvelce kilise menfaatına yapılan «kendi rızasile» haklarından vazgeçme (ferâgat) yolu ile yerleşti: Yargıçlık mansıbı bir killse menfaatına benzetildi ve kendi rızasile «filânca lehine» haklarından vazgeçilebildi. Zaten, XIV üncü yüzyılda, kırallık, Parlamentoya boş bulunan görevleri temsil etmek hakkını, XV inci yüzyılda da, boş görevlere tâyinler yapmak hakkını verdiğinden, Parlamento istifa eden müşavirlerin yerine, istifa edenlerin «kendi rızalarile lehlerine olarak çekildikleri» kimseleri tâyin etmek alışkanlığını kazandı. Ölüm halinde, selefi Parlamento seçiyordu. Kıral François I bu işi nizamî bir sistem haline getirdi: Kıral hazinesinin ihtiyaçlarını karşılamak için, boşalan ya da yeni kurulan kırallık kamu görevlerini, mansıplarını para ile sattı. 1522 de, bu mak-

satla, özel bir idare olan «kamu görevleri ve mansıpları gelirleri bürosu» nu kurdu. Bu tedbir malî mansıplara, sonra da yargıçlık mansıplarına uygulandı. Kendi rızasile haklarından vazgeçme yine hep vardı, hazineyi kendi rızasile vazgeçilen mansıpları satmaktan yoksun etmek tehlikesini doğuruyordu: Kıral Charles IX kendi rızasile vazgeçmeyi kıral hazinesine belli bir para ödemek şartile bir nizama soktu. Mansıbı başkasına devretme sistemi artık tamamlanmıştı: Yargıçlık görevleri ve mansıpları ya mansıp sahibi memurların kendileri, ya da kıral iktidarı tarafından satılabiliyordu.

Mansıp sahibi ölünce, kıral görevi dilediği gibi kullanmakta yine serbestti. Ama, mansıbın başkasına devredilmesi yüzünden, mansıp miras olarak kalabilen bir hak eğilimi kazanmıştı. Mansıbın miras haline gelmesi, önce, ferdî bir takım tedbirlerle yerleşti: Mansıbının «devamı» kıral tarafından filân mansıp sahibine, filân kimse yararına bağışlanırdı. XVI ncı yüzyılda hep böyle oldu. Kıral, bazan, bağışlanmış bütün «mansıp devamları» nı iptal ederdi. O zaman, hazine yeni mansıp hakları toplardı. Mansıbın babadan oğula miras olarak kalması, kıral kâtibi Charles Paulet'nin teklif ettiği genel bir tedbir sayesinde, 1604 te yerleşti. Sisteme de bu yüzden «Paulette» adı verildi. Bir kurul kararına göre, her yıl hazineye mansıp fiyatının altmışta biri nispetinde bir para ödediği takdirde, mansıp sahibi iki şey kazanmış oluyordu: Sağlığında görevinden kendi rızasile vazgeçerse, ödediği para yarıya inecekti; mansıp sahibi iken ölürse, kendi rızasile vazgeçme hakkı haleflerine geçecek, mirasçıları bu hakkı kullanabileceklerdi. Kıral kendi yargıçlarını seçmek hakkını, böylelikle, kaybetmiş oldu. Bununla beraber, yargıçlardan 25 yaşından aşağı olmamak, Hukuk Fakültesini bitirmiş ya da Hukuk doktorası yapmış olmak gibi en az yaş haddi ve meslekte ehliyet sahibi olma garantileri aranıyordu. Aslında, yaş meselesinde müsamaha gösterildiği gibi, imtihanlar da pek ciddi yapılmıyordu.

Yargıçlık mansıpları alınıp satılır bir mülk olunca, yargıçlar da azledilemez hale geldi. Kıral, mansıbını satın almış bir yargıcın parasını geri vermedikçe, onu azledemez hale geldi. Mansıbın alınıp satılması, bir yandan da, «hediye verme» sistemini doğurdu. Eski hukukî âdetlere göre, yargıçlara ricaya gelen davacılar bunlara «küçük hediyeler» (ilk zamanlar, badem şekerleri, reçeller, Doğu baharatı) getirirlerdi. XV inci yüzyıldan itibaren, bu hediyeler para olarak ödenen verilmesi zorunlu bir resim haline geldi. Mansıpların alınıp satılması yüzünden hediyeler arttırıldı; yargıçların aldıkları ücretler görevin satın alma fiyatı ile mütenasip olmadığından, bunlar hediyeleri mümkün olduğu kadar arttırmağa baktılar. Böylelikle, yargıçlık ya da yüksek memurluk hizmetinin bedava görülmesi niteliği ortadan kalkmış oldu.

Mansıpların para ile alınıp satılması önemli sosyal ve siyasî bir takım sonuçlar doğurdu. Burjuvazi ile aristokrasi arasında bulunan yeni bir sınıf teşekkül etti. Yargıçlar ya da yüksek memurlar (Parlamentonun Bayları) büyük burjuvaziden gelme soylulardı, ama, görevleri kendilerine babadan oğula kalma bir soyluluk kazandırmıştı. Kıral bunları seçmek hakkını kaybettiğinden, yargıçları bunlar kendileri seçer oldu. Böylelikle, yargıçlar tamamile bağımsız hale geldiler: XVIII inci yüzyılda, kıralliğın karşısına dikilmeleri de bu yüzdendir. Bu yüzyılın sonlarında, Parlamentonun inhisarcılığı arttı, yargıçlar ya da yüksek memurlar kapılarını herkese kapadılar: Rennes, Aix, Grenoble Parlamentoları artık soylu olmıyanlardan aday kabul etmedi. 1789 daki şikâyet defterlerinin hemen hepsi kamu görevlerinin (mansıpların) alınıp satılır olmaktan ve babadan oğula miras olarak kalmaktan çıkarılmasını istemişti.

Demek oluyor ki, XVIII inci yüzyılın sonlarında, kıral adaleti karmaşık bir kurumlar bütünü olarak görünmekteydi. Mahkemelerin çok oluşu bir takım yetki anlaşmazlıklarına yol açıyor; üst mahkemelere başvurmaların artması ise, davaların uzun yıllar sürüklenmesine sebep

oluyordu. Avukat ve dava vekilleri ücretleri, yargıçların hediyeleri yüzünden, dava masrafları çok ağırlaşmıştı. Mansıpların alınıp satılması, sistemin en kötü tarafını teşkil ediyordu. Ama, bu sisteme dokunmak, imtiyazlarına ve servetinin önemli bir kısmını sağlayan mansıp ve görevlerine dört elle sarılmış sosyal bir sınıfa hücum etmek olmaz mıydı? Bu da, kabahatı özel mülkiyet hakkına yüklemek olurdu.

IV

Kırallığın vergi sistemi

Kıralın gücü kuvveti arttıkça, vergileri toplamak hakkı senyörlerin elinden alındı. Louis XIV zamanında, kıralın tabasına dilediği gibi vergi salması işlemi yerleşti. Vergi teşkilâtını nitelendiren şey, tabanın vergi karşısında eşit olmaması, alınan verginin her eyalette başka başka olmasıydı. Bütün kırallığa şamil bir vergi bulunmadığı gibi, bütün tabadan genel olarak toplanan hiç bir vergi de gösterilemezdi.

Merkez maliye idaresi, Kıral Maliye Kurulunun yardımı ile, genel kontrolör tarafından idare edilirdi. Kıral Divanının eski maliye şubesi olan Paris Divanı Muhasebatı ile eyaletlerdeki on bir Divanı Muhasebat, kırallığın maliyesini kontrol ederdi. On üç Dolaylı vergi Divanı vergi anlaşmazlıklarına bakardı. Her maliye çevresinde. Fransa Genel veznedarlıklarından kurulu bir Maliye bürosu dolaysız vergiyi idare ettiği halde, kıral vekili şahsî vergi ile yirmide bir vergisine bakardı. Eski Kırallık Rejiminin son yıllarında, kırallığın vergi sistemi son derece karmaşık hale gelmişti. Mutlak kırallık devrinde konulmuş olup, istisnaları, maafiyetleri de olan dolaysız vergiye, mutlakiyetçi kırallığın, nazarî bakımdan, daha akla yakın olan vergileri de bindirilmişti. Aslında, kıral

vergisi her eyalette başka başkaydı, tabadan da eşit olarak alınmazdı. Kırallık rejimi, en çok, vergi sisteminin bozuklukları ve kötülükleri yüzünden mahvolup gidecektir.

1. Dolaysız vergi: Eşitliği sağlamak imkânsız.

«Dolaysız vergi», yalnız soylu olmıyanlara salınmış bir vergiydi. Memleketin kuzeyindeki «Şahsî dolaysız vergi» gelirin tümü üstünden alınan bir vergi olduğu halde, memleketin güneyindeki «gerçek dolaysız vergi» gayri menkul mallardan alınan bir erazi vergisiydi. Dolaysız vergi herkesin serveti nispetinde verdiği bir vergi değildi; eyaletlere, vilâyetlere, kazalara, nahiyelere ve vergi mükelleflerine derece derece toptan salınan bir vergi idi. Her mükellefin geliri üzerinden yüzde nispetinde vereceği bir vergi olarak değil, filân topluluğun ya da filân ruhanî çevrenin toptan sorumlu olacağı (sonra da kendi halkı arasında bölüştüreceği) vergi miktarını kıral tesbit ederdi. Hükümet idaresi her yıl «dolaysız vergi cetvelini», yani memleketin tümünden alınacak vergi toplamını hazırlardı. Maliye Kurulu sonra bunu maliye çevreleri ve seçim çevreleri arasında dağıtırdı. Her seçim çevresinde seçilmiş kimselerden kurulu bir Büro, ruhanî çevrelerin dolaysız vergisini tesbit eder, en son da, her ruhanî çevrede mükellefler tarafından seçilmiş vergi dağıtıcıları da bu vergiyi verecek olanlara dağıtırdı. Verginin toplanmasını her ruhanî çevrede vergi tahsildarları, her seçim çevresinde bir özel veznedar, her maliye çevresinde de genel bir veznedar sağlardı. Dolaysız verginin toplanması bir çok suistimallere yol açardı. Vauban «Kıral aşarı» adlı eserinde daha 1707 de bunları bir bir sayıp dökmüş ve suçlamıştı.

1701 de konan «şahsi vergi», başlangıçta, bütün Fransızlardan alınmış olacak. Vergi mükellefleri yirmi iki sınıfa ayrılmıştı, aynı sınıfta olanlar ayni miktarda vergi

verecekti. Birinci sınıfın başında gelen kıralın büyük oğlu yılda 2.000 lira, son sınıfta bulunan askerlerle ziraat gündelikçileri ise yalnız bir lira ödüyorlardı. Rahipler düzeni 1710 da 24 milyon lira verip bu vergiden kurtuldu, soylular düzeni de bundan kurtulmanın bir yolunu buldu. Şahsî vergi, sonunda, soylu olmayanların sırtına yüklendi. dolaysız vergiyi tamamlıyan bir vergi halini aldı.

«Yirmide bir» olarak alınan vergi, türlü denemelerden sonra, 1749 da kondu. Gayri menkul ticaret gelirlerinden, iratlardan, hattâ derebeylik haklarından alınıyordu. Ama, sanayi bundan kurtuldu; rahipler düzeni zaman zaman yaptığı «bedava bağışlar» ile kurtulmanın yolunu buldu; soylular düzeni çoğu zaman muaf tutuldu; Eyalet Meclisleri olan memleketler ise, bu vergiyi önceden tesbit edilen miktarda toptan ödeyip işin içinden çıktı. «Yirmide bir», dolaysız vergiyi tamamlıyan ikinci bir vergi oldu.

Nazari olarak kabul edilen vergi eşitliği, böylece, pratikte bozulmuş oldu: İmtiyaz tekrar ortaya çıktı, bundan faydalananlar da rahipler düzeni ile soylular düzeni oldu. Dolaysız vergi mükelleflerinin yükü de, tabiî ki, o nispette arttı. Artık vergileri daha fazla arttırmayan kırallık rejimi, mali buhranı önleyecek tek çaredir diye, vergi eşitliğini getirmeyi bir kere daha denedi: 1787 de, Calonne «yirmide bir» vergisi yerine «erazi vergisi» (subvention territoriale) konmasını etklif etti, bu vergiyi herkes verecekti. Parlamentonun bu teklife mukavemet etmesinden ve imtiyazlıların isyan etmesinden doğan buhran İnkılâba yol açtı.

XVIII inci yüzyılda, yol şebekesinin genislemesile, «büyük yollar angaryası» önem kazandı. Yol kıyısında erazileri bulunan mülk sahipleri ellerindeki elemeği, at ve araba miktarı ile nispetli olarak, moloz, toprak ve taş taşımak zorunda idiler. Kıral angaryası 1726 ve 1736 yıl-

ları arasında yavaş yavaş yerleşti. 1738 de genelleştirildi, kesin bir Talimatla da düzene sokuldu: Angarya dolaysız vergiye bağlanmıştı. Böyle olunca, bir çok suistimallere yol açtı, ve şiddetli bir muhalefet uyandırdı. Turgot, 1776 da, angaryayı, yirmide bir vergisine bağlamak suretile, bütün mülk sahiplerine yüklemeyi denedi: Angarya yirmide bir vergisinin, para olarak da ödenebilen, bir eki haline gelmiş oluyordu. Bu ıslâhat başarısızlığa uğradı, Turgot'nun düşmesinden sonra da bu konu ile ilgili olarak çıkarılan ferman geri alındı. Aynî olan (elemeği, at ve araba ile yapılan) angarya, 1787 de, kaldırıldı, bunun yerine dolaysız verginin altıda biri kadar ek bir vergi kondu. Yolların yapılması ve bakım masrafları soylu olmayanların sırtına yüklenmiş oluyordu.

2. Dolaylı vergi ve Genel iltizam.

XV inci yüzyılda kesin olarak yerleşen «dolaylı vergiler» (aides), bazı istihlâk maddelerinden, en çok da şaraplardan ve alkollerden alınırdı. Rahipler düeni ile soylular düzeni bu vergiden kurtulmuşlardı. Bu vergilere Paris ve Rouen'daki Dolaylı vergi Divanları bakardı. Krallığın geri kalan kısmı türlü adlarla anılan buna benzer dolaylı vergilere tâbi idi.

XIV üncü yüzyıldanberi tuz üzerinden alınan «tuz resmi» (la gabelle), nispeti her mıntıkada başka başka olan dolaylı bir vergi idi. Guyenne gibi, Fransa'ya katılma sırasında, belli bir miktar para ödeyip «tuz resminden maaf tutulan memleketler» den bu resim alınmazdı; Brötanya gibi, «maaf memleketler» hiç bu resme tâbi değildi; «küçük tuz resmine tâbi memleketlerde» istihlâk serbestti; «büyük tuz resmine tâbi memleketlerde» de, her aile «tuzluğu ve çorbası için tuz» satınalmak zorundaydı; hayır kurumları ve memurlar ise, tuza para vermezler, ihtiyaçları olan tuzu bedava alırlardı. Demek ki, tuz resmi en çok yoksulların sırtına yüklenmişti. Bu do-

laylı vergi hararetli bir kaçakçılığa yol açmış, bu kaçakçılık tuz memuru ve kiler fareleri denilen kolcular tarafından şiddetle kovuşturulmuştu. Bu resim herkeste büyük bir nefret uyandırmıştı.

Memleket içinde, kırallığın tarihi teşekkülünü ifade eden «iltizam» (traites) ya da «gümrükler» hâlâ daha yaşamaktaydı. «İç gümrükler» konusunda memlekette üç kategori eyalet vardı: «Beş büyük iltizam memleketi» Colbert tarafından L'Ille-de France etrafında toplanmış olup, burada yalnız yabancı memleketlerle ve kırallığın geri kalan kısmı ile yapılan ticaret üzerinden gümrük resmi alınırdı; «yabancı diye tanınmış» (Güney Fransa, Brötanya, vb. gibi) eyaletlerin her biri bir gümrük sınırı ile çevrilmişti; «asıl üç yabancı» eyalet (üç Piskoposluk, Lorraine, Alsace) yabancı memleketlerle serbestçe ticaret yapıyorlardı. Ticaretin gelişmesini son derece köstekliyen ve hiç de mütecanis olmıyan bir teşkilât.

Dolaysız vergiler kırallık idaresi tarafından toplandığı halde, dolaylı vergilerin toplanmasında «iltizam» sistemi hâkimdi. Kamu mülkleri ve bu mülklere ait hak ve resimler konusunda da ayni sistem yürütülüyordu. Gümrük resimlerini ifade etmekte kullanılan «iltizam» deyimi bu teşkilâtı gayet güzel anlatır: Kıral bu resimleri toplamak hakkını bir takım «mültezimlere» bırakmıştı. Sistem tuz resmine ve dolaylı vergilere uygulandı. Kıral, uzun zaman dar bir çerçevedeki belli bir resim için özel bir takım mültezimlerle pazarlık etti. Seçim memleketlerinde bu maksatla seçilen kimseler «açık arttırmalar» yaparlardı. Demek ki, o zamanlar «mahallî iltizamlar» varmış. XVII nci yüzyıl başlarında, açık arttırmaları Kıral Divanında yapmak alışkanlığı teşekkül etti. Aynı zamanda da iltizama verilen çevreler genişledi: Böylelikle, iltizam konusunda, «Beş büyük iltizam alanı» vücuda geldi. Merkezileştirme genel masrafların azalmasına sebep oldu, bunda kırallığın menfaatı vardı. Bu hal Louis XIV

zamanında devam etti; 1726 da da, bütün Fransa için, bütün «Genel iltizam» yararına, bir tek açık arttırmaya çıkarılmasile son buldu.

Genel iltizam sözleşmesi altı yıl için bir tek açık arttırıcı lehine yapılırdı; bu işe adını veren aracı (göstermelik) kimseye «genel mültezimler», yani (sayıları önce 20 iken, sonra 40 ı, daha sonra 60 ı bulan) büyük maliyeciler kefil olurlardı. İltizam, dolaylı vergilerin ve iltizama verilen resimlerin tahsilini sağlıyacak bir idare kurdu. Bu idare kıral vekillerinin gözü ve Dolaylı vergi Divanlarının kontrolü altındaydı. Bu divanların dolaylı vergiler, tuz resmi, ve gümrük (iltizam) resimlerile, kıral vekillerine ait dolaysız vergilerle ilgili anlaşmazlıklara bakmak yetkisi vardı; verdikleri kararlara üst mercilerde itiraz hakkı yalnız Kıral Divanına tanınmıştı. Genel mültezimler bu işten pek büyük kazançlar sağlarlardı; onun için, sistem devlet için zararlı idi. Louis XVI hükümeti o zamana kadar iltizama verilmekte olan bir çok resimleri toplamakla görevli ayrı bir tekel idaresi kurdu. Ama, sağlam bir maliye ve yeteri kadar kıredi bulunmadığından, genel mültezimlerin hizmetlerinden faydalanmamazlık edemedi. Hele tuz resminin toplanmasından sorumlu olan genel iltizam halkın bütün kin ve nefretini üstüne çekti; inkılâpçı kargaşalıklar, çoğu zaman, bunların bürolarını ateşe vermekle başladı.

İnkılâbın dolaysız sebeplerinden en önemlisi malî sıkıntıydı. Bu malî sıkıntının en baş sorumluları, vergi sisteminin bozuklukları, kötü vergi toplama, vergi karşısındaki eşitsizliktir. Şüphesiz, Sarayın ettiği yağma ve talan, savaşlar, hele Amerika Birleşik Devletlerinin kurtuluş savaşı da buna eklenmelidir. Louis XVI devrinde. devlet borçları pek korkunç miktarlara yükselmişti: Bu borçların yıllık faizleri 300 milyon lirayı buluyordu, yani kırallığın gelirlerinin yarısından fazlasını yutuyordu. Refah ve bolluk içinde bulunan bir memlekette, devlet iflâs uçurumunun kıyısına kadar gelmişti. İmtiyazlıların

egoistliği, bunların vergi eşitliğine razı olmak istememeleri kırallığı boyun eğmek zorunda bıraktı: Malî buhrana çare bulmak için, Louis XVI Genel Meclisleri 8 Ağustos 1788 de toplantıya çağırmıştı.

* * *

Eski Kırallık Rejiminin eski idare makinası, demek ki, XVIII inci yüzyıl sonunda yıpranmış bulunuyordu. Kırallık rejiminin nazarî büyük gücü ile gerçek güçsüzlüğü arasında göze batan bir zıtlık vardı. İdare yapısı, karmaşık hale gele gele, tecanüsünü kaybetmişti; eski siyasî kurumlar ile yeni kurulanlar üst üste yığılmıştı. Mutlakiyetçi kırallık rejimine ve rejimin merkezileştirme çabalarına rağmen, millî birlik sağlanmaktan uzaktı. Kırallık, en çok, vergi sisteminin kötülüklerinden zarar görmüştü; kötü salınıp, kötü toplanan vergi verimsiz hale gelmişti; hele en çok yoksulların sırtına yüklendiği için, büsbütün çekilmez, dayanılmaz olmuştu. Bu şartlar altında, mutlak kırallık rejimi artık gerçeğe uymuyordu. Eski Kırallık Rejiminin sosyal düzeni sarsılıp, kendisini ötedenberi savunanların desteğini de kaybedince, bürokrasinin uyuşukluğu, hükümet memurlarının gevşekliği, idarenin bazan hercümerce kadar varan karmaşıklığı, kırallığın etkin bir mukavemet göstermesine imkân vermedi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURJUVA İNKILÂBININ ÖNCÜSÜ : ARİSTOKRASİNİN İSYANI (1787 - 1788)

1789 dan önceki yıllar, yani toplumda ve siyasî kurumlardaki buhran devresi, kırallığın malî güçsüzlüğünden ve kendini ıslâh etmekteki kabiliyetsizliği yüzünden doğmuş şiddetli bir buhranın oluştuğunu gördü. Islâhatçı bir bakanın devleti her modernleştirmek isteyişinde, aristokrasi kendi imtiyazlarını savunmak için bu teşebbüslerin karşısına dikildi. Aristokrasinin isyanı İnkılâba öncülük etti; daha 1789 dan önce, kırallık rejimini sarsmağa yardım etti.

I

Kırallığın son buhranı

Necker, Mayıs 1781 de, Maliye genel müdürlüğü görevinden istifa etti. O istifa eder etmez de, buhran şiddetlendi. Şişman, namuslu ve iyi niyetli, ama, silik, zayıf ve tereddüt içinde, iktidarın dertlerinden bıkıp usanmış bir insan olan Louis XVI, Kıral Divanının toplantılarına katılmaktan çok, ya avlanmaktan ya da çilingir atelyesinde çalışmaktan hoşlanırdı. Avusturya tacının hâkimi Habsburg hanedanından Marie-Thérése'in kızı olan güzel, uçarı ve ihtiyatsız kıraliçe Marie-Antoinette, kaygısız tutumu ile, kıralın gözden düşmesine yardım etti.

1. Malî güçsüzlük.

Necker'in hemen ardından gelen Joly de Fleury ve Lefebvre d'Ormesson gibi halefleri zamanında, kırallık yarım tedbirlerle yaşadı. Amerika Kurtuluş savaşı sırasında, bütçe açığını vergileri arttırmak suretiyle kapatmak imkânsızlığı karşısında, borçlanmaya geniş ölçüde başvuran Necker'in açtığı siyasî çığıra Kasım 1783 te Maliye genel kontrolörü tâyin edilen Calonne da devam etti.

Kırallığın müzmin hastalığı olan ve İnkılâbın en belli başlı sebeplerinden biri sayılan bütçe açığı Amerika savaşı yüzünden son derece kabardı: Kırallığın malî dengesi, o zamanlar, büsbütün bozuldu. Eski Rejim zamanında kırallığın kurulu muntazam bir bütçesi olmadığından, bütçe açığının derecesi hakkında tam bir fikir edinmek zordur. Toplanan vergiler bir çok veznelere dağılmıştı, muhasebe sistemi yetersizdi. Bununla beraber, elimizde bulunan bir vesika İnkılâp arifesinde malî durumun ne olduğunu anlamamıza imkân vermektedir. Bu vesika da kırallığın «ilk ve son bütçesi»ni teşkil eden «1788 yılı Hazine hesabı»dır. Buna, kelimenin tam manasile, bir bütçe denemez. Çünkü, kıral Hazinesi kırallığın bütün maliyesinin muhasebesi ile uğraşmazdı. 1788 yılına ait bu hesaba göre, masraflar 629 milyon lirayı geçtiği halde, gelirler ancak 503 milyon lirayı buluyordu: Bütçe açığı 126 milyona çıkmıştı, yani bütçenin % 20 siydi. Hesap 136 milyon liralık bir borçlanmaya gitmeyi öngörmüştü. Sivil masraflar 145 milyona çıkmıştı, yani bütçenin % 23 ü. Oysa, öğretim ve yardım faslında 12 milyon liralık bir para vardı, bütçenin % 2 si bile değil. Saraya ve imtiyazlılara 36 milyon lira ayrılmıştı, yani bütçenin % 6 sı; oysa, 1787 de, Kıral Hanedanının bütçesinde önemli tasarruflar yapılmıştı. Savaş, Deniz kuvvetleri, Diplomasi gibi askerî masraflar 165 milyon liradan fazla idi, bütçenin % 26 sı. Bunun 46 milyonu 12.000 subayın maaşıydı; yalnız subaylar bile memleketteki bütün askerlerin hepsinden daha pahalıya mal oluyordu. Borçlar bütçenin

en kabarık faslıydı: Gelirlerin 318 milyon lirasını yutuyordu, yani bütçenin % 50 sinden fazlaydı. 1789 bütçesinde vaktinden evvel tahsil edilecek (avans olarak alınacak) gelirler 325 milyondan fazlaydı, yarım tedbirler gelirlerin % 62 sini teşkil ediyordu.

Hastalığın türlü sebepleri vardı. O devrin insanları Sarayın ve bakanların yaptıkları yağma ve talanlar üstünde ısrarla durmuşlardır. Büyük soylular sınıfı memlekete pahalıya mal oluyordu. 1780 yılında, kıral Provence kontuna aşağı yukarı 14 milyon lira, İnkılâp patlak verdiği zaman derhal ödenmesi gerekli 16 milyon liradan fazla borcu olduğunu kabul etmek zorunda kalan Artois kontuna ise daha da fazla para vermişti. Polignac ailesi Kıral Hazinesinden yılda önce 500.000, sonra 700.000 lira maaş ve ihsan almıştı. Kırala Rambouillet şatosunu satın almak için 10 milyon, kıraliçeye Saint-Cloud şatosunu satın almak için 6 milyon lira masraf edildi. Louis XVI, soylulara yaranmak için, malikâneleri ya değiştirmeğe, ya da pek pahalıya satın almağa razı olmuştu. Meselâ, Clermontois malikânesini, peşin 7 milyon liradan fazla para ödemek ve yıllık 600.000 lira irat bağlamak şartile, Condé prensinden satın almıştı. Ama, bu satış muamelesi, prensin Clermontois'nın 1788 yılı gelirlerini yine toplamasına engel olmamıştı.

Kırallık maliyesi borç altında ezilmekteydi. Fransa'nın Amerika Kurtuluş savaşına katılması 2 milyarlık bir masrafa mal olmuştu. Necker bu masrafları borçlanma şekline soktu. Savaş sona erince, Calonne eski borçlara üç yılda 653 milyon lira daha ekledi. 1789 yılında, borçlar takribî olarak 5 milyar lirayı bulmuştu; oysa, tedavülde bulunan paranın 2,5 milyar olduğu kabul edilmişti. Louis XVI nın on beş yıl süren saltanatı zamanında borçlar üç misline çıkmıştı.

Bütçe açığı vergileri arttırmak suretile kapatılamazdı. Eski Kırallık Rejiminin son yıllarında fiyatlar, 1726 - 1741 devresine nispetle, % 65 yükseldiği halde, ücretler sadece % 22 arttığı için, halk kitleleri mevcut vergilerin

ağırlığı altında zaten iyice ezilmekteydi. Emekçi sınıfların satın alma gücü son derece düşüktü. Son on yılda da vergiler en az 140 milyon lira arttığından, vergilerde yeni bir arttırma yapmak imkânsızdı. Hastalığa çare bulmak için, yapılacak tek şey, vergi karşısında herkesi eşit kılmaktı. İlk önce, eyaletler ile, Languedoc ve Brötanya gibi, seçim memleketlerine nispetle, kollanan Eyalet Meclislerine sahip memleketler arasında eşitliği sağlamak; sonra da, en çok, taba ile vergi muaflıklarından faydalanan rahipler düzeni ve soylular düzeni arasında eşitliği sağlamak gerekiyordu. Rahiplerin ve soyluların bu imtiyazı iyice göze batan bir şeydi; çünkü, fiyatlar % 65 yükseldiği halde, toprak gelirleri % 98 artmış, aynî olarak alınan derebeylik hak ve resimleri ile aşar genel fiyat artışına ayak uydurarak değerce yükselmişti. Şu halde, imtiyazlı sınıflar henüz hiç dokunulmamış bir vergi konusu olarak durup duruyordu. Bu sınıflar aleyhine yürümedikçe, devlet Hazinesini doldurmak mümkün değildi. Ayrıca, özel menfaatlarını feda etmeğe pek yanaşmıyan Parlamentoların rızasını da almak lâzım geliyordu. Ama, böyle bir ıslâhatı zorla kabul ettirmeyi göze alacak bakan nerde?

2. Siyasî beceriksizlik.

Borç para alacak kaynak sonunda kuruyup, Calonne, sonra da halefi Brienne iflâs tehlikesile karşılaşınca, malî buhranı, vergi karşısında herkesi eşit kılmak suretile, halletmek yolunu denediler, ama, imtiyazlıların egoistliği giriştikleri teşebbüsleri başarısızlığa uğrattı.

Calonne'un ıslâhat tasarıları 20 Ağustos 1786 tarihinde «Maliyeyi düzeltme plânı» adlı eserde kırala sunuldu. Aslında, vergi, iktisat ve idare ile ilgili üç yüzü olan geniş bir programdı bu.

Vergi ıslâhatı bütçe açığını kapamağa ve borçları tamamile tasfiyeye çalışıyordu. Bütçe açığını kapamak için, Calonne tütün tekelini, pul resmini ve tapu harçlarını,

sömürgelerden gelen ticaret eşyasından alınan istihlâk resimlerini bütün kırallığa yaymayı düşünmüştü. Ama, birinci tasarı toprak gelirlerinden alınan yirmide bir vergisini kaldırıp, onun yerine herkesin vereceği «erazi vergisini» koymak hedefini gütmüştü. Gelir üzerinden nisbî olarak alınacak bu vergide ne maaflık olacak, ne de herhangi bir ayırım gözetilecekti. Şahsî vergi olmayıp, toprak üzerinden alınan erazi vergisini soylular, rahipler, soylu olmıyanlar, herkes ödeyecekti. Bu üç düzen dört kategoriye ayrılmıştı, azalarak giden bir vergi tarifesine tâbi olacaklardı. En iyi topraklardan yirmide bir (% 5), en kötü topraklardan da kırkta bir (% 2,5) erazi vergisi alınacaktı. Calonne menkul servetten alınan yirmide bir vergilerini muhafaza ediyordu: tüccarlar ve sanayiciler için «sanayi yirmide biri», alınıp satılan mansıplar için «mansıp yirmide biri», öteki menkul gelirlerden de «haklardan alınan yirmide bir». Calonne, borçları tamamile tasfiye etmek için, kıral haslarının yirmi beş yılda satılıp devredilmesini teklif etmişti. Vergi plânının son hedefi de dolaysız vergiyi ve tuz resmini hafifletmekti; maaflıklar devam etse bile, Calonne tuz resimlerini tamamile birleştirmeyi ifade ettiğinden, birleştirmeğe doğru olan eğilim iyice belirmişti.

İktisat alanındaki ıslâhatın hedefi istihsali kamçılamaktı. Bu ıslâhat da şunlardı: Zahire ticaretini serbest bırakmak, «gümrük sınırlarını geri almak», yani iç gümrükleri kaldırmak ve gümrük sınırını devletin sınırı ile bir kılmak, demek ki millî pazarı birleştirmek, istihsal yapanı sıkan (demirler üstüne vurulan marka, limanda halatla bağlı gemiden alınan halat resmi, simsar resmi gibi) şeyleri kaldırmak. Bunları yapmakla, Calonne ticaret ve sanayi burjuvazisinin görüşlerine cevap vermiş oluyordu.

Calonne plânının son hedefi de şuydu: Kıral tabasının kırallığın idaresine katılmasını sağlamak. Necker, daha önce, Berry'de ve Yukarı-Guyenne'de «eyalet meclisleri» kurmuştu. Ama, bu meclisler düzenlere göre te-

şekkül etmişti. Calonne toprak mülkiyeti temeline dayanan ve (belli bir gelire sahip olmakla hak edilen) bir seçim sistemi getirmişti. Demek ki, bu plân 600 liralık geliri olan bütün mülk sahipleri tarafından seçilmiş «belediye meclislerini» kurmuş oluyordu; bunların temsilcileri «kaza meclislerini» vücuda getirecek. bunlar da «eyalet meclislerine» birer ya da ikişer temsilci göndereceklerdi. Bununla beraber, bu meclisler sadece müşavir rolü oynıyacak, karar verme hakkı yine kıral temsilcilerinde olacaktı.

Herkes tarafından ödenen devamlı bir vergi getirmek suretiyle, kıral iktidarını kuvvetlendiren bu program, Halkın, hele devlet idaresine katılmış olup, vergi imtiyazının kaldırılmasından hoşnut olacak burjuvazinin isteklerine, emellerine de bir dereceye kadar cevap vermekteydi. Calonne, vergi imtiyazına şiddetli bir darbe indirmişse de, kırallık için lüzumlu olduğuna hükmedilen eski sosyal hiyerarşiyi ortadan kaldırmak düşüncesinde değildi. Aristokrasi dolaysız vergi, angarya, savaş askerlerini evinde barındırma gibi şahsî mükellefliklerden yine maaf bulunuyor, fahrî imtiyazlarını muhafaza ediyordu.

Islâhatın tasdik edilmesi için bir «Eşraf Meclisi» toplantıya çağırıldı. Çünkü, ıslâhatı kütüğe geçirmekte, Calonne Parlamentolara güvenemezdi. Sayıları 144 ü bulan Eşraf, Şubat 1787 de toplandı. İçlerinde yüksek din adamları, büyük senyörler, Parlamento üyeleri, kıral vekilleri, Devlet Şûrası üyeleri, Eyalet Meclisleri üyeleri, Belediye meclisleri üyeleri vardı. Bunları Calonne seçtiğinden, kendisine itaat edeceklerini ummuştu; aslında, isteklerini aristokrasiye zorla kabul ettirecek yerde, aristokrasinin rızasını almayı istemekle, kırallık rejimi daha şimdiden teslim olmuştu. İmtiyazlılar, Eşraf, kendi imtiyazlarını savundular: Hazine hesaplarının incelenmesini istediler, maaşlarda yapılan suistimalleri protesto ettiler. siyasî bir takım tavizler koparmak için, ödenekler hakkında verilecek oy üstünde pazarlığa giriştiler. Kamu oyu Calonne'u tutmadı, desteklemedi: Burjuvazi çekin-

gen, halk ise ilgisiz davranmıştı. Etrafındakilerin baskısı ile, Louis XVI da bakanını yüzüstü bıraktı: 8 Nisan 1787 de Calonne'a yol verildi.

Calonne'a düşman olanların başında Toulouse başpiskoposu Loménie de Brienne vardı. Marie-Antoinette'in ısrarı üzerine, kıral bu din adamını bakanlığa getirdi. Yeni vergiler koymak, bazı masraflardan tasarruflarda bulunmak, hele 67 milyon liralık yeni bir borçlanmaya gitmek gibi türlü yarım tedbirler iflâsı bertaraf etmek imkânını verdi. Ama, malî mesele, halledilmemiş olarak, olduğu gibi duruyordu.

Olayların baskısı Brienne'i, Calonne'un tasarılarını tekrar ele almak zorunda bıraktı. Zahire ticareti serbest bırakıldı. Angarya para olarak ödenen bir vergi mükellefliği haline getirildi. Yeni bir takım eyalet meclisleri kuruldu, Halk bu meclislerde rahipler düzeni ile soylular düzeninin üye sayısı toplamı kadar üye ile, yani eşit olarak temsil edildi. Bunu yapmaktan maksat, burjuvazinin imtiyazlılarla birleşmesini önlemekti. En son, soylular ile rahipler de erazi vergisini vermeğe tâbi tutuldu. Eşraf bu vergiyi kabul etmek yetkisine sahip olmadığını bildirdi. Eşraftan hiç bir şey koparamayan Brienne bunlara yol verdi (25 Mayıs 1787).

İlk teşebbüs böylece sona ermiş, kırallık ciddî bir başarısızlığa uğramış oluyordu. Calonne, ıslâhatı bütün aristokrasiye zorla kabul ettirmek için, Eşrafa başvurmuştu. Calonne da, Brienne de Eşrafın rızasını alamadı. Islâhatı biran önce başarmak işi her gün biraz daha önem kazandığından, Brienne Parlamento ile yüz yüze gelmeyi göze aldı.

Eşrafın gösterdiği mukavemeti Parlamentolar da gösterdi. Dolaylı vergiler Divanı ile Divanı Muhasebata uyan Paris Parlamentosu istidaları, gazeteleri ve afişleri pula tâbi tutan bir fermana itiraz etti, erazi vergisini reddetti, ayni zamanda, Genel Meclislerin toplantıya çağırılmasını istedi. Yeni vergileri ancak bu Meclisler kabul ede-

bilirdi. Kıral Divanının 6 Ağustos 1787 tarihli bir kararı Parlamentoyu fermanları kütüğe geçirmek zorunda bıraktı. Parlamento bir gün önce uyguladığı kütüğe geçirme işlemini, ertesi gün, kanuna aykırı diye iptal etti. Parlamentonun bu isyanı, bu kurumu Troyes şehrine sürmekle cezalandırıldı. Ama, kaynaşma bütün taşra konaklarına ve adalet işlerile ilgili bütün aristokrasiye yayıldı. Brienne boyun eğmekte gecikmedi: Vergilerle ilgili fermanlar geri alındı. Tekrar Paris'e dönen Parlamento yirmide bir vergilerinin yine yerinde kaldığını ilân eden fermanı 4 Eylül 1787 de kütüğe geçirdi: Erazi vergisinin artık hiç sözü edilmiyordu. Bu yeni başarısızlık ilkinden daha kötüydü: Bütün aristokrasinin sözcüsü olan Parlamentonun mukavemeti karşısında vergi ıslâhatı imkânsız hale gelmişti.

Brienne, yerinde kalabilmek için, borç para almak yoluna gitti. Ama, Parlamentonun rızası olmadıkça bunu yapamazdı. Genel Meclislerin, toplantıya çağırılacağına söz vermek şartile, Parlamento borçlanma fermanını kütüğüne geçirmeyi kabul etti. Çoğunluğu sağlıyabileceğine pek güvenemiyen bakan, tartışmayı önlemek için, fermanı «kıralın başkanlığında yapılan bir toplantıda» zorla kabul ettirdi (19 Kasım 1787). Orléans dükası itiraz etti. «Haşmetlim, kanuna aykırı bir hareket bu» dedi. Louis XVI: «Ben böyle olmasını istediğime göre, kanuna uygundur» diye cevap verdi. Her ne kadar sükûnetle ve haşmetle söylenmişse de, kıral Louis XIV e yaraşan bir karşılıktı bu. Anlaşmazlık uzadı, tartışma da büyüdü: 4 Ocak 1788 de, Parlamento gizli yakalama tezkereleri aleyhindeki bir şikâyetnameyi kabul etti ve kişi hürriyetinin tabiî bir hak olarak tanınmasını istedi. En son 3 Mayıs 1788 de, Parlamento kırallığın ana kanunları hakkında bir bildiri yayınladı, bunda kendini bu kanunların koruyucusu olarak göstermişti. Mutlakiyetçi iktidarı inkâr etmekti bu. Hele, vergileri kabul etmek yetkisinin Genel Meclislere, yani millete ait bir hak olduğunu ilân ediyor, keyfî yakalamaları ve gizli yakalama tezke-

relerini mahkûm ediyor, en son da, «eyaletlerin örf ve âdetleri» ni ve yüksek memurlarla yargıçların azledilemezliğini muhafaza etmenin zorunlu olduğunu ısrarla bildiriyordu. Bildiri hürriyetçi prensipler ile aristokrat iddialarının karışımı bir nitelik taşımaktaydı; hakların eşitliği ve imtiyazların kaldırılması hakkında hiç bir şey söylemediği için de, hiç bir inkılâpçı karakteri yoktu.

Lamoignon'un giriştiği adlî ıslâhatın hedefi, Parlamentonun mukavemetini kırmaktı. Verdiği kararlar hükümsüz bırakıldı. Ama, kıral hükümeti bu işi çok ileri götürdü. Parlamento muhalefetinin elebaşıları olan Duval d'Epremesnil ile Goislard de Montsabert'in yakalanmasını emretti. 5 Mayıs 1788 i 6 Mayısa bağlıyan gece, Paris Parlamentosu kendi bağrına sığınan iki üyesinin «kanunun korunumu altında» bulunduğunu bildirdiyse de, yapılan gürültülü bir celseden sonra ancak bu iki aristokrat hükümetçe yakalandı. Hele 8 Mayıs 1788 de kıral Adalet bakanı Lamoignon tarafından hazırlanan altı fermanın kütüğe geçirilmesini zorla kabul ettirdi, bu fermanların hedefi yargıçların mukavemetini kırmak ve adalet sistemini ıslâh etmekti. Yayınlanan bir ceza emirnamesi suçlulara, idam edilmelerinden önce, sorgu sırasında yapılan işkenceleri kaldırıyordu. Küçük ya da özel bir çok kaza çevreleri kaldırılmış, eski derebeylik mahkemeleri asliye mahkemeleri haline getirilmiş, Parlamentoların yetkileri azaltılıp, «45 büyük istinaf mahkemesi»nin yetkileri arttırılmıştı. Ama, Lamoignon, malî sebepler yüzünden, mansıpların alınıp satılmasını ve yüksek memurlar ile yargıçlara verilen hediyeleri kaldırmağa cesaret edememişti. Kırala ait resmî vesikaları kütüğe geçirmek için, Paris Parlamentosunun Yüksek Mahkemesi ile düklerden ve kıralın büyük vasallerinden kurulu ve Parlamentonun yerini alan bir Büyük Divan teşkil edildi. Böylelikle, adalet aristokrasisi kırallık kanunlarını ve maliyesini kontrol etmek imkânlarını kaybetmiş oluyordu.

Köklü, ama, çok geç yapılmış bir ıslâhattı bu. Aris-

tokrasi hükûmet aleyhinde olan bütün hoşnutsuzları peşinden sürüklemeyi ve bu ilk anlaşmazlığı milli çapta bir anlaşmazlık haline getirmeyi başardı.

II

Parlamentolar mutlakiyetçi kırallık rejimine karşı çıkıyor (1788)

1. Parlamentolarda kaynaşma ve Vizille Meclisi.

Parlamento içindeki aristokrasinin siyasî imtiyazlarını elinden almış olan Lamoignon ıslâhatı hakikî mukavemeti, Paris Parlamentosundan görmedi, eyaletlerden, hele, aristokrasinin, Parlamento dışında, Eyalet Meclislerinde eylem vasıtasına sahip bulunduğu eyaletlerden gördü. Gerçekten, Haziran 1787 fermanı ile kurulmuş yeni eyalet meclisleri yüzünden patlak veren kaynaşmalar tam geliştiği bir sırada, adlî ıslâhat çıkagelmişti. Brienne, aristokrasiyi memnun etmek için, bu yeni meclislere, kıral vekilleri zararına, geniş bir takım yetkiler vermişti, ama, Halka, düzene göre değil, adam başına oy verme hakkı tanımakla, iki misli bir temsil hakkı kazandırmış, bu sebeple de imtiyazlılarda hoşnutsuzluk uyandırmış oluyordu. Dauphiné, Franche-Comté, Provence eyaletleri eski Eyalet Meclislerinin tekrar kurulmasını istediler. İki kaynaşma sebebi birleşmiş oldu. Parlamento aristokrasisi yüksek soyluların hürriyetsever hizibi ile büyük burjuvaziyi peşinden sürükledi. Yeni mahkemeler kurulmasına engel olmak, adalet cihazında grev yapmak, karışıklık çıkarmak, Genel Meclislerin toplantıya çağırılmasını istemek. Parolalar işte bunlardı. Parlamentolar ve Eyalet Meclisleri kanun adamlarını içine alan kalabalık taraftarlarile birlikte mukavemeti teşkilâtlandırdılar. Birbiri ardından bir çok gösteriler yapıldı. Doğuştan soylu

olanlar, sonra rahipler düzeni de bu gösterilere katıldılar. Rahipler Meclisi, Haziran 1788 de, Yüce Divanın kurulmasına şiddetle itiraz etti.

Kaynaşmalar isyan halini aldı. Büyük yetkili idare âmirliği mahkemelerinin kurulması üzerine, Dijon'da (11 Haziran 1788), Toulouse'da bir takım ayaklanmalar oldu. Eyalet Meclislerinin soyluları tarafından kışkırtılan Pau'daki dağlılar kıral vekilinin konağını, kendisi içeridеyken kuşattılar, Parlamentoyu tekrar açmağa zorladılar (19 Haziran 1788). Rennes şehrinde ise, Parlamentoyu savunan Brötanyalı soylular ile kıralın askerî birlikleri birbirlerine girdiler (Mayıs - Haziran 1788).

Ama, İnkılâbın hakikî öncüsü olan olaylar, Dauphiné'de patlak veren olaylar oldu. Burada yeni bir eyalet meclisinin kurulması, adlî ıslâhatın bardağı taşırmasından doğan büyük bir heyecanın patlak vermesine sebep oldu. Oysa, asıl dikkate değer nokta, sanayiinin faaliyeti ve istihsalinin önemi ile, kırallığın en tekâmül etmiş eyaletleri arasında yer alan bu vilâyette, burjuvazinin muhalefetin başına geçmiş olmasıdır. 8 Mayıs fermanları Grenoble Parlamentosunun kütüğüne geçirttirilmek istenince, bu Parlamento buna siddetle itiraz etti. Bunun üzerine, Parlamento tatil edildi. Ama, dinlemeyip, 20 Mayısta toplandı. Geniş yetkilere sahip eyalet (geçici fevkalâde) genel vali, Parlamento üyeleri aleyhinde sürgün tezkireleri çıkardı. Anlaşılan, Parlamentonun kapanmasile işlerinden olan avukat, dava vekili, vb. gibi kimselerin kışkırtmasile, halk yakalama işleminin yapılacağı 7 Haziran 1788 günü, ayaklandı. Kalabalık bir kitle şehrin kapılarını tuttu; evlerin damlarına çıkıp, sokaklardan geçen devriyeleri kiremit yağmuruna tuttu. İhtiyar düka Clermont-Tonnerre, askerleri karargâhlarına geri göndermek suretile, halkın heyecanını yatıştıracağım diye boşuna çırpındı durdu. Şehre hâkim olan asiler yüksek yargıçları o gün öğleden sonra tekrar Parlamentodaki eski yerlerine oturttular. Bu «kiremit yağmuruna tutma günü» nden derhal önemli sonuçlar alınmamışsa da (yük-

sek yargıçlar, kıralın emirlerine itaat edip, sonunda 12 Haziran 1788 i 13 Hazirana bağlıyan gece Grenoble şehrinden ayrılmışlardı), Dauphiné'de hakikaten inkılâpçı kaynaşmaların başlamasına yol açtığı da muhakkaktır.

Netekim, 14 Haziran 1788 günü, 9 din adamı, 33 soylu, aralarında Mounier ile Barnave'ın da bulundukları noter, dava vekili ve avukat gibi serbest meslek adamlarından seçilmiş 59 Halk üyesi Grenoble belediyesinde bir toplantı yaptılar. Burjuvazi hareketin başına geçmişti. Mounier tarafından hazırlanıp kabul edilen bir karar sureti şunların yapılmasını istemişti: Yargıçların geri çağırılması ve görevlerine iade edilmeleri, «Eyaletin kendi Meclislerinin toplantıya çağırılması, toplantıda Halk üye sayısının rahipler düzeni ile soylular üye sayısının toplamına eşit olması ve seçimlerin hür, serbest bir şekilde yapılması», en son «milletin hastalıklarına deva bulmak maksadı ile» kırallık Genel Meclislerinin toplantıya çağırılması.

Toplantıya önayak olanların düşüncesine göre, Grenoble Meclisi, Dauphiné belediyeleri genel meclisinin toplanmasını hazırlayacak toplantıdan başka bir şey değildi. Sonunda, genel meclisin 21 Temmuz 1788 de toplanmasına karar verildi. Bu genel meclisin toplanması lehinde eyalette hararetli bir propagandaya girişildi, otorite yokluğu bu propagandanın başarılı bir sonuca varmasına yardım etti. Pek büyük bir servete sahip olduğundan ötürü Milord diye anılan Dauphiné iktisadının kıralların-dan Périer, yeni satın aldığı Grenoble şehrinin kapılarındaki Vizille şatosunu bu toplantının emrine verdi. Périer satın aldığı bu şatoda bir pamuk fabrikası (imalâthanesi) kuracaktı. «Vizille Meclisi» 21 Temmuz 1788 de işte burada toplandı. Bu Meclis 1789 da toplanan Genel Meclislerin eyalet çapındaki ilk örneği idi. Üç düzenin (sınıfın) temsilcilerinden teşekkül eden Mecliste 50 din adamı, 165 soylu, 276 Halk temsilcisi vardı, yani Meclis yalnız Eşrafı temsil ediyordu, Mounier'nin dediği gibi, «halkın aşağı tabakaları» bu Meclise alınmamıştı. Şehir-

ler yalnız imtiyazlıları ve burjuvaları göndermişler, Dauphiné'deki 1.212 ruhanî çevreden yalnız 194 ü temsil edilmişti. Yine Mounier tarafından ilham edilen bir karar sureti Meclisin verdiği kararları ifade ediyordu. Meclis Parlamentoların tekrar kurulmasını istemişti, ama, siyasî imtiyazlarını ellerinden almıştı. «Bakanların istibdadına karşı mücadele edecek ve maliyenin rüşvet ve irtikâp yolu ile yağma edilmesine son verecek gerekli kuvvete sahip Meclis yalnız» toplanması istenilen Genel Meclislerdi.

Dauphiné Eyalet Meclisleri tekrar kurulacak, ama, bu yeni Meclislerde Halk imtiyazlılarla eşit olarak temsil edilecekti. Bundan başka, Meclis dar taşralı inhisarcılığının üstüne çıkmış, bu suretle millî zihniyet uyanmıştı:

> «Dauphiné'deki üç düzen kendi davalarını hiç bir zaman öteki eyaletlerin davalarından ayırmıyacaklar, kendi özel haklarını savunurken de milletin haklarını yüzüstü bırakmıyacaklardır.»

Buna örnek olarak, Meclis Dauphiné için vergiyi kabul etmek imtiyazından vazgeçti. «Kendi temsilcileri vergiyi kırallıktaki Genel Meclislerde müzakere ettikten sonra, ancak, eyaletin üç düzeni bunu kabul etmeğe ve ödemeğe razı olabilir.»

Brötanya ve Béarn'daki kaynaşmalar eyalet çerçevesi içinde kaldığı halde, Vizille Meclisi, bu çerçevenin dışına çıkmakla, yeni bir düzen kurmak için millî birliğin şart olduğunu ilân etmiş oluyordu. Hem bu bakımdan, hem de Halkın katılması yüzünden, Vizille Meclisinde yapılan müzakereler inkılâpçı bir mahiyet hazanmış, eski sosyal ve siyasî rejim temelinden sarsılmıştı.

Bununla beraber, Halk ile aristokrasinin bu birleşmesi, Vizille müzakerelerinde Halkın görüşlerinin hâkim olması büyük bir gürültü koparmış, büyük yankılar uyan-

dırmışsa da, başka eyaletlerden buna cevap veren olmadı: Vizille Bildirisi her yerde hayranlık uyandırdı, ama, bu yolda yürüyeni çıkmadı. Bu 1788 ilkbaharında kıral iktidarını başarısızlığa sürükliyenler büyük burjuvaziden gelme aristokrasi ile doğuştan soylu aristokrasi oldu. Kendi imtiyazlarını muhafaza etmek için, aristokrasi kırallığa karşı şiddet ve zorbalık metodlarını kullanmakta tereddüt etmemişti. Doğuştan soylular ile büyük burjuvaziden gelme soylular kırala itaat etmemekte birleşmişler, burjuvaziyi yardıma çağırmışlardı. Böylelikle, burjuvazi de inkılâpçı bir çıraklık devresi geçirmiş oluyordu. Oysa, aristokrasi, temel hürriyetleri güven altına alan anayasaya bağlı bir rejim kurulmasını istemiş, verginin Genel Meclisler tarafından kabul edilmesinde ve mahallî idarenin yine seçimle gelen Eyalet Meclislerine geri verilmesinde dayatınışsa da, bu çeşitli teşkilâtlar içinde kendi siyasi ve sosyal hâkimiyetini muhafaza etmeyi hiç bir zaman aklından çıkarmış da değildi. Soylular tarafından kaleme alınan şikâyet defterleri, derebeylik haklarının ve hele fahri hakların muhafaza eidlmesini istemekte söz birliği etmişlerdir. Aristokrasi mutlakiyetçi kırallığa karşı şiddetli bir mücadeleye girişmiş, Halkı da peşinden sürüklemişti, ama, bunu mutlakiyetçi rejimin harabeleri üstünde kendi siyasî iktidarını kurmak ve sosyal imtiyazlarını muhafaza etmek maksadile yapmıstı.

2. Kırallığın teslim olınası.

Halkın imtiyazlılarla kurduğu tehdit edici ittifak karşısında, Brienne güçsüz hale geldi. İktidarı elinden kaçırdı. Kendi elile kurup, dilediği gibi şekillendirdiği yeni eyalet meclisleri, vergilerin arttırılmasını reddetmekle, pek yumuşak başlı davranmıyacaklarını göstermişlerdi. Bakana ve yaptığı ıslâhata düşman kesilen soyluların kumanda ettikleri orduya güvenilemezdi. Hele devlet Hazinesi tamtakırdı, bu karışık şartlar içinde de hiç bir borçlanma teşebbüsünün başarılı sonuç vermesi umudu yok-

tu. Aristokrasinin isyanı karşısında, Brienne teslim oldu. 5 Temmuz 1788 de, Genel Meclislerin toplantıya çağırılacağına söz verdi; 8 Ağustosta, Yüce Divanın toplanmasını geri bıraktı, Genel Meclislerin 1 Mayıs 1789 da toplanmasını kararlaştırdı. Bütün yarım tedbirlere başvurup, savaş malûllerinin paralarına ve hastanelere yapılan yardımlara el koyduktan sonra, Hazine yine tamtakır hale gelince, Briene istifa etti (24 Ağustos 1788).

Bunun üzerine, kıral, Necker'i tekrar Maliye genel kontrolörlüğüne (bakanlığına) getirdi, o da kırallığın teslim olma işini tamamladı. Lamoignon tarafından girişilip, isyana yol açan adlî ıslâhat ortadan kaldırıldı, Parlamentolar tekrar açıldı, Genel Meclisler Brienne'in tesbit ettiği tarihte toplantıya çağırıldı. Parlamento kazandığı zaferden ne yolda faydalanacağını göstermekte gecikmedi: 21 Eylül 1788 de verdiği bir karar gereğince, Genel Meclisler 1614 yılındaki şeklile, yani her düzen ayrı olarak, her biri bir oya sahip olmak şartile, toplanacaktı. Şu halde, imtiyazlı düzenler (sınıflar) Halktan üstün geleceklerdi.

* * *

Aristokrasi, 1788 Eylülü sonlarında, zaferi kazanmıştı. Ama, aristokrasinin isyanı kırallığı başarısızlığa uğrattığı gibi, İnkılâba yol açacak kadar sarsmıştı. İktisadî ve sosyal tekâmül Halkı buna hazırlamış bulunuyordu. Söz söylemek sırası şimdi Halktaydı: İşte o zaman hakikî İnkılâp başladı.

Eski yapıları altüst edecek olan 1789 İnkılâbını izaha girişmeden önce, burada biraz durup, karışık ve girift olaylar ve toplum yapısına ya da toplumun şartlarına bağlı sosyal ve siyasî bir çok görünüşler içinde Eski Kırallık Rejimindeki buhranın asıl manasını ve mahiyetini kavramağa çalışmak pek uygun olur.

XVIII inci yüzyıl tam bir refah ve bolluk devriydi, ama, bu devir en yüksek iktisadî tekâmüle 1760 yılları-

nın sonu ile 1770 yıllarının başı arasındaki on yıllık devrede ulaşmıştır. Amerikan savaşına kadar tam bir gelişme görülürse de, 1778 den sonra, çöküntü, «Louis XVI nın çökmesi» başlar. Öte yandan, bu gelişmenin şumulünü biraz ihtiyatla karşılamalıdır: Bu gelişmeden en çok imtiyazlılar ve burjuvazi faydalanmış, halk kitleleri ise, aksine, çöküntünün çok ıztırabını çekmişlerdir. 1778 den sonra, iktisatta bir büzülme, bir daralma, sonra da bir gerileme devresi başladı, sefaleti yaratan bir devrî buhran da gelip bunun üstüne tüy dikti. İnkılâbın patlak vermesinde açlığın oynadığı önemli rolü gerçi Jean Jurès inkâr etmemiştir, ama, bunu ikinci derecede bir rol saydığı da muhakkak. 1788 yılı kötü mahsul mevsimi ve 1788 - 1789 buhranı, halk kitlelerine büyük acılar çektirmek suretile, bunları burjuva İnkılâbı hizmetinde savaşmak için seferber etmiş oldu. Ama, bu Jaurès'ye göre, sadece arızî bir şeydi. Gerçekten, hastalık daha derinlere işlemiş, Fransız iktisadının bütün kollarını sarmıştı. Eşi görülmedik bir gelişmeden sonra, burjuvazinin gelirlerinde ve kazançlarında tam bir azalma olduğu sırada başgösteren sefalet halk kitlelerini harekete getirmişti. 1789 olaylarının en başta gelen sorumluları, iktisadî gerileme ile 1788 de patlak veren buhrandı. Bunları iyi bilmek, İnkılâbın en yakın kaynakları meselesini yepyeni bir ışıkla aydınlatacaktır.

Bununla beraber, bir tarihin başlangıcını izah eden iktisadî belirtilerin ötesinde temel iktisadî çatışmalar (zıtlıklar) rol oynamıştı. Fransız İnkılâbının derin sebepleri, Barnave'ın da belirttiği gibi, Eski Kırallık Rejiminin yapıları ve siyasî kurumları ile iktisadî ve sosyal hareket arasındaki zıtlıklarda aranmalıdır. Toplumun çerçeveleri İnkılâp arifesinde aristokrat mahiyetini hâlâ muhafaza etmekteydi. Toprak mülkiyeti rejimi derebeylik yapısını hâlâ taşımaktaydı. Derebeylik hakları ve kilise aşarı köylünün kaldıramıyacağı kadar ağır birer yüktü. Hem de burjuvazinin iktisadî gücünü vücuda getiren ve bu gücün en kuvvetli dayanağı olan yeni istihsal ve mü-

badele vasıtalarının tam geliştiği bir zamanda. Toprak aristokrasinin imtiyazlarını kutsal sayan Eski Kırallık Rejiminin sosyal ve siyasî teşkilâtı burjuvazinin gelişmesini kösteklemekteydi.

Fransız İnkılâbı, Jean Jaurès'nin dediği gibi, «geniş çapta bir burjujva İnkılâbı ve halkçı bir İnkılâp» tı; «saygı değer» 1688 İngiliz İnkılâbı gibi «dar bir burjuva ve muhafazakâr İnkılâbı» değildi. İmtiyaza karşı beslediği kin tarafından yedilip, açlık yüzünden ayaklanan, derebeylik yükünden kurtulmak istiyen halk kitlelerinin desteği sayesinde, bu İnkılâp hem bir burjuva İnkılâbı, hem de halkçı bir İnkılâp oldu. İnkılâbın başardığı en esaslı işlerden biri, derebeylik rejimini yıkmak ve hem köylüleri hem de toprağı azat etmek oldu. Bu nitelikler yalnız Eski Kırallık Rejimi sonunda iktisatta beliren genel buhranı izah etmekle kalmaz, eski toplumun yapılarını ve zıtlıklarını da gayet derin bir şekilde izah eder. Fransız İnkılâbı tam bir burjuva İnkılâbı oldu, ama, böyle oluşunu halkın, en çok da köylülerin desteğine borçludur.

Eski Kırallık Rejiminin son yıllarında, burjuvazinin gelişmesile birlikte, «millet» fikrinin de ilerlediği görülmüştü, ama, bu gelişme ve ilerleme hem iktisatta, toplumda ve devlette derebeylik yapılarının hâlâ yaşaması, hem de aristokrasinin gösterdiği mukavemet yüzünden, kösteklenmiş bulunuyordu. İç gümrükler ve yol, köprü vb. geçme paraları, ağırlık ve uzunluk ölçülerinin türlü türlü olması, vergi sisteminin mütecanis olmaması, bunlar yetmiyormuş gibi, derebeylik haklarının ve kilise aşarının hâlâ devam etmesi, iktisadın gelişmesini ve millî pazarın kurulmasını her zaman engellemekteydi. Toplumda da birlik olmadığı görülüyor. Sosyal hiyerarşi yalnız soyluların ve rahiplerin imtiyazları üstüne kurulmakla kalmamış, her biri «maaflıklara», «hürriyetlere», kısacası, imtiyazlara sahip olup, milleti bir çok parçalara bölen bir çok «loncaların» ve cemaatların imtiyazlarına da dayanmıştı. Eşitsizlik bir kuraldı. Bölünmeyi en çok

keskinleştiren şey de «lonca» zihniyeti idi. Sébastien Mercier 1781 de yayınlanan «Paris'in tablosu» adlı eserinde «loncaların egoistliğine» ayırdığı bölümde şöyle der:

> «Loncalar dikkafalı, inatçı hale geldi, siyasi makinanın münasebetleri ortasında tek başlarına kalmak iddiasını güdüyor. Bugün her lonca ancak kendi fertlerinden birine edilen haksızlığı anlıyor, kendi sınıfından olmıyan vatandaşın zulüm görmesine kendi menfatlarına yabancı bir şey gözü ile bakıyor.»

Toplumun yapısı gibi, devletin yapısı da millî birliğin inkârı niteliğini taşımaktaydı. Capet hanedanının tarihî görevi, Fransız eyaletlerini kendi yurdu etrafında toplamak suretile kurduğu devlete, kıral iktidarının yürütülmesinde elverişli olduğu gibi, millî şuurun uyanmasında da elverişli bir etken olan idarî birliği kazandırmaktı. Netekim, kıralın kendisinin de dediği gibi, millet devletten ayrılmış bir durumdaydı. Louis XVI, 4 Ekim 1789 da: «Milleti devletin yardımına koşmağa çağırdığımız bir sırada...» demişti. Devlet teşkilâtı XVIII inci yüzyılda hiç iyiye doğru götürülmemişti. Louis XVI hükümeti aşağı yukarı atası Louis XIV ten kalma ayni kurumlar vasıtasile idare etmişti. Yapıyı düzeltmek için girişilen ıslâhat teşebbüsleri Parlamentolarına, Eyalet Meclislerine, Rahipler Meclislerine iyice yerleşip kurulmuş olan aristokrasinin gösterdiği mukavemet yüzünden başarısızlığa uğramıştı. Taba nasıl imtiyalara sahip ise, şehirlerin, eyaletlerin de hep kendi maaflıkları, imtiyazları vardı. Bu maaflıklar, imtiyazlar mutlak kırallık idaresine karşı dikilmiş bir takım duvarlardı, ama, inatçı bir taşralı inhisarcılığının birer kalesi oldukları da muhakkak.

Aslına bakılırsa, millî birliğin mutlakiyetçi kırallık tarafından tamamlanamamasını, millî birliğin inkârı demek olan aristokrat tipteki bir yapının devam etmesin-

den ayırmak mümkün değildir. Kırallığın millî birliği tamamlaması, toplumun yapısını, o takdirde de, imtiyazı tehlikeye atmak olurdu. Halledilmesi, içinden çıkılması zor bir zıtlık. Louis XVI «sadık soylularını» yüzüstü bırakmağa bir türlü karar verememişti. Derebeylik ve askerlik zihniyetinin yaşaması, hattâ keskinleşmesi, soylulardan çoğunun milletten ayrılıp, kıralın şahsına bağlanmalarına daha da yardım etti. Yeni düzenin eskimiş kurumların çerçevesi içinde daha şimdiden kendini gösterdiği bir sırada, zamana uymak kabiliyetini kaybetmiş, kendi peşin hükümleri içinde katılaşıp kalmış olan soylular donmuş bir inhisarcılık içinde tek başlarına kalakalmışlardı.

> «Kendi içinden söküp attığı orta sınıflardan (yani burjuvaziden), sevgisini kaybettiği halktan ayrılmış olan bu soyluların, diyor Alexis de Tocqueville, görünüşte bir ordunun başında bulundukları halde, askerleri olmayan bir subay topluluğu haline gelip, millet içinde yalnız başlarına kaldıkları düşünülürse, bin yıl ayakta kaldıktan sonra, bir gece içinde nasıl yıkılıp gidiverdikleri kendiliğinden anlaşılır.»

Yine de öyleyken, aristokratların gericiliği yüzünden engellenen millî birlik, kırallıktaki yol şebekesinin ve iktisadî münasebetlerin gelişmesi, sermayenin cazibesi (Alexis de Tocqueville'e göre, daha o zamandan sermayenin eyaletler üstünde hâkimiyet kurmasını sağlamış ve bütün imparatorlukta en iyi ne varsa yutmuş memleket olarak, Fransa Avrupa memleketleri arasında en başta geliyordu), fikrî ilerleme sayesinde, XVIII inci yüzyılın ikinci yarısında yine bazı adımlar atmamış değildi. «Aydınlık» felsefesi ve kolejlerdeki eğitim yaygın ve gerçek birer birleştirme vasıtasıydı. Zaten, bu nitelikleri belirtmek, burjuvazinin gelişmesini belirtmek demektir. Bur-

juvazi millî birliğin sosyal etkeni olup çıkmış, kendini milletle bir hale getirmişti. Sieyes diyordu ki: «Halkın tam bir millet vücuda getirmekte lüzumlu şeylerin hepsine sahip olmadığını söylemeğe kimin dili varır?» Hemen ardından, aristokrasinin milletten olmadığını belirtiyor. «İmtiyazlı düzen kaldırılırsa, milletin kadri azalmak şöyle dursun, aksine, daha da artacaktır.»

Eski Kırallık Rejiminin son yıllarında Fransa'da millet fikri, bir çok zıtlıklar ve sınıf çatışmaları sayesinde, işte böyle belirmişti. Fikrî bakımdan en olgun, iktisadî bakımdan en ileri sosyal kategori içinde şeklini almış, hayata kavuşmuştu. Hem birlik halinde, hem de bölünmüş bir halde olan bu Fransa'nın görünüşü Alexis de Tosqueville'e eserinde birbirine zıt iki bölümü yazdırmıştı. Biri: «Fransa insanları en birbirine benzer bir memleketti». Ötekisi: «Bu birbirine benzer insanlar, nasıl oldu da, hiç görülmedik bir şekilde birbirlerinden ayrıldılar.»... Bununla beraber, «Eski Kırallık Rejimi ve İnkılâp» adlı eserin yazarı (Alexis de Tocqueville) yine şunu belirtmekten kendini alamıyor: Bu insanlar «ayni kitle içinde birbirlerile kaynaşmağa tamamile hazırdılar.»

Netekim, Fransız İnkılâbı da bu zıtlıkları halletmek zorunda kalacaktır. Ama, millet içinde yalnız varlıklı olanlara bir takım haklar tanımakla, çok geçmeden, vatan ile mülkiyeti bir tek ve ayni şey haline getirmekle. yeni bir takım zıtlıkların doğmasına sebep olmakta gecikmiyecektir.

BİRİNCİ KISIM

«MİLLET, KIRAL, KANUN» BURJUVA İNKILÂBI VE HALK HAREKETLERİ (1789 - 1792)

Aristokrasinin muhalefeti ile hırpalanmış olup, iflâs uçurumun kıyısına kadar gelmiş olan Fransız kırallığı, Genel Meclisleri toplantıya çağırmakla, uzun zaman yaşamanın çaresini bulduğunu düşünmüştü. Oysa, hem kıralliğın eski yapısı sandığı şeye dönmekle hükümet idaresine katılmayı aklına koyan aristokrasinin, hem de milletin devlet idaresini kontrol hakkına sahip olmasını istiyen yeni fikirlere taraftar insanların (mutlakiyetçi prensibinde) hücumuna uğrıyan kıralın belli hiç bir eylem programı yoktu. Olaylara hâkim olacak yerde, bunların peşine takılan kırallık. taviz üstüne taviz vererek, İnkılâba kadar sürüklendi.

1789 İnkılâbı, buhran devrelerinde. bazan «dördüncü düzen» de denilen şehir ve köylerin kalabalık halkından yardım görüp, ileri doğru atılan Halkın burjuva azınlığı tarafından idare edildi. Burjuvazi, halkın kendisile ittifak kurması sayesinde, Anayasayı zorla kırallığa kabul ettirdi, iktidarın esaslı kısmını eline geçirdi. Kendini milletle bir saydığından, kıralı kanunun hâkimiyetine tâbi kılmak düşüncesindeydi. «Millet, kıral ve kanundan» kurulu ideal denge bir an gerçekleşecek gibi göründü. 14 Temmuz 1790 da kurulan Federasyonda, millet hakikî bir kıral taraftarı coşkunluk içinde birbirile kaynaştı. «Hürriyeti, Anayasayı, Kanunu korumak için Fransızları birbirlerile, Fransızları kıralları ile» birleştiren büyük yeminler edildi. Oysa, 1790 da millet, aslında, burjuvazi idi. Çünkü, iktisadî güce ve fikrî üstünlüğe sahip olan o olduğu gibi. siyasî haklara sahip olan da yine oydu.

Millet ile kıralın kanunun himayesi altında birleşmelerinin sakat olduğu meydana çıktı. Kırallık gibi, aristokrasi de öç almak sevdasına düştü. İktidarda bulunan burjuvazi, aristokrasinin tekrar dirilmesi korkusu ile hal-

kın ilerlemesi ve gelişmesi korkusu arasında bocaladı durdu. Kıralın kaçması, 21 Temmuz 1791 ve Champ-de-Mars'taki kurşuna dizme olayı burjuvaziyi iki hizibe ayırdı. Feuillant hizibi demokrasiye olan nefreti yüzünden, Anayasanın burjuva niteliğini keskinleştirdi, kırallık kurumunu halkın davalarına karşı bir siper olarak kullandı. Gironde hizibi ise, aristokrasiye ve istibdada karşı beslediği kin ve nefret yüzünden, kırallığa hücum etti ve kendi hesabınca, bütün güçlükleri halledecek savaş patlar patlamaz, halkı yardıma çağırmakta tereddüt etmedi.

Kendi menfaati için hareket etmek düşüncesinde olan halk çarçabuk burjuvaziyi aşıp geride bıraktı. 10 Ağustos 1792 İnkılâbı, Kurucu Meclis üyeleri tarafından kurulan rejime son verdi. Yeni millet ile Eski Kırallık Rejiminin ve derebeylik aristokrasisinin tabiî savunucusu olan kıralın birbirlerile birleşmesi gerçekten imkânsızdı.

BİRİNCİ BÖLÜM

BURJUVA İNKILÂBI VE ESKİ KRALLIK REJİMİNİN DÜŞMESİ (1789)

Mali buhran ve aristokrasinin isyanı, kırallığı Genel Meclisleri toplantıya çağırmağa zorlamıştı. Ama, aristokrasinin büyük çoğunluğu tarafından kendisine sunulan şeyi Halk bakalım boyun eğerek kabul edecek miydi? Genel Meclisler hâlâ birer derebeylik kurumu olarak kalacak mıydı, yoksa, çalışmalarından iktisadî ve sosyal gerçeğe uygun yeni bir düzen mi doğacaktı? Halk sesini yükseltip, hakça eşitlik verilmesini istedi ve Eski Kırallık Rejimini yeni baştan kurmak işine girişti. Kırallık, Halk isyanını, şimdi müttefiki olan aristokrasiye karşı evvelce kullandığı usullerle bastırmak istedi. Ama, umutları boşa çıktı. İktisadî buhran halkı isyana sürükledi ve kıral kamu kuvvetini elinden kaçırmış oldu. Barışçı ve hukukî olan İnkılâbın ardından, şiddetli olan asıl halk İnkılâbı geldi. Eski Kırallık Rejimi yıkıldı gitti.

I

Hukukî inkılâp (1788 sonu - Haziran 1789)

Louis XVI Necker'i, 26 Ağustos 1788 de, Maliye ge-

nel müdürlüğüne ve devlet bakanlığına getirdi. Olaylara hâkim olacak yerde, bunların peşinden sürüklenen, belli bir programı olmıyan Necker siyasî ve sosyal buhranın şumulünü hesaba katmadı, burjuvazinin halk kitlelerini seferber etmesine imkân veren iktisadî buhrana yeterince dikkat göstermedi. Ziraî istihsal alanında patlak veren bağcılık buhranı bir çok mıntıkaları sarmıştı. O zamanlar bağcılık bugünkünden çok daha yaygındı. Birçok köylüler için, şarap satılacak bir tek mahsuldü. Ekmeğini para ile satın almak zorunda olan bağcı memleketler nüfusu, sayısı ve merkezileşmesi bakımından, şehirli niteliğine sahipti. Satışların kötü gittiği ve fiatların düştüğü bir devre bir çok köylüleri 1778 - 1787 yılları arasında sefaletin kucağına attı. 1789 - 1791 de, üzüm mahsulünün az olması fiyatları arttırdı, ama, istihsalin az olması bağcıların kendilerini toparlamalarına imkân vermedi. Onun için, 1788 - 1789 da, zahire fiyatları yükselince, bağcı halk, hele bir kenarda yedeği olmayan ortakçı bağcı ile gündelikçi bağ işçisi ezildi. Böylelikle, bağcılıktaki buhran iktisadî buhranın çerçevesi içine girmiş oldu. Ayni zamanda da, 1786 da İngiltere ile yapılan serbest mübadele anlaşması sanayideki faaliyetin yavaşlamasına sebep olmuştu. İngiliz sanayii harıl harıl aletlerini değiştirdiği ve istihsal gücünü arttırdığı bir devirde, henüz yenileşmekte olan Fransız sanayii kendi milli pazarında İngiliz rekabetinin baskısı altına girmiş oluyordu. Bir kambiyo buhranının patlak vermesi, durumu daha da kötüleştirmişti.

1. Genel Meclislerin toplanması (1788 sonu - Mayıs 1789).

Genel Meclislerin gelecek Mayısın 1 inde toplanacağına kıral daha 8 Ağustos 1788 de sözvermişti. Bu haber Halk arasında büyük bir heyecan uyandırdı. Halk, o zamana kadar, mutlakiyetçi kıral idaresine isyan eden aristokrasinin peşinden gitmişti. Ama, Paris Parlamentosu 21 Eylül 1788 de Genel Meclislerin «muntazam bir şekil-

de toplanacağına ve 1614 te gözetilen şekilde teşekkül edeceğine» karar verince, aristokrasi ile burjuvazi arasında yapılan ittifak bozuldu. Burjuvazi bütün umutlarını tabasına başvurmağa ve tabasının şikâyetlerini dinlemeğe razı olan kırala bağlamıştı. Mallet du Pan, Ocak 1789 da şöyle diyordu:

> «Halk arasındaki tartışmalar yüzünü değiştirdi. Kıral, istibdat idaresi ve Anayasa pek ikinci derecede birer mesele haline gelmiş, Halk ile öteki iki düzen arasında savaş başlamıştı.»

Vatansever parti (taraf) imtiyazlılara karşı girişilen mücadelenin başına geçti. Hukukçu, yazar, iş adamı, banker gibi, burjuvaziden gelme kimselerden teşekkül eden bu parti saflarına, yeni fikirleri benimsemiş imtiyazlı kimseler, dük de la Rochefoucauld-Liancourt, marki de la Fayette gibi büyük senyörler, Adrien Du Port, Hérault de Séchelles, Lepeletier de Saint-Fargeau gibi Parlamento üyeleri de katılmıştı. Bunların başlıca davaları ve istekleri medenî eşitlik, hukukî eşitlik, vergi eşitliği ve temsilî hükûmet idaresiydi. Ya şahsî münasebetlerden, ya da köleliğin kaldırılmasını istiyen «Zenci Dostları» derneklerinden faydalanılarak, propaganda teşkilâtlandırıldı, ünlü Procope kahvesi gibi bir çok kahveler birer kaynaşma merkezi haline geldi. Broşürler yayınlanmasına önayak olan ve şikâyet defteri örnekleri dağıtan Otuzlar Komitesi galiba vatansever partideki kaynaşmayı idare eden merkezî teşkilâttı.

Vatansever parti propagandasının büyük bir ısrarla üstünde durduğu nokta, «Halk üye sayısının iki misline çıkarılması» idi, yani Halkın soylular ve rahipler düzenlerinin milletvekilleri toplamı kadar milletvekili olmalı, düzene göre değil, adam başına oy verilmeliydi. İyice belli bir siyaseti olmayıp, vakit kazanmak ve herkesi uzlaş-

tırmak istiyen Necker, Kasım 1788 de, ikinci bir Eşraf Meclisi topladı. Bundan maksadı, bu Meclisi Genel Meclislerdeki Halk üye sayısının iki misline çıkarılması lehinde karar vermeğe kandırmaktı. Tahmin edileceği gibi, Eşraf eski şekillere uyulması lehinde karar verdi. Eski soylu prensler 12 Aralık günü kırala aristokrasinin hakikî bildirisi olan bir arzuhal verdiler. Halkın iddialarına ve hücumlarına karşı çıktılar: «Daha şimdiden derebeylik haklarının kaldırılması teklif edildi... Haşmetli kıralımız eski yiğit, saygı değer soylularını feda etmeğe, herkesin gözünde küçük düşürmeğe karar verebilecek mi?»

Oysa, imtiyazlıların mukavemeti vatansever harekete yeni bir hamle vermişti. Eski tutumunu çoktan değiştirmiş olan Parlamento 5 Aralık 1788 de verdiği bir kararla Halk üye sayısının iki misline çıkarılmasını kabul etmiş, ama. asıl can alıcı mesele olan adam başına oy verilmesi üstünde hiç bir şey söylememişti.

Her partiyi (tarafı) kollamak arzusunda olan Necker, 27 Aralık 1788 de Kıral Divanına verdiği raporda, bu tutumu benimsedi. Onca, dikkata alınacak üç mesele vardı, onlar da şunlardı: Milletvekili ile nüfus sayısı arasında nispet gözetmek, Halk üye sayısını iki misline çıkarmak, milletvekillerini filân ya da falan düzenden seçmek. 1614 te her kaza çevresi (adlî çevre) ayni sayıda milletvekili seçmişti. Nispî hakkaniyet prensiplerine bağlı bulunulduğu şu sırada, artık eskisi gibi hareket edilemezdi. Bu suretle, Necker nispî usul lehinde olduğunu söylemiş oluyordu. Halk üye sayısının iki misline çıkarılması meselesine gelince, bu iş 1614 yılında ele alındığı şekilde ele alınamazdı. O tarihtenberi Halkın önemi çok artmıştı:

> «Bu fasılada her şeyde büyük değişiklikler oldu. Menkul servetler ve devlet borçları Halkı kamu servetine ortak etti. Bilgi ve aydınlık ortak miras haline geldi. İç ve dış ticaret muameleleri, fabrikalar konusu,

fabrikaları en iyi teşvik imkânları, kamu kredisi, para mübadelesi, vergi tahsilinde yapılan suistimaller, imtiyazlıların suistimalleri gibi bir çok kamu işleri, ancak Halkın tecrübe sahibi olduğu daha bir çok işler, yalnız onun bildiği şeyler haline geldi.»

Necker'in sözleri şöyle sona eriyor: «Halkın dileği, herkesin dileği olunca, genel hakkaniyet prensiplerine uygun olunca, her zaman millî dilek haline gelir.» Şu halde, Halkın milletvekilleri sayısı öteki iki düzenin milletvekilleri sayısı toplamına eşit olmalıdır. Ele alınan üçüncü mesele, her düzenin milletvekillerini kendi içinden seçip seçmemesi meselesiydi. Necker bu konuda tamamile hür ve serbest bir şekilde hareket edilmesine taraftardı.

Verilen kararlar «27 Aralık 1788 de Versailles'da toplanan Kıral Divanının vardığı sonuç» adlı kitapçıkla yayınlandı. Çağrı mektupları ve seçim tüzüğü bir ay sonra, 24 Ocak 1789 da, yayınlandı. Düzene göre mi, yoksa adam başına mı oy verileceği meselesi yine halledilmemişti.

Seçim mücadelesi büyük bir coşkunluk içinde ve kırala karşı gösterilen dürüstlükle, ama, şiddetli bir sosyal buhran içinde başladı. İşsizlik almış yürümüş, 1788 mahsul mevsimi kötü gitmiş, kıtlık tehlikesi başgöstermişti. 1789 yılının ilk aylarında, «halkın heyecanı» artmış, gıda maddeleri yüzünden bir çok eyaletlerde karışıklıklar çıkmıştı. Şehirler halkı zahireye narh konmasını istemekteydi. Paris'teki Réveillon adlı renkli kâğıt fabrikası işçilerinin 28 Nisan 1789 da yaptıkları gibi, bazan da isyan ediyordu. Sosyal kaynaşma siyasî tahrikle karışıyor, çoğu zaman da siyasî kaynaşmanın sebebini teşikl ediyordu. Kiliselerde pazar ayininde okunan «Seçim tüzüğü»nde şöyle denilmekteydi:

«Haşmetli kıral arzu eder ki, kırallığının en ücra köşelerinde ve pek az tanınmış kim-

selerden gelecek dileklerin ve şikâyetlerin kendisine ulaştırılması sağlanmış olsun.»

Bu davet çok ciddiye alındı. Halktan olan kimseler kamu oyunu harekete getirmekte bundan faydalandılar. Siyasi edebiyat büyük bir gelişme gösterdi. Basın hürriyeti zımnî bir anlaşma ile yerleşti. Kanun adamlarının, papazların, hele orta burjuvaziden olanların yayınladıkları kitapçıklar, hicviyeler, incelemeler çoğaldıkça çoğaldı. Paris'te olduğu gibi, taşrada da bütün siyasî, iktisadî ve sosyal sistem tahlil edildi, tenkit edildi, yeniden kuruldu. Arras'da, Robespierre «Artois milletine çağrı» sını; Rouen'da, Thouret «İyi Normanlara ilân»ını; Aix'te, Mirabeau «Provence milletine çağrı»sını yayınladı.

Evvelce yayınladığı «İmtiyazlar hakkında deneme» ile tanınan Sieyes, 1789 da, Paris'te «Halk nedir» adlı kitapçığını çıkardı, büyük bir ün kazandı.

> «Halk nedir? Her şey. Bugüne kadar neydi? Hiç bir şey. Ne istiyor? Bir şeyler olmak istiyor.»

Ünlü yazarlar, hukukçular, adını vermiyen yazarlar «Denemeler, Mektuplar, Düşünceler, Öğütler, Tasarılar» yayınladılar. Target «Genel Meclislere mektup» unu yazdı. Camille Desmoulins ise, «Hür Fransa» adlı hicviyesinde ne mansıpları alınıp satılan, ne atadan miras kalma soyluları olan, ne de vergi imtiyazları bulunan bir Fransa istiyordu:

> «Olacak, olacak. Evet, bütün bu işler olacak; evet, o mutlu İnkılâp, o yeniden doğuş olacak. Yeryüzündeki hiç bir kuvvet bunun önüne geçemez. Felsefenin, hürriyetin ve vatanseverliğin doğurduğu şu yüce sonuca bakın! Yenilmez insanlar haline geldik.»

Burjuvazîden gelme kimselerin eseri olan bu propaganda edebiyatı, menfaatlarına aykırı olduğundan ötürü, imtiyazları yıkmaktan başka bir şey düşünmiyen varlıklı sınıfın emellerini yansıtmaktaydı. Bu sınıf emekçi sınıfların, köylülerin, küçük zanaat sahiplerinin kaderi ile pek meşgul olmuyordu. Böyle olmakla beraber, bazı kimseler halkın sefaletleri ile çok yakından ilgilenmişlerdi. Meselâ, Dufourny «Dördüncü düzenin defterleri» adlı eserinde bu konuyu ele almıştı. Henüz tek tük çıkan seslerdi bunlar. Ama, halk inkılâpçılarının siyaset sahnesine çıkacağını daha şimdiden haber vermekteydi. Netekim, hürriyetperver (hürriyet taraftarı) burjuvazi tarafından kurulan rejim, İnkılâp düşmanlığı ve yabancı ile savaş denemelerinden sonra iflâs edince, bu halk inkılâpçılarının ortaya çıktığı görülecektir.

Hükûmet geniş görüşlü ve serbest bir «seçim tüzüğü» hazırlamıştı. Kaza çevresi seçim çevresini teşkil ediyordu. İmtiyazlı düzenlerin üyeleri, kaza çevresinin baş şehrinde toplandılar. Rahipler düzeninden piskoposlar ve başrahipler, bütün rahip meclisleri üyeleri, manastırlara bağlı olsun olmasın gelir sahibi bütün kilise cemaatları üyeleri, genellikle ya arpalık sahibi ya da intifa hakkına sahip bütün kilise adamları ile, tımar sahibi bütün soylular gelmişlerdi. Rahipler seçim kuruluna bütün papazlık ruhanî çevrelerinin papazları da katılmışlardı, bu da aşağı rahiplerin önemli bir çoğunluk elde etmelerini sağladı. Seçim mekanizması, Halk için, daha karmaşıktı. Konutu belli ve vergi kütüğünde kayıtlı 25 yaşında ve Fransız olarak doğmuş ya da Fransız uyruklu olup Halktan olan herkes seçim hakkına sahipti. Şehirlerdeki seçmenler, ilk önce, loncalarda toplanmılar, oy veren yüz kişiden bir iki kişiyi temsilci olarak seçmişlerdi. Bu temsilsilciler şehirdeki Halk seçim kurulunu vücuda getirmişlerdi: Bu kurulun görevi, kaza çevresi Halk meclisinin Genel Meclislere milletvekili seçecek olan seçmenlerini

seçmekti. Köylerdeki halk, papazlık ruhanî çevresi meclislerinde toplanmışlardı, iki yüz aileden iki kişi olmak üzere, kaza çevresi Halk meclisine gönderilecek temsilcileri seçeceklerdi. Bu meclislerin hepsi de şikâyet defterleri doldurdular.

24 Ocak 1789 tarihli bu «seçim tüzüğü» burjuvazinin lehine idi. Halk temsilcileri her zaman köylerde iki dereceli, şehirlerde ise, üç dereceli ve dolaylı olarak seçilmişlerdi. Hele seçim kurulunda oy verme, şikâyet defterini doldurmak için yapılan müzakerelerden sonra, isim söylemek suretile yapıldı. Onun için, en nüfuzlu, söz söylemekte en hünerli burjuvalar, genellikle, kanun adamları müzakerelere hâkim olacaklarına ve köylüleri ya da zanaatçıları peşlerinden sürükleyeceklerine emindiler. Halk temsilcilerini yalnız burjuvalar teşkil etmiş oldu; Genel Meclislere hiç bir köylü, doğrudan doğruya şehir halk sınıflarından seçilmiş hiç bir temsilci giremedi.

Seçim muameleleri pek yavaş yürüdü. Kurullar sükûnet içinde toplandı. Sayıca kalabalık olup, kendi dileklerini zorla kabul ettirmek ve yalnız vatansever milletvekilleri seçmek istiyen papazların coşkunluğu yüzünden, rahipler seçim kurullarındaki toplantılar gürültülü oldu. Soylular seçim kurullarında ise, soylular eyalet soyluları ve bazı hürriyetsever eğilimli büyük senyörler diye birbirine muhalif iki hizibe ayrıldılar. Halk seçim kurullarındaki toplantılar ağır başlı, hele sık sık kiliselerde yapılan köylü toplantılarında olduğu gibi, bazan da haşmetli oldu.

Her seçim kurulu bir «şikâyet defteri» doldurdu. Rahipler düzeni ile soylular düzeni, her seçim çevresinde bir tek kurul vücuda getirdiklerinden, yalnız bir defter doldurdular, düzenin milletvekilleri de bunu Versailles'a götürdüler. Halkın kaza çevresi seçim kurulu bir tek defter doldurdu, papazlık ruhanî çevrelerinin doldurdukları defterler ile (lonca ve mahalle defterlerinin birleştirilmiş şekli olan) şehirlerin doldurdukları defterler bu-

nunla birleştirildi. Bu defterlerin hepsi de orijinal olmaktan uzaktı, bunları kaleme alanların çoğu kendi mıntıkalarında yayılan broşürlerin etkisi altında kalmışlardı. Seçim çevrelerinde bir çok defter örnekleri elden ele dolaşmaktaydı. Meselâ, Loire eyaletlerindeki defterler, vatansever partinin başlarından biri olan Orléans dükasının isteği üzerine Laclos tarafından kaleme alınmış «Talimat» ın etkisini taşımaktaydı. Bazan, ayni eşrafın, ayni papazın, ya da ayni zabıt kâtibinin komşu bir çok papazlık ruhanî çevrelerinin defterlerini doldurdukları oldu. Bir başka misal: François de Neufchâteau, Vosges'daki Vicherey kasabasının defterini doldurmuştu; komşu kasabalardaki on sekiz defter bunu kendilerine örnek tutmuşlardı.

Doldurulan aşağı yukarı 60.000 defter Fransa'nın Eski Kırallık Rejimi sonundaki geniş bir tablosunu çizmişti. Doğrudan doğruya halktan, köylülerden, zanaatçılardan gelen defterler, ya çoğu zaman bir örnekten ilham almakla, ya da sadece özel bir sürü şikâyetleri ihtiva etmekle beraber, en samimî, en orijinal olanlarıdır. Genel defterler, yani kaza çevreleri defterleri ise, pek büyük bir ilgi uyandırmaktadır. Böyle olan 615 defterden bugün elimizde 523 tanesi vardır. Halkın doldurduğu defterler bütün düzenin değil, yalnız burjuvazinin fikirlerini ortaya koymaktadır. Çünkü, burjuvaziyi ilgilendirmeyen maddeler papazlık ruhanî dairesi defterlerinden sık sık çıkarılmıştır. Soylular ile rahiplerin defterleri çok daha önemlidir; çünkü, birkaç istisna bir yana bırakılırsa, bu defterler ya papazlar ya da kilise cemaatları tarafından doldurulan başka defterleri kendilerine örnek almamışlardır.

Her üç düzenin defterleri mutlakiyetçi idare aleyhinde birleşmişlerdir. Rahipler, soylular ve burjuvalar kıralın yetkilerini sınırlıyan, vergiyi kabul edecek ve kanunlar yapacak millî bir temsil sistemi getiren, ve mahallî idareyi seçimle gelmiş Eyalet Meclislerine bırakan

bir Anayasa istemektedirler. Üç düzen vergi sisteminin yeni baştan kurulmasını, adaletin ve ceza kanunlarının ıslâh edilmesini, kişi hürriyeti ile basın hürriyetinin güven altına alınmasını istemekte de anlaşmıştır. Oysa, rahiplerin defterleri imtiyazlar üstünde, her ne kadar din ve vicdan hürriyetini reddetmiyorsa da ,bu hürriyet üstünde hiç bir şey söylemeyip susmaktadır. Soyluların defterleri düzene göre oy vermeye imtiyazlarının en iyi teminatı gözü ile bakmakta, bunu hararetle savunmakta, vergi eşitliğini kabul etmekte, ama, bütün Fransızların her işe kabul edilmesini ve hakça eşitliği bir çoğu reddetmektedir. Halk ise, tümü ile tam ve eksiksiz medenî hürriyet verilmesini, aşarın kaldırılmasını, derebeylik haklarının, parası verilip kurtulmak (azat olmak) suretile, ortadan kaldırılmasını istemektedir.

Bu derece önemli meseleler üstünde üç düzezn arasında mevcut anlaşmazlık, her düzen içindeki anlaşmazlığı iki misli arttırdı. Papazlar piskoposların ve dinî tarikatların karşısına dikildiler, kilise arpalıklarının çok oluşunu tenkit ettiler, «güdük pay» ın yetersiz olduğunu belirttiler. Eyalet (taşra) soyluları saray soylularına muhalefet ettiler, bunları devletin yüksek mansıplarını gaspetmekle ve kendilerinden üstün olduklarını iddia etmekle ittiham ettiler. Halkın doldurduğu defterler birbirinden farklı guruplar arasındaki menfaat ve düşünce ayrılıklarını yansıtmaktaydı. Otlatma hakkını kaldıran ve ortak malları paylaştıran fermanlar arasında tam bir ahenk yoktu. Loncalara gelince, ustaların fikirleri baskın çıktı. 31 şehirde doldurulan 943 lonca defterinden (bunların 185 i serbest meslek, 138 i kuyumcu ve büyük tüccar, 618 i zanaat loncası defterleriydi) yalnız 41 i loncaların kaldırılmasını istemektedir. Büyük şehirler loncaların kaldırılmasına şiddetle muhalifti; buralarda beliren rekabet ustaların istemedikleri bir şeydi. Buna karşılık, tüccarların ve sanayicilerin şikâyetleri, en çok, İngiltere ile yapılan ticaret anlaşmasının doğurduğu kötü sonuçlar, is-

tihsalin çeşitli kollarındaki ihtiyaçların izahı üstünde toplanmıştı.

Tıpkı şikâyet defterlerinde kaleme alınan davalar ve istekler gibi, seçimlerden alınan sonuç da vatansever partinin bütün memlekette ve toplumun bütün sınıflarında kazanmış olduğu kuvvetin ne olduğunu gösterdi.

291 milletvekili çıkaran rahiplerin temsilcileri arasında islâhatı benimsemiş 200 papaz, Nancy kaza dairesinden seçilip kısa zamanda pek tanınan başrahip Grégoire gibi hürriyetsever rahipler vardı. Büyük din adamları ıslâhatı durdurmak azmi ile Versailles'a gelmişlerdi. Bunlar arasında, Aix başpiskoposu Boisgelin, Bordeaux başpiskoposu Champion de Cicé, Autun başpiskoposu Talleyrand-Périgord vardı. Eski Kırallık Rejimini savunanlar ise, ya büyük kabiliyet sahibi vaazcı başrahip Maury'nin peşine, ya da düzeninin imtiyazlarını ustalıkla savunan başrahip Montesquiou'nun peşine takılmışlardı.

Soyluların çıkardıkları 270 milletvekili içinde imtiyazlarına sıkı sıkıya bağlı olan «aristokratlar» hâkimdi. En gerici olanlar, her zaman mutlaka soydan gelme senyörler değildi. Gericiler safında yer alanlar arasında, büyük burjuvaziden gelme soyluların sözcüsü Parlamento müşaviri d'Epremésnil, güneyli küçük soylulardan suvari subayı Cazalès vardı. Büyük senyörler arasında hürriyetsever fikirlere taraftar soylu milletvekillerine raslanmaktaydı. Filozofları ya koruyanlar, ya da bunların çömezi olanlar, Amerika Birleşik Devletleri Kurtuluş savaşında gönüllü olarak dövüşenler Halk ile menfaatlarını birleştirmeğe hazırdılar. Vatansever partiden olan 90 milletvekili arasında, Riom'dan güçlükle seçilen marki de la Rochefoucauld, dük d'Aiguillon en başta gelmekteydiler.

578 milletvekili çıkaran güçlü Halka gelince, bunlar arasında üyelerinin yarıdan fazlası seçim mücadelesi sırasında büyük birer rol oynamış olan kanun adamları vardı. 200 ü bulan avukat içinde Grenoble'den seçilen

Mounier ile Barnave, Rennes'den Le Chapelier, Arras'dan Robespierre vardı. Üyelerin yüz kadarı ya tüccar, ya banker, ya da sanayici idi. Toprak burjuvazisi ise, elliden fazla zengin toprak sahibi tarafından temsil edilmişti. Halk milletvekilleri arasında Bailly gibi astronomi âlimleri, Volney gibi yazarlar, Dupont de Nemours gibi iktisatçılar; Nîmes'den seçilen Rabaut-Saint-Etienne gibi protestan papazları vardı. En son, Halkı temsil edenler içinde Aix ve Marsilya'dan seçilen Mirabeau, Paris'ten seçilen başrahip Sieyes gibi düzen değiştirmiş imtiyazlılar da vardı. Buna karşılık, köylüler, ve zanaatçılar içlerinden hiç kimseyi seçip Genel Meclislere gönderememişlerdi.

İmtiyazlı düzenler Versailles'a pek dağınık, birbirinden ayrılmış bir halde geldiler. Rahipler soylulara, taşra soyluları hürriyetsever büyük senyörlere düşmandılar. 561 milletvekili ilk iki düzenin imtiyazlarını savunmakta bir türlü birleşememişlerdi. Hak ve menfaatlarının ne olduğunu gayet iyi anlamış olan burjuvazi, bunlar karşısında, bütün Halkın öncüsü kesilmişti. Çıkardığı milletvekilleri bilgili, ehliyetli ve namuslu, sınıflarına ve bütün milletin menfaatlarından ayırt etmedikleri menfaatlarına sıkı sıkıya bağlı kimselerdi. Hukukî İnkılâp, aslında, tamamile bunların ortak eseriydi.

2. Hukukî anlaşmazlık (Mayıs - Haziran 1789).

Seçimler memleketin ne istediğini açıkça ortaya koymuştu. Oysa, kırallık Halkın dileklerine karşılık verdiği takdirde, hükümranlık haklarından vazgeçmiş ve Eski Kırallık Rejiminin sosyal yapısını kendi elile yıkmış olacaktı. Bu yüzden, aristokrasinin tabiî savunucusu, desteği olan kırallık derhal mukavemet etmek yolunu tuttu.

Genel Meclis üyeleri 2 Mayıs 1789 günü kırala tanıtıldı. Saray düzenler arasındaki eski ayırımları muhafaza etmeğe kesin olarak karar verdiğini daha o anda gösterdi. Rahipler düzeninin milletvekillerini kendi odasın-

da gizli, soyluları ötedenberi alışıla gelen geleneğe uyarak kapıları açık salonda açık olarak kabul eden kıral, Halkın milletvekillerile, bunlara yatak odasında kasvetli bir geçit resmi yaptırarak, tanıştı. Halkın temsilcileri, o gün ağır başlı siyah resmî elbiseler, üstüne ipekten mantolar giymiş, patiska kıravat takmış, oysa, soylular sırmalı siyah elbiseler, üstüne ipek mantolar giymiş, dantelâ kıravat takmış, başlarında Henri IV biçimi tüylü şapkalarla görünmüşlerdi.

5 Mayıs 1789 da Genel Meclisin açılış merasimi yapıldı. Kıral Louis XVI, ağlamaklı bir sesle, milletvekillerini her türlü yenilik zihniyetinden sakınmağa davet etti. Yeniliklere düşman olan Adalet bakanı Barentin boş, manasız ve yavan bir söylev verdi. En son, Necker gergin bir sessizlik içinde kalktı, okunması üç saat süren raporunda sadece malî meseleler üstünde durdu. Hiç bir siyasî programı yoktu; düzene göre mi, yoksa adam başına mı oy verilecek, bunun hiç sözünü etmedi. Islâhat arzularının boşa çıktığını görüp büyük bir hayal kırıklığına uğrıyan Halk sessizce çekilip gitti. Meclisin merasime ayrılan ilk oturumunun akşamı imtiyazlılar ile Halk arasındaki anlaşmazlık kaçınılmaz hale gelmiş gibi göründü. Kırallık Halk milletvekili sayısını iki misline çıkarmak lûtfunda bulunmuştu. Taviz vermek yolunda daha ileri gitmek düşüncesinde değildi. Ama, açıkça imtiyazlı düzenler lehinde bir tavır takınmağa da pek cesaret edemedi. Tereddüde düştü; Halkı, yani milleti tatmin ederek, yeniden canlanmak ve millî hale gelerek yine yaşamakta devam etmek için eline geçen fırsatı kaçırmış oldu. Kırallığın bu tereddütleri karşısında, Halk kendinden başka kimseye güvenemiyeceğini iyice anladı. Düzene göre müzakere ve oy verme şekli muhafaza edilirse, o takdirde, üye sayısını iki misline çıkarmanın hiç bir manası kalmazdı. Düzene göre oy verilirse, imtiyazların söz konusu edileceği bir çok meselelerde öteki iki düzenin kendisine karşı birleşmeleri tehlikesile karşılaşan Halk ezilmiş olurdu. Aksine, hep birlikte müzakere ve oy

verme prensibi kabul edilirse, aşağı rahipler ile hürriyetsever soylular mutlaka Halka katılacaklar, böylelikle Halk büyük bir çoğunluk sağlamış olacaktı. Mecliste tartışılan bu ana mesele, milletin bir aydan fazladır üstünde dikkatle durduğu bir meseleydi.

Ayni eyaletten seçilen Halk milletvekilleri, daha 5 Mayıs akşamı, birbirlerile temaslara başladılar. Hele Le Chapelier ve Lanjuinais etrafında toplanan Brötanyalı milletvekilleri büyük bir faaliyet gösterdiler. Hepsinde de bir istek belirdi. 6 Mayıs 1789 günü yapılan müzakerelerde «Komünlerin milletvekilleri» adını almış olan Halk milletvekilleri ayrı bir salonda toplanmayı reddettiler. Halkın ilk siyasî eylemi inkılâpçı bir nitelik kazanmıştı, komünler düzen şeklindeki bölünmeyi, ayırımı artık tanımıyorlardı. Bununla beraber, soylular adam başına oy vermeyi aleyhte 47 oya karşı lehte 141 oyla reddederek, kendi milletvekillerinin temsil hak ve yetkilerini tahkik etmeğe (seçim mazbatalarını incelemeye) başlamışlardı. Rahipler aleyhte 114 oya karşı ancak lehte 133 oyla her türlü tavizde bulunmayı reddettiler.

Mesele öyle önemliydi ki, karşılıklı tavizlerde bulunmak imkânını vermemişti. Ya soylular (çünkü, ilk iki düzenin dolaplarını çeviren en çok soylulardı) boyun eğerler, o takdirde, imtiyazlar son bulmuş olur, yeni bir devir açılırdı; ya da Halk yenildiğini kabul eder, Eski Kırallık Rejimi muhafaza edilir, Genel Meclislerin toplantıya çağırılmasile doğan umutlar suya düşmüş olurdu. Mirabeau gibi düşünen Komünlerin milletvekilleri «Ne kadar dehşetli ve korkunç olduklarını düşmanlarına anlatmak için yerlerinden hiç kıpırdamamanın» yeteceğini anladılar. Kamu oyu kendilerinden yana idi. Başrahip Grégoire tarafından idare edilen aşağı rahiplerden bir kısmının takındığı tutum yüzünden sarsılan rahipler düzeni tereddüt etmekteydi.

10 Haziran 1789 günü, Sieyes'in son bir teşebbüste bulunulması isteği üzerine, Komünlerin milletvekilleri

meslektaşlarını Genel Meclis salonuna gelip, milletvekillerinin seçim mazbatalarını inceleme işine başlamağa davet etmek kararını verdiler. Toplantıya katılan bütün kaza çevrelerini davet ayni gün yapılacak, «imtiyazlı milletvekilleri gelsin gelmesin» inceleme işine girişilecekti. Bu karar, 12 Haziran günü, rahiplere bildirildi: Bu düzen Halkın isteklerini «büyük bir dikkatle» inceleyeceğine sözverdi. Soylular ise, müzakerelerini kendi salonlarında yapacaklarını bildirmekle yetindiler. Halk, o günün akşamı, toplantıya katılan bütün kaza çevrelerini mazbataların incelenmesine başlamağa çağırdı. İmtiyazlılar bloku parçalanmağa başladı. 13 Haziran günü, Poitiers kaza çevresinden üç, 14 ünde aralarında başrahip Grégoire'ın da bulunduğu 6, 16 sında da 10 papaz çağrıya kendi adlarına karşılık verdiler. Zaferi kazanacağını anlıyan Halk daha ileri gitti.

15 Haziranda, Sieyes, milletvekillerinin «hiç vakit kaybetmeden meclisin kuruluşu işi ile meşgul olmalarını» istedi. Milletin en az yüzde doksan altısını temsil eden meclis memleketin kendisinden beklediği işe başlıyabilirdi. Sieyes, artık hiç bir manası kalmıyan Genel Meclisler adını atıp, «Fransız Milletinin hak ve yetkileri tahkik edilmiş ve tanınmış temsilcilerinin Meclisi» adını almasını teklif etti. Nizamlara daha düşkün olan Mounier «Milletin büyük kısmının temsilcisi, küçük kısmının (imtiyazlıların) yokluğunda iş gören meşru Meclisi» şeklini teklif etti. Mirabeau daha kesin bir formül buldu: «Fransız halkının temsilcileri». Sonunda, Berry milletvekili Legrand tarafından öne sürülen şekli tekrar ele alan Sieyes «Millî Meclis» adını öne sürdü. Komünler 17 Haziran 1789 tarihli «Meclisin kuruluşu hakkında Bildiri»lerile aleyhte 90 oya karşı lehte 490 oyla Sieyes'in teklifini kabul ettiler; hemen ardından, vergilerin toplanmasını ve devlet borçları faizlerinin ödenmesini sağlıyan bir emirname lehinde oy verdiler. Şu halde, Halk Millî Meclisin hak ve görevlerini kabullenmiş ve vergiyi kabul

etmek hakkını kendinde görmüş oluyordu. Verginin milletin rızasile kabul edileceğini bildirdikten sonra, hükümeti vergi mükelleflerinin bir grevi ile böyle zımnî olarak tehdit etmekle, kurucu burjuvazinin devletten alacaklı olanları teskin ve temin etmeyi düşünmesi manalıdır. Halkın tutumu rahiplerin mukavemetini kırdı. İlk boyun eğenler bunlar oldu. 19 Haziran günü, aleyhte 137 oya karşı lehte 149 oyla mazbataları kesin olarak inceleme işine genel heyet halinde başlanmasına karar verdiler. Ayni gün, soylular kırala bir itirazname gönderdiler. Bunda, özellikle, şöyle denilmişti:

> «Savunduğumuz haklar yalnız bizim kendi haklarımız olsaydı, bu haklar yalnız soylular düzenini ilgilendiren haklar olsaydı, bunları istemekte bu derece büyük bir çaba göstermez, savunmakta bu derece şiddetli davranmazdık. Savunduğumuz menfatlar, yalnız bizim menfaatlarımız değildir, haşmetlim, sizin de menfaatlarınız, devletin, en son, Fransız halkının da menfaatlarıdır.»

Hem soyluların muhalefet etmelerinden cesaret alan, hem de prenslerin etkisi altında kalan Louis XVI mukavemete karar verdi. 19 Haziran günü, Kıral Divanı Halkın verdiği kararları iptal etti. Bu konu ile ilgili olarak, kıralın da katılacağı bir toplantı yapılacak, o bunda isteklerinin neler olduğunu bildirecekti. Herkes bu toplantının ne olacağını beklerken, rahiplerin, verdikleri karara uyup, Komünlerle birlikte toplanmalarını önlemek için, salonda bazı değişiklikler yapılacağı bahane edilerek, Meclisin toplantı salonu kıralın emrile kapatıldı.

20 Haziran sabahı gelen Halk milletvekilleri toplantı salonunun kapılarını kapalı buldular. Milletvekili Guillotin'in birkaç adım ötedeki Top Oyunu salonunu göstermesi üzerine, oraya gittiler. Bailly'nin başkanlığında yapılan toplantıda Mounier şunları söyledi:

> «Hak ve haysiyetlerine tecavüz edilen, kıralı sonu kötüye varacak bir takım tedbirler almıya zorlamak için çevrilen dolapların hepsinden haberi olan milletin temsilcileri, ihtişamlı bir merasimle yemin ederek, halkın selâmetine ve vatanın menfaatlarına bağlı olduklarını bildirmelidirler.»

İçlerinden biri müstesna, bütün milletvekilleri, büyük bir heyecan ve coşkunlukla, «Top Oyunu Yemini»ni ettiler, böylece Komünlerin ıslâhat istediklerini kesin olarak ifade etmiş oldular:

> «Birbirlerinden hiç ayrılmıyacaklarına ve Anayasa getirilip, sağlam temeller üstüne oturtuluncaya kadar, şartlar nerede toplanmayı gerektirirse, orada toplanacaklarına»

söz vermişlerdi.

Kıralın da katılacağı toplantı tarihi önce 22 Haziran olarak tesbit edildiği halde, sonra ertesi güne bırakıldı. Buna sebep, dinleyicilere ayrılan sıraları kaldırmak için vakit kazanmaktı. Çünkü, gösteri yapılmasından korkuluyordu. Bu mühlet Komünlerin işine yaradı. 22 Haziran günü, rahipler, 19 Haziranda verdikleri kararı uygulayarak, Saint-Louis kilisesinde toplantı yapan Halka katıldılar. Toplantıya gelen Dauphiné soylularının iki milletvekili coşkun ve sürekli alkışlarla karşılandı. Acaba soylular düzeni de boyun eğecek miydi?

23 Haziran 1789 da kıralın başkanlığında yapılan toplantı hem kıral için, hem de soylular için başarısızlıkla sona erdi. Louis XVI üç düzenin ayrı salonlarda toplanmalarını emretti, Halkın verdiği kararları iptal etti, vergi eşitliğini kabule razı oldu, ama, «aşarı, derebeylik ve senyörlük gelirlerini, haklarını ve görevlerini» kesin olarak muhafaza etti. Sözlerini şöyle bir tehdit savurarak bitirdi:

«Böyle güzel bir teşebbüste beni yüzüstü bırakırsanız, halklarımın mutluluğunu ben yalnız başıma sağlarım. Derhal ayrılmanızı ve yarın gelip düzenlerinize ayrılan salonlarda tekrar müzakerelere başlamanızı emrederim.»

Halk hiç yerinden kıpırdamadı. Rahiplerin bir kısmı ile soylular çekilip gittiler. Saray merasim âmirinin gelip hatırlatmasına rağmen, kıralın verdiği emri hiç hesaba katmayan Halk evvelce verdiği kararları teyit etti, üyelerinin dokunulmazlık hakkına sahip olduklarını bildirdi. 20 Haziran günü yaptıklarından daha ileri giderek, kırallığa karşı açıktan açığa isyan etmişti. Kıral bir an kuvvet kullanmayı düşündü. Muhafız kuvvetlerine milletvekillerini dağıtmaları emredildi. Halkla ittifak kuran soylular buna karşı geldiler. La Fayette ve daha bir çokları kılıçlarını çektiler. Louis XVI verdiği emirde ısrar etmedi. Halk duruma hâkim olmakta devam ediyordu.

Bundan sonra, artık Halk zaferden zafere koştu. 24 Haziranda, rahiplerin çoğunluğu gelip Millî Mecliste toplanan Halkla kaynaştı. Ertesi gün, dük d'Orléans idaresindeki soylu kırk yedi milletvekili de aynı şeyi yapmışlardı. Kıral önleyemediği şeyi kabul ve tasdik etmeğe karar verdi. 27 Haziranda yazdığı bir yazı ile azınlık halindeki rahipler ile soyluların çoğunluğunu Millî Meclise katılmağa çağırdı.

23 Haziran 1789 günü İnkılâbın önemli bir merhalesini teşikl etti. Louis XVI kendisinin de katıldığı toplantıda vergilerin Genel Meclisler tarafından kabul edilmesine razı olmuş, fert hürriyetleri ile basın hürriyetini güven altına almayı kabul etmişti. Bu ise, Anayasaya bağlı hükümet prensiplerini tanımak demekti. Üç düzenin bir arada toplanmasını emretmekle, kırallık tekrar tavizler vermek yoluna gitmişti. Bundan sonra, artık Genel Mec-

lisler yoktu. Kıralın yetkileri millet temsilcilerinin kontrolü altına girmişti. Ama, Meclis hukukî bakımdan yıkılan Eski Kırallık Rejiminin harabeleri üstünde yeni bir bina kurmak düşüncesindeydi. 7 Temmuz günü bir Anayasa Komitesi vücuda getirdi. 9 Temmuz 1789 da Millî Meclis kendisinin Kurucu Milli Meclis olduğunu ilân etti. Hukukî İnkılâp zora ve şiddete başvurmadan tamamlanmış oluyordu. Oysa, kıral ve aristokrasi bu olup bitti-yi kabul etmiş gibi göründükleri sırada, Halkı tekrar itaat altına almak için kuvvete başvurmağa karar vermişlerdi.

II

Halk İnkılâbı
(Temmuz 1789)

1789 Temmuzu başlarında, İnkılâp hukuk alanında başarılmıştı. Halk millętvekilleri ile aşağı rahiplerin ve soyluların hürriyetsever hizibinin ittifakı sayesinde, millî hâkimiyet, hukukî plânda, mutlakiyetçi kırallık idaresinin yerini almıştı. Halk siyaset meydanına henüz atılmamıştı. Gericilerin tehditleri karşısında, halkın işe karışması, burjuva İnkılâbının kesin olarak zaferi kazanmasına imkân verdi. Netekim, kırallığın ve soyluların gözünde işi halletmenin tek yolu orduya başvurmaktı. Hattâ imtiyazlı düzenlere Millî Meclise katılmalarını emrettiği günün arifesinde bile, Louis XVI Paris ve Versailles etrafında 200.000 kişilik bir askerî kuvvet toplamağa karar vermişti. Sarayın niyeti Millî Meclisi dağıtmaktı.

Mayıstanberi, halk kitleleri hep tetik üstünde duruyordu. Memleket Versailles'da olup bitenleri izlemekteydi; milletvekilleri seçmenlerini siyasî olaylardan muntazam olarak haberdar etmekteydiler. Burjuvazi burada

da yine işin başına geçmişti. 25 Haziranda, milletvekili seçmiş olan 407 seçmen Paris'te toplanıp, bir çeşit yarı resmî bir belediye idaresi kurdular. Rouen'da, Lyon'da ne yapacağını şaşırmış olan eski belediyeler seçmenlere ve eşrafa katılıyorlardı. Mahallî iktidar burjuvazinin eline geçmişti. Sarayın kuvvete başvuracağı iyice anlaşılınca, yüksek burjuvazinin hiç olmazsa bir kısmı mukavemetin teşkilâtlandırılmasına yardım etti. Bu burjuvazi, Paris'te sayıca pek kalabalık olup, bütün inkılâpçı devre süresince isyan hareketlerine değerli unsurlar vermiş olan zanaatçı ve esnaf küçük burjuvaziyi kendi siyasî hedeflerine hizmet ettirmek için seferber etti, kalfalar ile işçiler de bu küçük burjuvaziye uydular. Genel Meclislerin toplanıya çağırılması bu kitlelerde büyük bir gençleşme ve yenilik umudu uyandırmıştı. Aristokratlar şimdi de bu yeniliği önlüyorlardı. Soyluların önce Halk milletvekilleri sayısının iki misline çıkarılmasına, sonra da adam başına oy verilmesine muhalefet etmeleri, herkeste soyluların imtiyazlarını inatla savunacakları fikrini yerleştirmişti. Bu yüzden, «aristokrasinin bir suikast hareketinde» bulunacağı fikri teşekkül etti. Tabiî ki, halk da, aristokratlar daha hücuma geçmeden, millet düşmanlarına karşı harekete geçmeyi aklına koymuştu.

Halk kitlelerinin seferber hale gelmesine iktisadî buhran da yardım etti. 1788 mahsul mevsimi çok kötü gitmişti. Ekmeğin fiyatı daha Ağustos ayının başlarında yükselmeğe başladı. Necker yabancı memleketlerden buğday satın alınmasını emretti. 1778 denberi bağcıları satışların kötü gitmesinden doğan bir buhran kasıp kavurmuş, şarap fiyatları iyice düşmüştü. Onun için, bağcılıkla geçinen rençperler ekmeğin pahalılaşması karşısında çok hassastılar. Hem mahsulün, hem satışların kötü gitmesi, halk kitlelerinin satın alma gücünün azalması gibi bir sonuç doğurmuştu. Zirai buhran, 1786 ticaret anlaşmasının doğurduğu sonuçlar yüzünden zaten sarsılmış olan sanayi istihsalinde de etkisini göstermişti. Tam ha-

yat pahalılaştığı sırada, işsizlik de arttı. İstihsal ya durgunlaştığından, ya da gerilediğinden, işçiler ücretlerinin arttırılmasını sağlayamazlardı. 1789 yılında Parisli bir işçi günde 30 - 40 metelik kazanabiliyordu. Temmuz ayında ekmeğin yarım kilosu 4 metelikti, taşrada ise 8 meteliğe kadar fırlamıştı. Halk vergileri aynî (zahire) olarak toplayan aşar tahsildarlarını ve senyörleri, zahire üstünde ihtikâr yapan büyük tüccarları kıtlıktan sorumlu tutmaktaydı. Bunların ellerindeki zahireye elkonmasını ve buğdaya narh konmasını istiyordu. Kıtlık ve pahalılık yüzünden daha 1789 ilkbaharında artan karışıklıklar, hasat mevsimi arifesinde, buhran en yüksek noktasına varınca, Temmuzda büsbütün şiddetlendi.

Aristokrasinin bir suikast hareketine girişeceği fikri ile iktisadî buhran halkın zihninde birleşti, aristokratlar Halkı ezmek için zahire ihtikârı yapmakla itham edildi. Heyecan, taşkınlık arttıkça arttı. Halkın artık hiç şüphesi kalmamıştı. Kıral halkın umutla bağlandığı Millî Meclisi zorla dağıtmak istiyordu. Vatanseverler, hükûmeti, başkent etrafında toplanmış askeri birlikleri, hele yabancı askerlerden kurulu alayları Paris üstüne saldırtmak için, şehir halkını kışkırtmakla ittiham ettiler. 1 Temmuz 1789 da Marat «Halka ilân ya da bakanların gizli niyetleri» adlı hicviyesini yayınladı. Bunda şöyle diyordu:

> «Ey hemşerilerim! Hareketlerinize bir çeki düzen vermek için, bakanların hareketlerinden hiç gözünüzü ayırmayın. Bunların maksadı Millî Meclisimizi dağıtmaktır, biricik vasıtaları da iç savaştır. Bakanlar fesat hareketini körüklüyorlar!.. Etrafınızı askerlerle ve süngülerle çevirmektedirler!..»

1. Paris isyanı: 14 Temmuz 1789 ve Bastille'in alınması.

Durumun ciddiliği ve nazikliği Millî Meclisin gözün-

den kaçamazdı. 8 Temmuz günü, Mirabeau'nun verdiği rapor üzerine, Meclis, askerî birliklerin uzaklaştırılması için, Kırala bir arzuhal göndermeğe karar vermişti. «Peki! Yirmibeş milyon Fransız tarafından taparcasına sevilen bir kıral, ya niçin tacı ve tahtı etrafında birkaç bin yabancıyı beslemek için büyük masraflara girişiyor?» Kıral 11 Temmuzda, Adalet bakanı vasıtasile, verdirdiği bir karşılıkta, askerî birliklerin sadece yeni çıkacak kargaşalıkları ya bastırmak ya da önlemekle görevli olduğunu bildirmişti. Sonra, işleri birden siddetlendiren ve hızlandıran Louis XVI o gün Necker'e yol verdi ve azılı bir İnkılâp düşmanı olan baron de Breteuil'ü bakanlığa getirdi. Mareşal de Broglie de Millî Savunma bakanı olmustu. Paris halkının işe karışması, güçsüz olan Meclisi kurtardı.

Necker'in Bakanlıktan uzaklaştırıldığı haberi 12 Temmuz günü öğleden sonra bütün Paris'e yayıldı. Bu haber bir felâket olarak karşılandı. Halk bunun gericilik yolunda atılmış ilk adımdan başka bir şey olmadığını sezdi. Necker'in görevinden uzaklaştırılması, gelir sahiplerinin ve maliyecilerin gözüne yakın bir iflâs tehdidi olarak göründü. Sarraflar hemen bir toplantı yaptılar, olayı protesto etmek için Borsayı kapatmağa karar verdiler. İskonto Sandığının senetleri değerlerinden bir günde 100 lira birden kaybederek, 4.265 lira iken 4.165 liraya düştü. Tiyatrolar, konser salonları, vb. kapandı. Her yerde toplantılar, gösteriler yapıldığı görüldü. Camile Desmoulins, Palais-Royal'de, halka söylev verdi. Tuileries bahçesinde bir gösterici kalabalığı ile albay prens de Lambesc'in (Elbeuf'ün) Alman muhafız birliği arasında silâhlı bir çatışma oldu. Bu felâket haberi üzerine, herkes koşup silâhçı dükkânlarını yağma etti, halk silâhlanmağa başladı.

13 Temmuz günü, Meclis, görevlerinden uzaklaştırılan Necker'i ve bakanları «taktir ettiğini ve bu olaydan

üzüntü duyduğunu» bildirdi, şimdi görev başında bulunan bakanların sorumlu olduklarına karar verdi. Ama, zora ve kuvvete karşı gelemiyecek bir halde, silâhsız bir durumdaydı.

Oysa, şimdi yeni bir kuvvet doğmak üzereydi. 10 Temmuz günü Halktan olan seçmenler yine Belediye Dairesinde toplandılar, «Paris şehrinde en kısa zamanda bir burjuva muhafız kuvveti kurulması» dileğinde bulundular. 12 Temmuz günü akşamı tekrar yapılan toplantıda verilen karar 13 Temmuz sabahı yayınlandı. Bu kararın 3 üncü maddesi ile «Devamlı komite» kurulmuş oluyordu. 5 inci maddeye göre ise, «her kaza eli silâh tutan 200 tanınmış vatandaş seçecek, halkın güvenliğini sağlamak maksadile. bunlar «Paris milis teşkilâtı» halinde birleşeceklerdi.» Kurulan bu «burjuva» milisi, aslında, varlıklı olanları yalnız kıral iktidarının ve muntazam askerî birliklerin aşırı hareketlerine karşı korumakla kalmayacak, ayni zamanda, tehlikeli sayılan sosyal kategorilere karşı da savunacaktı. Paris milletvekilleri 14 Temmuz günü sabahı Millî Mecliste şöyle söylemişlerdi: «Burjuva milis teşkilâtının kurulması ve dün alınan tedbirler sayesinde şehir sakin bir gece geçirmiştir. Silâhlanmış olan özel kişilerin ellerinden silâhları alındığı ve burjuva milis teşkilâtı tarafından itaat altına alındıkları muhakkaktır.»

13 Temmuz günü isyan tekrar başladı. Halk Paris içinde guruplar halinde dolaşıp, silâh arıyor, aristokrat konaklarını içeri girip arama yapmakla tehdit ediyorlardı. Her yerde siperler kazılıyor, barikatlar kuruluyordu. Demir işçileri sabah karanlığındanberi harıl harıl mızrak yapıyorlardı. Oysa, asıl lâzım olan şey, ateşli silâhlardı. Halk, tüccarlar kâhyasından silâh istediyse de, boşuna, hiç bir şey elde edemedi. Paris'i boşaltmak emrini almış olan Fransız muhafızları, öğleden sonra. bu emre itaat etmeyi reddettiler, Paris Belediyesinin emri altına girdiler.

14 Temmuz günü, halk herkesin silâhlanmasını ısrar-

la istedi. Silâh ele geçirmek için, halk önce İnvalides'e yürüdü, burada 32.000 kadar silâh bulduktan sonra, oradan Bastille'e yürüdü. Yalnız 80 sakat asker, 30 İsviçreli muhafız tarafından savunulmakla beraber, Bastille hapisanesi, 30 metre yüksekliğindeki duvarlarile, içi su dolu 25 metre genişliğindeki hendelkerile, halkın hücumuna karşı meydan okumaktaydı. Saint-Antoine dışmahallesinin zanaatçıları hem iki Fransız muhafızları müfrezesi. hem de yanlarında beş top getiren kalabalık bir burjuva milisi tarafından takviye edildi. Getirilen toplar kalenin kapısı önüne batarya halinde yerleştirildi. Bu kesin müdahale, kale kumandanı de Launay'yi teslim olmağa zorladı. Asma köprü indirildi, halk kalenin içine daldı.

Millî Meclis Paris olaylarını Versailles'da merak ve endişe ile izliyordu. Bazı tavsiyelerde bulunmasını rica etmek için, 14 Temmuz günü kırala iki heyet gönderildi. Çok geçmeden, Bastille'in alındığı haberi geldi. Louis XVI ne türlü bir karar verecekti? Paris'i itaat altına almak için çetin bir sokak savaşını göze almak isterdi. Bazı büyük senyörler, bu arada dük de Liancourt, kırallığın menfaatı için, kıralı askerî birlikleri Paris'ten uzaklaştırmağa zorlamışlardı. Louis XVI vakit kazanmağa, daha elverişli bir fırsatı kollamağa karar verdi. 15 Temmuz günü Millî Meclise geldi. birliklerin geri gönderildiğini haber verdi.

Paris burjuvazisi halkın kazandığı zaferden faydalandı ve başkentin idaresini ele geçirdi. Belediye Dairesindeki «Devamlı Komisyon, Paris Komünü» haline geldi; Bailly, Belediye başkanı seçilirken, La Fayette de burjuva milis teşkilâtının kumandanlığına getirilmişti; bu teşkilât, çok geçmeden, «Millî muhafız teşkilâtı» adını aldı. Geri çekilmekte devam eden kıral, 16 Temmuz günü, yalnız Necker'i eski görevine yeniden tayin etmekle kalmadı, 17 Temmuzda Paris'e gitmeğe razı oldu. Kıral, başkente gelmekle, 14 Temmuz ayaklanmasından doğan sonuçları da kabul ve tasdik etmiş oluyordu. Paris Belediye dairesinde Bailly tarafından karşılandı, kendisine «kıral ile

halk arasındaki yüce ve ebedi ittifakın» sembolü olarak üç renkli (mavi, beyaz, kırmızı) bir rozet sunuldu. Pek heyecanlı olan Louis XVI ancak «Halkım her zaman sevgime güvenebilir» sözlerini söyleyebildi.

Kıralın hak ve yetkilerini kaybedişi, düşüşü aristokrasiye pek acı geldi. Aristokrasinin büyük başları bu türlü tavizler vermeğe müsait olan kırallıkla tesanüt halinde bulunmaktansa, başka memleketlere göç etmek yolunu tuttular. Kont d'Artois, 17 Temmuz günü sabahı erkenden, çocukları ve yanındakilerle birlikte, Belçika'ya gitmek için yola çıktı; çok geçmeden, prens de Condé de bütün ailesile birlikte ayni memlekete göç etti. Dük ve düşes de Polignac İsviçre'ye, mareşal de Broglie ise Luxembourg'a yollandılar. Göç başlamıştı.

Kırallık 1789 yılı Temmuz günlerinde bir çok hak ve yetkilerini kaybetmesine karşılık, burjuvazi o günlerden zaferi kazanmış olarak çıkmış görünüyordu. Başkentte kendi iktidarını kurmayı, hâkimiyetini kıralın kendi ağzından çıkan sözlerle kabul ettirmeyi başarmıştı. Burjuvazinin gerçek zaferi olan 14 Temmuz bu kadarla da kalmadı, hürriyetin sembolü haline geldi. Bu gün yeni bir sınıfın iktidara gelmesini teyit ettiği kadar, Bastille kalesi tarafından temsil edilen Eski Kırallık Rejiminin yıkılışı manasını da ifade etmektedir. Bu manasile, zulüm gören bütün halklara büyük bir umut kapısı açmış göründü.

2. Şehirlerin isyanı (Temmuz 1789).

Halkın imtiyazlı düzenlere karşı giriştiği mücadeleleri, şehirler, milletvekillerinden aldıkları mektuplar vasıtasile, başkent kadar merak ve endişe ile izlemişlerdi. Necker'in görevinden uzaklaştırılması Paris'te nasıl bir heyecan uyandırmışsa, buralarda da ayni heyecanı uyandırmıştı. Bastille'in alınmasını eyaletler, Paris'e olan uzaklıklarına göre, 16 - 19 Temmuz günleri arasında öğrendiler. Bu haber büyük bir sevinçle karşılandı, bazı şehir-

lerde Temmuzun daha ilk günlerinde ortaya çıkan bir hareketi hızlandırdı.

Netekim, «Belediye İnkılâbı» bir ay içinde -gıda maddeleri yüzünden çıkan kargaşalıklar yüzünden- Rouen'a, Auch'a, ya da Bourges'a kadar yayıldı. Dijon'da Necker'in görevinden uzaklaştırılması üzerine, Montauban'da ise, Bastille'in alındığı haberi gelmesi üzerine patlak verdi.

Belediye İnkılâbı, türlü şekillere bürünmesi yüzünden, yerine göre ya tam oldu, ya da yarım kaldı. Bazı şehirlerde, meselâ, Strasbourg'ta, eski belediye idaresini zorla ortadan kaldırmak gerektiği için, tam oldu. Yine meselâ, Dijon'da ya da Pamiers'de olduğu gibi, eski belediyeler görevlerinde devam ettiler, ama, seçilen belediye komitesi içinde azınlıkta kaldılar; buna karşılık, Bordeaux'da olduğu gibi, belediye iktidarı «adi polis» kuvveti haline gelmiş, İnkılâpçı nitelikteki görevleri bir komite üstüne almıştı; Angers'de ya da Rennes'de idarî işlere müdahale etmekten geri kalmadı. Başka şehirlerde ise, bu İnkılâp yarım kaldı; çünkü, eski iktidar inkılâpçı iktidarın yanında yaşamakta devam etti; meselâ, Normandiya'nın bazı şehirlerinde yarını düşünmek ve kollamak kaygısı belirdi. Bu ikilik, bazan, birbirlerinden farklı unsurlar arasındaki muhalefette ifadesini buluyordu; çünkü, iki guruptan hiç biri ötekini kesin olarak yenemiyordu: Meselâ, Metz'te ve Nancy'de olduğu gibi, sosyal muhalefetin; Mantauban'da ve Nîmes'de olduğu gibi, katolikler ile protestanlar arasındaki din düşmanlığı yüzünden iki misli artan sosyal muhalefetin; Limoges'da olduğu gibi de, kişiler arasındaki sosyal muhalefetin bu türlü bir özelliği vardı. Başka şehirlerde Belediye İnkılâbı geçici olduğundan ötürü, yarım kaldı. Meselâ, Lyon'da ve Troyes'da olduğu gibi, vatanseverlerin Temmuzda kazandıkları zaferin ardından, Eski Kırallık Rejimine bağlı kuvvetler karşı hücuma geçmişlerdi. En son, bazı şehirlerde ise, ya, Toulouse'da olduğu gibi, eski belediye idaresi vatanseverlerin güvenini kazanamadığından; ya

da Aix'te olduğu gibi, eski belediye ordu ve mahkemeler tarafından desteklendiğinden, buralarda Belediye İnkılâbı olmadı. Belediye İnkılâbının bir çok yerlerde çeşitli şekiller almasının sebebini hem Eski Kırallık Rejimi zamanındaki belediyelerin birbirinden farklı yapılara sahip olmasında, hem de sosyal zıtlıkların oynadıkları rolde aramalıdır. Flandres'da hareket pek genişlemedi; çünkü, burjuva davalarının siyasî, halk davalarının sosyal birer nitelikleri vardı, her iki taraf davalarının ortaya atılışı ayni zamana raslamamıştı. Belediye İnkılâbı, genellikle, Kuzeyde ve Güneyde zayıftı; buralar ya burjuvazi şehirleri, ya da yüksek belediye memurları olan şehirler mıntıkaları olduklarından, sağlam komün idaresi geleneklerine sahipti. Toulouse'da olduğu gibi, Tarbes'ta da eski belediyeler çeşitli halk tabakalarını oldukça iyi bir şekilde temsil ettiğinden, vatanseverlerin bunları ortadan kaldırmakta hiç bir menfaatları yoktu. Buna karşılık, kırallık, Montauban'da olduğu gibi, Bordeaux'da da komünlerin her türlü muhtariyetlerini yıkmıştı: Hiç bir şeyi temsil etmeyen yüksek belediye memurlarının hepsi silinip süpürüldü.

Burjuva millî muhafız teşkilâtının kurulması, Belediye İnkılâbı ile birlikte oldu, hemen hemen ayni şekillere büründü. Yeni belediye komiteleri, Paris'i taklit edip, asayişi muhafaza etmek için muhafız teşkilâtını bir an önce kurmakta acele ettiler. Angers'de olduğu gibi, millî muhafızları eski belediye kurdu; daha vatansever olan bu millî muhafızlar ise, bir komite kurulmasını kabul ettirmek için ağır bastılar. Toulouse'da, Belediye İnkılâbı olmadan, millî muhafız teşkilâtı kuruldu. Albi'de ise, millî muhafızlar Eski Kırallık Rejimi zamanında var olan milis teşkilâtının yeni şeklinden başka bir şey değildi.

Bu Belediye İnkılâbının büründüğü şekiller ne olursa olsun, sonuçları her yerde ayni oldu, Kıral iktidarı silinip gitti, merkezîleştirme ortadan kalktı, bütün kıral vekilleri görevlerini bırakıp gitti, vergileri toplama işi

durduruldu. O yıllarda yaşayan birinin söylediğine göre: «Ortada artık kıral, Parlamento, ordu, polis diye bir şey yoktu.» Yeni belediyeler eski iktidarların miraslarına kondu. Mutlakiyetçi kırallık idaresi tarafından uzun zamandır ezilen mahallî muhtariyetler kendi başlarına buyruk oldu. Belediye idaresinde hayat yeniden canlandı. Fransa belediyeleşmişti.

Belediye İnkılâbının bir çok mıntıkalarda sosyal bir yüz kazandığını belirtmek gerekir. Şehirler halkı dolaylı vergilerin kaldırılmasını ve zahire ticaretinin sıkı bir nizam altına alınmasını bekliyordu. Rennes şehrinde yeni belediye derhal buğday stokları aramak işi ile uğraştı. Halkın öfkesini yatıştırmak için, Caen'daki belediye memurları buğday fiyatının indirilmesini emrettiler, ama, bir burjuva muhafız teşkilâtı kurmak tedbirini almaktan da geri kalmadılar. Pontoise'da zahire yüzünden çıkan bir isyan, o sırada Paris'ten dönmüş olan bir alayın yardımiyle durduruldu. Poissy'de çıkan ayaklanma, zahire ihtikârı yaptığından şüphelenilen bir adam yüzünden patlak verdi, bu adam ancak Millî Meclisten bir heyetin araya girmesi sayesinde canını kurtarabildi. Saint-Germain-en-Laye'de bir değirmenci öldürüldü. Flandres'da gümrük büroları yağma edildi. 26 Temmuzda, Verdun'de ayaklanan halk, belediye giriş resmi alınan yerlerdeki sınır engellerini yaktı, buğday biriktirdiğinden şüphelenilen evler tehdide uğradı. Vali, asayişi sağlamak için, burjuvaziyi şehir milisi halinde teşkilâtlanmağa çağırdı, ama, ekmek fiyatını indirmek gibi bir tavizde bulunmak da lâzım geldi. Yabancı memlekete göç etmek için yola çıkan mareşal de Broglie, o galeyan günlerinde buradan geçti, halkın gazabından kışladaki askerî birliklerin yardımile güçlükle kurtulabildi.

Aristokratların bir suikast hareketinde bulunacakları korkusu eyaletlerdeki havayı, gerçekten, iyice bulandırmıştı. Her hareket şüpheli görülüyordu. Taşıma servisleri kontrol edilmiş, yolcu arabaları aranmış, ya bir yerden bir yere giden, ya da başka memlekete giden büyük kişi-

ler yolda durdurulmuştu. Sınırlarda yabancı devletin memlekete saldıracağı söylentileri dolaşmaktaydı: Piemonte'liler Dauphiné'yi istilâ etmeğe, İngilizler Brest'i ele geçirmeğe hazırlanıyorlarmış. Merak ve endişe içinde beklemenin acısı bütün ağırlığı ile memleketin üstüne çökmüştü. Çok geçmeden, Büyük Korku patlak verdi.

3. Köylülerin isyanı: Büyük Korku (1789 Temmuzu sonu).

Seçimler sırasında pek sevinçli günler yaşamış olan köylüler, düzenler arasında çıkan anlaşmazlık sırasında, şikâyetlerine karşılık verilmesini sabırsızlıkla beklemişlerdi. Burjuvazi, bir ayaklanma pahasına, iktidarı ele geçirdikten sonra da, halk daha uzuzn zaman sabredecek miydi? İsteklerinin hiç biri henüz yerine getirilmemişti, derebeylik sistemi hâlâ ayakta duruyordu. «Aristokrasinin bir suikast hareketine girişeceği» fikri hem köylere, hem de şehirlere yayıldı.

İktisadî buhran hoşnutsuzluğu arttırmıştı. Köylülerin çoğu geçinmelerine yetecek kadar mahsul alamadıklarından, kıtlık kendini kuvvetle hissettirmekteydi. Sanayideki buhran, ziraat sanayiinin yayıldığı mıntıkalara da yansımıştı, işsizlik artmıştı. İşsizlik ve kıtlık yüzünden dilenci ve serseri sayısı çoğalmıştı. İlkbaharda ötede beride bir takım çeteler ortaya çıktı. «Eşkiya korkusu», aristokrasinin bir suikast hareketine girişeceği korkusunu arttırdı. İktisadî buhran, sefil insan sayısını çoğaltmakla, köylerdeki, ovalardaki güvensizliği arttırmış, ayni zamanda, köylüleri sinirlendirmiş, bunları senyörlerin karşısına dikmişti.

Köylü isyanı, toprak isyanı korkusu her yeri sarmıştı. İlkbaharda, bir çok yerlerde, Provence'ta, Camberésis'de, Pikardiya'da, hattâ Paris ve Versailles dolaylarında bir çok kargaşalıklar çıkmıştı. 14 Temmuz gününün bunda kesin bir etkisi oldu. Dört isyan patlak verdi: Normandiya Bocage'ında, Kuzeyde Scarpe'a doğru; güneyde

ise, Sambre'da, Franche-Comté'de, Mâconnais'de. Bu isyanlar, her şeyden önce, bütün aristokrasiye karşı çıkarılmıştı. Köylüler derebeylik haklarının kaldırılmasını sağlamak düşüncesindeydiler. Bu hedefe varmak için tutulacak en sağlam yol, hem şatoları. hem de şatoların evrak mahzenlerini ateşe vermekti.

1789 Temmuzu sonunda, asıl «Büyük Korku», bu isyan hareketine mukavemet edilmesi imkânsız bir kuvvet, bir hamle verdi. Temmuz başlarındanberi Paris'ten ve Versailles'dan gelen yanlış, son derece şişirilmiş haberler ta köylere kadar yayıldıkça ortalığı daha fazla çalkalandırmıştı. Köylü isyanı, iktisadî buhran, aristokratların hazırladıkları suikast hareketi, haydut ve eşkiya korkusu. hepsi bir araya gelmiş ve bir telâş, bir yılgınlık havası yaratmıştı. Ortalıkta korkudan ne yapacağını şaşırmış kimselerin etrafa yaydıkları dedikodular dolaşmaktaydı. Haydut çeteleri henüz sararmamış buğdayları orakla biçerek, köyleri ateşe vererek ilerliyorlarmış. Bu hayalî tehlikelere karşı mücadele etmek için, köylüler bir taraftan oraklarını, dirgenlerini, av tüfeklerini kaparken, felâket haberi de tehlikenin gittikçe yaklaştığını bildiriyordu. Telâş ve yılgınlık her tarafa yayıldıkça artıyordu.

Meclis, Paris, gazeteler de heyecan içindeydi. Mirabeau «Provence postası» adlı gazetenin 21 inci sayısında çıkan bir yazısında, bu heyecanlı yalan haberleri hürriyet düşmanlarının etrafa yaymağa yardım etmelerinden kuşkulanmış, herkese sakin ve ihtiyatlı olmalarını salık vermişti:

> «Felâket zamanlarında herkeste kötü haberlere inanmak, bunları büyütmek eğilimi belirdiği kimsenin gözünden kaçmaz. Mantık artık ihtimal derecelerini hesap etmez olur, bir takım suikastları haber veren ve muhayyileyi en korkunç tedhişlerle hareketete getiren en müphem dedikoduları doğru

kabul edecek hale gelir. O zaman, en korkunç masalları can kulağı ile dinliyen çocuklara benzer çıkarız...»

Franche-Comté'deki köylü isyanından sonra, bu eyalette, Şampanya'da, Beauvaisis'de, Le Maine'de, Nantes mıntıkasında, Ruffec mıntıkasında kopan korku ve telâş, hızla yayılıp, 20 Temmuz ile 6 Ağustos arasında Fransa'nın en büyük kısmını saran bir takım akımların doğmasına yol açtı. Bundan yalnız Brötanya, Alsace ve Lorraine, Le Hainaut uzak kaldı.

Büyük Korku köylü isyanını körükledi, kuvvetlendirdi. Gerçekten, çok geçmeden, bu tethişlerin boş olduğu meydana çıktı. Ama, köylüler silâhı elden bırakmadılar. Hayalî haydutlar peşinde koşmaktan bıkıp usanınca, bu sefer senyörün şatosuna döndüler, tehdit edip, nefret edilen hak ve resimlerin yazılı olduğu eski hüccetleri, uzak bir geçmişte derebeylik haklarının toplanmasını meşru kılan fermanları mahzenlerden çıkarttırıp aldılar, ve hepsini köy meydanlarına yığıp ateşe verdiler. Senyörlerden bu vesikaları vermek istemiyenler oldu. O zaman, köylüler bunların şatolarını yakıp, efendilerini de astılar. Derebeylik haklarını kaldırmanın usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığını anlamak için, çoğu zaman, o yerin noteri getirtildi.

Yüzyıllarca sömürülmekten doğan sefalet, kıtlık ve hayat pahalılığı, açlık korkusu, şişirilmiş müphem dedikodular, «haydut ve eşkiya» korkusu, en son, derebeylik yükünden kurtulmak arzusu, bütün bu unsurlar Büyük Korku havasını yaratmağa yardım etti. Köyler, ovalar bu havadan değişmiş olarak çıktı. Köylü isyanları derebeylik rejimini alaşağı etti. Bir çok köylü teşkilâtları kuruldu. Paris burjuvazisi silâhlanıp komün idaresini eline aldığı gibi, köylüler de kuvveti ve mahallî iktidarları ele geçirmişlerdi.

Oysa, burjuva sınıfı ile köylüler arasında çarçabuk halledilmesi imkânsız bir zıtlık belirdi. Şehir burjujvazisi

de, soylular kadar, toprak sahibi idi. Hattâ senyör malikânelerine bile sahipti; bu sebeple de köylülerden alışılmış hak ve resimleri toplamaktaydı. Burjuvazi, telâş ve korkunun ardından gelen köylü isyanlarının en yakın menfaatlarını tehdit ettiğini gördü. Kamu iktidarının bulunmadığını ve her türlü yetkinin ortadan kalktığını görünce, savunmasını kendi eline aldı. Soylu ve burjuva toprak sahiplerinin haklarını ovalarda ve köylerde savunmak görevini devamlı komiteler ve yeni belediyelerin millî muhafızları üzerlerine aldılar. Köylü hareketleri, çoğu zaman, kanlı bir şekilde bastırıldı. Meselâ, le Mâconnais'de olduğu gibi, köylü çeteleri ile burjuva milisleri arasında kısa süren bir takım savaşlar oldu. Sosyal bir İnkılâp tehdidi karşısında, varlıklı sınıfların, yani burjuvazi ile soyluların, toprağının azat edilmesi uğrunda mücadeleye girişen köylüler aleyhine ittifak ettikleri görülmüş oluyordu. Sınıf mücadelesinin bu yüzü, hele Dauphiné'de iyice bellidir: Burada burjuvazi soyluları savunduğu halde, halk âsi köylülere muhabbet göstermekteydi. Ama, bu hareketi bastırma gayreti, Büyük Korku'nun doğurduğu esaslı meseleleri yeniden ortaya atıp tartışamaz, Temmuz 1789 daki köylü hareketinden sonra, derebeylik rejimi artık yaşıyamazdı.

Millî Meclis olayları şaşkın ve elinden bir şey gelmez bir halde izledi. Toprak sahibi burjuvazi burada çoğunluğu teşikl ediyordu. Meclis köylerde ve ovalarda beliren bu yeni durumu meşrulaştıracak mıydı? Yoksa, burjuvazi ile köylüler arasındaki uçurumun böyle derinleşmesini göze alarak, her türlü tavizde bulunmayı red mi edecekti?

III

Halk İnkılâbının sonuçları (Ağustos - Ekim 1789)

1. 4 Ağustos gecesi ve Haklar Bildirisi.

Köylerin ayaklanması karşısında, Meclis bir an hareketi bastırma işini teşkilâtlandırmayı düşündü. 3 Ağustos günü, Rapor Komitesinin sunduğu bir karar tasarısı üstünde tartışmalar yapıldı:

> «Gelirleri, aşarı, vergileri, derebeylik haklarını ödemenin ısrarla reddedildiğini, silâhlı bir çok kimselerin şiddet hareketlerine giriştiklerini, şatolara girip, bir çok kâğıtları ve bütün hüccetleri ele geçirdiklerini, bunları avlularda yaktıklarını... haber alan Meclis, bu çeşitli haklar hakkında bir karar verinceye kadar, vergileri ve her türlü hakları ödemeyi durdurmanın hiç bir sebeple meşru gösterilemeyeceğini bildirir.»

Bununla beraber, Meclis isyan hareketlerini bastırma siyasetinin tehlikesini anladı. İsyanı bastırma kuvvetlerinin kumandasını kıral hükümetinin eline bırakmakta Meclisin hiç bir menfaatı yoktu; çünkü, kıral hükümeti bundan faydalanıp, Millî Meclis aleyhinde herhangi bir suikast hareketine girişebilirdi. Gerçi, burjuvazi isyanı bastırma işini teşkilâtlandırmakta tereddüt ediyordu, ama, soyluların mallarının ellerinden alınmasına da müsaade edemezdi; çünkü, mülk sahibi olan kendisinin başına da böyle bir hal gelebilirdi. Derebeylik haklarının, çoğu zaman, ya zora başvurarak gaspedilmiş ya da zorla kabul ettirilmiş özel tipte bir mülkiyet teşkil ettiği ve toprak haklarının ödenmesini haklı gösteren hüccetleri

tahkike tabi tutmanın meşru olduğu kabul edildi. Bu işlemin yürütülmesi işini, kırallıktaki en büyük toprak sahiplerinden biri olan hürriyetsever soylu dük d'Aiguillon'un eline bırakmak gibi bir hüner gösterildi; bu dükün işe karışması, imtiyazlıları şaşkına döndürdü, ve hürriyetsever soyluların hürriyetseverlikte başkasından daha üstün gelmek arzularını kamçıladı. İnkılâpçı burjuvazinin başları, böylelikle, Meclisi tamamile özel ve yakın bir takım menfaatlardan kendini sıyırmağa zorlamış oldular.

Böyle hazırlanan 4 Ağustos oturumu, akşam, zaten hiç serveti olmayan genç soylu subay vikont de Noailles'ın müdahalesi ile açıldı; bu soylu bütün vergi imtiyazlarının, angaryaların, çocukları olmıyan toprak kölesinin kendi mallarına sahip çıkamaması haksızlığının ve buna benzer kişi köleliklerinin kaldırılmasını, gerçek haklardan parasını verip kurtulmayı teklif etti. Dük d'Aiguillon kendisini hararetle destekledi. Yapılması istenen fedakârlık, gerçek olmaktan çok, sureta yapılan bir fedakârlık teşkil ettiğinden, bu teklifler daha da büyük bir sevinç ve heyecanla kabul edildi. Bir kere ok yaydan fırlayınca, düzenlerin, eyaletlerin, şehirlerin bütün imtiyazları vatan mihrabında kurban edildi. Avlanma hakkı, balık avlama hakkı, güvercinlikler, senyörün kaza yetkileri, kamu hizmetlerinin alınıp satılması kaldırıldı. Bir soylunun teklifi üzerine, rahipler aşardan vazgeçtiler. Eski örf ve âdetleri böyle ihtişamlı bir şekilde bırakmayı sağlayan oturumu kapamak için, gece yarısından sonra saat ikiye doğru, Louis XVI «Fransız hürriyetini dirilten kıral» olarak ilân edildi. Mutlakiyetçi kırallığın bir türlü başaramadığı (memleketteki) idarî ve siyasî birlik tamamlanmış göründü. Eski Kırallık Rejimi yaşamakta devam etmiş oluyordu.

4 Ağustos gecesi yapılan fedakârlıklar, aslında, köylülerin isteklerini seve seve tatmin etmekten çok, günün gerekleri yüzünden verilmiş bir tavizden başka bir şey değildi. Her şeyden önce, eyaletlerde her şeyi tekrar bir düzene sokmak ve kargaşalıkları yatıştırmak lâzım geli-

yordu. «Provence Postası» nın 10 Ağustos 1789 tarihli 26 ıncı sayısında Mirabeau'nun da dediği gibi:

> «4 Ağustostanberi, Meclis çalışmalarının hedefi, kırallıkta kanunları tekrar hâkim kılmak, halka saadetinin güvenini vermek, hürriyetin ilk nimetlerinden hemen faydalanmasını sağlayarak endişelerini azaltmaktır.»

4 Ağustos gecesi verilen kararlar sözde kalmış, henüz kaleme alınmamıştı. Bu kararlara bir şekil vermek lâzım gelince, Meclis, halk isyanlarının baskısı altında alınan tedbirlerin şumulünü pratikte daraltmağa çalıştı. Bir an için heyecana kapılmış olan muhalifler kendilerini toparladılar; hele rahipler, aşarın kaldırılması hakkında verdikleri sözü geri almağa kalkıştılar. «Millî Meclis derebeylik rejimini ortadan kaldırdı.» Ama, kesin kararlarda acaip bir takım kısıtlamalar yapıldı. Kişiler üstüne yüklenmiş haklar kaldırıldı. Ama, toprak üstündeki haklardan ancak parasını vererek kurtulmak mümkün olacağı bildirildi: Bu ise, derebeylik haklarının, vaktile, toprak sahibi senyörler ile toprağı tutup işliyen köylüler arasında yapılmış bir sözleşmeye göre toplandığını kabul etmek demekti. Köylünün kendisi hür olmuştu, ama, toprağı serbest bırakılmamıştı. Bu acaip kısıtlamaların ne olduğunu, ve derebeylik haklarını, bunların parasını verip kurtuluncaya kadar, borçlu bulunduğunu köylü, çok geçmeden, anladı.

Millî Meclis derebeylik haklarından parasını verip kurtulma şekil ve şartlarını bir düzene koyduğu zaman, kısıtlamalar daha da arttı. Senyörden toprak üstündeki haklarının ya da ataları tarafından köylülerle yapılmış sayılan sözleşmelerin hiç bir ispatını, hiç bir delilini aramadı. Bu şartlar altında, kâh köylü derebeylik haklarından bunların parasını verip kurtulamıyacak kadar yoksuldu; kâh, hali vakti yerinde olsa bile, öyle şartlar aranıyordu ki, haklardan parasını verip kurtulmak imkân-

sızdı. Nazariyede kaldırılmış olan derebeylik sistemi, esaslı kısımlarile hâlâ yaşıyordu. Bu yüzden, köylüler büyük bir hayal kırıklığına uğradılar. Bir çok yerlerde mukavemet teşkilâtlandı; zımnî bir anlaşma ile derebeylik haklarının (alacaklarının) ödenmesi reddedildi. karışıklıklar yeniden başladı. Meclis verdiği kararda dönmedi, sınıf kanunlarını sonuna kadar muhafaza etti. 4 Ağustos gecesinden doğan hakikî sonuçları ve derebeyliğin tamamile kaldırıldığını görmek için, köylüler Yasama Meclisi ile Convention Meclisinin verecekleri kararları beklemek zorunda kaldılar.

Bu sakıncı kayıtlara rağmen, 4 Ağustos gecesinin 5 - 11 Ağustos arasında çıkarılan kararnamelerle teyit edilen sonuçları büyük bir önem taşır. Millî Meclis, Eski Kırallık Rejimini yıktı. Ayırımlar, imtiyazlar, mahallî özellikler kaldırıldı. Bundan sonra, artık bütün Fransızlar ayni haklara ve ayni görevlere sahiptiler, bütün işlere girebilirlerdi, ayni vergileri vereceklerdi. Eski Fransa'nın bir çok çevreleri parçalanıp, Fransa devletinin erazisi birleştirilmişti. Mahallî örf ve âdetler, eyaletlerin ve şehirlerin imtyazları silinip gitmişti. Millî Meclis, Eski Rejimden devrilmedik, yıkılmadık hiç bir şey bırakmamıştı. Şimdi de her şeyi yeni baştan kurmak lâzım geliyordu.

Ağustos ayının başından itibaren, Meclis kendini asıl bu işi başarmağa verdi. Meclisin 9 Temmuzdaki oturumunda Anayasa Komitesi adına konuşan Mounier yeni kuruluşa hâkim olacak prensipleri uzun boylu izah etmiş, bundan önce bir Haklar Bildirisi hazırlamanın zorunlu olduğunu ilân etmişti:

> «Bir Anayasanın iyi olması için, insan haklarına dayanması ve bunları koruması lâzımdır. Tabiî adaletin fertlere bağışladığı hakları tanımak lâzımdır, her türlü toplumun temelini teşikl edecek bütün prensipleri hatırlatmak lâzımdır. Anayasanın her maddesi

bir prensibin sonucu olmalıdır... Bu bildiri kısa, sade ve kesin olacaktır...»

1 Ağustos günü Meclis müzakerelere başladı. Bir Haklar Bildirisinin kaleme alınması konusunda fikir birliğine varılamadığından, bu esaslı nokta üstünde ' hararetli görüşmeler oldu. Bir çok hatipler bunu kaleme almanın uygun olup olmadığı meselesini tartıştılar. Kargaşalıklardan gözü yılmış olan Malouet gibi bir takım mütediller bunu ya lüzumsuz ya da tehlikeli buldular. Başrahip Grégoire gibi başkaları da bu bildirinin bir Görevler Bildirisi ile tamamlanmasını arzu etmişlerdi. 4 Ağustos sabahı, Meclis Anayasanın başına bir Haklar Bildirisi konulmasına karar verdi. Tartışmalar ağır ilerliyordu. Tasarının fikir hürriyeti ve herkesin dinine saygı gösterilmesi ile ilgili maddeleri uzun uzun tartışıldı, tenkid edildi; çünkü, rahipler bir devlet dini bulunmasının Meclisçe teyit edilmesi üstünde ısrar etmişlerdi. Mirabeau din ve vicdan hürriyeti lehinde şiddetli bir itirazda bulundu. 26 Ağustos 1789 da, Meclis İnsan ve Vatandaş hakları Bildirisini kabul etti.

Aristokrat toplumu ve kırallık rejiminin kötülüklerini zımnî bir şekilde mahkûm eden Haklar Bildirisi, bu bakımdan, «Eski Kırallık Rejiminin ölüm ilmühaberi» hükmündeydi. Ama, filozofların akidesinden ilham aldığı için, ayni zamanda, hem burjuvazinin idealini ifade etmekte hem de yalnız Fransa'ya değil, bütün insanlığa da uygulanabilecek gibi görünen yeni bir sosyal düzenin temellerini atmaktaydı.

2. Eylül 1789 buhranı: «Eşraf İnkılâbı»nın başarısızlığa uğraması.

Halk isyanlarının sonuçlarını kabul ve tasdik eden Millî Meclis, 4 Ağustos gecesi verdiği kararlarla, Eski Kırallık Rejimini birkaç hafta içinde yıkmıştı. Haklar Bildirisi ile de memleketi yeniden kurma işine başlamış-

tı. Bununla beraber, 1789 Eylülü buhranı Fransa'yı genç-leştirmenin kolay bir iş olmadığını ispat etti.

Malî güçlükler devam etmekteydi. Bir zafer havası içinde tekrar bakanlığa gelen Necker bu güçlükleri halledebilecek kabiliyette olmadığını gösterdi. Vergiler toplanmamıştı. 30 milyon liralık bir borçlanmaya gidildi. Yirmi gün sonra, devlet borç tahvillerinin ancak iki bucuk milyon liralık kısmına istekli çıktığı anlaşıldı. Necker halk arasında kazandığı itibarı kaybetmişti.

Siyasi güçlükler de iyice ağır bastı. Kıral Milli Meclise karşı pasif bir mukavemet göstermekteydi. İsyan hareketi karşısında teslim olmuşsa da, kararnameleri kabul ve tasdik etmeğe karar vermedi. «Rahiplerimi ve soylularımı haklarından yoksun etmeğe hiç bir zaman razı olmıyacağım» demişti. 5 - 11 Ağustos kararları ile Haklar Bildirisi kabul ve tasdik edilmedi. Siyasî kurumların yeniden kurulması işi askıda kalmıştı. Yeni bir halk hareketinden başka hiç bir şey kıralı bunları kabul ve tasdike zorlayamazdı.

Anayasa yüzünden çıkan güçlükler kıralı mukavemete teşvik etti. Anayasa tartışmaları, Anayasanın gerekçesini teşkil eden Haklar Bildirisinin kabul edilmesinden hemen sonra başladı. Mecliste ya bölünmeler başgösterdi, ya da bu bölünmelere çare bulmak imkânsız hale geldi. Halk isyanı ve doğurduğu sonuçlar vatansever partiyi telâşa düşürdü. İnkılâbın gidişini o andan itibaren durdurmayı ve kıralla soyluların yetkilerini kuvvetlendirmeyi aklına koydu. Anayasa Komitesinin sözcüleri olan Mounier ile Lally-Tollendal, İngiltere'yi taklit ederek, kıral tarafından seçilip üyeliği babadan oğula miras kalacak bir yüksek meclis kurulmasını teklif ettiler. Bu teklife göre, bu meclis aristokrasinin kalesi olacaktı. Kıralın yasama gücü tarafından verilmiş bütün kararları iptal etmesine imkân verecek mutlak bir «veto» (Meclisçe kabul

edilen kanuna karşı gelme) hakkı olacaktı. Yüksek Meclis ve «veto» taraftarlarına «monarşiciler» ya da «İngiliz hayranları» adı verildi: Bunların istedikleri şey bir «Eşraf İnkılâbı» idi.

Bazı milletvekilleri bu teklifler aleyhinde şiddetli bir tavır takındılar. Sieyes her türlü «veto» aleyhinde olduğunu söyledi: «Yalnız bir kişinin iradesi herkesin iradesinden üstün olamaz; kıral kanunun teşekkülünü engelliyecek olursa, özel iradesi herkesin iradesinden üstün olmuş olur; yasama gücünün çoğunluğu, yürütme gücünden bağımsız olarak hareket etmelidir; mutlak «veto» ya da kanunu uygulamama hakkı herkesin iradesi aleyhine çıkarılmış yakalama tezkeresinden başka bir şey değildir.»

Paris'te kamu oyu tetikteydi. Palais-Royal'in müdavimleri, Meclisin verdiği kararlar üstünde ağır basmak için, Versailles üzerine yürümek teşebbüsünde bulunduktan sonra. «veto» bir tek insana ait bir hak olamaz, bu hak 25 milyon Fransızındır» diye bir karar suretini kabul ettiler. «Eyaletler gibi, kazalar da bir karar verinceye kadar, Meclisin «veto» üstündeki müzakereleri geri bırakmasına karar verdirmek maksadile», bunlar, 31 Ağustosta, bir kazalar genel meclisi toplanmasını istemekle görevli bir heyeti Paris Belediye Dairesine gönderdiler.

Aralarında Barnave, Du Port, Alexandre ve Charles de Lameth'in de bulunduğu vatansever partinin çoğunluğu o zaman idareyi ele aldı, yüksek bir meclis kurulmasına muhalefet etti. 10 Eylül günü, aleyhte 89 oya karşı 849 oyla iki meclis sistemi reddedildi, sağcılar çekimser kalmışlardı. Vatansever parti kıralın «veto»su üstünde pek sert davranmadı. Barnave, «veto» hakkının, yasama meclisinin iki görev süresince kanunu uygulamama (durdurma) şeklinde kullanılmasını teklif etti. Uygulamama «vetosu», 11 Eylül günü, aleyhte 325 oya karşı, lehte 575 oyla kabul edildi. Vatansever parti başları, böyle bir tavizde bulunarak, Louis XVI yı Ağustos kararlarını kabul ve tasdik etmeğe zorlayacaklarını ummuşlardı. Oysa, kıral

eski tutumunda ısrar etti. Bunun üzerine, vatanseverler yeni bir halk hareketinin gerekli olduğunu yavaş yavaş düşünmeğe başladılar.

Netekim, iktisadî güçlükler de Paris halkını yine hareketе getirmek imkânını vermekteydi. Yabancı memleketlere göç hareketi, pek çok paranın Fransa dışına akmasına yol açmakla kalmamış, göçmenler hemen hemen bütün paralarını yanlarında götürdüklerinden, Paris'in lüks sanayiine ve ticaretine de ket vermişti. Bir yandan işsizlik artarken, bir yandan da ekmek pahalılığı artmakta devam etmiş, yarım kilosunun fiyatı üç metelikten fazlaya yükselmişti. Harman sona ermemişti. Eylül ayında, fırınların önünde tekrar kuyruklar göründü. İşçiler ya ücretlerinin arttırılmasını sağlamak, ya da iş istemek için gösteriler yapmağa başlamışlardı. Meselâ, ücret tarifelerini tesbit etmek, menfaatlarını gözetmekle görevli bir komite seçmek, işsiz olanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere aidat toplamak için, kunduracı çırakları, Champs-Elysées'de toplanmışlardı. Millî Meclisin zahire mübadelesi meselesini düzene sokmaktaki beceriksizliği, Paris Belediyesinin iaşe meselesi karşısındaki ilgisizliği ve gevşekliği durumu daha da kötüleştirmişti. «Halkın dostu» gazetesinin 2 nci sayısında, Marat Belediye iaşe komitesinin sorumlu olduğunu ortaya attı:

> «Kıtlık korkusu ve dehşeti bugün (16 Eylül, Çarşamba) yine kendini hissettirdi, ekmekçi dükkânları kuşatıldı, halk ekmek bulamaz oldu; mahsul pek bol olduğu halde, bolluk içinde yüzdüğümüz halde, nerdeyse açlıktan ölmek üzereyiz. Bizim mahvolmamıza çalışan hainlerin etrafımızı sardıklarından şüphe edilebilir mi? Başımıza gelen bu felâket, sakın halk düşmanlarının kudurganlığı, tekelcilerin açgözlülüğü, idarecilerin ya beceriksizliği ya da hiyaneti yüzünden olmasın?»

İktisadî buhranın etkileri yüzünden siyasî kaynaşma arttı. Paris'te her mahalleyi 60 kazanın meclisleri idare etmekteydi, bir o kadar da halk kulübü teşekkül etmişti. Palais-Royal siyasî mücadelecilerin genel karargâhı idi. Vatansever basın gelişiyordu. Gorsas'nın «Paris-Versailles postası», Loustalot'nun «Paris İnkılâpları», Brissot'nun «Fransız vatanseveri» gazeteleri Temmuzdanberi muntazam olarak çıkmaktaydı. Marat Eylülde «Halkın dostu» gazetesini çıkarmağa başladı. Aristokratların hürriyeti boğma tasarıları, Eski Kırallık Rejimindeki düzenlerin milletvekilleri olduklarından, milleti temsil edemiyecek olan yüksek din adamlarından ve soylulardan Meclisi temizlemenin şart olduğu hakkında halkı aydınlatmak için, vatansever siyasî yazarlar kitapçıklar ve hicviyeler yayınlıyorlardı. Camille Desmoulins, demir direği Temmuzda yapılıp birkaç idamda sehpa olarak kullanılan Grève meydanındaki bir fenrin ağzından yazılan «Fenerin Parislilere söylevi» adlı eserini çıkardı. Yazarı bilinmeyen ve halkın hoşnutsuzluğunu ifade eden hicviyeler çoğaldı. Bunlardan «Bin yedi yüz seksen dokuz yılı Eylül ayının niçinleri» adını taşıyanı pek manalıydı.

İnkılâp, Eylül ayı sonlarında, tekrar tehlikeye düşmüş göründü. Kıral Ağustos ayı kararnamelerini kabul ve tasdik etmeyi yine hep reddetmekteydi. Askerî birlikleri tekrar Versailles'da toplamıştı. Şimdi hücuma geçmeğe hazırlanıyordu. Millî Meclisi ve yeni doğan hürriyeti ikinci defa yine Paris halkının müdahalesi kurtardı. Netekim, Eylül başlarındanberi, İnkılâp ile Eski Kırallık Rejimi arasındaki anlaşmazlığın kaçınılmaz hale geldiğini anlıyan vatanseverler, sol tarafın milletvekilleri, Paris'li gazeteciler, kazaların mücadlecileri kıralın ve Monarşicilerin inatçı muhalefetini kökünden kazımak için, Paris halkının azim ve iradesini bir kere daha zorla kabul ettireceği bir hareket hazırlamaktaydılar. «Halkın dostu» gazetesinin 2 Ekim tarihli sayısında, Marat Parislileri, kış felâketlerini arttırmadan, harekete geçmeğe çağırdı. Eylülde çıkmağa başlıyan «Milletin kırbacı» ise,

3 üncü sayısında daha da şiddetli ve sert bir dil kullandı:

> «Parisliler, artık gözünüzü açın, daldığınız uyuşukluktan sıyrılın. Aristokratlar her yanınızı sarıyorlar, sizi prangaya vurmak istiyorlar, siz ise uyuyorsunuz! Acele davranıp, bunları yok etmezseniz, sizi köle haline getirecekler, sefalet içine atacaklar, perişan edeceklerdir. Yine tekrar ediyorum, uyanın, uyanın!»

Vatanseverler arasında bir tasarı belirdi. Kıral, etrafını alan millet temsilcileri ortasında, kendi iyi Paris halkı arasında bulunacak olursa, aristokratların etkisinden kurtulmuş olacak, İnkılâbın da selâmeti sağlanmış olacaktı. Halk zaten tetik üstünde durduğundan, herhangi bir olay isyanın doğmasına yeterdi.

3. Ekim 1789 günleri.

Ekim günlerinin derin sebeplerini iktisadî buhran ile siyasî buhranda aramalıdır. Bir olay, yani muhafız kuvvetlerinin verdikleri ziyafet bu iki buhranın etkilerini birleştirip hareketin patlak vermesine yol açtı. 1 Ekim 1789 da, muhafız kuvvetleri subayları Flandra alayı subaylarına Versailles şatosunda bir ziyafet verdiler. Kıral ailesi ziyafete gelince, orkestra «Ey Richard, ey kıralım, bütün dünya seni yüzüstü bırakıyor» adlı eseri çaldı. Şarapla kızışan davetliler kırmızı, beyaz, mavi renkli rozeti yere atıp çiğniyerek, ya kırallığın beyaz ya kıraliçenin siyah rozetini taktılar.

İki gün sonra bu haber Paris'te yayıldı. Halk gazaba geldi. 4 Ekim Pazar günü her yerde halkın sokak başlarında toplandığı görüldü. Büyük bir galeyan içinde bulunan Palais-Royal'de durmadan bir takım kararlar kabul edilirken, vatansever gazeteciler de aristokrasinin gi-

riştiği bu yeni suikast şeklini suçlamaktaydılar. «Milletin kırbacı» gazetesi şöyle bir fıkra yayınlamıştı: «Pazartesindenberi, iyi Parisliler ekmek bulacağız diye ecel terleri dökmüşlerdir. Parislilere ekmek bulabilecek biri varsa, o da Bay Sokak Feneridir, ama bu iyi vatansevere başvurmayı küçüklük saydılar.» Halk eylemini tayin eden etken bu sefer de yine açlık oldu.

5 Ekim günü, Saint-Antoine dışmahallesinden ve Halles mahallesinden gelen bir çok kadın toplulukları Belediye Dairesinin önünde toplanıp ekmek istediler. Sonra, odacı Maillard idaresindeki 6.000 - 7.000 kadın Versailles'a gitmeğe karar verdiler. Bu Maillard 14 Temmuzda askerce teşkilâtlanan savaşçılardan kurulu «Bastille gönüllüleri» nin başlarından biriydi. Öğleye doğru tehlike çanları çalındı, kaza idareleri toplandı, millî muhafızlar «Versailles'a» çığlıklarile Grève meydanına akın ettiler. La Fayette muhafızların başına geçmek zorunda kaldı. Saat beş sularında, aşağı yukarı 20.000 kişilik bir kalabalık Versailles yolunu tuttu. Paris kadınları da o saatte oraya varmışlar, önce Millî Meclise, sonra kırala bir heyet göndermişler, buğday ve ekmek verileceği vaadini almışlardı. Hasımlarını yumuşatmak düşüncesile, kıral kararnamelerı kabul ettiğini Meclise bildirdi. Halk hareketi vatansever partinin başarı kazanmasını sağlamıştı.

6 Ekim günü, şafak vakti, gösteri yapanlardan bir kalabalık şatoya girmiş, kıraliçenin dairesindeki sofaya kadar sokulmuştu. Halk ile saray muhafız kuvvetleri arasında büyük bir kavga çıktı. Millî muhafızlar kavgayı, dövüşü yatıştırdılar, halkı şatodan dışarı çıkardılar. Kıral, yanında kıraliçe ve büyük oğlu olduğu halde, La Fayette ile birlikte şatonun balkonunda halka görünmeğe razı oldu. Önce ne yapacağına bir türlü karar veremiyen kalabalık, sonra bunları: «Paris'e!» diye bağırarak alkışladı. Kıral Louis XVI halkın bu isteğine boyun eğdi. Fikri sorulan Meclis, kıralın şahsından ayrılamıyacağını bildirdi.

Saat bire doğru, millî muhafızlar top sesleri arasında yürüyüşe geçtiler, arkalarından da buğday ve un yüklü arabalar geliyordu. Arabaların iki tarafında kadınlar kalabalık iki kol halinde ilerlemekteydiler. Sonra, sırasile, askerî birlikler, arabasına binmiş olan kıral ve ailesi, atına binmiş olan La Fayette kıral arabasının penceresi yanında, arabalara binmiş yüz kadar milletvekili, yine sonra halk kalabalığı ve millî muhafızlar. Saat 10 da kıral, Tuileries sarayına girmişti. Kıral Paris'e gelince, ardından Meclis de gelmekte gecikmedi, 12 Ekimde Başpiskoposluk dairesinde toplandı. Meclise verilen At Talimi salonunda gerekli hazırlıklar yapılıncaya kadar burada kaldı.

Ekim 1789 halk hareketi partilerin (tarafların) durumunu değiştirdi. Ağustos ayındanberi mukavemet eden parti, yani monarşistler yenilenlerin en başında geliyordu. Yenildiklerini anladılar, mücadeleden vazgeçtiler: Mounier, Malouet ve daha başka kimseler ikinci göç dalgasına katılıp memleketten ayrıldılar. «Eşraf İnkılâbı» na taraftar olanlar, varlıklı sınıfların menfaatları için tehlikeli olduğuna hükmettikleri anda, İnkılâp hareketini durdurmak istemişlerdi. Bunlar, diledikleri rejimin kurulduğunu görmek için, istikrarlı Konsüla devrini beklemek zorunda kalacaklardır.

Bir çok vatanseverler için, meselâ, «Fransa ve Brabant İnkılâpları» gazetesinin birinci sayısında «Paris Şehirlerin kıraliçesi olacak, başkentin debdebe ve ihtişamı Fransa imparatorluğunun büyüklüğüne ve haşmetine uygun olacak» diyen Camille Desmoulins için, bütün vatandaşların kırallarile kaynaşıp memleketi gençleştirmek işini tamamlamaları söz konusuydu. Yalnız aydın görüşlü birkaç kimse aşırı bir iyimserliğe kapılmaktan sakınmıştı. Meselâ, Marat «Halkın dostu» gazetesinin 7 nci sayısında şöyle demişti:

> «Hele şükür kırallarına kavuşmak, iyi Parisliler için bir bayramdır. Kıralın Paris'te bulunmasile işlerin yüzü değişecek, yoksul

halk artık açlıktan ölmiyecektir. Ama, kıral ailesini Anayasa tamamile kabul ve tasdik edilinceye kadar aramızda oturtturamazsak, bu saadet çok geçmeden, bir rüya gibi uçup gidiverir. "Halkın dostu" sevgili hemşerilerinin sevinç ve neşelerine canü gönülden katılır, ama, uykuya dalmıyacaktır.»

Temmuz ve Ekim 1789 arasında geçen olaylar, memleketi kalkındırma işine girişen Meclisin zekâsı gibi, vatanseverlerin de uyanık olmakta. gerçekten, çok haklı olduklarını göstermişti.

* * *

Halk isyanı burjuvazinin zaferi kazanmasını sağlamıştı. İnkılâp düşmanlarının giriştikleri teşebbüsler, Temmuz ve Ekim hareketleri sayesinde, başarısızlığa uğratılmıştı. Kıralcı idareyi Parisliler sayesinde yenip zaferi kazanan Millî Meclis halkın etkisi altında kalmaktan korktuğu için, mutlakiyetçi rejime güvenmediği kadar, artık, demokrasiye de güvenemez oldu. Burjuva çoğunluğu, aristokrasinin bir hücumla geri gelmesine karşı üstünlünü muhafaza etmek istediğinden, kırallık kurumunu zayıflatmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Halk sınıflarını siyasi hayata ve kamu işlerini idare etmeğe çağırmaktan korktuğu için de,Haklar Bildirisinin ihtişamlı sözlerinden tabiî olarak doğacak sonuçları çıkarmaktan kaçındı. Kırallık rejimi zayıflayıp, halk da vasilik altına alınınca, Kurucu Meclis 1789 yılı sonlarında Fransanın kurumlarını burjuvazinin çıkarına gençleştirmek işine girişti.

İKİNCİ BÖLÜM

KURUCU MECLİS UZLAŞMANIN BAŞARISIZLIĞA UĞRAMASI (1790)

Fransa'nın Kurucu Meclis tarafından yeniden kurulması işi 1790 yılında gittikçe büyüyen tehlikeler ortasında gelişti. Aristokrasi silâhları elden bırakmadı. İktisadî güçlüklerin baskısı altında bulunan halk kitleleri sabırsızlanmakta devam ediyordu. Bu çifte tehlike karşısında kurucu burjuvazi, Anayasaya bağlı krallık rejimi perdesi altında, kendi hâkimiyetini kurdu. Sistemine aristokrasinin bir kısmını da katmak istemiyor değildi: Böylelikle, bir uzlaşma rejimi kurulmuş olacaktı. Uzlaşma siyasetinin adamı olan kendini beğenmiş, saf La Fayette zıtları uzlaştırmağa kalkıştı.

I

Meclis, kıral ve millet

1688 İngiliz İnkılâbında olduğu gibi, köleleştirilmiş halk sınıfları üstünde yüksek burjuvazi ile aristokrasinin hâkimiyetini kuracak siyasî uzlaşma büyük para adamları, Fransız burjuvazisinin idareci hizipleri tarafından kabul edilmişse de, aristokrasi bunu istemedi; bu sebeple, aristokrasinin mukavemetini kırmak için, halk kitlele-

rinin yardımına başvurmak kaçınılmaz hal geldi. Yalnız La Fayette'in adı ile sembolleştirilen küçük bir aristokrat azınlığı, bu uzlaşma sayesinde, siyasî hâkimiyetini koruyabileceğini anlamıştı: İngilterenin verdiği örnek bunu ispat ediyordu.

1. La Fayette'in uzlaştırma siyaseti.

Oysa, XVIII inci yüzyıl Fransız aristokrasisinin XVIII inci yüzyıl İngiliz aristokrasisinden bambaşka bir niteliği vardı. İngiltere'de vergi imtiyazı (maaflığı) yoktu. Soylular vergi verirlerdi. Zaten, soyluların askerî niteliği ortadan kalkmamışsa da, hafiflemişti. Soylu, ticaret işlerile uğraşmakla soyluluk itibarını kaybetmiş olmuyordu. Denizciliğin ve sömürgeciliğin gelişmesi, soylular ile kapitalist burjuvaziyi birleştirmişti. Demek oluyor ki, İngiliz aristokrasisi yeni istihsal kuvvetlerinin hamlesine katılmıştı. Hele derebeylik yapıları yıkılmış, mülkiyet ve istihsal hür ve serbest hale gelmişti. İngiltere'ye özgü bir takım özel şartlar ve daha ileri gitmiş bir tekâmül 1688 deki uzlaşmanın sebebini izah etmekteydi. Fransa'da ise, soylular sınıfı derebeylik niteliğini esasında muhafaza etmişti. Askerlik mesleğine bağlı olup, bazı istsnalar bir yana bırakılırsa, bu sınıf, itibarını kaybetmek korkusu ile, kârlı ticaret ve sanayi teşebbüsleri dışında geçimini ve hâkimiytini sağlıyan eski yapılara daha sıkı sıkıya bağlı kalmıştı. İktisadî ve sosyal imtiyazlarına inatla bağlılık, aşırı inhisarcılık, burjuva prensiplerine taammile kapalı derebeylik zihniyeti, Fransız soylularını her şeyi reddeden bir tutum içinde iyice katılaştırmıştı.

1789 ilkbaharında uzlaşma mümkün müydü? Bu işe kırallık rejiminin cesaretle önayak olması lâzım gelirdi. Kırallığın takındığı tavır, bu rejimin bir sınıfın hâkimiyet vasıtasından başka bir şey olmadığını gösterdi. Louis XVI nın, Temmuzun ilk günlerinde yaptığı gibi, orduya başvurması, kendini yeni belli eden burjuva İnkılâbının sonu manasına gelir gibi göründü. İnkılâbı halkın gücü

kuvveti kurtardı. 14 Temmuzdan sonra uzlaşma mümkün müydü? Burjuvazi safından bazı kimselerle, soylular safından bir takım kimseler bunun mümkün olduğunu düşünmüşlerdi. Mounier, Dauphiné «Eşraf İnkılâbı» sırasında, 1788 deki Vizille Meclisinde olduğu gibi, 1789 da da üç düzenin sınırlı bir İnkılâba rızasını sağlamanın mümkün olacağını sandı. Sonra da yazdığı gibi, onun maksadı şuydu:

> «Tecrübeden edinilen derslere uyularak. fazla ileri giden yeniliklere muhalefet etmek ve o günkü hükümet şekilleri içinde ancak hürriyeti güven altına almak için şart olan değişiklikler yapılmasını teklif etmekti.»

Üç düzenin azimle bir arada toplanmasını, İnsan hakları Bildirisini, 4 Ağustos gecesi verilen kararları, yani derebeyliğin kısmen olsun yıkılmasını kabul etmiyen soyluların çoğunluğu ve aristokrat yüksek rahipler bunu reddettiler. Mounier 10 Ekimde Versailles'dan ayrıldı: Uzlaşma siyaseti başarısızlığa uğrayınca, aristokrasi ve İnkılâp düşmanları safına geçmiş, 22 Mayıs 1790 da da yabancı memlekete göç etmişti.

İster siyasî anlayışsızlığından olsun, ister hırsından olsun, La Fayette fikrinde daha uzun zaman ısrar etti. Büyük senyör, «iki dünyanın (Avrupa ve Amerikanın) kahramanı» olduğundan, yüksek burjuvazinin gözünü kamaştıracak tarafları vardı. Güttüğü siyaset, toprak aristokrasisi ile sanayi ve iş adamları burjuvazisini, İngiliz örneği Anayasaya bağlı bir kırallık rejimi çerçevesi içinde, uzlaştırmaktan ibaretti. Siyasî hayata tam bir yıl hâkim oldu. Böyle bir şefin kişiliğinde kendine hayran olan inkılâpçı burjuvazinin hakikî putu olarak, bu burjuvaziyi iki tehlikeye karşı, yani sağdan gelecek aristokrat teşebbüslerine, soldan gelecek halk baskılarına karşı teskin etmişti. Genç, ünlü bir adam olan marki de La Fayette,

Fransız İnkılâbında, dostu George Washington'un Amerikan İnkılâbında oynadığı rolü oynamasının mukadder olduğunu sandı. Genel Meclislerin toplanmasından önceki ve sonraki olaylarda, soyluların hürriyetsever hizibi başında önemli bir rol oynadı. Temmuz 1789 Paris İnkılâbındanberi millî muhafızların kumandanı olduğundan, elinde silâhlı kuvvet de vardı. Louis XVI onu, nefret ederek kollamaktaydı. Oysa, kıralı, aristokrasiyi ve İnkılâbı tekrar uzlaştırmak, Meclisi kuvvetli bir yürütme gücü fikrine sürüklemek için, ayrıca kıralı kandırmak ve Mecliste kuvvetli bir çoğunluk elde etmek lâzım geliyordu.

Mirabeau, bir an, bu siyaseti gerçekleştirmekte lüzumlu bir insan olarak göründü: Necker bütün nüfuz ve itibarını kaybettiğinden, vatansever partinin belli başlı şeflerini bir bakanlar kurulunda bir araya toplamak gerekiyordu. Mirabeau hatiplik kabiliyeti ile kendini Meclise kabul ettirmişse de, özel hayatı ile ve para için her şeyi göze alan insan tutumu ile Meclisi kızdırmıştı. Bu adamın bakanlar kuruluna girmesini bertaraf etmek için, Meclis, 7 Kasım 1789 da, bir milletvekili «bugünkü Meclisin toplantı devresi süresince hiç bir bakanlık görevi alamaz» kararını verdi. Bunun üzerine, Mirabeau kendini para ile Saraya sattı. Louis XVI onun La Fayette ile anlaşmasını sağladı. Mayıs 1790 da, her ikisi de savaş ve barış hakkının kırala ait olduğunu kabul ettirerek, Louis XVI nın yetkilerini arttırmağa çalıştılar. Oysa, vatandaşların gözünde Mirabeau çoktan itibarını, hattâ her şeyini kaybetmişti. 10 Ağustos 1790 tarihli «Halkın dostu» gazetesinde Marat şunları yazmıştı:

> «Riquetti'ye (Mirabeau'ya) gelince, ünlü bir vatansever olacak namuslu yürek yok onda. Ne yazık ki, ruhsuz bir insan... Riquetti'nin fırıldak gibi dönen siyasetini görüp anlamıyan kaldı mı ki? Genel Meclislere gireceğim diye onun kudurmuş gibi çırpındığını

ben gözlerimle görmüş, korkmuş, içimden şöyle demiştim: Yaşamak için orospulaşacak kadar alçalan bu adam sesini en çok arttıra-na, kimin üstünde kaldıysa ona satacaktır. Önce, kırala karşıydı, bugün kendini ona sattı. Veto hakkındaki karardan, savaş ilânı hakkının kırala tanınması hakkındaki karara varıncaya kadar, hemen hemen bütün kötü kararların hepsini onun bu satılık adam oluşuna borçluyuz. Hiç bir prensibi, ahlâkı, şerefi ve namusu olmıyan bir insandan ne beklenir? Çürümüşlerin ve bakanlıktan para sızdıranların ruhu, suikast hazırlıyanların ve suikast teşebbüsüne girişenlerin ruhu bakın işte ne hale gelmiş.»

Oysa, Mirabeau, «Gilles César» dan (La Fayette'ten) nefret ederdi; bu yüzden, anlaşmaları mümkün olmadı. La Fayette'in güttüğü siyaset başarı kazanamazdı. Yalnız kendi şahsi rekabetlerinden ötürü değil, bu siyasetin zıtlıkları yüzünden. Aristokrasi mukavemet etmekte inat etti. Dahası var, iaşe buhranından ileri gelen karışıklıklar. ayrıca, 15 Mart 1790 tarihli kanun gereğince, derebeylik haklarından parasını verip kurtulma mükellefliğinden ötürü bazı mıntıkalarda patlak veren köylü isyanları, gittikçe tehdit edilen aristokrasinin mukavemetini şiddetlendirdi. Derebeyliğin son kalıntıları da tamamile ortadan kaldırılmadıkça, aristokrasi ile yüksek burjuvazi arasında siyasî uzlaşma yolları aramak boş bir hayaldi. Ya mutlak krallığa tekrar dönmek, ya da Montesquieu'nün ya da Fénélon'un hayal ettikleri gibi, aristokrat tipte bir rejim kurmak suretile menfaatlarının muhafaza edileceğini görmek umudu beslendiği sürece, soylular burjuvazinin zaferine, yani menfaatlarına zarar veren kapitalist istihsal münasebetlerinin zaferine karşı şiddetli bir mukavemet gösterdiler. Bu mukavemeti kırmak maksadile, burjuvazi şehirlerdeki halk kitleleri ile ve köylülerle ittifak

kurmak zorunda kaldı. Bu mukavemetin kökünü büsbütün kazımak için de, daha sonra, Napoléon'un diktatörlüğünü kabul etti. Derebeylik tamamile yıkılıp, aristokrasiyi diriltmeğe çalışmak artık büsbütün imkânsız hale gelince, aristokrasi sonunda uzlaşmayı kabul etti, ve bu uzlaşma aristokrasiyi Temmuz 1830 kırallık Rejimi devrinde, büyük burjuvazi ile birlikte iktidara ortak etti.

Oysa, 1790 da, aristokrasi kendi amaçlarından vazgeçmekten uzaktı. Çünkü, göçmenlerin döndürdükleri dolaplar, yabancı sarayların çevirdikleri entrikalar, İnkılâp düşmanlığının başlaması, aristokrasinin umutlarını beslemekteydi. Bu şartlar altında, 1790 da La Fayette tarafından girişilen uyuşma ve uzlaşma siyaseti başarısızlığa uğramağa mahkûmdu.

2. Siyasi hayatın teşkilâtlanması.

Bununla beraber, Meclis teşkilâtlanmış, çalışma usulleri iyice belirmişti. Tuileries'deki At Talimi salonunda pek o kadar rahat değildi. Müzakereler her sabah, akşam da saat altıdan sonra, on beş gün için seçilmiş bir başkanın idaresinde yapılıyordu. Halkla temas, istida verenlere Meclis karşısına çıkmak imkânı vermek ve dinleyicilere tribünlerde oturup müzakereleri izlemek hakkı verilmek suretile, sağlamıştı. Çalışma, sayısı 31 i bulan Uzman Komiteler tarafından hazırlanıyor, bir sözcü de verilen kararları Meclise izah ediyordu.

Ayni zamanda, Mecliste, kelimenin bugünkü manasile parti denemiyecek, guruplar belirmişti. İlk önce, Eski Kırallık Rejimi taraftarı olan aristokratlar ile, yeni düzenin savunucusu olan vatanseverlerden ibaret iki büyük gurup vardı. Sonra, daha ince farklara dayanan bir takım eğilimler ortaya çıktı.

«Karalar ya da Aristokratlar» Meclisin sağ tarafında otururlardı. İmtiyazlıların savunması uğrunda şiddetle mücadele eden Cazalès gibi parlak, başrahip Maury gibi cerbezeli, başrahip Montesquiou gibi usta hatipler vardı.

Bunların fikirleri başrahip Royou'nun çıkardığı «Kıralın dostu», Rivarol'un vatanseverliği «kol gezicilik» diye alaya alan yazılarını yayınlıyan «Havarilerin mucizeleri» gibi gazeteler tarafından savunulurdu. Bu gazeteler saray ödeneklerinden yapılan para yardımları sayesinde çıkardı. «Karaların» Fıransız salonu adlı bir kulüpleri vardı.

Malouet, kont de Clermont-Tonnere ve Ekim 1789 günlerinden sonra Millî Meclisten ayrılıp, 15 Kasımda istifa eden Mounier'nin kılavuzluk ettikleri «Monarşistler» Kıralın hak ve imtiyazlarını savundular, ve İnkılâbın ilerlemelerini durdurmak için sağcılara yaklaştılar. Bunlar Kıralcı Anayasa Dostları kulübünde toplanırlardı.

«Anayasacılar», eski vatansever partinin büyük bir kısmını temsil etmekteydiler. 1789 da ilân edilen prensiplere sadık olup, burjuvazinin menfaatlarını temsil ederlerdi, mutedil kırallık perdesi altında burjuvazinin iktidarını kurmak düşüncesindeydiler. La Fayette'in partisiydi bu. Burjuvazinin ve rahipler düzeninin temsilcilerini bir araya toplamıştı. Başpiskopos Champion de Cicé ile Boisgelin, başrahip Sieyes, ve Camus, Target, Thouret gibi kanun adamları yeni kurumların hazırlanmasında büyük birer rol oynadılar.

«Üçler» (Triumvirat) Meclisin solunda otururlardı; hürriyetsever eğimli olan Barnave, Du Port, Alexandre de Lameth'ten teşekkül etmişti. 1790 yılı sonlarına doğru La Fayette'in nüfuz ve itibarı azalınca, «Üçler» kırallığa doğru kaydılar ve bunun müşaviri oldular. Kıralın kaçmasından sonra, demokrasinin ilerlemelerinden ve halkın kaynaşmasından telâşa düşüp, La Fayette'in uzlaştırma siyasetini tekrar ele aldılar, ve İnkılâbın ilerlemelerini durdurmak iddiasına kalkıştılar.

Aşırı soldaki demokrat gurupta Buzot, Pétion ve Robespierre vardı. Bunlar halkın menfaatlarını temsil ediyor, ve herkese seçim hakkı tanınmasını istiyorlardı.

Vatanseverler sağlam bir teşkilât kurdular. Mayıs 1789

danberi, toplanıp siyasî meseleler üstünde tartışmalarda bulunmak alışkanlığını kazanmışlardı. Böylelikle, Brötanya milletvekilleri kulübü teşekkül etmişti. Ekim 1789 günlerinden sonra, bu kulüp «Anayasa dostları Derneği» adı ile (Paris'te) Saint-Honoré sokağındaki Jacobin manastırına yerleşti, kapılarını yalnız milletvekillerine açmakla kalmadı, hali vakti yerinde burjuvalara da açtı. Jacobin'ler kulübü taşradaki belli başlı şehirlerde kurulan kulüplerle muntazam bir şekilde haberleşmekteydi. Böylelikle, inkılâpçı burjuvazinin bütün mücadeleci kısmını bir araya toplamayı ve yetiştirmeyi başarmış oldu. Camille Desmoulins, «Fransa ve Brabant İnkılâpları» gazetesinin 14 Şubat 1791 tarihli sayısında şunları yazmıştı:

> «Jacobin'ler kulübü ya da cemaatı, vatanseverliği, insanseverlik denilen bu yeni dini dünyaya yaymakta, Roma kilisesinin hıristiyanlığı yaymakta oynadığı rolü oynamağa sanki çağırılmış gibidir. Her yerde teşekkül eden bütün vatansever kulüpleri ya da meclisleri ya da cemaatları doğar doğmaz, bu kulüpten kendilerile mektuplaşmasını rica etmekte, bu dine girdiklerini bildirmektedirler... Jacobin'ler Derneği milletin hakiki bir araştırma komitesidir, iyi vatandaşlar için de, Millî Meclis için de pek tehlikeli değildir. Çünkü, ihbarlar, suçlamalar, müzakereler burada herkesin önünde, açık olarak yapılmakta, kötülere göz açtırılmamaktadır; yine çünkü, kulüp 83 Vilâyetin en ücra yerlerindeki dernek şubelerile mektuplaşmaktadır. Bu kulüp yalnız aristokratlara dehşet ve korku veren büyük engizisyoncu olmakla kalmaz, bütün kötülükleri, suistimalleri ortaya döküp, bütün vatandaşların imdadına koşan büyük engizisyoncudur da. Gerçekten, kulüp Millî Meclis yanında başsavcılık ediyor gibidir. Zulüm gö-

> renlerin her yerden gelen şikâyetleri yüce meclise bildirilmeden önce buraya gelir. Jacobin'ler salonu ya kutlamak, ya yeni dine girmek, ya daha uyanık hale gelmek, ya da edilen haksızlıkları bildirmek için akın akın gelen heyetlerle her gün dolup taşmaktadır.»

Kıralın kaçışından ve Champs-de-Mars meselesinden sonra, Jacobin'ler en çok ta Robespierre'in etkisile 1791 de halkçı bir tekâmül gösterince, Feuilant'lar kulübü bunlardan ayrıldı. La Fayette ile dostları tarafından idare edilen Feuillant'lar üyelerinden yüksek bir aidat istemek suretile orta burjuvaziden olanlara kapılarını kapamış oldular. Hem kırala, hem de Anayasaya bağlı olan mutedil büyük burjuvazi ile buna katılan soylular bu kulüpte toplandılar.

Cordeliers kulübü ya da «İnsan Hakları dostları Derneği» Nisan 1790 da açıldı: Danton ile Marat halkçı olan bu kulüpte şöhret yaptılar. Mahallelerde kurulan bir çok kardeşlik dernekleri halk sınıflarının siyasî hayata eylemli bir şekilde katılmalarına imkân vermekteydi. Bunların ilki ve en eskisi 1790 şubatında öğretmen Dansard tarafından kurulan «Kadın erkek vatandaşlar kardeşlik Derneği» idi.

La Fayette'in güttğü siyaset, Panckouck tarafından çıkarılan ve devrin en iyi havadis veren gazetesi olan «Le Moniteur» ile, «Paris gazetesi», «Vatanseverlerin dostu» gibi gazeteler tarafından savunuluyordu. Gorsas'nın «Posta», Carra'nın «Vatanseverlerin tarih kitabı», Brissot'nun «Fransız vatanseverleri», Loustalot'yu ünlü kılan Prudhomme'un «Paris İnkılâpları» gibi bir çok solcu gazeteler, Jacobin'ler kulübünün etkisi altındaydı. Marat ise, «Halkın dostu» adlı gazetesinde, halk kitlelerinin haklarını aydın bir görüşle savunuyordu.

II

Büyük siyasî meseleler

1789 yılının sonlarından itibaren, siyasi hayata, partileri en çok uğraştıran, malî mesele ile dinî mesele gibi iki büyük mesele hâkim olmuştu. Kurucu Meclisin bu meseleleri halledişi şekli İnkılâp için sayısız bir takım sonuçlar doğuracaktır.

1. Mali mesele.

Genel Meclisler toplantıya çağırılaberi, malî sıkıntı azalacağına, daha da artmıştı. Şehir ve köylerdeki karışıklıklar devlet hazinesi için bir felâket halini almıştı. Şimdi silâhlanmış olan köylüler vergileri ödemek istemiyorlardı; her şeyin çürüyüp dağıldığı, her türlü idarî yetkinin ortadan kalktığı bir sırada, köylüleri vergileri ödemeğe zorlamak çok güçtü. Meclis, ilk önce, bu durumdan faydalandı. Kırallığın içinde bulunduğu malî güçlüklerin Louis XVI ile bakanları üstünde baskı yapmakta kullanılacak eşi bulunmaz bir vasıta olduğunu anladı. Onun için, Necker Devlet Hazinesinin ihtiyaçlarını karşılayacak bazı yarım tedbirlere başvurmak zorunda kaldı. «Devletin acele ihtiyaçlarının neler olduğunu bilen» Meclis 9 Ağustosta % 4,5 faizli 30 milyonluk, 27 Ağustosta da % 5 faizli 80 milyonluk birer borçlanmaya gitmek kararını verdi. Ama, borç tahvillerine pek istekli alıcı çıkmadı. Bunun üzerine, kıral altın ve gümüş takımlarını Darphaneye gönderdi. 29 Eylülde, Devlet Şûrasının verdiği bir kararla Darphane müdürlerine özel kişilerin kendilerine getirecekleri takımları kabul etmek yetkisi verildi. Kurucu Meclis üyeleri kiliselerin hazinelerini dillerine doladılar. 29 Eylül tarihli kararla «ibadet adabı için» lüzumlu olmıyan gümüş takımlar Hazine emrine verildi. Hele, 10 Ekim 1789 da, Autun piskoposu Talleyrand, rahipler

düzenine ait malların millet emrine verilmesini teklif etti:

> «Rahipler düzeni başka mülk sahipleri gibi (tarzında) bir mülk sahibi değildir. Bütün düzenler, loncalar, meslek teşekkülleri, v.b. üstünde çok geniş bir hakkı olan millet, bu hakkını rahipler üstünde de kullanabilir, bu düzenin toplum için lûzumsuz gibi görünebilecek bütün kısımlarını ortadan kaldırabilir. tabiî ki bu kısımlara ait bütün mallar da âdil bir şekilde paylaşılmak üzre millete kalır... Kanun vasıtasile tasarruf edilmiş bir mülkün mahiyeti ne kadar kutsal olursa olsun, kanun. bu mülkü vakf edenler tarafından bağışlanmış olan şeyi ancak muhafaza edebilir. Hepimiz biliyoruz ki, bu mülklerin, bundan faydalanacakların geçimi için lûzumlu olan kısmı ancak bu kimselere aittir, geri kalanı mabetlerin ve yoksulların mülküdür. Bu geçimi millet sağladığı takdirde, faydalananların mülkü tecavüze uğramış olmaz. Şu halde, mllet: 1. Dinî cemaatları teşkil eden fertlerin geçimini sağlıyarak, kaldırılacak cemaatların mallarına sahip olabilir; 2. Görevi olmıyan arpalıkları zaptedebilir; 3. Bu mülklerin prensip olarak gerektirdiği mükelleflikleri üstüne alarak, hak sahiplerinin bugünkü gelirlerinden herhangi bir kısmını azaltabilir...»

Bir yandan, Maury ile Cazalès, öte yandan Sieyes ile Mirabeau birbirlerile şiddetli bir tartışmaya giriştiler. Birincilerin, Haklar Bildirisine dayanarak, mülkiyet hakkının kutsal ve çiğnenmez bir hak olduğunu öne sürmelerine, ikinciler bu Bildirinin 17 nci maddesinde «kanunî bakımdan, kamu menfaatı gerektirdiği takdirde, önceden âcil bir tazminat vermek şartile» mülkiyet hak-

kının geri alınabileceği öngörülmüştür, diyerek cevap verdiler; zaten, rahipler düzeni de bu mülklerin sahibi olmayıp, sadece idarecisidir; bu mülklerin gelirleri de ya hayır kurumlarına, ya da hastane, okul, dinî hizmet gibi kamu menfaatı için yararlı kurumlara bırakılmıştır; devlet bundan sonra bu çeşitli hizmetleri kendi üstüne aldığına göre, bu hizmetlere ait malların ve mülklerin de devlete verilmesi meşrudur. Bu tartışmalar sonunda verilen 2 Kasım 1789 tarihli karar aleyhte 346 oya karşı lehte 568 oyla kabul edildi. Meclis bütün kilise mallarının millet emrine verilmesine karar verdi. Buna karşılık, millet te din ve ibadet masraflarını, rahiplerin geçimi ve yoksulların kayırılması görevini üstüne almış olacaktı. Bir papazlık ruhanî çevresinin idaresinden sorumlu din adamına yılda en az 1.200 lira verilecekti.

Şimdi de bu geniş malî işlemin nasıl yapılacağını bir düzene sokmak işi kalıyordu. 19 Aralık 1789 tarihli kararla, esasında kilise mallarının satışı ile beslenecek bir «Olağanüstü sandık» kuruldu. Karşılığı para olarak değil, mülk olarak ödenebilecek, % 5 faizli «assignat» (kayme) denilen hakikî Hazine tahvillerini çıkarmakta bu mallar karşılık hizmeti görecekti. Kilise malları satıldıkça, yani kaymeler geri alındıkça, bunlar devlet borçlarını yavaş yavaş itfâ edecek şekilde ortadan kaldırılacaktı. Kıralın faydalanmak için alıkoymak istiyeceği ormanlardan ve kırala ait konaklardan başka, Hanedana ait bütün malikâneler ile kilise malikânelerinin bir kısmı satılacaktı. Bu malların 400 milyon lira gibi ihtiyacı karşılayacak bir para tutacağı hesaplanmıştı.

Son derece büyük şumulü olan bir tedbir. Kayme pek kısa zamanda kâğıt para haline geldi. Değerinin düşmesi İnkılâbı pek büyük iktisadî ve sosyal güçlükler içine attı. Öten yandan, Mart 1790 da başlıyan millî mallar ve mülkler satışı mülkiyetin geniş ölçüde el değiştirmesine yol açtı; bu da satışta kazançlı çıkan burjuvalar ile hali vakti yerinde olan köylüleri yeni düzene sıkı sıkıya bağladı.

2. Dinî mesele.

Dini mesele 1789 yılının sonlarında ortaya atıldı. Rahipler düzeni mallarının müsadere edilmesi, Fransa kilisesini yeniden teşkilâtlandırmak zorunluluğunu doğurmuştu. Dinî mesele ile malî mesele birbirine bağlıydı. Kurucu Meclis üyeleri bu alanda katolikliğe karşı hiç te düşmanca davranmadılar, eski dine karşı her zaman büyük bir saygı gösterdiler. Ama, milletin temsilcileri olduklarından, tıpkı evvelce kırallığın yaptığı gibi, bunlar da kendilerini kilisenin teşkilât ve disiplin meselelerini bir düzene sokacak ehliyette kimseler olarak görmekteydiler. XVIII inci yüzyıl toplumunda, hattâ en cesur nazariyeciler arasında bile, hiç kimse kilise ile devletin ayrılması üstüne kurulu bir rejimi aklından geçirmiş değildi. Hele, kilise teşkilâtının ıslâhı, bütün kurumları yeni baştan kurmanın, özellikle, rahiplerin mallarını milletin emrine vermenin doğurduğu zorunlu bir sonuç olrak görünüyordu.

Meclis, ilk önce, keşiş tarikatlarını ele aldı; 13 Şubat 1790 da bunları kaldırdı; din adamları ister manastırlardan çıkabilirler, isterse kendilerine gösterilecek binalarda bir araya toplanabilirlerdi. 20 Nisan 1790 da bunların mallarının idaresi kilisenin elinden alındı, sonra Kilise Komitesinin hazırladığı tasarı tartışılmağa başlandı. Aix başpiskoposu Boisgelin, «bir sürü suistimaller» yapıldığını kabul etmekle beraber, kilisenin disiplin ve kaza yetkisi konusundaki temel prensiplerini Meclise hatırlattı, ve tasarının katolik kilisesinin kuruluşuna zarar verdiğini belirtti. Meclis bu itirazları hiç dikkata almadı, ve 12 Temmuz 1790 da «Rahipler medenî Anayasası»nı kabul etti.

III

Uzlaştırma siyasetinin en yüksek noktasına varması ve iflâs etmesi

İnkılâp düşmanı kaynaşma, millî malların satışa çıkarılmasından ve Rahipler medenî Anayasasının çıkardığı güçlüklerden faydalandı. Aristokratlar kaymeyi gözden düşürdüler, satışları ellerinden geldiği kadar güçleştirmeğe, bozmağa çalıştılar. Göçmenler entirikalar çevirmeğe başladılar, ve Güney'de büyük bir ayaklanma hazırladılar. 13 Nisan 1790 da Meclisin katolikliği devlet dini olarak tanımayı reddetmesi, bunların eline kuvvetli bir silâh vermiş oldu. 10 Mayısta Montauban'da, 13 Haziran 1790 da Nîmes'de kıralcı katolikler ile protestan vatanseverler arasında bir takım kargaşaklıklar çıktı. Ağustosta, Ardèche vilâyetindeki Vivarais'nin güneyinde, Jalès ordugâhında, büyük silâhlı bir toplanma oldu, bu toplanma Şubat 1791 de ancak kuvvet kullanarak dağıtılabildi.

1. 14 Temmuz 1790 Millî Federasyonu.

Federasyonların teşekkülü, vatanseverlerin bütün bu olaylara verdikleri sert bir karşılık oldu ve milletin inkılâpçı davaya katıldığını gösterdi. Köylerde ve şehirlerde oturanlar, birbirlerine yardım edeceklerine söz vererek, önce, mahallî federasyonlarda kardeş oldular. 29 Kasım 1789 da, Dauphiné ve Vivarais millî muhafızları Valence'ta federasyon halinde birleştiler; Şubat 1790 da, Pontivy'de, Brütanya-Angevin federasyonu, 30 Mayısta Lyon federasyonu, Haziranda Strasbourg'ta ve Lille'deki federasyonlar teşekkül etti.

14 Temmuz 1790 da kurulup, Fransa'nın birliğini kesin olarak sağlıyan Millî Federasyon bütün millet tara-

fından hep birlikte gösterilen hamlenin bir sonucu oldu. Talleyrand, Champs-de-Mars'ta, 300.000 kişinin önünde. vatan mihrabında ihtişamlı bir dinî ayin yaptı. La Fayette, bütün vilâyetlerdeki federasyon üyeleri adına, «Fransızları birbirlerile ve hürriyeti, Anayasayı ve kanunu savunmakta kırallarile birleştiren» yemini etti. Kıral da millete ve kanuna sadık kalacağına yemin etti. Büyük bir sevinç ve neşe içinde olan halk gül gibi geçinme yolunun tekrar bulunmasını uzun uzun alkışladı. La Fayette, o günün zafer kazanmış adamı olarak göründü.

Bununla beraber, federasyon hareketi derin sosyal gerçeği gizliyemezdi. Federasyonlar vatanseverlerdeki birlik ve birleşme duygusunu gayet güzel yüceltmiş, ve milletin yeni düzene katıldığını göstermişti. Savaş ilân etme, vergi toplama, para basma, vb. gibi kıral haklarına sahip Alsace prensleri meselesi dolayısile, 28 Ekim 1790 da Mecliste bir konuşma yapan Merlain de Douai, hanedan devleti karşısına, millet denilen istiyerek ve iradî birleşmeyi çıkarıp, yeni bir devletler hukukunun prensiplerini ortaya attığı zaman, milletin bu katılışını teyit etmiş oldu. Halkın 14 Temmuz 1790 da gösterdiği büyük sevinç ve heyecana rağmen, La Fayette'in Federasyon sırasında oynadığı büyük rol bu hareketin siyasî ve sosyal manasını belirtmişti: La Fayette burjuvazinin taptığı put olmakla beraber, aristokrasiyi İnkılâba katmak iddiasında olduğu için, uyuşma siyasetinin adamıydı.' Kumandası altında bulunan millî muhafızlar burjuva muhafız teşkilâtıydı, pasif vatandaşlar bu teşkilâtın dışında bırakılmıştı. 27 Nisan 1791 de, Robespierre burjuvazinin silâh taşıma imtiyazına karşı çıktı: «Kendini savunmak için silâh taşımak, hiç ayrılık gayrılık gözetmeden, her vatandaşın hakkıdır; vatanı savunmak için silâhlanmak her vatandaşın hakkıdır. Yoksullar yoksul oldularsa, yabancı, köle olmadılar ya?» Gerçekten, 14 Temmuz 1790 Federasyonunda halk, eylemli olmaktan çok, seyirci durumundaydı. Millî muhafızların, federasyon eyleminde, silâhlı «burjuva» kuvveti olması. yeni düzenin burjuva ma-

nasile, «kıralın» silâhlı kuvvetinden başka bir şey olmıyan askerî birliğe karşı çıkması yüzündendir. 10 Ağustos 1792 de kırallık devrilip, yıllık belli miktarda vergi vermeğe bağlı seçim sistemi kaldırıldıktan sonra, halk millî muhafız teşkilâtına zorla girince, bu teşkilât ancak o zaman gerçekten «millî» bir teşkilât haline gelmiştir.

2. Ordunun bozulması ve Nancy meselesi (Ağustos 1790).

Nancy meselesi La Fayette'in kazandığı büyük nufuz ve itibarı çarçabuk kırdı, ve uyuşma ve uzlaştırma siyasetinin başarısızlığa uğramasına sebep oldu. Görünüşteki ahenge rağmen, aristokrasi yeni düzeni tanımayı ve buna katılmayı reddetmişti. Memleket aristokrasinin giriştiği suikast hareketi gelişip, iç savaş hazırlanırken, memleket dışında, göçmenler silâhlanmışlar, Torino'da yerleşen kont d'Artois'nın ricası üzerine, yabancı sarayların yapacakları askerî müdaheleyi bekliyorlardı. Oysa, vatanseverler tetkik üstündeydiler. 1790 yılı mahsul mevsimi çok iyi gitmişti. Gerçi, bu durum pazarlardaki karışıklıkları ve zahirenin serbestçe mübadelesine edilen zararları tamamile ortadan kaldıramadı, ama, genel durumdaki gerginliğin azalmasına yardım etti. Hele, köylü isyanları devam etmekteydi. Ocak 1790 da Quercy ve Périgord'da, Mayısta Bourbonnais'de patlak veren köylü isyanları toprak aristokrasisine zarar vermişti. Temmuz 1790 da, Belçika'da bulunan Avusturya askerî birliklerinin memleketi istilâ edeceklerine dair ortada dolaşan yalan yanlış haberler Thiérarche'ta, Şampanya'da ve Lorraine'de halkı «heyecana» vermişti. Halk kitleleri her yerde harekete geçmeğe hazırdı.

Sosyal anlaşmazlık, göç yüzünden, teşkilâtı zaten bozulmuş olan orduyu da sarmıştı. Memleket dışına göç etmiyen, Kurucu Meclisin giriştiği ıslâhattan gittikçe zarar gören subaylar düşmanca bir tavır takınmışlar ve kulüplere sık sık gittikleri için vatana hizmet şevki artan vatansever askerlere muhalefet etmeğe başlamışlar-

dı. Meclis askerî meseleye millî bir hal şekli bulacak güçte değildi. Millî savunma ile inkılâpçı savunmanın birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu sezmişti. Ama, kırallık ordusu, kelimenin tam manasile, millileştirilmedikçe, bu ordu aristokrasinin etkisinden nasıl kurtarılabilirdi? Millîleştirmek ise, İnkılâbı ordunun içine sokmak demekti. İçinde bulundukları zıtlıklardan bir türlü sıyrılamıyan, peşin hükümlerin esiri olan Kurucu Meclis üyeleri asker maaşlarını arttırmak, idarede ve disiplinde ıslâhat yapmak gibi birkaç yarım tedbire sarıldılar.

Orduyu millîleştirme yolundaki hal tarzı daha 12 Aralık 1789 da Dubois-Crancé tarafından gösterilmiş, ama, sağcıların yuhaları, solcuların da sıkıcı sessizliği ile karşılaşmıştı:

> «İmparatorluğun ikinci başını ve eylemli son vatandaşı, eylemsiz bütün vatandaşları içine alan gerçekten millî bir kura usulü lâzımdır.»

Yani kıraldan başka, herkese şamil bir kura usulü. Dubois-Crancé, daha o zaman askerlik hizmetinin herkese şamil ve mecburî olmasını, ve millî bir ordu kurulmasını teklif etmişti. Tartışmalar sırasında, dük de la Rochefoucauld-Liancourt, bu türlü kanunların yürürlükte olacağı bir devlette yaşamaktansa, gidip ya Fas'ta ya da İstanbul'da yaşamak bin kat daha iyidir, demişti. 1793 te kırallık ordusu ile Yıl II gönüllü birliklerinin (Carnot tarafından) birleştirilmesinde, Dubois-Crancé'nin 1789 da teklif ettiği millî sistemden alınmış bir çok nitelikler bulunacaktır. Kurucu Meclis bu türlü bir yola gitmeğe hazırlanmış değildi. Bununla beraber, uyarmalar yapılmamış ta değildi. 10 Haziran 1791 de, Robespierre tehlikeyi göstermişti:

> «Bütün aristokrasilerin harabeleri ortasında başını cüretle ve tehdit ederek tek ba-

şına dimdik tutan o kuvvet nedir? Soylular sınıfını yıktınız, oysa, soylular ordunun başında halâ yaşıyor.»

Soylu ve meslekten subay olan La Fayette artık tereddüt edemezdi. Kışlası olan şehirlerde ve savaş limanlarında isyanlar çoğaldığından, askere karşı şeflerin tarafını tuttu. Subaylar alay (yardımlaşma) sandıklarının askerler tarafından kontrol edilmesini reddedince, Nancy garnizonu Ağustos 1790 da isyan etti. 16 Ağustosta verdikleri bir kararla, Kurucu Meclis üyeleri «kıral tarafından kabul ve tasdik edilen Millî Meclis kararnamelerinin silâhlı askerî birlikler tarafından çiğnenmesinin, «millete karşı işlenmiş» en ağır bir «suç» olduğunu bildirdiler.

Metz kışlasının kumandanı olan marki de Bouillé isyanı şiddetle bastırdı, yirmi kadar elebaşıyı kurşuna dizdirdi, ve Châteauvieux alayından kırk kadar İsviçreliyi de kürek cezasına mahkûm ettirdi. La Fayette yeğeni Bouille'yi savunmakla İnkılâp düşmanlarına cesaret vermiş oldu. Halk arasında kazandığı nufuz ve itibarı derhal kaybetti. «Halkın dostu» gazetesinin 12 Ekim 1790 tarihli sayısında yazdığı bir makalede, Marat şunları söylemişti: «Büyük generalin, Avrupa ve Amerika kahramanının, hürriyetin ölümsüz kurucusunun, İnkılâp düşmanlarının başı, vatana karşı girişilen bütün suikast hareketlerinin ruhu olduğundan halâ şüphe edilebilir mi?»

* * *

Tam bu sırada, rahiplerin bir kısmı 12 Temmuz 1790 da kabul edilen Rahipler medenî Anayasasına karşı çıkmışlardı. Kıral Louis XVI da yabancı devletten yardım istemeğe hazırlanıyordu. Kıral etrafındaki lafayetçi uyuşma ve uzlaştırma siyasetinin iflâs etmesi demekti bu. Böylelikle, İnkılâbın gidişi bir kere daha hızlanmış oluyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURUCU BURJUVAZİ VE FRANSA'NIN YENİDEN KURULUŞU (1789 - 1791)

1790 yılına damgasını basan bütün güçlükler arasında, Kurucu Meclis Fransa'yı yeniden kurma işine inatla devam etti. Aydınlık devri insanları olan Kurucu Meclis üyeleri, dayandıkları prensiplere evrensel bir değer verdikten sonra, toplumu ve siyasî kurumları akla uygun hale getirmek istemişlerdi. Ama, halk kuvvetlerinin ilerlemesile karşılaştıkları gibi, İnkılâp düşmanlığının da hedefi olunca, burjuvazinin temsilcileri oldukları için, debdebe ve ihtişamla ilân ettikleri prensipleri bile umursamıyarak, eserlerini kendi sınıf menfaatları yönüne saptırmaktan hiç çekinmediler. Hareket halinde, oynak gerçekle karşılaştıklarında manevra yapmasını, ve soyutlamadan kaçınıp, şartlar önünde boyun eğmesini bildiler. Bu zıtlık, hiç şüphe yok ki, hem Kurucu Meclisin daha 1792 de yıkılan siyasî eserinin ne kadar işe yaramaz olduğunu, hem de ihtişamla ilân edilip yankıları halâ devam eden prensiplerin ne büyük gürültü kopardığını izah eder.

I

1789 prensipleri

Debdebe ve ihtişamla ilân edilip, her zaman, bazıla-

rı tarafından sevinçle, bazılarınca alayla, büyük çoğunluk tarafından da derin bir saygı ile anılan «prensipler», burjuvazinin üstüne kendi eserini kurduğu prensipler evrensel akıl üstüne oturtulmalarını ister. Bu prensipler en gürültülü ifadesini İnsan ve vatandaş Hakları Bildirisinde buldu. Bu Bildirinin gerekçesinde şöyle denilmişti: «Herkesin uğradığı felâketlerin ya da hükümetlerdeki ahlak bozukluğunun sebepleri yalnız ve yalnız cahillik, unutma ya da hor görme, küçümsemedir.» «Vatandaşların basit ve itiraz götürmez prensiplere dayanan şikâyetleri, bundan sonra, ancak Anayasayı ve herkesin saadetini muhafaza etmeğe» yönelecektir. Aklın hâkimiyetine, Aydınlık devri zihniyetine uygun iyimser bir inanç.

1. İnsan ve vatandaş Hakları Bildirisi.

Daha 26 Ağustos 1789 da kabul edilen İnsan hakları Bildirisi yeni düzenin «ilmihal kitabı» dır. Bu bildiride Kurucu Meclis üyelerinin bütün düşüncelerinin bulunmadığına şüphe yok. Netekim, burjuvazinin her şeyden üstün tuttuğu iktisadî hürriyetten de açıkça ve kesin olarak söz edilmiyor. Ama, tabiî hukuk nazariyesini hatırlatan gerekçesinde ve plânsız, dağınık bir şekilde kaleme alınan on yedi maddesinde, Bildiri insan haklarının ve millet haklarının esasını iyice belirtiyor. Bunu, XVII inci yüzyılda ilân edilen şekli ile, İngiliz hürriyetlerinin tecrübeci niteliğini büsbütün aşan bir evrensellik kaygısı ile yapıyor. Kurtuluş savaşındaki Amerikan bildirilerine gelince, bunlar tabiî hakkın evrenselliğini pek istemişti, ama, bu evrenselliğin şumulünü garip bir şekilde daraltan bazı kısıtlamlar yapmıştı.

İnsan hakları, bütün toplumlardan ve devletlerden önce insana ait birer hak olarak vardı. Bunlar «tabiî ve hiç bir zaman kaybolmıyan haklardır», her siyasî birliğin amacı bu hakları muhafaza etmek olmalıdır (madde 2). «İnsanlar hür ve hakça eşit olarak doğarlar» (Bildirinin Birinci maddesi). Bu haklar hürriyet, mülkiyet, güven-

lik, zulme karşı gelme haklarıdır (madde 2). Zulme karşı gelme hakkı gelip geçmiş isyanları meşru görür, ama, yarın patlak verecek isyanlara müsaade etmez.

Hürriyet «başkasına zararı dokunmıyan her şeyi yapmak» hakkı diye tarif edilmiştir. Şu halde, hürriyetin başkalarının hürriyetinden başka sınırları yoktur (madde 4). Hürriyet ilk önce şahsın hürriyetidir, ferdî hürriyettir; bu hürriyet masumluğunu ispat suretile insanı keyfî suçlamalara ve yakalamalara karşı güven altına alır (madde 7 ve 9). Kanunla kurulmuş düzeni bozmamak ve hürriyeti kanunla tayin edilen hallerde kötüye kulanmamak şartile. kendi kimliklerinin efendileri olan insanlar konuşabilir, yazı yazabilir, yazı ve kitap bastırabilir, ve yayabilirler (madde 10 ve 11). Hür olan insanlar mal edinmek ve tasarruf etmek hakkına da sahiptirler. Mülkiyet hakkı, 2 inci maddeye göre, tabiî ve hiç bir zaman kaybolmıyan, 17 inci maddeye göre ise, çiğnenmez ve kutsal bir haktır; şu halde, hiç kimse mülkiyet hakkından yoksun edilemez; kanunî olmak şartile, kamu yararı bir kimseyi bu haktan yoksun ederse, o zaman, önceden âdil bir tazminat ödemek gerekir (madde 17): senyörlük haklarından parasını verip kurtulmak, bu suretle, zımni bir şekilde kabul edilmiş oluyor.

Bildiri eşitliği hürriyetle sıkı sıkı birleştirmiştir. Eşitlik burjuvazinin aristokrasiye karşı, köylülerin senyörlere karşı hırsla istedikleri bir şeydi. Oysa, Bildiride söz konusu oan şey sadece medeni eşitliktir. Kanun herkes için birdir. Kanun gözünde bütün vatandaşlar eşittir. Doğuştan gelme ayırım gözetilmeksizin, herkes kamu mansıplarına, mevkilerine ve hizmetlerine eşit olarak girebilir (madde 6). Sosyal ayırımlar ancak ortak fayda, erdemler ve kabiliyetler üstüne kurulabilir (madde 1 ve 6). Herkesçe verilmesi şart olan vergi bütün vatandaşlara, güçlerine göre, salınır (madde 13).

Bildirinin birkaç maddesi millet haklarına ayrılmıştır. Devlet, amacı kendi içinde olan bir teşekkül değildir

Devlet vatandaşların haklarından faydalanmalarını sağlamaktan başka bir amaç güdemez. O bu görevini yerine getirmekte kusur ederse, vatandaşlar zulme karşı gelirler (madde 2). Hâkimiyet milletin, yani vatandaşların tümünündür (madde 3). Kanun genel iradenin ifadesidir. Vatandaşlar ya şahsan, ya da temsilcileri vasıtasile, devletin teşekkülüne yardım etmek hakkına sahiptirler (madde 6). Çeşitli prensiplerin amacı milletin hâkimiyetini güven altına almaktır. İlk önce, yasama, yürütme, v.b. güçleri birbirinden ayrılmalıdır; bu ayrılma yapılmadıkça, hiç bir kuruluş olamaz (madde 16). Sonra da, vatandaşların ya şahsan, ya da temsilcileri vasıtasile devlet maliyesini ve devlet idaresini kontrol etmek hakları vardır (madde 14 ve 15).

Filozofların çömezlerinin eseri olup, bütün halklara seslenir gibi görünen Bildiri, burjuvazinin damgasını taşımaktaydı. Hürriyetsever ve mülk sahibi (Kurucu Meclis) üyeleri tarafından kaleme alınan bu eser, şumulünü garip bir şekilde daraltan bir takım «kısıtlamalarla, sakınıcı kayıtlarla ve şartlarla» dolup taşmaktaydı. «Provence postası» gazetesinin 31 inci sayısında çıkan bir makalesinde, Mirabeau bu noktaya şöyle işaret etmişti:

> «Her yaşta bütün insanlara, bütün halklara, her manevi seviyeye, ve yeryüzünün her yerinde uygulanabilecek yalın bir İnsan hakları Bildirisi, hiç şüphe yok ki, büyük ve güzel bir fikirdi: ama, bize öyle geliyor ki, başka milletlerin kanunları üstünde cömertçe düşünmeden önce, bizim kanunumuzun temelleri, atılmasa bile, en az, uygun olsa iyi olurdu... İnsan haklarını izah için atacağı her adımda, Meclisin, vatandaşın bu hakları kötüye kullanmasile karşılaştığı görülecektir; ihtiyatlı tutum bunu, çoğu zaman, mübalâğa edecektir. Bu yüzden, bütün maddelerde uygula-

nacak kısıtlamalar, ihtiyat kayıtları, şartlar hemen her yerde haklar yerine görevleri, hürriyet yerine köstekleri getirecek, ve bunlar bize tabiatın hür insanını değil, medenî hal ile eli kolu bağlı insanı savunacaktır.»

Faydacı birer zekâya sahip olan Kurucu Meclis üyeleri evrensel şümulü olan bir ifade altında o günün şartlarına uygun bir eser vücuda getirdiler. Geçmişte kıral tahakkümüne karşı patlak vermiş isyanları meşru göstermekle, kurdukları düzen aleyhinde halk tarafından girişilecek her teşebbüse önceden tedbir aldıklarını düşünmüşlerdi. Bu yüzden, Bildiri bir çok zıtlıklarla doldu. Birinci madde bütün insanların eşit olduklarını ilân eder, ama, eşitliği «sosyal faydaya» tâbi kılar; 6 ncı maddeye göre, eşitlik kesin olarak ancak vergi ve kanun karşısında söz konusudur; servetten ileri gelen eşitsizliğin ise hiç sözü edilmemiş, buna hiç dokunulmamıştır. 2 nci maddeye göre, mülkiyet hakkı insanın tabiî ve hiç bir zaman kaybolmıyan hakkıdır. Ama, hiç bir şeye sahip olmıyan geniş halk kitlelerini Meclis hiç umursamaz. 10 uncu madde din hürriyetini garip bir takım kısıtlamalara tâbi tutar. Katolik mezhebi dışındaki din ve mezheplere, ibadetlerile «kanunla kurulmuş düzeni bozmamak» şartile müsamaha edilmiştir; katolik dini devletin dinidir, yalnız bu din devletten yardım görür; protestanlar ve yahudiler özel ibadette bulunmak, kendi teşkilâtlarile kendilerini beslemek zorundadırlar. 11 inci madde der ki: Her vatandaş hür olarak konuşabilir, yazabilir, yazdıklarını basabilir ve bastırabilir. Ama, bazı hallerde, kanun «bu hakkın kötüye kullanılmasını» cezalandırabilir. Vatansever gazeteciler basın hürriyetinin bu suretle tecavüze uğramasına şiddetle karşı çıktılar. Loustalot «Paris İnkılâpları» gazetesinin 8 inci sayısında şöyle demişti:

«Kölelikten hürriyete çabucak geçtik; hür-

riyetten köleliğe ise, çok daha çabuk ilerliyoruz. Bizi köleleştirmek emelinde olanların gösterecekleri ilk gayret, basın hürriyetini ya kısmak, ya da hattâ boğmaktır. «Hiç kimse fikirlerinden ötürü endişeye kapılamaz; elverir ki, bu fikirler kanun tarafından kurulan düzeni karıştırmış olmasın» şeklindeki bulandırılmış prensip, ne yazık ki, Millî Meclisin bağrından doğmuştur. Basın hürriyetini kısıtlıyan şart kayış gibidir: İstenince sıkılır, istenince gevşetilir; kamu oyunun bu kayışı çıkarıp atması boşunadır; bulunduğu mevkide tutunmak istiyen her düzenbaz bunu kullanacaktır; bu düzenbazın ne olduğu, ne yaptığı, ne yapmak istediği hakkında hemşerilerinin gözlerini açmak mümkün olmayacak, dinlemeyip, bunu yaptığı gün, bu adam "asayişi" bozuyor, diye damgalandığının resmidir...»

3. Çiğnenen prensipler.

Fransa'nın sosyal gerçeğini yeni bir kalıba dökmek lâzım gelince, Kurucu Meclisin hukukçuları ve mantıkçıları genel prensiplere, hattâ evrensel akla pek aldırış etmediler. Ötekileri zaptetmek (bastırmak) için berikileri kollamak zorunda bulunan gerçekçiler olduklarından, eserlerine damgasını basan zıtlıkları pek umursamadılar. Çünkü, kendi sınıf menfaatlarına hizmet etmekle, İnkılâbı koruduklarını sanıyordaydılar.

Medenî haklar bütün Fransızlara hiç tereddütsüz verildi, sanılmamalıdır. Bütün haklardan faydalanma hakkı (vatandaşlık hakkı) protestanlara 24 Aralık 1789 da, Güney yahudilerine 28 Ocak 1790 da, Doğu yahudilerine ise, ancak 27 Aralık 1791 de tanındı. Kölelik Fransa'da 28 Eylül 1791 de kaldırıldığı halde, sömürgelerde muhafaza edildi. Çünkü, köleliğin sömürgelerde de kaldırıl-

ması, Kurucu Mecliste temsil edilen büyük plantörlerin, hele Lameth'lerin menfaatlarına dokunacaktı. Hattâ hür zencilerin siyasî haklara sahip olmalarına bile itiraz edildi. Sonunda, Kurucu Meclis 24 Eylül 1791 tarihinde bütün zencilerin siyasî haklardan yoksun edilmesine karar verdi. Kurucu Meclis emekçilerin dernek kurmalarını ve grev yapmalarını yasak etti. Paris atelyelerinde patlak veren bir çok grevlerden sonra, 14 Haziran 1791 de kabul edilen Le Chapelier kanunu, çalışma hürriyetini getirdi ve işçilerin kendi menfaatlarını savunmak için birleşmelerini yasak etti.

Siyasî haklar yalnız küçük bir azınlığa tanınmıştı. Bildiri bütün vatandaşların kanunun yapılmasına katılmak hakkına sahip olduklarını bildirmektedir. Oysa, 22 Aralık 1789 tarihli kanunla, Kurucu Meclis seçim hakkını yalnız varlıklı olanlara tanıdı. Vatandaşlar üç kategoriye ayrıldı.

«Eylemsiz vatandaşlar» seçim hakkından yoksun bırakılmışlardı; çünkü, bunlar mülkiyet hakkından da yoksundular. Bu terimleri icat eden Sieyes'e göre, bunların «kendi şahıslarını, mülklerini, hürriyetlerini korumağa» hakları vardı, ama, «kamu iktidarını teşkile eylemli olarak katılamazlardı». Böylelikle, aşağı yukarı üç milyon Fransız oy vermek hakkından yoksun edilmiş oluyordu.

«Eylemli vatandaşlar», Sieyes'e göre, «sosyal teşebbüsün hakikî ortaklıkları» idiler. Bunlar en az üç iş gününün mahallî değeri olan bir parayı, yani 1,5 - 3 lirayı dolaysız vergi olarak verirlerdi. Sayıca 4 milyondan fazla olan bu seçmenler iki dereceli olarak yapılan belediye üyeleri ve (Millî Meclis) ikinci seçmen seçimlerinde asıl «seçmen kitlesini» (birinci seçmen kitlesini) teşkil ederlerdi.

Eylemli vatandaşların yüzde birini teşkil eden, sayıları bütün Fransa'da aşağı yukarı 50.000 i bulan «ikinci seçmenler» on iş gününün mahallî değeri olan bir parayı, yani 5 - 10 lirayı vergi olarak verirlerdi. Bunlar Mil-

letvekillerini, yargıçları, vilâyet idare teşkilâtlarının üyelerini seçmek üzere, vilâyet merkezlerindeki «ikinci seçmen kitlesini» vücuda getirirlerdi.

En son, «Yasama Meclisi» ni teşkil eden üyeler toprak sahibi olmak ve bir «gümüş mark» (aşağı yukarı 52 lira) vergi ödemek zorunda idiler. Belli bir vergi ödeme esasına dayanan bu seçim sistemi, doğuştan gelen aristokratlık yerine, para aristokrasisini getirmiş, halk siyasî hayattan uzaklaştırılmıştı.

Anayasa Komitesi sözcüsünün, bir seçim vergisi getirmenin «eylemsiz» vatandaşlar arasında önce «eylemli», sonra da «ikinci seçmen» olmak için rekabete yol açacağını (François Guizot'nun «Zenginleşiniz» sözü daha şimdiden ortaya atılmış oluyordu) öne sürmesine karşılık, Meclisteki halkçı muhalefet, hele başrahip Grégoire ve Robespierre itirazda bulundular, ama, hiç bir faydası olmadı. Robespierre Meclisin 22 Ekim 1789 tarihli toplantısında şöyle demişti:

> «Bütün vatandaşların bütün temsil derecelerine katılmak iddiasında bulunmağa hakları vardır. Çıkardığınız Haklar Bildirisine bundan daha uygun bir şey olamaz. Çünkü, bu Bildiri her türlü imtiyazı, her türlü ayırımı, her türlü istisnayı ortadan kaldırmaktadır. Anayasa, hâkimiyetin halkta, halkı vücuda getiren fertlerde olduğunu söyler. Şu halde, her kişi kanunun hazırlanmasına ve kendisine ait olan kamu işlerinin idaresine katılmağa hakkı vardır. Bu yapılmadıkça, bütün insanların hakça eşit oldukları, her insanın vatandaş olduğu sözü doğru değildir.»

Halkçı gazeteler daha sert ve şiddetli bir dil kullanmağa başladılar. Loustalot, «Paris İnkılâpları» nın 17 nci sayısında çıkan makalesinde bu yeni aristokrasiye karşı çıktı; Jean-Jacques Rousseau'yu milletvekili seçilmek

hakkından yoksun eden kararın saçmalığını yerdi. «Halkın dostu» gazetesinin 18 Kasım 1789 tarihli sayısında yayınlanan bir makalesinde ise, Marat seçim rejiminin halk sınıfları için çok kötü sonuçlar doğuracağını gösterdi ve bunları bu karara karşı mukavemete çağırdı:

> «Böylece, dolaysız vergi ile nispetli hale gelen temsil sistemi, imparatorluğu zenginlerin ellerine teslim edecek. her zaman boyun eğen, her zaman boyunduruk altında tutulan, ve her zaman zulûm edilen yoksulların kaderi hiç bir zaman barışçı bir takım çarelerle iyileştirilemiyecektir. Bu da zenginlerin kanunlar üstünde etki yaptıklarının apaçık bir delilidir. Zaten, halklar kanunlara itaat etmek isterlerse, bu kanunların borusu öter. Halklar soyluların boyunlarına geçirdikleri boyunduruğu kırıp attıkları gibi. bolluk içinde yüzenlerin geçirdikleri boyunduruğu da kırıp atacaklardır.»

«Fransa ve Brabant İnkılâpları» gazetesinin 3 üncü sayısında Camille Desmoulins tarafından yazılan makalenin dili de sertlikte bundan aşağı değildi:

> «Gümüş mark kararnamesi aleyhinde başkentte yalnız bir tek ses yükseldi, yakında taşrada da ancak bir tek ses yükselecek. Fransa aristokrat hükûmet olarak kuruldu. Kötü vatandaşların Millî Mecliste kazandıkları en büyük zafer budur. Bu kararnamenin tamamile saçma olduğunu anlatmak için, -sağ olsalardı- Jean-Jacques Rousseau'nun, Corneille'in, Mably'nin milletvekili seçilemiyeceklerini söylemek yeter... Peki, ama, hiç dilinizden düşmeyen «eylemli vatandaş» sözlerile ne demek istiyorsunuz? Eylemli vatandaşlar, Bastille'i

zaptedenler, dağı taşı düz edip işlenecek tarla haline getirenlerdir; oysa, rahip ve saray adamı denilen haytalar, avareler, malikânelerinin büyük olmasına rağmen, İncilinizdeki o hiç meyva vermeyen, ateşe atılması gereken ağaca benzer nebatlardan başka bir şey değillerdir.»

II

Burjuva hürriyet taraftarlığı

Kurucu burjuvazi hürriyete, bütün şekillerile hürriyete sıkı sıkı sarıldı. Haklar Bildirisinde, eşitlik hürriyetle birleştirilmişti. Böylelikle, hem aristokrasinin düşmesini ve imtiyazların kaldırılmasını meşrulaştıran prensip, hem de halkın umutlara kapılmasını önleyen prensip ortaya konmuş oluyordu. Hürriyet, önce, kamu hürriyetleri ve siyasî hürriyetler olarak anlaşıldı, ama, seçim vergisini getirerek bu hürriyet kısıtlandı. İktisadî faaliyete uygulanan hürriyet, bu faaliyeti bütün güçlüklerden, bütün engellerden kurtardı. Hür olan fert yaratmakta ve istihsal etmekte de, kazanç aramakta ve bu kazancı dilediği gibi kullanmakta da hürdü. Hürriyet taraftarı 1791 Anayasası, «bırak yapsın, bırak geçsin» prensibi üstüne kurulmuştu.

1. Siyasî hürriyet: 1791 Anayasası.

Yeni siyasî kurumların hedefi, sadece hem aristokrasi ile kırallığın bir hücumla geri gelmesi, hem de halkın her türlü kurtuluş denemesine girişmesi korkusu olmadan, zaferi kazanan burjuvazinin rahat ve huzur içinde hâkimiyetini sağlamaktı.

Siyasî ıslahata daha Temmuz 1789 da girişilmişti. Ye-

ni Anayasayı hazırlamak için, 7 Temmuzda otuz kişilik bir komite kuruldu. 26 Ağustosta Haklar Bildirisi, Ekimde bazı maddeler, Aralık ayında da seçim rejimi kabul edildi. 1790 yazında gerekli bazı değişiklikler yapıldı. Son şeklini alıp, Ağustos 1791 de müzakere edilmesine başlanan metin 3 Eylülde kabul edildi. 1791 Anayasası işte bu kabul edilen metindir. Bu Anayasa, hürriyetçi olarak. millî hâkimiyeti Eski Kırallık Rejiminin ve Mutlak Kıralllık idaresinin harabeleri üstüne kurmuş; burjuva Anayasası olarak da, varlıklı sınıfların hâkimiyetini sağlamıştı.

Yürütme gücü ancak kıralcı bir şekil alabilirdi. Çünkü, o zamanlar hiç kimse başka türlü bir devlet şekli tasavvur edemezdi. 22 Eylül 1789 da Meclis, aşağı yukarı bir ay önce başlanan tartışmayı tekrar ele alarak, «Fransız hükûmet idaresinin kıralcı olduğunu» kabul etmişti. Ama, kıralın yetkilerini tayin etmek gerekince, bunları mümkün olduğu kadar kıstı, ancak halkın davaları karşısında kıralı büsbütün silâhsız bırakmaktan da kaçındı. Anayasanın 22 Eylülde kabul edilen maddesi, hükûmet idaresinin kıralcı niteliğini belirtmekle beraber, şu noktayı da aydınlatmıştı:

> «Fransa'da kanundan daha üstün hiç bir güç ve kuvvet yoktur; kıral kanun vasıtasile hükümrandır, ve kendisine itaat edilmeyi de ancak kanunlar sayesinde istiyebilir.»

Kıralın iradesi artık kanun kuvvetine sahip olmaktan çıkmıştı. Ertesi gün (23 Eylülde), Meclis, kıralın yetkisini millete, yani burjuvaziye daha fazla tâbi hale getirmekte ısrar etmişti: Bütün yetkiler esasında milletten doğar, yalnız ve yalnız milletten doğabilir. Yasama gücü Millî Meclise aittir. Böyle olmakla beraber, kıral iktidarı halkın girişeceği her türlü teşebbüse karşı burjuvaziyi koruyacak kadar kuvvetli olmalıdır. Meclisteki çoğun-

luğun, evvelce, «kanunu durdurma vetosu» lehinde olmasının (11 Eylül 1789) manası buydu. Bu «veto» kırala her türlü halkçı kanunu çıkarmak teşebbüsünü önlemek imkânını veriyordu, ama, bu veto durdurucu olduğundan, kıral ya mutlakiyetçi idareye dönmek, ya da, Mirabeau'nun dediği gibi, burjuva Meclisin vasiliğinden kurtulmak için halka dayanmak istediği takdirde, eninde sonunda, Meclise duruma hâkim olmak imkânını vermektedir. Öte yandan, Meclisin, Yüksek Meclis (bir çeşit Âyan Meclisi) kurulmasını 10 Eylül 1789 da reddetmesi, kırallık rejimine bağlı olan soyluları bertaraf etmek düşüncesinden ileri gelmişti. Kırala Meclisi dağıtmak hakkı tanınmadı Bunu yapmakla, burjuvazi, devamlı olduğu ilân edilen yasama gücüne hâkim burjuvazı karşısında, kıralı güçsüz kılmayı düşünmüştü.

Ekim günlerinden sonra, Millî Meclis eski kırallık kurumunu kuşa çevirmeğe devam etti. 8 Ekimde verilen bir karar «Fransa ve Navarre kıralı» unvanını değiştirip «Fransızların kıralı» unvanını kabul etti; Kurucu Meclisin 10 Ekimde verdiği karar, kırallığın kutsal niteliğini mutlak surette inkâr etmeğe cesaret edememekle beraber, bundan sonra kırala «Tanrının ve devletin Anayasasının inayetile Fransızların kıralı olan Louis» unvanının verildiğini ilân etti. Kıralın burjuvazinin temsilcisi yasama gücünden doğan kanuna tâbi kılınması, 9 Kasım 1789 da kabul edilen kanunların sunulması, kabulü ve tasdikî, ilân şekli hakkındaki maddelerde daha fazla göze çarpar hale geldi. Yasama Meclisi, kararnamelerini ya kabul edildikçe teker teker, ya da her toplantı devresi sonunda toptan kırala sunacaktı. Kıralın rızası kararname üzerinde «Kıral razıdır ve yürütecektir», kararnameyi durdurma şeklindeki ret ise «Kıral inceliyecektir» sözlerile ifade edilecekti. Kanunların ilânında kullanılan «Millî Meclis kabul etmiştir, şunu ya da bunu istiyoruz ve emrediyoruz» şeklindeki ifade, yasama gücünün yürütme gücünden üstün olduğunu açıkça göstermekteydi.

Merkezî hükûmet idaresinde güçsüz hale gelen kıral,

mahallî idarede de ayni duruma düşmüştü. Yeni vilâyetler idaresi teşkilâtı hakkındaki 22 Aralık 1789 tarihli kanun, yeni idarî çevrelerde yürütme gücünün bütün temsilcilerini kaldırdı. Vilâyet idareleri ile yürütme gücü arasında artık hiç bir aracı yoktu. Vilâyet idarecileri faaliyete geçer geçmez, kıral vekilleri ile yardımcılarının görevleri sona erdi.

Kırallık hakkına miras olarak sahip, ama, sadık kalacağına yemin ettiği Anayasaya tâbi olan «Fransızların kıralı», devlet başkanı olarak, yılda 25 milyonluk ödeneği olan bir memurdan başka bir şey değildi. Bakanlarını Meclis dışından seçmek hakkını muhafaza ediyordu. Bunların imzası olmadıkça, hiç bir iş yapamazdı. Bu zorunluk her türlü karar vermek yetkisini kıralın elinden almış, onu Meclise bağlı olan kendi bakanlar kuruluna tâbi hale getirmişti: Kıral sorumsuzdu. Yüksek memurları, elçileri, generalleri tayin ediyor, diplomasiyi idare ediyordu. Ama, önceden Meclisin rızasını almadıkça, ne savaş ilân edebilir, ne de andlaşma imza edebilirdi. Merkezî idare İçişleri, Adalet, Savaş, Deniz, Dış münasebetler, Kamu vergileri gibi altı bakanlığa tâbi idi. Eski kurullar ortadan kalkmıştı. Bakanlar Meclis tarafından ittiham edilebilirlerdi; görevlerinden ayrıldıklarında, Meclise bunun hesabını verirlerdi. Güçlerin ayrılması nazariyesine zıt olarak, kıral durdurma vetosu hakkını, yasama gücünün bir kısmını muhafaza etmektedir. Ama, bu hak henüz ne teşkilât kanunlarına, ne de malî kanunlara uygulanmıştı.

Yasama gücü, iki dereceli ve vergi ödemeye bağlı bir seçim sistemi ile iki yıl için seçilmiş, 745 üyeden kurulu «Yasama Meclisi» denilen tek bir meclise aitti. Devamlı ve dokunulmazlığa sahip olup, hiç bir kuvvet tarafından dağıtılamayan Meclis, kırallığa hâkimdi. Kanunları hazırlamak bu Meclisin başlıca görevi idi. Bakanların idare tarzını kontrol eder, «Milli güvenlik ve Anayasa aleyhinde» işledikleri suçlardan ötürü, bunlar hakkında

Yüce Divanda dava açabilirdi. Dış siyaseti Diplomasi Komitesi vasıtasile kontrol edebilir, asker toplayabilirdi. Kıral devletin parasına el süremiyeceği gibi, bütçeyi de teklif edemiyeceğinden, Meclis malî konuda mutlak hâkimdi. Kıralın toplantıya çağırmasına lüzum kalmaksızın, Mayıs ayının ilk Pazartesi günü toplanıp, oturumların yerini ve toplantı devresinin süresini kendisi tayin eden ve bütün haklara sahip olan Meclis kırala tâbi değildi. Zaten, biliyoruz ki, kıral Meclisi dağıtamazdı. Hattâ Meclis, bir beyanname ile, doğrudan doğruya halka başvurup kıralın vetosunu bile geri çevirebilirdi.

Görünüşte kıralcı olmakla beraber, iktidar, gerçekte, vergiye bağlı seçim sistemini kullanan burjuvazinin, para babası eşrafın elindeydi. İktisadî hayata da yine bunlar hâkimdi.

2. İktisadî hürriyet: «Bırak yapsın, bırak geçsin».

26 Ağustos 1789 tarihli Haklar Bildirisinde iktisadın hiç lâfı geçmez. Çünkü, kurucu burjuvaziye göre, iktisadî hürriyet aşikâr olan, itiraz edilmez bir şeydir; yine, çünkü, halk sınıfları yaşama şartlarını bir dereceye kadar güven altına alan eski tanzim ve narh sistemine hâlâ tamamile bağlı kalmışlardı. Eski Kırallık Rejiminin iktisadî yapılarındaki bu tezatlı ikilik, geleneklere bağlı esnaf ve zanaatçı ile yeni tipteki sanayici teşebbüs adamını birbirine muhalif hale getirmişti. Kapitalist burjuvazi iktisadî hürriyeti istediği halde, halk sınıfları kapitalist aleyhtarı bir zihniyet taşımaktaydılar. 1788 yılında mahsul mevsiminin kötü gitmesile kendini gösteren iktisadî buhran, on yıl önce başlıyan «çöküntü» safhasını tamamlamak suretile, Halk içinde birleştirici millî şuurun teşekkülüne elverişli olmıyan bir ayrılma unsuru vücuda getirdi. 1787 de Brienne tarafından karar verilip, Necker tarafından kısa bir süre kaldırılan ticaret serbestliği ile zahire ihracatının serbest bırakılması, istihsalin

ilerlemesine yaramışsa da, bundan, aslında, varlıklılar, burjuvazi faydalanmış, kazancı bunlar toplamış, masrafı halkın sırtına yüklenmişti. Halk ihtikâr yapmakla ittiham edilen senyörü ve aşar tahsildarını suçlamıştı; çok geçmeden, sorumluluğu buğdaycılara, değirmencilere, sonra da fırıncılara yükleyecektir. Halk içindeki tesanüt tehdide uğradı. İaşe meselesi bütün yankılarile (iktisadî hürriyet mi, yoksa iktisadın kontrolü mü? Kazanç hürriyeti mi, yoksa yaşama hakkı mı?) türlü sosyal kategorilerin İnkılâp sırasında edindikleri millet fikri üstünde büyük bir etki yaptı. Parisli halk inkılâpçıları, Yıl II de, yaşama hakkı tanınmasını istediler; bu hakkı tanımak ve uygulamak, bunların millet içinde eşit payla yer almasına imkân verecektir. Oysa, 4 ve 5 Eylül 1793 günlerile sona eren halk hareketi sırasında, Hébert «Père Duchesne» adlı gazetesinde «Vatanı matanı boş ver, büyük tüccarların vatanı filân yoktur» diye yazmıştı. Ama, iktisadî hürriyetçilik kapitalist burjuvazinin menfaatlarına uygun düşmekteydi.

Mülkiyet hürriyeti derebeyliğin 4 Ağustos 1789 gecesi kaldırılmasından doğmuş bir sonuçtu: İnsanlar gibi, topraklar da her türlü tâbilikten azat olmuşlardı. Ama, 4 Ağustos gecesi verilen prensip kararlarını yeni bir şekle sokan 5 - 11 Ağustos 1789 tarihli kararnameler aşarı kaldırmış, toprakların soylu niteliğini ve tımarların hiyerarşisini özel kanunlarile ve hele büyük evlât hakkı ile birlikte kaldırmışsa da, hiç bir tazminat ödemeden kaldırılan «çocuksuz vasallerin gerçek ya da şahsî mallarına tasarruf edememelerine bağlı haklar» ile parası verilip kurtulmak mümkün olduğu bildirilen «bütün öteki haklar» arasında bir ayırım yaptı. Derebeylik haklarının para ile satın alınabilmesi hakkındaki 15 Mart 1790 tarihli uygulama kanununda bu ayırım Merlin de Douai tarafından tekrar ele alındı.

«Zaptetme suretile elde edilen derebeylik hakları» ya kamu gücü zararına gaspedilmiş, ya kamu gücü tarafından bağışlanmış, ya da zorla ele geçirilmiş farzedilen

derebeylik haklarıdır. Fahrî haklar, kaza ve adalet hakları, çocuksuz vasalin mallarına tasarruf edememesinden doğan haklar, toprak köleliği hakları, resimler, şahsî mükelleflikler ve angaryalar, buğdayını, üzümünü, vb. senyörün değirmeninde, cenderesinde, vb. parası karşılığında öğütme, sıktırma, vb. mükelleflikleri, yol ve köprü geçme paraları, pazar hakları, avlanma ve balık avlama hakları, güvercinlik hakları, nehirde balık avlama hakları hiç bir tazminat ödemeden kaldırılmıştır. Ortak köy mallarında otuz yıldır senyörler yararına yapılan ayırmalar da kaldırılmıştır.

«Sözleşme ile elde edilmiş derebeylik hakları», mülk sahibi senyör ve köylüler arasında senyörün işlenmek üzre toprağını vermesi karşısında bir takım mükelleflikler kabul etmeye dayanan bir sözleşmeden doğduğu farz edilen haklardır. Yıllık haklar, köylünün senyöre verdiği aynî vergi, senyörün mahsulden aldığı paylar, gelirler, satılan miraslar üzerinden senyörün (para olarak) aldığı paylar şeklindeki hakların hepsinin para ile satın alınabileceği bildirildi. 3 Mayıs 1790 da, satın alma nispeti para olarak ödenen haklar için yıllık değerinin yirmi misli, aynî (zahire) olarak ödenen haklar için yıllık değerinin yirmi beş misli, satılan miraslar da ağırlığı ile nispetli olarak tesbit edildi. Hakkı satın alma (parasını verip kurtulma) tamamile ferdî idi. Köylü otuz yıldır ihmal edilip ödenmemiş borç bakiyelerini de ödemek zorundaydı. Senyör, mülkün otuz yıldır kendi tasarrufunda bulunduğunu ispat ettiği takdirde, hüccet ve berat göstermekten maaf tutulmuştu. Hakları satın alma işlemini kolaylaştıracak hiç bir kıredi sistemi öngörülmediğinden, küçük köylülerin son derece masraflı olan bu satın alma vasıtasile azat olamıyacakları çarçabuk anlaşıldı. Yalnız hali vakti yerinde olan köylülerin toprakları ile arazilerini kendileri işletmiyen toprak sahiplerinin toprakları kurtuldu. Ama, arazilerini kendileri işletmiyenler satın alma yükünü icarcıları ile ortakçılarının sırtlarına yüklemeğe kalkışmışlardı. 11 Mart 1791 tarihli

kararname, âşarı toprak sahibinin yararına olarak kaldırdı: İcarcı, âşarın para olarak tutarını, ortakçı ise mahsul ile nispetli olan miktarını toprak sahibine borçlanıyordu. Öyle ki, bu şekilde anlaşılan derebeyliği kaldırmaktan toprak burjuvazisi ve toprak sahibi köylü faydalanmış, ama, köylü kitlesi tatmin edilmemişti. Hoşnutsuzluk kaynaşmalara, bazan da köylü isyanlarına sebep oldu. Derebeyliğin kesin olarak ortadan kaldırılması ancak Gironde'un düşmesinden sonra, Convention Meclisi sayesinde oldu.

Derebeyeleğin kaldırılmasıle, insanın hiç bir zaman kaybolmıyacak hakları arasında hemen yer alan yeni bir mülkiyet hakkı görüşü, burjuva manasındaki mülkiyet hakkı görüşü ortaya çıktı. Hür, ferdî, tam, Roma hukukunun kabul ettiği gibi, malını iyi ya da kötü dilediği şekilde kullanmak imkânını veren mülkiyet hakkı sadece başkasının mülkiyeti ile sınırlanmıştı. Bu burjuva mülkiyet görüşü, yalnız senyör menfaatına bir takım haklarla yüklü derebeylik mülkiyet görüşüne zıt olmakla kalmıyor, komün mallarının kollektif mülkiyetinden ve köy cemaatı yararına görülmesi gereken bir takım hizmetlerle yüklü özel mülkiyetten doğma ortak mülkiyet görüşüne de zıttı. Kurucu Meclis komün mallarının bölüştürülmesi lehinde olan yeni toprak sahibi köylülerden yana idi, ama, bu alanda ihtiyatlı davrandı, işleri ne halde ise öyle bıraktı.

Tam olarak tanınan mülkiyet hakkının kesin olarak kabul ettiği ziraat hürriyeti, «toprakta ferdiyetçiliğin» zaferi kazanması ile uzun süren sosyal ve hukukî bir tekâmülü kabul etmişse de, eski ortak toprak sistemini parçalamağa doğru gitmekteydi. Mülk sahibi münavebe baskısından kurtulmuş olan topraklarını serbestçe ekip biçebilir, etrafını dilediği gibi çitle çevirebilir, nadası kaldırabilirdi. Komitelerin sözcüsü Heurtault de Lamerville «ovaların ve köylerin hürriyeti»ni istemişti; bu istek kabul edilecek olursa, «tabiî ve Anayasaca kabul edil-

miş mülkiyet hakkı»na aykırı olan otlatma hakkının kaldırılması gerekirdi. Kurucu Meclis teklif edilen bu köklü tedbiri reddetti. Tabiî, suni çayırlar bundan maaftı. Ama, 27 Eylül 1791 de kabul edilen Ziraat kanunu, benimsenen prensiplerden çıkarılması gereken bütün sonuçları çıkarmaktan çekindi: Toprakların çitle çevrilmesine müsaade edildi; ama, ya bir hüccete, ya da örfe dayanan otlatma hakkı ile senyörlüğün topraklarından geçme hakkı muhafaza edildi. Topraksız ya da yeteri kadar toprağı olmıyan küçük köylüler ortak haklarını daha uzun zaman savunmakta devam ettiler. Hattâ Napoléon bile bu hakkı bunların elinden almağa cesaret edemedi. Onun için, XIX uncu yüzyılın büyük bir kısmında, yeni ferdiyetçi hak ile yeni ziraat yanında, eski toprak iktisadı ile gelenekçi ziraî ortaklık yaşamakta devam etti.

Ziraat alanında istediğini ekip biçmek hürriyeti vasıtasile evvelce yerleşmiş olan istihsal hürriyeti, loncaların ve tekellerin kaldırılmasile, genelleştirildi. İstihsal hürriyeti türlü gerçekleri ve birbirine zıt bir çok menfaatları gizlediğinden, kurucu burjuvazi bunu bir çok tereddütlerle kabul etti. Lonca imtiyazları 4 Ağustos 1789 gecesi verilen kararla nazarî olarak ortadan kaldırıldı: «Eyaletlerin, prensliklerin, şehirlerin, loncaların ve cemaatların özel bütün imtiyazları bir daha geri verilmemek üzere kaldırılmış ve bütün Fransızların ortak hakları içinde birleştirilmiştir». Camille Desmoulins bunu şöyle anlatmıştı:

> «Ustalık hakları ve tekelci imtiyazları bu gece ortadan kaldırıldı... Gücü yeten her insanın bir dükkânı olacak. Terzi usta, kunduracı usta, berber usta ağlıyacak, ama, çıraklar sevinecek, çatı aralarına da ışık girecek.»

Camille Desmoulins sevinmekte fazla acele etmiş.

11 Ağustos 1789 tarihli kesin kararda, yalnız «eyaletlerin, prensliklerin, memleketlerin, kantonların, şehirlerin ve bir yerde oturan cemaatların özel imtiyazları» söz konusuydu. Loncalar yaşamakta devam ediyordu. Daha bir buçuk yıldan fazla bir zaman beklemek lâzım geldi. Kazanç vergisi üstünde yapılan tartışmalar sırasında, Kamu vergileri Komitesinin sözcüsü olan Eski Kırallık Rejimi taraftarı Allarde bütün meseleleri birbirine bağladı: Lonca tıpkı tekel gibi hayat pahalılığı etkeni olduğundan, tekelci bir imtiyazdır; şu halde, kaldırılması lâzım gelir. 2 Mart 1791 de kabul edilip «Allarde Kanunu» diye anılan kanun, loncaları, esnaf kâhyalarını ve ustalıkları (ve haklarını) kaldırdığı gibi, imtiyazlı fabrikaları da kaldırdı. Böylelikle, herkesin patron olabileceği ilân edilmişti. Büyük ticaretin organları olan ticaret odalarının, sanayide tanzimin, «marka koymanın» ve kontrollerin, en son, fabrikaları teftiş etmenin kaldırılması, istihsalin kazandığı hürriyeti daha da kuvvetlendirdi. Bundan sonra, istihsali, fiatları ve ücretleri artık yalnız arz ve talebin rekabet kanunu idare edecektir.

Böyle bir sistemde, çalışma hürriyeti teşebbüs hürriyetine sıkı sıkıya bağlıdır. İstihsal pazarı serbest olduğu gibi, emek pazarı da serbest olmalıdır. Ustaların loncalarına müsamaha edilmediği gibi, kalfaların kurdukları birliklere de müsamaha edilmemektedir. İktisadî hürriyetçilik fertlerden başka bir şey tanımaz. 1791 yılı ilkbaharında kurulan bazı işçi birlikleri, hele Paris Belediyesinden patronlara zorla kabul ettirilecek bir «ücret tarifesi» koparmağa kalkışan doğramacı kalfaları birliği kurucu burjuvaziyi telâşa düşürdü. «Le Chapelier kanunu» işçi istekleri ve davaları ile çalkanan bu hava içinde kabul edildi (14 Haziran 1791). Bu kanun, ayni meslekten olan vatandaşların, işçilerin ya da ustaların, başkan, sekreter ya da kâhya seçmenlerini, «sözüm ona ortak menfaatları üstünde müzakerelerde bulunmalarını, ya da kararlar vermelerini», kısacası, birleşmeyi ve gre-

vi yasak etmişti. Bu yasak konmakla, toplantı ve dernek kurma hürriyeti çiğnenmiş oluyordu. Çalışma hürriyeti, dernek kurma hürriyetinden daha baskın çıkmıştı. İşçilerin kurdukları yardımlaşma dernekleri gibi, kalfaların kurdukları birlikler de mahkûm edildi. Bu kısıtlayıcı kayıtlar, 20 Temmuz 1791 de. köylere de yayıldı: Hizmetkârlar ile ziraat işçileri gibi, toprak sahiplerinin ve icarcıların da fiyatlar ve ücretler üstünde etki yapmak maksadile girişecekleri her hareket yasaklandı. İşçileri ve kalfaları, nazarî olarak, kendilerile eşit olan patronların emir ve iradelerine tabi kılmak demekti bu. İşçilerin birleşmeleri ve grev yapmaları hakkındaki yasak, grev yapma hakkı konusunda, 1864 yılına kadar, sendika kurma konusunda. 1884 yılına kadar devam etti. Bu yasak serbest rekabete dayanan kapitalizmin can alıcı unsurlarından birini teşkil etti. Eşitçi sosyal bir ferdiyetçilik soyutlamasına dayanan bu hürriyetçilikten çok kuvvetli olanlar faydalandı.

En son, ticaret hürriyeti. Zahire ticareti. Brienne sayesinde elde ettiği hürriyete, 29 Ağustos 1789 dan itibaren, tekrar kavuştu. Yalnız, zahire ihracatı serbest değildi. 18 Eylülde zahire fiyatları serbest bırakıldı. 21 Mart 1790 da tuz resminin, 31 Ekim 1790 da iltizamların ve iç gümrüklerin, en son 2 Mart 1791 de belediye giriş resimlerinin, dolaylı vergilerin kaldırılmasile, hem iktisadî bakımdan, hem de vergi (Hazine) bakımından bir mana kazanan serbest iç mübadele yavaş yavaş kurulmuş oldu. Evvelce, hem Fiziyokratlar, hem de Filozoflar tarafından mahkûm edilen istihlâk vergilerinin hemen hepsi böylelikle kalktı. Ama, halk kitlesinin artmış olan satın alma gücü, çok geçmeden, fiyatların yükselmesile fazlasile yutuldu. İç gümrüklerin, tuz resmi ile dolaylı vergilerin gerektirdiği kontrollerin, parası verilip kurtulunan yol ve köprü geçiş resimlerinin kalkması sayesinde, Alsace ve Lorraine gibi, «fiilen yabancı» eyaletlerin gümrük sınırı ile siyasî sınırı birleştiren «gümrük hattının ileri alınma-

sı» sayesinde iç pazar birleştirilmiş oldu. Mali faaliyetler ile bankacılık faaliyetlerine tanınan hürriyet ticaret hürriyetini tamamladı. Ticaret eşyası piyasası serbest bırakıldığı gibi, para ve esham piyasasının da serbest bırakılması, malî kapitalizmin gelişmesini kamçıladı.

Ticaret kumpanyalarına tanınan imtiyazların kaldırılması ile dış ticaret de serbest bırakıldı. Doğu Hindistan Kumpanyası 1785 te tekrar kurulmuştu. Umut Burnu ötesindeki ticaret bu kumpanyanın teeklindeydi. Hücumu idare eden limanlar ve büyük ihracat ticareti temsilcilerini tatmin etmek için, Kurucu Meclis 3 Nisan 1790 da Kumpanyaya tanınan imtiyazı kaldırdı: «Umut Burnu ötesindeki Hindistan ticareti bütün Fransızlar için serbesttir». 18 Ocak 1791 de Senegal ticareti serbest bırakıldı. 22 Temmuz 1791 de verilen bir kararla. Marsilya limanı Yakın Doğu ve Berberistan iskeleleri ile yapılan ticaretteki imtiyazını kaybetti. Oysa, Kurucu Meclisin ticaret hürriyetçiliği yabancı rekabetinden doğan tehlikeler karşısında yeni bir tavır takındı. 1789 insanlarının ne kadar gerçekçi olduklarını ispat eden delillerden biri de budur. Millî istihsal gümrük vasıtasile korundu. Bu koruma oldukça mutedildi. Kurucu Meclis 2 Mart 1791 de kabul ettiği gümrük tarifesinde pek az şeyin, meselâ, bazı dokuma mamullerinin ithalini, bazı ham maddelerin, hele zahirenin ihracını yasak etmişti. Bundan başka, Kurucu Meclis sömürge ticaretinde «inhisarcı» merkantil ticaret sistemini muhafaza etmişti: 18 Mart 1791 tarihli tarifeye göre, sömürgeler ancak anavatanla ticaret yapabilirlerdi. Evvelce, köleliğin muhafaza edilmesini, hür zencilere şiyasî haklar tanınmamasını sağlamış olan sömürgeci menfaat guruplarının kuvvetli baskısı, bu kararın verilmesinde pek büyük bir rol oynadı.

Böylelikle, eski, gelenekçi iktisadî düzen altüst olmuş bulunuyordu. Hiç şüphe yok ki, burjuvazi istihsale ve mübadeleye daha 1789 dan önce de hâkimdi. Ama, ticaret ve sanayi faaliyetlerini imtiyazın ve tekelin kösteklerinden kurtaran «bırak yapsın, bırak geçsin» prensibi olmuş-

tur. Kapitalist istihsal daha derebey mülkiyet rejimi çerçevesi içinde doğmuş ve gelişmeğe başlamıştı. Şimdi ise, bu çerçeve parçalanmıştı. Kurucu Meclis, iktisadı hür ve serbest hale getirmek suretile, tekâmülü hızlandırmış oluyordu.

III

Siyasî kurumların akla uygun hale getirilmesi

Eski Kırallık Rejimindeki siyasî kurumlar hercümerci yerine, Kurucu Meclis, eşit ve hiyerarşiye tâbi idare çevrelerine, her idarî çevrenin bütün idarelerde tek çerçeve hizmeti görmesi fikrine dayanan mütacanis ve akla uygun bir teşkilât getirmeğe çalıştı. Vergiye bağlı bir seçim sistemi ile kısıtlanmış olan millî hâkimiyet prensibi her yerde uygulandı, idareciler seçildi. Böylelikle, memleketin içten gelme dileklerine karşılık veren en geniş ademi merkeziyetçiliğe gidilmiş oldu. Ama, mahallî muhtarlıklar, yerine göre, ufak tefek bazı farklarla, yalnız burjuvazinin işine yaradı.

1. İdarî ademi merkeziyetçilik.

Fransa'nın yeni idarî bölümü (taksimatı) birinci seçmenler ve idarî meclislerle ilgili 22 Aralık 1789 tarihli kanunla kabul edildi. Eski idarî çevreler hercümerci yerine, tek bir sistem getirildi. Bu sisteme göre, vilâyet kazalara, kazalar kantonlara, kantonlar da nahiyelere ayrılmıştı. 3 Kasım 1789 da, Thouret geometriye uygun bir bölüm şekli teklif etti. Fransa her biri 320 fersah karelik «vilâyetlere», her vilâyet de 36 fersah karelik dokuz nahiyeye ayrılacaktı... Mirabeau bu bölme şekline karşı çıktı, geleneklerin ve tarihin gayet iyi bir şekilde hesaba

katılmasını istedi:

> «Maddî ve yere, şartlara gerçekten uygun bir bölme şekli bulunsun isterdim. Yoksa, adeta ideal, uygulanması imkânsız matematik bir bölme şekli değil. Bence bu bölmenin konusu şu olmalı: Bu bölme yalnız nispî bir temsili getirmekle kalmamalı, aynı zamanda, insanların ve nesnelerin idaresini de birbirine yaklaştırmalı, vatandaşlardan pek büyük bir yardım görmelidir. Hasılı, ben lüzumundan fazla büyük bir yenilik getirmiş gibi görünmeyen, diyebilirim ki, peşin hükümlerle, hattâ hatâlarla bağdaşan, ayni zamanda da, ötedenberi bilinen münasebetlere dayanıp, bütün eyaletlerce de arzu edilen bir bölme şekli istiyorum.»

15 Ocak 1789 tarihli kararname, vilâyetlerin sayısını 83 olarak tesbit etti. Vilâyet sınırları Mirabeau tarafından öne sürülen esaslara göre tayin edildi. Bu vilâyetlere ayırma şekli soyut bir ayırma olmak şöyle dursun, hattâ bu halile tarihin ve coğrafyanın gereklerine bile cevap verdi. Taşra (eyalet) hayatının eski çerçevelerini parçalıyarak, memleketi aydın bir şekilde tayin edilmiş idarî birimlere kavuşturdu.

Belediye idaresi 14 Aralık 1789 da çıkarılan kanunla teşkilâtlandırıldı. Her komünün eylemli vatandaşları iki yıl için, eşraf ve belediye heyetinden teşekkül eden Komün Genel Meclisini seçerlerdi. Belediye heyeti belediye memurlarını, belediye başkanını ve komün savcısını ihtiva ederdi. Önemli şehirlerde yardımcıları bulunan komün savcısı cemaatın menfaatlarını savunmakla görevliydi. Belediyelerin vergi salmak ve toplamak, asayişi muhafaza etmek, millî muhafızları kullanmak hakkı, örfî idare ilân etmek hakkı, en son, kuralları çiğnemekten ibaret olan küçük suçlara bakmak kaza yetkisi gibi

geniş yetkileri vardı. Tek dereceli seçimle seçilen belediye başkanları ve meclisleri iki dereceli seçimle gelen vilâyet idarelerinden daha fazla halkçı olan kurumlardı. Onun için, inkılâpçı Fransa'nın önemli niteliklerinden biri de, yoğun bir belediye hayatına sahip olması oldu.

22 Aralık 1789 tarihli kanun vilâyet idaresi konusunu ele aldı. Vilâyetin ikinci seçmenleri tarafından iki yıl için seçilen 36 üyeli bir Meclis, vilâyetin meselelerini müzakere edip bir karara bağlıyacak organı teşkil ediyordu. Bu Meclis kendi içinden 8 kişilik bir Direktuvar seçer, devamlı olarak görev başında bulunan bu heyet Meclisin yürütme unsurunu teşkil ederdi. Her Direktuvarın yanında bulunan bir genel savcı kanunların uygulanmasını gözetmekle görevliydi. Bakanlarla devamlı münasebette bulunmak suretile, kamu menfaatini temsil ederdi. Direktuvar vilâyetin bütün idaresini kontrol ederdi. Kıral vekillerinin eski yetkilerini devralmıştı. Şu halde, merkezî otoriteyi temsil edecek hiç bir dolaysız organa sahip olmamak suretile, vilâyet, yüksek burjuvazinin elinde bulunan küçük bir cumhuriyeti andırmaktaydı. Kazaların vilâyet teşkilâtına benzer birer teşkilâtı vardı (12 kişilik Meclis, 4 kişilik Direktuvar, kaza savcısı). Kazalar, özellikle, millî malların satışı ve nahiyelere vergi salınması ile görevlendirildi. Kantonların kendilerine özgü hiç bir teşkilâtları yoktu.

Vergi ödemeye bağlı seçim sistemine dayanan ademi merkezîlik, böylelikle, kıralcı merkezîliğin yerini almıştı. Merkezî iktidarın, burjuvazinin elinde bulunan mahallî yetkili makamlar üstünde hiç bir nüfuzu yoktu. Kıral bu mahallî makamların yetkilerini durdurmak hakkına sahipti; Millî Meclis ise bu makamlara yetkilerini geri verebilirdi. Oysa, ne kıral, ne de Meclis, vatandaşları vergi vermeğe ya da kanuna saygı göstermeğe zorlıyacak imkân ve vasıtalara sahipti. Siyasî buhran şiddetlenince, idarî ademi merkezîlik milletin birliğini tehdit eden ciddî tehlikelere yol açtı. İktidar her yerde seçim-

le gelmiş teşkilâtların elindeydi: Bu teşkilâtlar yeni düzene düşman olanların ellerine geçtiği takdirde, İnkılâp tehlikeye düşerdi. İnkılâbı savunmak için, iki yıl sonra, tekrar merkezileştirmeye dönmek lâzım geldi.

2. **Adlî ıslâhat.**

Adlî ıslâhat, idarî ıslâhatın yapılmasında hâkim olan zihniyetle yapıldı. Eski Kırallık Rejiminin uzmanlaşmış pek çok kaza çevresi kaldırıldı. Bunların yerine, millî hâkimiyetten doğmuş ve herkes için ayni olan yeni bir mahkemeler hiyerarşisi kuruldu. Yeni adlî teşkilât ferdî hürriyeti korumağa çalıştı. Bundan da, sanık lehine bir takım güvenlikler doğdu. O güvenlikler de, yakalandıktan yirmi dört saat sonra sanığın mahkemeye sevkedilmesi, kararların herkes önünde açık olarak bildirilmesi, mahkemede avukat bulundurmak mükellefliği gibi önemli yeniliklerdi. Milletin hâkimiyeti prensibinin uygulanması yargıçların seçimle gelmelerine ve jüri heyetinin kurulmasına yol açtı. Mansıpların satın alınması ve devredilmesi usulü kaldırıldı. Yargıçlar Hukuk fakültesinden diplomalı kimseler arasından seçildi. Bunlar yetkilerini millet adına kullandılar. Davaların olaylarla ilgili kısmının halli için vatandaşlara başvuruldu (şahitlik); suçun tahlili, savunmaların ölçülmesi ve karar da yargıçlara bırakıldı. Ancak cinayet davalarında jüri heyetine başvuruldu.

16 Ağustos 1790 tarihinde kabul edilen bir kanunla, Kurucu Meclis, hukuk konusunda, ingilizce bir terimi kullanarak, her kantona bir «sulh yargıcı» getirdi. Eylemli vatandaşlar arasından iki yıl için seçilen bu sulh yargıcı 50 liraya kadar olan para davalarına, istinafı kabil olmamak üzre, 100 liraya kadar olan para davalarına istinafı kabil olmak üzre bakmak yetkisine sahipti. Ayrıca, arabuluculuk kaza yetkisine (aile meclislerine başkanlık etmek... hakkına) sahip olmak gibi önemli bir ro-

lü vardı. Kanun hele bütün aile işlerinde hakemliğe de büyük bir yer vermişti. Bu sulh yargıçlarını teşkilâtlandırmak, çoğu zaman, zordu (hele ücretsiz çalışan yargıç yardımcıları işlerine pek muntazam devam etmezlerdi), ama, yine de öyleyken, büyük bir başarı kazandıkları muhakkak. Bu, Kurucu Meclisin kurduğu kurumların en sağlam olanlarından biriydi. Sulh yargıçlıklarının üstünde bulunan «kaza mahkemesi» altı yıl için seçilmiş beş yargıçla, kıral tarafından tayin edilen bir savcıdan kuruluydu. Sulh yargıçlarının verdikleri kararlara istinaf mahkemesi olarak bakmak, 100 liradan aşağı para davalarına, istinafı kabil olmamak üzre, bakmak yetkisi vardı. 100 liradan fazla para davaları hakkında verdiği kararlar istinaf edilebilirdi. Bununla beraber, özel bir istinaf mahkemesi kurulmadı. Kaza mahkemelerinin birbirlerinin verdikleri kararlara birer istinaf mahkemesi olarak bakmak gibi bir görevleri de vardı.

20 Ocak, 19 Temmuz ve 16 Eylül 1791 tarihli kanunlar, cinayet davaları konusunda, üç kaza derecesi getirdi. Her nahiyede belediye kurallarına aykırı hareketlerden doğan suçlara bakmak üzre, belediye memurlarından kurulu basit bir inzibat mahkemesi vardı. Nahiyede, adi suçlara bakmak üzre bir sulh yargıcı ve iki hakemden kurulu bir asliye ceza mahkemesi vardı. En son, vilâyet merkezinde bir «cinayet mahkemesi» bulunurdu. Bu mahkeme seçimle gelmiş bir başkan ve üç üye ile, kovuşturmalar yapmakla görevli kıral tarafından tayin edilmiş bir savcıdan, cezanın yerine getirilmesile görevli bir kıral komiserinden kuruluydu. Önceden tespit edilmiş adaylar arasından seçilen sekiz kişilik bir jüri kovuşturma yapılıp yapılmamasına karar verirdi (suç jürisi), adaylar arasından seçilmiş on iki kişilik bir jüri ise, sanığa yüklenen suç hakkında karar verirdi (karar jürisi). Jüri üyeleri dar gelirli eylemli vatandaşlar arasından seçilirdi. Bu mahkemenin verdiği kararlar istinaf edilemezdi. 25 Eylül 1791 de Ceza Kanununu kabul ederek, Ku-

rucu Meclis dinden sapma, kıral aleyhine işlenen suçlar gibi «hayali suçları» kaldırdı, belediye suçları, hafif suçlar, ağır suçlar gibi üç suç şekli kabul etti. Mahkeme kararile verilen cezalar şahsi idi ve ayni suç için herkese ayni ceza verilirdi.

Adlî hiyerarşinin en yüksek noktasında iki millî mahkeme vardı. 27 Kasım 1790 tarihli kanunla kurulan «temyiz mahkemesi» her vilâyetten seçilmiş birer yargıçla teşkil edilen bir heyet olup, bir çok mahkemelerin verdikleri kararları bozabilirdi; ama, yalnız muhakeme usullerinde yapılmış hatalara ve kanuna aykırı işlemlere bakmak yetkisi vardı. Temyiz mahkemesinin bozduğu kararlar ayni yetkilere sahip başka bir mahkemeye gönderilirdi. 10 Mayıs 1791 tarihli kanunla kurulan «Yüce Millî Divan»ın devletin güvenliği aleyhine işlenmiş suçlar gibi, bakanların ve yüksek memurların işledikleri suçlara da bakmak yetkisi vardı.

Mütecanis ve akla uygun olan bu adlî teşkilât kıraldan bağımsızdı. Adalet her zaman kıral adına görülmekle beraber, milletin kendi malı haline gelmişti. Ama, siyasî iktidar gibi, idarî iktidar gibi, adlî iktidar da, aslında, vergiye bağlı seçim sistemine dayanan burjuvazinin elindeydi.

3. Millet ve kilise.

Eski Kırallık Rejimi zamanında devlet ile kilisenin alanları birbirlerinin içine öyle girift bir şekilde girmişti ki, devlet ve idare ıslâh edilince, rahipler düzeninin de ıslâh edilmesi mutlaka şarttı. Rahipler düzeninde girişilen ıslâhat İnkılâp düşmanlığına son derece elverişli bir dinî anlaşmazlığa sebep oldu. Çoğu samimî dindar olan Kurucu Meclis üyeleri böyle bir anlaşmazlığın doğmasını istemediler. Katoliklik halkın dini olmak imtiyazını muhafaza ediyordu, milletten yardım gören de yalnız oydu. Ama, hür Fransız kilisesi (gallicane) zihniyetini benimsemiş olan Kurucu Meclis üyeleri kendilerini kiliseyi ıs-

lâh edecek güçte ve kabiliyette görüyorlardı.

İlk önce, rahipler düzeninin gelir kaynaklarına ve mallarına el atıldı. 4 Ağustos 1789 gecesi aşar kaldırılmıştı. Malî buhranı halletmek için, 2 Kasım 1789 da, kilise malları milletin emrine verildi. Buna karşılık, rahipleri şerefli bir şekilde geçindirmek, ibadet masraflarını görmek ve yoksullara bakmak görevini millet kendi üstüne almıştı. Papazlar, Eski Kırallık Rejimi zamanında yılda aldıkları 750 liralık «güdük pay» yerine 1.200 lira ücret alacaklardı. Bu suretle, müsadere edilen kilise malları millî malların ilkini teşkil etti. Kilise malları ortadan kaldırılınca, tabiî ki, rahipler düzeninin eski teşkilâtı da tartışma konusu olmuştu.

Dinî tarikatlara bağlı rahipler düzeni 13 Şubat 1790 da ortadan kaldırıldı. Kamu oyu tarafından iyi gözle bakılmıyan bu düzen zaten çökmek üzereydi, pek çok malı ve emlâki vardı. Manastıra ya da tarikata girmek için sadakat yemini edilmesi yasak edildiğinden, buralara girecek papaz bulmak imkânsız hale geldi.

Manastıra bağlı olmıyan rahipler düzeni, 12 Temmuz 1790 da kabul edilip, 24 Ağustos 1790 da ilân edilen «Rahipler. medenî Anayasası» ile yeniden teşkilâtlandırıldı. İdarî çevreler, ayni zamanda, yeni kilise teşkilâtının da çerçevesi haline gelmiş, her vilâyette bir piskoposluk kurulmuştu. Piskoposlar ve papazlar, tıpkı öteki memurlar gibi, seçimle görev başına gelecekler, piskoposlar vilâyette, papazlar da kazada seçileceklerdi. Yeni seçilen din adamları üstleri tarafından, piskoposlar ise, papa tarafından değil, başpiskopos tarafından tayin edileceklerdi. İmtiyazlı birer heyet sayılan yüksek din adamları meclisleri kaldırıldı. Bunlar yerine, piskoposluk ruhani çevresinin idaresine katılan piskoposluk kurulları kuruldu. Fransa kilisesi, böylelikle. millî bir kilise haline gelmiş oluyordu. Kiliseye ve devlete ayni zihniyet can verecekti. 23 Şubat 1790 tarihli kararnameye göre, papazlar Pazar günü kiliselerde Millî Meclisin kararnamelerini okur-

lar ve yorumlarlardı.

Fransa kilisesi ile papalık arasındaki bağlar gevşedi. Papanın özel mektupları hükümet tarafından sansüre tâbi tutuldu, arpalık sahibi rahiplerin papaya gönderdikleri yıllık ödenekler kaldırıldı. Papa Fransa kilisesi üstündeki üstünlüğünü muhafaza ediyorsa da, her türlü kaza hakkı elinden alınmıştı. Oysa, Aix başpiskoposu Boisgelin'in deyimi ile, «Medenî Anayasayı vaftiz etmek» işini Kurucu Meclis papaya bıraktı. Medenî Anayasayı kilise hukuku bakımından kutsallamak ve tasdik etmek lâzım gelince, güçlükler başgösterdi. Bu işi papa mı, yoksa millî bir ruhanî meclis mi yapacaktı? İnkılâp düşmanı piskoposların eyleminden korkan Kurucu Meclis, millî bir ruhanî meclis fikrini reddetti. Böylelikle, papanın ocağına düşmüş oldu. Roma'da elçi bulunan kardinal de Bernis, 1 Ağustos 1790 da, Medenî Anayasanın papa Pie VI tarafından kutsallanmasını ve tastik edilmesini sağlamak emrini aldı. Kardinal de Bernis, Medenî Anayasaya düşman olduğundan, şüpheli bir tavır takındı. Aristokrat piskoposlarla mektuplaşıp, bunların ateş püsküren mektuplarını papaya iletti. Sonunda, gösterdiği mukavemetten dolayı papayı tebrik etti. Kurucu Meclisin kendisine verdiği ödevi başaramayışına sevindi.

İnsan hakları Bildirisini papa, evvelce, dine uygun değildir diye mahkûm etmişti. Papa bir çok zararlara uğramıştı. Arpalık sahibi rahiplerin gönderdikleri yıllık ödenekler kalkmıştı. Avignon papalığın hâkimiyetini reddetmişti, Fransa'ya katılmayı istiyordu. Pie VI ruhanî yetkisine bağlı olduğu kadar, cismanî gücüne de bağlıydı. Ruhanî meseleye girişmeden önce, papa cismanî meselede, hele Avignon meselesinde Fransa hükümetinin niyetlerinin neler olduğunu öğrenmek istedi. Fazla acele edip, cismanî menfaatlarını ruhanî menfaatlarına feda etmek düşüncesinde değildi. İşi uzattıkça uzattı, ve 24 Ağustos 1790 da Avignon meselesinde taraf tutmayı reddedip, Avignon'luların arzuhalini kırala gönderen Kurucu Meclisin mutedil tutumuna rağmen, tam bir pazarlı-

ğa girişti. Papanın yaptığı hesap yalnız kendi menfaatlarını tehlikeye atmakla kalmadı, vicdanları da bulandırdı, Fransayı hem din ve kilise ayrılığına, hem de iç savaşa sürükledi.

Bununla beraber, Medenî Anayasanın kıral ve papa tarafından muntazam bir şekilde uygulanmasını sağlamak için, Aix başpiskoposu Boisgelin tarafından idare edilen piskoposlar bir çok müdahalelerde bulundular. Piskoposlar münasebetlerin kesilmesini istemedikleri gibi, böyle bir şey olacağını da ummamışlardı. Kurucu Meclis'te milletvekili olarak bulunan piskoposlar 30 Ekim 1790 da «Rahipler Medenî Anayasası hakkındaki prensiplerin izahı» adlı bir eser yayınladılar; Anayasayı mahkûm etmemişler, ama, bunun papanın muvafakatı alındıktan sonra yürürlüğe girmesini istemişlerdi. Fransa kilisesine muhtarlığını kazandıran Medenî Anayasa, yürürlükte bulunan kilise hukukuna göre, Roma ve Fransa kiliselerinin mutlaka ayrılmasını gerektirmezdi. 1790 yılında, papanın dinî akide konusunda yanılmıyacağı henüz kabul edilmiş değildi. Fransız piskoposları papadan hukukî mesnetler elde etmek düşüncesinde idiler; bu mesnetler olmadan, kilise çevrelerinde ve piskoposluk kurullarında ıslâhatın uygulanabileceğine vicdanlarile inanmıyorlardı. Papa bir çok sebeplerle mukavemet etmeğe zorlandı. Bunda hâkim olan sebepler sadece dinî soydan sebepler gibi görünmüyor. Katolik devletler, hele İspanya papanın muhalif tutumunu teşvik etmişlerdi. Bununla beraber, Boisgelin papanın Fransa'yı din ve kilise ayrılığına sürüklemek istemiyeceğini son dakikaya kadar ummuştu. Çünkü, Boisgelin Medenî Anayasaya kilise hukuku şekillerini vermenin papaya düşen bir görev olduğunu düşünüyordu.

Artık beklemekten yorulan Kurucu Meclis, 27 Kasım 1790 da, bütün rahiplerin kırallığın Anayasasına, tabiî, bunun içinde yer alan Medenî Anayasaya sadakat yemini etmelerini istedi. Yalnız yedi piskopos yemin etti. Papazlar aşağı yukarı eşit, ama, mıntıkalara göre hiç de

eşit denmiyecek şekilde dağılmış iki guruba ayrıldılar. Güney-Doğuda «yemin edenler» ya da «anayasacılar» çoğunlukta olduğu halde, Batıda çoğunluk «yemin etmiyenler» de idi.

Medenî Anayasanın papa tarafından mahkûm edilmesi, bu durumun kuvvetlenmesine sebep oldu. Papa, 11 Mart ve 13 Nisan 1791 de yayınladığı mektuplarla, İnkılâbın prensiplerini ve Medenî Anayasayı mahkûm etti. Din ve kilise ayrılığı tamamlanmış oldu. Artık Fransa ikiye ayrılmıştı. Sadakat yemini etmiyenlerin gösterdikleri muhalefet İnkılâp düşmanı kaynaşmayı kuvvetlendirdi, dinî anlaşmazlık siyasî anlaşmazlığı iki misli arttırdı.

Kurucu Meclis üyeleri niçin böyle hareket ettiler? diye sorulabilir. Gerçekten, dinin devletten ayrılması, manevî sebepler yüzünden olduğu kadar, maddî sebepler yüzünden de imkânsızdı. Bu ayrılma ancak Medenî Anayasanın başarısızlığa uğramasından doğabilirdi. O zamanlar hiç kimse bu ayrılmayı istemiyor, hattâ aklından bile geçirmiyordu. Filozoflar kiliseyi devlete bağlamak ve rahipleri sosyal ilerlemeye hizmet ettirmek düşüncesinde idiler. Kurucu Meclis üyeleri ibadetlerini yerine getîren dindar kimseler olmamakla beraber, dine saygısı olan hıristiyanlardı. Tamamile katolik olan halka gelince, ruhî selâmetinin tehlikeye düşeceği endişesile, bu ayrılığı kabul etmiyecekti. Ayrılma, dine savaş ilân etmek diye yorumlanacaktı. Bu ise, İnkılâp düşmanlarının eline korkunç bir silâh vermek olurdu. Ayrılığı güçleştiren maddî imkânsızlıklar da kuvvetliydi. Rahipler düzeninin malları müsadere edilmişti. Şu halde, rahipleri beslemek, ibadet masrafları için bir bütçe hazırlamak lâzım geliyordu. Bu malî güçlükler ise, Fransa kilisesinin yeniden teşkilâtlandırılmasını gerektirmişti: Onun için, eski piskoposlukların yarısından fazlasının kaldırılması ve manastırlardan çoğunun kapatılması iktisadî bir tedbirden başka bir şey değildi. Dinî ıslâhat, böylelikle, idare-

nin yeni baştan kuruluşuna ve malî meseleye sıkı sıkı bağlanmış oluyordu.

4. Vergi ıslâhatı.

Siyasi kurumların kurucu burjuvazi tarafından yeni baştan kurulmasında hâkim olan prensipler, şikâyet defterlerinin esaslı dileklerinden biri olan vergi ıslâhatında da hâkim oldu. «Devlet masraflarından hissesine düşen pay» ya da «devlet masraflarına katılma» adını alan vergi karşısında eşitlik, bütün memleket için ayni olan vergi dağıtımının akla uygun hale getirilmesi, verginin şahsî ve yıllık gelir kaynaklarile mütenasip olarak salınması, Kurucu Meclis tarafından getirilen vergi sisteminin özelliklerini teşkil eder. Bu sistem vergi mükelleflerinin yükünü, muhakkak ki, epey azalttı. Arazi vergileri ile menkul servet üzerinden alınan vergilerin tesbitinde lüzumlu olan tapu harçları ile, pul ve gümrük resimleri dışındaki bütün dolaylı vergiler kaldırıldı.

Bu yeni sistemde üç büyük vergi vardı. 23 Kasım 1790 da getirilen «arazi vergisi», toprak gelirinden alınan vergi idi. Fiziyokratların prensibine göre, ana vergi buydu. Ama, erazi vergisinin salınması millî bir kadastro yapılmasını gerektirdi. Çünkü, vergilerin vilâyetler, komünler ve vergi mükellefleri arasında âdil bir dağıtımı ancak kadastro sayesinde mümkün olabilirdi. Komünlerin vergi ana defterleri, vergi mükelleflerinin beyanlarına göre hazırlandığından, Kurucu Meclis, eski vergilerin yekûnuna bakarak, her vilâyetin istediği vergi miktarını tesbit etmekle yetindi. 13 Ocak 1791 de getirilen «menkul servet vergisi», konutun kirası ya da kira değeri vasıtasile tesbip edilen geliri üzerinden alınmaktaydı. Kanun, aile masrafları için vergide indirim yapmaya karşılık, bekârların vergilerinde bir arttırma yapmayı öngörmüştü. 2 Mart 1791 de getirilen «kazanç vergisi» ticaret ve sanayi gelirlerinden alınan vergi idi.

Bu çeşitli vergilerin komünler tarafından yapılan dağıtımı bir çok tatsızlıklara sebep oldu. Komünlerin elinde bu nankör işi çoğu zaman iyi bir şekilde yürütecek ne imkân, ne de kendilerinde istek vardı. Vergi dağıtımını düzeltilmiş eski yirmide bir vergileri temeli üstünde yapmaktan ibaret olan yarım tedbir büyük hoşnutsuzluklara sebep oldu. Hele menkul servet vergisinin köylüleri ezip, şehir burjuvazisini kolladığı anlaşıldı. Şikâyetler ve vergi dağıtımı işinin ağır yürümesi karşısında, Kurucu Meclis, Haziran 1791 de komünlere yardım etmekle görevli bir takım komiserler tayin etti.

Yeni vergi toplama sistemi bu mahzurları daha da arttırdı. Belediyeler vergi toplamakla görevlendirildi: Kanun bu konuda uzman malî idare kurmadı. Seçimle gelen bir tahsildar kazada bütün paraları topluyor; vilâyette ise, genel bir veznedar Millî Hazine idaresinin emri ile ödeme yapıyordu. Mart 1791 de, en yukarı kademede kurulup, kıral tarafından tayin edilmiş altı komiserden teşekkül eden Millî Hazine idaresi bakanlıkların masraflarına ait ödeme emirlerini veriyordu.

Bu basit ve mütecanis vergi teşkilâtı, esas çizgilerile, bütün XIX uncu yüzyıl devamınca muhafaza edildi. Ama, kurulduğu günlerde, malî buhranın şiddetlenmesine yardım etti. Yeni sistemin işlemesi zamana bağlıydı. Oysa, 1 Ocak 1791 de eski vergiler kaldırıldığı halde, erazi vergisi yeni konmuş, menkul servet üzerinden alınan vergi ile kazanç vergisi henüz konmamıştı. 6 Ekim 1789 da getirilen gelirin dörtte biri nispetindeki vatanseverlik vergisinin tahsili uzun zaman isterdi. Necker tarafından girişilen borçlanma teşebbüsleri (9 Ağustos 1789 da % 4,5 faizli 30 milyon; 27 Ağustos 1789 da % 5 faizli 80 milyon lira) başarısızlığa uğramıştı. Oysa, rahipler düzeninden alınan borçların, satın alınan görevlere ait paraların, mansıp sahiplerine ait kefalet akçelerinin ödenmesi, çok geçmeden, din adamlarının maaşları, ibadet masrafları

devletin yükünü arttırmıştı. Devlet hazinesi bomboştu, devlet İskonto Sandığından aldığı avanslarla günü gününe yaşıyordu.

IV

Yeni bir sosyal dengeye doğru : Kaymeler ve millî mallar

Şartlar, kurucu burjuvazinin giriştiği iş üstünde ağır bastı ve kendisini. menfaatlarını tatmin eden bu akla uygun ve mütecanis yapıyı daha ileri götürmeğe zorladı. Kararlarında sertleşmek lüzumunu duyan bu burjuvazi, sonunda, toplumu, şüphe yok ki, hiç ummadığı, hattâ önceden sezmediği bir şekilde öyle altüst etti ki, bu sayede yeni rejiminin burjuva ve köylü gibi iki sağlam temel kazanmasına yardım etmiş oldu.

1. Kaymeler ve enflasyon.

Malî buhran para ıslâhatını ve bundan ileri gelen geniş sosyal sonuçları doğurdu. Kurucu Meclis, 2 Kasım 1789 da, rahipler düzeninin mallarını milletin emrine verdi. Hareketsiz duran bu serveti de «harekete getirmek» lâzım geliyordu. Meclis, 19 Aralık 1789 da, verdiği bir kararla, 400 milyon liralık kilise malını satışa çıkardı. Değeri millî mallarla karşılanan ayni miktardaki «kayme» yi de (assignat'yı da) piyasaya sürdü. Kayme henüz rahipler düzeni mallarile ödenebilen % 5 faizli devlet tahvilinden başka bir şey değildi; devletten alınacak bir parayı temsil ediyordu. Başlangıçta yalnız 1.000 liralık kaymeler çıkarılmıştı. Kaymeler, kilise malları satışı ile Hazineye girdikçe, devlet borçlarını itfa edecek şekilde, iptal edilip ortadan kaldırılacaktı.

İşlemin başarı kazanabilmesi için hızla yapılması gerekirdi. Oysa, kaymelerin piyasaya sürülmesi kolay olmadı. Durum kararsız görünüyordu; rahipler düzeni mallarını hâlâ kendisi idare etmekteydi, kilise ıslâhatı henüz kabul edilmiş değildi. Kurucu Meclis, bu yüzden, bir takım köklü tedbirler almak zorunda kaldı: 20 Nisan 1790 da, rahipler düzenine ait malların idaresini bu düzenin elinden aldı; bir ay sonra din ve ibadet bütçesini getirmiş, 14 Mayısta da millî malların satış şekillerini tayin etmişti. Oysa, Hazine hâlâ bomboştu, bütçe açığı günden güne artıyordu. Meclis aldığı bir takım tedbirlerle Hazine tahvili kaymeyi yavaş yavaş artık faizi olmıyan ve sınırsız bir ödeme gücüne sahip bulunan kâğıt para kayme haline getirmeğe doğru sürüklendi. 27 Ağustos 1790 da kayme banka kaymesi halini aldı ve tedavülde bulunan toplam değeri 1.200 milyon liraya çıkarıldı. Orta değerde (50 lira) olan kaymelerden sonra, 6 Mayıs 1791 de 5 liralık küçük kaymeler de piyasaya sürüldü. İlk başta borçları tasfiye etmek düşüncesile girişilen bu işlem, böylece hedefinden uzaklaşıp, bütçe açığını kapamağa doğru yönelmişti. Hele bunun iktisadî ve sosyal alanda sayısız sonuçları oldu.

Kayme-para, iktisadî bakımdan, hızla hakikî değerini kaybetti. Kayme çıkarma işlemleri arttırıldı. Meclis, 17 Mayıs 1790 da para ticaretine müsaade etmek suretile, kayme değerinin düşmesini kamçılamış oldu. Madenî para saklandı. Çok geçmeden, biri nakit para için, öteki de kâğıt para için iki ayrı fiyat teşekkül etti. Küçük kaymelerin çıkarılması değer düşmesini daha da arttırdı. 1790 yılında kambiyo % 5 - 25 düştü. 1791 Mayısında 100 liranın Londra piyasasındaki değeri 73 liraydı.

Kayme-para sosyal bakımdan da bir çok sonuçlar doğurdu. Para değerindeki düşüşün kurbanı olan halk sınıfları yaşama şartlarının zorlaştığını gördüler. Ücretlerini kâğıt para olarak alan kalfalar ve işçiler satın alma güçlerinin zaldığını anladılar. Hayat pahalılaştı. Gıda maddeleri fiatlarının yükselmesi, kıtlığın doğurduğu so-

nuçlara benzer sonuçlar doğurdu. Sosyal kaynaşma tekrar başladı. Hayat pahalılığı şehirli halk kitlelerini yüksek burjuvazinin karşısına dikmiş, bu burjuvazinin düşmesine yardım etmişti. Para değerinin düşmesi burjuvazinin bazı hizipleri için de zararlı oldu. Görevleri kaldırılan «mansıp sahipleri», birikmiş paralarını ya devlet borçlarına yatıran, ya da ipotek karşılığında ödünç para verme işinde kullanan Eski Kırallık Rejiminin irat sahipleri, para değerinin azalmasile, ellerine geçen paranın değerce düşük olduğunu gördüler. Paranın değerini kaybetmesi kazanılan servet için de zararlı oldu. Buna karşılık, ihtikâr yapanlar bunda çok para kazandılar. Hele kayme-para herkesin rahip mallarından bir miktar edinmesine imkân verdiği halde, gerçekte, Hazine tahvili kayme bu malları yalnız müteahhit, maliyeci, kaldırılan mansıpların sahipleri gibi devletten alacaklı olanların ellerine teslim edecektir. Kayme malî bir yarım tedbir olmaktan çıkıp, kuvvetli bir siyasî ve sosyal eylem vasıtası haline gelmişti.

2. Millî mallar ve burjuva mülkiyetinin kuvvetlenmesi.

Millî malların satışı ve kaymenin işleyiş tarzile, İnkılâp, toprak servetinin yeni bir dağılışına doğru yol aldı, bu da İnkılâbın sosyal niteliğini iyice belirtti. Netekim, millî malların satış şekilleri küçük köylülerin umutlarına karşılık vermedi: Köylülerin büyük bir çoğunluğu ya topraksız, ya da bağımsız yaşamalarına imkân vermiyecek kadar az toprak sahibi olduklarından, toprak meselesi, millî malları küçük parçalara ayırarak ve satışta kolaylıklar göstererek, toprak sahibi köylü sayısını arttırmak suretile halledilebilirdi. Derebeylik haklarının kaldırılmasile evvelce girişilen toprak ıslâhatı böylelikle halledilmiş olurdu. Malî ihtiyaçlar baskın çıktı: Bu, burjuvazinin menfaatlarına da uyuyordu. Derebeylik haklarından parasını verip azat olmak işinde olduğu gibi,

milli malların satışında da mesele köylü kitlesi hesaba katılarak ortaya konmadı. Bu satışlar varlıklı olanların hâkimiyetini kuvvetlendirdi.

14 Mayıs 1790 da çıkarılan kanuna göre, rahipler düzeninin malları kaza merkezinde açık arttırma ile ve parçalanmadan, işletme halinde satılacaktı. Öne sürülen bütün şartlar köylülerin aleyhineydi. Öte yandan, bu mallar üstündeki eski icar sözleşmeleri muhafaza edildi. Bununla beraber, köylülerin bir kısmını yeni burjuva düzenine kazanmak maksadile, Kurucu Meclis ödemelerin % 5 faizle ve on iki taksitte yapılmasına ve ayrılan arazi parçalarının arttırma ile satışı müzayedenin imkânlarını aştığı takdirde, daha küçük parçalamaya gidilmesine müsaade etti. Onun için, bazı mıntıkalarda köylüler kendi köylerinde satışa çıkarılan toprakları almak için bir araya geldiler. Ayrıca, zora başvurarak toprak fiyatlarını arttıranları bertaraf ettiler. Köylünün toprak mülkiyeti kuvvetlendi. Böylelikle, Cambrésis'de, Pikardiya'da, Laon ya da Sens memleketlerindeki köylüler toprak sahibi oldular. Köylülerin 1791 ve 1793 yılları arasında Cambrésis'de satın aldıkları topraklar, burjuvazinin satın aldıklarından on misli fazla idi. Ama, yine de öyleyken, rahipler düzenine ait malların satışından faydalananlar ötedenberi toprak sahibi olan rençberler, büyük erazi kiralayan çiftçiler ve en çok da burjuvazi oldu. Ziraat gündelikçilerinin ya da küçük köylülerin birazcık toprak sahibi oldukları pek az görüldü. Büyük kilise malikânelerinin bölünmesile işletmenin parçalanmasına ve köylülerin ya ortakçı ya da icarcı olarak topraktan faydalanmağa çağırılmalarına rağmen, toprak meselesinde hiç bir değişiklik olmadı. Çok geçmeden, kaymenin değerini kaybetmesi sayesinde, ihtikârcı ve madrabaz «kara çeteler» büyük servetler kazandılar.

* * *

Görülüyor ki, Kurucu Meclis pek büyük bir işe gi-

rişmiştir. Bu teşebbüs siyasî, idarî, dinî, iktisadî bütün alanları içine almaktadır. Fransa ve millet gençleştirilmiş, yeni toplumun temelleri atılmıştır. Aklın ve Aydınlık devrinin çocukları olan Kurucu Meclis üyeleri mantıklı, aydın, biteviye bir bina kurmuşlardı. Ama, burjuvazinin çocukları olduklarından, haşmet ve debdebe ile ilân edilen hürriyet ve eşitlik prensiplerini kendi sınıflarının menfaatları tarafına döndürmüşlerdi. Bunu yapmakla, hâkimiyeti yıkılan aristokratlarda ve eski imtiyazlı sınıflarda hoşnutsuzluk uyandırdıkları gibi, halk sınıfları ile halkçılarda da hoşnutsuzluk uyandırmışlardı. Meclis daha dağılmadan, eserini daha tamamlamadan önce bile, bir çok güçlükler tarafından tehdit edilmişti. Netekim, yeni milleti vergi vermeğe dayanan seçimle gelmiş burjuvazinin dar temeli üstüne oturtmakla, Kurucu Meclis eserini bir çok zıtlıklara mahkûm etmiş bulunuyordu. Bir türlü uzlaşmak bilmiyen aristokrasi ile mücadele etmek zorunda kalan, ama, sabırsızlanan halkı da iten bu meclis, burjuva milleti istikrarsızlığa, çok geçmeden de savaşa mahkûm etmişti.

Yeni iktisadî, ama, burjuva iktisadî olan bir çok bağlar yeni birliği perçinlemişti. Derebeylik devrindeki parçalanmanın kökünden yıkılmasile, iç mübadelenin serbest hale gelmesile, millî pazar birleştirilmiş oldu. Memleketin türlü kısımları arasındaki iktisadî münasebetler, böylelikle, kuvvetlenmiş ve tesanüt belirmişti. Millet, yabancı karşısında «gümrük sınırlarının geri itilmesi» ile ve millî istihsalin yabancı rekâbetine karşı korunmasile tarif ediliyordu. Ama, kurucu burjuvazi bu birliği kurarken, ayni zamanda, iktisadı serbest bırakmakla, Halkı da parçalamış, dağıtmıştı. Loncaların ve imalât kurullarının ortadan kaldırılması, tekelleri ellerinden giden ustaları öfkelendirmekten başka bir şeye yaramadı. Zahire ticaretinin serbest olması, ovalardaki halk gibi, şehirlerdeki halk sınıflarının da burjuvaziye düşman kesilmelerine sebep oldu. Ziraatın serbest bırakılması da köylülerde düşmanlık duyguları uyandırmamış değildir. Bütün

bunlar yetmiyormuş gibi, yoksul köylülerin yaşamasını güven altına alan ortak haklar da mahkûm edilmiş göründü. İşlerin tanzim suretile düzenlenmesine ve eski iktisada bağlı olan halk kitlelerinin uğradıkları hayal kırıklığı, bunların. bir sınıfın dar menfaat sınırları içinde yaratılan bir vatandan yüz döndürmeleri tehlikesini ortaya atmıştı.

Siyasî hayatın vergi vermeye bağlı seçim sistemi ile teşkilâtlandırılması yüzünden, halk kitleleri bu hayatın dışında bırakılmıştı. Eşitliği nazarî olarak ilân etmekle, Eski Kırallık Rejimi toplumunu bölmelere ayıran «loncaları» (heyetleri) kaldırmakla, sosyal münasebetlerde ferdî görüşü getirmekle, Kurucu Meclis üyeleri, hiç şüphe yok ki, herkesin hep bir arada bulunacağı bir milletin temellerini atmışlardı. Ama, mülkiyet hakkına hiç bir zaman kaybolmıyan tabiî haklar safında yer vermekle, kurdukları esere hakkından gelemiyecekleri bir zıtlık getirmiş oldular. Köleliğin muhafaza edilmesi ve seçim hakkının .vergi verme esasına göre teşkilâtlandırılması, bu zıtlığı iyice ortaya çıkardı. Siyasî haklar zenginliğe ve servete göre ayarlandı. Üç milyon eylemsiz vatandaş siyasî haklardan yoksun bırakılınca, birinci seçmenleri teşkil eden dört milyondan fazla eylemli vatandaş mı, yoksa ikinci seçmenleri, yani asıl seçmenleri teşkil eden 50.000 vatandaş mı milleti vücuda getirecekti?

Kurucu Meclisin eserini sahte millî hâkimiyet prensibi altında sembolleştiren ünlü «Millet, Kıral, Kanun» formülü hiç bir şüpheye yer bırakmıyacak kadar açıktı. Millet varlıklı burjuvazinin dar sınırları içine sıkıştırılmıştı. Vergiye bağlı seçim sistemi ile teşekkül eden millet, İnkılâp düşmanlığının ve savaşın darbelerine mukavemet edemiyecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KURUCU MECLİS VE KIRALIN KAÇIŞI (1791)

Kurucu Meclisin siyasî kurumları kurma işi, birbirine zıt hamlelerin baskısı ile, daha 1791 de çatlaklar vermeğe başlamıştı. Aristokrasi her türlü taviz vermeyi inatla reddedip, üçler, *yani Barnave, Du Port, Lameth tarafından tasarlanan yeni uzlaşma şeklini imkânsız kılarken, yabancı devlete başvurma iyice göze batar hale gelmiş, ve istilâ korkusu halkın zihnindeki* aristokrat suikastı *fikrini yeniden canlandırılmış ve kuvvetlendirmişti. Böylelikle, millî mesele yavaş yavaş ön plâna geçmiş, eski Halk içindeki sosyal gerginliklerin şiddetlenmesine yardım etmiş, ve vergi vermeğe dayanan seçime bağlı burjuvazi iktidarının temelini teşkil eden zayıf dengeyi yıkmıştı.*

I

İnkılâp düşmanlığı ve halkın ilerlemesi

La Fayette tarafından güdülen siyasetin daha 1790 yazında iflâs etmiş olduğu görüldü. Aristokrasi ile burjuva toplumunun uzlaşmaları imkânsızdı. Din ve kilise ayrılığı ile sadakat yemini etmiyen rahiplerin çıkardıkları

kaynaşma, aristokrasinin muhalefetini kuvvetlendirmişti. Kaymenin değerinin düşmesi ve iktisadî buhran, halk hareketlerine yeni bir hız vermişti.

1. İnkılâp düşmanlığı: Aristokratlar, göçmenler ve sadakat yemini etmeyen rahipler.

İnkılâp düşmanı muhalefet, şimdi, göçmenlerin, aristokratların ve sadakat yemini etmeyen rahiplerin çabalarını birleştirmişti.

Memleket sınırlarında göçmen kaynaşması iyice belirdi. Başlıca göçmen merkezleri Renanya'da (Coblence, Mayence, Worms), İtalya'da (Torino), ve İngiltere'de idi. Yabancıların İnkılâp aleyhinde müdahalede bulunmalarını sağlamak için, göçmenler türlü dolaplar çevirmekteydiler. Kont d'Artois, Mayıs 1791 de, imparator Leopold II ile Mantova'da bir görüşme yaptı, ama, imparator müdahalede bulunmaya yanaşmadı.

Artık yalnız Anayasa alanında kalmakla yetinmiyen aristokrat kaynaşma memlekette iyice alevlendi. «Karalar» denilen aristokratlar kaymeyi itibardan düşürmüşlerdi, millî malların satışını güçleştirmeğe çalışıyorlardı. Silâhlı hareketler çoğalmağa başladı. «Hançerli şövalyeler», Şubat 1791 de, kıralı Tuileries sarayından kaçırmağa kalkıştılar. Vivarais'nin güneyinde bulunan ve Ağustos 1790 da 20.000 kıralcı millî muhafız tarafından kurulan Jalès ordugâhı, Şubat 1791 de, ancak kuvvet kullanarak dağıtıldı. Haziran 1791 de ise, baron de Lézardière, Vandée'de isyan çıkarmağa kalkıştı. Aristokratlar her yerde kaynaşma halindeydiler.

Sadakat yemini etmiyen rahiplerin çıkardıkları kaynaşmalar İnkılâp düşmanı muhalefete yeni bir hamle verdi. Davalarını soyluların davaları ile birleştiren sadakat yemini etmemiş rahipler İnkılâp düşmanlığının birer âleti kesildiler. Dinî ayinler yapmakta, vaftiz, nikâh, vb. gibi kutsallama merasimlerini yürütmekte devam ediyorlardı. Memleket halkı ikiye ayrıldı. Halktan pek çok kim-

seler, «iyi rahipler» i yüzüstü bırakıp ruhî selâmetlerini tehlikeye atmayı göze almak istemediklerinden, sadakat yemini etmiyen rahipler halkın bir kısmını İnkılâp düşmanı muhalefete sürüklediler. Karışıklıklar iyice artınca, Kurucu Meclis, 7 Mayıs 1791 de, sadakat yemini etmiyen rahiplerin sadece müsamaha edilen ibadet şartları içinde dinî ayinler yapmalarına izin verdi. Sadakat yemini etmiyen rahiplerin rekabetine mukavemet edememekten korkan Kurucu Meclis üyeleri buna pek kızdılar. Dinî savaş aldı yürüdü.

2. Halkın ilerlemesi: Sosyal buhran ve siyasî davalar ve istekler.

Ayni zamanda, gelişmekte olan inkılâpçı muhalefet Millî Meclisin güttüğü ikisi ortası siyaseti bayağı işlemez hale getirdi.

Sadakat yemini etmiyen rahiplerin kaynaşmasına, bu sefer de papaz düşmanı kaynaşma karşı çıktı. Dinî mücadele yalnız aristokrat partinin (tarafın) kuvvetlerini iki misli arttırmak gibi bir sonuç doğurmakla kalmadı, ayni zamanda, papaz düşmanı bir partinin teşekkül etmesine de sebep oldu. Medenî Anayasaya sadakat yemini etmiş rahipleri savunmak için, Jacobin'ler Roma kilisesinin katolikliğine hücum ettiler, bu kilisenin batıl şeylere inanmasını ve taassubunu suçladılar. Bu propagandayı geliştiren «Köylü gazetesi» nde şöyle denilmişti:

> «Roma katolikliğine ve papanın yetkilerine pek az müsamaha gösterdiğimizden ötürü bizi yerdiler. İmanın ölümsüz ağacını korumadığımızdan ötürü bizi yerdiler. Oysa, bu dokunulmaz ağaca yakından bakılınca, şu görülür: taassup bu ağacın bütün dallarını öyle sarmıştır ki, bu dallardan birine vuruldu mu, öteki dallara da kendiliğinden vurulmuş olur.»

Papaz düşmanı yazarlar cesarete gelip, din ve ibadet bütçesinin kaldırılmasını istediler, vatansever ve medenî bir din ve ibadet fikrini ortaya attılar: Büyük Federasyon millî bayramı, zaten, bunun ilk şekliydi.

Sadakat yemini etmemiş rahiplerin kaynaşmasına halk kaynaşması da karşı çıkmıştı: Kıralın ve sadakat yemini etmiyenlerin birleşmeleri, halkçıların ilerlemelerini kamçıladı. Robespierre, daha 1789 da, herkese seçim hakkı tanınmasını istemişti. Halk kulüplerinin çoğalması sayesinde, halkçı parti gelişti. Öğretmen Dansard, 2 Şubat 1790 da, Paris'te ilk «Kadın ve erkek kardeşlik Derneği» ni kurmuştu. Eylemsiz vatandaşları üyeliğe kabul eden bu halk dernekleri Mayıs 1791 de bir merkez komitesi kurdular. Nisan 1790 da kurulup, hakikî bir mücadele topluluğu olan Cordelier Kulübü, aristokratları gözetliyerek, idare kurumlarını kontrol ederek, soruşturmalar yaparak, ianeler toplayarak, arzuhaller vererek, gösteriler yaparak, gerekirse isyanlar çıkararak, hareketi beslemekte ve yetiştirmekteydi. «Halkın dostu» gazetesinde Marat, «Demirden ağız» gazetesinde Bonneville, hareketi teşvik etmekteydiler. Hattâ bazı halkçılar, cumhuriyetçi olduklarını ilân etmişler, Robert'in «Millî haberci» gazetesi etrafında toplanmışlardı.

Sosyal kaynaşmalar 1791 ilkbaharında yeniden başladı. Nivernais ile Bourbonnais'de, Quercy ile Périgord'da köylü karışıklıkları çıktı. Paris işçileri kaynaşma halindeydi. İşsizlik azalmamış, lüküs eşya yapan sanayi çökmüştü. Hayat pahalılaştı; mürettipler, nalbantlar, doğramacılar gibi zanaatçılar, en az (asgarî) ücret istemek üzre, teşkilâtlandılar. Kardeşlik dernekleri ve halkçı gazeteler işçilerin davasını savunuyor ve iktisadî hürriyetten teşvik gören yeni derebeylik dedikleri müteahhitleri ve büyük tüccarları suçluyorlardı. Sosyal kaynaşma, halkçı kaynaşmayı kuvvetlendirmişti.

3. Kurucu burjuvazi ve toplumun sağlamlaştırılması.

Bu çifte tehlike karşısında, Kurucu Meclis siyasetini sertleştirdi. Burjuvazi, aristokrat İnkılâp düşmanlığının fesatlarından, çevirdiği dolaplardan korktuğu kadar, halk hareketinin ilerlemesinden de korkmaktaydı. La Fayette halkın gözünden düşüp, şimdi de, kıral yanındaki itibarını tamamile kaybedince, Mirabeau bir an için ön plâna geçmiş göründü.

7 Kasım 1789 tarihli kararname ile bakanlıktan uzaklaştırılan Mirabeau, kendisini para ile satın almış olan sarayın hizmetine geçmişti. Kırala sunduğu ilk muhtıra 10 Mayıs 1790 tarihlidir. Etkin bir kıral iktidarına taraftar olduğundan, kırala savaş ve barış ilânı hakkının tanınmasını kabul ettirmek için çabalamıştı. Louis XVI ya geniş bir propaganda ve ahlak bozma plânı salık verdi. Bunda, bir parti kurmak söz konusuydu. Sonra, kıral Paris'ten ayrılacak, Meclisi dağıtacak ve halka başvuracaktı. Saray bu plânın yalnız ahlak bozma ile ilgili tarafını ele aldı. Kıral ödeneğinin vekilharcı olan Talon hafiye ve suç ortağı sayısını arttırdı. La Fayette'e güveni olmayan Louis XVI, Mirabeau'ya da güvenmemekteydi. Mirabeau siyasetinin başarısızlığa uğramasına, zaten, vakit de kalmadı: Kendini Saraya satmış olan bu adam 2 Nisan 1791 de ansızın öldü. Onun ölümü ile İnkılâbın belli başlı aktörlerinden biri İnkılâp sahnesinden çekilmiş oldu.

«Üçler» yani Barnave, Du Port, Lameth hemen Mirabeau'nun yerine geçtiler. Aristokratların fesatlarından ve çevirdikleri dolaplardan çok, halkçıların ilerlemelerinden telâşa düşen üçler de, şimdi, İnkılâbı durdurmak düşüncesindeydiler. Saraydan aldıkları para ile «Logographe» adlı yeni bir gazete çıkardılar. La Fayette'e sokulup, sağa doğru kaydılar. Kurucu Mecliste hâkim olduklarından, bunu da ayni yola gitmeğe zorladılar. Eylemsiz vatandaşlar millî muhafız teşkilâtından çıkarıldı, toplu olarak arzuhal verilmesi yasak edildi, 14 Haziran 1791

de işçilerin birleşmelerini ve grev yapmalarını yasak eden La Chapelier kanunu kabul edildi. Solcuların bu vesile ile gösterdikleri davranışı bu gerici siyasî şartlar izah eder. Robespierre sustu. Oysa, her fırsatta, halkın haklarını, aydın görüşlülükle ve metinlikle savunmuştu. 27 ve 28 Nisan 1791 de millî muhafız teşkilâtı üstünde yapılan müzakerelerde de şunları söylemişti:

> «Şanlı İnkılâbımızı kim yaptı? Zenginler mi, güçlü kuvvetli insanlar mı? Bu İnkılâbı yalnız halk arzu edebilirdi, yapabilirdi; bu sebeple de, İnkılâbı yalnız halk savunabilir.»

Le Chapelier kanununun şumulü, bir dereceye kadar, Marat'nın bile gözünden kaçtı. O, bu kanuna, en çok, toplantı ve arzuhal verme hakkını kısıtlıyan siyasî gericilik kanunu diye baktı. «Halkın dostu» gazetesinin 18 Haziran 1791 tarihli sayısında şunları yazdı:

> «Menfaatları üstünde usul ve nizam dairesinde müzakerelerde bulunmak için toplanmak hakkını kalabalık emekçi ve işçi sınıfının elinden aldılar... İstedikleri biricik şey, vatandaşları tek başlarına bırakmak ve bunların kamu işlerile toplu olarak uğraşmalarını önlemektir.»

Aristokrasi ile uyuşma siyaseti yeniden ele alındı. Üçler ve La Fayette, demokrasiden korktukları için, Anayasayı tekrar gözden geçirmek, seçim hakkı veren vergi nisbetini arttırmak, kıralın iktidarını ve yetkilerini kuvvetlendirmek düşüncesindeydiler. Ama, bu siyaset hem kıralla anlaşma sayesinde, hem de «karaların» ve aristokratların yardımı ile yürütülebilirdi. Aristokrasinin gösterdiği mukavemet bu siyaseti yürümez hale getirdi. Zaten, kıralın kaçışı da bu siyasetin ne kadar faydasız ve boş olduğunu bütün çıplaklığı ile ortaya koydu.

II

İnkılâp ve Avrupa

Memleket dışından gelen güçlükler, memleket içindeki karışıklıklara eklenince, Kurucu Meclisin durumu 1791 yılında büsbütün güç hale geldi. Derebey aristokrasi ile kapitalist burjuvazi, kıralcı istibdat ile hürriyetçi hükümet idaresi nasıl birbirine muhalif ise, yeni Fransa ile Eski Kırallık Rejimine bağlı Avrupa da öyle birbirine muhalifti. Devletler arasındaki rekabetler bunların dikkatini bir süre için Fransa işlerinden uzaklaştırmıştı. Mutlak iktidarlarını ve sosyal üstünlüklerini tekrar ele geçirmek için, göçmenler ile Louis XVI yabancı memleketlerden yardım isteyince, anlaşmazlığı ve çatışmayı kaçınılmaz hale getirdiler.

1. İnkılâbın yayılması ve aristokrasinin gericiliği.

İnkılâpçı fikirlerin propagandası ve yayılması, kıralları daha işin başında, endişeye düşürdü. İnkılâp olayları ve 1789 prensipleri, halkları harekete getirecek ve kıralların mutlak iktidarını sarsacak büyük bir yayılma gücüne sahipti. Fransa olayları, her yerde, doymak bilmez bir merak uyandırdı. Meselâ, Mayence'lı George Forster, İngiliz şairi Wordsworth, Rus yazarı Karamzin gibi, hakikî «hürriyet hacısı» bir çok yabancılar Paris'e akın ettiler... Siyasî mücadelelere karıştılar, kulüplere sık sık devam ettiler ve İnkılâbın fikirlerini yayan eylemli birer propagandacı kesildiler. Bunlar arasında en ateşli olanları Savoie'lı, Brabant'lı, İsviçreli, Renanyalı siyasî mültecilerdi. İsviçreli, hele Cenevreli ve Neuschâtal'li mülteciler daha 1790 da «Helvetya Kulübü» nü kurmuşlardı.

Andınlık felsefesinin sınırlar ötesinde, burjuvazi ya da soylular arasında ilerlemesi, en çok Almanya ile İngil-

tere'yi İnkılâbın yayılmasında hassas hale getirdi.

Almanya'da profesörler ve yazarlar, Mayence'ta Üniversite kitaplığı müdürü Forster, Hamburg'ta şair Klopstock, Prusya'da Kant ve Fichte gibi filozoflar coşup heyecana geldiler. Tübingen'de Üniversite öğrencileri bir hürriyet ağacı diktiler. Hareket dar aydın çevreleri aşıp, burjuvaziyi ve köylüleri sardı. Ren nehri kıyısındaki memleketlerde, Palatinat'da köylüler senyörlere verilen derebeylik haklarını ödemek istemediler. Saksonya'da, Meissen mıntıkasında köylü karışıklıkları patlak verdi. 14 Temmuz 1790 da burjuvazi tarafından Hamburg'ta bir merasim yapıldı; bu merasime katılanlar yakalarına üç renkli şeritler takmışlar, bir genç kız korosu Hürriyetin iktidara gelişini terennüm etmiş, şair Klopstock da «Onlar ve biz değil» adlı şiirini okumuştu :

«Ey, Fransızların Hürriyeti,
Bin sesim olsa da, şanını terennüm edemem :
Ey ilâhî Hürriyet! Sözlerim
Pek, pek zayıf kalır, yaptıkların yanında senin...»

İngiltere'de, hürriyetçi partinin (Whig) şeflerinden biri olan Fox, kölelik aleyhdarı olan Wilberforce, filozof Bentham, kimyacı Priestley, İnkılâp lehinde olduklarını açıkça ilân ettiler. İdareci sınıflar başlangıçta İnkılâbı tuttularsa da, olaylar gelişip hızlanınca, İnkılâptan yüz çevirdiler. Yalnız radikaller, Anglikan kilisesini tutmıyanlar, kendi memleketlerinde de ıslâhat yapılmasını isteyip, İnkılâba muhabbet göstermekte devam ettiler. 1790 da Mançister'de bir «Anayasa Derneği» kurulurken, 1791 de de «Anayasa haberleri teşebbüs Derneği» de ortaya çıktı. Blake ve Burns, Wordsworth ve Coleridge gibi şairler İnkılâp karşısında daha başında gösterdikleri heyecanı ve coşkunluğu uzun zaman devam ettirdiler. Coleridge ise, 1798 de yazdığı «Fransa» adlı şiirinde, sekiz dokuz yıl önce, İnkılâp karşısında duyduğu neşeli sarhoşluğu hatırlatacaktır:

«Fransa, gazaba gelip, dev kolunu kaldırdı,
Yeri, göğü, denizleri titreten bir yemin etti,
Ayağını yere vurup, hür olacağına andiçti...»

Bununla beraber, Avrupa gericiliği kendini göstermekte gecikmedi. Aristokrasi derebeylik rejiminin kaldırılmasından sonra, rahipler ise, kilise mallarının müsadere edilmesinden sonra, İnkılâp düşmanı kesildiler. Eski Kırallık Rejimi sınıflarını inkılâpçı Fransa'nın karşısına dikmek için, göçmenler ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Kont d'Artois daha 1789 da Torino'ya yerleşmişti. İlk silâhlı birlikler 1790 da Trèves seçicisinin topraklarında kuruldu. Sınıf menfaatlarını vatanlarının menfaatlarından üstün tutan azametli yoksul göçmenler bir avuç kışkırtıcının hâkimiyeti altında bulunan Paris'i birkaç askerî birlik vasıtasile itaat altına alacağız diye böbürleniyorlardı. 1790 yılı başlarında, Almanya'daki hicivci yazarlar ile, Iena'da çıkan «Edebiyat gazetesi», Fransa'daki halkçı harekete hücum ettiler. İngiltere'de ise, toprak aristokrasisi ile Anglikan kilisesi gericilik bayrağını açtılar. 1790 yılında yapılan seçimlerde muhafazakârlar (tory) çoğunluğu kazandılar. Parlamento ıslâhatı geri bırakıldı. Kasım 1790 da, Edmund Burke, «Fransız İnkılâbı hakkında düşünceler» adlı kitabını yayınladı. İnkılâp düşmanlığının İncili haline gelen bu kitapta yazar, Fransız İnkılâbını aristokrasiyi mahvettiği ve kutsal bir kurum olan sınıflar hiyerarşisini yıktığı için mahkûm etti. Daha önce, Amerika asilerini tuttuğu için şöhret kazanmış olan Thomas Paine, Burke'nin kitabına, «İnsan hakları» adlı eseri ile sert bir cevap verdi. Paine'in bu kitabı halk arasında pek büyük yankılar uyandırdı. Burke İnkılâp düşmanı bir haçlı seferi fikrini ortaya attı. Tam bu sırada, 1791 ilkbaharında, Papa Pie VI Fransız İnkılâbının getirdiği prensipleri büyük bir debdebe ve ihtişamla mahkûm etmişti. İspanyol hükümeti ise, «Fransız vebası»nı durdurmak için, Pirene dağları boyunca askerî birliklerden bir kordon vücuda getirmişti. Louis XVI bü-

tün umutlarını Avrupa İnkılâp düşmanlığına bağlamış bulunuyordu.

2. Louis XVI, Kurucu Meclis ve Avrupa.

Louis XVI nın güttüğü siyasetin hedefi Avrupa aristokrasisinin dilekleri ile birleşmişti: Müdahalede bulunmaları için, Louis XVI, kırallara gizlice yalvarıyordu. Göçmenler de bu yolda faaliyet göstermekteydiler: Kont d'Artois Madrid'in askerî müdahalede bulunmasını istiyordu; böylelikle, Güneyde çıkarılan isyanlar desteklenmiş olacaktı. 1790 Kasımındanberi, göçmenlerin bakanı olan Calonne Prusya'ya güvenmekteydi. Prens de Condé'nin Coblence'ta kurduğu ordu yabancı askerî birliklere yolu açacak, Eski Kırallık Rejimi tekrar kurulacaktı. Louis XVI İnkılâbı sureta kabul etmiş, daha 1789 Kasımında, İspanya kıralı Carlos IV e kendisine zorla verdirilen tavizler aleyhinde bir itirazname göndermişti. 1790 yılı sonunda, memleketten kaçmağa karar verdi, Metz kalesine kumanda eden Nancy katili marki de Bouille'yi kaçması için gerekli tedbirleri almakla görevlendirdi. Plânı şuydu: Avrupa devletlerinden, çıkardığı kanunları tekrar gözden geçirmesi için, Meclise emir vermelerini istemek, bu müdahalelerini de sınırda yapacakları askerî bir gösteri ile desteklemelerini rica etmekti.

Kıralların hepsi de İnkılâba düşman olmakla beraber, her birinin tutumu başka başkaydı. Rus çariçesi Katerina II İnkılâp düşmanı bir haçlı seferi fikrile sureta coştu: «Fransız anarşisini yıkmak, ölümsüz bir şan ve şeref kazanmaktır» dedi. İsveç kıralı Gustav III kurulacak ittifakı idare etmeğe hazırdı, 1791 ilkbaharında Ren kıyısındaki Aachen (Aix-la-Chapelle) şehrine yerleşti, Prusya kıralı Friedrich-Wilhelm II ile Sardenya kıralı Victor-Amédée III te İnkılâp düşmanı davaya kazanılmıştı. Avusturya imparatoru Leopold II ile İngiliz hükümeti daha ihtiyatlı davranmışlardı. Alman kıralları en çok, aralarındaki rekabet ve erazi ele geçirmek ihtirası yüzün-

den bölünmüşlerdi; ittifakın başı olan imparator olmadıkça, hiç bir şey yapamalzardı. Oysa, Leopold II Anayasa ıslâhatlarına büsbütün düşman değildi. Fransa kıralının tahakkümünün zayıflamasına üzülmemişti. Kendi devletlerile ve doğu sınırlarile zaten başı dertteydi.

Kurucu Meclisin dış siyasetine, kırallarla İnkılâbı karşı karşıya getiren bir takım hukukî anlaşmazlıklar ve toprak anlaşmazlıkları hâkimdi.

Alsace'taki «derebeylik haklarına sahip prensler» meselesi, derebeylik haklarının kaldırılması yüzünden patlak vermişti. Alsace'ta malikâneleri bulunan bazı Alman prensleri zarara uğradıklarını gördüler ve Kurucu Meclisin verdiği kararlar aleyhine Alman Diyet Meclisine itirazda bulundular.

Avignon meselesi papanın Fransa aleyhinde tavır takınmasına yardım etti. Avignon ile Comtat-Venaissin papanın tahakkümü aleyhine ayaklandılar ve Eski Kıralllık Rejimini ortadan kaldırdılar. 12 Haziran 1790 tarihinde, Avignon Fransa'ya katılmak lehinde oy verdi. Kurucu Meclis tereddüt etti ve işi sürüncemede bıraktı. 24 Ağustos 1790 da, Avignon meselesi tartışılırken, Kurucu Meclis üyeleri papanın eline Fransa'dan şikâyet için yeni vesileler vermekten çekindiler. Tronchet'nin yaptığı teklif kabul edildi: Diplomasi meselelerinde teşebbüste bulunmak hakkı kırala ait olduğundan, Avinyonluların arzuhali kırala gönderildi. Kurucu Meclis, mevsimsiz verilecek bir oyla, Rahipler Medenî Anayasası münasebetile yapılmakta olan müzakerelere zarar vermek düşüncesinde değildi.

Bununla beraber, 1789 prensiplerinden doğan yeni bir devletler hukuku ortaya çıkmıştı. Kurucu Meclis, 22 Mayıs 1790 da fetih ve istilâ hakkını ihtişamla reddetmişti: Milletleri ancak insanların hür ve serbest bir şekilde ifade edilen arzusu vücuda getirir. Kasım 1790 tarihinde, Meclis Alman prenslerine şunu bildirdi: Alsace fetih ve istilâ hakkı ile değil, halkının arzusu ile Fransızdır; netekim, bu halk 14 Temmuz 1790 Federasyonuna

da katılmak arzusunu göstermişti. Zaten, 28 Ekim 1790 da, Merlin de Douai, yeni devletler hukuku prensiplerini ortaya koymaya çalışırken, hanedan devletinin karşısına millet denilen arzu ve iradeye bağlı birliği çıkarmıştı:

> «Sizinle Alsace'lı kardeşleriniz arasında, geçen yıl bu Meclisteki bütün eski ve yeni Fransızlar arasında teşekkül etmiş sosyal andlaşmadan başka meşru bir birlik sıfatı yoktur.»

Merlin de Douai bu sözlerile Halkın 17 Haziran 1789 da kendini Millî Meclis olarak ilân etmesi kararı ile Meclisin 19 Temmuz 1789 da kendini Kurucu Meclis olarak ilân etmesi kararına ima ediyordu. Ortaya «son derece basit» bir tek mesele çıkmıştı. O da şuydu:

> «Alsace halkı Fransız olmak şerefini diplomasi vesikalarına mı borçlu? Alsace halkı ile Fransız halkını birleştirmek için istibdat rejimi zamanında yapılmış andlaşmaların Alsace halkınca ne önemi var? Fransız halkı ile birleşmek istediği için birleşti; o halde, bu birliği meşru kılan Munster andlaşması değil, sadece Alsace halkının arzusu ve iradesidir.»

14 Temmuz 1790 Federasyonuna katılmakla, Alsace bu arzuyu göstermiş oluyordu.

Papa artık Rahipler Medenî Anayasasını mahkûm edince, Meclis, Mayıs 1791 de, halka danışmak için Avignon ve Comtat'yı işgal etmeye karar verdi; birleşme 14 Eylül 1791 tarihinde kabul edildi. Şu halde, yeni devletler hukuku, hükümdarların gözünde, inkılâpçı milletlerle birleşmek arzusunu gösteren halkları bu milletle birleştirmek hakkını inkılâpçı millet lehine ilân etmek manasına geliyordu. Eski Kırallık Rejimi diplomasisi

altüst olmuştu.

Bununla beraber, Meclis, Sarayın ekmeğine yağ sürecek bir savaştan çekinmekteydi. Alman prenslerine tazminat teklif etti, ama, Louis XVI bunlara bu teklifi reddetmelerini derhal salık verdi. Meclis Avignon'u Fransaya katmak işini mümkün olduğu kadar geciktirdi. Prusya, Avusturya ve Rusya, Polonya işinden başlarını kaldıramadıkları için, bu barış siyaseti gayet kolay uygulandı. İmparator Leopold, Katerina gibi, Friedrich-Wilhelm'in de Polonya meselesini kendi çıkarlarına göre yola koymak umudu ile Fransa'ya askerî müdahalede bulunmak meselesini ortaya attıklarını anladı, kendisi Batıda uğraşırken, bunlar Polonya meselesini halledeceklerdi. Bunun üzerine, çekimser kalmayı uygun buldu.

Kurucu Meclisin barış siyaseti kıralın kaçışı ile berbat oldu, İmparator Leopold'u Fransa işlerine müdahale etmeğe zorladı.

III

Varennes: Kıralın İnkılâbı inkâr etmesi (Haziran 1791)

Kıralın kaçması, Fransız İnkılâbının esaslı olaylarından biridir. Memleket içi plânda, kırallık ile inkılâpçı millet arasındaki muhalefeti uzlaştırmanın mümkün olmadığını ispat etti; memleket dışı plânda ise, anlaşmazlığı hızlandırdı.

1. Kıralın kaçışı (21 Haziran 1791).

Kıralın kaçması, kıraliçe Marie-Antoinette'in İsveçli dostu Kont Axel de Fersen tarafından epeydenberidir hazırlanmaktaydı. Bouillé ordusuna posta arabasile nakit

olarak yollanan parayı muhafaza etmek bahanesile, Sainte-Menehould ötesine kadar uzanan yol boyunca konak yerleri ve suvari birlikleri dizilmişti. Kıral Louis XVI, Châlons-sur-Marne ve Argone yolundan gidip, Montmédy'ye varacaktı. Uşak kılığına giren Louis XVI 20 Haziran 1791 günü gece yarısı Tuileries sarayından ayrılmıştı. Tam bu sırada, La Fayette şatonun (sarayın) nöbetçi karakollarını teftiş etmiş, herkesi görevi başında bulmuştu. Ama, Fersen'in kıraliçenin yanına serbestçe gidebilmesini sağlamak için, Tuileries sarayının kapılarından birinde uzun zamandır muhafız bulundurmamaktaydı.

Bu iş için ağır ve büyük bir kupa arabası yaptırılmış, bütün kıral ailesi içine tıkılmıştı. Araba yolda beş saat gecikti. Hiç kimsenin gelmediğini gören Châlons'dan sonraki karakollar geldikleri yerlere döndüler. 21 Haziranı 22 ye bağlıyan gece Varennes'e gelen kıral önceden bildirilen konak postasını yerinde bulamadı ve durdu. Bu sırada, kendisini artık gizlemiyen Louis XVI, Sainte-Menehould'da posta arabaları kâhyasının oğlu Drouet tarafından tanındı. Drouet, Varennes'de durmuş olan arabaya yetişti ve Aire köprüsünde barikat kurdurdu. Kıral yola düzülmek isteyince, köprünün kesildiğini gördü. Çanlar çalındı, köylüler toplandılar, koşuşan suvari askerleri halkla kaynaştılar. Kıral ailesi, 22 Haziran günü sabahı, bütün köylerden koşup gelen millî muhafızların ortasında, tekrar Paris yolunu tuttu. Olayı haber alan Bouillé, kıralın hareketinden iki saat sonra Varennes'e geldi. 25 Haziran günü akşamı, kıral, tüfeklerinin namlılarını yere doğru indirmiş askerlerin muhafazası altında ve bir ölüm sessizliği içinde Pariş'e varmıştı. «Kırallığın cenaze alayı» idi bu.

Louis XVI, kaçmadan önce, Fransızlara hitaben kaleme aldığı bildiride, niyetlerinin neler olduğunu iyice açığa vurmuştu. Bouillé ordusuna ulaşmak düşüncesindeydi. Oradan, Belçika ve Holanda'daki Avusturya ordusuna geçecek, sonra da, tekrar Paris'e gelip, Meclisi ve

kulüpleri kapatarak, mutlak iktidarı tekrar eline alacaktı. Louis XVI nın bütün gizli siyaseti, İspanya ile Avusturya'nın kendi lehinde müdahalede bulunmalarını sağlamak hedefini güdüyordu. Gizli memuru başrahip Fonbrune'ü daha 1789 Ekiminde İspanya kıralı Carlos IV ün yanına yollamıştı. Alsace'ta derebeylik hakları iddia eden prenslerle olan anlaşmazlığı şiddetlendirmek için, elinden gelen her şeyi yapmıştı. Louis XVI, çoğu zaman, bize tanıtıldığı gibi, basit ve zayıf, adeta sorumsuz bir insan değildi. Oldukça zeki bir insan olup, inatla güttüğü bir tek hedefi vardı; o da, millete ihanet etmek pahasına da olsa, mutlak tahakkümünü yeniden kurmaktı.

2. Varennes'in memleket içinde doğurduğu olaylar: Champs de Mars katliamı (17 Temmuz 1791).

Varennes olayı memleket içinde birbirine zıt sonuçlar doğurdu: Kıralın kaçışı, halk hareketi ile halkçı hareketin gelişmesine yol açtı, ama, halkın verdiği korku hâkim burjuvaziyi iktidarını kuvvetlendirmeğe ve kırallığı muhafaza etmeğe sürükledi.

Varennes olayından sonra, halkçı hareket hiç görülmedik bir kuvvet kazandı. Daha 21 Hazirandanberi Kurucu Meclisten Cumhuriyetin ilân edilmesini ya da birinci seçmenlere danışmadan kıralın akibeti hakkında karar verilmemesini istiyen Cordelier'ler «hele şükür, kıral da yok, artık hürüz» demişlerdi. Fazla olarak, kıralın kaçışı, halk kitlelerinde millî şuurun kuvvetlenmesine yardım eden esaslı bir unsur oldu. Kırallığın millet aleyhine yabancı ile işbirliği yaptığını halk kitlelerine ispat etti ve en ücra köylerde bile şiddetli bir heyecan uyandırdı. Herkes memleketin istilâ edileceğinden korktu, sınırlardaki askerî mevkiler kendiliğinden birer savunma yuvası haline geldi, Meclis, millî muhafız teşkilâtındaki 100.000 gönüllüyü çekti. Hem sosyal, hem de millî olan tepki 1789 da oynadığı rolü oynadı. Varennes'de kıralın kaçışını korumak için koşuşan suvari askerleri halk ta-

rafına geçtikleri zaman «Yaşasın millet!» diye bağırmışlardı. Savunma tepkisi gemi azıya aldı.. 22 Haziran 1791 akşamı Louis XVI yı Sainte-Menehould'da selâmlamağa gelen ve o civarın senyörlerinden bir olan kont de Dampierre, köylüler tarafından öldürüldü. 1791 yılındaki korkuda, millî heyecan, hiç şüphe yok ki, adeta sosyal kin ve nefret kadar önemli bir rol oynadı. Kıralın kaçışı, memleketin istilâya uğrıyacağının kesin delili olarak göründü; halk kitleleri, kelimenin askerî manasile, tamamile seferber hale geldiler.

Bununla beraber, kurucu burjuvazi soğukkanlılığını muhafaza etti. Köylü isyanlarından korktuğu kadar, şehirlerdeki halk hareketlerinden de ödü kopuyordu (Le Chapelier Kanunu 14 Haziran 1791 de kabul edilmişti). Meclis kıral ve veto işini geri bıraktı. Fransa'yı fiilen bir cumhuriyet olarak teşkilâtlandırdı. Ama, demokrasiye giden yolu bile bile kapadı. «Kıralın kaçırılması» efsanesini uydurdu. 21 Haziran akşamı, Barnave inkılâpçılara şöyle haykırmıştı: «Kılavuzumuz Anayasa, birleştiğimiz nokta da Millî Meclistir.» Robespierre'in itirazlarına rağmen, Louis XVI affedildi. Ancak, «kaçırma» işini tertipliyenler ile Meclise gönderdiği 26 Haziran 1791 tarihli mektupta bu işten tamamile sorumlu olduğunu kabul eden Bouillé aleyhinde kovuşturmalar yapıldı; ama, Bouillé kaçmıştı. Suç ortaklarından birkaçının 15 ve 16 Temmuz tarihlerinde suçlu olduklarına karar verildi. Barnave 15 Temmuz 1791 de verdiği sert ve şiddetli bir söylevle asıl hakikî meseleyi ortaya koydu:

> «İnkılâbı sona mı erdireceğiz; yoksa, İnkılâba tekrar mı başlıyacağız? Bir adım daha atmak, çok kötü ve suç sayılacak bir hareket; hürriyet çizgisinde bir adım daha atmak, kırallığı yıkmak; eşitlik çizgisinde bir adım daha atmak ise, mülkiyet hakkını yıkmak olur.»

Kıralın ettiği ihanete, aristokrasi tehlikesine rağmen, kurucu burjuvazi milleti mülk sahipleri milletin teşkil ettiği düşüncesindeydi. Bu burjuvaziye göre, İnkılâp sona ermişti.

Champs-de-Mars katliâmı (17 Temmuz 1791), burjuvazinin hakikî niyetlerinin neler olduğunu gösterdi. Cordelier'ler ve kardeşlik dernekleri tarafından ayaklandırılan Paris halkı Meclise arzuhaller yağdırmakta, gösteriler yapmaktaydı. Vatan mihrabında cumhuriyetçi bir arzuhal imzalamak için, Cordelier'ler 17 Temmuz 1791 de Champs-de-Mars'ta toplandılar. Karışıklık çıkarıldığını bahane eden Meclis, Paris Belediye başkanına toplantıyı dağıtmak emrini verdi. Örfî idare ilân edildi: Sadece burjuvalardan ibaret olan millî muhafızlar Champs-de-Mars'ı istilâ ettiler, ve önceden hiç bir ihtarda bulunmadan, silâhsız halka ateş ettiler. Halktan elli kişi öldürüldü. Bundan sonra, sert bir bastırma hareketine girişildi. Bir çok kimseler yakalandı, halkçı bir çok gazetelerin yayınlanması yasak edildi, Cordelier'ler kulübü kapatıldı, bir süre için halkçı partinin kafası koparıldı. «Üç renkli» burjuva tethişiydi bu.

Varennes olayının doğurduğu siyasî sonuçlara hiç bir çare bulunamadı. Vatansever parti birbirine düşman iki guruba ayrıldı. Jacobin'lerin muhafazakâr kısmı daha 16 Temmuz 1791 de ayrılmış, ve Feuillants manastırında yeni bir kulüp kurmuştu. Oysa, Robespierre tarafından idare edilen halkçılar Jacobin'ler içinde iyice sivrilirken, Feuillants kulübünde tekrar bir araya gelen Anayasacılar, La Fayette taraftarları ve Lameth taraftarları, tehlikeye düşen eseri korumak ve vergi vermeye dayanan seçim sistemine bağlı burjuvazinin siyasî üstünlüğünü muhafaza etmek için, kıralla ve «karalar» (aristokrasi) ile anlaşmaya hazırdılar. Ama, aristokrasi dediğinden hiç dönmedi, hiç şaşmadı.

Anayasanın tekrar gözden geçirilmesi meselesi, şimdi duruma hâkim olan «üçlerin» (Barnave, Du Port, La-

meth) istedikleri kadar ileri gitmedi. Ama, vergi vermeğe bağlı seçim sisteminin niteliği daha da ağırlaştırıldı. Seçmenlerin, duruma göre, 150, 200, ya da 400 iş günü değerinde mülk sahibi ya da bu değerdeki mülkün kiracıları olmaları istendi. Millî muhafızlar 28 Temmuz 1791 tarihli kanunla kesin olarak teşkilâtlandırıldı, bu teşkilâta girmek hakkı yalnız eylemli vatandaşlara tanındı. Silâhlanmış olan burjuvazi karşısında, halk silâhsız durumdaydı. Bu suretle gözden geçirilen Anayasayı, kıral 13 Eylül 1791 de kabul etti; 14 Eylülde de millete sadakat göstereceğine bir kere daha yemin etti. Kurucu burjuvazi bu sefer de İnkılâbın sona erdiğine inandı.

3. Varennes olayının memleket dışında doğurduğu sonuçlar: Pillnitz bildirisi (27 Ağustos 1791).

Varennes olayının memleket dışında doğurduğu sonuçlar da çok önemlidir. Kıralın kaçması ve yakalanması, Avrupa'daki kırallıklarda büyük heyecan uyandırmıştı. Prusya kıralı «Ne ürkütücü örnek!» demişti. Ama, her şey yine İmparatora bağlıydı. Mantova'da bulunan Avusturya İmparatoru Leopold II, kıral ailesini ve Fransız kırallığını kurtarmak için, Avrupa'daki Sarayların birlikte müzakere etmelerini teklif etti. Ama, yapılan hesaplar ve güdülen menfaatlar, kıralların tesanüt duygularından daha baskın çıktı. Avrupa'nın Fransa aleyhinde birleşmesini gerçekleştirmek imkânsız hale geldi. Feuillant'ların güttükleri siyaset, Louis XVI nın âkıbeti hakkında Leopold II ye güven verdi. İmparator geri çekilişini gizlemek için, 27 Ağustos 1791 de, Prusya kıralı Friedrich-Wilhelm ile birlikte Pillnitz bildirisini imzalamakla yetindi. Bu bildiri inkılâpçıları ancak şarta bağlı bir Avrupa müdahalesile tehdit etmekteydi. İki hükümdar «karşılıklı olarak anlaşıp, gerekli kuvvetlerle, hemen harekete geçmeğe» hazır olduklarını bildirmişlerdi, ama, öteki devletler de çabalarını kendi çabalarile birleştirmeğe karar vermeleri şartile: «o takdirde, o zaman» bu mü-

dahale yapılabilirdi. Aslında, Fransız kamu oyu Pillnitz bildirisini, zaten kaleme alanların da arzu ettikleri gibi, hakikî manasile almıştı. Bu yabancı müdahalesine katlanmağa imkân yoktu. İnkılâp kendisini tehdit edilmiş hissetti, bu hal millî duyguyu iyice tahrik etti.

* * *

30 Eylül 1791 günü, Kurucu Meclis «Yaşasın kıral! Yaşasın millet!» çığlıklarile dağıldı. Kurucu Meclis idarecileri, kırallık ile vergiye dayanan seçim sistemine bağlı burjuvaziyi hem aristokrasinin gericiliğine, hem de halk hareketinin ilerlemesine karşı birleştirdiklerini düşünmüşlerdi. Oysa, 1791 Anayasasını kıral ancak sureta kabul etmişti. Millet, Kurucu Meclis üyelerinin söyledikleri gibi, tamamile burjuvazi demek değildi. Varennes olayı sırasında, buhran atlatılınca, Meclis millî muhafızlar arasından 100.000 kişilik bir ordu kurulmasını emretmişti. Kıral ordusuna güvenemiyen, oysa halka da dayanmak istemiyen Meclis, vergiye dayanan seçim sistemine bağlı Anayasanın tarif ettiği millete başvurmuştu. Olaylar Meclisin yaptığı hesapların hepsini altüst etti. Pillnitz bildirisinden sonra, savaş kaçınılmaz hale gelmiş gibi göründü.

Bu tehlike karşısında, burjuvazi, tabiî, tereddüt ederek, halka başvurmak zorunda kaldı. Oysa, halk soyluların imtiyazını yıktıktan sonra, paranın imtiyazına daha uzun zaman katlanamazdı. Millet içinde hakkı olan yerin kendisine verilmesini istedi. Siyasî mesele ile sosyal mesele, bundan sonra, artık yepyeni terimlerle ortaya kondu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YASAMA MECLİSİ SAVAŞ VE KIRALLIĞIN DEVRİLMESİ (Kasım 1791 - Ağustos 1792)

1791 Anayasası tarafından kurulan hürriyetçi (liberal) kırallık denemesi bir yıl bile sürmedi. Kıral tarafından idare edilen aristokrasi gericiliği ile ilerliyen halk hareketi arasında kalan iktidardaki burjuvazi, güçlükleri yenmek için, memleket dışından gelen güçlükleri büsbütün arttırmakta tereddüt etmedi. Kıralla suç ortaklığı edip, Fransa'yı ve İnkılâbı savaşa sürükledi. Oysa, savaş, savaşı çıkaran sorumluların bütün hesaplarını altüst etti. İnkılâpçı hareketi kamçıladı; hem kırallığın devrilmesine, hem de, birkaç ay sonra, iktidardaki burjuvazinin düşmesine yol açtı.

Netekim, ihtiyatsızlık edilip, Avrupa aristokrasi ile çıkarılan anlaşmazlık, inkılâpçı burjuvaziyi halka başvurmak ve tabii bir takım tavizler vermek zorunda bıraktı. Böylelikle, milletin sosyal muhtevası genişlemiş oldu. Aslına bakılırsa, milletin hakiki tarihi, hem millî hem de inkılâpçı manası olan savaşla başlar. Çünkü, bu savaş Halkın aristokrasiye karşı giriştiği bir savaş olduğu kadar, milletin de müttefik Eski Kırallık Rejimi Avrupasına karşı giriştiği bir savaştı. Hem Fransız hem de Avrupa aristokrasisinin tehdidi karşısında bulunan, hem içeride millete karşı, hem de sınır boylarında düşmana karşı savaşa girişen vergiye dayanan seçim sistemine bağlı zayıf ve çelimsiz burjuva iktidarı ilerliyen halk hareketinin baskısı altında yıkıldı gitti.

I

Savaşa doğru gidiş (Ekim 1791 - Nisan 1792)

1. Feuillant'lar ve Girondin'ler.

1791 yılına kadar, kuvvetini birliği sayesinde devam ettiren burjuvazi Varennes olayından sonra parçalandı. Pillnitz bildirisinin bu parçalanmayı daha da körüklemek gibi büyük bir etkisi oldu. Burjuvazi Mecliste de, memlekette de, düşmanları gözünde, birleşmiş tek bir cephe değildi artık.

Meclisteki milletvekillerinin tümü hep burjuva kökten gelmekteydi; bu bütünde mülk sahipleri ve avukatlar hâkimdi. Haziran 1791 de birinci seçmenler tarafından seçilen ikinci seçmenler milletvekillerini 29 Ağustos 1791 ile 5 Eylül 1791 arasında, şu halde Champs-de-Mars katliâmından sonra ve Pillnitz bildirisinin uyandırdığı heyecan içinde seçmişlerdi. 1 Ekim 1791 de ilk toplantısını yapan Yasama Meclisindeki 745 milletvekili henüz tanınmamış, içlerinden çoğu ilk siyasî eylemlerine belediye ve vilâyet meclislerinde başlamış ve ilk siyasî çıraklığı buralarda geçirmiş, büyük çoğunluğu otuz yaşında bile olmıyan genç, yeni kimselerdi (Robespierre'in teklifi üzerine, Kurucu Meclis üyeleri 16 Mayıs 1791 de verdikleri bir kararla tekrar seçilemiyeceklerini bildirmişlerdi).

Sağcı gurup, Feuillant'lar kulübünde üye olarak kayıtlı 264 milletvekilinden ibaretti. Eski Kırallık Rejimine düşman oldukları gibi, demokrasiye de düşman olan bu milletvekilleri, 1791 Anayasası tarafından getirilen şekille, sınırlı kırallığa ve burjuvazinin hâkimiyetine taraftardılar. Ama, Feuillant'lar iki eğilime ayrılmışlardı. «La-

meth taraftarları» denilen eğilim «üçlerin», yani Barnave'ın, Du Port'un, Lameth'nin izinden yürümekteydiler. «Üçler» Yasama Meclisine seçilmemişlerdi, ama, meselâ, Dışişleri bakanı Lessart gibi yeni bakanlar bunların etkisile bu yerlere gelmişlerdi. «La Fayette taraftarları» ise, «üçlerin» şimdi Sarayın gözdeleri haline gelmesinden izzetinefsini kırılmış hisseden La Fayette'ten ilham almaktaydılar.

Solcu gurup, genellikle, Jacobin'ler kulübüne üye olarak kayıtlı 136 milletvekilinden ibaretti. Bu gurubu, hizibe «Brissot taraftarları» diye adını veren gazeteci Brissot ile Voltaire'in eserlerini yayınlıyan filozof Condorcet gibi, Parisli iki milletvekili idare etmekteydi. Bu gurup, Gironde vilâyetinden seçilmiş Vergniaud, Gensonné, Grangeneuve, Guadet... gibi parlak birer hatip olan milletvekillerinin nüfuzu altındaydı. Elli yıl sonra, bunlara Lamartine tarafından «Girondin»ler adı verilmesinin sebebi de budur. Gazeteci, avukat, profesör olan «Brissot taraftarları» ikinci inkılâpçı kuşağını teşkil ederler. Çoğu orta burjuvaziden gelen bu milletvekilleri Bordeaux, Nantes, Marsilya gibi büyük limanların iş adamları büyük burjuvazisile, yani armatörler, bankerler, büyük tüccarlarla münasebetteydiler, bunların menfaatlarını savunuyorlardı. Brissot taraftarları, kökleri ve felsefî kültürlerile siyasî demokrasiye doğru eğilimli iseler de, münasebetlerile, mizaçlarile zenginliğe saygı göstermek ve hizmet etmek yolundaydılar.

Aşırı solcu gurupta Robert Lindet, Couthon, Carnot gibi herkese seçim hakkı tanınmasına taraftar birkaç halkçı vardı. Birbirlerile sıkı fıkı dost olan Basire, Chabot, Merlin de Thionville gibi üç milletvekili «Cordelier üçlüsü»nü teşkil etmekteydiler. Yasama Meclisi üstünde büyük bir etkileri yoktu, ama, halk kulüplerinde ve derneklerinde belli bir nüfuz sahibi idiler.

Feuillant'lar ile Brissot taraftarları arasında bulunan merkez, «bağımsızlar»ı ya da «anayasacılar»ı içine alan 345 milletvekilinden ibaret kalabalık bir kitle teşkil edi-

yordu. İnkılâba samimiyetle bağlı idiler, ama, göze çarpan adamları olmadığı gibi, belli bir fikir sahibi de değildiler.

Paris'teki kulüpler ve salonlar Yasama Meclisinin fikirlerini yansıtıyor ve siyasî mücadelelerin keskinleşmesine yardım ediyorlardı.

Salonlar türlü hiziplerin şeflerini bir araya toplar ve bunlara birbirlerile görüşmek, müzakerelerde bulunmak imkânını sağlardı. Banker ve eski bakan Necker'in kızı ve kont de Narbonne'un metresi olan Madam de Stael'in salonu La Fayette partisinin ocağı idi. Vergniaud dostlarını bir genel (dolaylı) vergi mülteziminin dul karısı olan Madam Dodun'ün Vendôme meydanındaki konağının sofrasında ya da lüküs salonunda toplardı. Brissot taraftarları ise, Madam Roland'ın salonunda toplanırlardı. Duygulu, adalete âşık, Grondin'lerin ruhu olan Madam Roland, dostları ya da eski fabrikalar müfettişi, basit, ama, namuslu bir insan olan kocası Bay Roland vasıtasile büyük bir etki yapmıştı.

Gün geçtikçe önemi artan kulüpler her eğilimin mücadeleci adamlarını bir araya toplardı. Feuillant'lar kulübüne yalnız anayasacılar, mutedil burjuvalar devam ettiği halde. üye aidatı yüksek olmayan Jacobin'ler kulübü gittikçe halkçı hale geldi. Bu kulübün toplantılarına sadakatle devam edenler küçük burjuvalar, esnaflar, zanaatçılardı, kuvvetini de bunlar teşkil ederdi; en sevilen hatipleri Robespierre ile Brissot idi. Bu iki şefin fikirleri birbirile çatışmakta gecikmedi. Jacobin'ler kulübü, her yerde açtığı şubeler sayesinde, bütün memleket üstünde etki yapmış, İnkılâbın savunucularını ve millî mallardan edinenleri her yerde bir araya toplamıştı. Cordelier'ler kulübü daha halktan olan unsurlardan teşekkül etmişti.

En son, 48 i bulan Paris seçim şubeleri eylemli vatandaşların siyasî olayları izlemelerine ve bunları bir dereceye kadar kontrol etmelerine imkân veriyordu. Ge-

nel heyet halinde muntazam olarak toplanırlardı. Temmuz 1792 den itibaren, eylemsiz vatandaşlar bu şubelere kitle halinde girince, buralar halk siyasî hayatının kuvvetli birer ocağı haline geldi, halkçı ve eşitçi zihniyetin ilerlemesine yardım etti.

2. Kıral ile Yasama Meclisi arasında ilk anlaşmazlık (1791 yılı sonu).

Kurucu Meclis halledemediği bir çok güçlükleri Yasama Meclisine devretmişti. Bu güçlükler, kıral ile Yasama Meclisi arasında Anayasa yolu ile halledilemiyen bir anlaşmazlığın doğmasına sebep oldu. Bu güçlükler türlü türlüydü.

En başta da iktisadî ve sosyal güçlükler geliyordu. 1791 yılı sonbaharında şehirlerde ve köylerde tekrar karışıklıklar başladı. Sehirlerdeki karışıklıklar, en başta, kaymenin değerinin düşmesinden ve gıda maddelerinin, hele köle halinde çalıştırılan Saint-Domingue sömürgesi zencilerinin ayaklanmasile kahve, şeker, rom (içki) gibi sömürge maddelerinin pahalılaşmasından ileri gelmişti. Ocak 1792 sonunda Paris'te bir takım karışıklıklar çıktı, bakkal dükkânlarının etrafında toplanan halk, esnafı ticaret eşyasının fiyatlarını indirmeğe zorladı. Paris seçim şubeleri ihtikâr yapanları haber vermeğe ve suçlamağa başladı. Ovalarda ise, buğday fiyatının artması, derebeylik haklarının parası verilip kurtuluncaya kadar muhafaza edilmesi ayaklanmalara yol açtı. 1791 Kasımından itibaren, hemen her yerde zahire yüklü araba katarlarının ve pazarların yağma edildiği görüldü. Beauce eyaletindeki belediye idareleri, halk ayaklanmalarının baskısı ile, zahirelere ve ihtiyaç maddelerine narh koydular. Etamps'da, mallarına narh konmasını reddeden zengin deri taciri ve belediye başkanı Simoneau 3 Mart 1792 de öldürüldü. Feuillant'lar bu adamı şehit mertebesine çıkardılar. Mart 1792 de Orta Fransa ile Güney Fransa'daki göçmenlerin şatoları yağma edildi, ateşe verildi. Köy-

lü kitleleri derebeylik rejiminin tamamile kaldırılmasını istemekteydiler. Bu sosyal tehdit karşısında, Yasama Meclisi tereddüde düştü ve parçalandı.

Sonra da dinî güçlükler. Rahipler medenî Anayasasına yemin etmeyen rahipler tahriklerine devam etmişler, ve katolik kitlelerinin bir kısmını İnkılâp düşmanlığına sürüklemişlerdi. Yemin etmeyen rahipler, 1791 yılı Ağustosunda Vendée'de karışıklıklar çıkmasına sebep olmuşlardı. 26 Şubat 1792 de ise, Lozère köylülerinin Mende vatanseverleri aleyhine ayaklanmalarına yardım ettiler. Her yerde, yemin etmeyen rahipler ile aristokratlar arasında irtibat kurulmuştu. 16 Ekim 1791 de, Avignon'da aristokratlar ayaklanmaya önayak oldular, komünün yargıç yardımcısı, ilerici partiden Lescuyer'yi öldürdüler, vatanseverler de bu cinayete aristokrat de la Glacière'i öldürmek suretile sert bir cevap verdiler.

En son, memleket dışından gelen güçlükler. Göçmenlar, aralarına kont de Provence da katıldıktan sonra, tahriklerini arttırmışlardı. Fransa'nın istilâ edileceğini bildiren bir bildiri yayınlamışlar, Yasama Meclisine şiddetli hücumlara girişmişler, Trèves seçicisinin topraklarında, Coblence'ta prens de Condé'nin kumandası altında askerî birlikler toplamışlardı. İnkılâp aleyhindeki tehditler iyiden iyiye belirmişti.

Yasama Meclisinin, sosyal plânda tereddütlü olan siyaseti, İnkılâp düşmanları aleyhinde kendini daha kuvvetle göstermişti.

Burjuvazi, 1789 da, sosyal plânda gösterdiği fikir birliğini, köylü isyanlarını bastırmak için silâhlanınca, artık göstermez olmuştu. Sosyal kaynaşmadan ürkmüş olan zengin burjuvazi gittikçe aristokrasi ile birleşmekteydi. Kırallıkla uzlaşmayı aklına koymuştu. Ama, Varennes olayındanberi, orta burjuvazi kırala olan bütün güvenini kaybetti. Her şeyden önce kendi menfaatlarını düşünüyordu, bunları ancak halkın desteği ile savunabileceğini anlamıştı. Burjuvazinin idarecileri burjuvazi ile halk sınıf-

ları arasında her türlü ayrılığı önlemeğe çalıştılar. Pétion, Buzot'ya yazdığı 6 Şubat 1792 tarihli mektubunda demişti ki: «Burjuvazi ile halk birleşerek İnkılâbı yaptılar; İnkılâbı yine birlikte muhafaza edebilirler». Puy-de-Dôme milletvekili, sonra da Robespierre'in dostu olan Couthon da, o sıralarda, halkı âdil kanunlar vasıtasile İnkılâba bağlamak ve «orduların manevî kuvvetinden daha güçlü olan halkın manevî kuvvetini kazanmak» lâzım geldiğini söylemişti; 29 Şubat 1792 de, senyörlerin eski hüccetler göstererek ispat edecekleri derebeylik hakları dışında kalan bütün derebeylik haklarının hiç bir tazminat verilmeden kaldırılmasını teklif etti. Feuillant'lar bu tedbirin kabul edilmesine muhalefet ettiler. Savaş, burjuvazinin karşılaştığı güçlükleri iyice arttırınca, köylüleri derebeylik haklarından tamamile kurtarmak bir zorunluluk haline geldi.

Siyasî plânda, «Brissot taraftarları», bir savaş ihtimalinden korkusu olmıyan La Fayette taraftarlarının desteği sayesinde, Yasama Meclisini İnkılâp düşmanlarının karşısına dikilmeğe sürüklediler. Göçmenleri ve yemin etmiyen rahipleri hedef tutan dört kararname kabul edildi. 31 Ekim 1791 tarihli kararname, kont de Provence'a Fransa'ya dönmesi için iki ay mühlet verdi; bu mühlet sonunda, dönmediği takdirde, Fransa kırallığı tacı üstündeki bütün haklarını kaybedecekti. 29 Kasım 1791 tarihli kararname göçmenlere de Fransa'ya dönmeleri için iki ay mühlet verdi; bu mühlet sonunda, dönmedikleri takdirde, rejimi devirmek için gizli teşkilât kurmaktan şüphelenilen kimseler sayılacaklar, mallarının gelirleri de millet menfaatına haczedilecekti. 29 Kasım 1791 tarihli kararname, yemin etmiyen rahiplerin yeni bir medenî yemin etmelerini istedi ve karışıklıklar çıktığı takdirde, bunların konutlarından sürülmelerini mahallî idare âmirlerine emretti. En son, 29 Kasım 1791 tarihli son bir kararname kıralı:

«kaçak Fransızları kabul eden Trèves ve Ma-

yence seçicilerile, öteki imparatorluk prenslerinden sınır boylarında göz yumdukları asker toplanması ve asker yığılması işlemlerine bir son vermelerini istemeğe»

davet etti.

Giriştiği bu teşebbüslerle, Gironde millî duyguyu yavaş yavaş kamçıladı; böylelikle, kıralı sıkıştırmayı ve İnkılâp lehinde mi, yoksa İnkılâp aleyhinde mi olduğunu açıkça söylemeğe zorlıyacağını düşünmüştü.

Sarayın güttüğü siyaset ise, aşırı hal şekilleri aramağa yönelmişti. Kasım ayında, Saray, Paris belediye başkanlığından istifa eden Bailly'nin yerine adaylığını koyan La Fayette'i başarısızlığa uğrattı; 16 Kasım 1791 de Jacobin olan Pétion belediye başkanı seçildi. Kıral ile kıraliçe elde edilen bu sonuçtan memnun oldular. Marie-Antoinette 25 Kasım 1791 tarihli mektubunda: «Kötülükte aşırı giderek de, düşündüğümüzden daha fazla fayda sağlayabiliriz» demişti. Baştan kara bir siyaset gütmekti bu. Kasım ayında yayınlanan kararnameler, Brissot taraftarlarının giriştikleri teşebbüsler Louis XVI ile Marie-Antoinette'i pek keyiflendirmişti. Kıral rahipler ve göçmenler aleyhinde alınan tedbirlere, veto hakkını kullanarak, muhalefet etti ise de, kardeşi (kont de Provence) ile ve Alman prenslerine ultimatom vermekle ilgili kararnameleri kabul ve tasdik etti. Yasama Meclisi tongaya düşmüştü. Hücuma uğrıyan prensler savaş ilân etmişlerdi. Hasımları görülmedik bir ikiyüzlülükle birbirine düşüren Louis XVI ile Marie-Antoinette savaşı kaçınılmaz hale getirmişlerdi. Kırallık için biricik kurtuluş yolu yabancı müdahalesine başvurmaktı.

3. Savaş mı, barış mı (1791 - 1792 kış mevsimi)?

İnkılâp ile Eski Kırallık Rejimi arasındaki menfaat ve fikir anlaşmazlığı güç bir diplomasi durumu yaratmış-

tı. Brissot taraftarları ile Saray, anlaşmazlığı yatıştırmak şöyle dursun, memleket içindeki siyasî sebepler yüzünden, bu anlaşmazlığı yavaş yavaş savaşa kadar götürdüler. Oysa, Robespierre tarafından idare edilen zayıf bir azınlık savaşa muhalefet etmiş, ama, boşuna, bunun hiç bir faydası olmamıştı.

Savaş taraftarlığı Brissot taraftarları ile Sarayı, ilk bakışta acaip gibi görünecek bir şekilde, birleştirdi.

Savaş, kurtuluşu ancak yabancı müdahalesinde gören ve her zaman hep o ikiyüzlü siyaseti güden Saray tarafından istendi. 14 Aralık 1791 de, Kıral, Trèves seçicisine, 15 Ocak 1792 ye kadar göçmen toplanmalarını dağıtmadığı takdirde, kendisini «Fransa'nın düşmanı» sayacağını bildirdi. Saray o güne kadar isteyip de sağlıyamadığı yabancı müdahalesinin bu olaydan doğacağını ummuştu. Netekim, Louis XVI, Trèves seçicisini tehdit ettiği gün, İmparatora ultimatomunun reddedilmesini arzu ettiğini bildirmişti. Yetkili temsilcisi Breteuil'e yazdığı mektupta şöyle demişti:

> «Bu bir iç savaş yerine, siyasî bir savaş olacak, işler de çok daha iyi gidecek; Fransa'nın maddî ve manevî durumu bir yarım tadbire katlanmağa imkân vermemektedir.»

Marie-Antoinette, ayni gün (14 Aralık 1791) dostu Fersen'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: «Sersemler! Bunun bizim işimize yarıyacağını anlamıyorlar!» Saray Fransa'yı savaşın kucağına attı; bunu yapmakla, savaşın kötü gideceğini ve bozgunun mutlak iktidarı tekrar diriltmek imkânını vereceğini ummuştu.

Brissot taraftarlarının savaşı istemeleri hem iç siyasetle, hem de dış siyasetle ilgili sebeplerden ileri gelmişti. Brissot taraftarları, siyasî plânda, savaş vasıtasile, hainleri ve Louis XVI yı gizli niyetlerinin ne olduğunu açı-

ğa vurmağa zorlamak düşüncesindeydiler. Guadet, 14 Ocak 1792 de, Yasama Meclisi kürsüsünde şöyle haykırmıştı: «Önce hainlerin yeri neresi olduğunu belli edelim; bu yer darağacıdır.» Brissot taraftarları savaşın milletin menfaatlarına uygun olduğunu kabul etmişlerdi. 16 Aralık 1791 de, Brissot, Jacobin'lere şöyle seslenmişti:

> «Bin yıl süren bir kölelikten sonra hürriyete kavuşmuş bir halkın savaşa ihtiyacı vardır. Hürriyeti sağlamlaştırmak için, savaş şarttır.»

Yine Brissot, 29 Aralık 1791 de, Yasama Meclisinde şunları söylemişti: «Hürriyetini savunmak ve muhafaza etmek istiyen hür bir milletin ne karakterde olduğunu Fransa'nın Avrupa'nın gözleri önüne sereceği gün artık gelmiştir.» Yine bu söylevde daha kesin olarak şöyle deniliyordu: «Savaş bugün millet için hayırlı olan bir şeydir; korkulacak biricik felâket varsa, o da, savaş olmamasıdır... Savaşı salık veren yalnız milletin menfaatıdır.»

Ama, hangi millet söz konusuydu? Bu manada en açık ve kesin sözler, 5 Ocak 1792 de Isnard tarafından Yasama Meclisinde söylenen sözlerdir: «Hürriyeti muhafaza etmek» yetmez, «İnkılâbı sona erdirmek lâzımdır». Isnard kapıyı çalan savaşa sosyal bir muhteva vermişti: «İmtiyazlı vatandaş sınıfı ile eşitlik arasında başlıyacak bir mücadele söz konusudur.» İmtiyazlı vatandaş sözünden aristokrasiyi, «Anayasanın getirdiği eşitlik» ten de vergiye dayanan seçim teşkilâtını anlıyoruz. Isnard'a göre:

> «Hepsinden daha tehlikeli olan sınıf, İnkılâpta kayıplara uğrayan bir çok kimseden, ama, asıl büyük toprak sahiplerinden, zengin büyük tüccarlardan, hasılı, eşitliğe bir türlü katlanamayan, erişmek emelini beslediği soyluların hasretini çeken, ... sonucu,

eşitliğin anası yeni Anayasadan nefret eden bir çok zengin ve gururlu insandan teşekkül etmektedir.»

Burada 1791 Anayasası ile, ileride Vergniaud'nun da diyeceği gibi, «ancak hakça eşitlik» ten ibaret olan eşitlik söz konusudur. Girondin'ler tarafından istenen savaş yalnız burjuva milletin menfaatlarına uygundu.

İktisadî kaygılar da açık ve kesindi. İş adamları ile bunların hizmetindeki siyaset adamları, en çok sanayi ve ticaret kurumlarının iyi işlemesinde lüzumlu olan kaymenin itibarını geri getirmek için, İnkılâp düşmanlığının hesabını görmek arzusundaydılar. Ordulara gıda maddeleri ve malzeme vermek suretiyle her zaman büyük kazançlar elde edilmesine yardım eden savaş iş adamları âleminin pek arzuladıkları bir şeydi. İngiltere'ye karşı deniz savaşına girişmektense, Avusturya'ya karşı kara savaşına girişmek daha istifadeliydi. İngiltere'ye karşı girişilecek bir deniz savaşı sömürge adalarile yapılan ticarete ve limanların büyük kazançlarına zarar verebilirdi. Girondin'ler Nisan 1792 de kara savaşına giriştikten sonra, ancak ertesi yılın Şubatında İngiltere'ye savaş ilân ettiler.

Brissot taraftarları, diplomasi alanında, gerçekte Eski Kırallık Rejiminin asıl sembolü olan Avusturya'nın karşısına dikilmişlerdi. Siyasî mültecilerin de desteği ile, ezilen ve zulüm gören halkları kurtaracak bir savaşa girişmeğe hazırdılar. 31 Aralık 1791 de Brissot demişti ki: «Yeni bir haçlı seferine girişmenin zamanı gelmiştir; bu haçlı seferi, evrensel hürriyetin haçlı seferi olacaktır». Isnard ise, daha önce, Avrupa'yı: «halkları kırallara karşı bir savaşa sürükleriz» diye tehdit etmişti. Savaş bütün siyasî kaygıların merkezi haline geldi. Bir milletvekili Ocak 1792 de şunları yazmıştı:

> «İmparatorluğun dört bir yanından kulaklarıma çarpan sesler hep: «Savaş! Savaş!» çığlıklarıdır.»

Barış taraftarları savaşa doğru gidişi bir süre geciktirdiler. Üçler ve bunların adamları olan bakanlar Sarayın ve Yasama Meclisinin savaş siyasetine muhalefet etmişlerdi. Barnave ile Du Port (Üçler'den), Ocak 1792 de, İmparator Leopold II ye göçmenleri dağıtmasını salık veren bir muhtıra gönderdiler.

Savaş siyaseti en anlayışlı ve en inatçı hasmını Robespierre'in şahsında buldu. Başlangıçta Danton ve halkçı birkaç gazete tarafından desteklenen Robespierre, inkılâpçıların tümünü Brissot taraftarlarının peşinden savaşa sürükleyen o durdurulmaz akıma adeta tek başına mukavemet etti. Robespierre Jacobin'ler kulübünün kürsüsünde tam üç ay, şaşılacak bir aydın görüşlülükle, Brissot'ya muhalefet etti, ve bu hararetli mücadele inkılâpçı partiyi tamamile ikiye ayırdı. Robespierre, Sarayın savaşı teklif etmekte samimî olmadığını anladı. 2 Ocak 1792 de Jacobin'ler kulübünde verdiği söylevde savaştan göçmenlerin, Sarayın, La Fayette taraftarlarının memnun olduğunu, hastalığın kaynağının yalnız Coblence olmadığını gösterdi: «Bu kaynak Paris'te değil mi canım? Coblence ile bizden uzak olmayan bir yer arasında münasebet yok mu canım?» Hiç şüphe yok ki, İnkılâbı sona erdirmek ve milleti sağlamlaştırmak lâzımdır, ama, Robespierre acele yapılacak işlerin sırasını tersine çevirip, şöyle diyor:

> «Bakışlarınızı memleket içindeki durumunuza çevirmekle işe başlayınız; hürriyeti başka yerlere götürmeden önce, kendi memleketinize bir çeki düzen veriniz.»

Savaşa girişmeden ve memleket dışındaki aristokratları ezmeden önce, memleket içindeki aristokratları sus-

turmak, Saraya hâkim olmak, orduda temizlik yapmak şarttır. Savaş kötüye dönebilir. Aristokrat subayların yabancı memleketlere göç etmeleri yüzünden ordunun düzeni bozulmuştur, askerî birlikler silâhsız ve teçhizatsızdır, müstahkem mevkilerin cephanesi yoktur. «Halk savaşa sürüklendiği halde», halkla hesaplaşılmamıştır: Eylemsiz vatandaşları silâhlandırmak, halkın ruhunu harekete getirmek lâzımdır. Savaşta zafer kazanılsa bile, hürriyetin haris bir generalin darbeleri altında mahvolup gitmesi tehlikesi vardır... Robespierre'in aydın ve cesur muhalefeti savaş yolunu tutmuş olan akımı durduramadı.

4. Savaş ilân edilmesi (20 Nisan 1792).

Robespierre'in tutumu sayesinde bir ara geciktirilen savaşa doğru gidiş, 1792 yılının ilk aylarında hızlandı. 9 Aralık 1791 de, La Fayette taraftarları, Brissot taraftarlarının desteği sayesinde, kabinede savaşçı siyasetin âleti olan kont de Narbonne-Lara'nın Millî savunma bakanlığına getirilmesini zorla kabul ettirdiler. Trèves seçicisinin, korkup, teklife boyun eğmesinden ve göçmen toplanmalarını dağıtmasından sonra, 25 Ocak 1792 de, Yasama Meclisi, Louis XVI yı «Fransız mlletinin hükümranlığı, bağımsızlığı ve güvenliği aleyhinde her türlü anlaşmalara ve andlaşmalara girişmekten vazgeçip geçmediğini» İmparator Leopold II den sormağa davet etti: Bu, Pillnitz bildirisinin açıkça ve kesin olarak inkâr edilmesini istemek demekti. Dışişleri bakanı de Lessart bu savaşçı siyaseti önlemeğe çalıştı, kont de Narbonne-Lara'nın azledilmesini sağladı.

Kabinenin Brissot taraftarlarından kurulması, kont de Narbonne-Lara'nın azledilmesine verilmiş sert bir cevaptı. Gironde derhal ateş püskürdü. Vergniaud kıralın «fesatçı, bozuk ahlâklı müşavirlerini» ittiham etti. Brissot barışa bağlı bakan aleyhinde şiddetli bir ittihamname okudu. De Lessart, 10 Mart 1792 de, suçlu olarak Yüce

Divana verildi. Gözü korkan öteki bakanlar istifa ettiler. Dışişleri bakanlığı ile görevlendirilen Dumouriez'nin öğüdü üzerine, Louis XVI Brissot'nun dostlarına ve Gironde'a kabinede çeşitli görevler verdi. Clavière Vergiler, Roland İçişleri, daha sonra, 19 Mayıs 1792 de Servan Millî Savunma bakanlığına getirildi. İnkılâba haris olduğu için katılan eski hafiye, hakikî bir macera adamı olan Dumouriez'nin niyeti, La Fayette'in beslediği niyetin ayniydi: Kısa sürecek bir savaşa girmek, sonra da zaferi kazanan orduyu kıralın iktidarını tekrar kurmakta kullanmaktı. Jacobin'leri silâhsız hale getirmek için, bunlara birkaç mevki verdi: Danton'un dostu Lebrun-Tondu et Noel· Dışişleri bakanlığına, Pache da İçişleri bakanlığına getirildi. Girondin'lerin sözcüsü olan gazetelerin Saray aleyhindeki hücumları derhal kesildi: «Entrika çevirenlerin» doğurdukları tehlikeleri haber vermek için Robespierre hiç bir fırsatı kaçırmadı: Kendi taraftarları ile Gironde arasındaki münasebetler tamamile kesildi.

Bundan sonra da savaşın ilânı artık gecikmedi. İmparator Leopold II, 1 Martta ansızın öldü. Yerine geçen François I bu işe bir son vermeyi iyice aklına koyduğu için, hiç bir taviz vermemek niyetindeydi. 25 Martta kendisine verilen ultimatoma cevap vermedi. İmparatorluğa değil, «Macaristan ve Bohemya kıralına», yani yalnız Avusturya'ya savaş ilân edilmesini teklif etmek üzre, Louis XVI, 20 Nisan 1792 de, Yasama Meclisine gitti. Ancak on kadar milletvekili savaş aleyhinde oy verdi.

Savaş, Saray ve Gironde gibi, savaş kışkırtıcılarının yaptıkları hesapları da boşa çıkaracaktır. Ama, millî duyguyu coşturmağa ve Girondin'lerin büyük bir itibar kazanmasına yardım ettiği de muhakkak. Öyle ki, Girondin'lerin kazandığı bu itibarı savaşın doğurduğu felâketler bile kolay kolay silemedi. Girondin'lerin sonunda mahvolup gitmeleri, milletin kendini göstermesile son bulan savaşı istemelerinden ileri gelmedi, savaşı idare etmesini bilmemelerinden geldi. Jules Michelet, «Fransız İnkılâbı tarihi» nde şöyle yazar:

«Cumhuriyetin kurucuları olan, 92 haçlı seferini ve yeryüzünün hürriyete kavuşmasını istediklerinden ötürü bütün dünyanın minnettarlığını kazanan bu insanlar, 93 te işledikleri günahın lekesini silmek, günahlarının kefaretini vererek ölümsüzlüğe erişmek ihtiyacındaydılar.»

II

Kırallığın devrilmesi (Nisan - Ağustos 1792)

Adeta devamlı bir şekilde ta 1815 e kadar sürüp, Avrupa'yı altüst eden savaş, Fransa'da inkılâpçı hareketi tekrar canlandırdı, bunun ilk kurbanı da kırallık oldu.

1. Askerî başarısızlıklar (1792 ilkbaharı).

Sarayın ve Brissot taraftarlarının yaptıkları hesapların boşa çıkmaması için, savaşın çabuk sona erdirilmesi ve kesin sonuç elde edilmesi şarttı.

Ordunun ve şeflerinin güçsüzlüğü, aksine, işlerin daha savaşın başında ters gitmesine sebep oldu. Fransız ordusu tamamile dağılmış ve çökmüş bir haldeydi. Ordu subay mevcudunu teşkil eden 12.000 kişiden en az yarısı çoktan yabancı memleketlere göçmüştü. Ordunun asker mevcudu azalmış, 1791 de asker ve gönüllülerden ancak 150.000 kişilik bir kuvvet vücuda getirilebilmişti. Siyasî ve sosyal anlaşmazlık orduya da yayılmış, vatansever asker ile aristokrat kumandanı birbirine düşürmüş, bu yüzden ordudaki disiplin sarsılmıştı. Yüksek kumanda heyeti beceriksizdi; Amerikan Kurtuluş savaşında büyük bir rol oynamış, ama. şimdi ihtiyarlamış olan mare-

şal de Rochambeau'nun kendi askerî birliklerine güveni yoktu; eskidenberi Fransa hizmetinde bulunan (Alman) mareşal Luckner beceriksizdi; La Fayette ise, siyaset adamı generalden başka bir şey değildi.

İlk bozgunlar başgöstermekte gecikmedi. Dumouriez daha önce sınırda toplanmış olan üç orduya hücum emrini vermişti. Avusturyalılar bu kuvvetin karşısına ancak 35.000 kişilik bir ordu çıkarabildiler. Şiddetli bir hücum Fransa'ya Belçika'yı tamamile işgal etmek imkânını verebilirdi. Ama, 29 Nisan günü Avusturya'nın ilk birliklerile karşılaşan general Dillon ile general Biron, kendi birliklerine güvenemeyip, geri çekilme emrini verdiler. İhanete uğradıklarına hükmeden askerler gevşediler. General Dillon öldürüldü. Sınır boyu açık duruyordu. Ardennes'de bulunan La Fayette hiç yerinden kıpırdamamıştı. İşlerin ters gitmesinin sorumluluğunu, generaller askerî birliklerde hâkim olan disiplinsizliğe ve buna göz yuman Millî Savunma bakanlığına yüklediler. 18 Mayıs 1792 de Valenciennes'de toplanan askerî şefler, bakanlığın verdiği emirlere hiç aldırış etmeyip, hücuma geçmenin imkânsız olduğunu bildirdiler, ve kırala derhal barış yapılmasını salık verdiler. Yüksek kumanda heyetinin böyle hareket etmesinde hâkim olan hakikî sebepler, askerî olmayıp, siyasîydi. Her zaman aydın görüşlü olan, ileriyi gören Robespierre 1 Mayısta Jacobin'ler kulübünde yaptığı bir konuşmada felâketi daha o zaman haber vermişti:

> «Hayır! Generallere hiç bir zaman güvenim yok. Ben diyorum ki, birkaç şerefli insan müstesna, bunların hemen hepsi eski günlerin, Saraydan gördükleri lutuf ve ihsanların hasretini çekmektedirler. Ben yalnız ve yalnız halka dayanıyorum.»

Halkçılara kafa tutmak istiyen La Fayette, şimdi, tamamile Lameth taraftarlarına sokulmuştu. Jacobin'leri

dağıtmak için, emrindeki birliklerle Paris'e yürümeğe hazır olduğunu bildirdi.

2. Kıral ile Yasama Meclisi arasındaki ikinci anlaşmazlık (Haziran 1792).

Askerî talihsizlikler, generallerin tutumu, bunların Sarayla anlaşmaları, inkılâpçı hamleden hiç bir zaman ayrılmıyan millî hamleye, milletle alay eden aristokratlar karşısında, yepyeni bir kuvvet verdi.

26 Nisan'da Rouget de Lisle, Strazburg'da «Ren ordusu için savaş türküsü» nü ortaya atmıştı. Bu türkünün hem millî, hem de inkılâpçı bir heyecan taşıdığına hiç şüphe yok. Bu türküyü yazanın zihninde olduğu gibi, söyleyenlerin zihninde de İnkılâp ve millet birbirinden ayrı değildi. Fransa'da «eski köleliği» getirmeyi kuran müstebitler ve «alçak despotlar» suçlandığı gibi, aristokrasi de, «köle ve hain sürüsünden başka bir şey olmıyan baba katili» göçmenler de, «Bouillé'nin bu suç ortakları» da suçlanmıştı. Kutsal bir sevgi ile yüceltilen vatan, herkes tarafından savunulması istenilen vatan («O zalim ve kana susamış askerlerin ovalarda böğürdüklerini işitiyor musunuz?»), 1789 danberi aristokrasiye ve derebeyliğe karşı kurulan vatandır.

Kısa zamanda «Marsilyalıların millî marşı» haline gelen bu türkü, kendisini doğuran tarihî şartlardan, yani 1792 yılı ilkbaharındaki buhrandan ayrılamaz. Millî hamle ile inkılâpçı ilerleme birbirinden ayrılamaz hale geldi; vatanseverliği sınıf anlaşmazlığı ve çatışması kuvvetlendirmekteydi. Aristokratlar hakir gördükleri milletin karşısına kıralı çıkarıyorlar, memleket içindeki aristokratlar memleketi istilâ edecek yabancı orduyu sabırsızlıkla bekliyorlar, memleket dışındaki aristokrat göçmenler ise, düşman saflarında millete karşı dövüşüyorlardı. 1792 yılı vatanseverleri için 1789 mirasını savunmak ve başa geçirmek söz konusuydu. Millî buhran, aristokratların Eski Kırallık Rejimini geri getirmek için harekete geçecekle-

rini hiç aklından çıkaramayan halk kitlelerine yeni bir hamle verdi, ve halk hareketini daha derinleştirip kuvvetlendirdi. Girodin'lerin verdikleri öğütleri dinliyen eylemsiz vatandaşlar mızraklarla silâhlandılar, başlarına kırmızı kalpağı geçirdiler, yeni bir çok kardeşlik dernekleri daha kurdular. Burjuva milletin vergi ödemeğe dayanan kadrolarını parçalıyacaklar mıydı? Roland, Louis XVI ya yazdığı 10 Haziran 1792 tarihli ünlü mktubunda diyor ki:

> «Vatan hiç de muhayyilenin güzelleştirmekten hoşlandığı bir kelime değildir. Vatan, uğrunda fedakârlıklar edilen, doğurduğu kaygılar yüzünden kendisine her gün daha fazla bağlanılan, büyük çabalarla yaratılan, endişeler ortasında yükselen, umulduğundan fazla pahalıya mal olduğundan ötürü sevilen bir varlıktır.»

Eylemsiz vatandaşlar vatanı ancak hak eşitliği içinde tasavvur ediyorlardı.

Oysa, millî buhran, inkılâpçı duyguyu kamçılamak suretile, hattâ eski Halk içindeki sosyal muhalefetleri bile keskinleştirmişti. Burjuvazi 1789 da duyduğu endişeden daha fazla bir endişe duyduğundan, çok geçmeden, Girondin'ler tereddüde düştüler. Zenginler gönüllüleri silâhlandırmakla suçlanmışlardı; kayme değerinin düşmesi ortalığı kasıp kavururken ve gıda maddeleri yüzünden tekrar karışıklıklar başlarken, her zaman Quercy'de patlak veren köylü isyanı Aşağı Longuedoc'a yayılmaktaydı. 3 Mart 1792 de Etampes belediye başkanının öldürülmesi, halk davaları ve istekleri ile burjuvazinin ticaret ve mülkiyet görüşleri arasındaki muhalefeti hafifletmenin imkânsız olduğunu göstermişti. Paris'te Jacque Roux, daha Mayıs ayında, ihtikârcıların ölüm cezasına çarptırılmalarını isterken, Lyon'da yüksek belediye memuru Lange, 9 Haziranda, narh koymak ve tanzim suretiyle

«Ekmeği bollaştırmanın ve ekmeğe âdil bir fiyat tesbit etmenin basit ve kolay çareleri» adlı eserini çıkarmıştı. «Toprak kanunu» o gün bu gün burjuvazinin uykularını kaçırmaktaydı. Mauchamps papazı Pierre Dolivier, Etampes âsilerinin savunmasını üstüne alırken, Girondin'ler, Chabot'nun sözünü dinlemeyip, 12 Mayıs 1792 de Simoneau şerefine cenaze merasimi yapılmasına ve belediye başkanlığı kuşağının Panthéon'un kubbelerine asılmasına karar verdirmişlerdi. Çok geçmeden Dağ (Montagne) ile Gironde'u birbirinden ayıran parçalama plânı böylelikle iyice belirmiş, tarih tarafından çekine çekine Girondin'lerin «millî zaafı» denilen şeyin derin sebepleri daha o zamandan sezilmişti: Burjuvazinin temsilcileri olup, iktisadî hürriyete hararetle sarılmış bulunan Girondin'ler, kendi savaş siyasetleri yüzünden, halk selinin boşanmasına kendileri sebep oldular, bu selden de yine kendileri korktular. Bunlardaki millî duygu, hiç bir zaman sınıf tesanüdünü susturacak kadar kuvvetli olmamıştır.

Halk hareketinin ilerlemesi yüzünden, Yasama Meclisinin güttüğü siyaset sertleşti. Brissot taraftarları Sarayın generaller isyanını desteklediğini anladılar. Kıraliçe Marie-Antoinette idaresinde, düşmanın ve İnkılâp düşmanlarının zaferi kazanmalarını hazırlıyan «Avusturya komitesi», 23 Mayıs 1792 de, Brissot ve Vergniaud tarafından şiddetle suçlandı. Bunların etkisi ile, Yasama Meclisi tekrar sindirme siyasetine döndü. Rahipler medenî Anayasasına yemin etmediği vilâyetteki yirmi vatandaş tarafından haber verilen her rahibin sürülmesi (27 Mayıs 1792), aristokratlarla dolu kıral muhafız birliklerinin kaldırılması (29 Mayıs 1792), Paris'in pek yakınlarında, Federasyona yardım edecek 20.000 kişilik bir millî muhafız kuvveti karargâhı kurulması (8 Haziran 1792) hakkındaki kararnameler birbiri ardından çıkarıldı. Kurulacak bu millî muhafız teşkilâtı yalnız Paris'i savunmakla kalmıyacak, fesat çıkaran generallerin muhtemel her tür-

lü teşebbüslerine de karşı koyacaktı.

Kıral tarafından güdülen siyaset, generaller ile bakanlar arasındaki anlaşmazlıklardan faydalandı. Yemin etmiyen rahipler ile millî muhafızlara başvurmak hakkındaki kararnameleri Louis XVI kabul ve tastik etmeyi reddetti. 10 Haziran 1792 de, Roland, kırala tutumunun Fransızlarda kendisinin göçmenlerden ve düşmandan yana olduğuna inandıracak korkunç bir patlamaya sebep olmak gibi bir tehlike yarattığını göstererek, vetosunu geri alması için hakikî bir ihtarda bulundu. Louis XVI dayattı. 13 Haziranda, Roland, Servan ve Clavière gibi Brissot taraftarı bakanları azletti. Yasama Meclisi, Girondin'lerin baskısı ile, verdiği bir kararda. bu bakanların azledilişinden milletin üzüntü duyduğunu bildirdi. Suçlanmaktan korkan Dumouriez 15 Haziranda istifa edip, Kuzey ordusunun başına geçmek üzre yola çıktı. Feuillant'lar iktidarı tekrar ele aldılar: Bu fırsattan faydalanmak istiyen La Fayette, 18 Haziran 1792 de «devletin, dışardaki düşmanlar tarafından tehdit edildiği kadar, içeride fesat çıkaranlar tarafından da tehdit edildiğini» söyledi, ve Yasama Meclisini halkçı hareketi parçalamağa zorladı.

20 Haziran 1792 hareketi kıral üstünde baskı yapmak için tertiplendi. Kararnamelerin kabul ve tasdik edilmesini reddetmek, Girondin taraftarı bakanları azletmek, Feuillant'lardan bir kabine kurmak, Sarayın ve generallerin Lameth taraftarları ile La Fayette taraftarlarının programını uygulamağa çabaladıklarını gösteriyordu. Bu program da şuydu: Jacobin'lerin hesabını görmek, kıralın iktidarını kuvvetlendirerek Anayasayı tekrar gözden geçirmek ve düşmanla pazarlığa girişip savaşı sona erdirmekti. Bu tehdit karşısında, Girondin'ler Top Oyunu yemini ile kıralın kaçışının yıldönümünde bir halk hareketi tertiplediler. Santerre tarafından idare edilen dışmahalleler halkı ordunun hareketsiz duruşunu, kararnamelerin kabul ve tasdikinin reddedilmesini, bakanların azledilmesini protesto etmek için, önce Yasama Meclisine, sonra şatoya yürüdü. Pencerede duran kıral kırmızı kal-

pağı başına giydi, milletin sağlığına içti, ama, kararnameleri tasdik etmeyi ve azledilen bakanları eski yerlerine getirmeyi reddetti.

Barışçı yoldan yapılan baskı teşebbüsü başarısızlığa uğramıştı. Bu teşebbüs hattâ muhalefeti bile kuvvetlendirdi ve bir an için kıralcıların işlerine yaradı. Paris belediye başkanı Petion azledildi, La Fayette, 28 Nisanda, ordusunun başından ayrılıp, Jacobin'lerin dağıtılmasını ve 20 Haziran gösterisini tertipliyen sorumluların cezalandırılmalarını ısrarla istemek üzre, tekrar Yasama Meclisinde göründü.

3. Dış tehlike ve Girondin'lerin beceriksizliği (Temmuz 1792).

Kendi zıtlıklarile başı dertte olup, memleket içinde ve dışındaki güçlükleri halletmekte beceriksizlik eden Girondin'ler, başkentteki inkılâpçı unsurlar tarafından geride bırakılmıştı. Gerçi millete başvurmuşlardı, ama, halkı kendi güttükleri hedefler için kullanmışlardı.

11 Temmuz 1792 de «vatan tehlikededir» diye ilân edilmesi, Girondin'lerin bir türlü önliyemedikleri dış tehlikenin ne kadar büyük olduğunu gösteriyordu. Temmuz başlarında, Brunswick dükası kumandasındaki Prusya ordusu, peşinden de Condé kumandasındaki göçmen ordusu harekete geçmişti. Mücadele nerdeyse millî topraklar üstünde başlıyacaktı. Tehlikenin yaklaşması karşısında, fikir ayrılıklarını unutan Jacobin'ler vatanın ve İnkılâbın selâmetinden başka bir şey düşünmediler: 28 Haziran günü kulübün kürsüsünde konuşan Robespierre ile Brissot herkesi birliğe ve birleşmeğe çağırdılar. 2 Haziran günü, kıralın vetosunu geri çeviren Yasama Meclisi millî muhafızların 14 Temmuz Federasyonuna gitmelerine müsaade etti. 3 Haziranda, Vergniaud kıral ile bakanlarının ihanetini şiddetle ittiham etti ve «Hürriyet, kıral adına hücuma uğramıştır» dedi. 10 Haziranda ise, Brissot ayni temayı tekrar ele alıp, siyasî meseleyi aydın bir şe-

kilde ortaya koydu: «Müstebitler İnkılâba, Haklar Bildirisine, millî hâkimiyete karşı savaş açmışlardır» dedi. Brissot'nun önayak olmasile, 11 Temmuz 1792 de, Yasama Meclisi vatanın tehlikede olduğunu ilân etti:

> «Bir çok askerî birlikler sınırlarımıza doğru ilerlemektedir; hürriyetten ürküp dehşete kapılanların hepsi Anayasamıza karşı silâha sarılmışlardır. Vatandaşlar! Vatan tehlikededir.»

Bütün idarî kurumlar devamlı olarak görevleri başında bulunacak, bütün millî muhafızlar silâh altına çağırılacak, yeni gönüllü taburları kurulacaktı. Paris'te gönüllü yazılanların sayısı birkaç gün içinde 15.000 i buldu. Bildiri, en yakın ve en candan menfaatları tehdide uğrıyan halkın birliğini perçinlemiş, halkı hem siyasî hayata, hem de memleketin savunmasına katılmaya çağırmıştı.

Bununla beraber, Gironde'un çevirdiği entirikalar vatansever hamleyi dizginlemekteydi. Feuillant gurubundan olan bakanlar, Yasama Meclisinin tehditleri karşısında, 10 Temmuz 1792 de istifa ettiler. Bu istifa vatansever partiyi tekrar parçalanmaya sürükledi. Girondin'ler yine iktidara geçmek istediler, Sarayla gizli müzakerelere giriştiler. 20 Temmuzda, Vergniaud, Gensonné, Guadet, ressam Boze vasıtasile, kırala bir mektup gönderdiler. Guadet, Tuileries sarayında kıral ailesile bir görüşme yaptı. Louis XVI bildiğinden şaşmadı. İşi sürüncemede bıraktı, ve Yasama Meclisindeki tutumunu derhal değiştirip, halk kaynaşmasını inkâr eden ve fesat çıkaranları tehdit eden Gironde'u bu suretle ezdi, mahvetti. Brissot, 26 Temmuzda, kıralın tahttan indirilmesi ve herkese seçim hakkı tanınması aleyhinde konuştu:

> «Anayasa yıkıntıları üstünde hâlâ Cumhuriyeti kurmağa çalışanlar varsa, bilsinler ki, kıralın kılıcı, iki meclisin eylemli dostları

ile Coblentz'deki İnkılâp düşmanlarının başlarına ineceği gibi, bunların başlarına da inecektir.»

4 Ağustosta, Vergniaud, Louis XVI yı artık Fransızların kıralı tanımadığını bildiren Paris'teki Mauconseil şubesinin müzakerelerini iptal ettirdi.

Gironde tarafından güdülen siyaset tam mantıkî sonucuna varacağı bir sırada, halk ile Gironde arasındaki münasebetler kesildi. Girondin'ler ayaklanma karşısında gerilemişler, harekete geçmesine yardım ettikleri inkılâpçı kitleleri zaptedememekten korkmuşlardı. Mülkiyet hakkı tehlikeye düşmese bile, servet hâkimiyetinin elden gitmesi tehlikesi karşısında ürkmüşlerdi. Ama, Louis XVI yı suçladıktan sonra, onunla müzakereye girişmekle, tam ileri doğru adım atacakları sırada, geri çekilmekle, Girondin'ler kendilerini mahkûm ettikleri gibi, kendilerile birlikte vergiye dayanan seçim sisteminin çerçeveleri içinde milleti boğan 1791 rejimini de mahkûm etmiş oldular.

4. 10 Ağustos 1792 isyanı.

Düşmanla anlaşmaktan suçlu olan kırallığa karşı yalnız Paris ayaklanmakla kalmadı, bütün memleket ayaklandı. 10 Ağustos ayaklanması yalnız Paris halkının eseri değildi, Federeler (1790 Fédération'una katılan temsilciler) tarafından temsil edilen Fransız halkının da eseriydi. Bu sebeple, «10 Ağustos 1792 İnkılâbı» na millî bir İnkılâptır denebilir.

Vatansever hareket öne atılmıştı. Bu hareketi artık hiç bir şey durduramazdı. Birer Merkez komitesi kurmuş olan Paris (seçim çerçevesi) şubeleri devamlı toplantı halindeydiler. Eylemsiz vatandaşlar bu şubelere sızdılar, sonunda 30 Temmuz kararnamesinin müsaadesile millî muhafız teşkilâtına da girdiler. Théatre-Français şubesi ayni gün kendi genel heyet toplantılarında herkese se-

çim hakkını tanımıştı. En son, kırk sekiz şubeden kırk yedisi kıralın tahttan indirilmesi fikrinde olduğunu bildirdi. Robespierre, Jacobin'ler kulübünde, hareketin başına geçti. Federelere daha 11 Temmuzda şunları söylemişti: «Vatandaşlar, luzumsuz bir merasim için mi, yoksa, 14 Temmuz Federasyonunu yeniden kurmak için mi geldiniz?»

Robespierre'in ilhamı ile, gittikçe tehditlerini arttıran bir takım arzuhaller kaleme alındı; bu arzuhalleri Yasama Meclisine sunan federeler önce 17 Temmuzda, sonra da, 23 Temmuzda kıralın tahttan indirilmesini istediler. Robespierre, Girondin'lerin Sarayla tekrar müzakerelere giriştiklerini görünce, bunlara karşı yeniden hücuma geçti, 29 Temmuzda «Saray ile Yasama Meclisinde entirika çevirenlerin birlikte oynadıkları oyunu» suçladı, Yasama Meclisinin derhal dağıtılmasını istedi. Bu Meclisin yerini alan Convention Meclisi Anayasayı ıslâh edecekti. 25 Temmuzda Brötanyalı federeler, 30 Temmuzda da Marsilyalı federeler geldiler. Saint-Antoine dışmahallesinde millî marşı söyliyerek geçit resmi yaptılar. Çok geçmeden, bu marş Marsilyalıların adile «La Marseillaise» diye anılmağa başlandı. Robespierre'in ilhamı ile, bu federeler gizli bir direktuvar kurdular.

Dük de Brunswick tarafından kaleme alınıp, 1 Ağustosta Paris'te haber alınan bildiri vatanseverleri galeyana getirdi. Başkentteki hava daha Temmuzun son günlerinde iyice heyecanlıydı. Sokaklarda vatanın tehlikede olduğu ilân ediliyor, meydanlarda ağır başlı bir merasimle ordu için asker toplanıyordu. Marie-Antoinette, inkılâpçıların gözünü korkutmak umudu ile, düşman hükümdarlardan tehdit edici bir bildiri yayınlamalarını istemişti. Bu bildiriyi bir göçmen kaleme aldı, dük de Brunswick imzaladı. Bildiri istilâcıya karşı «kendilerini savunma» ya cesaret edecek millî muhafızları ve tereddüt içinde olanları ölümle tehdit etmekteydi. Yine bu bildiri, kıral ailesi «en küçük bir tecavüze» uğradığı takdirde,

«bütün Paris şehri kılıçtan geçirilmek, yakılıp yıkılmak suretile, bu hareketin hiç akıldan çıkmıyacak bir şekilde öcü alınacağını» bildirmekte ve Paris halkını bununla tehdit etmekteydi. Dük de Brunswick'in bu bildirisi Saray tarafından umulan etkinin tamamile aksi bir etki yarattı. Halk çileden çıktı.

Temmuz sonlarında bir türlü patlak veremiyen ayaklanma, Paris (seçim çevresi) şubeleri tarafından kaleme alınıp, kıralın tahttan indirilmesini istiyen arzuhaller Yasama Meclisine sunulacağı güne kadar geri bırakıldı. Saint-Antoine dışmahallesindeki Quinze-Vingt şubesi Yasama Meclisine karar vermek için 9 Ağustos gününe kadar mühlet verdi. Yasama Meclisi o gün hiç bir karar vermeden dağıldı. Bunun üzerine, geceleyin çanlar çalındı. Saint-Antoine dışmahallesi, her Paris (seçim çevresi) şubesini Belediye dairesine komiserler göndermeğe çağırdı. Önce, kanunî olarak seçilmiş bulunan Komün'ün yanına yerleşen bu komiserler, sonra Komün'ün yerini aldılar. Böylelikle, «Asi Komün» kurulmuş oldu. Dışmahalleler ayaklandı, bunlar Federelerle birlikte Tuileries sarayına yürüdüler, millî muhafızlar ise, yan çizip, bu topluluktan ayrıldılar. Saat sekizde, önce Marsilyalılar Saray kapılarına dayandılar. Bunların Saray avlularına kadar girmelerine müsaade edildi, o zaman İsviçreliler tarafından kendilerine ateş edildi. Geri çekilen Marsilyalılar yetişen dışmahalle halkı ile ve Federelerin yardımile tekrar hücuma geçtiler ve Saraya girdiler. Kuşatılanlar, kıralın emri üzerine, saat sekiz sularında ateşi kesmişlerdi.

Girondin'ler tarafına geçen vilâyet genel meclisindeki kıral temsilcisi Roederer'in ısrarları üzerine, kıral, ailesile birlikte, daha ayaklanmanın başında Tuileries'den ayrılıp, Sarayın bitişiğindeki At Talim yerinde toplanan Yasama Meclisine sığınmıştı. Mücadelenin sonu ne olacağı bilinmediği sürece, Meclis, Louis XVI ya kıral muamelesi etti. Ayaklanma zaferi kazanınca, Meclis kıralı tahttan indirmek kararı vermedi, kıralın işten el çektiril-

mesine karar verdi; Robespierre'in teklif ettiği şekilde, herkese tanınan seçim hakkı sistemine göre seçilmiş bir Convention Meclisinin toplanmasını kabul etti.

* * *

Kırallık devrilmişti. Ama, onunla birlikte, Feuillant partisi, yani İnkılâbın patlak vermesine yardım edip, önce La Fayette'in idaresinde, sonra da Üçler'in idaresinde İnkılâbı idare etmek ve mutedil hale getirmek teşebbüsüne girişen hürriyetsever soylular ile yüksek burjuvazi de yıkılıp gitti. Sarayla uyuşup ayaklanmayı durdurmak için çabalıyan Girondin partisine gelince, kendi malı olmıyan bir zaferden o da büyümüş olarak çıkmamıştı. Aksine, Robespierre ve yarının Dağlıları (Montagnards) tarafından sürüklenen zanaatçılar ve esnaflar gibi eylemsiz vatandaşlar büyük bir debdebe ve tantana ile siyaset sahnesine girmişlerdi.

10 Ağustos 1792 isyanı tam manasile millî isyan oldu. Güney ve Brötanya vilâyetlerinden gelen Federeler hareketin hazırlanmasında ve gidişinde hâkim bir rol oynadılar. Dahası var: Milleti parçalara ayırmış olan sosyal ve siyasî engeller tamamile ortadan kalkmıştı. Paris (seçim çevresi) Théatre-Français şubesinin 30 Temmuz 1792 tarihli bildirisinde şöyle denilmişti:

> «Özel bir vatandaşlar sınıfı vatanı kurtarmak hakkını kendi tekeline almak gücüne sahip değildir.»

Bunun sonucu olarak, bu şube «aristokratlar tarafından eylemsiz vatandaşlar adı verilen» vatandaşları millî muhafız teşkilâtında hizmet etmeğe, genel toplantıların müzakerelerine katılmağa, kısacası, «şubenin payına düşen küçük hâkimiyet kısmını yürütmeğe» çağırmıştı. Yasama Meclisi, 30 Temmuzda, eylemsiz vatandaşların millî muhafız teşkilâtına alınmalarına karar vermekle, fiilî

bir durumu kanunlaştırmış oldu. Paris (seçim çevresi) Butte-des-Moulins şubesi yayınladığı bildiride:

> «Vatan tehlikede olduğu zaman, hükümdar görevi başında bulunmalı: ordularının, işlerinin başına geçmeli, her yerde hazır ve nazır olmalıdır.»

Herkese seçim hakkı tanımakla, eylemsiz vatandaşları silâhlandırmakla, bu «İkinci İnkılâp» halkı milletin içine katmış ve siyasî demokrasinin iktidara gelişine işaret etmiş oldu. Ayni zamanda da, yeni millî gerçeğin sosyal niteliği iyice belirmiş oluyordu. Eski aristokrasi ile uzlaşma taraftarları, boşa giden bazı denemelerden sonra, kendiliklerinden yok olup gittiler. Dietrich, Strazburg'u ayaklandırmağa yeltendi, sonra kaçtı; kendi askerî birlikleri tarafından yüzüstü bırakılan La Fayette 19 Ağustos 1792 de Avusturyalılar tarafına geçti. Ama, dahası var: Halk inkılâpçılarının (sans-culotterie) siyaset sahnesine girmelerile, burjuvazinin bir hizibi yeni millî gerçeğe devredilmiş oldu. 10 Ağustostaki İkinci İnkılâbın ilân ettiği bu halkçı ve demokrasiye uygun cumhuriyet aleyhinde daha şimdiden mukavemetler belirmişti.

İKİNCİ KISIM

«HÜRRİYETİN İSTİBDADI» İNKILÂPÇI HÜKÛMET VE HALK HAREKETİ (1792 - 1795)

Şimdi sıra dördüncü düzene mi (halka mı) gelmişti? İnkılâpçı Fransa ile Avrupa aristokrasisi arasındaki anlaşmazlıkta, burjuvazinin bir kısmı halk olmadan zaferi kazanamıyacağını anladı: Dağlılar halk inkılâpçıları (sans-culottes) ile birleştiler. Ama, halk inkılâpçılarının siyaset sahnesine hem de kendi hesaplarına çıkmaları, büyük burjuvazinin menfaatları için pek büyük tehlike idi. Bu burjuvazi bu tehlikeyi, Brissot'nun ağzı ile «anarşi ahtapotu» diye suçlamıştı. Girondin'lere bağlı burjuvazi, sosyal ve siyasî üstünlüğünü savunmak için, İnkılâp düşmanları ile Eski Kırallık Rejimi taraftarlarının oynadıkları oyunu oynamakta tereddüt etmedi. Varlıklı olanları bir araya toplamak için elinden geleni yapan Pétion, 1793 yılı Nisanı sonlarında, «malımız mülkümüz tehlikededir» diye ilân etti. 2 Haziranda, Gironde Parisli halk inkılâpçılarının darbelerile yıkılıp gidecektir.

Halk hareketi genişledikçe genişledi. Halk, inkılâpçı hareketlerin en büyüklerini yaptı. Sınırları savunmak için silâha sarıldı. Bundan sonra, kendi varlığını kendi edeceği fedakârlıklar pahasına korumayı düşünmektedir. «Öfkeliler» den Jacques Roux 25 Haziran 1793 te Convention Meclisi kürsüsünde şöyle haykırdı:

> «İnsanların bir kısmı hayasızca aç bırakılıyorsa, hürriyet boş bir hayalden başka bir şey değildir. Zengin, eline geçirdiği tekel vasıtasile, vatandaşının hayatı ve ölümü üstünde hak iddia ediyorsa, eşitlik boş bir hayalden başka bir şey değildir.»

Halk inkılâpçılarını yaşatmak, Cumhuriyetin selâmetini sağlamak için, Dağlılar mala elkoyma, narh koyma

ve millîleştirme yolu ile varlıklıların haklarına zararı dokunan iktisadî bir teşkilât kurdular. Şartlar tarafından zorla kabul ettirilen, ama, halk inkılâpçılarının davalarına ve isteklerine uygun olduğu kadar, ihtiyaçlarına da cevap veren hakikî bir sınıf siyasetiydi bu. Jacques Roux, Dağlılara, şöyle seslenmişti:

> «Siz kararı veriniz. Halk inkılâpçıları kararnamlerinizi mızraklarile yürütecekler-dir.»

Bununla beraber, halk kitlelerinin müphem arzularını ifade etmesini bilmiş olan Öfkelilerin, sonra da 1794 ilkbaharında Hébert'in ve Cordelier gurubunun ortadan kaldırılması, Yıl II Cumhuriyetine niteliğini veren halk inkılâpçıları ile Jacobin taraftarları orta burjuvazi arasındaki o kardeşlik ittifakını gittikçe güç hale getirdi. Halkı ayrılmaz bir şekilde İnkılâba bağlıyacak sosyal bir yenilik yapmak düşüncesile, Robespierre'in ve Saint-Just'ün («Bahtsızlar yeryüzünün hâkim güçleridir») gösterdikleri çabalar hep boşa gitti. Şaşırtılan halk kitlelerinin ilgisizliği ile, burjuvazinin pervasız düşmanlığı ile, kendi güçlerile yenilmesi mümkün olmıyan bir takım zıtlıklarla karşılaştılar. 9 Thermidor Yıl II de (27 Temmuz 1794 te) tehlike gelip çatınca, halk teşkilâtları Robespierre'ci Asî Komün'ün çağrısına pek iyi cevap vermediler. Birkaç gün önce, Saint-Just «İnkılâp donmuştur» demişti. Yeni düzenin düşmanlarına hürriyetin istibdadını zorla kabul ettirmekle, halk, aristokratların İnkılâp düşmanlığı ile Avrupa ittifakını yenip zaferi kazanmıştı. Ama, bu kazandığı zaferi elinden kaçırmış, «eşraf» da rahat bir nefes almıştı.

Yıl II Cumhuriyetini yıkmak, inkılâpçı hükümeti kuşa çevirmek, güdümlü iktisadı mahvetmek için, ve zenginlik ile mülkiyetin imtiyazını iktisadî hürriyet ve serbest kazanç temeli üstüne tekrar oturtmak için, Thermidor hükümet darbesini yapan burjuvazinin daha birkaç

ay uğraşması lâzım geldi. Bununla beraber, Robespierre taraftarlarının düşmesinden şaşkına dönen Parisli halk inkılâpçıları canla başla dövüşüp bir artçı savaşı verdiler, ve yaşama hakları ile millet içindeki yerlerini daha birkaç ay adım adım savundular. Yıl III ün Prairial ayındaki (Mayıs 1795) heyecanlı günlerde halk inkılâpçıları bozguna uğradılar, sonra da siyaset sahnesinden çekildiler, 10 Ağustos 1792 de kırallığın devrilmesinden hemen sonra iktidara gelen Halkçı İnkılâp sona erdi. Bu bakımdan, İnkılâba son veren, İnkılâbın gücünü kuvvetini kesin olarak yıkan, faaliyetini sona erdiren, 9 Thermidor hareketinden çok, asıl Yıl III ün Prairial günleri oldu.

BİRİNCİ BÖLÜM

YASAMA MECLİSİNİN SONU İNKILÂPÇI HAMLE VE MİLLÎ SAVUNMA (AĞUSTOS - EYLÜL 1792)

Kırala işten elçektirilmesine ve herkese seçim hakkı tanıyan bir sistemle seçilip, yeni bir Anayasa hazırlamakla görevli bir Convention Meclisinin toplanmasına karar vermekle, Yasama Meclisi halkın kazandığı zaferi derhal kabul ve tasdik etmiş oluyordu. Asî Komün, 10 Ağustosta Louis XVI ile ailesini Temple hapisanesine hapsedip, iyi bir muhafaza altına aldı. Meclis geçici bir Yürütme Kurulu seçti. Bu kurulda İçişleri bakanı Roland, Vergiler bakanı Clavière, Millî Savunma bakanı Servan gibi eski Girondin'li bakanların yanında, Deniz Kuvvetleri bakanı Monge, Dış münasebetler bakanı Lebrun, ve Adalet bakanı Danton da yer almıştı.

I

Birinci tedhiş hareketi

1. 10 Ağustos Komünü ve Yasama Meclisi.

Yasama Meclisinin 10 Ağustosla 20 Eylül 1792 arasında geçen son haftalarını Komün ile Meclis arasındaki anlaşmazlık doldurdu. Bu anlaşmazlığın İnkılâbın gidişi

üstünde birinci derecede bir önemi oldu. Meclis tarafından temsil edilen kanun gücünün karşısına 10 Ağustos Asi Komünü gibi inkılâpçı bir güç dikilmişti. Brissot tarafından çıkarılan «Fransız vatanseveri» gazetesinin yazarı Girey-Dupré, Meclise gönderdiği 30 Ağustos tarihli bir mektupta, Komün karşısına çıkarılmasından şikâyet edip, Komünü başka bir makamın hakkını gaspetmekle ve diktatörlük kurmakla ittiham edince, Gironde, Komüne şiddetle saldırdı. Gensonné, Guadet ve Grangeneuve'ün hücumlarına, Komün 31 Ağustos 1792 de Tallien'in gazetesi vasıtasile cevap verdi ve kendini haklı gösterdi:

> «Bütün yaptıklarımızı halk kabul ve tasdik etmiştir... Şu halde, bizi ittiham etmekle, 14 Temmuz İnkılâbını yaratan, bu İnkılâbı 10 Ağustosta sağlamlıyan ve muhafaza edecek olan halkı da ittiham etmiş oluyorsunuz.»

Bu iki güç arasındaki mücadele Convention Meclisi toplanıncaya kadar sürdü, sonra Girondin ve Dağlılar partileri arasındaki muhalefette de devam etti. 10 Ağustos zaferini kazananlar kendi iradelerini zorla kabul ettirmeğe azmetmişlerdi. Yasama Meclisi, seçimle gelmiş, hepsi de küçük ve orta burjuvaziden yetişmiş olan 288 üyeli Asî Komünü tanımak zorunda kaldı. Ama, büyük burjuvazi ve yasama partisi olan Gironde'un hâkimiyeti altındaki Meclis, Komünün önayak olduğu, Dağın da kabullendiği inkılâpçı tedbirlerden tamamile nefret ediyordu.

Yürütme Kurulu üyesi olan Danton iki güç arasında bağ gibi bir şey teşkil ediyordu. Danton'un inkılâpçı geçmişi Komün için, bir çok hallerdeki karışık tutumu da Yasama Meclisi için bir garanti idi. Arcis-sur-Aube yargı çevresinde savcılık etmiş, Kıral Divanının eski avukatı olan bir hukukçunun oğlu olup, 1759 da doğan Danton daha 1789 da kendini halkçı olarak tanıtmıştı. Théatre-Français şubesindeki ve Cordelier'ler kulübündeki

eylemi, 1791 de vilâyet idare organında üye olmasına, sonra da Paris Komününde savcı yardımcısı olmasına yardım etti. Saray tarafından satın alındığına hiç şüphe olmamakla beraber, Saraya büyük bir tavizde bulunmuş görünmüyor. 10 Ağustos hareketinde pek silik bir rol oynamışsa da, daha sonra ön safa geçti. Güzel söz söyliyen, yapmacıksız bir halk hatibi, gerçekçi olup, cüretli kararlar vermesini bildiği gibi, maksadına erişmek için gerekli şeyleri yapmasını da bilen, pek cömert ve son derece zevk ve safa düşkünü olan, öfkelenmeye hemen hazır olduğu halde, dargınlık nedir bilmiyen Danton vatanseverliği ve halka olan inancı ile bir süre inkılâpçı Fransa'yı temsil etti, Yürütme Kuruluna hâkim oldu.

İktidar, devamlı surette birbirinin yetkilerine tecavüz eden, birbirinden farklı üç yetki organı arasında bölünmüştü. Bu organlar da: Komün, Meclis ve Yürütme Kurulu idi. Şartların, iç ve dış tehlikeye karşı girişilen mücadelenin meşru kıldığı inkılâpçı tedbirler, olayların yarattığı tesadüfe göre, bu birbirine rakip üç organın, biri ya ötekisi tarafından alınırdı. Hiç bir belli şekil kazanamıyan ve ne bir kurumla ya da bir insanla, ne bir pariyle ya da sınıfla temsil edilen müphem bir diktatörlüktü bu.

İlk önce, eyaletleri ve orduları bu yeni durum tarafına çekmek lâzım geliyordu. Hemen o 10 Ağustos günü, Meclis on iki üyesini dört orduya temsilci olarak gönderdi. Her orduya giden üçer temsilcinin «hem generallere, hem de sivil ve asker bütün öteki memurlara geçici olarak işten elçektirmek yetkileri» vardı. Yürütme Komitesi, Danton'un Asî Paris Komünü kadroları arasından seçtiği bir takım komiserleri vilâyetlere yolladı. Komün de başka komiserlikler kurdu. Bu komiserler inkılâpçı bir zihniyetle hareket edip, şüpheli kimseleri yakaladılar, gözcü komiteleri kurdular, resmî makamlarda temizlik yaptılar. Vilâyetler Paris'in yürüdüğü yoldan gitmek zorunda kaldı.

İnkılâp düşmanlığı suçlarına bakmak üzre, Komün

bir fevkalâde cinayet mahkemesi kurulmasını istedi; bu mahkemenin yargıçları Paris (seçim çevresi) şubeleri tarafından seçilecekti. Meclis 17 Ağustosta buna istemiye istemiye razı oldu. Zaten, daha 11 Ağustosta, devletin güvenliği aleyhinde işlenmiş suçları araştırmak ve, gerektiğinde, şüpheli kimseleri geçici olarak yakalamak görevini belediyelere vermişti. Meclis, rahiplerle beraber, bütün memurları hürriyeti ve eşitliği muhafaza edeceklerine yemin etmeğe zorladı. 26 Ağustosta verdiği bir kararla, yemin etmek zorunda olup da, yemin etmemiş olan din adamlarının on beş gün içinde kırallık topraklarından çıkarılıp Güyan'a sürüleceklerini bildirdi. 28 Ağustosta, Meclis, Komünün baskısile, silâh taşıdığından şüphe edilen vatandaşların evlerinde arama yapılabilmesine izin verdi. Yavaş yavaş bir fevkalâde hal rejimi yerleşmiş oldu.

2. Eylül katliâmları.

Eylül katliâmları bu ilk tedhiş hareketinin en yüksek noktasını teşkil eder. Dış tehlike önlenmekten uzaktı. 26 Ağustosta, Paris'te Longwy'nin alındığı haberi yayıldı. İstilânın ilerlemesile, inkılâpçı ve vatansever galeyan da artmaktaydı. Bu sırada, Vendée'de bir isyan teşebbüsüne girişildiği haberi gelmişti. Düşman her yeri sarmıştı.

Komün, istihkâm kazma işlerini Paris'in ilerilerine kadar götürmek, 30.000 mızrak yaptırmak, yeni asker toplamak, gönüllüleri silâhlandırmak için, şüpheli kimselerin ellerinden silâhlarını almak suretile millî savunmaya yeni bir hamle verdiği bir sırada, askerî durumun umutsuz olduğuna hükmeden Gironde şefleri, hükümetle birlikte, Paris'ten ayrılmayı düşünmekteydiler. Roland, Loire nehrinin güneyine çekilme hazırlıkları görmekteydi. Danton buna razı olmadı: «Roland, sakın kaçmanın lâfını etme. Allah vere de, halk senin bu sözlerini duymasa» dedi. Bu sırada, Meclisin verdiği yetkiye dayanı-

larak, 30 Ağustosta evlerde aramlar yapılmasına başlanmıştı. Bu aramalar hiç ara vermeden iki gün sürdü. Yakalanan 3.000 şüpheli kimse hapse atıldı. Yakalananlardan bir çoğunun sonra serbest bırakıldığına hiç şüphe yok. 2 Eylül günü, Paris'teki dokuz hapishanede aşağı yukarı 2.800 kişi vardı, bunlardan en az 1.000 kişi 10 Ağustostanberi yakalananlardı.

2 Eylül sabahı, Paris, Verdun'ün kuşatıldığını haber aldı. Verdun, Paris ile sınır arasındaki son kale idi. Komün. hemen, Parislilere seslenen bir bildiri yayınladı. Bunda: «Vatandaşlar, düşman kapılarımıza dayanmıştır; silâh başına!» deniliyordu. Komünün emrile, silâh başına topları atıldı, toplanma boruları çalındı, çanlar çalındı, şehir sınırları kapatıldı, eli silâh tutan erkekler yürüyüş taburları teşkili için Champs-de-Mars'ta toplanmağa çağrıldı. Komün üyeleri Paris (seçim çevresi) şubelerine döndüler. Bunlar «Vatanın başına gelebilecek tehlikeleri, her tarafta alıp yürüyen ihanetleri, Fransız topraklarının istilâya uğramasını.... kendi şubelerindeki vatandaşlara heyecanla anlatacaklardı.»

Komün yine bu sefer de bir vatanseverlik örneği vermişti. İhanet korkusu. bu top ve çan sesleri havası içinde büyüdükçe büyüdü. Gönüllüler kitle halinde harekete geçmeğe hazırdılar. Bunlar gidince, hapsedilen şüpheli kimselerin düşmana el uzatmak için ayaklanacakları dedikoduları yayıldı. Daha önce, Marat gönüllülere halk düşmanlarının cezalarını vermeden Paris'ten ayrılmamalarını salık vermişti.

2 Eylül günü öğleden sonra, Abbaye hapisanesine götürülen yemin etmemiş rahipler, muhafızları olan Marsilyalı ve Brötanyalı federeler tarafından öldürüldü. Esnaf, zanaatçı, federe, millî muhafızlardan teşekkül etmiş bir kalabalık yemin etmemiş bir çok rahiplerin hapsedildikleri Carmes hapisanesine doğru yürüdüler; buradaki rahipler de öldürüldü. Sonra, sıra Abbaye'deki mahpuslara geldi. O zaman, Komünün Gözcü Komitesi işe karıştı. Bir

takım halk mahkemeleri kuruldu. Halkın düşüncesine göre, hâkimiyetin bir vasfı da adaleti yerine getirmekti- Gerekirse, halk bu işi kendi görür. Komünün bir komiseri 2 Eylülü 3 Eylüle bağlayan gece şöyle demişti: «Halk öcünü almakla, adaleti de yerine getirmiş oldu.» Bundan sonraki günlerde la Force, la Conciergerie, sonra Châtelet, Salpêtrière, en son, Bicêtre (6 Eylül) hapisanelerinde de bir çok kimseler öldürüldü. Öldürülenlerin sayısı 1.000 i geçmişti, bunların dörtte üçü adî suçlardan mahkûm olmuş kimselerdi.

Resmî makamlar işi oluruna bırakmışlardı. Meclisin elinden hiç bir şey gelmiyordu, o kadar güçsüzdü. Korkup dehşete kapılan Girondin'ler kendilerini tehlikede görmekteydiler. Adalet bakanı Danton hapisaneleri korumak için hiç bir şey yapmadı. Madam Roland'ın söylediğine göre: «Mahpuslar filân bana vız gelir. Ne olurlarsa olsunlar!» demiş. Komünün Gözcü Komitesi vilâyetlere gönderdiği genelgede yaptıklarını haklı gösterdi ve bütün milleti de «Kamu selâmeti için çok lüzumlu», «halkın düşmana doğru yürüyeceği bir sırada, duvarlarımız içinde saklanan hain sürülerini tethiş vasıtasiyle zaptetmekte» zorunlu olan bu çareyi kabul etmeğe çağırdı.

«Bir halk kadınının hâtıraları» adlı eserde Eylül katliâmları için şöyle deniliyor: «Dehşetten titremekle beraber, insan bunlara doğru ve yerinde bir hareket diye bakıyordu». Gerçekten, Eylül olaylarını oluştukları devre ve çevreye tâbi olarak değerlendirmek lâzımdır. İnkılâpçı buhran şiddetlenmekle, ayni zamanda, milletin yeni niteliklerini de iyice belirtmiş ve sertleştirmiş oldu. Eylül katliâmları ile Birinci Tethiş hareketinin birbirinden ayrılamıyan hem millî bir yüzü, hem de sosyal bir yüzü vardır. İstilâ (Prusyalılar 19 Ağustos'ta Fransa topraklarına girmişlerdi) kuvvetli bir aşırı tahrik etkeni teşkil ediyordu. İnkılâp için şüphesiz en büyük tehlike devresi olan Ağustos sonu - Eylül başı devresi, ayrıca, milleti teşkil eden halkın tehlikeyi en kuvvetli bir şekilde hisset-

tiği bir devre de oldu. Oysa, millî korkuya sosyal korku. yani İnkılâp için duyulan korku ile İnkılâp düşmanlığından duyulan korku da katıldı. «Aristokratların suikast teşebbüsü» yine vatanseverlerin rüyalarına girmeğe başlamıştı. Süvari askeri Marquant, Argonne'daki La Croix-aux-Bois karakolunun kaybedilmesinden sonra, 12 Eylül 1792 günü «Not defteri» ne şunları yazmıştı: «Düşmanların Paris'e doğru yürümelerini durdurmak lâzım; çünkü, orada kanun adamlarımızı boğazlayıp, Louis Capet'nin (Louis XVI nın) eline tekrar demir asasını verecekler, bizi de tekrar zincire vuracaklardır.» İstilâcıya karşı duyulan korku ve kin de artmaktaydı. Hem bu sosyal kin ve nefret yalnız Parisli halk inkılâpçılarında görülen bir şey de değildi. İyilikseverliğinden şüphe edilemiyen Hippolyte Taine, Eski Kırallık Rejiminin ve derebeyliğin tekrar geri gelmesi ihtimalinin köylü kitlelerinde uyandırdığı «o müthiş öfke» yi dokunaklı bir tablo halinde şöyle çizmiştir:

> «Artık asayiş ile karışıklıktan birini seçmek değil, yeni rejim ile eski rejimden birini seçmek söz konusudur; çünkü, sınırdaki yabancıların arkasında göçmenler görünmektedir. Hele geniş tabakadaki sarsıntı müthiştir. Çünkü, kollarının emeği ile ancak zar zor geçinebilen. vergi ödiyerek, soyularak, kötü muamele görerek, yüzyıllardanberi babadan oğula sefaletin, zulmün ve hakaretin acısını çeken milyonlarca insan arasında eski yapının bütün ağırlığını adeta tek başına yüklenen bu tabakadır. Bugün içinde yaşadıkları şartlar ile düne kadar içinde yaşadıkları şartlar arasındaki farkın ne olduğunu kendi tecrübeleriyle biliyorlar. Kırallara, kilise adamlarına ve derebeylere ödenen paraların ne müthiş bir yekûn tuttuğunu göz önüne getirebilmeleri için, bunları hatırlamaları elverir... Müstebitlerin sui-

kast hareketlerini suçlıyan ve halkı silâh başına çağıran millî şarkılarla birlikte, dehşetli bir öfke atelyeden kulübeye doğru yuvarlana yuvarlana gitmektedir.»

Millî mesele ile sosyal gerçekler arasındaki sıkı münasebetin İnkılâbın hiç bir anında bu derece açıkça kendini gösterdiği olmamıştı. Azéma 16 Haziran 1793 tarihli raporunda şöyle demişti: «Düşmanlarımızın ilerilemesini durdurmakla. halkın da öç almakta ileri gitmesini durdurmuş olduk. Biri sona erince, öteki de hemen son buldu.» Valmy ile Birinci Tedhiş hareketi sona erdi. Bununla beraber, o gün «Yaşasın millet» parolasının birleştirdiği kimseler artık Federasyonun burjuva millî muhafızları değil, bir «terziler ve ayakkabı tamircileri» ordusuydu: Katliâmları yapan da yine bu insanlardı.

Bu Birinci Tethiş hareketi ile Eylül günlerinde doğan sonuçlar, 10 Ağustos ile kıralın devrilmesinin etkilerini daha da şiddetlendirdi.

Dinî alanda, Meclis, daha 10 Ağustosta, kıralın vetosu ile durdurulan kararnamelerin, bu arada da yemin etmiyen rahiplerin hapsedilmeleri ve sürülmeleri hakkındaki 27 Mayıs 1792 tarihli kararnamenin uygulanmasına karar verdi. 16 Ağustosta, Komün, ibadet dışındaki dinî alayları ve merasimleri yasak etti. 18 Ağustosta, Meclis, hâlâ mevcut olan bütün dinî cemaatların dağıtılmasını emretti; 6 Nisan 1792 de, ibadeti idare etmekle görevli rahiplerin görevleri dışında dinî elbise giymeleri hakkındaki yasağı yeniledi. 26 Ağustosta, Meclis, yemin etmiyen rahiplere Fransa'dan çıkıp gitmeleri için on beş gün mühlet verdi; aksi takdirde, sürgün cezasına çarptırılacaklardı. Yemin etmiyen rahipler aleyhinde alınan ve bir çok komünleri rahipsiz bırakan bu tedbirler, aile münasebetleri, doğum, nikâh, ölüm, vb. gibi medenî hal muamelerinin lâikleştirilmesine ve 20 Eylûl 1792 de bunla-

rın belediyelere devredilmesine yolaçtı. Kilise ile devletin birbirinden ayrılmasında ilk merhaleyi teşkil eden bu önemli ıslâhat lâik bir tarafsızlık düşüncesinden ilham almış değildi, mücadele zihniyetinin ve zorunluğunun zorla kabul ettirdiği bir şeydi. Bu ıslahat, yemin etmiyen rahiplere dokunduğu kadar, Rahipler medenî Anayasasına sadakat yemini eden rahiplere de dokundu. Çok geçmeden, bu sonuncuların ellerinden kiliselerdeki vazolar ve gümüş takımlar alındı, sonra da fabrikaların malları satışa çıkarıldı. 20 Eylül 1792 de boşanma kurumu getirildi. Cumhuriyetçiler ile Rahipler Anayasasına sadakat yemini etmiş rahipler arasındaki münasebetlerin kesilmesi yakındı.

Sosyal alanda, parasını vererek kurtulmaya (azada) tâbi tutulan derebeylik hakları 25 Ağustosta hiç tazminat vermeden ortadan kaldırıldı: Bu hakların toplanmasını meşru gösteren hüccet gösterildiği takdirde, bu işlem uygulanmıyacaktı, yani tazminat verilecekti. 14 Ağustosta, 27 Temmuz kararnamesile satışa çıkarılan göçmen mülklerinin küçük parçalara ayrılmasına karar verilmişti. Ortak köy mallarının paylaştırılmasına müsaade edildi. İaşe meselesini halletmek için, mahallî resmî makamlar en lüzumlu gıda maddelerine narh koymuşlardı. En son, 9 ve 16 Eylülde, Meclis, kaza idare makamlarının, zahirelerin sayımını yapmalarına ve pazarların ihtiyacı için bunlara elkoymalarına müsaade etti. Ama, narh konmasını reddetti. Kurucu Meclisin sosyal başarıları halkın kazandığı zaferin etkisi altında, devam ediyor demekti. Her şeyi bir nizama sokmak konusundaki halk isteğine yavaş yavaş dönüldü. Gerçi bu isteği Komün de savunmaktaydı. Oysa, burjuvazinin menfaatlarını temsil eden Girondin'ler her şeyi nizama sokmanın tamamile aleyhinde idiler. Gironde ile Dağ arasındaki anlaşmazlık böylelikle iyice belirmiş oluyordu.

Siyasî alanda ise, kırallığın geri gelmesi artık gittik-

çe imkânsız gibi göründü. 4 Eylül günü, milletvekilleri Convention Meclisinin kırallığı ortadan kaldırması dileğinde bulundular; Paris seçim kurulu kendi milletvekillerine bu işi başarmak görevini verdi. Convention Meclisi seçimleri işte bu şartlar altında yapıldı. Seçim kurulları 2 Eylülden itibaren toplandılar. Eylemsiz vatandaşlara seçim hakkı tanınmasına rağmen, oyunu kullanmayanlar çok oldu. Bundan, oy kullanmayanların hepsinin İnkılâba düşman oldukları sonucu çıkarılamaz. Yalnız aristokratlar ve Feuillant'lar ihtiyat gereği çekimser davrandılar. Convention Meclisinin milletvekilleri, bu yüzden. İnkılâbın kazandığı zaferleri savunmak azminde olan bir azınlık tarafından seçildi.

II

İstilânın durdurulması: Valmy (20 Eylül 1792)

Birinci Tethiş hareketi, sadece halkın yaptığı anî bir hamle ve memleket içindeki düşmanlara yöneltilmiş bir hükümet idaresi vasıtası olmakla kalmadı; ayni zamanda, dış tehlikeye karşı gösterilmiş bir tepkiydi, zaferin kazanılmasına da yardım etti. Komünün ve Meclisin etkisile, Millî savunma büyük bir hamle kazandı. Daha 12 Temmuz 1792 de çıkarılan bir kanunla, ordunun savaş ihtiyacı için, 50.000 kişinin silâh altına alınmasına, ve yeni 42 gönüllü taburu (33.600 kişi) kurulmasına karar verilmişti. 22 Temmuz'da, Paris'te vatanın tehlikede olduğu ilân edilmişti; bazı vilâyetlerde heyecanın daha büyük olduğu görüldü. Doğu vilâyetlerindeki 40.000 millî muhafız daha Temmuz sonlarında orduya yardım için gönderildi. Askere yazılmayı teşvik etmek için, Puy-de-Dôme genel meclisi, 7 Eylülde, her kantona bir komiser

gönderdi, bunların görevi, «gösterilen bunca çabalardan sonra, tekrar köleliğe sürüklenildiği takdirde, bundan doğacak üzücü olayları» toplanan millî muhafızlara anlatmaktı. Yine bu komiserler «aşarın, derebeylik haklarının, vb. kaldırılması gibi, bu İnkılâp tarafından sağlanan bütün iyi şeyleri» hatırlatacaklardı. Bu inkılâpçı savaşın sosyal muhtevası bundan daha iyi belirtilemezdi. 1791 deki gönüllü toplanmasından farklı olarak, 1792 deki gönüllü toplanmasında burjuva sayısı az, zanaat sahipleri ve kalfalar daha çoktu, hattâ bu yeni gönüllü toplanmasında esası bunlar teşkil etmişti.

Ayni zamanda, silâhlanmak ve orduları donatmak için Yıl II de tekrar ele alınan iktisadî sistem iyice belirmeğe başlamıştı. Paris Komünü silâhlara ve lüküs atlarına, kiliselerin vazolarına ve gümüş takımlarına elkoydu, askerî birliklerin giyim ihtiyacını karşılamak için bir çok atelyeler kurdu. 4 Eylülde, Yürütme Kurulu, ordu menfaatı için, zahireye ve hayvan yemlerine hem elkoydu, hem de narh koydu. Ama, bu elkoyma rejimi iktisadî hürriyete dört elle sarılan burjuvaziyi korkutmuştu. Millî savunma meselelerinin sosyal yankıları daha şimdiden duyulmağa başlamış, ve Girondin'ler ile Dağlıları birbirinden ayıran çizgi iyice belirmişti.

Bu sırada, Prusya ordusu üstünlük kazanmış bulunuyordu. Maine-et-Loire gönüllüleri taburunun yarbayı ve Verdun müstahkem mevkiinin vatansever komutanı olan Beaurepaire kıralcılar tarafından öldürüldükten sonra, Verdun, İnkılâp düşmanlığı ve ihanet yüzünden, teslim oldu. Düşman ordusu 8 Eylülde l'Argonne'a yaklaştı, ama, her tarafta Dumouriez kumandasındaki Fransız ordusu ile karşılaştı. Yine de öyle iken, bir Avusturya askerî birliği Croix-aux-Bois geçidini zorlamayı başardı, Dumouriez güneyde Sainte-Menehould'ya doğru çekildi. Paris yolu açılmış demekti. Ama, Metz ordusunun kumandasını eline alan Kellermann, 19 Eylülde Dumouriez ile birleşti. O andan itibaren, Fransızlar sayıca üstünlük ka-

zandılar (Fransız ordusu 50.000, yabancı ordusu 34.000 kişiydi.)

Valmy daha çok bir topçu savaşı idi. Ama, doğurduğu sonuçların pek büyük bir önemi oldu. Dük de Brunswick Fransızları ustaca bir manevra ile sarmak düşüncesindeydi. Sabırsızlanan Prusya kıralı kendisine derhal hucuma geçmesini emretti. Prusya ordusu, 20 Eylül 1792 de, şiddetli bir topçu ateşinden sonra, öğleye doğru Kellermann tarafından tutulan Valmy tepeleri önünde savaş nizamına geçti. Prusya kıralı Fransız ordusunun büyük bir bozguna uğrıyacağını ummuştu. Oysa, halk inkılâpçıları sıkı tutundular, topçu ateşini iki misli şiddetlendirdiler. Kellermann, şapkasını kılıcının ucuna takıp sallıyarak: «Yaşasın millet!» diye haykırdı. Taburdan tabura yayılan bu çığlık bütün birlikleri sardı. Avrupanın en şöhretli muntazam ordusunun ateşi altında hiç kimse gık demedi, yerinden kıpırdamadı. Prusya piyadesi durdu, dük de Brunswick hücum emri vermeyi göze alamadı. Top ateşi bir süre daha devam etti. Akşam saat altıya doğru, bardaktan boşanırcasına bir yağmur yağmağa başladı. Ordular geceyi oldukları yerde geçirdiler.

* * *

Prusya ordusu hiç zayiat vermemişti. Valmy bir strateji zaferi olmaktan çok, manevî bir zaferdi. Halk inkılâpçıları ordusu, Avrupa'nın birinci sınıf ordusu karşısında sıkı tutunmuştu. İnkılâp, kuvvetinin ne olduğunu göstermişti. Eylemsiz bir disiplinle eğitilmiş meslekten yetişme bir ordunun karşısına, şimdi, zaferi kazanan yeni ve millî bir halk ordusu dikilmişti. Müttefik düşmanlar gördüler ki, İnkılâp Fransası kolay kolay yenilemiyecektir. Prusya ordusunun peşinden gelen Goethe de bu savaşlara şahit olmuştu. Büyük şairin, Eckermann tarafından nakledilen cümlesi Valmy'de dikilen abidenin üstüne kazıldı: «Bugün burada insanlık tarihinin büyük bir devri başlamıştır.»

Dumouriez ile yapılan pazarlıklardan ve ateşkesten sonra, yenilen Prusya ordusu geri çekildi, devamlı yağmurlarla çamur deryası haline gelen yollardaki zahmetli yürüyüş, asker arasında başgösteren dizanteri salgını, istilâcılara ve göçmenlere karşı ayaklanan Lorraine ve Şampanya köylülerinin saldırıları, bu ordunun telef olmasına sebep oldu. Dumouriez, Prusya ordusunu ağır ağır izlemiş, uğradığı türlü güçlüklerden faydalanarak bu orduyu ezmek istememişti. Bu zahmetli geri çekiliş bile, ne de olsa, yeni ilân edilen Cumhuriyetin kazandığı bir zaferdi. 8 Ekim 1792 de Verdun, 22 Ekimde de Longwy kurtarıldı.

20 Eylül 1792 de, yani Valmy zaferinin kazanıldığı gün, Yasama Meclisi yerini Millî Convention Meclisine bırakmıştı.

İKİNCİ BÖLÜM

GİRONDİN CONVENTİON MECLİSİ HÜRRİYET TARAFTARI BURJUVAZİNİN İFLÂSI (EYLÜL 1792 - HAZİRAN 1793)

Fransa'ya yeni bir Anayasa getirmekle görevlendirilen Milli Convention Meclisi 20 Eylül 1792 günü öğleden sonra, tam Valmy savaşı kazanıldığı anda ilk toplantısını yaptı. Teşekkül edip, Meclis divanlık bürosunu da seçtikten sonra, 21 Eylül günü At Talimi salonunda Yasama Meclisinin yerini aldı. Yasama Meclisinden iç ve dış tehlikelerle dolu bir durumu devralmıştı. Müttefik ordular püskürtülmüştü, ama, yenilmemişti; İnkılâp düşmanlığı hırpalanmıştı, ama, ezilmemişti.

10 Ağustostanberi, millî ve inkılâpçı savunma siyasetinde halk tarafından pek geride bırakılan, ama, yeni mecliste Gironde sayesinde hâkimiyeti elde eden hürriyetçi burjuvazi girıştiği işi başarabilecek kabiliyette miydi?.. Gironde'un bozguna uğraması mukadderdi. İnkılâp orduları başarı kazandıkları sürece iktidarda kalabildi. Oysa, savaş taraftarı olan Gironde halk oyunun kendisinden uzaklaştığını anlayınca, anlaşmazlığı, yani siyasî manevrayı ya da inkılâpçı idealistliği genelleştirerek, halkı peşinden sürüklemeğe kalkıştı. Gironde Fransa'yı ezilen ve zulüm gören halkların kurtarıcısı haline getirmek istedi. Böylelikle, aristokrat Avrupa'nın bütün menfaatlarını inkılâpçı millete karşı birleştirmiş oldu, ama, savaşı zafere götüremedi. Mart 1793 bozgunları ve bu bozgunlardan doğan tehlikeler Gironde'un âkibetini tayin etmiş oldu.

I

Partiler mücadelesi ve kıralın muhakemesi (Eylül 1792 - Ocak 1793)

Herkese tanınan seçim hakkı ile seçilmiş yeni Kurucu Meclis olarak, Convention Meclisi, milleti tam bir şekilde temsil ediyor, bütün güç ve yetkileri kendinde toplamış oluyordu. Âsi Paris belediyesi olan Paris Komünü, milleti temsil eden bu meclis karşısında silinip gitmekten başka bir şey yapamazdı. Bunu anladı, hattâ kendi kurduğu Gözcü Komitesini bile reddetmeğe varacak kadar mutedil hale geldi. Bu komite şimdi Convention Meclisine hâkim olan Gironde'a tâbi idi. Partiler arasındaki mücadele de kesilecekti. Netekim, kendilerini kuvvetli hissetmiyen Dağlılar ilk günlerde bir çok barışma ve dostluk tekliflerinde bulundular. «Halkın dostu» gazetesinin 22 Eylül 1792 tarihli sayısında, Marat «yeni bir yol» tutturacağını ilân etti. Danton, Brissot ile anlaşmağa kalkıştı.

Aslına bakılırsa, «partiler arasındaki mütareke» kısa sürdü. Ama, bu mütareke önemli kararların oy birliği ile verilmesinde kendini gösterdi. Convention Meclisi, ilk toplantısında hem diktatörlüğü, hem de toprak kanununu oy birliği ile inkâr etti; böylelikle, varlıklıların ve halkçıların yüreklerine su serpmiş oldu.

> «Yalnız halk tarafından kabul edilen bir Anayasa, Anayasa olacak var olabilir; insanlar ve mallar mülkler milletin korunumu altındadır.»

Convention Meclisi kırallığın kaldırılmasını, 21 Eylül 1792 de oy birliği ile kabul etti. Kırallığın kaldırılmasını teklif eden Collot d'Herbois idi. Teklif, başrahip Grégoire tarafından desteklendi: «Maddî âlemde canavar-

lar neyse, manevî âlemde de kırallar odur. Saraylar cinayet tezgâhı, ahlâksızlık ocağı ve müstebitlerin inidir; kıralların tarihi, milletlerin, boşu boşuna kurban giden masumların isim cetvelinden başka bir şey değildir.» Kırallığı deviren kararname, o günün akşamı Paris'te fener alaylarile ilân edildi. İdarî makamlara gönderdiği genelgede, Roland şöyle demişti: «Baylar, lûtfen Cumhuriyeti, yani kardeşliği ilân ediniz. Zaten, Cumhuriyet demek, kardeşlik demektir.» Ertesi günü, 22 Eylülde, Billaud-Varenne bundan sonra kamu evrakına Cumhuriyetin I inci yılı tarihi atılmasını teklif etti, yani yeni bir Cumhuriyet takvimine doğru ilk adımı attı. Teklif kabul edildi.

25 Eylülde, Convention Meclisi, Puy-de-Dôme milletvekili Couthon'un «Fransız Cumhuriyeti parçalanmaz bir tek bütündür» şeklindeki teklifini, uzun tartışmalardan sonra, yine oy birliği ile kabul etti. Böylelikle, Meclis Girondin'lere isnat edilen federal rejim tasarılarını reddetmiş oluyordu. 16 Aralık 1792 de, Convention Meclisi «Fransız Cumhuriyetinin ya birliğini bozmağa, ya da bu Cumhuriyete dahil kısımları yabancı bir devletin topraklarile birleştirmeğe» kalkışacak kimse hakkında idam cezasını öngörmekle, 25 Eylül tarihli kararnameyi tamamlamış oluyordu.

1. Girondin'ler ve Dağlılar.

Bununla beraber, mütareke bozulmakta gecikmedi. Mütarekeyi bozan da, henüz pek nüfuz sahibi olmıyan Dağ karşısında, ortanın desteği ile Mecliste çoğunluğu elde eden Gironde oldu. 10 Ağustosu yaratanlar ile 10 Ağustosu bir türlü önliyemiyenler arasındaki mücadele 2 Haziran 1793 e kadar, Girondin'lerin Meclisten çıkarılmalarına ve kanunsuz sürülmelerine kadar devam edecektir. Bu mücadele birden son derece büyük bir şiddet kazandı. Tarn temsilcisi Lasource'un gazetesi vasıtasile daha 25 Eylül 1792 de hücuma geçen («Paris'in nüfu-

zu, öteki vilâyetlerden her birinin nüfuzu gibi, 83 dereceye düşmeli»), sonra Bouches-du-Rhône temsilcisi Rebecqui'nin gazetesi vasıtasile bu hücumu devam ettiren («Diktatörlük kurmak niyetinde olan parti... Robespierre'in partisidir») Gironde, en çok korktuğu Dağlı şeflerine, «Üçler» denilen Marat, Danton ve Robespierre'e saldırmağa çalıştı. Danton, Marat'yı boşuna inkâr etti («Aşırı giden birkaç kişi yüzünden, bütün milletvekillerini ittiham etmiyelim») ve birliğe çağrıda bulundu: «Avusturyalılar bu kutsal ahengin kurulduğunu öğrenince titreyeceklerdir.» dedi, ama, hiç bir faydası olmadı. Öfkesinden kuduran Gironde inat etti.

Gironde, Marat'yı diktatörlükle ittiham işini, 25 Eylül 1792 de, tekrar ele aldı. «Halkın dostu» ittihamı kabul edip, şu cevabı verdi:

> «Hainleri ve yeni rejim aleyhinde suikast hazırlıyanları ezmenin biricik çaresi olarak Fransa'da, büyük yetkilere sahip askerî bir konsül, bir diktatör, üçler kurulmasını teklif eden ilk, İnkılâptanberi de belki biricik siyasî yazar, sanırım ki, benim.»

Marat şunları hatırlatıyordu:

> «Vatanı kurtarmak için üç yıl zındanı ve azap ve işkence çekmeyi göze aldım. Sabahlara kadar çalışmanın, didinmenin, sefalet ve ıztırap çekmenin, bir çok tehlikeleri göze almanın mükâfatı meğer buymuş! Haydi bakalım, öfke ve gazaplarınıza meydan okumak için işte her zaman aranızdayım!»

Tartışma, hiç bir sonuca varmadan, birden kesildi. Gironde, Couthon tarafından teklif edilen «Fransa'nın birliği ve bölünmezliği» hakkındaki kararnameyi kabul et-

mek zorunda kaldı.

Gironde, uzlaşma taraftarı olan Danton'a karşı daha haince davrandı. Danton'u Adalet bakanlığından azledip, 9 Ekim 1792 de yerine Girondin'lerden Garat'yı getirdi. Görevinden ayrılan her bakana yapıldığı gibi, Danton'u da 10 Ekimde hesap vermeğe zorladı. Danton fevkalâde masrafların hesabını verdiği halde, gizli masraflar için bakanlığa emrine verilen 200.000 liranın kullanılışını haklı gösteremedi. 18 Ekimde, Rebecqui bu konuda ısrar etti. Danton, verdiği izahatta bocaladı ve sonunda: «Bu masrafların çoğu için elimizde usulüne uygun hiç bir makbuz bulunmadığını itiraf ederim» demek zorunda kaldı. 7 Kasımda tazelenen tartışmalarda, Gironde, iyice gemi azıya aldı. Sonunda, Convention Meclisi, dürüstlüğünden şüphe edilen Danton'u ibra etmeyi reddetti. Bundan sonra, Gironde, hesap meselesini her fırsatta Danton'un karşısına çıkardı. Danton, bu işten yüreği ezilmiş, siyasî bakımdan da küçülmüş bir insan olarak sıyrıldı; uzlaşma siyaseti de imkânsız hale geldi.

Robespierre aleyhindeki hırs ve diktatörlük ittihamı, 25 Ekim 1792 de, Loiret temsilcisi Louvet tarafından sert bir şekilde ortaya atıldı:

> «Robespierre... seni, durmadan kendini putlaştırmak istediğinden dolayı ittiham ediyorum; her türlü entirika ve sindirme vasıtalarına başvurarak, Paris vilâyeti seçim kuruluna zulüm ettiğinden dolayı ittiham ediyorum; en son, yüce iktidara doğru yürüdüğünden dolayı ittiham ediyorum.»

Robespierre bu ittihamlara daha 25 Eylülde ve önceden şu cevabı vermişti:

> «Kendime bir sanık gözü ile bakmıyorum, aksine, vatanseverlik davasının savunucusu gözü ile bakıyorum... Kendim haris ol-

> mak şöyle dursun, her zaman haris olanlara karşı mücadele ettim.»

5 Kasımda Louvet'ye cevap veren Robespierre tartışmayı hakikî alanına getirip, 10 Ağustosun ve inkılâpçı eylemin savunmasını yaptı:

> «İnkılâp, kıralın devrilmesi ve Bastil'in düşmesi ne kadar kanunsuzsa, bu şeyler de o kadar kanunsuzdur. İnkılâpsız İnkılâp istenemez.»

Gironde yeni bir başarısızlığa uğradı. Robespierre, tartışmalardan büyümüş olarak çıktı. Dağlıların şefi olarak göründü.

Bu hücumların asıl doğurduğu sonuç, Dağlıları kesin olarak Gironde'un karşısına çıkarmak oldu. Dağlılar ile Gironde, ayni zamanda, ikisi arasında bir tutumu olan «Üçüncü Parti»nin, Camille Desmoulins'in dediği gibi, «soğuk adamlar partisi» nin doğmasına sebep oldular. «Vatanseverlerin kürsüsü» adlı gazetesinde, Camille Desmoulins bu üçüncü parti için şunları yazmıştı: «Başrahip d'Espagnac nasıl yükselme ile alçalma arasında yer almışsa, bunlar da Brissot ile Robespierre arasında yer alan hakikî borsa simsarlarıdır.» Vilâyetlerinden gelmiş bağımsız, ama kafaları Komün ve Dağlılar aleyhinde peşin hükümlerle dolu olan milletvekilleri, Gironde'un sonu gelmez ittihamlarından. geçmiş olaylar hakkındaki şikâyetlerinden ve kötü sözlerinden endişeye düştüler. Uzun zaman Girondin'lerin peşinden gitmiş olan Anacharsis Cloots, «Ne Marat, ne Roland» adlı olmakla beraber, asıl eski dostları aleyhinde olan bir broşür yayınlıyarak, gürültülü bir şekilde bunlardan ayrıldı. «Üçüncü Parti» nin kurulması işi, 1792 yılı Kasım ayı başlarında tamamlanmıştı. Gironde, 16 Kasımda başkanlığı kaybettiğinden, Convention Meclisine artık tek başına hâkim olamazdı Gironde tarafından kaybedilen Meclis başkanlığına, ayni

gün, Rahipler medenî Anayasasına yemin eden ve bağımsız bir milletvekili olan piskopos Grégoire seçilmişti.

Convention Meclisi, İnkılâbı ve memleketi kurtarmağa azmetmiş bir azınlık tarafından seçildiği için, bunun sonucu olarak, bu Mecliste ne Eski Kırallık Rejimine, ne de Anayasaya bağlı Kırallık Rejimine taraftar bir kıralcı vardı. İnkılâpçı hareketleri yaratan, halkın geçinmesini kolaylaştıracak iktisadî ve sosyal tedbirler alınmasına taraftar olan halk inkılâpçıları da bu Meclise seçilmemişlerdi; ama, Paris (seçim çevresi) şubelerinde hâkim olduklarından, 1793 te Meclisi bu şubeler sayesinde sürükleyip götürmüşlerdi. Convention Meclisinde, teşkilâtlanmış siyasî partilerden çok, Girondin'ler ve Dağlılar gibi iki kurmay heyetinin peşine takılmış sınırları belirsiz bir takım eğilimler vardı. Girondin'ler ile Dağlıları da birbirlerine asıl muhalif hale getiren şey sınıf menfaatları oldu.

Kanuna uyma ve meşruluk taraftarı olup, sağda bulunan Gironde, Dağlılarla ve Paris (seçim çevresi) şubelerinin mücadelecilerile dolup taşan Paris Komününün önayak olduğu tedbirlerden nefret etmekteydi. Gironde, halk inkılâpçılarının istedikleri sınırlamalara karşı mülkiyeti ve iktisadî hürriyeti savunan varlıklı, tüccar ve sanayici burjuvazinin temsilcisiydi. Siyasî alanda, Gironde kamu selâmetinin lüzumlu kıldığı bütün fevkalâde tedbirlere düşmandı; savaşı kendisi çıkardığı halde, bunu kazanmak için lüzumlu çarelere başvurmayı reddetmişti. İktidarın temerküzüne ve idare makamlarının sıkı tâbiliğine aleyhdar olan Gironde mahallî resmî makamların desteğine başvuruyordu; çünkü, buralarda mutedil burjuvazi hâkimdi. İktisadî alanda ise, Gironde, halka meydan okuyup, iktisadî hürriyete, serbest teşebbüse ve serbest kazanca dört elle sarılan, halk inkılâpçılarının taraftar oldukları nizam altına alma, narh koyma, elkoyma, kaymenin değerini tespit etme gibi tedbirlere düşman

olan iş adamları burjuvazisine bağlıydı. Korumak ve kuvvetlendirmek düşüncesinde oldukları sosyal hiyerarşi duygusu ile dolup taştıklarından, mülkiyet hakkına dokunulmaz tabiî bir hak gözü ile bakan, mülk sahibi burjuvazinin menfaatlarını tamamile benimsiyen Girondin'ler, hükümeti idare etmek kabiliyetinden yoksun saydıkları halk karşısında irkilmekteydiler. Hükümeti idare etmek tekelini yalnız kendi sınıflarına tanımışlardı.

Solda bulunan Dağlılar, savaşın ve doğurduğu sonuçların, hayat pahalılığının, işsizliğin, yetersiz ücretlerin acısını çeken orta burjuvazi ile halk sınıflarının, zanaatçıların, esnafın, müstehliklerin temsilcileriydiler. Kendileri de burjuvaziden yetişen Dağlılar anladılar ki, Fransa'nın nazik durumu, ancak halkın desteği ile etkin hale gelebilecek fevkalâde bir takım tedbirler alınmasını gerektirmekteydi. Onun için, kırallığı devirip, siyasî hayatta isyan yolundan yükselen halk inkılâpçılariyle birleştiler. Halka daha yakın olduklarından, halkın ihtiyaçlarını daha yakından gördükleri için, gerçekçi olan bu siyaset adamlarının nazariyeleri pek umursadıkları yoktu, ama halkın ve kanunun menfaatlarını özel menfaatlardan üstün tutmasını pek âlâ biliyorlardı. İnkılâbın samimî ve sadık biricik savunucusu olan halkın menfaatı için, özel mülkiyette ve ferdî hürriyette bir takım sınırlamalara başvurmağa hazırdılar. Çoğu Paris milletvekili olan Dağlı şefler, başkent halkının 10 Ağustostaki İkinci İnkılâpta oynadığı hâkim rolü bildikleri gibi, 1789 daki ilk İnkılâpta oynadığı rolü de biliyorlardı. Onun için, inkılâpçı halk kitlelerinden korkup, 25 Eylül 1792 de Lasource'un da dediği gibi, Paris'in «nüfuzunu, öteki vilâyetlerin her biri gibi, 83 derece» indirmek istemeğe kalkışan Girondin'lerin iddiaları karşısında isyan ettiler.

Ekim 1792 de yayınlanan «Paris Jacobin'ler derneği hakkında bütün Fransız cumhuriyetçilerine çağrı» sında, Brissot, Jacobin'leri ve Dağlıları «Paris toplumunu idare

eden ve bu toplumun şerefini lekeliyen anarşiciler» diye gösterip şunları yazmıştı:

> «Malları mülkleri, refahı, gıda maddeleri fiyatını, topluma edilecek türlü hizmetleri, her şeyi bir seviyeye getirmek, eşit kılmak isteyenler, karışıklık çıkaranlardır.»

«Başkaları hesabına kendisine çatanlara mektuplar» ın 30 Eylül 1792 tarihli sayısında, Robespierre bu hücuma daha önce cevap vermişti:

> «Kırallık yok olup gitmiştir, soylular düzeni ile rahipler düzeni ortadan kalkmıştır. şimdi eşitliğin saltanatı başlıyor.»

Ayrıca:

> «Cumhuriyeti yalnız kendi hesaplarına kurmak istiyen, hükümeti yalnız zenginlerin ve mansıp sahiplerinin menfaatı için idare etmek düşüncesinde olan»

yalancı vatanseverlere hücum etmiş, bunların karşısına da «Cumhuriyeti eşitlik ve herkesin menfaatı prensipleri üstüne kurmağa çalışacak» hakikî vatanseverleri çıkarmıştı.

Dağlı şefler, hele Jacobin'ler, millî gerçeğe, halk kitlelerini birleştirebilecek müspet bir muhteva vermeğe çabaladılar. Saint-Just'ün geçirdiği tekâmül, bu bakımdan, manalıdır. 1791 de yayınlanan «İnkılâbın ve Fransa Anayasasının ruhu» adlı eserinde, henüz Montesquieu etkisinden pek iyi sıyrılamıyan Saint-Just şöyle demişti:

> «Hiç kanun olmıyan yerde, vatan da yoktur; onun içindir ki, başka milletleri istedikleri kadar hakir görsünler, bu milletlerden

istedikleri kadar nefret etsinler, istibdat altında yaşıyan halkların vatanı yoktur.»

XVIII inci yüzyılın o harcıâlem vatan ile hürriyetin bir ve aynı şey olduğu temasını iaşe hakkındaki 29 Kasım 1792 tarihli söylevinde aşan Saint-Just: «Mesut olmıyan bir halkın vatanı yoktur» diyerek, vatan ile saadeti bir tutmakla, büyük bir orijinallik göstermiş değildi. Oysa, Cumhuriyeti kurmak için «halkı kararsızlıktan ve kendisini bozan sefaletten kurtarmanın» şart olduğunu belirtmekle daha ileri gitmiş oldu. «Gelişi güzel kayme çıkarılmasını» suçlıyarak, Convention Meclisi üyelerine dedi ki: «Para değerinin düşmesinden doğan yıkımları durdurmakla, halkın geçimini sağlamakla, bu sebeple de halkın "saadeti ile hürriyetini birbirine sıkı sıkı" bağlamakla, (Fransız halkına) bir anda bir vatan kazandırabilirsiniz.» Buğday yüzünden Eure-et-Loire'da çıkan karışıklıklar hakkında verdiği söylevde (2 Aralık 1792) ise, Robespierre daha açık ve kesindir: Mülkiyet hakkını geçinme ve yaşama hakkına tâbi kılmakla, halk kitlesini içine alacak şekilde genişletilmiş bir millet nazariyesinin temelini atmış oldu.

> «Nazariyeyi kaleme alanlar, hayat için en lüzumlu gıda maddelerine yalnız alelâde bir ticaret malı gözü ile bakmışlar, buğday ticareti ile çivit boyası ticareti arasında hiç bir fark gözetmemişler, halkın iaşesi üstünde çekişmekten çok, zahire ticareti üstünde çene patlatmışlardı... Büyük tüccarların ya da mülk sahiplerinin kazançlarına çok değer vermişler, insanların hayatına hemen hemen hiç değer vermemişlerdir... Yaşamak hakkı hakların en başında gelir. Şu halde, en başta gelen sosyal kanun, toplumun bütün üyelerine yaşamak imkânlarını garanti eden kanundur; bütün öteki kanunlar hep bu kanu-

na tabidir.»

Oysa, savaşın zorunlulukları ve Dağlıların millî anlayışları, kendilerini halk inkılâpçılarının kucağına atarken, sınıf zihniyetleri de bunları kendi zıtlıkları içinde iyice bocalayıp duran Girondin'lerden uzaklaştırmaktaydı. Gironde, savaşı ilân etmişti, ama, aristokrasiyi ve İnkılâp düşmanı ittifakı ezmek için halka başvurmak mutlaka şart olduğu halde, sonunda, varlıklıların hâkimiyeti tehlikeye düşer diye korkup, bunu yapmamıştı. Hiç bir taviz vermek istemedi. Barbaroux «mülkiyete zarar verici kanunlar getirilmesini istiyenleri» ittiham ettikten sonra, Roland, 8 Aralık 1792 de, zahire ticaretini tekrar serbest hale getirdi. 13 Mart 1793 te, Vergniaud, hürriyet ve eşitlik konusundaki halkçı görüşleri ittiham ederek, Girondin siyasetinin dayandığı sınıf temellerini daha da kuvvetle belirtti: «Sosyal insan için eşitlik, haklarda eşitlikten başka bir şey değildir.» Vergniaud sözlerine devam ederek şunları söyledi: «Vergi eşitliği, kuvvet eşitliği, zekâ, faaliyet, sanayi ve emek eşitliği olmadığı gibi, artık servet eşitliği de yoktur.» Mülkiyetin ve zenginliğin üstünlüğünü muhafaza etmek demekti bu. Gironde milleti vergi vermeğe göre teşkilâtlandırmanın hasretini mi çekiyor yoksa?.. Ne olursa olsun, halka güvenmediği muhakkak.

Şu halde, Gironde ile Dağlılar arasındaki rekabet, bir sınıf çatışması şekline bürünmüş bulunuyordu. Dağlıların çoğu, tıpkı Girondin'ler gibi, burjuvaziden gelmişlerdi, ona şüphe yok. Ama, millî ve inkılâpçı savunmanın zorunlulukları, bunlara, halk lehinde olan bir siyaseti zorla kabul ettirmişti. Bazılarına göre, prensiplere uygun bir siyaset, başkalarına göre ise, günün şartlarına bağlı bir siyasetti bu. Dağlıların kabul edip, meşrulaştırdıkları Tethiş hareketi, Karl Marx'a göre «burjuvazinin düşmanlarile, istibdatla, derebeylikle halkçı bir hesaplaşma tarzından» başka bir şey değildi. Burjuva İnkılâbı

işte bu sayede kurtulacaktır. Karmaşık bir mesele. İlk önce, çoğu zaman büyük burjuvazi olan, Dağlı burjuvazinin sosyal durumunu belirtmek gerekir. Convention Meclisinde maliyeci olarak tanınan, sonra da Dağlılara katılan Cambon gibi bir adam, bu burjuvaziyi oldukça iyi bir şekilde temsil eder. Hoşa gitmiyeceğini ya da zahmetli olacağını bile bile güdülmesi zorunlu olan siyaset mi? Dağlı burjuvalar, hiç bir uzlaşmaya yanaşmayıp, millete ve kendi sınıflarına zaferden başka kurtuluş şansı bırakmıyan ve bu siyasetin zorunluluklarını kabul eden, daha çok, hiç bir taviz vermiyen burjuvalardı. Dağlılar yine hiç bir taviz vermiyen burjuvalardı; çünkü, İnkılâptan, hele millî malların satılmasından faydalandıkları için, aristokrasinin birden geri gelmesile her şeyi kaybedeceklerini gayet iyi biliyorlardı; ama, içlerinden meselâ Danton ve Müsamahacılar (Indulgents) gibi bazıları, alınan cebir ve tethiş tedbirlerinden çarçabuk bıktılar. Onun için, millî ve inkılâpçı savunma siyaseti Convention Meclisine dışardan, Jacobin'ler ve halk inkılâpçıları tarafından zorla kabul ettirildi. İnkılâpçı Hükümet, Jacobin'ler ile halk inkılâpçıları arasındaki bu ittifaka dayandı; en iyi temsilcisini Robespierre'de bulan Jacobin orta burjuvazi de, bu ittifakın su götürmez idareci unsuru oldu. Bu Jacobin orta burjuvazi, inkılâpçı halkın en canlı kuvvetleri ile İnkılâbı sonuna kadar götürmek düşüncesinde olan burjuvazi hizbi arasında lüzumlu bir bağ hizmeti gördü. Bu durumun tabiî ki tezatlı tarafları vardı. Robespierre'ci siyasetin sonunda başarısızlığa uğraması bu durumla izah edilebilir. Bu durum Jacobin orta burjuvazinin sosyal durumundan doğmuştu. Yine bu durumu, meselâ, Robespierre'in ev sahibi ve iyi bir Jacobin olan «marangoz» Duplay gayet iyi sembolleştirmiştir: Bu Duplay, çalışan insanlar arasından yetiştiği halde, evlerinden yılda on iki bin lira kira alıyordu. Aslında, Duplay refah içinde olan müteahhit marangozdu, Jacobin'liğin kararsız, iki cami arasında beynamaz halini canlandırmaktaydı.

En son, Convention Meclisindeki merkez partisi, İnkılâbı savunmak azminde olan samimî cumhuriyetçilerden teşekkül etmiş kararsız bir kitle idi. Bu kitleye «Ova» (la Plaine) ya da «Bataklık» (le Marais) adı verilmişti. Burjuvazinin temsilcileri, iktisadî hürriyet taraftarı olan bu insanlar, aslında, halk kitlelerinden korkuyorlardı. Ama, samimî cumhuriyetçi olduklarından, İnkılâp teklikede olduğu sürece, 14 Temmuz 1789 ile 10 Ağustos 1792 yi yaratan halkla münasebetleri kesmek kendilerine imkânsız göründü; sonunda, halkın istediği tedbirleri zafere kadar ve geçici olarak kabul ettiler. Önce, Gironde'u tuttular, ama, kinci tutumundan, tehlikeleri önlemekteki beceriksizliğinden dolayı, Gironde'tan yüzçevirdiler. İçlerinden Barère, Cambon, Carnot, Lindet, vb. gibi bazıları Dağa ve bu partinin kamu selâmeti siyasetine katıldılar. Kasım 1792 de rengi iyice belirip, sonunda, İnkılâbın kurtuluşunu sağlamakta biricik etkin idareyi, yani Dağlıların idaresini kabul eden bu «Üçüncü Parti» ye şeklni veren halk kitlesi oldu.

2. Louis XVI nın muhakeme edilmesi (Kasım 1792 - Ocak 1793).

Louis XVI nın muhakemesi, Convention Meclisindeki bölünmeleri şiddetlendirdi, Gironde ile Dağlılar arasındaki mücadeleyi amansız hale getirdi.

Kıralın ittiham edilmesi uzun süre gecikti. Kendi içinden davanın uzayıp gitmesi arzusunu besliyen Gironde bu işte hiç istekli görünmemişti. Danton'un da söylediği gibi: «Kıral muhakeme edilirse, ölmüş demekti.» Netekim, Convention Meclisi de kıralın suçlu olduğunu bildirmeğe zorlanmıştı; bunu yapmadığı takdirde, Meclis 10 Ağustos 1792 hareketini mahkûm etmiş olurdu. 16 Ekim 1792 de davayı ele alan Meclis Yasama Komitesi, davada uyulacak ceza muhakemesi usulünü uzun boylu inceledi. Mailhe, 7 Kasımda sunduğu kuvvetli raporda, Louis XVI nın Convention Meclisi tarafından muhakeme

edilebileceği sonucuna varmıştı. Bu rapor üzerine, tartışmalar başladı. Gironde'un şefleri tartışmalara katılmaktan kaçındıkları halde, Saint-Just, 13 Kasım 1792 tarihli söylevinde, tartışmayı siyasî plâna getirdi:

> «Louis'yi muhakeme edecek olan bu insanların kuracakları bir cumhuriyet vardır: Bir kıralı âdil bir şekilde cezalandırmaya az çok önem verenler hiç bir zaman cumhuriyeti kuramazlar... Bence, bu adam ya saltanat sürmeli, ya ölmelidir; ikisi ortası diye bir şey olamaz... Masum olarak saltanat sürülemez, bu çılgınca bir düşünce olur. Her kıral hem bir âsi, hem de bir gaspedicidir.»

Louis XVI alelâde bir vatandaş değildir; bir düşmandır, bir yabancıdır; Convention Meclisi bu insanı muhakeme edeceğine, ezmelidir.

> «Bastilin, Nancy'nin, Champs-de-Mars'ın, Tournay'nin, Tuileries'nin katili budur; hangi düşman, hangi yabancı size daha fazla kötülük etmiştir?»

Louis XVI nın emri ile Sarayın duvarı içine saklanan «demir dolabın» bulunması, içindeki vesikaların ele geçirilmesi, kıralın, 20 Kasım 1792 de düşmanla yaptığı gizli işleri meydana çıkardı, davanın uzatılmasını artık imkânsız hale getirdi. 3 Aralık 1792 de, Robespierre, Saint-Just'ün iki üç hafta önce öne sürdüğü tezi tekrar ele aldı:

> «Ne kıral bir sanıktır, ne de sizler birer yargıçsınız. Bir insanın lehinde ya da aleyhinde karar verecek de değilsiniz. Yalnız bir kamu selâmeti tedbiri alacak, bir millî kurtarıcılık işi göreceksiniz.»

Kıralın mahkûm edilmesi yeni doğan Cumhuriyeti iyice kuvvetlendirecektir.

> «Ne şekilde olursa olsun, Louis XVI yı muhakeme etmeyi teklif etmek, kıral ve Anayasa istibdadına doğru geri geri gitmektir. Bu ise, İnkılâp düşmanı bir fikirdir; çünkü, İnkılâbın kendisini dava etmektir.»

Gironde'un çevirdiği oyunlara rağmen, Convention Meclisi 6 Aralık 1792 de verdiği bir kararla «Louis Capet (Louis XVI) tarafından işlenen cinayetlerin neler olduğunu bildiren raporu» hazırlamakla görevli bir komisyon kurdu.

11 Aralık 1792 de kıralın muhakeme edilmesine başlandı. Dava başladığı zaman okunan ittihamname, Lindet tarafından hazırlanmış olup, İnkılâbın bütün nazik devrelerinde Louis XVI nın ettiği ikiyüzlülüğü bütün çıplaklığı ile ortaya koyan bir çeşit tarihçik gibiydi. 26 Aralıkta, kıralın avukatı olan de Sèze, 1791 Anayasasındaki kıralın dokunulmazlığı tezine dayanan zarif ve anlayışlı bir savunma okudu. Davayı bir türlü önliyemiyen Girondin'ler, kıralı kurtarmak için, yeni bir oyalama yoluna sapmağa kalkıştılar, halka başvurulmasını istediler. Vergniaud dokunulmazlığın kırala 1791 Anayasası tarafından bağışlanmış olduğunu anlattı; o halde, bu dokunulmazlığı Louis XVI nın elinden ancak halk geri alabilirdi; oysa, bu, 1791 Anayasasının vergiye dayanan seçim yolu ile geldiğini unutmaktı. Robespierre, 28 Aralık 1792 de verdiği cevapta, halka başvurmanın memleketi ne türlü bir tehlike içine atacağını gösterdi; «Cumhuriyeti boşu boşuna telâşa vermek» olacaktı bu. Robespierre, Ocak 1793 başlarında yaptığı konuşmada, «Kendisine çatanlara mektuplar»ında «halkın hâkimiyeti ve Louis Capet'yi muhakeme etme sistemi hakkında» öne sürdüğü delilleri tekrar ele aldı:

> «Halk, Louis hakkında ne düşündüğünü bundan önce iki defa söylemiştir: 1. Kıralı tahttan indirmek için, kovmak için silâha sarıldığı zaman... 2. Vatanın selâmeti için ve bütün dünyaya bir örnek vermek için, kıralı parlak bir şekilde mahkûm etmek kutsal görevini size zorla kabul ettirdiği zaman... Bize karşı birleşmiş olan düşmanlar sınırlarımıza yaklaştıkları bir sırada, devleti bu tehlikelerin içine atmak, yeni yeni doğan bir hükümeti buhrana sürüklemek, anarşi ve geçimsizlik yolu ile bizi tekrar kırallığa döndürmeyi istemek değil de nedir?»

Kıral hakkında verilecek karar 14 Ocak 1793 te müzakere edilmeğe başlandı. Convention Meclisi, o gün, milletvekillerinin cevap verecekleri üç soruyu tesbit etti:

> «Kıral Louis Capet kamu hürriyeti aleyhinde gizli teşkilât kurmaktan ve millî güvenlik aleyhinde suikastlara girişmekten suçlu mudur? Verilen karar için millete başvurulacak mı? Louis'ye verilecek ceza ne olmalı?»

Louis XVI nın suçlu olduğu oybirliği ile kabul edildi. Yalnız birkaç kişi çekimser kaldı. Millete başvurulması, aleyhte 278 oya karşı lehte 426 oyla reddedildi. Gironde yenilmişti. 16 Ocak akşamı başlayıp, yirmi dört saat sonra sona eren ve ad okunmak suretile yapılan açık oylamada, aleyhte 334 oya karşı lehte 387 oyla kıralın ölümle cezalandırılmasına karar verildi. Yalnız 26 milletvekili ölüm cezasının tecil edilmesi için oy verdi. 18 Ocak günü ölüm cezasının tecil edilmesi oya kondu. Tecil teklifi aleyhte 310 oya karşı lehte 380 oyla reddedildi. Tecil yolunu savunan Girondin'lere karşı, Barère, tecilin iç çekişmeleri uzatacağını ve İnkılâbı dışardaki düşman

karşısında zaafa düşüreceğini öne sürdü.

21 Ocak 1793 te kıralın idam edilmesi, memlekette derin bir etki yaptı, Avrupa'yı da şaşkına döndürdü. İdam cezası 21 Ocak günü saat 11 de İnkılâp meydanında, büyük askerî kuvvetler ve kalabalık bir halk kitlesi önünde yerine getirildi. Bir gün önce, kıralın eski muhafız birliğinden Pâris, halk temsilcisi (milletvekili) olan Lepeletier de Saint-Fargeau'yu öldürmüştü. Umutsuzluk yüzünden yapılan bu bir tek güçsüz hareket, ancak Meclisteki çoğunluğun güdülen siyaseti teyit etmesine ve İnkılâba ilk «hürriyet şehidi» ni kazandırmaya yaradı.

Kıralın ölümü, kırallığın çok eski ve yarı dinî itibarına iyice zarar vermişti. Louis XVI herhangi bir insan gibi idam edilmişti. Tanrıdan gelme hakka sahip kırallığın artık yerinde yeller esiyordu. Convention Meclisi gerideki köprüleri atmıştı. Kıral katillerine karşı Avrupa amansız bir savaşa girişti. İnkılâpçı Fransa ile Eski Kırallık Rejimine bağlı Avrupa arasındaki, kıralı kurtarmak için elinden gelen her şeyi yapmış olan Girondin'ler ile Dağlılar arasındaki anlaşmazlık ve çatışma en yüksek noktasına vardı.

Gerçekten, Gironde'un o güne kadar güttüğü oyalama ve işleri sürüncemede bırakma siyasetine, Louis XVI nın idam edilmesinden sonra, artık devam edilemezdi, buna imkân yoktu. Louis XVI davası görüldüğü sırada, Gironde dış siyasetle ilgili delilleri öne sürmekten geri kalmamıştı. Brissot: «Tartışmalarımızda Avrupa'yı pek gözümüz gördüğü yok» demiş, Robespierre de 28 Aralık 1792 de ona şu cevabı vermişti: «Sizler birer âsi misiniz, yoksa insanlığın iyiliğini istiyen kimseler misiniz? Bunu zafer gösterecektir.» Kıralı kurtarmak için canla başla çalışmakla, Girondin'ler anlaşmazlığın içine Avrupa'yı da sokmak düşüncesinde idiler. Böylelikle, bilerek ya da bilmiyerek, aristokrasi ile uzlaşma yoluna dökülmüşlerdi. Kasım ayında propaganda savaşını vaaz etmiş kimseler için tutarsız bir tutumdu bu. Kıralın ölmesile, Dağlılar

millete zaferi kazanmaktan başka çıkar yol bırakmamış oluyorlardı. Netekim, Pas-de-Calais milletvekili Lebas 20 Ocak 1793 te şöyle demişti:

> «İşte arkamızdaki bütün yolları bozup darma duman ettik. İstesek de istemesek de, ileri doğru yürümekten başka çare yok. Ya hür yaşamak, ya ölmek, demenin şimdi tam zamanıdır.»

II

Savaş ve birinci ittifak (Eylül 1792 - Mart 1793)

Valmy'den birkaç hafta sonra, zafer, Cumhuriyet ordularını ta Alplere ve Ren nehrine kadar alıp götürdü. O zaman, işgal edilen memleketlerin âkibeti meselesi ortaya çıktı: Bu memleketler kurtarılmış mıydı? Yoksa, istilâ mı edilmişti? Savaşın mantığı ve siyasetin doğurduğu sonuçlar kurtarmayı kısa zamanda istilâ haline getirdi.

1. Propagandadan istilâya (Eylül 1792 - Ocak 1793).

Ren nehrinin sol kıyısı ile, Savoie'nın ve Nice'in istilâ edilmesi, Convention Meclisinin karşısına bir takım meseleler çıkardı, ve Meclis bunlara bir hal şekli bulmakta bir süre bocaladı.

Anselme kumandasındaki Var ordusu, 29 Eylül 1792 de, Nice'e girmişti. Montesquiou o sırada Savoie'yı kurtarmış ve halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Bu kumandan 25 Eylül 1792 de Convention'a yazdığı mektupta şöyle demişti: «Köy ve şehir halkı bizi karşıladılar; her yerde üç renkli bayrak dalgalanıyordu.»

Custine kumandasındaki ordu Ren nehri üstünde bulunan Spire şehrini 25 Eülülde, Worm'u 5 Ekimde, Mayence'ı 21 Ekimde, Franfurt'u da iki gün sonra zaptetmişti.

Belçika da o günlerde zaptedilmiş bulunuyordu. Valmy bozgunundan sonra, Avusturyalılr 5 Ekimde Lille şehrini boşaltmışlardı. İyi askeri eğitim görmüş birliklerden teşekkül eden 40.000 kişilik bir ordunun başında bulunan Dumouriez, 27 Ekimde, Valenciennes'den Belçika'ya girmişti. 6 Kasım 1792 de Mons ilerisindeki Jemappes köyünü hucumla ele geçirmiş, yenilen Avusturyalılar geri çekilmişlerdi. Bu yenilen ordu 14 Kasımda Brükseli, 30 Kasımda Anvers'i boşaltmış, bir ay içinde Belçika'dan ta Roer'e kadar atılmıştı. Jemappes zaferi Avrupa'da büyük bir etki yaptı. Valmy bunun yanında basit bir çarpışmaymış gibi sönük kalmıştı. Jemappes Cumhuriyet ordularının giriştiği ve kazandığı ilk büyük savaştı.

Kırallık taraftarı Avrupa'ya meydan okuyan propaganda savaşı Kasım ayında ilân edildi. Netekim, Nice'liler, Savoie'lılar, ve Ren eyaletlerinden olanlar Fransa'ya katılmayı istemekteydiler. Convention Meclisi tereddüt etti. 28 Eylül 1792 de Montesquiou'dan gelen mektubun okunmasını dinlemişti. Savoie'lılar Fransa'nın 84 üncü vilâyeti olmak istiyorlardı. Camille Desmoulins: «Savoie'yı Cumhuriyete zincirle bağlanmakla kırallara benzemiş oluruz, bundan sakınalım» deyince, Delacroix sözünü kesti: «Savaş masraflarını kim ödiyecek?» dedi. Girondin'ler de ikiye ayrılmışlardı. Anselme, Nice kontluğunu belediyeleştirince, Lasource 24 Ekim 1792 tarihinde onun bu hareketini: «Bir memlekete kanunlar getirmek, orasını istilâ etmektir.» diyerek ayıpladı. Ama, hele Cordelier'ler kulübünde eylemli olan Helvetia (İsviçre) kulübünden İsviçreliler ve Cenevreliler, Ren eyaletinden olanlar, Liége'li Belçikalılar ve Hollandalılar, Allobroges kulübünden ve lejiyonundan Savoie'lılar gibi bir çok yabancı

mültecilerden teşekkül etmiş güçlü bir parti bu hareketi teşvik etmekteydi. Bu karışık gurupta Prusya tabiiyetinden olup, Oise'dan milletvekili seçilen ve «insanoğlunun hatibi» diye anılan Anacharsis Cloots, Cenevreli banker Clavière, Hollandalı banker de Kock, Avusturya başbakanı Kaunitz'in piç oğlu olduğu sanılan Belçikalı banker Proli gibi kimseler vardı.

19 Kasım 1792 de, Convention Meclisi o ünlü kararnameyi büyük bir coşkunluk içinde kabul etti:

> «Convention Meclisi Fransız milleti adına bildirir ki, bu Meclis, hürriyetlerine kavuşmak istiyen bütün halklara kardeşlik gösterecek ve yardıma koşacaktır, yürütme gücü de bu halkların yardımına koşmak için ve hürriyet davası yüzünden ya eziyet edilecek ya da eziyet edilebilecek vatandaşları savunmak için generallere gerekli emirleri vermekle görevlendirilmiştir.»

Convention Meclisi bağımsız kardeş-cumhuriyetler kurulmasına taraftardı. O zaman Diplomasi komitesi başkanı olan Brissot 21 Kasımda bir «cumhuriyetler çemberi» (kuşağı) fikrini ele aldı. Bakan Servan'a yazdığı 26 Kasım tarihli mektubunda demişti ki: «Yeryüzünde Bourbon hanedanından bir kıral bulundukça, hürriyetimiz hiç bir zaman rahat yüzü görmiyecektir.» Mektubun biraz aşağısında da şu sözler vardı: «Avrupa, bütün Avrupa ateşe verildiği zaman ancak rahat yüzü görebiliriz.» Piskopos Grégoire ne kaleleri, ne de sınırları olan bir Avrupa kurulacağını haber vermişti. Kurtulan millet kendine zulum gören halkların koruyucusu gözü ile bakıyordu.

Propaganda savaşından, pek tabiî ki, bir istilâ (bir ilhak) savaşı doğdu. Convention Meclisi, halkları isyana çağırmakla, bunları korumayı üstüne almış oluyordu.

İlhaktan (Fransa'ya katmaktan) daha iyi koruma olur muydu? Bu noktada bir çok düşünceler birbirine karışmıştı. İlk önce büyük siyaset. Savaş ve propaganda millî hırsları tekrar uyandırmıştı. Fransız orduları karargâhlarını Alplerde ve Ren nehri kıyılarında kurmuştu. Tabiî sınırların ele geçirilmesi bu ordulara tayin edilmiş hedef gibi göründü. Brissot'ya göre: «Fransa Cumhuriyetinin sınırı Ren nehri olmalıydı.» Bu Girondin şefinin 26 Kasımda bu konuda söylediği şu sözler de dikkata değer:

> «Sınırlarımızı Ren nehrine kadar götürürsek. Pirene dağları artık yalnız hür halkları birbirinden ayıracak sınır olursa, hürriyetimiz sağlam bir temele dayanmış olur.»

Propaganda ile ilhak birbirine sıkı sıkı bağlanmıştı. Daha belirli birtakım düşünceler işe karışmıştı.Savaş pahalıya mal olmaktaydı. İşgal edilen memleketlerde askeri birlikleri nasıl beslettirmeli? Nice'te Anselme, Savoie'da Montesquiou, Belçika'da Dumouriez bu memleketler halkından mümkün olduğu kadar az şey istemeğe çalıştıkları halde, Ren eyaletlerinde bulunan Custine ordusunu bu memlekete besletiyordu. Convention, Kasım 1792 ye kadar, meseleyi kökünden halletmekten çekindi. Hérault milletvekili ve Meclisteki Maliye Komitesinin üyesi olan Cambon, 10 Aralıkta, meseleyi bütün çıplaklığı ile ortaya attı:

> «Düşman memleketinde ilerledikçe, savaş, hele felsefe ve cömertlik prensiplerimiz yüzünden, daha yıkıcı hale gelmektedir... Durmadan, hürriyeti komşularımıza götürüyoruz, deniliyor. Bu yerlere kendi paramızı, kendi yiyeceğimizi de götürüyoruz; buralarda bizim kaymemizi almak istemiyorlar!»

Propaganda siyasetinin karşılaştığı zorluklar, savaş-

tan doğan zorunluluklar tekâmülü hızlandırdı. Savoie Eski Kırallık Rejimini ortadan kaldırmış, Fransa'ya ilhak edilmeyi istemişse de, Belçika ve Ren eyaletlerindeki halkın çoğunluğu buna pek hevesli görünmemişti. Sonunda, malî düşünceler baskın çıktı.

Cambon'un isteği üzerine, Meclis tarafından çıkarılan 15 Aralık 1792 tarihli kararname, istilâ edilen memleketlerde inkılâpçı bir idare kurdu. Rahipler düzeninin ve yeni rejime düşman olanların malları, kaymeye teminat hizmetini görmek üzre, haczedilmiş, aşar ve derebeylik hakları kaldırılıp, eski vergiler yerine zenginlerden alınan İnkılâp vergi ve resimleri konmuştu. Yeni idarî makamlar yalnız hürriyete yemin etmiş olanlar tarafından seçilecekti. «Şatolara savaş! Kulüeblere barış!» Cambon'un verdiği raporda da dediği gibi: «Girdiğimiz memleketlerde imtiyaz olan her şeye, müstebit olan her şeye düşman muamelesi edilmelidir.»

Şu halde, istilâ edilen memleketlerin halkları Fransa'nın inkılâpçı diktatörlüğünü kabul edeceklerdi. 15 Aralık 1792 tarihli kararname, uygulamada, gerekirse, kuvvet kullanılmasını emrediyordu. Güdülen bu siyaset, istilâ edilen memleketler halkında, azimli bir inkılâpçı azınlık istisna edilirse, Fransa'ya karşı çarçabuk bir sevgisizlik uyanmasına sebep oldu. Meselâ, Belçika'da kilise mallarını gelişi güzel müsadere etmekle, Convention Meclisi halkın bir kısmını kendinden soğutmuş oldu.

İlhak, işgal edilen memleketlerdeki İnkılâp düşmanlığını bertaraf edebilecek biricik siyaset haline geldi. Piskopos Grégoire'ın verdiği rapor üzerine, Convention, Savoie'nın ilhakını, daha 27 Kasım 1792 de, oybirliği ile kabul etmişti. Sözcü, halk hükimiyetini (22 Ekimde Chambery'de toplanan Allobroges Millî Meclisi, Eski Kırallık Rejimini ortadan kaldırdıktan sonra, Fransa ile birleşmek dileğinde olduğunu ifade etmişti), coğrafyayı, Savoie ile Fransa'nın ortak menfaatlarını hatırlatmıştı. Nice 31 Ocak 1793 tarihli kararname ile Fransa'ya katıldı. O gün, Dan-

ton, Belçika'nın ilhak edilmesini istedi, ve tabii sınırlar siyasetini aydın bir şekilde ifade etti:

> «Ben diyorum ki, Cumhuriyetin haddinden fazla genişlemesinden korkutulmak istenmesi boşunadır. Cumhuriyetin sınırları tabiat tarafından çizilmiştir. Ufkun dört bir yanına, Ren'e, Atlas denizine, Alplere kadar genişliyeceğiz. Cumhuriyetin sınırları gelip buralara dayanmalıdır.»

Belçika'da Fransa'ya katılma için her şehirde, her eyalette oy verilmesi bir ay sürdü (Mart 1793). Ren eyaletlerinde (17 Martta Mayence'ta,) toplanan bir meclis Fransa'ya katılmaya karar verdi, Convention da bu kararı derhal tastik etti. En son, Mont-Terrible vilâyeti haline getirilen eski Bâle piskoposluğu da 23 Martta Fransa'ya katılmıştı.

Bu tarihte Avrupa ittifakı kurulmuş, savaş yayılmış ve daha şimdiden talihsizlikler başgöstermeğe başlamıştı. Gironde'un âkibeti ile güttüğü siyasetin âkibeti, olayların gidişi yüzünden, Cumhuriyet ordularının âkibetine sıkı sıkı bağlandı.

2. Birinci ittifakın kurulması (Şubat - Mart 1793).

İnkılâpçı propaganda ve Fransız istilâsı kıralcı devletlerin menfaatlarını tehdit etmekteydi. Kıralcı devletler, bu harekete, inkılâpçı millet aleyhinde bir ittifak kurmak suretiyle cevap verdiler.

İlk önce, İngiltere ile olan münasebetler kesildi. Belçika'nın istilâsından sonra, William Pitt tarafından idare edilen İngiliz hükûmeti tarafsızlık siyasetinden yavaş yavaş yüz çevirmeğe başladı. Escault nehri ağızlarını kapayan Munster andlaşmasını umursamıyan Fransız Yürütme Komitesi, 16 Kasım 1792 de, Escault nehri ağızının serbest olduğunu ilân etti. İngiltere'deki savaş taraftarla-

rı için yeni bir şikâyet vesilesi oldu bu. İsyan eden halklara yardım etmeyi ve bunların imdadına koşmayı vaad eden kararname, sonunda, İngiliz idarecilerini Fransa karşısına dikti. William Pitt düşmanca tedbirleri arttırdıkça arttırdı. Louis XVI nın idam edildiği haberini alan Londra sarayı yas tuttu; büyük elçi Chauvelin 24 Ocak 1793 te İngiltere'den çıkıp gitmek emrini aldı. Brissot'nun verdiği rapor üzerine, Convention Meclisi 1 Şubat 1793 te hem İngiltere'ye, hem de Hollanda'ya karşı savaş ilân etti. Anlaşmazlık en çok iktisadî menfaatların çatışmasından ileri gelmişti. Londra malî çevreleri- ki William Pitt bunların sözcüsüydü- Anvers'in Fransızların eline geçmesine razı olamazdı. Öte yandan, Convention Meclisi, Hollanda-'ya karşı girişilecek savaşı, Amsterdam Bankasına elkoymak suretiyle, verimli bir malî işlemde bulunma imkânı diye kabul etti. Hele Fransa ile İngiltere arasındaki ticarî rekabet ile denizlere hâkim olmak ve sömürge ele geçirmekteki rekabet, Eski Kırallık Rejiminin son yıllarında iyice şiddetlenmişti. Bir çok iktisat ya da siyaset adamları Fransa'nın İngiltere'ye kuvvetli bir rakip olmasından korkmaktaydılar. İngiliz ticaret mallarının denizaşırı ülkelere taşınmasında, Fransa, İngiliz deniz ticaretinden haraç alıyordu. Convention Meclisindeki Ticaret Komitesi tarafından sunulan 2 Temmuz 1793 tarihli raporda da bu noktaya işaret edilmişti. Fransa ile İngiltere arasında girişilen mücadele, kıralın kırala karşı giriştiği savaş değildi artık; bir çok yüzlerile, hem siyasî hem de iktisadi üstünlük için milletin millete karşı giriştiği savaştı.

Savaş yayılıp genelleşmekte gecikmedi. Kıralın idam edilmesi, İngiltere için sadece bir vesileden ibaretti. İspanya'da kıralcı duyguların pek canlı olması, bu memlekete karşı da savaşa girişmek için ciddî bir sebep teşkil etti. 21 Ocaktan sonra, İspanya başbakanı Godoy, Fransız maslahatgüzarı Bourgoing'ı kabul etmek istemedi, o da 22 Şubatta Madrid'ten ayrıldı. 7 Mart 1793 de, Convention Meclisi İspanya'ya savaş ilân edilmesini kabul etti. Barère dedi ki: «Fansa'nın bir düşman daha edinmesi, hür-

riyetin bir zafer daha kazanması demektir». Bunu İtalyan hükümdarlarile münasebetlerin kesilmesi izledi: Rahipler tarafından kışkırtılan bir ayaklanmada, 13 Ocak günü Bassville adlı bir Fransız dilomatının öldürülmesi, Papa ile münasebetlerin kesilmesine yol açtı. Sonra, Napoli ve Toskana ile, en son da Venedik ile münasebetler kesildi. İsviçre ve İskandinav memleketleri müstesna, Fransa bütün Avrupa ile savaşa girişmiş bulunuyordu. Brissot şöyle demişti: «Şimdi karada ve denizde mücadele edeceğiniz kuvvetler Avrupa'daki bütün müstebitlerdir.»

Avrupa devletlerinin çoğu Fransa'ya karşı savaşa girişmişlerse de, kendi aralarında birleşmiş değillerdi. Mart ve Eylül 1793 arasında savaşçı devletlerin her birile andlaşmalar imzalamak suretile, ittifakı kuran İngiltere oldu. Böylece, yavaş yavaş ilk ittifak kuruldu. Bu ittifakın ruhu İngiltere idi.

İnkılâp kendinden başka hiç bir şeye güvenemezdi. Savaşı Gironde hazırlamamıştı, ama, müttefiklerin elde ettikleri başarılar Gironde'un âkibetini tayin etti.

III

İnkılâbın buhranı (Mart 1793)

İnkılâpçı Fransa, kıralcı Avrupa'ya savaş ilân eder etmez, öldürücü bir tehlike ile karşılaştı: Yabancı ittifak ve askerî bozgun, aristokratların İnkılâp düşmanlığı ve iç savaş, iktisadî buhran ve halk hareketi, hepsi bir araya gelip, Girondin'lerle Dağlılar arasındaki mücadeleyi son derece şiddetlendirmek suretile, buhranı en yüksek noktasına vardırdı.

1. Hayat pahalılığı ve halk hareketi.

İktisadî ve sosyal buhran İnkılâbın genel buhranının ilk yüzünü teşkil eder. 1793 ilkbaharında, Cumhuriyet az kalsın bu buhran içinde mahvolup gidecekti. Bu buhran, Convention Meclisinin daha ilk günlerindenberi sürmekteydi, yalnız varlıklı sınıfların imtiyazlarını savunmaya bel bağlamış olan Gironde'un tamamile menfî siyaseti yüzünden şiddetlenmişti. İktisadî buhranı halletmekte, Gironde istilâ edilen memleketleri sömürmeye güvenmişti. Yaptığı hesabın yanlış olduğu meydana çıktı.

Devamlı olarak yeni kayme çıkarmak, böylelikle hayat pahalılığının hızla artmasına sebep olmak yüzünden, malî buhran iyice şiddetlenmişti. 29 Kasım 1792 de verdiği söylevde, Saint-Just kayme çıkarılmasını durdurmayı, maliyenin sıhhatli hale getirilmesini salık vermişti, hayat pahalılığını önlemenin biricik devası buydu: «İktisadımızın bozukluğu, fazla kayme çıkarmaktan ileri geldiğine göre, kaymenin değerini düşürmemek için, piyasadaki kayme miktarını arttırmamağa büyük bir önem vermeliyiz. Bir kararname çıkarmalı, bu kararnameye dayanarak elden geldiği kadar az kayme çıkarmağa çalışmalıyız. Ama, bu işi başarmak için, kayme çıkarmayıp, kâh alacaklarımıza toprak vermek, kâh alacaklılarımıza yapılan ödemeleri taksitlere bağlamak suretile, Hazinenin yükünü azaltmağa çalışmalıyız.»

Saint-Just'ün bu sözlerine kulak asan olmadı. Maliye Komitesini idare eden Cambon fazla kayme çıkarıp paranın değerini düşürme siyasetine devam etti. Ekim 1792 başında, tedavüldeki kaymenin toplam değeri şöyle böyle 2 milyar lirayı bulmuştu. Cambon 17 Ekimde Meclisi yeni bir kayme çıkarma kararı vermeye zorladı; böylelikle, tedavüldeki kayme 2 milyar 400 milyon lirayı buldu. Kayme kıralın idam edilmesi ve savaşın genelleşmesi yüzünden iyice düştü. Ocak 1793 başlarında henüz hakikî değerinin % 60-65 ini muhafaza ederken, Şubatta hakikî

değerinin % 50 sini kaybetti.

Bunun sonucu olarak, iaşe buhranı şiddetlenmişti. Ücretli emekçiler köyde ortalama 20 metelik, Paris'te ise 40 metelik almaktaydılar. Oysa, ekmeğin yarım kilosu bazı yerlerde 8 metelikti. Bütün gıda maddelerinde, hele sömürgelerden gelen mahsüllerde de buna benzer fiyat artışları olmuştu. Ekmek pahalı olmakla kalmıyor, gittikçe bulunması da zorlaşıyordu. 1792 yılı mahsulü iyi gitmişti, ama, buğday ortadan kalkmıştı. Saint-Just, 29 Kasım 1792 tarihli söylevinde, bu (suni) kıtlık yaratma mekanizmasının nasıl işlediğini göstermişti: «Kesesinde kâğıt bulundurmaktan hiç hoşlanmıyan rençper zahiresini istemiye istemiye satar. Her ticarette malını satmak, elde edilen kazançla geçinmek şarttır. Rençber ise, aksine, hiç bir şey satın almaz. İhtiyaçlarını ticaret alanından edindiği mallarla gidermez. Bu sınıf, her yıl sattığı bir kısım toprak mahsulünün parasını nakit olarak biriktirmeğe ötedenberi alışıktır; bugün, kâğıt biriktirmektense, zahiresini elden çıkarmamayı daha uygun buluyor.» Toprak sahipleri ve çiftçiler zahirelerini pazara götürüp düşük değerdeki para ile satmakta hiç acele etmediklerinden, büyük şehirlerde ekmek bulunmaz olmuştu.

Birinci Tethiş hareketi sayesinde yazın sağlanan nizamlar (düzene koyma), zahire sayımını zorla kabul ettirmek ve elkoyma yetkisi vermek suretile, müstahsillerin kötü niyetlerini muhakkak ki kuvvetle önliyecekti. İçişleri bakanı olup, bu sebeple iktisattan da sorumlu bulunan Roland, son derece aşırı bir hürriyet taraftarı olduğundan, şartların zoru ile kabul edilen nizamları uygulamak için hiç bir şey yapmamış, aksine, ticareti büsbütün serbest bırakmıştı. Convention Meclisi, 8 Aralık 1792 de, Eylül ayında kabul edilen nizamları kaldırmış, zahire ve un ticaretinin «tamamile serbest» olduğunu tekrar ilân etmiş, ama, bunların ihraç edilmesini yasak etmiş, gıda maddelerinin mübadelesine karşı gelenler ya da halk toplanmalarını idare edenler aleyhinde ölüm cezasını ön-

görmüştü. Aslında, zahire piyasadan çekilmişti, bulunduğu zaman da fiyatı her yerde başka başkaydı. Ekim 1792 de buğdayın 156 litresi Aube'ta 25, Yukarı Marne'da 34, Loir-et-Cher'de 47 liraydı. Paris'te ekmeğin yarım kilosu sadece 3 metelikti: Paris Komünü ekmeğe vergi ödiyen aleyhine narh koymuştu, Roland bu cömertliği suçlamaktan hiç geri durmamıştı. Rekabetin her şeye deva olduğunu söyleyip duran Gironde'un halk sınıflarının çektiği ıztıraplar karşısında vurdum duymaz bir tutumu vardı.

Sosyal buhran iyice şiddetlendi. 1792 sonbaharından itibaren, ovalarda ve şehirlerde karışıklıklar başladı. İpek işçileri işsiz kalmışlardı; Convention Meclisi tarafından gönderilen komiserler candarma kuvvetlerini arttırdılar ve yakalama işlerine giriştiler. Orléans'da bir çok evler yağma edildi. Ekim ayında, Versailles'da, Rambouillet'de, Etampes'ta da karışıklıklar çıktı. Buğday yüzünden patlak veren ayaklanmalar, Kasım ayında bütün Beauce mıntıkasına ve civar vilâyetlere yayıldı. Bir çok narh koyucu kitleleri pazarlara doluyorlardı. 28 Kasımda bunların sayısı Vendôme'da 3.000 kişi, 29 Kasımda Eure - et - Loire'daki büyük Courville pazarında silâhlı 6.000 kişiydi. Bunlar şapkalarına birer meşe dalı takmışlar ve «Yaşasın Millet! Buğday azalcak!» parolasile birleşmişlerdi. Gironde sınıf siyasetini göstermiş, Beauce'ta asayiş zorla kurulmuştu.

29 Kasım 1792 de, Paris Komünü ve Paris (seçim çevresi) şubeleri Paris'te narh komasını isteyip durdular, ama boşuna. Bu dava halk elebaşları ve seçim şubelerindeki mücaledeciler tarafından öne sürülmüştü. Gravilliers seçim şubesinden olan başrahip Jacques Roux, Aralık 1792 de, «Sonuncu Louis'nin (Louis XVI nın) idamı hakkında, borsa simsarları, ihtikâr yapanlar ve hainler aleyhinde kovuşturma yapılması hakkında» şiddetli bir söylev verdi. Droits-de-l'homme şubesinden az çok hali vakti yerinde bir posta memuru olan Varlet daha 6 Ağustos 1792 de, kayme değerinin dondurulmasını ve ihtikâr aley-

hinde tedbirler alınmasını istemiş, meydanlarda tekerlekli kürsüsünde verdiği söylevlerle propagandasına devam etmişti. Lyon'da Chalier ve Leclerc, Orléans'da Taboureau gıda maddelerine narh konması, zahireye elkonması, fırıncıların nizama sokulması, yokusullara ve gönüllülerin ailelerine yardım edilmesi gibi parolaları yaymışlardı. «Öfkeliler» adı takılan bu mücadeleciler Paris (seçim çevresi) şubelerinde büyük ilerleme gösterdiler; iktisadî buharnın şiddetlenmesi bunlar lehine çalışmaktaydı. 48 Paris (seçim çevresi) şubesinden seçilmiş bir heyet 12 Şubat 1793 te Convention Meclisi karşısına çıktı:

> «Cumhuriyetçi Fransız olduğumuzu söylemekle iş bitmez, milletin de mesut olması lâzım, ekmek bulunması lâzım; çünkü, ekmek bulunmıyan yerde, ne kanun, ne hürriyet, ne de Cumhuriyet vardır.»

Şikâyet sahipleri «zahire ticaretinin kayıtsız şartsız serbest» olmasını suçlamışlar, narh konmasını istemişlerdi. Marat ise, bu şikâyeti alçakça çevrilmiş br entrika diye damgaladı... 25 Şubat 1793 te, sömürgelerden gelme gıda maddelerinin ticaret merkezi olan Lombards sokağında bir takım karışıklıklar çıktı, her yere yayılan bu karışıklıklar ondan sonraki günlerde de devam etti. Ayaklananlar, önce kadınlar, sonra da erkekler şekeri, sabunu ve mumu kendi tespit ettikleri fiyattan zorla satın almışlardı. Başrahip Jacque Roux şöyle diyecektir:

> «Bakkallar ötedenberi halka son derece pahalı olarak sattıkları mallardan alınan fazla parayı halka geri vermekten başka bir şey yapmadılar.»

Ama, Marat gibi, Robespierre de bunda «vatandaşlar aleyhine hazırlanmış gizli bir tertip bulunduğunu» haber verdi. Halkın «ufak tefek ticaret eşyası» için isyan etmek-

ten daha iyi yapacağı şeyler vardı. «Halk şeker bulmak için ayaklanmamalı, haydutları ezmek için ayaklanmalıdır.»

Öfkeliler narh konmasını zorla kabul ettirmek uğrunda girişilen eylemde başarısızlığa uğramışlarsa da, meseleyi iyi bir şekilde ortaya koymayı başarmışlardı. Girondin'ler gibi, Dağlılar da buna karşı tepki göstermişlerdi. Ama, şiddetlenen siyasî buhran, Gironde'a karşı mücadele etmek ve memleketi kurtarmak için, Dağlıları halk programına bir takım tavizler vermek zorunda bıraktı. Jeanbon Saint-André, Barère'e yazdığı 26 Mart 1793 tarihli mektubunda şöyle demişti:

> «Halkın İnkılâbı tamamlamağa yardım etmesini istiyorsanız, ne yapıp yapıp yoksul insanı yaşatmalısınız. Fevkalâde hallerde, insanın gözü o büyük kamu selâmeti kanunundan başka bir şeyi görmemeli.»

Hayat pahalılığı Gironde'un düşmesini hızlandırdı.

2. Bozgun ve Dumouriez'nin ihaneti.

Siyasî buhran şiddetlendi, ve Mart 1793 te sınırlarda tehlike başgösterince, Gironde ile Dağlılar arasındaki mücadele tekrar kızıştı.

1793 yılı başlarında, Cumhuriyet orduları düşman karşısında evvelce kazandığı sayıca üstünlüğü kaybetmişti. Dumouriez'nin koruduğu müteahhitlerin hırsızlıkları yüzünden iyi giydirilemiyen, iyi beslenemiyen bir çok gönüllüler, kanun tarafından kendilerine tanınmış bir haktan faydalanarak, askerî bir seferden sonra evlerine döndüler. Aralık 1792 de 400.000 kişi olan Fransız ordusunun mevcudu Şubat 1793 te 228.000 e düşmüştü. Ordunun en büyük zaafı, askerî eğitim görmüş alaylar ile, ayrı bir teşkilâtı ve ayrı bir tüzüğü olan gönüllü taburlarının yan

yana bulunmaları idi. Mavi elbise giydikleri için «peygamber çiçekleri» adı takılan gönüllüler subaylarını kendileri seçtikleri gibi, askerlerden daha fazla maaş almaktaydılar. Pek sıkı bir disipline tâbi değillerdi, ancak bir askerî sefer için silâh altına alınmışlardı. Beyaz elbise giydiklerinden dolayı «kıçı beyazlar» adı takılan kıta askerleri uzun bir süre için silah altına alınmışlardı, sıkı bir disipline tâbi idiler, subayları da tayinle başlarına getirilmişti. Kıta askerleri gönüllüleri hakir görüp kıskandıklarından, aralarında sık sık kavgalar oluyordu.

Kıta askerleri ile gönüllüleri birleştiren 21 Şubat 1793 tarihli kanun ordudaki bu ikiliğe son vermiş ve orduyu tek bir millî sistem halinde birleştirmişti. Bu işlem Dubois-Crancé'nin 7 Şubatta Convention'a sunduğu raporda teklif edilmişti. İki gönüllü taburu bir askerî taburla birleştirilip bir yarım-tuğay vucuda getirilecekti. Gönüllüler askerlere hamlelerini ve vatan sevgilerini aşılıyacaklar, askerler de bunlara tecrübe, askerlik mesleği, disiplin gibi şeyleri öğreteceklerdi. Askerler subaylarını kendileri seçecekler, rütbelerden yalnız üçte biri kıdemini muhafaza edecekti. Saint-Just, 12 Şubat günü, Dubois-Crancé'nin sunduğu tasarıyı kuvvetle savundu:

> «Yalnız asker sayısı ile ve askerî disiplinle zafer kazanamazsınız. Zaferi ancak cumhuriyetçi zihniyetin orduda ilerlemesi sayesinde elde edebilirsiniz.»

Söylevinin biraz ilerisinde de şunları söylemişti:

> «Cumhuriyet tarafından sağlanan birlik orduda da birlik bulunmasını gerektirir; vatanın yalnız bir kalbi vardır.»

Girondin'lerin muhalefetine rağmen, askerî birlikler ile gönüllü taburların millî bir ordu halinde birleştirilmesi kabul edildi. Bununla beraber, askerî zorunluluklar bu

tasarının uygulanmasını 1793-1794 kışına kadar geri bıraktırdı. Ama, 1793 yazından itibaren, elbise, maaş, düzen yeknasak hale getirildi. Askerî birlikler gönüllü taburları içinde erişmiş bulunuyordu.

24 Şubat 1793 te verilen 300.000 asker toplama kararı ordudaki asker mevcudu buhranına bir hal çaresi bulmuştu. Convention, gönüllüleri tutmak için, bunların vatanseverliğine boşuna seslenip durmuş ve: «Asker vatandaşlar, kanun çekilip gitmenize müsaade ediyor; vatanın kopardığı çığlık ise, size bunu yasak ediyor» demişti. 25 Ocak 1793 te, Dubois-Crancé Genel Savunma komitesi adına büyük bir rapor sundu; 21 Şubatta tartışmalar bir prensip kararile sonra erdi, bu karar 24 Şubat kararnamesile tamamlanıp iyice belirtildi. Convention Meclisi bütün vilâyetlerden 300.000 kişi toplanmasını emretmişti. Gönüllü yazılma, esas olarak, muhafaza edilmişti. Gönüllü yazılanlar yetmediği takdirde:

> «vatandaşlar bu miktarı tamamlamağa devam edecekler; bunun için de, çoğunluğun oyuna göre, en uygun görecekleri tarzı kabul edeceklerdir» (Madde 11).

1791 ve 1792 yıllarındaki gönüllü toplamaları büyük bir coşkunluk içinde yapıldığı halde, 1793 teki toplama pek büyük güçlüklerle karşılaştı. Bunun bir kısım sorumluluğu, eksiği tamamlama tarzını iyice belirtmek istemiyen Convention'a aitti. Bu işi mahallî resmî makamlara bırakmakla, Meclis asker toplamayı şahsî rekabetlerin eline bırakmış oldu. Kuradan ya da çoğunlukla seçmekten doğacak mahzurları bertaraf etmek için, Hérault vilâyeti, 19 Nisan 1793 te, doğrudan doğruya ve şahsan askere çağırma kararı verdi. Mahallî resmî makamların teklifi üzerine, Convention Meclisi komiserleri tarafından seçilmiş bir komite «cesaretleri ve vatanseverlikleri ile, karakterleri ve bedence imkânları ile Cumhuriyete faydalı bir şekilde hizmet etmeğe lâyık vatandaşları» tespit

edecekti. Ayni zamanda, asker maaşlarını ödemek, ordunun donatım masraflarını karşılamak ve «yoksul sınıf» a yardım etmek için, zenginler 5 milyon liralık bir istikraza yazılmağa zorlandı. Bu asker toplama tarzında, toplama işini inkılâpçı makamların ellerine bırakmak gibi iyi bir tarafı vardı. Bu yüzden, bu tarz, genellikle, benimsendi. Yine de öyleyken, 24 Şubat 1793 tarihli asker toplama kararı tahmin edilen asker sayısının ancak yarısını sağladı. Ordunun kuvvet mevcudu meselesi ancak kitle halinde ve şahsan askere çağırma ile halledilebildi. Ama, bu sonuç ta yeni çıkan bir takım güçlükler pahasına elde edilebildi.

1793 askerî harekâtının daha başında, Hollanda taarruzu başarısızlığa uğradı. Fransız orduları kuvvetçe elverişli olmıyan şartlar içinde bulunduğu halde, Dumouriez tarafından öne sürülen taarruz plânı kabul edilmişti. 16 Şubat 1793 te Anvers'ten hareket eden Dumouriez 20.000 kişilik bir ordu ile Hollanda'ya girdi, ve 25 Şubatta Bréda'yı ele geçirdi. Ama, Avusturya başkumandanı Cobourg kumandasındaki ordu 1 Martta Roer'deki konaklama yerlerine dağılmış bulunan Belçika (Fransız) ordusuna çullandı. Bu büyük bir felâket oldu. Perişan bir halde çekilen Fransız ordusu 2 Martta Achen'ı (Aix-la-Chapelle'i), sonra da Liége'i boşalttı. Bu bozgun haberleri Paris'te hakikî bir tavanseverlik heyecanı uyandırdı, ve ilk kamu selâmeti tedbirlerinin alınmasına sebep oldu. 9 Martta «Paris haberleri» ve «Fransız vatanseveri» gazetelerinin basımevleri yağma edildi, ertesi gün bir halk isyanı teşebbüsü, Komün'ün ve Jacobin'lerin desteklememesi yüzünden, başarısızlığa uğradı. Ama,düşmana hizmet eden adamları muhakeme etmek üzere, 10 Mart günü İnkılâp mahkemesi kurulmuştu. Danton: «Düşmandan başka bir şeyi gözüm gördüğü yok, düşmanı ezelim» demişti.

Çok geçmeden, Belçika kaybedildi. Dumouriez, Belçika'yı en iyi savunma çaresini -tabiî ki kötü niyetle- Rotterdam'a doğru yürümeğe devam etmekte bu-

larak, Güneye doğru çekilmiş olacak. Miranda ve Valence gibi yenilen yardımcılarının askerî birliklerini bir araya topladı, 16 Martta Tirlemont'da kısa bir süre üstünlük sağladıysa da, 18 Mart 1793 te Neerwinden'de ezildi, 21 Martta Louvain'de bir daha yenildi. Dumouriez, o zaman, kendisini yenen başkumandan Cobourg ile temasa geçti. Dumouriez'nin plânı Convention Meclisini dağıtmak, 1791 Anayasasını tekrar yürürlüğe koymak, kırallığı Louis XVII lehine diriltmekti. Dumouriez Belçika'yı boşaltmak işine girişti. Kendisini azletmek için Convention Meclisi tarafından gönderilen dört komiser ile Millî Savunma bakanı Beurnonville'i yakalattı ve 1 Nisanda Avusturyalılara teslim etti. Dumouriez, sonunda, ordusunu Paris üstüne sürüklemeğe yeltendi. Ama, askerleri arkasından gitmeyi reddettiler. Dumouriez, yanında birkaç adamı, bu arada 1830 da kıral olan Louis-Philippe'in oğlu dük de Chartre olduğu halde, 5 Nisan 1793 te, Davout kumandasındaki Yonne 3 üncü taburundan gönüllülerin ateşi altında Avusturya hatlarına doğru dolu dizgin kaçmıştı.

Belçika'nın kaybedilmesi, Ren nehrinin sol kıyısını kaybetmek gibi bir sonuç doğurdu. Fransız ordusunun Neerwinden 'de bozulduğunu haber alan dük de Brunswick 25 Mart 1793 te Ren nehrini geçti, Custine kumandasındaki orduyu Güneye doğru attı. Worms ve Spire şehirlerini geri aldı. Prusyalılar Mayence'ı kuşattıkları sırada. Custine de Landau'a doğru çekildi.

300.000 kişinin askere alınması tam Vendée isyanına yol açtığı bir sırada, müttefikler savaşı tekrar Fransız topraklarına nakletmişlerdi. Nisan başlarında, Anvers'te toplanan müttefikler konferansı savaş hedeflerinin neler olduğunu gizlememişti. O hedefler şunlardı: İnkılâp düşmanı harekâtta bulunmak ve toprak tazminatı koparmak. Bozgun siyasî mücadeleleri iyice alevlendirdi. Gironde, Danton'u Dumouriez'nin suç ortağı olmakla ittiham etti. Mart başlarında görevli olarak gönderilen ve ilk askerî başarısızlıklara şahit olan Danton uzun zaman Dumouriez'yi

savundu, ve 10 Martta bile, Convention'a Dumouriez hakkında teminat vermeğe çalıştı. 26 Martta, ihanetten önce, Dumouriez, Danton'a bağlı olan Dubuisson, Pereira, ve Proli gibi şüpheli üç Jacobin'le Tournai'de de bir görüşme yapmıştı. Cüreti arttıran Danton, bu ittihamı, 1 Nisan 1793 te, Dağlıların alkışları arasında Gironde'a karşı yöneltti. Dumouriez'nin ihaneti Gironde'un düşmesini hızlandırdı.

3. Vendée isyanı.

Oysa, 300.000 kişinin askere alınması bir çok karışıklıklara sebep olmuştu. Convention Meclisi 82 temsilciyi askere alma işlemlerine gözcülük etmek görevi ile 9 Mart 1793 te vilâyetlere göndermişti. En büyük karışıklıklar Batı vilâyetlerinde çıkmıştı. Ille-et-Vilaine'de «Yaşasın kıral Louis XVII, soylular ve rahipler!» çığlıkları üzerine bir çok toplanmalar oldu. Morbihan'da Roche-Bernard ve Rochefort adlı kaza merkezleri âsilerin eline geçti, Vannes kuşatıldı. Görevli temsilciler, bu arada da Billaud-Varenne 23 Martta Rennes'den Convention'a gönderdikleri mektupta diyorlardı ki: «Kırallık bayrağı hürriyet toprağını halâ kirletmektedir, her yerde beyaz rozet görülüyor... Bu isyan hareketinin belli başlı ele başıları rahipler ve göçmenlerdir.» Brötanya'da patlak veren bu isyan hemen bastırıldı.

Maine-et-Loire'da, Anjou ve Poitou sınırlarındaki Vendée'de, rahiplerin ve soyluların ötedenberi çalıştıkları Mauges memleketinde patlak veren isyanın asıl sebebi, 300.000 kişinin askere alınması değilse de, asker toplamanın isyana vesile teşkil ettiği de muhakkak. 2 Mart 1793 te, Cholet'de pazar kurulduğu gün köylüler asker toplama aleyhinde gösteri yaptıklarından, bu iş ertesi güne bırakıldı; 3 Mart günü gençler bir kavga çıkardılar. Cholet olayları bir çok yerlerde tekrarlandı. 10 Mart Pazar günü, askerlik için kura çekileceği gün, Saint-Florent-le-Vieil'de çanlar çalındı, yabasını, tırpanını ya da terazi

kolunu kapan köylüler millî muhafızları dağıttılar. Vendée isyanı doğmuştu.

Vendée isyanı İnkılâbın karşılaştığı mukavemetlerin ve köylü kitlelerindeki hoşnutsuzluğun en tehlikeli şeklini teşkil etti. İçinde çırpındıkları sıkıntı ve darlık, çoğu zaman da sefalet köylüleri, İnkılâp düşmanlığının teşvik ve tahriklerine kapılmağa, şehir burjuvalarına, çoğu zaman da, bu ortakçılık, büyük zahire tüccarları ve millî mallar satın almış kimseler memleketinde genel mültezimlere karşı dikilmeğe önceden hazırlamıştı. Dinî buhran, inancı çok kuvvetli olan Batı vilâyetlerini galeyana getirmişti. Merkezi Bocage mıntıkasının göbeğindeki Saint-Laurent-sur-Sèvre'de bulunan Mulotin'ler adlı bir misyonerler cemaatı XVII inci yüzyılın sonlarındanberi buralarda dinî telkinlerde bulunmaktaydı. Köylülerin din duygusunu sömüren ve sayıca çok kalabalık olan Rahipler medenî Anayasasına yemin etmemiş rahipler bunları İnkılâp aleyhine kışkırtmışlardı. Savaş büyüyüp yayılalıberi, kıralcı parti baş kaldırmıştı. Yine de öyleyken, Vendée köylüleri Ağustos 1791 deki soylu isyanını tutmamışlar, 1792 de de iyi rahiplerini sürgünden kurtarmak için yerlerinden kıpırdamamışlardı.

300.000 kişinin askere alınması köylülerce kötü karşılanacaktı, bu belliydi. Bu asker toplama, bunlara eski milis teşkilâtını ve ordu mevcudunu tamamlamak için kura ile askere gitmek mükellefliğini pek hatırlatmaktaydı: Eski Kırallık Rejiminin köylülerce en nefret edilen kurumu buydu. Kanun keyfî uygulamalara açık kapı bırakmıştı: Çünkü, askere gidecek olanları tespit etmek işini bu mükellefliğe tâbi olanlara gördürmekle, kanun asker toplamayı mahallî ihtirasların eline teslim etmiş oluyordu. Atlas denizi kıyılarından Bressuire'e ve Cholet'ye kadar, her yerde köylüler 10 Mart 1793 te ve ondan sonraki günlerde: «Barış! Barış! Asker toplama yok!» çığlıklarile ayaklandılar. İsyanın bir çok yerlerde ayni zamanda başlaması, hareketin elbirliği ile hazırlandığı kanısını uyandır-

maktadır. Medenî Anayasaya yemin etmemiş rahipler tarafından kışkırtılmakla beraber, köylüler ne kıralcı, ne de Eski Kırallık Rejimi taraftarı idiler; ama, köylerinden uzak yerlerde dövüşmeğe gitmeyi de istemiyorlardı. Önce şaşıran soylular, isyandan kendi maksatları için faydalanmakta gecikmediler.

Bir çok kaza merkezleri, bu arada da Cholet daha hareketin başında âsilerin eline geçti. Retz memleketinin eski başkenti olan Machecoul'da cumhuriyetçi burjuvalara türlü işkenceler edildi, içlerinden bir çoğu öldürüldü, Vendée savaşı kısa zamanda canavarca bir hal aldı ve korkunç şekilde yayıldı. Memleketin hali ve koruların çokluğu isyan hareketinin çok işine yaradı: Etrafı çitle çevrilmiş, görüşü kesen ve pusu kurmağa elverişli olan çukur yollar, nufusun dağınık olması ve küçük çiftliklerin birbirinden uzak bulunması, yolların ve insan topluluklarının az olması. en son, Convention'un başlangıçta buraya millî muhafızları göndermesi yüzünden, askerî birliklerin bulunmayışı, isyanın istediği elverişli şartlardı. İsyan hareketinin ilk başları halk arasından çıktı: Mauges'da arabacı Cathelineau, av bekçisi Stofflet, Brötanya Marais'sinde eski tuz resmi tahsildarı Souchu, perükacı Gaston bunlardandı. Soylular ancak Nisan ayı başında ortaya çıktılar. Marais'de Charette, Mauges'da Bonchamp, d'Elbée, Bocage'da Sapinaud, Poitou'da La Rochejaquelein gibi soyluların hepsi de eski subaylardı. Rahipler medenî Aayasasına yemin etmiyen başrahip Bernier «katolik kıral ordusu» kurulunda üye idi. Ama, köylüler kendi ruhanî çevrelerinden hiç uzaklaşmak, küçük ortakçı çiftliklerini perişan bir halde bırakmak istemiyorlardı. Onun için, başlar büyük harekâta girişemediler, ufak tefek işler görmekten başka bir şey yapamadılar. «Maviler» (cumhuriyetçi askerler) görününce, köylüler ayaklanıyor, dövüşten sonra hemen dağılıyorlardı.

Bununla beraber, Vendée âsileri büyük başarılar kazandılar. Bressuire'e, Cholet'ye, Parthenay'ye hâkim ol-

duklarından, 5 Mayıs 1793 te Thouars'ı, 9 Haziranda Saumur'ü ele geçirdiler, ama, 29 Haziranda Nantes önünde başarısızlığa uğradılar. Limanlardaki burjuvazinin şanlı mukavemeti sayesinde, Atlantik kıyıları âsilerden korundu. Sables-d'Olonne'lular 23 ve 29 Martta âsilerin iki taarruzunu püskürttüler. Vendée isyan hareketi İngiltere ile irtibat kuramadı. 19 Martta, Convention silâha sarılan âsiler hakkında idam cezası verilmesine ve mallarının müsadere edilmesine oy birliği ile karar verdi. Yürütme Kurulu, ancak Mayısta, Doğu sınırlarından alınan askeri birliklerin Vendée'ye gönderilmelerine karar verdi; biri Canclaux kumandasında Côtes-de-Brest ordusu, öteki de Biron kumandasında Côtes-de-la-Rochelle ordusu olmak üzre, iki ordu kuruldu. Ama, cumhuriyetçi generaller, bu arada Westermann 5 Temmuzda, Santerre 13 Temmuzda yenilgiye uğradılar. Vendée isyan hareketini Ekim 1793 e kadar ezmek mümkün olmadı.

Bu isyanın çaresiz bir takım sonuçları oldu. İç savaş cumhuriyetçileri çileden çıkardı ve bunları kamu selâmeti siyasetinin biricik taraftarları olup. inkılâpçı savunma partisi olarak görünen Dağlılara doğru itti. Oysa, yabancı ittifakı yenmekte olduğu gibi, İnkılâp düşmanlığını yenmekte de Dağlıların halkın desteğine ihtiyacı vardı. Bu yüzden, halk kitlelerine bir takım tavizler vermek zorunda kalındı: 10 Mart 1793 te İnkılâp mahkemesi, 20 Martta gözcü komiteleri kuruldu, 11 Nisanda kaymenin değeri tespit edildi, 4 Mayısta da zahirenin en çok fiyatı tayin edildi. Bütün bunlar Gironde'tan zorla koparılması lâzım gelen fevkalâde hal tedbirleriydi. Vendée isyanı, İnkılâbın buhranını en yüksek noktasına vardırmak suretile, Gironde'un düşmesini de hızlandırmış oldu.

Lot temsilcisi Jeanbon Saint-André, Barère'e gönderdiği 26 Mart 1793 tarihli mektubunda şöyle demişti:

> «Kamu davası mahvolmak üzeredir. Biz bu davanın ancak derhal alınacak şiddetli

tedbirlerle kurtarılabileceği kanısındayız... Tecrübe şimdi ispat etmiştir ki, İnkılâp hiç yapılmamıştır. Milli Convention Meclisine kendisinin inkılâpçı bir meclis olduğunu açıkça söylemek şarttır. Biz İnkılâbın kaderine sıkı sıkıya bağlıyız... Devlet gemisini ya limana kadar götürürüz, ya da bu gemi ile birlikte hepimiz de batar gideriz.»

IV

Gironde'un akibeti
(Mart - Haziran 1793)

Halk hareketi, iç ve dış tehlike karşısında, kamu selâmeti için alınacak ilk tedbirleri zorla kabul ettirdi. Gironde'un tehlikeleri bertaraf etmekteki beceriksizliği iyice belli olunca, İnkılâbı kurtarmayı iyice akıllarına koyan Dağlılar halkçı mücadeleciler tarafından öne sürülen programı yavaş yavaş kabul etmişlerdi. Böylelikle, daha 1793 ilkbaharında, ve Gironde'un karşı gelmesine rağmen, İnkılâpçı Hükûmet taslağı belirdi ve «hürriyetin istibdadı» kendisini gösterdi.

1. Kamu selâmeti için alınan ilk tedbirler.

Buhranın türlü cilveleri halk kitlelerinin ilerlemesini ve inkılâpçı tedbirler alma işini hızlandırdı.

10 Mart 1793 te İnkılâp mahkemesi kuruldu. Belçika bozgunları Paris'te, Prusyalıların geçen Ağustostaki ilerlemelerinin uyandırdığı vatansever heyecanın, halk hamlesinin aynini uyandırmıştı. Paris (seçim çevresi) şubelerinin çoğu memleket içindeki düşman hafiyelerini muhakeme edecek fevkalâde bir mahkeme kurulmasını istedi-

ler. Eylül ayının hatırasını halâ bir türlü unutamıyan Danton 9 Mart teklifini tekrar ele aldı:

> «Bizden öncekilerin ettikleri hatalardan ibret alalım, Yasama Meclisinin yapmadığı şeyi yapalım: Halkı yine öyle olmaktan kurtarmak için etrafa dehşet saçalım.»

Gironde'un «diktatörlüğe gidiliyor» diye çığlığı basmasına rağmen, Conventon 10 Mart 1793 te fevkalâde bir mahkeme kurmağa karar verdi. «İnkılâp düşmanı her teşebbüsü, hürriyet, eşitlik, birlik, Cumhuriyetin bölünmezliği, devletin iç ve dış güvenliği aleyhindeki her suikastı, ve kırallığı tekrar kurmak hedefini güden bütün komploları muhakeme etmek yetkisi olacak» ve verdiği kararlar ne istinaf edilebilecek (bu kararları bozmak için üst bir mahkemeye başvurulabilecek), ne de temyiz edilebilecekti. Bu mahkemenin yargıçlarını, jüri üyelerini tayin, hele ittihamnameyi hazırlama yetkisi Convention'un elinde olacaktı.

İnkılâpçı gözcü komitelerinin kurulmasına 21 Mart 1793 te, Neerwinden bozgunundan sonra karar verildi. Convention, Paris (seçim çevresi) şubelerinin çoğunda bulunan bir halk kurumunu genelleştirdi. Her şehirde ya da büyük şehirlerin her (seçim) şubesindeki bu komiteler, yabancıları göz altında bulundurmak görevini üzerlerine aldılar. Kısa zamanda, yetkilerini genişletip, hüviyet varakası vermekle, asker vesikalarına bakmakla uğraşmağa, kırmızı mavi beyaz rozet takmıyan kimseleri yakalamağa başladılar. Çok geçmeden, şüpheli kimselerin listesini hazırlamakla ve bunlar aleyhinde yakalama tezkiresi çıkarmakla görevlendirildiler. Genellikle halk inkılâpçıları arasından yetişmiş güvenilir ve sadık vatanseverlerden kurulu bu inkılâpçı komiteler Girondin'ler, mutediller ve aristokratlar aleyhinde birer mücadele teşkilâtı haline geldiler ve kamu selâmeti rejiminin en can alıcı unsur-

larından biri oldular.

Göçmenler hakkındaki kanunlar 28 Mart 1793 te bir araya getirildi ve şiddetlendirildi. 1 Temmuz 1789 da Fransız topraklarından çıkıp giden ve 9 Mayıs 1792 de bu topraklara tekrar dönmiyen Fransızlar, 9 Mayıs 1792 denberi aralıksız olarak Fransa'da oturduğunu ispat etmiyen herkes göçmen sayılmıştı. Göçmenler Fransız topraklarından müebbet olarak sürülmüş, «medenî bakımdan ölmüş» bulunduklarından, bunların bütün malları Cumhuriyete ait olacaktı. Sürgün cezasına aykırı hakeret ölümle cezalandırılıyordu.

Kamu Selâmet Komitesi 5 ve 6 Nisan 1793 te kuruldu. ve 1 Ocak 1793 te kurulup eyleminin etkin olmadığı anlaşılan Genel Savunma Komitesinin yerini aldı. Her ay yenilenmek üzre, Convention Meclisinden seçilen dokuz üyeden kurulu olup, müzakerelerini gizli yapan Kamu Selâmet Komitesi geçici Yürütme Kuruluna emanet edilen idarenin işlemesine gözcülük etmek ve bu işlemeyi hızlandırmakla görevlendirildi. Acele hallerde genel savunma tedbirleri almak yetkisine sahipti, verdiği kararlar Yürütme Kurulu tarafından «hiç bekletmeden» yerine getirildi. Girondin'ler bu sefer de «Diktatörlük bu!» diye çığlığı bastılar. Marat bunlara şu cevabı verdi:

> «Hürriyet zor kullanarak yerleştirilecektir. Kıralların istibdadını ezmek için, hürriyetin istibdadını kısa bir süre uygulamanın zamanı gelmiştir.»

Danton, Dağlılara katılmış olan Barère ve Cambon gibi kimselerin yanında bu yeni Komiteye girdi.

9 Nisan 1793 te, ordularda görevli halk temsilcileri kuruldu. 300.000 kişinin silâh altına alınması işini teşkilâtlandırmak üzre, Convention 82 milletvekilini daha 9 Mart 1793 te vilâyetlere göndermişti. 9 Nisan 1793 tarihli

kararname ise, Cumhuriyetin on bir ordusundan her birinin yanına üçer temsilci gönderiyordu. Sınırsız yetkilere sahip olan bu temsilciler:

> «yürütme kurulu vekillerinin, ordu müteahhit ve müteşebbislerinin bütün işlemlerine, generallerin, subayların ve askerlerin tavır ve hareketlerine en eylemli bir şekilde gözcülük»

edeceklerdi.

Bu teşkilâttan memnun olmıyan Convention Meclisi 30 Nisanda bunu kaldırdı, ve ordulardaki görevli temsilcilerin yetkilerini daha da kuvvetlendiren, ama, bunları orduların hakekâtının yürütülmesi üstünde birbirlerile müzakere etmeğe zorlıyan yeni bir metni kabul etti. Bu komiserlerin generalleri yakalatmak hak ve yetkileri olacaktı. Harekâtın günlük raporunu da her gün Kamu Selâmet Komitesine gönderecekler, her hafta da Convention'a bir rapor sunacaklardı. Bütün orduların idaresi ve kontrolü Convention'a aitti.

Gironde ile Dağlılar arasındaki mücadele Nisan ve Mayıs 1793 te iyice keskinleşince, siyasî tedbirlerin ardından, halk kitleleri lehine alınan iktisadî ve sosyal tedbirler de geldi. 11 Nisan 1793 te, kaymenin değerini tespit kararnamesi çıktı, çifte fiyat ve nakit para ticareti yasak edildi, kaymeyi almak istemiyenler cezalandırıldı. Narh koyma her zaman inatla istenilen bir şeydi. Meselâ, 18 Nisanda, Paris vilâyetindeki bir çok resmî makamlar, 30 Nisanda da Saint-Antoine dışmahallesi (seçim çevresi) şubeleri bu istekte bulunmuşlardı. Convention 4 Mayıs 1793 te bu isteğe boyun eğip, zahirelerin ve unların her vilâyetteki en çok satış fiyatını tespit etti. Kazalar pazarları beslemek için zahire sayımı ve araması işine girişeceklerdi; pazar dışında zahire satmak yasaktı. En son, 20 Mayıs 1793 te, Convention zenginlerden zorla bir milyarlık

bir istikrazda bulunmak kararını vermişti. Convention, halkı kendine çekmek için, günlük şartların gerektirdiği ve sırf görünüşte olan bir takım tedbirler kabul etmişti. Robespierre 8 Mayıs 1793 te Jacobin'ler kulübünde verdiği bir söylevde, «yaldızlı külot pantalon giyenlere» karşı, «külot pantalon giymiyen (inkılâpçı) geniş halk kitlesine» çağrıda bulunmuştu:

> «Kurtaracağınız bir hürriyet var. Hürriyetin haklarını ilân ediniz ve bütün cerbezenizi gösteriniz. Elinizde gayet saf ve temiz, gayet gürbüz kalabalık inkılâpçı bir halk var. Bu insanlar işlerinin başından ayrılamazlar, bunlara ödenecek parayı zenginlere verdiriniz!»

2. 31 Mayıs-2 Haziran 1793 günleri.

Gironde ile Dağlılar arasındaki mücadele artık son safhasına gelmişti: Dağlıların halk tarafından desteklenmeye ihtiyaçları vardı. Gironde'un Parlamento'daki durumu her zaman kuvvetliydi. Bu gurubun hükümeti artık elinde tutmadığına şüphe yoktu. 22 Ocak 1793 te istifa eden Roland'ın yerine temkinli bir insan olan Garat gelmişti. Yeni Adalet Bakanı Gohier de tehlikeye atılmaktan çekiniyordu. Ama, 4 Nisanda ayrılan Savunma bakanı Beurnonville'in yerini alan albay Bouchotte, hakikî bir inkılâpçıydı. 10 Nisanda Monge'un yerine Deniz kuvvetleri bakanı olan Dalbarade, Danton'un dostuydu. Kabinede yalnız iki Girondin bakan kalmıştı; onlar da, Dışişleri bakanı Lebrun ile Vergiler (Maliye) bakanı Clavière idi. Convention Meclisindeki Ova gurubu, Dağlılar tarafından teklif edilen bütün kamu selâmeti tedbirleri lehinde oy vermişti; ama, Paris Komününe güvenmediğinden, Gironde'a karşı giriştiği mücadelede Dağlıların ardından gitmek istememişti, partiler üstü bir tutum benimsemek iddiasında bulunmuştu.

Robespierre 3 Nisan 1793 te hucuma geçti:

> «Kamu selâmeti tarafından alınacak ilk tedbir, Dumouriez ile suç ortaklığı ettiği haber verilenlerin, ve hele Brissot'nun ittiham edilmesine karar vermektir.»

10 Nisanda, Gironde şeflerinin İnkılâp düşmanı siyasetini ve Dumouriez lehinde gösterdikleri suçlu müsamahayı tekrar ittiham etti. Vargniaud, Robespierre'e verdiği cevapta, kendi partisini mutediller partisi olarak göstermekten korkmadı.:

> «Evet, biz mutediliz... Kırallık ortadan kaldırılalıberi, İnkılâp lâfının edildiğini çok duydum. Kendi kendime dedim ki: Artık ortada iki imkân kaldı; biri mülkiyet İnkılâbı ya da toprak kanunu, öteki de bizi istibdada götürecek İnkılâp. Bu iki İnkılâbın ikisiyle de mücadele etmeğe kesin olarak karar verdim... İnkılâbı tethiş hareketi ile sona erdirmeğe çalıştılar; ben olsam, sevgi ile sona erdirmek isterdim... Cumhuriyeti iç savaş denilen o korkunç âfetten, bizim mutedil oluşumuz kurtarmıştır.»

5 Nisan 1793 te Marat'nın başkanlığında toplanan Jacobin'ler, kulübe bağlı derneklere bir genelge gönderdiler; bunda, bu dernekleri, kıralı kurtarmak için halka çağrıda bulunulması lehinde oy veren ve «çağrıda bulunanlar» denilen Convention üyelerinin azledilmelerini istemeğe davet ettiler. 13 Nisan günü, Guadet'nin teklifi üzerine ve hararetli tartışmalardan sonra, Convention Meclisi aleyhte 93 ve çekimser 47 oya karşı, lehte 226 oyla Marat'yı 5 Nisan tarihli genelgeyi başkan sıfatiyle imzalattırmak suçundan ötürü ittiham etmeğe karar verdi. İnkılâp mahkemesine verilen Marat mahkeme karşısına «hürriyet havarisi ve kurbanı» olarak çıktı ve 24 Nisanda debdebe ve ihtişamla beraat etti. 48 Paris (seçim çev-

resi) şubesinden 35 i, daha 15 Nisanda, Convention'a en gözde 22 Girondin milletvekili aleyhinde tehdit edici bir arzuhal sunmuştu.

Gironde, kamu oyunu tekrar nüfuzu altına almak maksadile, büyük bir çaba gösterdi ve tartışmayı sosyal alana götürdü. 1793 Nisanı sonunda yayınlanan «Parislilere mektup» adlı yazısı ile, Pétion bütün varlık sahiplerini mücadeleye atılmaya teşvik etti:

> «Malınız mülkünüz tehdit edilmiştir; siz ise, bu tehlikeye gözlerinizi kapıyorsunuz. Varlık sahibi olanlar ile varlık sahibi olmıyanlar arasındaki savaş körükleniyor; siz ise, bunun önüne geçmek için hiçbir şey yapmıyorsunuz... Parisliler, artık bu uyuşukluktan sıyrılınız ve bu zehirli böcekleri tekrar yuvalarına tıkınız!»

24 Nisan 1793 te, Robespierre tam o anda Convention Meclisinde mülkiyeti sosyal faydaya tâbi kılan bir haklar bildirisi tasarısı okumuştu:

> «Mülkiyetin uygulanmasında en büyük hürriyeti sağlayacak maddeleri çoğalttıkça çoğalttınız. Ama, bu mülkiyetin meşru niteliğini tayin edecek tek bir kelime söylemediniz. Öyle ki, Bildiriniz insanlar için yapılmış görünmüyor; zenginler, ihtikâr yapanlar, borsa simsarları ve müstebitler için yapılmış görünüyor.»

Sonuç olarak, Robespierre mülkiyetin şöyle tarif edilmesini teklif etmişti: «Her vatandaşın kanun tarafından kendisine garanti edilen nimetlerin bir bölüğünden faydalanmak ve bunu dilediği gibi kullanmak hakkı.» 1789 Bildirisine göre, tabiî hak olan mülkiyet hakkı şimdi sos-

yal bir kurum haline gelmiş oluyordu. Ama, Robespierre'-in takındığı tavrın ince bir siyaset oyunu niteliği taşı-dığı gizlenemez: Gironde'u yenmek için, halk inkılâpçıla-rını zaferle ilgilendirmek, bunun için de bunlara bir sos-yal demokrasi umudu vermek lâzımdı.

Oysa, Gironde, çoğu zaman, kıralcılar tarafından idare edilen «şube hareketi» ne katılarak, vilâyetlerde aristokrasi ve İnkılâp düşmanlığı dalavereleri çevirmek-teydi. 9 Mayıs 1793 te, Bordeaux'daki şubelere hâkim olan ticaret burjuvazinin Dağlı «anarşiciler» aleyhinde tehdit dolu bir hitapta bulunmağa kalkışması, Vendée isyanı-nın yaklaşması yüzündendi. Nantes'ta da öyle. Marsilya'-da şubelere hâkim ve aristokratlarla müttefik olan Gi-rondin'ler 29 Nisanda görevli temsilcileri kovdular; şube-lerin kurduğu bir genel komite halk inkılâpçısı ve Jaco-bin avına çıktı. Lyon'da ise, İnkılâp düşmanlığı açıkça kendini gösterdi. Şubelerde çoğunluğu ele geçiren mute-diller ve kıralcılar, 29 Mayısta. Dağlı belediye teşkilâtını devirdiler; hapse atılan belediye başkanı Chalier, 17 Temmuz 1793 te, üçüncü «hürriyet şehidi» olarak idam edilecektir. Girondin'lerin her yerde gösterdikleri muka-vemet vilâyetlerdeki görevli temsilcilerin eylemini kös-teklemekteydi. Mahallî örf ve âdetleri muhafaza gay-retleri merkezî iktidar karşısına dikilmiş, federal Fransa kurmak eğilimleri ortaya çıkmıştı. Sınıf menfaatları, ço-ğu zaman, Gironde'un eylemli suç ortaklığı ile, millî sa-vunma zorunluluklarından daha baskın çıkıyordu. Kıralcı olarak kalan burjuvazi ile Eski Kırallık Rejimi taraftar-ları inkılâpçı savunmayı felce uğratmaktaydılar.

Zaferi kesin olarak kazanmak düşüncesile, Gironde, Dağlıların kalesi olan Paris Komünü aleyhine mücadele-ye girişti. Camille Desmoulins'in 17 Mayısta Jacobin'lere sunulan «Brissot taraftarlarının tarihi, ya da İnkılâbın gizli tarihinden bir parça» adlı eserine cevap veren Gua-det, Paris resmî makamlarını, «anarşici, hem paraya hem de hâkimiyete tamah eden bu resmî makamları» ertesi

gün Convention'da suçladı, bu makamların derhal kaldırılmalarını teklif etti. Hemen bir soruşturma komisyonu kuruldu, bu komisyonun on iki üyesi de Girondin'lerdendi. Onikiler Komisyonu, «Père Duchesne» gazetesinin 239 uncu sayısında çıkan yazısından ötürü Hébert'in 24 Mayısta yakalanmasını emretti. Bu yazıda şöyle deniliyordu: «Hürriyete son darbeyi indirmek ve tekrar kıralliği kurmak maksadile, Girondin'lerin, Brissot, Roland, Buzot, Pétion taraftarlarının ve Louis XVI ile Dumouriez'nin bütün suç ortakları güruhunun yiğit Dağlıları, Jacobin'leri, Paris Komününü öldürmek üzre giriştikleri suikast hareketleri hakkında «Pére Duchesne» gazetesinin bütün vilâyetlerdeki halk inkılâpçılarına yaptığı büyük ifşaat.» Varlet, Cité seçim kurulu başkanı Dobsen gibi daha başka halkçı mücadeleciler yakalandı. Alınan bu baskı tedbirleri buhranı son kertesine getirdi.

25 Mayısta, Paris Komünü, Komün savcı yardımcısı Hébert'in serbest bırakılmasını istedi. Convention Meclisine başkanlık eden Isnard, Paris aleyhinde, insanı üzecek kadar Brunswick bildirisini hatırlatan, bir hicviye söyledi:

> «Bu ikide birde tekrarlanan isyanlarla millî temsile zarar verilecek olursa, bütün Fransa adına size bildiririm ki, Paris mahvolacak; pek yakında, Sen nehri kıyılarında Paris var mı yok mu diye boşuna arayacaklardır.»

Ertesi gün. Robespierre, Jacobin'ler kulübünde halkı isyana çağırdı:

> «Halka zulüm edilince, halkın kendinden başka güveneceği kimse kalmayınca, halka ayaklanmasını söylemiyen insan alçağın biridir. Bütün kanunlar çiğnenince, istibdat artık herkesin sabrını taşırınca, iyi niyet ve

haya ayaklar altına alınınca, halk isyan etmek zorundadır. İşte o saat gelip çatmıştır.»

Jacobin'ler isyan halinde olduklarını bildirdiler.

28 Mayısta, Cité (seçim) şubesi, isyanı tertiplemek maksadile, öteki (seçim) şubelerini ertesi gün Piskoposlukta toplantıya çağırdı. 33 şubeden gelen temsilciler 29 Mayıs günü 9 kişilik bir İsyan komitesi kurdular. Bu komitenin üyeleri arasında Convention'un emrile bir gün önce - Meclisin o günkü toplantısında yalnız Dağlılar ve Ova bulunduğu için - serbest bırakılan Varlet ile Dobsen de vardı. Harekete Varlet'nin can verdiğine hiç şüphe yoktu. 30 Mayıs 1793 te bütün vilâyet isyana katılmıştı.

31 Mayıs 1793 te isyan, Piskoposluk Komitesinin idaresinde, 10 Ağustosta uygulanan metodlara göre, yürüdü. Çanlar çalınıyor, toplanma boruları çalınıyor, tehlike topları gürlüyordu. (Seçim) şubelerinden ve Komün'den arzuhali imzalıyanlar, akşam saat 5 sularında, Convention Meclisinin karşısına çıktıkları sırada, gösteri yapan halk kalabalığı Meclisin etrafını sarmıştı. Meclise bir millî savunma ve sosyal tedbirler programı sunuldu: Gironde şefleri Meclisten atılacak, Onikiler Komisyonu dağıtılacak, şüpheli kimseler yakalanacak, idare cihazında temizlik yapılacak, inkılâpçı bir ordu kurulacak, halk inkılâpçılarına oy verme hakkı tanınacak, zenginlere konacak bir resim vasıtasile yarım kilo ekmeğin fiyatı 3 metelik olarak tesbit edilecek, ihtiyarlara, vatanı savunan sakatlara ve bunların ailelerine kamu yardımı yapılacaktı. Vergniaud'ya doğru dönen (ve «Evet, sizin aleyhinize bir sonuç elde edeceğim») diyen Robespierre'in sert ve şiddetli bir müdahalesine rağmen, Convention Meclisi yalnız Onikiler Komisyonunun dağıtılmasını kabul etti. İsyan başarısızlığa uğramıştı. Billaud-Varenne, o gün akşam, Jacobin'ler kulübünde demişti ki:

«Vatan kurtulmamıştır; alınacak büyük

kamu selâmeti tedbirleri var; fesat çıkaran güruha bugün son darbeyi indirmek şarttır.»

2 Haziran Pazar günü hareket tekrar başladı. İsyan Komitesi Hanriot kumandasındaki 80.000 kişilik bir millî muhafız kuvvetile, Convention Meclisini kuşattırdı; «öyle ki, Convention, Paris'li vatandaşların isteklerini kabul etmediği takdirde, fesat çıkaran güruhun şefleri hemen o gün yakalanabilsin». Bir temsilci heyeti Gironde şeflerinin derhal yakalanmasını istedi. Gürültülü patırtılı bir tartışmadan sonra, bütün Meclis üyeleri başkan Hérault de Séchelles'in peşinden dışarı çıkıp, millî muhafız kordonunu yarmağa yeltendiler. Hanriot: «Topçular, toplarınızın başına!» kumandasını verdi. Hiç bir şey yapamıyacağını anlıyan Meclis, toplantı salonuna döndü, isyan hareketinin isteklerine boyun eğdi; 29 Girondin milletvekili ile bakanlardan Clavière'in ve Lebrun'ün yakalanmalarına karar verdi. Gironde ile Dağlılar arasında, ta Yasama Meclisindenberi, süre gelen çetin mücadele sona ermişti.

* * *

Gironde böylece mahvolup gitmişti. Gironde savaşı ilân etmiş, ama, yürütmesini bilememişti. Kıralı suçlamış; oysa, mahkûm edilmesi konusunda attığı adımı geri almıştı. Kırallık aleyhinde halkın desteğini istediği halde, memleketi halkla birlikte idare etmeyi reddetmişti. İktisadî buhranın şiddetlenmesine yardım etmiş, ama halkın haklı bütün isteklerini şiddetle geri çevirmişti. Şimdi, kamu selâmetini en yüce kanun sayan Dağlılar ile birlikte halk inkılâpçıları da iktidara gelmişti. Bu bakımdan, 31 Mayıs - 2 Haziran 1793 günleri sadece siyasî bir yüz kazanmakla kalmaz. Bu günler, ayni zamanda, inkılâpçı bir hamle olduğu kadar, anî bir millî tepki, aristokrasi suikast teşebbüsünün yeni bir belirtisine karşı savunucu ve cezalandırıcı bir tepkidir. «Paris (seçim

çevresi) şubeleri hareketi» nin vilâyetlerde de gelişmesi bu günlere daha önceden manasını vermişti: Aristokrasinin İnkılâp düşmanlığı, Gironde muhalefeti perdesi altında, tekrar hücuma geçmişti.

Jean Jaurès, «Fransız İnkılâbının sosyalist tarihi» adlı eserinde, 31 Mayıs - 2 Haziran 1793 günlerinin sınıf niteliğini inkâr etmiştir. Girondin'lerin ve Dağlıların siyasî ve parlamentocu yüzüne bağlı kalındığı takdirde, her ikisinin de, elbette ki, burjujvazinin iki hizibi olduğu görülür (Bu farkları iyice belirtmek yine de lüzumludur). Ama, büyük burjuvazinin ortadan kalkması, halk inkılâpçılarının siyaset sahnesine çıkmaları bu günlere bütün sosyal manasını vermiştir: Onun içindir ki, Georges Lefebvre de «31 Mayıs ve 2 Haziran 1793 İnkılâbı» ndan söz etmeyi gerekli bulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAĞLILAR CONVENTİON MECLİSİ HALK HAREKETİ VE KAMU SELÂMET KOMİTESİNİN DİKTATÖRLÜĞÜ
(Haziran - Aralık 1793)

Gironde ortadan kalkar kalkmaz, şimdi Dağlılar tarafından idare edilen Convention Meclisi iki ateş arasında kaldığını gördü. İnkılâp düşmanlığı, federal idare taraftarlarının isyanı ile, yeni bir hamle kazanırken, hayat pahallılığı yüzünden çileden çıkan halk hareketi de baskısını arttırmıştı. Hükümet teşkilâtının duruma hâkim olacak kabiliyette bulunmadığı meydana çıkmıştı. Danton, Kamu Selâmet Komitesinde mücadele edecekken, müzakere ile vakit geçiriyordu. Temmuz 1793 te, millet az kalsın parçalanacak hale geldi.

Oysa, kendi zıtlıkları içinde çırpınıp duran Dağlılar tereddüt ettiği bir sırada, ihtiyaçları ve kinleri yüzünden ileri atılan halk kitleleri Kamu Selâmet Komitesine büyük tedbirler almayı zorla kabul ettirmişti. Bu tedbirlerin ilki 23 Ağustos 1793 te büyük çapta asker toplama oldu. Halkın ileri hamlesini bir disipline sokmak ve idareci unsurları veren burjuvazi ile ittifakı muhafaza etmek için inkılâpçı bir hükümet artık şart olarak göründü. Halk inkılâpçıları ve Dağlılar ya da Jacobin burjuvazi gibi çifte bir temele dayanan İnkılâpçı Hükümet Temmuz-Aralık 1793 arasında adım adım teşkilâtlandı. Bu hükümetin en aydın görüşlü idareci-

leri, eski Halk'ın (Tiers Etat'nın) inkılâpcı birliğini, yani millî birliği ne pahasına olursa olsun korumak düşüncesindeydiler. Ama, bu ittifak içindeki zıtlıkları yenmek İnkılâpçı Hükümetin elinde miydi? Milli tehlike bu zıtlıkları bir an için susturdu. Ama, zafer kazanılınca, bu zıtlıkların tekrar gün ışığına çıkacakları daha önceden pekalâ kestirilebilirdi.

I

Dağlılar, mutediller ve halk inkılâpçıları (Haziran - Temmuz 1793)

Dağlılar, Gironde'u Parisli halk inkılâpçıları sayesinde ezmişti, ama, yine de öyleyken, bu inkılâpçıların baskılarına boyun eğmek düşüncesinde değildi. 2 Haziran gününden sonraki haftalarda, Dağlıların karşısına şu mesele çıktı: Halk hareketini, Gironde lehinde bir tepkiye yol açmıyacak şekilde, durdurmak. Netekim, Girondin'lerle anlaşmazlık sırasında bitaraflığını muhafaza eden burjuvazi kısmı ile birleşmek endişesini besliyen Dağlılar varlıklı olanları ve mutedilleri kollamak düşüncesindeydiler. İsyan Komitesinin halkçı mücadelecileri tarafından 31 Mayısta öne sürülen programın tümünü yerine getirmeyi hiç düşündükleri yoktu. O program şuydu: Girondin'ler yakalanacak, ama «çağrıda bulunanların» hepsi de Convention Meclisinden atılacak, şüpheli kimseleri yakalıyacak ve Paris'in iaşesini sağlıyacak maaşlı bir ordu kurulacak, zahirenin en çok fiyatı tespit edilecek ve ilk ihtiyaç maddelerine de narh konacak, orduda ve idare cihazında temizlik yapılacak ve hele soyluların hepsi azledilecekti... Tethişi reddetmek, mülkiyeti korumak ve halk hareketini dar sınırlar içinde tutmak suretile, Dağlılar burjujvaziye güven vermeğe çalıştılar. Başarılması güç bir denge idi bu. Buhranın şiddetlenmesi de zaten bu dengeyi Temmuz ayında bozup attı.

1. Dağlıların uzlaşma tedbirleri.

Dağlılar, Haziran ayı içinde işi hep savsaklayıp, elverişli bir fırsat kolladılar. İki gün önce Barère ve Danton tarafından yapılan «Gözcü Komitelerini kaldırma» teklifini (Jeanbon Saint - André, tartışmalar sırasında, «Şunu biliniz ki, hürriyeti bahane ederek, hürriyetin kendisi öldürülebilir» demişti) Robespierre, 8 Haziran 1793 te Convention Meclisine reddettirmişse de, müspet başka hiç bir tedbir alınmadı. İnkılâpçı ordu **kurulmadı. Zen**ginlerden zorla istikraz yapma üstündeki tartışmaların sonu gelmedi. Saint-Just'ün hapsedilen ya da kaçan Girondin milletvekilleri hakkındaki 8 Temmuz tarihli raporu pek mutedildi. «Hürriyet, silâhı elinden alınmış ve kanunlara boyun eğmiş kimselere karşı zâlim olmamalıdır.» Burada söz konusu olan şey, vilâyetlere güven vermek ve Paris'li halk inkılâpçılarının diktatörlüğü korkusunu dağıtmak suretile, bu vilâyetleri kazanmaktı.

Sosyal alanda, çıkarılan üç kanun köylülerin haklı isteklerini tatmin etmeğe çalıştı. Göçmen mallarının satış şekli hakkındaki 3 Haziran 1793 tarihli kanuna göre, bu mallar küçük toprak parçalarına ayrılacak, yoksul köylüler bu küçük parçaları parasını on yılda ödemek şartile satın alabileceklerdi. Ortak köy malları hakkındaki 10 Haziran tarihli kanun bu malların paylaştırılmasına, ihtiyarî olmak kaydile, müsaade etti. Bu mallar köyde oturan nüfus sayısına göre eşit paylara ayrılıp, kura usulü ile dağıtılacaktı. 17 Temmuz tarihli kanun, ta eskidenberi hüccetleri de olan bütün derebeylik haklarını, hiç tazminat vermeden, kaldırmak suretile, derebeylik rejimini tamamile yıkmış oldu. Belediyelerin kalem odalarına teslim edilen bu hüccetler yakılacaktı. Gironde'un düşmesi, köylülerin gözünde toprağın kesin olarak kurtarılması manasını kazanmıştı.

Siyasî alanda, Convention Meclisi çarçabuk bir Ana-

yasa çıkararak diktatörlük lekesinden arınmayı ve vilâyetlere güven vermeyi düşünmüştü. Hérault de Séchelles'in verdiği rapor üzerine ve kısa bir tartışmadan sonra, 24 Haziranda kabul edilen 1793 Anayasası siyasî bir demokrasi rejiminin temel çizgilerini tesbit etmişti.

Kanunun başına konan ve 1789 Haklar Bildirisinden daha ileri giden Haklar Bildirisi birinci maddesinde şunu ilân etmişti: «Toplumun hedefi herkesin saadetidir». Bu kanun çalışma, yardım görme, öğretim görme haklarını kabul ediyordu.

> «Kamu yardımları kutsal bir borçtur. Toplum, yoksul vatandaşları kendilerine iş bulmak, çalışamıyacak halde olanları, bunlara geçim imkânları sağlamak suretile, beslemek zorundadır.» (Madde 21).
>
> «Öğretim herkesin muhtaç olduğu bir şeydir. Toplum elindeki bütün imkânlarla halkın aklını geliştirmek ve öğretimi bütün vatandaşlara yaymak zorundadır» (Madde 22).

En son, 1793 Anayasası, 1789 Anayasası gibi, zulme karşı gelmek hakkını tanımakla (Madde 33) kalmayıp, zulme karşı isyan etmek hakkını da tanımaktadır:

> «Hükûmet halkın haklarını çiğniyecek olursa, isyan etmek halkın ve her kısım halkın en kutsal ve en lûzumlu haklarından biri haline gelir.» (Madde 35).

Ama, mülkiyetin tarifini Robespierre'in 24 Nisan 1792 de teklif ettiği şekilde değiştirmek söz konusu olmadı:

> «Mülkiyet hakkı. her vatandaşın mallarından ve gelirlerinden. çalışmasının ve mesleğinin mahsulünden dilediği gibi faydalan-

mak ve bunları istediği gibi kullanmak hakkıdır» (Madde 16).

1789 Bildirisinde hiç sözü edilmiyen iktisadî hürriyet 17 nci madde ile açık ve kesin bir şekilde ifade edilmişti: «Vatandaşın çalışmada, ziraatte, ticarette istediği işi tutmasını kimse yasaklayamaz.» Dağlılar, sosyal demokrasi yoluna gitmek istememişlerdi.

Anayasa, siyasî demokrasinin temeli olan millî temsilin hâkimiyetini sağlamakla uğraştı. Condorcet'nin teklif ettiği Girondin tasarısında ön görülen iki dereceli seçim reddedildi. Halkın yaptığı tercih, Yasama gücünün Yürütme gücüne, temsilcilerin idare makamlarına hâkim olmasını sağladı. Yasama Meclisi herkese tanınan seçimle, seçilecekler teker teker seçilmek suretile ve bir yıllık süre için çoğunlukla seçildi. 24 üyeden teşekkül eden Yürütme Kurulu vilâyetlerin (herkese tanınan seçim usulü ile) gösterdikleri 83 aday arasından ve Yasama Meclisi tarafından seçildi. Böylelikle, bakanlar millî temsile tâbi olmuş bulunuyorlardı. Millî hâkimiyeti kullanma daha önce Condorcet tasarısında da bulunan «referandum» kurumu ile genişletildi. Kanunlar pek belli bazı şartlarda halk tarafından tasvip (evet) edileceği gibi, Anayasa da halkın tasvibine sunulacaktı.

Halkın tasvibine sunulan 1793 Anayasası aleyhte 17.000 oya karşı, lehte 1.800.000 oyla tasvip edildi; oy verenlerden 100,000 kişi kadarı Anayasayı mutedil bir takım değişiklikler yapılmak şartile kabul etti. Bu Anayasa, ayni zamanda, XIX uncu yüzyılın ilk yarısında cumhuriyetçiler için siyasî demokrasinin sembolü haline gelecektir. Kamu oyunun sonuçları 10 Ağustos 1793 te, kırallığın devrilmesinin yıldönümü olan Cumhuriyetin Birliği ve Bölünmezliği bayramında ilân edildi. Metni sedre ağacından yapılmış «kutsal bir gemi» içine konup Convention meclisinin toplantı salonuna yerleştirilen Anayasanın uygulanması işi uyutuldu.

2. İnkılâp düşmanlığının taarruza geçmesi.

Dağlılar Convention Meclisinin mutedil ve uzlaştırıcı siyaseti iç savaşın yayılmasına engel olamamıştı. Girondin'ler kuvvetli oldukları vilâyetlerde Convention aleyhine yürüdüler; Vendée isyanı şiddetlenip memleket sınırları her yerde yabancı ittifakın darbeleri altında sarsıldığı sırada, federal rejim taraftarlarının isyanı büyüdü.

Federal rejim taraftarlarının isyanı, Mayıs ayındaki «Paris (seçim çevresi) şubeleri hareketi»nden nöbeti devraldı. Paris'in isyan ettiği ve Girondin'lerin ortadan kaldırıldığı haberi üzerine, isyan şiddetlenip, Lyon'a, Bordeaux'ya yayıldı. Yakalanmalarına karar verilen ve kaçmasını beceren Girondin şefleri ile 2 Haziran hareketini protesto bildirisini imzalıyan sağcı 75 milletvekilinin şefleri birlik olup vilâyetleri ayaklandırdılar. Brötanya'da ve Normandiya'da, Güney-Batı'da ve Güneyde Franche-Comté'de idare makamları görevlerini bırakıp, isyan edenler tarafına geçtiler. Evvelce şubeler hareketinin başları olup, şimdi federal rejim taraftarı kesilen idareciler vatanseverleri muhakeme etmek için, bir takım komiteler ve fevkalâde mahkemeler kurdular, kulüpleri kapattılar, askerî birlikleri ayaklandırmağa kalkıştılar. Caen, Batı Girondin'lerinin başkenti oldu. Bordeaux, Nimes, Marsilya, Toulon, 17 Temmuzda Chalier'nin öldürüldüğü Lyon şehrini daha evvelce alan asîlerin eline geçti. Haziran sonlarına doğru, şöyle böyle 60 vilâyet Convention aleyhine açıkça isyan halindeydi. Ama, kıralcı olan Vendée, Normandiya ve Brötanya ile Güney-Batı arasına girmişti. Sonunda, Toulouse, Bordeaux'nun peşinden gitmeyi reddedip, Akitanya ile Aşağı Languedoc arasında irtibat kurulmasına engel oldu. Güneyin Provence mıntıkası ile Lyon şehri arasında bulunan ve Jacobin'lerden Joseph Payan tarafından harekete getirilen Drôme mıntıkası vatanseverlerin kalesi haline geldi. Sınır boylarındaki vilâyetler Convention Meclisine sadık

kalmışlardı.

«Federal rejim taraftarlığı»nın siyasî yüzünden daha belirli bir sosyal muhtevası vardı. Bu taraftarlık, hiç şüphe yok, kısmen mahallî özelliklere bağlılığın kalıntılarile izah edilse bile, en çok sınıf menfaatları tesanüdü ile izah edilebilir. Rhône-et-Loire milletvekili Chasset daha 15 Mayıs 1793 te: «Önce can, sonra da mal mülk söz konusu» diye yazmıştı. Bu milletvekili, 2 Haziran'dan sonra, âsi Lyon'a gidip, hareketin başına geçti. Sonra, kanun dışı ilân edildi, yabancı memleketlere göç etti. Yıl IV te de tekrar memlekete döndü. İsyan, aslında, mülkiyet konusunda endişeye düşen, vilâyet idarelerine hâkim burjuvazinin başının altından çıktı; sonra da Eski Kırallık Rejimi taraftarlarından yardım gördü. Halk içinden seçilerek gelen belediye idareleri isyanın aleyhinde idiler. İşçiler, zanaatçılar ise, zenginler uğrunda dövüşmeyi nefret ederek reddettiler. Âsi vilâyetler tarafından emredilen «isyan saflarında dövüşecek» adam toplama teşebbüsüne karşı halk ya ilgisiz davrandı, ya da bu teşebbüs aleyhinde bulundu. Zaten, isyan idarecileri de ikiye ayrılmışlardı. Samimî cumhuriyetçiler kıralcıların ardından gitmeğe istemiye istemiye razı olmuşlardı. Yabancı istilâsından, Vendée isyanından endişe ediyorlar, gericiliğin oyununa katılmakta tereddüt ediyorlardı. Buna karşılık, kıralcılar Güney-Doğu'daki, hele Lyon'daki hareketi çarçabuk ellerine aldılar. Lyon'da general Précy, Sardenya kıralının Alplerde bir şaşırtmaca hareketinde bulunmasını sağlamıştı.

İsyan Convention tarafından şiddetle bastırıldı. Meclis, harekete katılan ikinci derecedeki kimselerden çok, elebaşıları ezmeğe önem verdi. En büyük tehlike Normandiya'dan gelmekteydi. Paris'i bu taraftan koruyacak hiç bir askerî birlik yoktu. Ama, 13 Temmuz 1793 te Pacy-Sur-Eure'de Paris (seçim çevresi) şubelerinden toplanmış birkaç bin kişiyi gören Gironde birlikleri gevşediler. Buzot, Pétion, Barbaroux gibi Girondin şefleri önce Caen'ı, sonra Brötanya'yı bırakıp, Bordeaux'ya çekil-

diler. Convention tarafından Normandiya'ya gönderilen Robert Lindet isyanı ezip memleketi çarçabuk tekrar asayişe kavuşturdu. Franche-Comtée mıntıkasındaki vilâyetler hiç silâh atmadan boyun eğdilerse de, Bordeaux uzun zaman dayandı, ancak 18 Eylülde tekrar ele geçirilebildi. Güney-Doğuda ise, Marsilya ve Nîmes âsilerinin Lyon ile birleşmelerinden korkuldu. Oysa, Drôme, Dağlılara sadık kaldığından, Nîmes'lilerin eline geçen Pont-Saint-Esprit geri alındı. Durance'ı aşıp, Avignon'u alan Marsilyalılar geri püskürtüldü. General Carteaux kumandasındaki askerî birlikler 27 Temmuzda Avignon'a, 25 Ağustosta da Marsilya'ya girdi. Ama, kıralcılar Toulon limanını 29 Ağustosta İngilizlere açmışlar, Akdeniz filosunu bunlara teslim etmişlerdi. Lyon isyana devam etmekte inat etti. Bu şehirleri geri almak için kuşatma hareketlerine girişmek kararı verildi. Lyon 9 Ekimde düştü. Toulon limanı 19 Aralık 1793 e kadar dayandı. Buradaki isyan hareketi pek amansızca bastırıldı. Ağustos sonlarına doğru gerçi tehlike bertaraf edilmiş gibi göründü, ama, Temmuz ayında az kalsın Cumhuriyet parçalanıp gidecekti.

Federal rejim taraftarı isyan Vendée isyanının doğurduğu sonuçlara benzer sonuçlar doğurdu. Merkezî iktidarı kuvvetlendirmeğe doğru giden tekâmülü hızlandırdı, İnkılâba karşı ya düşmanlığından ya da gevşekliğinden şüphe edilen vatandaşlar üstündeki halk teşkilâtları kontrolünü arttırdı. Bir çok Girondin'ler memleket dışındaki düşmanla ittifak kuran kıralcılarla birleşmekte tereddüt etmediler. Girondin'ler varlıklı sınıflara dayandıklarından, bu sınıflar da şüpheli guruplardan sayıldı. Dağlılar ile inkılâpçı halkın Cumhuriyetle hiç bu kadar tek vücut haline geldikleri olmamıştır.

Bununla beraber, Vendée isyanı yeni ilerlemeler göstermişti. 9 Haziran 1793 tenberi Saumur'e hâkim olan âsiler, Cumhuriyet ordularını 18 Temmuzda (Maine-et-Loire'daki) Vihiers'de ezdiler, 27 Temmuzda Ponts-de-

Cé'yi ele geçirip, Angers şehrini tehdide başladılar.

Yabancı istilâsı da iyice tehlikeli hale gelmişti. Kamu Selâmet Komitesine girdi gireli, Danton, mücadele edecek yerde, pazarlıklara girişmişti. Oysa, yabancı müttefikler Belçika'yı ve Ren nehrinin sol kıyısını geri aldıklarından, Fransa'nın elinde beş para kalmamıştı; şüphelenildiği gibi, Danton belki de kıraliçeyi ve çocuklarını kullanmayı düşünmüştü. Oysa, 1793 Anayasasının 121 inci maddesinde: «Fransız halkı, topraklarını işgal eden bir düşmanla barış andlaşması yapamaz» deniliyordu.

İngilizler Kuzey sınırında askerî **harekâta girişmişler**di. 15.000 Holandalı ile takviye edilen York dükası kumandasındaki 20.000 kişilik bir Hanoferliler ordusu Dunkerque'i kuşatmağa hazırlanıyordu. Cobourg kumandasındaki Avusturyalılar, Kuzey sınırını koruyan müstahkem mevkileri düzenli bir şekilde kuşatmak işine girişti**ler**. 10 Temmuzda Condé, 28 Temmuzda da Valenciennes düştü. Quesnoy ile Maubeuge de kuşatıldı. Oysa, Kuzey ordusu Kumandanlığına getirilen Custine hiç yerinden kımıldamıyor, hiç bir harekette bulunmuyordu. Çok geçmeden, vatanseverlerce şüpheli bir kimse olarak damgalandı.

Ren nehri boylarında, Brunswick kumandasındaki Prusyalılar Mayence'ı ele geçirdiler. Daha Nisan ayında kuşatılmış olup, Kléber ile görevli temsilci Merlin de Thionville kumandasındaki 20.000 kişilik bir Fransız ordusu tarafından savunulan bu şehir ancak 28 Temmuzda teslim oldu. Ren ve Moselle orduları Lauter'e ve Sarre'a doğru çekildi; Landau kuşatıldı.

Alplerde, Provence güneyindeki ve Rhône vadisindeki federal rejim taraftarlarile savaşmak ve Lyon ile Toulon'u kuşatmak için bir çok birlikler alınınca zayıflayan Kellermann ordusu Piemonte'liler tarafından sıkıştırılmıştı. Maurienne ve Tarentaise geçitleri çok güçlükle savunulmuş, çok geçmeden de Savoie istilâ edilmişti. Nice

tehdit altındaydı.

Pirene'lerde ise, İspanyollar sınırı zorladılar, ve Perpignan ile Bayonne üstüne yürüdüler.

Cumhuriyet orduları bütün sınır boylarında geri çekilmekteydi. İyi kumanda edilmiyen askerî birliklerin maneviyatı iyice bozulmuştu. Ordunun kumandasına pek güvenilemediğinden, sık sık kumandan değiştiriyordu. Aristokrat Custine yarbay rütbesinde olan Savunma bakanı (halk inkılâpçısı) Bouchotte'u hakir görüp duruyordu. Vendée karışıklık içindeydi. Generalleri göz altında bulundurmakla görevli Convention Meclisi temsilcileri birbirlerile pek anlaşamıyorlardı. Niort'da kumandan ve Eski Kırallık Rejimi taraftarı Biron ile araları açık olan bir kısım temsilciler halk inkılâpçısı general Ronsin ile Rossignol'u tutuyorlar; ötekilerse, bunları suçluyorlardı. Başarısızlıkların sorumluluğunu hepsi de birbirinin üstüne atıyordu. Durum umutsuz gibi görünmekteydi.

Marat'nın 13 Temmuz 1793 te öldürülmesi, tehlikenin ne kadar büyük olduğunu iyice gösterdi. Normandiya'lı kıralcı genç bir kadın olan Charlotte Corday, Halkın dostunu Paris'in göbeğinde kolayca öldürebilmişti. Corday, Marat'yı öldürmekle İnkılâbın büyük başlarından birini ortadan kaldırmak istemişti. Ama, bu genç kadının bu hareketi Dağlıların yeni kuvvetler kazanmasına ve inkılâpçı hareketin tekrar bir hamle yapmasına yardım etti. Marat halk inkılâpçıları arasında pek sevilirdi, o da bunların kaderi üstüne büyük bir iyilik ve insanlık duygusu ile titremişti. 15 Temmuz günü Paris, Marat'ya pek ihtişamlı bir cenaze merasimi yaptı. Convention Meclisinin bütün üyeleri de merasimde hazır bulundular. Halkın dostunun kalbi Cordeliers kulübünün kubbesine asıldı. «Hürriyet şehidi» olan Marat, 20 Ocakta öldürülen Lepeletier ile, 17 Temmuz 1793 te idam edilen Chalier ile birlikte, İnkılâp mabedinin yüce insanlarından biridir.

3. İnkılâpçı hamle.

İktisadî ve sosyal buhran Dağlılar Convention Meclisinin işini daha da zorlaştırmıştı. Ama, bu buhran, ayni zamanda, halk kitlelerini inkılâpçı eyleme doğru itmişti.

Yiyecek ve ilk ihtiyaç maddeleri buhranı halkta hoşnutsuzluk yaratan başlıca sebep olmakta devam ediyordu. 4 Mayıs 1793 te kabul edilen «zahirelerin en çok fiyatını tesbit» hakkındaki kararname uygulanmamıştı. İflâs ettiğini kabul eden Convention, Temmuz ayında, vilâyetlere ve görevli temsilcilere bu kararnameyi durdurma müsaadesi verdi. Hükümetin yardımları sayesinde, ekmeğin fiyatı Paris'te Komün tarafından 3 metelik olarak muhafaza edildiğinden, Parisli halk inkılâpçıları ekmek pahalılığının, hiç şüphe yok ki, acısını çekmiyorlardı. Ama, başkente muntazam olarak zahire gelmemesi yüzünden, yedek zahireler de yavaş yavaş erimeğe başlayınca, fırıncı dükkânları önünde yine kuyruklar görülmeğe başladı, halkı bir endişedir aldı. 2 Haziranda birbiri ardından patlak veren vilâyet isyanları, sevkiyatın azalmasına sebep olduğundan ötürü, et buhranını şiddetlendirmeğe yardım ettiğinden, hayat pahalılığı Paris'te öteki gıda maddelerini de sarmıştı. Haziran 1793 te, dana etinin yarım kilosu Haziran 1790 daki fiyatının % 90 ı, sığır etinin yarım kilosu ise % 136 sı nispetinde artmıştı. Pahalılık yüzünden hemen her yerde karışıklıklar çıktı. 21 Haziran günü Saint-Antoine dışmahallesinde: «Sabun vaktile 12 metelikti, bugün 40 metelik oldu, Yaşasın Cumhuriyet! Şeker 20 metelikti, bugün 4 lira oldu, Yaşasın Cumhuriyet!» diye bağıran bir adam yakalandı.

Kayme buhranı yiyecek maddeleri buhranının doğurduğu sonuçları daha da ağırlaştırdı. Kayme değerinin düşmesi devam ediyor, bu yüzden fiyatlar artıyordu. Kıral öleli ve İnkılâp düşmanı Avrupa ittifakı kurulalıberi, kâğıt para durmadan düşmüş, Temmuzda değerinin en az % 30 undan fazlasını kaybetmişti. Paranın itibarını kay-

betmesi, sermayelerin yabancı memleketlere kaçmasına, ihtikârın alıp yürümesine, ticaret mallarının saklanmasına, fiyatların fırlamasına yol açmıştı.

Convention'un iktisadî ve sosyal alandaki hareketsizliğini yeren Öfkeliler (Enragés) herkesin hoşnutsuzluğunu körüklemekte bu durumdan faydalandılar. Varlet 8 Haziran 1793 te Komün Genel Kurulunda «Sosyal devlette İnsan haklarının ihtişamlı Bildirisi» ni okudu. Bu bildiriye göre:

> «Servetler arasındaki nispetsizlik âdil çarelere başvurularak ortadan kaldırılsın, hırsızlık, borsa simsarlığı, tekel, ticaret eşyası saklama yolu ile kamu serveti zararına biriktirilen servetler milletin malı haline getirilsin.»

Paris (seçim çevresi) İnsan Hakları şubesi, 15 Haziran 1793 te, bütün ticaret eşyasına narh konmasını ve ticaret eşyası saklıyanlar aleyhinde bir kanun çıkarılmasını istedi. Jacque Roux, Convention'a tehditlerle dolu bir arzuhal sundu:

> «Anayasa, hükümdarın tasdikine sunulacak; bundan borsada senet ve esham alışverişini çıkardınız mı? Hayır. Mal saklıyanlar hakkında ölüm cezası koydunuz mu? Hayır. Ticaret hürriyetinin ne olduğunu iyice tayin ettiniz mi? Hayır. Para ticaretini yasak ettiniz mi? Hayır. Öyleyse, biliniz ki, halkın saadeti için gerekli her şeyi yapmamışsınız. Bir sınıf insan öbür sınıf insanı, hiç ceza görmek korkusu olmadan aç bırakabiliyorsa, hürriyet boş bir hayalden başka bir şey değildir. Zengin, elindeki tekel vasıtasiyle kendi soyundan bir insanoğlunun hayatına canına kast edebiliyor-

sa, eşitlik boş bir hayalden başka bir şey değildir. İnkılâp düşmanlığı zahire fiyatları üstünde her gün istediği gibi cirit atabiliyorsa, vatandaşların dörtte üçü bu yüzden zahirelerin yanına gözyaşı dökerek sokuluyorsa, Cumhuriyet boş bir hayalden başka bir şey değildir... O halde, bir kere daha karar veriniz... Halk inkılâpçıları, verdiğiniz kararları mızraklarile yürüteceklerdir.»

Ertesi gün Paris'te Sen nehri üstündeki iskelelerde sabun yüzünden karışıklıklar çıktı ve 26 Hazirandan 28 Hazirana kadar üç gün devam etti. Çamaşırcı kadınlar sabun yüklü gemileri boşaltmışlar, narh koyduktan sonra, malı aralarında paylaşmışlardı. İnkılâpçı halk öne düşmüş, sonunda Dağlıları da peşinden sürüklemişti...

Kamu Selâmet Komitesinin 10 Temmuz 1793 te yenilenmesi, buhranın şiddeti karşısında verilmiş bir cevaptı. Coşan halk mücadelecileri tehlikenin önemile mütenasip millî ve inkılâpçı savunma tedbirleri alınmasını teklif etmişlerdi. Alınacak aşırı tedbirlerin, Cumhuriyeti, kendisini bugüne kadar savunmuş olan inkılâpçı burjuvaziden koparması tehlikesini yine bu sefer de bertaraf etmesi lâzım geliyordu. Halk hareketini disiplin altına alacak inkılâpçı bir hükümet kurmak lüzumu iyice kendini göstermişti. Nisanda kurulan Kamu Selâmet Komitesinin beceriksiz olduğu anlaşılmıştı. Ne yabancı istilâsını püskürtmesini, ne federal rejim taraftarı isyanı önlemesini, ne de kayme meselesi ile yiyecek maddeleri buhranını halletmesini bilmişti. Olaylara hâkim olacak yerde, olayların peşinden sürüklenmiş, durumu büsbütün berbat bir halde bırakmıştı. Convention Meclisi 10 Temmuzda Kamu Selâmet Komitesini yeniledi. Danton komiteden atılmıştı.

İsim söylenerek yapılan seçimle gelen yeni Komite dokuz üyeden teşekkül etmişti. Bunlardan üçü çarçabuk

atıldı. Atılanlar şunlardı: Azılı bir general Custine taraftarı olan Gasparin. Eski Kırallık Rejimi taraftarı bir kadının âşığı olup, pek kısa zamanda şüpheli hale gelen Hérault de Séchelles, Danton'un dostu Thuriot. Couthon, Saint-Just, Jeanbon Saint-André ve Prieur de La Marme Komitenin Dağlılar çekirdeğini teşkil ediyordu. Ova'dan gelen Barère ile Lindet de bunlara katılmışlardı. İnkılâbın ancak inkılâpçı halkın kuvveti ile zaferi kazanacağına inanmışlardı: Onun için, halkın isteklerini tatmin etmek, kıtlıktan ve hayat pahalılığından inim inim inliyen şehirler halkını beslemek, halkın bütün gücünü kuvvetini aristokrasi ve yabancı ittifak aleyhine çevirmek lâzım geliyordu.

Marat'nın 13 Temmuz 1793 te öldürülmesile şiddetlenen siyasî buhran karşısında, Dağlıların güttükleri siyaset te sertleşti. Hébért ve Öfkeliler Halkın dostunun mirasını bir türlü paylaşamadılar. Jacques Roux, 16 Temmuzdan itibaren birbiri ardından «Fransız Cumhuriyeti siyasî yazarı Marat'nın gölgesinde» ve «Halkın dostu» adlı iki gazete çıkardı. 20 Temmuzda Leclerc'in «Halkın dostu» gazetesi çıkmıştı. Oysa, Hébert, 21 Temmuz günü, Jacobin'ler kulübünde yaptığı bir konuşmada: «Marat'ya bir halef lâzımsa, hazırım, beni kurban edin.» demişti. Halkçı gazeteler arasında, sık sık, demagojiye kadar varan bir bol bol vaitlerde bulunma yarışıdır başladı. Aralarında Hébert ve Chaumette de bulunan bir Dağlı hizibi, Paris'in halk inkılâpçılarından kopmamak için, Öfkelilerin programını kendi hesabına tekrar ele aldı. «Ticaret aristokrasisini, burjuva ve esnaf aristokrasisini» her ikisi de gittikçe artan bir sertlikle suçladılar. Kıtlık iyice artıp, un bulamıyan bir çok fırıncılar dükkânlarını kapadıklarından, Paris (seçim çevresi) Maison-Commune şubesi 21 Temmuzda vesika usulünü kabul etti. Meclise arzuhaller yağmağa başladı, dükkânların önleri sıra bekliyen kuyruklarla doldu. Hébert kendi gazetesi olan «Pére Duchesne»in 263 numaralı sayısında şöyle yazmıştı:

«Halk inkılâpçıları, zavallıcıklar, hanidir ihtiyaç içinde kıvranıyorlar; oysa, bunlar mesut olmak için İnkılâp yapmışlardı.»

Kamu Selâmet Komitesi, daha göreve başlar başlamaz, işinin başından aşkın olduğunu anladı.

Ticaret mallarını saklıyanlar hakkındaki kanun 26 Temmuz 1793 te bu şartlar altında kabul edildi. Convention'un bu hareketi ince bir hesap yapılarak verilmiş bir taviz di. Netekim, Billaud-Varenne bir kaçamak yolu teklif etmişti. Kıtlığın devası ihtiyaç maddelerine narh koymak değil, bunları saklıyanları ve istif edenleri cezalandırmaktı. Ölüm cezasının yaratacağı korku bunları fiyatları indirmeğe zorlıyacaktı. 26 Temmuzda, Convention, Collot d'Herbois'nın verdiği rapor üzerine, ticaret mallarını saklıyanlar, yani ilk ihtiyaç maddeleri stoklarını bildirmiyen ve bu stokların listesini dükkânlarının kapılarına asmıyanlar (istifçiler) aleyhinde ölüm cezası verilmesi hakkındaki kararnameyi kabul etti. Ticaret, Paris (seçim çevresi) şubelerindeki istifçileri kovuşturma komiserlerinin kontrolü altına girdiğinden, bu kanun, Öfkelilerin programına verilmiş önemli bir taviz gibi görünebilirdi. Oysa, aslında, kanunun uygulanmasında gevşek davranıldı. Bu kanunun halk inkılâpçılarına verilmiş tatmin edici olmıyan aldatıcı bir taviz olduğu çarçabuk anlaşıldı.

Kamu Selâmet Komitesi 27 Temmuz 1793 te tamamlandı, Komiteyi ötedenberi savunan Robespierre'i üyeleri arasına aldı. Komitenin Convention yanındaki otoritesi kuvvetlendirilmiş olmaktan uzaktı. İhtiyaç maddelerini saklama hakkındaki kanun, Komiteye danışılmadan kabul edilmişti. Mecliste, Komitenin verdiği ilk kararlar, hele 21 - 22 Haziran gecesi Custine'in yakalanması aleyhinde sinsi bir muhalefet belirmişti. Robespierre Komiteyi hasımlarına karşı savundu. 27 Temmuzda Komiteye girdi. 14 Ağustosta, Carnot ve Prieur de la Côte-d'Or, 6 Eylülde de Billaud-Varenne ve Collot d'Herbois bu kurumun bi-

rer üyesi oldular. Mizaçları bakımından olduğu gibi, eğilimleri bakımından da (Carnot ile Lindet sosyal bakımdan muhafazakâr, Billaud ile Collot halk inkılâpçılarına yatkındılar) birbirinden farklı, ama, hepsi de dürüst, çalışkan ve otorite sahibi olan bu insanlar, zaferi kazanıncaya kadar, tam bir yıl birbirlerine kuvvetle bağlı kalmasını bildiler. Yıl II nin Büyük Komitesi işte buydu.

Robespierre, inkılâpçı şöhreti sayesinde, Komitenin siyasetini, Convention'a ve Jacobinler'e zorla kabul ettirdi. Aydın görüşlü ve cesur olan (Robespierre'in savaş ilânına kadar varan genel hareket aleyhinde tek başına yaptığı mücadele bunun böyle olduğunu göstermiştir), güzel söz söyliyen, menfaat gütmeyen, «Doğru yoldan şaşmaz» (Incorruptile, tarihimizin bu ada lâyık bir tek adamıdır) bir insan olan Robespierre, halk inkılâpçılarının güvenini kazanmıştı. Prensiplere sıkı sıkıya bağlı olmakla beraber, şartlara boyun eğmesini ve devlet adamı olarak manevra yapmasını bildi. Millî hâkimiyetin ifadesi olan Convention Meclisinde bütün otoritesini kullanmıştı. Ama, Hükümet kuvvetli ve etkin olmak için, halka dayanmalı, halkla sıkı sıkı birleşmiş olmalıdır. 31 Mayıs - 2 Haziran isyanı sırasında, Robespierre not defterine şunları yazmıştı :

> «"Tek vücut olan" bir azim ve irade ister... Bu azim ve iradenin cumhuriyetçi olması için, cumhuriyetçi bakanlar, cumhuriyetçi bir hükümet ister. Memleket içindeki tehlikeler burjuvalardan gelmektedir; burjuvaları yenmek için, halkla birleşmek ister... Halk, Convention ile birlik olmalı, Convention da halkı kullanmalıdır.»

13 - 21 Temmuzda, Robespierre Convention Meclisinde Lepeletier de Saint-Fargeau'nun millî eğitim hakkındaki plânını okudu:

«Üç yıldır gelip geçen inkılâplar, öteki vatandaş sınıfları için her şeyi yaptı, biricik malı mülkü emeğinden ibaret olan belki en lüzumlu vatandaş sınıfı için henüz hemen hemen hiç bir şey yapmadı. Derebeylik yıkılmıştır; ama, bunlar yararına değil. Çünkü, azat edilmiş köylerde hiç bir malları mülkleri yok. Vergiler daha âdil bir şekilde salınmıştır; ama, yoksullukları yüzünden bu yükün altından âdeta kalkamıyorlar... Medenî eşitlik getirildi; ama, bunların öğretimden ve eğitimden nasipleri yok... Bunda yoksulun İnkılâbı var...»

Robespierre ve Kamu Selâmet Komitesi üyeleri durumu gayet aydın bir şekilde görmüşlerse de, eldeki imkân ve vasıtalara pek güvenleri yoktu. Büyük millî ve inkılâpçı savunma tedbirleri, kitle halinde asker toplama, tethiş hareketi, iktisadın idaresi, halk hareketinin baskısı altında, Ağustos 1793 buhranı sayesinde, dışarıdan zorla kabul ettirilmiş şeylerdi.

II

Kamu Selâmet Komitesi ve halk hareketi (Ağustos - Ekim 1793)

Yeni Komite, inkılâpçı savunmadan ayırmadığı millî savunmaya güçlü bir hamle vermeğe karar vermişti. Ama, kendini halk hareketine, hele Öfkelilerin propagandasına kaptırmak düşüncesinde değildi. Halk mücadelecilerine göre, savunmayı sağlamanın biricik çaresi, güdümlü iktisat ve kitle halinde asker toplamaktı. Kitle halinde asker toplamak, Komitenin gözüne bir an için boş bir hayal gibi göründü. Narh konmasına, iktisadın güdülme-

sine şiddetle aleyhtardı. Tethiş hareketinden nefret ediyordu. En son, dolaysız demokrasiye gelince, Paris (seçim çevresi) şubeleri tarafından müphem bir şekilde uygulanan bu demokrasi ona etkin bir hükümet idaresile bağdaşmış gibi görünmemekteydi. Ağustos ayı içinde taviz vereceğim diye manevralar yapıp duran Komite, sonunda 4 ve 5 Eylül 1793 halk hareketi karşısında boyun eğmekten başka çare bulamadı.

Robespierre, hükümeti ve Convention'u Öfkelilerin muhalefetinden kurtarmak için, daha Ağustos başında bunlara karşı mücadeleye girişti. «Yeni adamları», en eski dostlarını halk içinde mahvetmeye çalışan bu «bir günlük vatanseverleri», 6 Ağustos 1793 te Jacobinler kulübünde suçladı. Robespierre, yanlış olduğunu bile bile, dedi ki: «Halkın düşmanlarından para alan iki adam, Marat'nın suçladığı iki adam bu vatanseverin halefi oldular ya da öyle olduklarını sandılar.» Hele Jacques Roux'nun tacirlere yaptığı hücumları yermişti. Öfkelilerin elinden kullandıkları silâhlardan birini almak maksadile, komite yiyecek maddeleri işini ciddî bir şekilde ele aldı, Paris civarındaki vilâyetlere elemeği bulup buğdayı döğdürecek cerbezeli temsilciler yolladı. Barère'in teklifi üzerine, Convention Meclisi 9 Ağustos 1793 te her kasabada halkın buğday ihtiyacını karşılayacak birer buğday ambarı kurulmasına karar verdi. Halkın isteklerine verilmiş aldatıcı bir tavizdi bu. Kazaların zahire satın alması pahalılığı önliyecek bir deva olamazdı. Bununla beraber, Paris'in iaşesi sağlanmıştı. Öfkeliler halk inkılâpçıları nezdindeki belli başlı delili bir an için kaybetmiş oldular.

Halk tarafından kabul edilen Anayasanın yürürlüğe girmesini ve Dağ'ın düşmesine yol açar umudu ile yeni seçim yapılmasını istiyen mutedillere Robespierre şiddetle karşı çıktı. 10 Ağustostan biraz önce, «Père Duchesne» gazetesinin 219 uncu sayısında Hébert tarafından hiç beklenmedik bir şekilde savunulduğu için daha da

tehlikeli olan bir istekti bu. Kamu Selâmet Komitesi hükûmetin barışa kadar inkılâpçı olarak kalması fikrindeydi, Anayasayı yürürlüğe koymayı düşündüğü yoktu. Yarının Müsamahacılarından biri olan Eure-et-Loire milletvekili Delacroix, 11 Ağustos 1793 te, Anayasaya uygun olarak yapılacak seçimler için şimdiden nüfus sayımı yapılmasına karar verdirtti. Robespierre bu aldatıcı hileli teklifin, Convention'un tasfiye ettiği üyeler yerine, William Pitt ve Cobourg tarafından gönderilen kimseleri (yani İnkılâp düşmanlarını) getirmek hedefini güttüğünü söyledi. Memleket içindeki isyanlar bastırılmadan, sınırlarda zaferi kazanmadan Anayasayı uygulamak, bütün İnkılâbı yeniden tartışmak demekti. Birinci seçmenlerin temsilcileri o gün sedre ağacından yapılan bir «gemi» içine konmuş olan «kutsal vesika» yı getirdiler. Anayasanın barış sağlanıncaya kadar yürürlüğe konulmasına kesinlikle ancak 10 Ekim 1793 te karar verilmekle beraber, kutsal vesikanın gemiden çıkarılması artık söz konusu olmadı.

1. Kitle halinde asker toplama (23 Ağustos 1793).

Bununla beraber, memleket dışından gelen tehlike ile memleket içindeki İnkılâp düşmanlığı, halk hareketini harekete getirmekte devam ediyordu: Kamu Selâmet Komitesine ve Convention'a kitle halinde asker toplanmasını zorla kabul ettirmeyi başaran bu hareket oldu.

Kitle halinde asker toplama halk inkılâpçılarının inkılâpçı zihniyetine uygundu; bu asker toplama işi Paris (seçim çevresi) şubelerinde ve Paris'teki kulüplerde pek tutulmuştu. İnkılâba sayıca üstünlüğü kazandıracak bu asker toplama, asker sayısı az olan müttefik düşmanlar karşısında, derhal zafer kazanmak umudunu uyandırmıştı: Jemappes bunu ispat etmişti. Bütün sınırlarda hücuma uğrayan Cumhuriyet, federal rejimi tutan isyan tarafından tehlikeye düşürülünce, yani Temmuz 1793 te bu fikir iyice belirdi. Luxembourg şubesi, 6 Temmuzda, bü-

tün Paris (seçim çevresi) şubelerinin kitle halinde âsi vilâyetler üstüne gönderilmelerini teklif etti: «On altı yaşından elli yaşına kadar bütün vatandaşlar silâh altına alınsın, silâhlı kuvveti vücuda getirsin.»

Bu teklif, Unité şubesi mücadelecilerinden biri olan Sébastien Lacroix tarafından, 28 Temmuzda, tekrar ele alındı; bu vesile ile verdiği söylevde, 23 Ağustos 1793 kararnamesinin destanî nefesi daha şimdiden duyulmaktaydı:

> «... araba ustalarının, marangozların ve kereste işçilerinin özel işleri derhal bıraktırılsın; bunlar tüfek dipçiği, namlı, araba yapmakla uğraştırılsın; çilingirlerin, nalbantların, kesercilerin, bütün demir işçilerinin işleri bıraktırılsın; bunlar yalnız top yapmakla uğraştırılsın... Vatanın dostları silâha sarılıp, bir çok taburlar teşkil etsin; silâhı olmıyanlar cephane taşısın; kadınlar ya erzak taşısın, ya da ekmek yoğursun; vatan şarkısı her yere savaş haberini ulaştırsın!»

Temmuz sonlarında karşılaşılan tehlikeler kitle halinde asker toplama fikrine karşı durulmaz bir hamle kazandırdı; bu fikir şimdi halkçı gazeteler tarafından da kuvvetle destekleniyordu. Hébert «Père Duchesne» gazetesinin 265 inci sayfasında şöyle demişti: .«Eli silâh tutan ve yürüyecek gücü olan her erkek askere alınsın, ve tehlikede olan her yere dört bir yandan koşulsun.»

Kitle halinde asker toplamak hakkındaki halk isteği 29 Temmuz 1793 te Jacobin'lere sunuldu; bu teklif 4 Ağustosta Komün tarafından, 7 Ağustosta da Anayasanın kabulü için Paris'e gelen birinci seçmen temsilcileri tarafından tekrar ele alındı: Bu temsilcilerin hatibi olan Royer, 12 Ağustosta, Convention'dan bütün halkın askere alınmasını istedi. Kamu Selâmet Komitesi bu işte te-

reddütlü davrandı. Kitle halinde asker toplamanın doğuracağı hercümercin içinden nasıl çıkmalı? Bu kitle nasıl silâhlandırılmalı, nasıl beslenmeli? Robespierre, 14 Ağustosta, Jacobin'lerde: «Kitle halinde asker toplama hakkında bu yüce, ama, belki de coşkun olan fikir lüzumsuzdur» demiş, ve şunları eklemişti: «Bizim insan sıkıntısı çektiğimiz yok, asıl sıkıntısı çekilen şey, generallerimizde vatanseverlik erdemlerinin bulunmamasıdır.» Parisli mücadelecilerin ve birinci seçmen temsilcilerinin baskısile, Conventíon 16 Ağustosta asker toplamayı prensip olarak kabul etti; en son„ Barère'in raporu üzerine, Kamu Selâmet Komitesi de, 23 Ağustosta, bu işi yerine getirmenin çarelerini teklif etmeğe karar verdi:

> «Şu andan başlayıp, düşmanların Cumhuriyet topraklarından sürülüp atılacağı güne kadar, bütün Fransızlar orduda hizmet görmek üzre devamlı olarak silâh altına alınacaklardır. Gençler savaşa gidecekler, evli erkekler silâh yapacaklar ve yiyecek taşıyacaklar, kadınlar çadır, elbise dikecekler, hastanelerde hizmet edecekler, çocuklar eski çamaşırlardan sargı bezleri yapacaklar, ihtiyarlar ise, meydanlara dolup savaşçıların cesaretlerini kamçılayacaklar, kırallardan nefret edilmesi ve Cumhuriyetin birliğinin devam ettirilmesi hakkında herkese öğüt vereceklerdir.»

Askere gitmeme imtiyazı kaldırılmıştı. Herkesin askere alınması genel prensipti. Ama, evlenmemiş ya da çocuksuz dul olan 18 - 25 yaş arası gençler askere alınacak birinci sınıfı teşkil edecekler ve ilkin bunlar yola çıkacaklar, sancaklarında «Fransız halkı müstebitlere karşı ayaklanmıştır» sözleri yazılı taburlar teşkil edeceklerdi.

Kitle halinde asker toplama kararnamesi halk inkılâpçılarının dileğine tam olarak cevap vermiş miydi? Bu

inkılâpçıların tasavvur ettikleri şeklile, coşkun bir hamle ile sınırlara yürümek olmıyacak bir şeydi. Robespierre'in, Kamu Selâmet Komitesinin gösterdiği tereddütler, kararnamenin sınırlı olması ancak böyle izah edilebilir: Milletin bütün imkân ve kaynakları seferber edilmişse de, silâh yapma işi gayet iyi bir şekilde teşkilâtlandırılmışsa da, yalnız sırtında aile yükü bulunmıyan 18 - 25 yaş arasındaki gençler askere alındı. Gerçekten, silâhlandırma ve besleme meseleleri hâlâ olduğu gibi duruyordu. Eylül başlarında bir askerî sefer plânı hazırlıyan «Père Duchesne» gazetesi kendi kendine şu soruları soruyor: «Milyonlarca insanı ayni anda nasıl yürütmeli? Bunları nasıl silâhlandırmalı, nasıl beslemeli?.. Her şeyden önce, Cumhuriyetin bütün yiyecek maddeleri elimizin altında bulunmalı... Nalbandından kuyumcusuna kadar, maden üstünde çalışan bütün işçileri toplamak, bütün meydanlarda demirci ocakları kurmak, gece gündüz hiç durmadan top, tüfek, kılıç ve süngü yapmak ister.»

Hébert büyük bir millî savaşın iktisadî idaresi meselesini gayet aydın bir şekilde ortaya koymuştu: Yedi sınıfın askere alınması yüzünden vücuda gelecek büyük insan kitlelerini silâhlandırmak ve beslemek için güdümlü iktisat şarttır. Siyasî mesele ile iktisadî mesele millî savunma meselesine sıkı sıkıya bağlıydı.

2. 4 ve 5 Eylül 1793 günleri.

1793 Ağustosu sonlarında, günün büyük meselelerinden henüz hiç biri halledilmemişti. Siyasî mesele olduğu gibi duruyordu: Kamu Selâmet Komitesi hasımlarının hücumlarını bertaraf etmişse de, İnkılâpçı Hükümet istikrarlı ve teşkilâtlı hâle gelmekten henüz uzaktı. İktisadî ve sosyal mesele hiç bir etkin hal şekline bağlanmamıştı. Gıda maddelerini istif etmek aleyhindeki kanun, zahire ambarları hakkındaki kanun ancak aldatıcı çarelerdi, o kadar. Kamu Selâmet Komitesi gibi, Convention da narh koymayı ve fiyatların tanzimi işini bugüne kadar

reddetmişlerdi. Oysa, İnkılâbın biricik malî kaynağını teşkil eden kaymenin kaderi buna bağlıydı. Ağustosun son günlerinde, yiyecek buhranı şiddetlenince, halk hamlesi daha kuvvetli hâle geldi. Ayni zamanda da, Parisli mücadelecilerin kafasında, halkın arzularını hükümet makamlarına zorla kabul ettirecek yeni bir hareketin zorunlu olduğu fikri iyice belirdi.

Bir ara hafiflemiş olan yiyecek buhranı kuraklık yüzünden tekrar şiddetlendi. Değirmenlerin çalışması yavaşladı, fırıncı dükkânlarının önünde yine halk birikti. Paris'e gelen un, aşağı yukarı 400 çuval kadardı; oysa, başkentin günlük un ihtiyacı 1.500 çuvaldı. Hébert'e göre, kıtlık en güçlü siyasî kaynaşma vasıtasıydı: Yiyecek meselesini giriştiği mücadelenin tam ortasına yerleştirdi, ve zenginler ile tacirler aleyhinde halk inkılâpçılarının hoşlanacağı temaları geliştirmekteydi. «Père Duchesne» gazetesinin 279 uncu sayısında şunları yazmıştı:

> «Vatana boş ver, büyük tüccarların vatanı yoktur. İnkılâbın kendilerine faydalı olacağına inandıkları sürece, İnkılâbı savundular; soyluları ve parlamentoları yıkmakta halk inkılâpçılarına yardım ettiler; ama, onu aristokratların yerine geçmek düşüncesile yaptılar. Onun için, eylemli vatandaşlar ortadan kalkalıberi, en yoksul halk inkılâpçısı kanunsuz vergi alan en zengin kimse ile ayni haklara sahip olalıberi, bu hergele tohumları bize arkalarını döndüler. Cumhuriyeti yıkmak için her çareye başvurmaktadırlar; bütün zahireleri, bütün yiyecekleri toplayıp istif ettiler, sonra ya bunları bize ateş pahasına sattılar, ya da bize kıtlığın büyük acılarını tattırdılar.»

Halk hareketi, Eylül 1793 başlarında, bütün kuvveti ve bütün orijinalliği ile başgösterdi. Albert Mathiez'ye

göre, «Hébert'ci bir hamle» ydi bu. Hiç şüphe yok ki, Hébert'in gazetesi kadar, Jacques Roux'nun gazetesi de, genellikle, halkçı gazeteler de halk inkılâpçılarının kendi siyasî hedeflerinin şuuruna varmalarına, sosyal dâvaları ve istekleri iyice belirtmelerine yardım etmişlerdir. Ama, bütün bunlar hareketin kaynağını teşkil etmez. Bu hamle Hébert'ci bir hamle değildir, bir «halk hamlesi» dir. Hébert'e yazılar yazdıran ve bu adamı harekete getiren, sonunda Convention ile Kamu Selâmet Komitesine boyun eğdiren halk inkılâpçılarının baskısı olmuştur.

Halk hareketi daha 1789 ilkbaharında kendini gösterdi; bu hareketin kaynaklarını 1789 dan çok önce, Paris esnafının, zanaatçılarının, emekçilerinin maddî geçim şartlarının kötüleşmesinde aramak lâzımdır. Buhran devirlerinde burjuva İnkılâbının kazanmasına imkân veren, ama (Eylül 1793 hareketinde olduğu gibi) bu İnkılâptan farklı hâle gelen bu hareket, halk inkılâpçılarını canlandıran ve özünde, kapitalist ziraatın ilerlemeleri karşısında kendi cemaat alışkanlıklarını savunmağa dört elle sarılan köylülerin zihniyetini andırır kapitalizm öncesi zihniyetle nitelenir. Halk inkılâpçısı, gelişme halindeki teşebbüsleri için lüzumlu olan hürriyet adına esnafın ve zanaatçının yürekten bağlandığı fiyat tanzimine ve narh koymaya karşı durmadan savaşan ticaret ve sanayi burjuvazisinin zihniyetine düşmandır.

Esnafın ve zanaatçının mülkiyet hakkındaki görüşü burjuva ile halk inkılâpçısı arasındaki temel muhalefeti aydınlatmaktadır. 1789 Haklar Bildirisine göre olduğu gibi, 1793 Haklar Bildirisine göre de, mülkiyet hakkı mutlak bir tabiî haktır, bu hakkı hiç bir şey sınırlayamaz. Oysa, halk inkılâpçısına göre, ancak şahsî çalışmaya dayanan ve herkesin ihtiyaçları ile sınırlandırılan bir mülkiyet hakkı tasavvur edilebilir. 2 Eylül 1793 te, halk hamlesi en yüksek noktasına vardığı sırada, Paris (seçim çevresi) Halk İnkılâpçıları şubesi (eskiden Jardin-des-Plantes şubesi) Millî Convention'a bir müracaatta bulun-

du. Bunda, Meclisten şunlar istenilmişti:

> «İlk ihtiyaç maddelerinin fiyatı, çalışma ücretleri, sanayi kazançları ve ticaret kârları değişmiyecek şekilde tespit edilmelidir... Aristokratlar, kıralcılar, mutediller, entrikacılar size: «Ee, ne oluyorsunuz, kutsal ve çiğnenmemesi gereken mülkiyet hakkına tecavüz etmiş oluyorsunuz» diyecekler, şüphesiz. Ama, bu hainler bilmiyorlar mı ki, mülkiyetin dayandığı temel maddî ihtiyaçların şumulünden öteye geçemez?»

Halk inkılâpçıları yiyecek maddelerinin en çok fiyatı ile en çok ücretlerin tespit edilmesini istemişlerdi:

> «... 2. Bütün ilk ihtiyaç maddelerinin fiyatı, 1789 dan (1790 da dahil) itibaren, eski yılların fiyatına ve farklı vasıflarına göre, değişmez bir şekilde tespit edilmeli; 3. Ham maddeler de öyle bir tarzda tespit edilmeli ki, kanun tarafından mutedil hâle getirilen sanayi kazançları, çalışma ücretleri ve ticaret kârları hünerli insana, rençpere, tacire, yalnız hayatını devam ettirmek için lüzumlu şeyleri sağlamakla kalmamalı, ayni zamanda bunlardan faydalanmalarına eklenebilecek şeylerin hepsini de sağlamalı.»

Hele Jardin-des-Plantes halk inkılâpçıları, mülkiyet hakkının çok sıkı bir şekilde sınırlandırılmasını istediler:

> «... 8. Servetlerin "en çok" miktarı tespit edilecek; 9. Ayni fert bu "en çok" miktardan fazlasına sahip olamıyacak; 10. Hiç kimse belli sayıda pullukla işlenmesi gereken topraktan fazlasını kira ile tutamıyacak; 11. Ayni

vatandaşın birden fazla atelyesi, birden fazla dükkânı olamıyacak.»

Mülkiyet hakkını dar sınırlar içinde tutmak azmi yüzünden zıtlıklarla dolu olan bu sosyal program, İnkılâbı idare eden burjuvazinin programına tamamile muhalifti. İnkılâpçı hükümet, Thermidor zamanında, bu muhalefet yüzünden yıkılıp gidecektir. Ama, ortak düşmana, yani Eski Kırallık Rejimine, imtiyaza, derebey aristokrasiye karşı beslenen kin ve nefret ile İnkılâp düşmanlığı tehlikesinin büyüklüğü, halk inkılâpçıları ile Dağlı burjuvazi arasındaki ittifakı, şimdilik, perçinlemişti. Zaferi tek başına kazanamıyacaklarını bilen Dağlılar halkçı programa katılmak zorunda kaldılar.

Buhran Eylülün ilk günlerinde patlak verdi. Hébert Convention'daki (aldatmak için) «yüze gülenleri» suçladığı sırada, arzuhal üstüne arzuhal yağdıran, türlü teşebbüslere girişen şubelerde galeyan artmaktaydı. Bu galeyan sırasında, 2 Eylül günü görülmedik işidilmedik bir ihanet haberi geldi: Toulon kıralcılar tarafından İngilizlere teslim edilmişti. Yiyecek maddeleri hakkındaki endişelere şiddetli bir vatanseverlik acısı, aristokrasinin suikastı derdi de eklendi: Tethiş hareketine girişmek için bundan daha elverişli bir hava bulunamazdı. İşin daha kötüye varmasını önlemek istiyen Jacobin'ler 2 Eylül akşamı harekete geçmeğe karar verdiler.

Epeydir zaptedilen halk galeyanı 4 Eylül 1793 te patlak verdi. O gün daha sabahtan toplanmaya başlıyan işçiler, en çok da yapı ve savaş imalâtı işçileri, Komün'den ekmek istemek için, Grève meydanına gittiler. Hareketin kaynağında bir işçi hareketi olduğu hiç su götürmez. Bu hareket halk inkılâpçılarının en çok emekçileşmiş tabakalarından, ne esnaf, ne zanaatçı olup, ücretleri durmadan değerini kaybeden kayme ile ödendiğinden dolayı yaşamakta son derece sıkıntı çeken o emekçi saflarından doğmuştu. Komün idarecileri gösteri yapanları

yatıştıracağız diye boşuna uğraştılar. «Bize söz, vaat filân lâzım değil. Biz hemen şimdi ekmek istiyoruz!» diyen halk direndi. Chaumette, bir masanın üstüne çıktı, dedi ki:

> «Ben de yoksuldum; onun için, yoksulluğun ne olduğunu gayet iyi bilirim. Burada zenginlerle yoksulların açık savaşı var: Bunlar bizi ezmek istiyorlar. Kendilerine önceden haber verelim ki, biz onları ezeceğiz. Elimizde bunu yapacak kuvvet var!..»

Halkın arzularını Convention'a zorla kabul ettirmek için, ertesi gün büyük bir gösteri yapılmasına karar verildi.

5 Eylül 1793 te, Paris (seçim çevresi) şubeleri büyük bir alay halinde toplandılar, ve: «Müstebitlere savaş! Aristokratlara savaş! İstifçilere savaş!» parolalarile Convention'a yürüdüler. Convention hiç kimsenin burnu kanamadan sarıldı ve istilâ edildi. Milletvekilleri halkın gözleri önünde müzakerelere devam ettiler. Pache istifçilerin dalâverelerini ve varlıklı olanların egoistliğini Komün ve şubeler adına suçladıktan sonra, Chaumette köylerden buğday toplayıp, toplanan buğdayların Paris'e taşınmasını sağlıyacak inkılâpçı bir ordu kurulmasını istiyen uzun bir arzuhal okudu. Billaud-Varenne daha ileri gitti: Şüpheli kimselerin yakalanmalarını teklif etti. Halk inkılâpçılarının gözünde alınacak en esaslı tedbir buydu. Convention, Kamu Selâmet Komitesinin fikrini sormadan, boyun eğdi. Şüpheli kimselerin yakalanmalarına karar vermekle kalmadı, şüpheli kimselerin yakalanmaları işi ile görevlendirilen inkılâpçı komitelerde de temizlik yapılmasına karar verdi. Tethiş hareketini günün meselesi haline getirmekti, bu. Barère'in verdiği rapor üzerine, 1.200 topçusu olan 6.000 kişilik bir İnkılâp Ordusu kurulması kabul edildi. Convention, en son, Danton'un bir teklifini de kabul etti. Şube meclislerinin haftada iki de-

fa yapacakları toplantılara katılacak vatandaşlara her toplantı için kırk metelik hakkı huzur verilecekti.

4 ve 5 Eylül 1793 günleri halkın kazandığı bir zaferdir. Halk inkılâpçıları hükûmet makamlarını ötedenberi istenilen bir takım tedbirleri almak zorunda bırakmışlardır. Ama, yine de öyleyken, bu zafer yarım kalmıştır. 5 Eylül günü verilen kararlar daha çok siyasîdir. Convention, 4 Eylülde, en esaslı halk davasını temsil eden her şeye en çok fiyat koyma işini başaracağına söz vermekle yetinmiştir. Parisli inkılâpçılar Convention üstündeki baskılarını gevşetmemişler, bu sayede 11 Eylülde de genel en çok fiyatı koparmışlardır. Bu da gösteriyor ki, iktisadî hürriyete Dağlı burjuvazi bile dokunmak istemiyordu.

4 ve 5 Eylül günleri bir halk zaferi olduğu gibi, aynı zamanda da hükümetin elde ettiği bir başarıydı. Meşruluk muhafaza edilmiş, kanunî tethiş hareketi dolaysız eylemden daha baskın çıkmıştı. Kamu Selâmet Komitesi mukavemet gösterdi. Tam zamanında ve kendi istediği yerde boyun eğmesini bildi. Bu hareketten otoritesi daha kuvvetlenmiş olarak çıktı, İnkılâpçı Hükümetin kuvvetlenmesine doğru bir adım daha atılmış oldu.

3. Halkın başarıları ve hükümetin sağlamlaştırılması (Eylül - Ekim 1793).

Convention ile Kamu Selâmet Komitesi tethiş ve güdümlü iktisat yoluna istemiye istemiye gittiklerinden, halk baskısı 4 ve 5 Eylül 1793 günlerinden sonra da devam etti. Halk hamlesi çifte yönde kendini gösterdi. Convention Meclisinde bile kuvvetli bir mukavemetle karşılaşan İnkılâpçı Hükümetin sağlamlaştırılmasını geciktirdi. Paris (seçim çevresi) şubelerinde ve kulüplerindeki mücadeleciler idare teşkilâtında geniş bir temizlik yapmak, şüpheli kimseleri kamu hayatından uzaklaştırmak, baskıyı arttırmak suretile, tethiş hareketinin kuvvetlendirilmesini ısrarla istemekteydiler. Öte yandan, yiyecek

maddelerinde sürüp gitmekte olan buhran, bu mücadelecilerin iktisadın toptan idaresini, söz verilip de durmadan geri atılan genel narh koyma işini istemekte inat etmelerinin sebebini teşkil ediyordu.

Kamu Selâmet Komitesi bütün Eylül ayı boyunca manevra yapıp durdu: Convention Meclisini elde tutmak için halk hareketini, halk hareketine gem vurmak için Convention Meclisini kullanıyor, bu manevrayı çevirebilmek için ara sıra gerekli tavizler veriyor, ama, ayni zamanda, yavaş yavaş kuvvetleniyordu. Halkın isteklerini destekliyen Billaud-Varenne ile Collot d'Herbois 6 Eylülde Kamu Selâmet Komitesine seçildiler. 13 Eylülde de Genel Güvenlik Komitesi yenilendi. Bundan sonra, Kamu Selâmet Komitesi üyelerinin listesini Convention'a sunacaktı. Öteki Komiteler için de ayni karar verildi. Böylelikle, hükümet merkezîleşmeğe doğru ilerliyordu. Üstünlük kazanan ve o güne kadar kendisile eşit Komiteleri kontrol etmekle görevlendirilen Kamu Selâmet Komitesi Hükümet eyleminin merkezi haline geldi.

5 Eylüldenberi prensip olarak günün meselesi olan Tethiş hareketi, halkın eylemi sayesinde, kendini yavaş yavaş zorla kabul ettirdi. Devlet dairelerinde, hele Millî Savunma Bakanlığı genel sekreteri Vincent'ın gayretile bu bakanlıkta, Paris (seçim çevresi) şubelerinin kontrolü altında, geniş bir temizlik hareketine girişildi. İnkılâpçı komiteler Komün Genel Kurulu tarafından yenilendi; böylelikle, bunlar şubelerin otoritesinden kurtulmuş oldu. Şubeler de meclis ve komitelerindeki mutedillerin, «ilgisizlerin» ve gevşeklerin hepsini çıkarıp attılar. Convention ve Hükümet komiteleri de bu temizlik hareketinden uzak kalamadılar; ama, buralardaki temizlik kendileri tarafından yapılmadı. Oysa, halkın heyecanını kamçılıyan şey, temizlikten çok baskı hareketi oldu. Hükümet makamları baskı hareketlerini genelleştirmeğe bir türlü karar veremediğinden, tethiş istekleri de kuvvetlendi. İnkılâpçı komiteler, Paris Komününün gayretile, şüpheli

kimseleri daha yeni yeni yakalamağa başladıkları bir sırada, Eylül ortalarına doğru, katliâmlar yapılacağı dedikoduları yayıldı. 8 Eylülde, Abbaye hapisanesine götürülen mahkûmlar geçen yıldaki katliâm günlerinin geri gelmesinden korktuklarını bildirdiler. Convention tehlikeyi, taşkınlıklara hâkim olamamak tehlikesile karşı karşıya olduğunu anladı. 5 Eylülde kabul edilen prensip tedbirlerinin her türlü aşırı yorumunu bertaraf etmek için. Convention Meclisi, Merlin de Douai'nin verdiği rapor üzerine, 17 Eylül 1793 te «şüpheli kimseler kanunu»nu kabul etti. Kanun, şüpheli kimseleri, bütün İnkılâp düşmanlarını içine alacak şekilde, çok geniş olarak tarif etmişti. Göçmenlerin İnkılâba bağlılıklarını göstermemiş olan akrabaları, kendilerine «vatandaşlık vesikası» verilmemiş herkes, şüpheli ya da azledilmiş memurlar şüpheli kimseler sayılmıştı. Genellikle, gerek hareketlerile, gerek münasebetlerile, gerek sözlerile, gerekse yazılarile «istibdat ya da federal rejim taraftarı, hürriyet düşmanı» olduklarını gösterenler, ne ile geçindiklerini ispat edemiyenler (yani borsa simsarları) de, şüpheli kimseler arasına giriyordu. İnkılâpçı komiteler şüpheli kimselerin listelerini hazırlamakla görevlendirilmişti.

4 Eylül 1793 te prensip olarak kabul edilen güdümlü iktisat da ancak Parisli halk kitlelerinin baskısile kuruldu. Zahireye ve unlara konan en çok millî fiyatın 11 Eylülde yetersiz olduğuna hükmedildi. Eylül ortalarına doğru, fırıncı dükkânları önünde yine toplanmalar başladı. Meclise arzuhal üstüne arzuhal yağdırıldı. Komün tarafından desteklenen şubeler 22 Eylülde, Convention'a bir müracaatta bulundular, bunda şöyle deniliyordu: «İlk ihtiyaç maddelerinin hepsine narh konmasını prensip olarak kabul ettiniz... Halk kararınızı ihtiyacın verdiği bir sabırsızlık içinde beklemektedir.» Tam o sırada, Convention Meclisinde şiddetli bir muhalefetle karşılaşan Kamu Selâmet Komitesi, hem Meclisi halk hamlesinin verdiği korku içinde tutmak, hem de halkı tatmin etmek mak-

sadile, iktisadın idaresini kuvvetlendirmeğe karar verdi. 29 Eylül 1793 te «genel en çok fiyat kanunu» kabul edildi. Kanun, gıda maddelerine ve ücretlere narh koydu. Kazalarda, ilk ihtiyaç maddelerine ortalama olarak 1790 fiyatlarının üçte biri eklenerek narh kondu. Bu kanuna ya karşı gelenler, ya da aykırı hareket edenler şüpheli kimse muamelesi göreceklerdi. İş gününe narh koymadan gıda maddelerine narh koymak mantıklı bir hareket değildi. Kanun ücretlerin en çok miktarını (nahiyelerde) 1790 daki ücretlere yarısını ekliyerek tespit etti. Kanunun uygulanmasında büyük zorluklar başgösterdi. Genel en çok fiyatın yürürlüğe girmesi gittikçe bir sertlik ve şiddet gösterilmesini, daha sıkı bir merkezileştirmeye doğru gidilmesini gerektirdi. Tethişin ve diktatörlüğün kesin olarak ilerlemesine yol açtı.

Kamu Selâmet Komitesinin kuvvetlendirilmesi, tethişin ve diktatörlüğün ilerlemesile atbaşı gitti. Bu kuvvetlendirme hem Öfkelilerin tasfiye edilmesile, hem de Convention'daki muhalefetin susturulmasile kendini gösterdi.

Öfkelilerin tasfiyesi ancak halk hareketlerinin parçalanması sayesinde mümkün olabildi. Sonu ne olacağı bellisiz öncü rolü oynamağa kalkışan Jacque Roux, Leclerc, Varlet, olaylara hâkim olamamak endişesi içinde olan hükümet makamlarının darbelerine kolayca hedef oldular. Yarı resmî «Dağlılar gazetesi» 19 Eylül 1793 tarihli sayısında şunları yazmıştı:

> «Halk hareketleri, ancak istibdat bunların vücudunu lüzumlu kıldığı zaman doğrudur, haklıdır... Düşmanlarımıza hizmet etmek ya da kendi özel menfaatlarını tatmin etmek için gaddarca ve düzensiz hareketlere girişilmesi öğüdünü veren hainler her zaman utanç ve hakaretle karşılaşmışlardır.»

Siyasetini etkin kılmak istiyen Kamu Selâmet Komitesi artık bu «düzensiz» hareketlere, yani halk kitlelerinin bazan dağınık olan hamlesine artık göz yummak düşüncesinde değildi. Jacques Roux, ihbar üzerine, 5 Eylül 1793 te ikinci defa yakalandı, bu sefer serbest bırakılmadı. Varlet de ayni âkibete uğradı. Droits-de-l'homme şubesinde şube toplantılarını haftada iki defaya indiren kararname aleyhindeki muhalefeti idare ettiğinden dolayı, Genel Güvenlik Komitesinin emrile 18 Eylül 1793 te yakalandı. Varlet'nin bu konu ile ilgili sözleri şunlardı:

> «Halkin gözünü kapamak, uyanıklığını, gözcülüğünü gevşetmek mi istiyorsunuz? Hem de hangi vesile ile? Vatanın karşılaştığı tehlikeler, halkı eylemli bir gözcülük ve uyanıklık istiyen geniş bir iktidarı tekrar ellerinize emanet etmek zorunda bıraktığı bir zamanda.»

Oysa, Leclerc «Halkın dostu» gazetesinde hükümet aleyhdarı mücadelesine devam etmekteydi. Jacobin'ler kulübünde ittiham edilip, yakalanmakla tehdit edilince, gazetesini 21 Eylülde kapadı. Kadın aktör Claire Lacombe tarafından idare edilen İnkılâpçı Cumhuriyetçi Kadınlar Derneği kalmıştı yalnız ortada. Bu da 20 Ekim 1793 te kapatıldı, kadın kulüpleri açılması yasak edildi. Böylece, olayların mantığı Kamu Selâmet Komitesini halk teşkilâtlarına hâkim olmağa sürüklemiş oluyordu. Bu ise, hâkimiyeti, hiç değilse halk inkılâpçılarının anladığı manada, pek umursamıyan resmi makamlara karşı sevginin azalmasına yol açabilirdi.

Mecliste en hararetli tartışmalardan biri yapıldıktan sonra, Convention içindeki muhalefet bir süre için zorla susturuldu. Hondschoote'ta zafer kazandıktan sonra, Menin'de yenilen Kuzey ordusunun kumandanı Houchard'ın azledildiğinin Bouchotte tarafından 24 Eylül 1793 te ha-

ber verilmesi, hücumun başlamasına sebep oldu. Kamu Selâmet Komitesinden istifa etmiş olan Thuriot 25 Eylülde güdümlü iktisada ve temizlik hareketine yüklenip, sonunda: «Bizi barbarlığa sürükliyen bu sel tufanı durdurulmalıdır» diyerek hükümet siyasetine şiddetle hücum etti. Bu ittiham Convention Meclisinin gizli görüşlerine de uygundu: Meclis alkışladı ve Valenciennes'in teslim olması sırasında bu müstahkem mevkide görevli olarak bulunan milletvekili Briez'yi Kamu Selâmet Komitesine üye olarak gösterdi. Robespierre tartışmada nüfuzunun ve hitabetinin bütün ağırlığını kullandı ve dedi ki:

> «... Düşman, Valenciennes'e girdiği zaman, orada bulunmuş olan kimse Kamu Selâmet Komitesine üye olacak kıratta bir insan değildir... Bu acı gibi gelecek; ama, bir vatansever için daha da acı olan şey, ihanet ve zaaf yüzünden iki yıl içinde 100.000 insanın boğazlanmasıdır. Asıl bizi mahveden şey, hainlere karşı gösterilen zaaftır.»

Etki altında kalan Convention, Kamu Selâmet Komitesine olan güvenini devam ettirdi.

Kamu Selâmet Komitesinin yetkileri bu tartışmalardan sonra kuvvetlendi. 10 Ekim 1793 te, Convention Meclisi, Saint-Just'ün raporu üzerine, Fransa hükümetinin «barışa kadar inkılâpçı» olduğunu bildirdi. İnkılâpçı Hükümetin, yani fevkalâde tedbirlerin yalnız Kamu Selâmet Komitesinin idaresi altında düzenlenmesi işinin temeli Eylül ayında atıldı. İktisadî zorluklar ve genel en çok fiyatın uygulanması, şimdi, İnkılâpçı Hükümetin kesin olarak kurulmasını gerektirmişti. 10 Ekim 1793 tarihli kararname bu yolda atılmış ilk adımdı. Bu münasebetle yaptığı bir konuşmada, Saint-Just dedi ki:

> «Kanunlar inkılâpçıdır, ama, bunları yürütenler inkılâpçı değildir... Hükümdarın (ya-

ni milletin) iradesi kıralcı azınlığa gem vuracağı ve bu azınlık üstünde fetih hakkını kullanarak hüküm süreceği zaman ancak Cumhuriyet kurulmuş olacaktır... Adalet vasıtasile idare edilemiyenleri silâh vasıtasile idare etmelidir... Hükümetin kendisi inkılâpçı olarak kurulmamışsa, inkılâpçı kanunların yürütülmesi mümkün değildir.»

Bunun sonucu olarak, bakanlar, generaller, kurulu teşekküller yeni teşkilâtın asıl dayanağı olan kazalarla doğrudan doğruya mektuplaşan Kamu Selâmet Komitesinin gözcülüğü altına girdi. Otorite ilkesi seçimle temsil ilkesinden baskın çıkmıştı.

Halkın gösterdiği hamle, Tethişi günün meselesi haline getirmek, Tethişi siyasi plânda şüpheli kimseler hakkındaki kanun vasıtasile, iktisadî plânda ise genel en çok fiyat kanunu vasıtasile teşkilâtlandırmak gibi bir sonuç doğurdu. Kamu Selâmet Komitesi, İnkılâpçı Hükümete gürbüz bir hamle veren Eylül buhranından, sonunda, kuvvetlenmiş olarak çıktı. Kamu Selâmet Komitesinin üstünlüğü sağlanmıştı. Ama, bu üstünlüğün kesin olarak yerleşmesi yeni bir takım sarsıntılarla mümkün oldu.

III

Kamu Selâmet Komitesinde Jacobin diktatörlüğünün teşkilâtlanması (Ekim - Aralık 1793)

Barışa kadar inkılâpçı olduğu ilân edilen hükümet yavaş yavaş teşkilâtlandı. Bütün gücünü kuvvetini sınırlarda zaferi kazanmak ve memleket içindeki İnkılâp düşmanlığını ezmek üstünde topladı. Kamu Selâmet Komi-

tesinin azmi, siyasî plânda, bastırma hareketini bir düzene sokmak, Tethişi kanunî çerçeve içinde muhafaza etmek, halk hareketini kontrol altına almak hedefini gütmekteydi. Bununla beraber, hele siyasî ve iktisadî baskı konusundaki halk istekleri hareketi devam etti. Eylül ayında alınan tedbirler halk inkılâpçılarını bir dereceye tatmin ettiyse de, bunları yatıştırmadı; bunların etkileri Ekim ve Kasım 1793 te en yüksek noktasına vardı. Oysa, hükümetin halk hareketini dar çerçeveler içinde tesbit etmek azmi daha önce kendini göstermişti. Hıristiyan olmaktan çıkma hareketi tam bu sırada birden patlak verdi, ve halk hareketine yeni bir hamle kazandırdı. Kamu Selâmet Komitesi bu halk hareketini durdurmağa çalıştı; böylelikle, halk inkılâpçılarile münasebetlerini kesmek azmini belirtmiş oldu. Komitenin otoritesini istikrarlı hale getiren ve hükümetini teşkilâtlandıran 14 Frimaire Yıl II (4 Aralık 1793) tarihli kanun daha 2 Haziran 1792 te kendini gösteren tekâmülü teyit etmiş oldu.

1. Tethiş hareketi.

Eylül 1793 te teşkilâtlandırılan Tethiş hareketi, hakikatta, ancak Ekimde, o da halk hareketinin baskısı altında yürümeğe başladı. Eylüle kadar İnkılâp mahkemesine verilen 260 kişiden 66 sı, yani aşağı yukarı dörtte biri idama mahkûm edilmişti. Halk inkılâpçılığının kazandığı zafer İnkılâp mahkemesi tarihinde yeni bir devir açtı: Bu mahkeme 5 Eylülde 4 şubeye ayrıldı, bunların ikisi birlikte çalışıyordu. Genel Güvenlik Komitesi ile birleşen Kamu Selâmet Komitesi, yargıçların ve jüri üyelerinin listesini teklif etmişti. Fouquier-Tinville savcı olarak yine yerinde kalmışsa da, başkanlığa Herman getirilmişti.

Büyük davalara Ekim ayında başlandı. Amar'ın verdiği rapor üzerine, 3 Ekimde, Girondin'ler; Billaud-Varenne'in raporu üzerine de, Marie-Antoinette İnkılâp mahkemesine verildi. Kıraliçe 16 Ekimde giyotinle idam

edildi. Marie-Antoinette'in idamı, «Père Duchesne'in duyduğu en büyük sevinçlerden biri» oldu. 24 Ekimde 21 Girondin'in davasına başlandı. Tartışmaların uzayıp gitmesi tehlikesi başgösterince, Meclis dava başladıktan üç gün sonra jüri üyelerinin kararlarını bildirebilmelerine karar verdi. 21 Girondin'in hepsi de 31 Ekimde idam edildi. Hébert'in giriştiği tethiş mücadelesi bütün sonbahar boyunca devam etti ve halk inkılâpçıları arasında cezalandırma arzularının coşmasına yardım etti. Orléans dükası Philippe-Egalité'nin 6 Kasımda idam edilmesinden sonra, «Père-Duchesne» gazetesi, İnkılâp mahkemesine iyi öğütler verdi, ve «hazır demir kızgınken vurmalı, ve Bailly haini ile Barnave alçağı derhal millî usturadan geçirilmelidir» dedi. Yine bu gazete, 312 nci sayısında, «Kutsal Giyotin» in erdemlerini övmüş, ve merhamet gösterilmesine önceden itiraz etmişti. 8 Kasımda Madam Roland, 10 unda Bailly, 28 inde Barnave idam edildi. 1793 yılının son üç ayında, 395 sanıktan 177 si, yani % 45 i ölüme mahkûm edilmişti. Paris hapishanelerinde tutulanların sayısı Ağustos sonlarında şöyle böyle 1.500 iken, 2 Ekimde 2.398 e, 21 Aralık 1793 te de 4.525 e yükseldi.

Tethiş hareketi, vilâyetlerde, isyanın şiddetine ve görev halindeki temsilcilerin mizacına göre işledi. İç savaşın bulaşmadığı mıntıkaların çoğu, hiç değilse 1793 yılı sonlarına kadar, Tethişin yüzünü görmedi. Federal rejim taraftarı isyanın çökmesinden sonra, Normandiya'da hiç bir idam cezası verilmedi, Lindet herkesi barışmağa çağırdı. Vendée isyanı yüzünden yakılıp yıkılan Batı vilâyetlerindeki beş üyeden kurulu Askerî komisyonlar Rennes, Tours, Angers, Nantes gibi başlıca şehirlerde çalışıp, silâha sarılmış âsileri, kimlikleri tespit edilir edilmez, idama mahkûm etti. Nantes şehrinde ise, görev halindeki temsilci Carrier hiç muhakeme filân etmeden bir çok kimseleri Loire nehrinde boğdurmak suretile öldürttü. Aralık 1793 ve Ocak 1794 arasında, Rahipler Anayasasına yemin etmemiş rahip, şüpheli kimse, «haydut» ve adî suçlardan mahkûm olmuş 2 - 3.000 kişi bu şekilde öl-

dürüldü. Bordeaux'daki bastırma hareketi Tallien tarafından idare edildi. Provence'taki isyanı bastırmakla görevlendirilen Barras ile Fréron, Toulon'da kitle halinde idam etme işine giriştiler. Lyon'daki Tethiş hareketi, şehrin isyanı sırasında Cumhuriyetin geçirdiği büyük tehlike ile mütenasip bir şiddet gösterdi. Şehri ele geçirmek için, 9 Ağustos 1793 ten 9 Ekim 1793 e kadar iki ay kuşatmak lâzım geldi. Barère'in raporu üzerine, Convention, 12 Ekimde şehrin yakılıp yıkılmasına karar verdi:

> «Zenginlerin oturdukları her yer yıkılacak; yalnız yoksulların evleri, boğulan ya da sürülen vatanseverlerin oturdukları yerler kalacak... muhafaza edilen evler topluluğu bundan sonra «Kurtarılmış Şehir» adını taşıyacak.»

Couthon, Bellecour meydanındaki birkaç evin yıktırılmasını emretmekle yetindiyse de, 7 Kasımda buraya gelen Collot d'Herbois ile Fouché büyük çapta bir bastırma hareketine giriştiler. Kurulan bir İnkılâp Komisyonu pek müsamahalı olduğuna hükmedilen Halk Adalet komisyonunun yerini aldı, bu yeni Komisyon 1.667 kişi hakkında idam kararı verdi. Kurşuna dizmeler ile yaylım ateşinden geçirmeler çok ağır işliyen giyotinin yerini aldı.

Görev halindeki temsilciler halk inkılâpçıları kitlesine ve Jacobin'lere dayanmamazlık edemediklerinden, aslında, siyasî olan Tethiş hareketi, olayların zoru ile, çoğu zaman sosyal bir renge büründü. Aslında, kitle halinde askere alma işini idare etmekle görevli bulunan temsilcilerin çoğu millî savunma ve iç güvenlik için lüzumlu tedbirler almaktan başka bir şeyle uğraşmadılar. Geri kalan öteki temsilciler ise, zenginlerden vergi toplamak, İnkılâp orduları kurmak, atelyeler ve düşkünlerevi kurmak, en çok fiyat rejimini sıkı bir şekilde uygu-

lamak suretile, inkılâpçı eylemlerine iyice belli sosyal birer mana verdiler. Meselâ, Kuzeyde Isoré ile Chasles, Alsace'ta Saint-Just ile Lebas, Nièvre'de Fouché böyle davrandılar... 10 Brumaire Yıl II de (31 Ekim 1793) te, Saint-Just ile Lebas, Strazburg zenginlerinden yedi milyon liralık bir vergi toplamağa karar verdiler. Bu paranın iki milyon lirası yoksulların ihtiyaçlarını gidermekte kullanılacaktı. Saint-Just'ün Alsace'taki görevi hakkında Jacobin'ler kulübünde hesap veren Robespierre, 1 Frimaire Yıl II de (21 Kasım 1793 te) şöyle demişti: «Görüyorsunuz ki, yoksulları yedirip giydirmek için zenginler kuşa çevrilmiştir. Bu davranış inkılâpçı kuvveti ve vatansever enerjiyi tekrar tazelendirdi. Aristokratlar giyotinden geçirildi.»

Tethiş hareketinin iktisadî yüzü de iyice aydın hale gelmişti. Komün, Paris'te erzakın dağıtımını, hele ekmeği vesikaya bağlamak suretiyle, kontrol etmekteydi. İstifçilerle uğraşan Paris (seçim çevresi) şubeleri komiserlerine, evlere baskınlar yapmak müsaadesini verdi. Aldığı baskı tedbirlerile narh koyma işine saygı gösterilmesini sağlamağa çalıştı. 9 Eylül 1793 kararnamesile kurulmasına karar verilip Ekim başında teşkilâtlandırılan İnkılâp ordusu müfrezeleri Paris etrafında istihsal mıntıkalarında dolaşmaktaydılar. Rençperler çıkardıkları zahireleri teslim ettiler. Bununla beraber, hükümet makamları yalnız istifçilik aleyhindeki mevcut kanunlara bağlanıp, Paris şubelerinin baskısına boyun eğmek istemediler: 23 Ekim 1793 te, bu şubeler istifçilere karşı yoksul vatandaşlar arasından seçilmiş özel bir jüri heyeti kurulmasını Meclisten istediler, ama, boşuna, söz dinletemediler. Vilâyetlerde, en çok fiyat rejiminin uygulanması, gittikçe artan bir şiddete başvurulmasını gerektirmişti. Tethiş hareketi, tehdit etmek suretile buna çare buldu. Tamamile iktisadî sebeplerden ötürü hiç bir idam kararı verildiği görülmedi. Şehirlerin bir çoğu Paris'i taklit edip, ekmeği vesikaya bağladılar, hattâ çoğu zaman

işi fırıncı dükkânlarını belediye tarafından işletmeye kadar vardırdılar. Ama, dağıtımın sağlanması, zahirenin normal olarak gelmesini gerektirmekteydi. Ticaret mallarının mübadelesini düzene sokmak ve istihsali kamçılamak için, Kamu Selâmet Komitesi, 22 Ekim 1793 te geniş yetkilere sahip olup, istihsal, ticaret ve ulaştırma işlerine kumanda eden bir İaşe komisyonu kurdurdu. Milletin bütün iktisadî hayatı Kamu Selâmet Komitesinin kontrolü altına girmişti. Komite memurlarının ve görevli temsilcilerin sahip oldukları «birleşik eylem kuvveti» Komiteye güdümlü iktisadı istemiyen müstahsillere ve tacirlere bu iktisadı zorla kabul ettirmek imkânını verdi.

Tethiş hareketi Kamu Selâmet Komitesinin gittikçe artan kontrolü altında tam kendine bir çeki düzen vermeğe çalıştığı bir sırada, Komite, halk hareketinin yeni bir şeklile karşılaştı, ve bu hareket az kalsın Komitenin hâkim durumunu silip süpürecek, İnkılâpçı Hükümetin kazandığı istikrarı tekrar tehlikeye düşürecekti.

2. Hıristiyan olmaktan çıkma ve hürriyet şehitleri ibadeti.

Hıristiyan olmaktan çıkma hareketinin kaynaklarını hem 1790 danberi güdülen dinî siyasetin bazı yüzlerinde, hem de halk zihniyetinin bazı niteliklerinde aramak lâzımdır.

Rahipler Anayasasına yemin etmiyen rahipler, daha 1790 da, aristokrasinin yanında muhalefete geçmişlerdi. Rahipler Anayasasına yemin eden rahipler ise, 1792 de, bir çok inkılâpçıların gözünde şüpheli kimseler haline geldiler. Jacques Roux gibi halk hareketi tarafına geçen birkaç papaz bir yana bırakılırsa, Rahipler Anayasasına yemin eden rahiplerin büyük bir çoğunluğu kıral taraftarı olarak kaldılar; 10 Ağustosu da, daha ileri giderek, kıralın idam edilmesini de kötü karşıladılar. Bu tekâmül, 1793 te, iyice belirgin bir hale geldi. Rahipler Ana-

yasasına yemin edenler mutedil olduklarından, tabii ki, Gironde'a ve federal rejim taraftarlarına döndüler. Bu da halkın kendilerine karşı olan düşmanlığını kuvvetlendirdi. Siyaset adamlarının bir çoğu Rahipler medenî Anayasası tecrübesine devam etmenin, o andan itibaren, faydasız olduğuna hükmettiler. Cambon, daha 1792 de, rahiplere artık ücret verilmemesini teklif etti. Oysa, ayni adamlar devletin kiliseden, halkın da dinî merasimlerden vazgeçebileceklerini bir türlü tasavvur edemiyorlardı. 1790 dan itibaren, yavaş yavaş inkılâpçı bir ibadet belirmişti. 14 Temmuzdaki Federasyon bayramı bu ibadetin ilk ve ihtişamlı gösterisiydi. Medenî bayramlarla, 14 Temmuz merasimleri gibi anma merasimlerile, Mirabeau şerefine yapılan cenaze alayı gibi ihtişamlı cenaze merasimlerile yavaş yavaş bu dinin ibadetleri belirmiş oldu. Ama, rahipler o zamana kadar bu merasimlere katılmışlarsa da, 10 Ağustos 1793 teki Cumhuriyetin Birliği ve Bölünmezliği bayramı tamamile laik bir bayramdı. O sıralarda da, Lepeletier, Chalier, hele Marat gibi «hürriyet şehitleri» etrafında hakikî bir halk sadakatı ve sofuluğu kendini göstermişti.

Hıristiyan olmaktan çıkma hareketi patlak vermeden aylarca önce, Haziran 1793 teki İsa bayramı sırasında, ya da değerli madenler aramak ve silâh sanayiinde kullanılmak için kilise çanlarını sökmek münasebetile meydana gelen bir takım olaylar bazı mücadelecilerdeki hıristiyan olmaktan çıkma arzusunun Paris'teki belirtileri idi. 12 Eylül 1793 te, Paris (seçim çevresi) Panthéon-Français şubesi «hürriyet okulları» açılmasını istedi; bu okullarda her Pazar günü «taassubun dehşeti» hakkında vaazlar verilecekti. Şu halde, hıristiyan olmaktan çıkma hareketi, en çok, halk inkılâpçılarının siyaset sahnesine çıkmalarındanberi belirtileri izlenebilen bir akıma cevap vermiş oluyor. Din aleyhtarı duyguya, hareketi hızlandıracak millî savunma zorunlulukları da karışmıştı: Değerli madenler kaymeyi savunmak, kilise çanlarının tuncu da top dökmek imkânını vermişti. Hıristiyan olmak-

tan çıkma, iktisadî bir renge bürünmüştü: «Altın avı», çoğu zaman, bu hareketin hem sebeplerinden biri, hem de sonuçlarından biri oldu.

Tarihçi Aulard'a göre, en hıristiyan aleyhtarı bir tedbir olan «İnkılâp takviminin kabulü», Convention Meclisi ile inkılâpçı burjuvazinin bu konudaki duygusunun halk öncülerinin duygusu ile ayni olduğunu gösterdi. 5 Ekim 1793 te, Convention Meclisi Romme tarafından verilen ve Cumhuriyet takvimini getiren raporu kabul etti. Bu rapora göre, Cumhuriyet devri (Cumhuriyetin ilk günü olan) 22 Eylül 1792 den başlıyacaktı. Yıl her biri 30 ar gün olan 12 aya, her ay da üçer ongünlüğe bölünmüştü; yılı tamamlamak için, yıl sonunda, önce «halk inkılâpçıları günleri» adı verilen beş ya da altı gün ekleniyordu. Böylelikle, on günlük hafta Pazar gününü tahtından indirmiş, on günde bir yapılan bayramlar dinî merasimlerle rekabete girişmiş oluyordu. «Çoban kızı, yağmur yağıyor, yağmur!» şarkısının yazarı olan Fabre d'Eglantine de, 24 Ekim 1793 te, takvim hakkında yeni bir rapor sundu. Bu raporda on iki aya şairane adlar verilmişti (Vendemiaire, brumaire, frimaire, nivôse, pluviôse, ventôse, germinal, floréal, prairial, messidor, thermidor, fructidor). Günlük hayatı hıristiyanî olmaktan çıkarmak için girişilen bu teşebbüs, bir çok medenî bayramlar getiren 15 Brumaire Yıl II (5 Kasım 1793) tarihli kararname ile tamamlandı. Sözcü Marie-Joseph Chénier şöyle demişti:

> «Peşin hükümlerden kurtulmuş olup, Fransız milletini temsil etmeğe lâyık olan sizler tahtından indirilen batıl inançların kalıntıları üstünde biricik evrensel dini kuracaksınız. Bu dinin ne gizli, ne de esrarlı tarafı vardır. Biricik akidesi eşitliktir. Kanunlarımız bu dinin hatipleri, yüksek adalet memurları da ruhani başkanlarıdır. Bu din bü-

yük ailenin günlüğünü ancak hepimizin anası ve tanrıçası olan vatanın mihrabında yaktırır.»

Bununla beraber, o güne kadar, katolik dinine, hiç değilse kanunî bakımdan, hiç dokunulmamıştı.

Asıl hıristiyan olmaktan çıkma hareketi, vilâyetlerde, ilk önce görev halindeki bazı temsilcilerin gayretile kendini gösterdi. 21 Eylül 1793 te, Fouché, Nevers katedralinde Brutus büstünün açılış merasimine başkanlık etti; 26 Eylülde, Moulins halk Derneğinde «batıl inançlara bağlı ve ikiyüzlü ibadetler» yerine, Cumhuriyet ve tabiî ahlâk ibadetini getirmek istediğini bildirdi; en son, 10 Ekimde, Fouché kiliseler dışında yapılan her türlü dinî merasimi yasak etti, cenaze alaylarını ve mezarlıkları laikleştirdi, mezarlıkların giriş yerine «Ölüm ebedî bir uykudur» kitabesinin konulmasını emretti. Rochefort'da, Lequinio, kiliseyi Hakikat'ın mabedi haline getirdi; Somme'da, Dumont, Pazar günü dinî ayin yapılmasını yasak etti, bu ayinler on günde bir tekrarlanan bayram günlerinde yapılacaktı. Maubeuge'de ise, Drouet ibadette kullanılan değerli nesneleri «taassubun ve cahilliğin süsleri» diye toplattırdı. Bazı temsilciler de rahiplerin evlenmelerini teşvik etmişlerdi.

Hıristiyan olmaktan çıkma hareketi Convention'a dışarıdan zorla kabul ettirildi. Eylül sonlarında memleketi olan Nièvre'e giden ve 21 Eylüldeki merasimde Fouché'nin yanında bulunan Chaumette, Paris Komününe, buna benzer bir takım tedbirler almasını salık verdi. 14 Ekimde, Komün kiliseler dışında dinî merasim yapılmasını yasak etti. Yine de öyleyken, Komün temkinli davranmaktaydı. Hébert, «Pére Duchesne» gazetesinin 301 numaralı sayısında «papazlara» (dine) yüklenmek için, Ekimin sonunu bekledi. Hamle başka bir yerden geldi. 9 Brumaire Yıl II (30 Ekim 1793) günü, Corbeil'e yakın olan Ris nahiyesi, nahiyenin piri olarak, ermiş Blaise yerine Brutus'ü kabul ettiğini Convention'a ha-

ber verdi. 16 Brumaire'de (6 Kasımda) ayni kazaya bağlı Mennecy'den gelen bir temsilci heyet katolik ibadetinden vazgeçtiğini bildirdi, ruhanî çevresinin kaldırılmasını istedi ve Convention önünde din aleyhtarı maskeli gülünç oyunlar oynadı. Ris. ve Mennecy halk inkılâpçıları kimin teşviki ile harekete geçmişlerdi? Bunlar, Rahipler Anayasasına yemin etmiş rahipler aleyhinde çevrilen İnkılâp düşmanı entrikalar mıydı? Yoksa, vilâyet komiserlerinin ya da Corbeil kasabasında zahirelere elkoymakla görevli Yürütme kurulu komiserlerinin İnkılâp ordusu müfrezelerinin desteği ile yaptıkları bir baskı mı?.. O 16 Brumaire günü, Convention Meclisi, bir şehrin, bir kazanın, ya da bir vilâyetin katolik ibadetinden vazgeçmek hakkına sahip olduğuna karar verdi.

O günden sonra, hıristiyanlıktan çıkma aldı yürüdü. 16 Brumaire günü akşamı, milletvekili Léonard Bourdon, Jacobin'ler kulübünde, rahipler aleyhinde şiddetli bir söylev verdi. Sonra, Desfieux, Pereira, Proli gibi aşırı halkçıların kaynaştıkları Halk dernekleri Merkez Komitesi din bütçesinin kaldırılmasını istiyen bir arzuhal taslağını okudu. 16 Brumaire'i 17 Brumaire'e bağlıyan gece, arzuhalin yazılmasına önayak olanlar milletvekili Anacharsis Cloots ve Léonard Bourdon ile birlikte Paris piskoposu Gobel'in yanına gittiler, ve kendisini piskoposluk görevini bırakmağa zorladılar. Piskopos Gobel, 17 Brumaire (7 Kasım) günü, yardımcıları olan rahiplerle birlikte, Convention'un karşısına çıktı, debdebe ve ihtişamla görevinden istifa etti. Chaumette bu unutulmaz sahneyi derhal Komünde anlattı: «Bu unutulmaz sahnede rahiplerin taassubu ile hokkabazlığı son nefesini verdi» dedi. Eski başpiskoposluk kilisesi olan Notr-Dame'da bir Hürriyet bayramı yapılmasına karar verdirtti. 20 Brumaire'de (10 Kasım 1793 te) yapılan bu bayramda, rahiplerin bulunduğu yere sembolik bir dağ dikilmiş, bir kadın aktör de burada Hürriyeti temsil etmişti. Hürriyet bayramında hazır bulunmuş olan Convention Meclisi, Chaumette'in teklifini derhal kabul etti, Notre-Dame

kilisesi Aklın mabedi olacaktı. Hıristiyan olmaktan çıkma dalgası, birkaç gün içinde, Paris (seçim çevresi) şubelerini sardı. Daha 17 Brumaire akşamı, milletvekili Thuriot'nun isteği ve Leonard Bourdon'un teşviki ile, Gravilliers şubesi dinden vazgeçti. O zaman, inkılâpçı komiteler ve halk dernekleri harekete geçti; 5 Frimaire günü, Paris'teki bütün kiliseler Aklın mabetleri haline getirilmişti. 3 Frimaire (23 Kasım 1793) de, Komün bu gerçeği kabul etti ve kiliselerin kapatılmasına karar verdi.

Hıristiyan olmaktan çıkma hareketine muvazi olarak, hürriyet şehitleri ibadeti de gelişti. Oysa, hıristiyan olmaktan çıkma hareketi halk inkılâpçılığına yabancı bir takım kimseler tarafından ortaya atıldığı halde, hürriyet şehitleri ibadeti halkın Marat'ya sofuca sadakatından doğmuştu. 1793 yazı buhranında, halk inkılâpçıları bu ibadette cumhuriyetçi prensiplerinin bir ifadesini, bir halk kaynaşma tarzını, inkılâpçı inançlarının bir yüceltilmesini gördüler. Yeni ibadetin debdebe ve tantanası, gittikçe daha fazla göz altında bulundurulan, biraz sonra da kiliseler içine tıkılan, sonunda yasak edilen o her zamanki eski ibadetteki debdebe ve tantananın belli bir şekilde yerini aldı. Paris (seçim çevresi) şubeleri ile halk dernekleri, 1793 Ağustosunda, Marat şerefine ihtişamlı cenaze merasimi düzenlemişler ya da Marat'nın büstü ile Lepeletier'nin büstünün açılış merasimlerini yapmışlardı. Yeni ibadetin nitelikleri böylelikle iyice belirmeğe başladı. Eylülde, halk inkılâpçıları kesin olarak başarı kazanınca, bu ibadet her yere yayıldı. Bu cumhuriyetçi merasimlere hakikaten dinî bir debdebe ve tantana kazandıran korolar, hemen ardından da alaylar ortaya çıktı. Vatan sevgisi merasimleri Ekim ayında daha da çoğaldı. Marat'ya ve Lepeletier'ye Lyon'daki İnkılâp düşmanı hareket tarafından giyotinle idam edilen Chalier de eklenince, üç İnkılâp şehidi gurubu teşekkül etti. Hıristiyan olmaktan çıkma hareketi şehitler ibadetine yeni bir hamle verdi. Bu ibadet Paris (seçim çevresi)

şubelerinin hepsinde yerleşti. Kiliseler kapanınca da, halkçı mücadelecilerin, katolikliğin harabeleri üstünde kurmayı düşündükleri cumhuriyetçi ibadetin unsurlarından biri olarak göründü. Hürriyet şehitlerine ibadet, Opera'da çalışan bir kadın aktörün çizgilerini benimsese de, yine soyut bir tanrıça olan Akla ibadetin içine karıştı. Bu şehitlerin resimleri, Aklın mabetleri haline getirilen kiliselerde katolik dini ermişlerine ait resimlerin yerini aldı. Ama, şehitler ibadeti, 1793 sonbaharından itibaren, hükûmet makamlarının gözüne tehlikeli göründüğü gibi, Dağlı burjuvaziden bazı hiziplerin gözüne daha da tehlikeli göründü. Bu ibadet inkılâpçı duyguyu, Marat'nın kişiliğinde, son derece aşırı bir şekilde yüceltmekteydi. Kamu Selâmet Komitesinin hıristiyan olmaktan çıkma aleyhine giriştiği karşı hücum bu ibadeti de hedefi içine aldı.

Aralık ayı başlarından itibaren, bu harketi durdurmak için teşebbüse geçildi. 21 Brumaire Yıl II (11 Kasım 1793) de, halk dernekleri Merkez Komitesinden temsilci bir heyet devletin artık hiç bir dine para vermemesini istediği zaman, Convention bu konuda bir karar vermeyi reddetti. 27 Brumaire'de, Robespierre, Cumhuriyetin dış durumu hakkında verdiği raporda, hıristiyan olmaktan çıkma hareketinin doğurduğu tehlikeye, tarafsız olanlara zarar vermek tehlikesine işaret etti. 1 Frimaire'de (21 Kasım 1793 te), Jacobin'ler kulübünde verdiği söylevde ise, tamamile din ve ibadet hürriyeti lehinde konuştu. Robespierre, katolikliğin lehinde olmamakla beraber, bu ibadeti ortadan kaldırmak, gözüne siyasî bir hata gibi göründü. Eski dine bağlı olan halk kitlelerinin büyük bir kısmını Cumhuriyetin karşısına dikmek, bu genç halkçı rejimin düşmanları arasına yeni bir düşman daha katmak demekti. Desfieux'yü, Pereira'yı, Proli'yi, «bu ahlâksız insanlar» ı, «yabancı hesabına çalışan adamlar» olarak gösteren Robespierre, mihrapları devirenlerin pek âlâ demagog (kitleleri okşama siyaseti güden) kı-

lığına girmiş İnkılâp düşmanları olabileceklerine ima etmişti:

> «İnsanın ibadette bulunmasını engelliyen kimse, dua okuyan kimse kadar mütaassıptır... Convention, kendi halinde olan din adamlarına eziyet edilmesine müsaade etmiyecektir; ama, görevlerini vatandaşları aldatmak ve bunlara ya batıl inançları aşılamağa, ya da bunları Cumhuriyet aleyhine kıralcılıkla silâhlandırmaya yeltenen din adamlarını da her defasında şiddetle cezalandıracaktır.»

Ekim ayındanberi Arcis'de oturmakta olup «yabancı suikast teşebbüsü» nün meydana çıkarılmasile telâşlanan Danton'un Paris'e dönüşü, hükümetin bu alandaki durumunu kuvvetlendirdi. 6 Frimaire'de, Danton, dini gülünç gösteren maskeli oyunlara şiddetle karşı çıktı; «bunlara set çekilmesini» ısrarla istedi. 8 Frimaire'de ise, Robespierre, hıristiyan olmaktan çıkmanın doğurduğu tehlikeleri bir kere daha tekrarladı. Havanın döndüğünü anlayan Chaumette, ertesi gün, din ve ibadetin hür olduğunu, Paris Komünü vasıtasile teyit ettirdi; ama, rahiplere artık ücret vermiyen Komün, kilise ile devleti birbirinden ayırmıştı. 16 Frimaire Yıl II de (6 Aralık 1793 te), Convention, din ve ibadet hürriyeti prensibini debdebeli bir kararname ile geri getirdi. Ama, Barère'in teklifi üzerine, 18 Frimaire'de, Meclis evvelce alınan tedbirlere, hele temsilcilerce verilen kararlara hiç dokunmak düşüncesinde olmadığını iyice belirtmekle, adı geçen kararnamenin sonuçlarını sınırlamış oldu. Kiliseler kapalı kaldı. Hıristiyan olmaktan çıkma hareketi, yerine göre, görev halindeki temsilcilere göre, gizli kapaklı, türlü şekillerde devam etti. 1794 ilkbaharında, yine açılmış olan kiliselerin sayısı pek azdı.

Elde ettiği başarının sınırlı olmasına rağmen, Kamu

Selâmet Komitesi baskın çıkmıştı. Halk hareketine gem vurmuş, hıristiyan olmaktan çıkma taraftarlarının kendisini geride bırakmalarını bertaraf etmişti. Askerî durumun tam bu sırada iyiye doğru gitmesi, durumunu kuvvetlendirmesine daha da yardım etti.

3. Kazanılan ilk zaferler (Eylül - Aralık 1793).

İnkılâpçı hükümetin zaferi kazanmaktan başka bir düşüncesi, bir hedefi yoktu. Kamu Selâmet Komitesi düşmanı yenip zaferler kazanmamış olsaydı, ne otoritesini kabul ettirebilir, ne de hattâ yerinde tutunabilirdi.

Savaşın sevk ve idaresi, bu işe gürbüz bir hamle veren Kamu Selâmet Komitesi tarafından ve halk inkılâpçısı Millî Savunma bakanı Bouchotte'un eylemli yardımı sayesinde, bir düzene sokuldu. Meslekten yetişme subay olup, 14 Ağustos 1793 te Kamu Selâmet Komitesine giren Prieur ile Carnot en çok askerî işlerle uğraştılar; birincisi askerî harekâtın idaresini, ikincisi de savaş imalâtını ele almıştı. Ama, askerî harekât plânları, generallerin tayinleri bütün Komite üyeleri tarafından tartışılmıştı. Robespierre'in «Not defteri» ile de ispat edildiği gibi, savaşın idaresinde Robespierre ile Saint-Just'ün büyük payı vardı. Jeanbon Saint-André, uzun süren görevleri sırasında, dökümhaneleri, silâh fabrikalarını, küherçile atelyelerini, gemi yapımını kontrol etti ve geliştirdi. İaşe Komisyonunda bulunan Lindet orduların iaşesile ve imalât atelyelerinin malzeme ihtiyacı ile hiç durup dinlenmeden uğraştı. «Zaferi teşkilâtlandıran», elbette ki Carnot idi, ama, bu işi Kamu Selâmet Komitesi üyelerinin hepsi ile birlikte başardı. Robespierre'in, Saint-Just'ün ve Couthon'un zaferin metotlu bir şekilde teşkilâtlandırılmasına katılmadıkları efsanesi, Kamu Selâmet Komitesinden arta kalanların ve Tethiş hareketinin sorumluluklarını sürgüne gönderilenlerin üstüne atmak ve Cumhuriyetin kurtarılması şan ve şerefini yalnız kendi-

lerine mal etmek istiyenlerin Thermidor gericiliği devrinde uydurdukları bir efsanedir.

Maddî seferberlik daha 1793 yazında düzene kondu. Elde hiçbir şey yoktu, bütün ambarlar ve silâh depoları bomboştu; oysa, daha Temmuza doğru, ordunun asker mevcudu 650.000 kişiyi bulmuştu. O güne kadar yabancı memleketlerden satın alınan şeylerin hepsini memlekette istihsal etmek lâzım geldi. Kamu Selâmet Komitesi, çabalarına o devrin iyi ilim adamlarını da ortak etti. İlmî çalışma, ilk defa olarak, sistemli bir şekilde millî savunma hizmetine verildi. Başlarında türlü kabiliyetlere sahip olan Monge gibi bir insan vardı. Bu ilim adamı, Brumaire Yıl II de «Top yapmak sanatının tasviri» adlı bir eser kaleme aldı, Hassenfratz ile birlikte Paris'te olağanüstü silâh fabrikasını teşkilâtlandırdı, güherçele istihsalini ve barut imalâtını geliştirmeğe esaslı bir şekilde katıldı. Kimyacı Berthollet de barut işile uğraştı. Vandermonde, «Silâh yapma usulleri» adlı bir eser kaleme aldı. Maden mühendisi olan Hassenfratz, silâh fabrikalarına komiser tâyin edildi... Paris'te, olağanüstü bir silâh fabrikası kurmak için, demir işçileri toplandı, şehirdeki bahçelere ve meydanlara demir ocakları kuruldu. Yıl II sonunda günlük tüfek istihsali şöyle böyle 700 ü buldu. Aralık 1793 te, inkılâpçı güherçele işletmesine girişildi. Vatandaşlar şarap mahzenlerinin güherçeleli topraklarını toplamağa, belediyeler de bu güherçeleli toprakları yıkamağa ve bundan buharlandırma usulü ile «müstebitleri öldüren barut» çıkarmağa çağrıldı. Güherçele istihsali, o günden sonra, halk inkılâpçılarındaki vatanseverlik ateşinin ifadesi oldu. Bu pek büyük çaba, hiç şüphe yok ki, hakikî meyvalarını ancak 1794 ilkbaharında verdi. Kamu Selâmet Komitesi, o güne kadar da, en acele olan işin çaresini bulmayı ve düşman istilâsını durdurmayı bilmişti.

Ordulardaki Tethiş hareketi de buna yardım etti. Ku-

manda mevkiinde temizlik yapılması ve generallerin yola getirilmesi gibi, kitle halinde asker toplama, elkoyma, en çok fiyat, savaş imalâtının millîleştirilmesi sayesinde de, Kamu Selâmet Komitesi on dört orduyu yetiştirmek, donatmak, silâhlandırmak, beslemek ve zafere götürmek imkânını buldu. İnkılâpçı Hükümet, Tethiş hareketi tarafından kuvvetlendirilmiş bir otoriteye sahip olduğu içindir ki, bütün bu tedbirleri uygulayabildi ve meyvalarını devşirebildi. Kurmay heyetlerinde ve kumanda mevkiinde temizlik yapıldı. Eski Halk unsurları ve yoksul soylular arasından seçilmiş yeni bir subay kadrosu kuşağı vücuda getirildi. Kamu Selâmet Komitesi genel bir tedbirle soyluları ordudan ve kamu hizmetlerinden atmayı her zaman reddetmişti. Bu yeni subay kadrosundan, 1762 de doğan Jourdan, Kuzey ordusu; 1761 de doğan Pichegru, Ren ordusu; 1768 de doğan Hoche da Moselle ordusu kumandanlığına tâyin edildi. Generaller, sivil iktidarın sıkı kontrolüne tâbi tutuldular, onlar da buna itaat ettiler. 1793 Anayasasının 110 uncu maddesinde «Artık başkumandan yok» denilmişti. General olsun, asker olsun, inkılâpçı disiplin herkese ayni şiddetle uygulandı. Hondschoote zaferini kazanan general Houchard, 6 - 8 Eylül 1793 te Menin'i ele geçirdi; ama, Kamu Selâmet Komitesinin verdiği emirleri dinlemeyip, derhal geri çekildi; bu geri çekilme bir bozgun haline geldi. Azledilen general Houchard, savaş plânlarına uymadığından ötürü, İnkılâp mahkemesine verildi, ölüm cezasına mahkûm oldu, 15 Kasım 1793 te giyotinle idam edildi. Bununla beraber, her generale körü körüne ayni muamele yapıldığı sanılmasın. Moselle ordusu kumandanı Hoche, Kaiserslautern'e karşı giriştiği şiddetli taarruzda, başarısızlığa uğradığı zaman, Kamu Selâmet Komitesi kendisini teselli ve teşvik etti. Orduda görevli bulunan temsilciler, asker arasında vatanseverlik duygularını alevlendirmeğe çok önem verdiklerinden, askerî birliğe tekrar güven geldi. «Ya zafer, ya ölüm» sözleri, Cumhuriyet ordularının parolası oldu.

1793 sonbaharından itibaren zafer yüzünü gösterdi.

Lyon şehrinin ele geçirilmesi, federal rejim taraftarı isyanın âkibetini tâyin etti. Kont de Prêcy ve kıralcılar tarafından gösterilen gayret sayesinde kuşatmaya mukavemet eden şehri almak için, Alp ordularını tehlikeye düşüren bir çaba göstermek gerekti. 29 Eylül 1793 te, cumhuriyetçiler Fourvière'i ele geçirdiler, «Kurtarılmış Şehir» haline gelen Lyon'a ancak 9 Ekimde girebildiler. Bunun üzerine, Kamu Selâmet Komitesi Toulon'un kuşatılmasına önem verdi. Kuşatma harekâtı, topçu yüzbaşısı Bonaparte'tan yardım gören Dugommier'nin kumandasında yürütüldü. 15 Aralık 1793 te hücuma geçildi, 19 Aralıkta da şehir düştü, Toulon'a Port-la-Montagne (Dağ limanı) adı verildi.

Vendée isyanının bastırılması, Kamu Selâmet Komitesi tarafından alınan sert tedbirler sayesinde mümkün oldu. Savaştan şan ve şerefle çıkan Mayence garnizonu, katolik ve kıralcı orduya kesin bir darbe indirdi. Cumhuriyetçi bütün kuvvetler, Kléber'den yardım gören Léchelle'in kumandasındaki Batı ordusunda toplandı. Niort ve Nantes'tan hareket eden cumhuriyetçi iki kol, önlerindeki âsi çeteleri püskürtüp, Cholet'de birleşti, Vendée'lileri 17 Ekim 1793 te burada ezdi. Ama, La Rochejaquelein ile Stofflet (âsi şefler), kumandaları altındaki 20 - 30.000 kişi ile Loire nehrini geçmeyi başardılar. Bir limanı ele geçirmek ve İngilizlerle birleşmek için Granville'e kadar ilerlediler. 13 ve 14 Kasımda, Convention Meclisi üyesi Le Carpentier tarafından savunulan Granville önünde başarısızlığa uğrayınca, Güneye doğru çekildiler, 3 ve 4 Aralıkta Angers önünde tekrar başarısızlığa uğradılar, sonunda Mans yolunu tuttular. 13 ve 14 Aralık 1793 te Mans'ta girişilen korkunç bir savaşta Marceau ile Kléber bunları ezdi. Vendée ordusunun dökünteleri 23 Aralıkta Loire nehri ağzındaki Savernay'de ya bozuldu ya da yok edildi. Böylelikle, «Vendée savaşı» sona ermiş oldu. La Rochejaquelein ile Stofflet, Loire nehrini

tekrar geçtiler; Charette, Le Marais'yi elinde tutmağa devam etti, ona şüphe yok, ama, Vendée artık yakın ve ciddi bir tehlike olmaktan çıkmıştı.

İstilânın püskürtülmesi de Kamu Selâmet Komitesinin savaş çabaları sayesinde mümkün oldu. Bütün sınırlar istilâya uğramıştı. Kuzey denizinde, York dükası kumandasındaki İngilizler ve Hollandalılar, Ağustos sonlarında, Dunkerque'i abluka altına aldılar; Londra hükümeti, ne pahasına olursa olsun, bu şehri ele geçirmek azmindeydi. Sambre nehri üstünde, prens Cobourg kumandasındaki İmparatorluk kuvvetleri, Quesnoy müstahkem mevkiini ele geçirip, Eylül sonlarında, Maubeuge'ü kuşatmışlardı. Sarre nehri üstünde, Brunswick dükası kumandasındaki Prusya ordusu pek hareketli görünmüyordu. Ama, Wurmser kumandasındaki Avusturyalılar, Ren nehrine doğru taarruza geçip, 13 Ekimde, «Wissenbourg hatları»nı ele geçirmişler, Landau'ı abluka altına alıp, Alsace'ı isitlâ etmişlerdi. Kamu Selâmet Komitesi her yerde hücuma geçilmesi emrini verdi.

Houchard ordusu, Dunkerque'teki abluka harekâtını gizleyip şaşırtan Freytag kuvvetlerini Hondschoote'ta yendikten sonra, Souham ve Hoche tarafından cesaretle savunulan Dunkerque kurtarıldı. 6 Eylülden 8 Eylül 1793 e kadar süren Hondschoote savaşı müphem, sonu belli olmıyan yarım kalmış bir savaştı. Houchard, Freytag'ı elinden kaçırdı, Dunkerque'i kuşatan İngiliz ordusunun geri çekilme hattını kesemedi. Biraz sonra da, Houchard, Menin'de Hollandalılar tarafından yenilgiye uğratıldı; bunun üzerine, görevinden azledilip, giyotinle idam edildi. Yine de öyleyken, Hondschoote savaşı, Cumhuriyet ordularının epeydir görmedikleri ilk zaferdi.

Carnot'dan yardım gören Jourdan kumandasındaki Kuzey ordusu, 16 Ekim 1793 te Wattignies'de kazandığı zaferden sonra, Maubeuge'ü kurtardı. Görevli olan temsilci, taarruza geçen birlikleri, generallerin yanında, sevk ve idare etti. Müstahkem mevki kumandanı olan gene-

ral, Wattignies savaşı sırasında hiç yerinden kımıldamadı. Bunun üzerine azledilip, giyotinle idam edildi. Avusturyalılar Mons'a doğru çekildiler. Burada da kesin bir zafer kazanılamadı. Ama, Hondschoote'un ardından gelen Wattignies zaferi, Kamu Selâmet Komitesi tarafından güdülen siyasetin doğru olduğunu gösterdi ve askerî birliklere yeni bir güven verdi.

Landau'ın kurtarılması daha uzun sürdü. Avusturya generali Wurmser, Alsace'ı istilâ ederken, Brunswick ve Sarre üstündeki Prusya ordusu hiç bir harekette bulunmamıştı. Saint-Just ile Lebas görevli olarak Alsace'a, Baudot ile Lacoste da Lorraine'e gönderildi. Kamu Selâmet Komitesi, kuvvetlerini tekrar Doğuda topladı ve Pichegru kumandasındaki Ren ordusunu kuvvetlendirdi. Moselle ordusu kumandanlığına tayin edilen Hoche, 28 - 30 Kasımda, Kaiserslautern'deki Brunswick ordusuna hücum etti, ama, başarısızlığa uğradı. Doğu ve Ren ordularının kumandanlığına tayin edilince, tekrar taarruza geçti, Wissembourg hatlarını ele geçirdiği gibi, 29 Aralık 1793 te Landau'ı kuşatmadan kurtardı ve Spire şehrine girdi. Avusturyalılar Ren nehrinin doğu kıyısına geçtikleri sırada, Prusyalılar da Mayence'a doğru çekildiler.

1793 yılı sonlarında, istilâ her yerde püskürtülmüştü. İspanyollar Pirene'lerin batısında Bidassoa'ya, doğuda Tech'in gerisine atılmıştı. Savoie daha Ekim ayında Kellermann tarafından kurtarıldı. Tam o sıralarda, maddî seferberliğin ilk sonuçları alınmıştı: Kitle halinde askere alma tam zamanında yetişmiş, savaş imalâtı yola girmiş, yeni atelyelerden çıkan ilk tüfekler Kasım ayı başlarında Convention Meclisine sunulmuştu. Kamu Selâmet Komitesi tarafından güdülen millî savunma siyasetinin etkin olduğu artık ispat edilmişti.

4. 14 Frimaire Yıl II (4 Aralık 1793) kararnamesi.

1793 Aralık ayı başlarında, halk hareketi istikrar yo-

luna girmiş gibi göründü. Hükümetin hıristiyan olmaktan çıkma hareketine karşı giriştiği taarruz, Paris (seçim çevresi) şubelerinde ve kulüplerdeki mücadelecileri şaşırttı, ve Kamu Selâmet Komitesinin 2 Hazirandanberi mutedil hale getirmeğe ve idare etmeğe çalıştığı halk hamlesini kırdı. Ayni zamanda, vilâyetlerdeki hükümet eylemini bir düzene sokmanın zorunlu olduğu da meydana çıkmıştı. Tethiş hareketi her yerde türlü türlü şekiller almıştı. Görev halindeki temsilciler, çoğu zaman, Jacobin'lere ve halk derneklerine dayanıyorlar, ve oranın halk inkılâpçılarına başvuruyorlardı. Bu yüzden, berikilerin ve ötekilerin eğilimlerine göre, bir çok nüfuz mücadeleleri doğmuş, tethişçi tedbirler türlü türlü şekillerde uygulanmıştı. Görev halindeki temsilciler ve Jacobin'ler, millî birliği muhafaza etmesini becerebilmişlerse de, eylemleri disiplinden yoksundu, düzensizdi. Bir kısmı seçimle gelmiş, bir kısmı da inkılâpçı kaynaktan gelmiş olan idarî makamlardaki bu ikilik, karışıklığa, çoğu zaman, yeni bir karışıklık katmaktaydı. Her iki kaynaktan gelen güçleri sınırlamak, bunları merkezî iktidara tabi kılmak, halk kitlelerinin inkılâpçı içtenliğini İnkılâpçı Hükümetin güttüğü hedeflere kesin olarak döndürmek şart gibi göründü.

Zaten, iktisadî durum da bunu yapmanın mutlaka şart olduğunu gösteriyordu. Her kazaya genel en çok fiyat rejiminin getirilmesi bir çok eşitsizliklere yol açmıştı. 29 Eylül 1793 tarihli kararnamenin hiç sözünü etmediği, meselâ, taşıma fiyatı, toptancıların ve perakendecilerin yüzde nispetindeki kazançları gibi bazı noktaları tespit etmek zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Bazı mıntıkalar, meselâ, Güney kıtlıktan kırıldığı halde, başka mıntıkalar bolluk içinde yüzüyordu; bu yüzden, bir takım karışıklıklar ve kargaşalıklar çıktı. İktisadî idareyi tekrar teşkilâtlandırmak, en çok fiyatı her yerde ayni kılmak, dış ticareti millîleştirmek ve, böylelikle, vilâyetler arasındaki dağıtımı âdil hale getirmek maksadile, Kamu Selâmet Komitesi, idarî merkezîleştirmeyi kuvvetlendirmenin şart

olduğuna hükmetti. Siyasî gerçekler kadar, iktisadî zorunluluklar da, Kamu Selâmet Komitesini milletin bütün hayatı üstünde mutlak otoritesini kesin olarak kurmak yoluna doğru sürüklemekteydi.

14 Frimaire Yıl II (4 Aralık 1793) tarihli İnkılâpçı Hükümetin kuruluşu kararnamesi, işte bu amaca cevap verdi. Savaş sırasındaki geçici Cumhuriyet Anayasası tespit edilmiş, merkezîleşme tekrar getirilmişti:

> «Millî Convention hükümet hamlesinin biricik merkezidir» (Madde 1); ama, «kurulmuş olan bütün heyetler ve kamu hizmeti gören memurlar, 10 Ekim 1793 tarihli kararname gereğince, Kamu Selâmet Komitesinin sıkı denetimi altına girmiştir; kişilerle, ve genel ve iç güvenlikle ilgili olan her şeyin özel denetimi, 17 Eylül 1793 tarihli kararname gereğince, Genel Güvenlik Komitesine aittir.» (Madde 2).

Komün savcısı, «Hükümet Komitelerine tâbi bir millî vekil», İnkılâpçı Devletin basit bir temsilcisi haline geldi; seçimle değil de, tâyinle gelmiş millî bir vekil tarafından idare edilen kaza (merkezi) asıl idarî çevreyi teşkil ediyor, vilâyet ise artık ikinci derecede bir rol sahibi oluyordu. Komiserler göndermek hakkı ve yetkisi hükümete aitti; kurulan resmî makamların komiserler vasıtasile münasebette bulunmaları ve irtibat kurmaları, ve merkezî meclisler teşkil etmeleri yasaktı; ayni şey halk dernekleri için de söz konusuydu. Merkezî İnkılâp ordusu muhafaza edilmiş, ama, vilâyet orduları kaldırılmıştı. İnkılâpçı vergiler almak da, toplamak da yasak edilmişti.

Olayların mantığı tekrar merkezîleştirmeyi getirmek, tekrar idarî istikrarı getirmek, hükümet otoritesini kuvvetlendirmek gibi bir sonuca varmıştı; bunlar Kamu Selâmet Komitesi tarafından inatla devam ettirilen zaferin

zorunlu şartlarıydı. Ama, asıl kabak halk hareketinin eylem hürriyetinin başında patlamıştı.

* * *

Tam bu sıralarda, şartlar ve olaylar diktatörlüğün bu merkezîleştirilmesi meselesini tekrar tartışma konusu haline getirmişti. İnkılâp zaferi kazanmıştı: 19 Aralıkta Toulon şehri geri alınmış, Vendée asîleri 23 Aralıkta Savenay'de ezilmiş, 29 Aralıkta da Landau kurtarılmıştı. Bundan sonra, Tethiş hareketi gevşetilemez, diktatörlük hafifletilemez miydi? Sakin ve huzur içinde yaşamanın hasretini çekenler, iktisadî hürriyete dönülmesini arzu edenler, Kamu Selâmet Komitesinin sıkılan kemerleri gevşetmesini ve otoritesinin zembereklerini koyvermesini yürekten dilemekteydiler. Oysa, devam eden savaş ve ilkbaharda tekrar başlıyan mücadele, ayni zorunlulukların yine de devam ettirilmesini gerektirmişti. Kamu Selâmet Komitesi, kendini gösteren müsamaha taarruzuna boyun eğecek olursa (Komite hıristiyan olmaktan çıkma hareketini durdurmakla boyun eğmiş gibi göründü), zaferi kazanmanın esaslı şartı olan «halk inkılâpçılarının güveni» ni muhafaza edebilecek miydi? İnkılâpçı Hükümet istikrara kavuşur kavuşmaz, çifte bir muhalefetle karşılaştığını gördü.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNKILÂPÇI HÜKÜMETİN ZAFERİ KAZANMASI VE DÜŞMESİ (ARALIK 1793 - TEMMUZ 1794)

Her şeyi millî savunmanın gereklerine tâbi kılan Kamu Selâmet Komitesi ne inkılâpçı birlik zararına olarak halk davalarına ve isteklerine, ne de savaşı desteklemekte zorunlu güdümlü iktisat zararına, herkesin kendisine itaat etmesini sağlıyan Tethiş hareketi zararına, mutedillerin şikâyetlerine kulak asmak düşüncesindeydi. Ama, bu birbirine zıt ısrarlı istekler arasında dengeyi nerede bulmalı? İnkılâpçı Hükümet itidal ve temkin taraftarlığı ile aşırı hareket taraftarlığı arasında ikisi ortası bir tavır takınmağa çalıştı. Oysa, kış mevsimi sonlarında, yiyecek buhranı birden bire şiddetlendi. İlerliyen muhalefet ile halk hoşnutsuzluğunun birleşmesi, İnkılâpçı Hükümeti, Ventôse ayında, içinde bulunduğu hareketsiz durumdan sıyrılmağa zorladı. Aşırı bir siyasî eylem taraftarı fesatçı guruptan yakasını kurtardı. Cordelier idarecilerinin kişiliğinde halk hareketine özgü olan şeyi mahkûm etmekle, İnkılâpçı Hükümet kendini mücadele etmek iddiasında olduğu mutedillerin ocağına düşmüş gördü. Bütün kirişleri sıktı, mutedillerin hamlesine birkaç zaman mukavemet etti. Ama, halkın güvenli desteğini tekrar kazanamadığından, daha teşekkülündenberi kaderi üstüne çöken zıtlığın kurbanı olarak, sonunda mahvolup gitti.

I

Fesatçı siyaset taraftarlarile mücadele ve Kamu Selâmet Komitesinin zaferi (Aralık 1793 - Nisan 1794)

Öfkelilerin tasfiyesi, hıristiyan olmaktan çıkma hareketini durdurmak için indirilen darbe, halk teşkilâtlarına, hele Paris (seçim çevresi) şube derneklerine karşı yapılan sinsi hücumlar, 1793 sonbaharında, Kamu Selâmet Komitesinin o güne kadar, idare edecek yerde, peşinden gittiği halk hareketinden ayrılmak azminde olduğunu göstermişti. Ama, Kamu Selâmet Komitesi, bunu yapmakla, Convention Meclisinin ocağına düşmüş ve düşmanlarının Mecliste ve kamu oyunda hücuma geçmelerini teşvik etmiş oluyordu.

Danton hıristiyan olmaktan çıkma taraftarlarına karşı Robespierre'i savunmuştu. Bunu şahsî ve siyasî gizli bir takım düşüncelerle yapmıştı. «Yabancı ile birlikte gizli suikast teşkilâtı kurmak» meselesinden dolayı yeni yakalanan, ya da, Hindistan Kumpanyasının tasfiyesi işinde sanık duruma düşmek tehlikesile karşı karşıya olan, meselâ, Fabre d'Eglantine gibi, bir takım dostları korumak düşüncesiydi. Danton'un daha uzak bir hedefi vardı: Bu hedef de halk inkılâpçılarına müsait davranır gibi görünen Billaud-Varenne ile Collot d'Herbois'nın üyesi bulundukları Kamu Selâmet Komitesini parçalıyarak İnkılâpçı Hükümetin kirişlerini gevşetmekti. Danton'un güttüğü siyaset, Hébert'in ve Cordelier'lerden dostlarının güttükleri ve Tethişin aşırı gitmesini, en çok fiyat rejiminin kuvvetlendirilmesini, sonuna kadar savaşa devam edilmesini istiyen halkçı programa her noktadan muhalifti. Hükümetin hıristiyan olmaktan çıkma hareketine karşı hücuma geçmesi, gericileri kendi tarafı-

na çekti ve Dantoncu siyasetin hücuma geçmesini kolaylaştırdı. Fesatçı siyaset taraftarlarile mücadele başladı. Bu mücadele, İnkılâpçı Hükümet için pek tehlikeli ve acı sonuçlar doğurduğu gibi, halk hareketi için de, sonunda, İnkılâbın kendisi için de ayni sonuçları doğurdu.

1. «Yabancı ile birlikte rejimi devirme teşebbüsü» ve Hindistan Kumpanyası meselesi (Ekim - Aralık 1793).

Sonuçlarile olduğu gibi, elebaşılarile de birbirine sıkı sıkıya bağlı olan bu iki mesele Dağlılardaki birliği mahvetti ve Convention'daki geçimsizlikleri iyice şiddetlendirdi.

«Yabancı ile birlikte gizli suikast teşkilâtı kurma» işi, 12 Ekim 1793 te Fabre d'Eglantine tarafından ihbar edilmişti. Şiddet siyaseti taraftarlarile münasebetlerini kesen, özellikle, Proli'yi, Desfieux'yü, Pereira'yı ve Dubuisson'u ele veren Danton'un dostu (yani Fabre d'Eglantine) bunları, aşırı tedbirlerle Cumhuriyeti mahvetmek için yabancılar tarafından düzenlenen bir suikast hareketinde suç ortağı olmakla ittiham etmişti. İnkılâp, daha ilk günlerinde, istibdat kurbanlarına memleketin kapılarını açtığını ilân etmiş, bir çok yabancıları kabul etmişti. Gelenlerden Anacharsis Cloots ve Thomas Paine gibi bazıları, Convention Meclisine milletvekili bile seçilmişlerdi. Pereira gibi bazıları da Cordelier'lerde, halk kulüplerinde ve teşkilâtlarında sivrilmişlerdi. Cumhuriyet Fransasına sığınan bu yabancılar, şüpheli faaliyetleri olan yabancı iş adamlarile münasebette bulunduklarından, kısa zamanda, Kamu Selâmet Komitesini de endişeye düşüren büyük bir siyasi rol oynadılar. Bu iş adamları arasında, Chabot tarafından korunan İngiliz dışişleri bakanlığından banker Walter Boyd, Prusya uyruklu ve Neuchâtel'li banker Perregaux, tahrikatçı Jacobin Desfieux'nün ve bir çok Dağlı milletvekilinin dostu Avusturya uyruklu ve Brabant'lı banker Proli, Avusturyalı iki iş adamı olan Frey kardeşler, kendi sınıfından kopmuş büyük bir İspanyol

ve iş adamı olan Guzman vardı. Eski Capucin papazı Chabot 6 Ekim 1793 te Frey kardeşlerin kız kardeşi ile evlenmişti... Bu yabancıların bazı Dağlılarla bir çok münasebetleri vardı. Memleket ilhakı, hıristiyan olmaktan çıkma gibi en aşırı tedbirlerin alınmasını teşvik etmişlerdi (Rahipler Anayasasına yemin etmiş olan Paris piskoposu Gobel'i görevinden uzaklaştıranlar arasında Anacharsis Cloots ile Pereira da vardı); ordulara verilen malzeme üstünde dalavereler yapmışlar, kaymenin düşmesinde türlü dolaplar çevirmişlerdi.

Hindistan Kumpanyası meselesi işte tam bu sırada patlak verdi ve Dağlıların bölünmesi işini tamamladı. 24 Ağustos 1793 tarihinde çıkarılan bir kararname hisse senetli bütün kumpanyaları ve şirketleri ortadan kaldırmıştı. Bir yandan şirketleri suçlarken, bir yandan da bu şirketlere ait hisse senetlerinin düşmesi üstünde borsa oyunları oynıyan Angers'li Delaunay, Toulouse'lu Julien, Chabot, Basire, Fabre d'Eglantine gibi iş adamı milletvekilleri tarafından girişilen hücumlar sonunda böyle bir karara varılmıştı. Hindistan Kumpanyasının kasaları ve evrakı mühürlendi. 8 Ekim 1793 te, Delaunay, Hindistan Kumpanyasının tasfiyesini, şirketi kollıyarak düzenliyen bir karar sureti sundu; Fabre d'Eglantine ise, tasfiyenin Kumpanya tarafından değil de, devlet tarafından yapılmasını şart koşan ve Delaunay'nin karar teklifini değiştiren bir lâyihayı kabul ettirdi. Oysa, kesin metin «Kanunlar dergisinde» yayınlandığı zaman, ilk şekle, yani tasfiyenin Kumpanya elile yapılması şekline dönüldüğü görüldü. Kararnamenin Fabre d'Eglantine tarafından imzalanan esas nüshası, kendisi tarafından tahrif edilmişti: Fabre d'Eglantine, Delaunay ve arkadaşları bu iş için Kumpanyadan 500.000 lira rüşvet almışlardı. Bu suç 24 Brumaire Yıl II de (14 Kasım 1793 te) Chabot tarafından Genel Güvenlik Komitesine ihbar edildi. Frey kardeşlerle münasebetleri ve bunların kızkardeşi ile evlenmesi yüzünden Jacobin'ler kulübünde şiddetli hücumlara uğrıyan, borsa

simsarlığı ettiğinden şüphe edilen, hıristiyan olmaktan çıkma hareketine karışmış olan Chabot, suç ortaklarını ele vermekle, aklınca kendini koruyacak tedbirler almak düşüncesindeydi. Basire, Chabot, tarafından yapılan ittihamların doğru olduğunu söyledi.

İş adamı milletvekilleri ile Fransa'ya sığınmış yabancıların fesatlarına baron de Batz'ın kıralcı bir entirikası da karıştığından, Kamu Selâmet Komitesi «Yabancı ile birlikte gizli suikast teşkilâtı kurma» teşebbüsünün doğruluğuna inandı. Chabot'nun ihbarı, Fabre d'Eglantine'in çevirdiği entirikayı teyit eder gibi göründü. Kamu Selâmet Komitesi, rüşvet ve suistimal meselesinden çok, millî meselede ve bunun millî yüzü üstünde hassas davrandı. Ayni anda da, Komite, Convention Meclisinde, şimdi ittiham edilen bu adamların hücumuna uğradı. 20 Brumaire'de (10 Kasımda) Basire, sonra da Chabot, Tethişin başvurduğu sisteme yine karşı çıkmışlar, Hükümet Komitelerinin Meclis üstünde kurdukları istibdadı ittiham etmişlerdi. Convention Meclisi o gün şu kararı verdi: Hiç bir milletvekili, Convention Meclisi taarfından dinlenmeden, İnkılâp mahkemesine verilemiyecekti. Tartışmalar, iş adamı milletvekilleri ile kendini göstermeğe başlıyan Müsamahacı gurubun birleştiğini, meselâ, biri borsa simsarlığı ettiğinden şüphelenilen, öteki de temkin ve itidal siyaseti güden, ama, her ikisi de hıristiyan olmaktan çıkma taraftarı olan Chabot ile Thuriot'nun Komiteye karşı birleştiklerini ispat etmişti. Karar iki gün sonraya bırakıldı. Ama, kendini daha iyi gizlemek için ittihamlarda bulunmuş olan Fabre d'Eglantine tarafından telâşa verilen Komiteler, vatandaşları birbirinden ayırmak için çevrilen bütün entirikalarda yabancı parmağı ve William Pitt'in altınları olduğunu daha o anda anladılar. Chabot'nun ihbarı üzerine harekete geçip, Chabot, Basire, Delaunay ve Toulouse"lu Julien gibi suçlıyanlar ile suçlananları. 17 Kasım 1793 te yakalattılar. 27 Brumaire Yıl II (17 Kasım 1793) tarihli ve «Cumhuriyetin siyasî duru-

mu hakkında» adlı raporunda, Robespierre. «hem zalim temkin ve itidal siyasetine, hem de sahte vatanseverlerin sistemli aşırılıklarına» hücum etti; «yabancı memleketlerin sarayları tarafından para ile satın alınmış olan bu özel temsilciler, İnkılâp arabasına en tehlikeli yollarda giderken şiddetle saldırmakta, bu arabayı bir kayaya çarpıp parçalamağa çalışmaktadırlar». Robespierre, 1 Frimaire'de (21 Kasımda), Jacobinlerde yaptığı konuşmada, hıristiyan olmaktan çıkma hareketinden sorumlu olan «müstebitlerin alçak gizli memurlarını», «yabancının adamlarını» bir kere daha ittiham etti, Proli'yi, Desfieux'yü, Dubuisson'u ve Pereira'yı Jacobin'ler kulübünden attırdı.

«Yabancının rejimi devirme teşebbüsü» ve Hindistan Kumpanyası rezaleti, işe karışan kişilerin önemi, ortaya döktüğü ahlâk bozukluğu, iş adamı milletvekilleri ile düşman devletlerin satınalınmış adamları arasında meydana çıkarılan münasebetler sebebile, büyük bir heyecan uyandırdı, ve büyük bir siyasî şümul kazandı. Saint-Just, Robespierre'e yazdığı 15 Brumaire tarihli mektubunda şöyle demişti: «Emniyete ve itimada bozuk lhlâklı insanlarla birlikte sahip olacak olduktan sonra, artık o emniyetin, o itimadın ne değeri olur?» Bundan sonra, her yerde, her zaman hazır ve nazır olan şüphe, kuşku bütün parti kavgalarını kızıştırdı, kin ve nefretleri alevlendirdi. Yabancının rejimi devirme teşebbüsü ve Hindistan Kumpanyası meselesi, Dağlıları artık bir daha birleşmiyecek bir şekilde parçalamakla, birbirine karşı olan guruplar arasındaki mücadeleyi hızlandırmış oldu.

2. Müsamahacıların hücuma geçmeleri (Aralık 1793 - Ocak 1794).

Danton, Ekim 1793 te, Paris'ten ayrılmıştı; daha geçen yaz tekrar evlendiği için, Arcis-sur-Aube nahiyesinde dinleniyordu. Courtois tarafından telâşa verilen Danton, Basire ve Fabre d'Eglantine gibi dostlarını daha şimdi-

den lekeliyen Hindistan Kumpanyası işinin kendisine de dokunacağını hissederek, etekleri tutuşup, 30 Brumaire'-de (20 Kasım 1793 te) acele Paris'e döndü. Kendine bir yol arıyan mutedil muhalefet. Danton'un etrafında hemen şekillendi. Kamu Selâmet Komitesinin, hele Robespierre'in hıristiyan olmaktan çıkma hareketini durdurmak azmi, başlangıçta, manevraları kolaylaştırdı. İnkılâpçı Hükümet, «Aşırı gidenler» e karşı mücadelesinde, Danton'a dayandı, ama, müsamahacı taarruzun, aşırı gurup ötesinde, hükümetin inkılâpçı teşkilâtını yıkmağa ve Tethiş hareketine son vermeğe çalıştığına ilk önce dikkat etmedi, buna karşı tedbir almadı.

Danton tarafından idare edilen müsamahacı taarruz, ileri inkılâpçıların ok gibi fırladıkları noktaların hepsine yöneltildi. Danton, 2 Frimaire Yıl II de (22 Kasım 1793 te) din aleyhtarı «zulme» karşı çıktı ve «insan kanı dökmekte tutumlu» davranılmasını istedi. 6 Frimaire'de, din aleyhtarı maskeli gülünç oyunlar oynanmasına itiraz etti, «bu din aleyhtarı oyunlara bir set çekilmesi» üstünde ısrarla durdu, ve Komitelerden «yabancının rejimi devirme teşebbüsü denilen şey hakkında» bir rapor istedi. 11 Frimaire (1 Aralık 1793) günü, Danton daha ileri gitti. O gün Cambon kaymenin nakit para ile mübadelesini teklif etmişti. Halk inkılâpçıları bu tedbirin alınmasına taraftar oldukları gibi, Cordelier'ler de ayni gün bir arzuhal vererek, bu tedbirin alınmasını istemişlerdi. Danton bu teklife karşı çıktı, ve «mızraklar» tarafından görülen işin sona erdiğini bildirdi:

> «Şunu hatırlatalım ki, rejimler mızrakla devrilirse de, toplum binası aklın ve zekânın pergeli ile yapılabilir ve sağlamlaştırılabilir.»

13 Frimaire (3 Aralık 1793) günü, Jacobin'lerde şiddetli hücumlara uğrıyan Danton, «inkılâpçı gücü kuvveti

hiç bir zaman parçalamak» niyetinde olmadığını kabul etti, kendini savunmak zorunda kaldı; Dağlılar arasındaki birliği muhafaza etmek kaygısında olan Robespierre tarafından desteklendi. Robespierre'e göre, «istibdadın davası gibi, vatanseverlerin davası da bir ve tektir, vatandaşların hepsi birbirlerile tesanüt halindedirler!»

«İhtiyar Cordelier» gazetesi tarafından girişilen mücadele, dantoncu hücuma büyük bir kuvvet kazandırdı, ve hükümetin güttüğü bütün siyaseti de işe karıştırdı. Büyük gazeteci, ama, beceriksiz bir siyaset adamı olan Camille Desmoulins yeni gazetesini 15 Frimaire Yıl II de (5 Aralık 1793 te) çıkardı. Birinci sayfada: «Ey, William Pitt, dehan önünde hürmetle eğilirim!» sözleri vardı. Camille Desmoulins'e göre, ileri inkılâpçıların hepsi William Pitt'in adamlarıydı. Gazetenin 20 Frimaire (10 Aralık) tarihli ikinci sayısında, Camille Desmoulins hıristiyan olmaktan çıkma hareketinin sorumlusu Anacharsis Cloots'a karşı şiddetli bir hücuma girişmişti, ama, Paris Komünü savcısı Chaumette'i de bu işte ona ortak etmişti: «Anacharsis ile Anaxagoras, aklın başarı kazanmasına yardım ettiklerini sanacaklar, ama, gerçekte İnkılâp düşmanlığının ekmeğine yağ sürmüş olacaklardır». 25 Frimaire (15 Aralık) günü, «İhtiyar Cordelier» nin üçüncü sayısı çıktı. Bunda, hem bütün Tethiş sistemi, hem de İnkılâpçı Hükümetin kendisi ittiham ediliyordu. Lâtin tarihçisi Tacitius'tan intihalde bulunan Camille Desmoulins, ilk Roma imparatorlarının işledikleri cinayetleri anlatıp, tethişçi bastırma eylemini mahkûm etmişti:

> «Cumhuriyeti yerleştirmek için, Kamu Selâmet Komitesi, bir süre, müstebitlerin hukuk ilmine muhtaç olduğunu sandı.»

Gazetenin bu sayısı pek büyük bir rağbet gördü, İnkılâp düşmanlarının umutlarını tekrar tazeledi, Tethiş hareketinden endişe edenlerin hepsini de müsamahacı

gurubun peşinden sürükledi. Robespierre'in o zamana kadar kendilerine karşı gösterdiği iyi niyetli tarafsızlıktan cesaret alan Müsamahacılar, daha da ileri gittiler. Komiteyi tamamile aldatmış olan Fabre d'Eglantine, 27 Frimaire Yıl II (17 Aralık 1793) günü, Convention Meclisinde ileri inkılâpçıların şeflerinden en gözde olan ikisini suçladı. Suçlanan bu iki şef, Millî Savunma bakanlığı genel sekreteri Vincent (ama, onu vesile edip, Millî Savunma bakanı Bouchotte) ile İnkılâp ordusunun generali Ronsin idi. Meclis bunların yakalanmasına karar verdi. Tethiş hareketi şimdi de kendi yapıcılarının aleyhine mi döndürülecek?.. Hükûmet Komitelerine danışılmamıştı; yapılan manevra bu komitelerin otoritesini sarsmak hedefini güdüyordu. Lyon'dan gelen (ve «Tethiş saltanatı yerini muhabbetin saltanatına bırakmalı» dileğinde bulunan) heyete, ve önemli bir kadınlar temsilci heyetine cevap olarak, Convention Meclisi, 30 Frimaire'de (20 Aralıkta) hapis edilme işlerini incelemek ve haksız olarak hapis edilen mahpusları serbest bırakmak üzre bir Adalet Komitesi kurulmasına karar verdi.

Bununla beraber, Frimaire sonunda rüzgâr döndü, 29 Frimaire'de (19 Aralıkta) Delaunay'nin mühürlenen evrakı arasında Hindistan Kumpanyasının tasfiyesine ait sahte kararnamenin (kendi verdiği tasarının aksi olan bir metn altında Fabre d'Eglantine'in imzasını taşıyan orijinal nushasının) bulunması dantonculari kötü duruma düşürdü. Dahası var: İleri vatanseverler karşı hücuma geçtiler. Olayı haber alıp telâşa düşen Collot d'Herbois, Kurtarılmış Şehirden (Lyon'dan) acele döndü. 1 Nivôse'da (21 Aralıkta), Collot d'Herbois, etrafını alan kalabalık halk ile Chalier'nin kesik başını ve yakılmış cesedinin küllerini taşıyan Lyon'lu halk inkılâpçılarının temsilci heyeti ortasında Bastille'den Tuilerie'ye geldi, ve Convention Meclisi önünde Cumhuriyetin karşılaştığı tehlike sebebile, Lyon'daki isyanı bastırmak için alınan tedbirlerin doğru ve yerinde olduğunu izah etti. Meclis de bu izahı kabul etti. Collot d'Herbois, o günün akşamı,

Ronsin'in gösterdiği çabayı öğerek, Jacobin'lerin gösterdikleri yumuşaklığı yerdi, bunlara kendi fikirlerini kabul ettirerek, isyanı bastırma harekâtı sırasında kurban gidenler lehinde gösterilen sahte hassasiyete karşı çıktı, dedi ki:

> «Vatanseverlerin yürekleri kan ağlarken, hürriyet düşmanlarının cesetleri üstünde ağlamak için dökecek gözyaşı bulanlar kimlerdir?»

Kamu Selâmet Komitesi, Müsamahacıların hücumuna karşı takındığı iyi niyetli tarafsızlık tutumundan vazgeçti. 3 Nivôse (23 Aralık) günü, Robespierre, Jacobinler'de partiler üstünde bir tavır takındı.

Fesatçı siyaset güden grupların vilâyetlerde giriştikleri mücadele hükümet dengesini bayağı tehdit etmekteydi. Hıristiyan olmaktan çıkma hareketinin durdurulmasındanberi, İnkılâpçı Hükümet ile halk hareketi arasındaki münasebetlerin kesilmesi, bir çok yerlerde siyasî gidişin değişmesine sebep oldu. Görev halindeki temsilcilerin çoğu halk inkılâpçılarile münasebetlerini kestiler, bastırma hareketini «aşırı gidenler» aleyhine döndürdüler. Şüpheli kimseleri serbest bıraktılar. Meselâ, Sedan'da, Lille'de, Orléans'da, Blois'da, Lyon'da, Gard'da bir çok kimseler serbest bırakıldığı halde, Orléans'da Taboureau adlı bir «öfkeli» hapsedildi, Lyon'da Fouché şimdi Chalier'nin dostlarına darbeler indiriyordu; Bordeaux'da bulunan Tallien, yaptığı ihtikârları örtbas için, «aşırı gidenleri» ittiham ediyordu. Gard'da bulunan Boisset ise, Nîmes şehrinin vatansever belediye başkanı Courbis'yi azletti. Her yerde çıkan anlaşmazlıklar mutediller ile aşırıları birbirlerine düşürüyor, görev halindeki temsilciler, bu anlaşmazlıklarda hakemlik edeceklerine, taraf tutuyorlardı. Tehlikenin ne olduğunu iyice anlıyan Kamu

Selâmet Komitesi, hakem durumunu sağlamlaştırmak için, işe karıştı.

«İhtiyar Cordelier» gazetesinin 4 Nivôse'da (24 Aralıkta) çıkan 4 üncü sayısına, Robespierre, «İnkılâpçı Hükümetin prensipleri» hakkındaki raporu ile cevap verdi. Ayni gazetenin 5 inci sayısında ise, Camille Desmoulins şöyle yazmıştı: «Gökten inen bu hürriyet ne Opera'daki bir peri kızı, ne bir kızıl kalpak, ne bir kirli gömlek, ne de paçavradır. Hürriyet saadettir, akıldır, eşitliktir, adalettir.» Camille Desmoulins, «bir "Merhamet Komiteniz" olsaydı, hürriyet muhakkak ki sağlamlaşacak ve Avrupa da yenilecekti» diyerek, «şüpheli kimse adını verdiğiniz bu iki yüz bin vatandaş»ın hapisten çıkarılmalarını hürriyet adına istemişti. 5 Nivôse'da (25 Aralıkta) Robespierre, Tethiş hareketinin savaş sebebile haklı ve yerinde olduğunu anlattı. Convention Meclisinde İnkılâpçı Hükümetin nazariyesinin bir taslağını çizdi; Meşrutiyetçi (Anayasaya bağlı) hükümetin hedefi Cumhuriyeti «muhafaza etmek» olduğuna göre, İnkılâpçı Hükümetin hedefi de Cumhuriyeti «kurmaktı»:

> «İnkılâp, hürriyetin düşmanlarına karşı savaşıdır, meşrutiyet de zaferi kazanmış ve huzur içindeki hürriyet rejimidir.»

İnkılâpçı Hükümet savaş içinde bulunduğundan, «fevkalâde bir faaliyet» göstermek ihtiyacındadır:

> «Vatandaşları her türlü millî korunma altına almak boynuna borç olduğu gibi, halk düşmanlarına ölüm saçmak da boynuna borçtur.»

Bir hakem tavrı takınan Robespierre, karışıklık çıkaran aşırı her iki fesatçı gurubu da mahkûm etmişti:

> «İnkılâpçı Hükümet zaaf ve cesaret, tem-

kin ve itidal siyaseti ile aşırılık gibi iki tehlike arasında yol almaktadır; bekâret karşısında iktidarsızlık ne ise, temkin ve itidal karşısında temkin ve itidal siyaseti de odur; sıhhat karşısında karında su toplanması ne ise, enerji karşısında aşırılık da odur.»

Billaud-Varenne 30 Frimaire'de kurulan «Adalet Komitesi»ni kaldırtınca, Müsamahacıların giriştikleri taarruzun başarısızlığa uğradığı 6 Nivôse'da (26 Aralıkta) belli olmağa başlamıştı. Kamu Selâmet Komitesi, birbirileriyle boşu boşuna dövüşen iki gurup arasındaki tarafsız tutumunu bir süre daha muhafaza etmeğe çalıştı. 16 Nivôse Yıl II de (5 Ocak 1794 te) «İhtiyar Cordelier» gazetesinin 5 inci sayısı çıktı. Camille Desmoulins, burada, «Père Duchesne» gazetesi için Bouchotte tarafından idare edilen Millî Savunma Bakanlığından para almakla ittiham edilen Hébert'e şiddetle hücum etmişti. Ama, «İhtiyar Cordelier» gazetesi 18 Nivôse'da (7 Ocakta) Jacobin'ler Kulübünde suçlandı; Robespierre, Camille Desmoulins'i güzelce payladı, ve sonunda gazete nüshalarının yakılmasını istedi. Camille Desmoulins ise: «Yakmak, cevap vermek değildir» diye cevap verdi. Robespierre, ertesi gün, İnkılâpçı Hükümeti tehdit eden, ama, kendi aralarında «bir ormandaki haydutlar gibi» anlaşan her iki gurubu tekrar ittiham etti. Oysa, Hindistan Kumpanyasının tasfiyesi hakkındaki kararnamenin kendi elile ve kurşun kalemle düzeltilmiş taslağının bulunmasile kesin olarak lekelenen Fabre d'Eglantine Jacobin'lerde o gün Robespierre tarafından ittiham edilmişti. Fabre d'Eglantine 23 - 24 Nivôse (12 - 13 Ocak) gecesi yakalandı. Ertesi gün, Danton, dostu lehinde müdahalede bulundu. Billaud-Varenne: «Fabre d'Eglantine'in yanında yer alanın, bu adam tarafından hâlâ aldatılanın vay haline!» diye bağırdı. Müsamahacıların giriştikleri taarruz tam bir başarısızlığa uğramıştı. İş bu kadarla da kalmadı; bunların çoğu lekelenmiş olduklarından, çok geçmeden, ha-

sımlarının kendilerine mukabele etmeleri tehdidi ile karşılaştılar.

3. Öfkelilerin karşı hücuma geçmeleri (Şubat 1794).

Hükümetin, hıristiyan olmaktan çıkma hareketini reddetmesi yüzünden, önce ne yapacağını şaşıran, bazı aşırı yabancılarla tehlikeli işlere giriştiklerinden ötürü lekelenen, Fabre d'Eglantine tarafından çevrilen bazı entirikaların kurbanı olan Öfkeliler içindeki «en aşırı» gurup, Müsamahacıların hücumlarından bir an kurtulunca, eski nüfuzunu tekrar kazandı. Bu gurup Millî Savunma bakanlığı genel sekreteri Vincent ile general Ronsin'in durmadan serbest bırakılmalarını istiyen Cordelier'ler kulübünü peşinden sürükledi. Bu gurubun kalelerinden biri Vincent'nın «hakikî vatanseverler» ile doldurduğu Millî Savunma bakanlığı bürolarıydı. Hébert vasıtasile Paris Komününde, Momoro vasıtasile de Vilâyette nüfuzu vardı. Öfkeliler bütün çabalarını hapsedilen vatanseverlerin serbest bırakılması, Tethiş hareketinin hızlandırılması, güdümlü iktisadın kuvvetlendirilmesi üstünde toplamışlardı.

Vincent ile Ronsin lehinde girişilen mücadele Cordelier'ler tarafından büyük bir ısrarla yürütüldü. Bu mücadele halk derneklerinde ve Paris (seçim çevresi) şubelerinde bir tahrikât teması haline geldi. Cordelier'ler, 12 Pluviôse Yıl II de (31 Ocak 1794 te), zulüm yapıldığını bildirip, kulüpte asılı duran Haklar Bildirisi levhasını bir örtü ile örttüler. Bu zımnî tehdit, aleyhte hiç bir delil bulunmaması, mutedillerin etkisini dengelemek için Hükümet Komitelerinin ileri vatanseverlere bazı tavizler vermek zorunda kalmaları, Vincent ile Ronsin'in 14 Pluviôse'da (2 Şubatta) serbest bırakılmalarının sebebini izah eder.

Tethiş hareketinin hızlandırılması uğrunda girişilen

mücadele bundan kuvvet buldu. Bu ilk başarıdan cesaret alan, hapisten mutlaka öcünü almak hırsı ile çıkan Vincent tarafından kışkırtılan Cordelier'ler, «yeni mutedilleri» gittikçe artan bir şiddetle ittiham ettiler: «Vatanseverlere zulüm edenlerin» cezalandırılmalarını, «Bataklık'tan (Ova'dan) arta kalmış kirli ve ahlaksız kimselerin mahvedilmesini» istediler. Tethişçi mücadelenin hedefi, özellikle, 2 Haziran 1793 hareketi aleyhinde protestoda bulunan 75 milletvekiliydi. Hapsedilen bu milletvekilleri Robespierre tarafından korunup, İnkılâp mahkemesine verilmemişlerdi. 1792 ilkbaharında, mutedil arzuhalleri imzalıyan Sekiz-Binler ile Yirmi-Binler de ittiham edilmişlerdi. 24 Pluviôse'da (12 Şubatta), Hébert, Cordelier'ler kulübünde, şöyle haykırdı: «Bütün bu güruh mutlaka devrilmelidir.» 2 Ventôse'da (20 Şubat 1794 te), Cordelier'ler, Marat'nın gazetesini çıkarmak işini tekrar ele aldılar: Bu gazetede «halkı aldatan hainlerin, halkın ahlâkını bozmak ya da halkı baştan çıkarmak istiyecek (ortalığı karıştıran) fesatçı gurupların ve tahakküm heveslilerinin» ne olduklarını ortaya dökeceklerdi.

İktisadî durum bütün kış kötüleşmekten geri kalmadığı için, güdümlü iktisadın kuvvetlendirilmesi uğrunda girişilen mücadele, halkçı çevrelerde son derece müsait karşılandı. En çok fiyat rejiminin kabulü, güçlükleri pek ortadan kaldırmamıştı. Artık ekmek bulunuyorsa da, yenmiyecek kadar kötüydü. Bakkaliye mahsulleri ya bulunmuyordu, ya da bulunsa bile ateş pahasıydı. Bu mahsullerin satışında en çok fiyat kanununu çiğniyenlerin ceza filân gördükleri yoktu. Pluviôse ayından itibaren patlak veren şiddetli bir et buhranı halkın hoşnutsuzluğunu en son haddine vardırdı. Onun için, siyasî plânda tavsamış olan haklı istekler ve davalar hareketi, yiyecek konusunda bütün canlılığı ile devam etti. İktisadî hayatı kontrol eden teşekküllerin kurulmasına rağmen, halk zihniyetinin niteliğini teşkil eden tüccar ve esnaf düşmanlığı kuvvetlenmekten geri kalmadı. Bu buhranın acısını

en çok iki sosyal kategori çekmişti. Bunlar da, savaş ihtiyaçlarile münasebeti olmıyan zanaat sahibi zanaatçılar ile gündelikçilerdi. Her iki kategori de şiddet ve gittikçe artan bir baskı hareketinin bolluğa kavuşturacak bir çare olduğu düşüncesindeydi. Hébert, yayınladığı gazetelerde, bir ara tavsamış olan tethişçi zihniyeti tekrar canlandırmağa yardım etti. «Pére Duchesne» gazetesinin 345 inci sayısında büyük takririni sundu. Bunda deniyordu ki:

> «Halk inkılâpçılarına köpek muamelesi edip, ellerine kemirilecek birer kemik parçası tutuşturan kasaplar da, Pont-Neuf köprüsü altında şaraba Sen nehri suyu karıştıran şarap tacirleri de, tıpkı halk inkılâpçıları düşmanları gibi, giyotinle idam edilmelidir.»

Bir halk hareketi fikri şekillendi. Yiyecek buhranı halk inkılâpçılarını tekrar harekete getirmek tehlikesini ortaya atmıştı.

Müsamahacıların giriştikleri hücumlarla bir ara sürüklenen Kamu Selâmet Komitesi, bu sırada, itidal ile aşırılık arası tavrını tekrar takınmış bulunuyordu. Ama, bu birbirine zıt iki eğilim arasında denge noktasını nerede bulmalı? Robespierre, erdeme, bu olmazsa, Tethişe başvurmaktan başka çare göremiyordu. 17 Pluviôse Yıl II de (5 Şubat 1794 te) verdiği «Convention'a kılavuzluk edecek siyasî ahlâk prensipleri» hakkındaki raporunda düşüncelerini şöyle izah etti:

> «Halkçı hükümetin barış zamanındaki dayanağı erdem olduğu gibi, İnkılâp zamanındaki halkçı hükümetin dayanağı da hem erdem, hem de tethiştir: Tethiş olmayınca, erdem bir felâket olur; erdem olmayınca da

tethiş güçsüzdür. Tethiş acele, sert, bükülmez adaletten başka bir şey değildir; şu halde, erdemin canlı şeklidir; demokrasinin özel bir prensibi olmaktan çok, vatanın acele ihtiyaçlarına uygulanan genel bir prensiptir.»

Erdem, şahsi menfaat gütmemektir, kamunun menfaatına bağlılıktır, gerektiğinde, kendini feda etme zihniyetidir. Robespierre bu medenî erdemi bir takım siyasî kurumlarla, kanunî ve hukukî garantilerle desteklemek ve kuvvetlendirmek istiyordu. Tethişe gelince, Kamu Selâmet Komitesi bunu inkılâpçı meşruluğun sınırları içinde mutedil hale getirmek, ama bir idare vasıtası olarak muhafaza etmek düşüncesindeydi.

Yiyecek buhranı, kış sonlarında, birden şiddetlendi; Paris'te durum iyiden iyiye kötüleşti. Bir halk hareketinin patlak vermesi ihtimalleri belirdi. Böyle bir hareket İnkılâpçı Hükümeti tekrar tartışma konusu haline getirebilirdi.

4. Ventôse buhranı ve fesatçı siyaset taraftarı gurupların düşmesi (Mart - Nisan 1794).

Buhran, Yıl II kışında kendini iyiden iyiye gösterdi. Sosyal ve siyasî tekâmülün İnkılâpçı Hükümetin kurulmasındanberi beliren çizgileri sertleşti: Halk hareketi ile İnkılâpçı Hükümet arasındaki münasebetler meselesi Ventôse buhranına bütün keskinliği ile manasını verdi.

Önce sosyal buhranı ele alalım. Narh koymanın, tanzimin ve iktisadı tam yetki ile idare etmenin, Paris halkını tatmin eden bir iaşe sağlayamıyacağı iyice anlaşılmıştı. Halk inkılâpçılarının maddî geçimi iyice sarsılmıştı. Kıtlık ile hayat pahalılığı etkilerini birleştirmişti. Ücretler artmıştı, ama, çoğu zaman, bu artış fiyat yükselişlerini karşılamıyordu. Evvelce fırıncı dükkânları önünde görülen kuyruklar, şimdi kasap dükkânları önünde de

görülmeğe başlamıştı. Herkes daha sabahın saat üçünde bu dükkânlar önünde birikiyor, itişip kakışıyor, dövüşenler oluyordu. Çiftlik mahsulleri bulunmıyan Halles'de de kavgalar çıkıyordu. Çok sıkıntı çeken ücretli işçiler bir takım haklar iddia ediyor, yapı işçileri ücretlerin arttırılmasını istiyorlardı. Silâh imalâthanelerindeki karışıklıklar bütün Ventôse ayında sürüp gitti. Yiyecek buhranı tethişçi zihniyeti iyice kamçıladı. 8 Ventôse (26 Şubat) günü, bir kadın Droits-de-l'homme halk derneğinde şöyle haykırdı: «Bütün bu aristokratlara ne ihtiyacımız var? Halkı aç bırakan bu hainlerin hepsi hâlâ giyotinle idam edilmiyecekler mi?»

Şimdi de sıra siyasî buhranda. Millî savunmanın gerekleri ve iktidar hakkındaki kendi Jacobin görüşü, İnkılâpçı Hükümeti gittikçe halk teşkilâtlarının pasif itaatını sağlamağa, demokrasinin halkçı uygulamalarını gittikçe burjuva ölçüsüne uydurmağa sürüklemişti. Bu tutum, halk inkılâpçılarının inkılâpçı davranışlarına zarar vermişti. Paris (seçim çevresi) şubelerinin ve halk derneklerinin faaliyeti («Jacobin süvarileri» silâhlandırmak, güherçele toplamak, asker çocuklarına ve ailelerine yardım etmek gibi) savaş çabalarına saptırılıp, genel siyaset meselelerinden uzaklaştırıldı. Temel teşkilâtlar şimdi hükümetin emrinde bulunan inkılâpçı şube komiteleri tarafından yavaş yavaş avuç içine alındı. Bu da bir çok olaylara, türlü anlaşmazlıklara yol açtı. Mutediller, propagandalarına tekrar başlayıp, karışıklığı daha da arttırmakta bunlardan faydalandılar. Mücadeleciler bunun farkına varmışlardı. 4 Nivôse'da (22 Şubatta), L'Homme-Armé halk derneğinde konuşan bir hatip şöyle demişti: «Eğer inkılâpçı hareketi bir ancık olsun kaybederseniz, vatanseverlerle helâllaşın, âkibetleri yakın demektir.»

Ventôse Yıl II buhranı, «1789 vatanseverleri» ile «1793 vatanseverleri» arasındaki zıtlığı iyice meydana çıkardı. Zaten, bu zıtlık da, halk inkılâpçıları ile Jacobin'ler ya

da Dağlılar arasındaki, siyasî hayata ve sosyal teşkilâta dair halkçı görüşler ile burjuvazinin, hattâ Jacobin burjuvazinin bu konudaki görüşleri arasındaki ortadan kaldırılması imkânsız muhalefetin bir yankısıydı. Bu buhranın derinliklerinde «yeni mutediller» ile «azimli vatanseverler» arasındaki, şahsî hınçlarla da şiddetlenen, muhalefet iyice kızıştı. Vincent ve Ronsin taraftarları daha yatışmamışlardı. Lyon'dan döneliberi ikiye ayrılan vatanseverlerin yine iyi geçinmelerini sağlıyacağım diye boşu boşuna yırtınıp duran Collot d'Herbois, 8 Ventôse'da (26 Şubatta) Cordelier'ler ile Jacobin'leri barıştırmağa çalıştı. 9 Ventôse'da, Cordelier'ler «Convention Meclisindeki hainler» in, hele Camille Desmoulins'in yakalanmasını bir kere daha istediler. İleri muhalefet ile halk hoşnutsuzluğunun birleşmesi, İnkılâpçı Hükümet için çok ciddî bir tehlike teşkil etmekteydi. Hükümet, cesurca alınmış sosyal tedbirlerle, bu tehlikeyi önlemek istedi.

Ventôse Yıl II de çıkarılan kararnameler işte bu kaygılara cevap verdi. Convention Meclisi daha 13 Pluviôse'da (1 Şubatta) on milyon liralık bir yardımı kabul etmişti; 3 Ventôse'da, Barère yeni genel en çok fiyat rejimi teklifini sundu. Ventôse kararnameleri daha da ileri gitti. 8 Ventôse'da (26 Şubat 1794 te), Saint-Just, hapsedilen kimseler hakkındaki raporunun hemen ardından, şüpheli kimselere ait malların haczedilmesi kararını verdirdi. 13 Ventôse'da (3 Martta) çıkarılan ikinci bir kararname Kamu Selâmet Komitesini «Cumhuriyet düşmanlarının mallarile bütün yoksullara tazminat vermenin çareleri hakkında» bir rapor vermekle görevlendirdi. Saint-Just demişti ki:

> «Olayların gidişi, bizi belki hiç aklımızdan geçmiyen bir takım sonuçlara götürdü. Bolluk ve zenginlik oldukça kalabalık olan İnkılâp düşmanlarının elindedir; ihtiyaç, çalışan halkı kendi düşmanlarına tâbi kılmak-

> tadır. Medenî münasebetlerin sonu hükümet şekline aykırı sonuçlara varacak olursa, o takdirde imparatorluğun yaşıyabileceğini tasavvur edebilir misiniz?»

Saint-Just, sözlerine şunu da eklemişti:

> «Yoksullar ve bahtsızlar yeryüzünün güçleridir. Kendilerini yüzüstü bırakan hükümetlerle birer efendi gibi konuşmak haklarıdır.»

Saint-Just, ikinci raporunu Eski Rejimin kırallarına meydan okuyan şu sözlerle bitirmişti: «Saadet, Avrupa'da yeni olan bir fikirdir.»

Yine de öyleyken, Ventôse kararnamelerinin şumulü pek büyütülmemelidir. Saint-Just'ün «hattâ hoşnut etmek istediği kimseler tarafından bile anlaşılmamasına, bunların kendisine uymamalarına» Albert Mathiez hayret eder. Oysa, Saint-Just ile İnkılâpçı Hükümetin anlaşıldıkları su götürmez bir gerçektir. «İnkılâp düşmanlarının Cumhuriyette hiç bir hakları yoktur; bunların malları Cumhuriyeti hayatlarını tehlikeye atarak savunan vatanseverlere tazminat olarak vermekte kullanılmalı» gibi fikirler halk inkılâpçıları arasında ötedenberi yayılmış ve daha 1793 ilkbaharında ifade edilmiş fikirlerdir. Onun için, Ventôse kararnamelerinin istisna teşkil eden bir niteliği yoktu. Saint-Just'ün vardığı sonuçlar «Hébert'ciliğin müphem emellerinden sosyal bir program çıkarmak üzre girişilmiş harikulâde bir teşebbüs» teşkil eder, diyen Albert Mathiez'nin bu düşüncesine de uyulamaz.

Halk inkılâpçıları ile ileri vatanseverlerin bu konuda ötedenberi ifade edilmiş daha köklü bir programı vardı. Öte yandan, şüpheli kimselerin mallarını haczetmek ve bu malları yoksul vatanseverlere tazminat olarak vermek tasarısı, halkın haklı isteklerine cevap vermiş ve bu se-

beple iyi karşılanmışsa da, etkileri ancak uzun vadede kendini duyuracak bu tedbirler o günün gereklerine uygun düşmemiş, yiyecek buhranına hiç bir çare bulunamamıştı. Saint-Just ile Robespierre'in samimi olduklarından şüphe etmemekle beraber, Ventôse kararnameleri, ilerlemiş olan propagandayı önlemek için, taktik gereği yapılmış bir manevra ölçüsünde anlaşılmalıdır. Yapılan bu manevra başarısızlığa uğradı. İnkılâpçı Hükümet ne iktisadî alanda halk inkılâpçılarının iaşesini sağlıyacak, ne de siyasî plânda mutedillerin davranışlarından doğan tehdidi bertaraf edecek bir şey yaptığından, Ventôse ayı ortalarına doğru buhran son derece şiddetli hale geldi.

Ventôse buhranının şiddeti, halk çevrelerinde esnaf ve zenginler aleyhindeki tethişçi sözlerle, fesatçı bildirilerle, isyan homurtularile kendini gösterdi. Bu isyan homurtuları Hükümet Komitelerini uyarmasına karşılık, Cordelier'lerde boş bir takım hayaller uyandırdı ve bunları, hasımlarından kurtulmak için, kesin sonuç verecek sandıkları bir eyleme sürükledi. Baskılarını arttırmak suretiyle, kesin olarak başarı kazanacaklarına hükmettiler. Hébert «Pére Duchesne» gazetesinde yeni «Oyalayıcılar» gurubunu, yani Robespierre taraftarlarını ittiham etti. Gazetenin 350 inci sayısındaki yazısında «kutsal giyotine, bütün madenleri altına çeviriverecek sihirli taşa» bakar gibi bakmaktadır. Hükümetin fesatçı siyaset taraftarı guruplar arasındaki denge siyasetini ittiham ederek, şunları yazmıştı:

> «Keçi ile lâhanayı bir arada bulundurmayı istemek, hürriyet aleyhinde suikast teşebbüslerine girişmiş hainleri kurtarmak boşunadır. «Oyalayıcılar» istese de istemese de, adâlet yerini bulacaktır...»

Hébert iyice belli bir sosyal programı dile getirerek yazısına şu sözlerle son vermişti:

> «Bütün vatandaşlara iş bulunuz, ihtiyarlara ve sakat kimselere yardım ediniz, ve başladığınız eseri iyi bir şekilde tamamlamak için, bugünden tezi yok, milli eğitimi hemen bir düzene sokunuz.»

Oysa, bütün inkılâpçı hareketlerden alınan dersleri ihmal eden Cordelier'ler ne düşündükleri hareketi teşkilâtlandırmak, ne de temkin ve itidal siyasetinden çok yiyecek kıtlığına karşı hassas olan halk kitlelerile münasebet kurmak endişesini duydular.

Aşırı gidenlerin tasfiyesi, halkçı mücadelecileri ne yapacağını bilemez hale getiren, İnkılâpçı Hükümetten biraz daha sıyıran ve hızla geçip giden bir facia teşkil etti. İnkılâp ordusu generali Ronsin, 12 Ventôse günü, Cordelier'ler kulübünde isyanın zorunlu olduğunu ilân etti. 14 Ventôse (4 Mart 1794) günü de İnsan hakları Bildirisi levhası örtüldü. Millî Savunma bakanlığı genel sekreteri Vincent «yıkıcı bir temkin ve itidal sistemi kurmak için birbirlerile sözleşmiş görünenleri» ittiham etti. Carrier, vatanseverlere zulüm edilmesinden, isyan etmek, «kutsal bir isyan» a gitmek sonucunu çıkardı. Hébert tekrar söz aldı: «Evet, isyana gitmeli. Zâlimleri ölüm cezasına çarptıracak işareti vermekte Cordelier'ler hiç bir zaman en sona kalmamalıdırlar» dedi.

Anlaşılan, Cordelier'ler mutedilleri hedef tuttuğu gibi, İnkılâpçı Hükümeti ve siyasetini de hedef tutan bir kitle gösterisi yapmaktan başka bir şey düşünmemişlerdi. 17 Ventôse'da (7 Martta), Collot d'Herbois, Jacobin'ler ile Cordelier'leri barıştıracağım diye boşuna uğraştı, faydası olmadı. Ronsin buna yaptığı sert ve şiddetli bir konuşma ile cevap verdi, «yeni fesatçı siyaset taraftarları»nın en ateşli vatanseverlere zulüm etmelerine vesile veren "aşırı inkılâpçı"» sözünü kullandığından ötürü Robespierre'i sorumlu tuttu, «mutedillerin, düzenbazların,

haris emeller besliyenlerin, hainlerin en kısa zamanda yok edilmelerini» ısrarla istedi.

Cordelier'ler ile Jacobin'ler, halk hareketi ile İnkılâpçı Hükümet arasındaki muhalefetin ötesinde iki siyaset yüz yüze gelmişti; bu iki siyaset, mukavemet ve hareketti. Azimli vatanseverler hareketi seçmişlerdi. Onlarca, halk inkılâpçılarını İnkılâba bağlamak suretiyle İnkılâbı selâmete erdirebilecek tek şey hareketti. Hébert, gazetesinin son sayısında: «Geriye atılacak bir tek adım, Cumhuriyeti mahveder» diye yazmıştı. Halk İnkılâpçılarının kurulmasına yardım ettikleri o Halk Cumhuriyeti söz konusu olunca, Hébert haklıydı. Burjuva ve muhafazakâr bir Cumhuriyet kurmak idealini besliyen mutedîller için ise, ileri atılacak bir adım felâketti.

Cordelier gurubunun giriştiği taarruz Ventôse ayı ortalarından itibaren kendini gösterip, hükümet eyleminin dayandığı sosyal dengeyi tehlikeye düşürünce, Kamu Selâmet Komitesinin sabrı tükendi, 23 - 24 Ventôse (13 - 14 Mart 1794) gecesi belli başlı Cordelier idarecileri yakalandı, İnkılâp mahkemesine verildi. Dava, Cordelier gurubuna (Hébert, Ronsin, Vincent, Momoro), ileri vatanseverlere (İnkılâp süvari taburu kumandanı Mazuel, İaşe idaresinden dürüst ve namuslu Descombes), halk mücadelecilerine (Cordelier'ler kulübünden Ancard, Paris «seçim çevresi» Marat şubesinin istifçilik işlerine bakan komiseri alçakgönüllü Ducroquet), Cloots, banker Kock, Proli, Pereira, Desfieux, Dubuisson gibi yabancılara hizmet eden kimseleri de kattı. Hepsi de 4 Germinal Yıl II de (24 Mart 1794) te giyotinle idam edildi.

Bu facianın ardından sıra Müsamahacıların tasfiyesine geldi. Dantoncular, bir an, harekete geçme zamanı geldi sandılar. Ventôse ayının sonlarından itibaren baskılarını arttırdılar. «İhtiyar Cordelier» gazetesinin toplattırılan 7 nci sayısı Kamu Selâmet Komitesinin güttüğü siyaset aleyhinde ağır bir ittihamname yayınlamıştı. Oysa, Aşırı gidenleri uzun tereddütten sonra cezalandıran

Kamu Selâmet Komitesi, kendini taşkınlığa kaptırmak düşüncesinde değildi. Convention Meclisi, daha 28 Ventôse'da (18 Martta), Hindistan Kumpanyası meselesinde parmağı olan Fabre d'Eglantine, Basire, Chabot ve Delaunay gibi milletvekillerinin sanık olduklarına karar vermişti. Hébert ve arkadaşlarının şiddetle cezalandırılmalarından endişeye düşen, Genel Selâmet Komitesi tarafından da desteklenen Billaud-Varenne ile Collot d'Herbois, tereddüt içinde bulunan Robespierre'i sonunda kandırdılar. 9 - 10 Germinal (29 - 30 Mart) gecesi Danton, Camille Desmoulins, Delacroix ve Philippeaux yakalandılar. Robespierre'in 11 Germinal'de verdiği dokunaklı bir söylevden sonra, Convention Meclisi, ittihamnameyi tastik etti. Robespierre, söylevinin bir yerinde demişti ki:

> «Ben de Pétion'un dostuydum; ne idüğü belli olur olmaz, silkip attım; Roland'la da bir takım münasebetlerim vardı; ihanet etti, ben de onu ittiham ettim; Danton bunların yerini almak istiyor; o da artık gözümde bir vatan düşmanından başka bir şey değildir.»

Dava, dantoncu şeflere, rüşvet alan milletvekillerini, yabancıya hizmet eden kimseleri (Guzman ve Frey kardeşler), ihtikâr yapan başrahip d'Espagnac'ı, Danton'un dostu general Westermann'ı, en son, Hérault de Séchelles'i de kattı. Danton küstahlık etmeğe yeltenip, kendisini ittiham edenleri suçladı. Convention Meclisinin bir kararnamesi, millî adâlete hakaret edecek her sanığı mahkeme salonundan çıkarmak imkânını veriyordu. Mahkûmların hepsi de 16 Germinal Yıl II de (5 Nisan 1794 te) giyotinle idam edildi.

Mahpusları salıvermek maksadile girişilmiş «gizli bir teşebbüs», Paris Komünü savcısı Chaumette, Desmoulins ve Hébert'in dul karıları, general Dillon, vb. gibi karışık bir guruptan ibaret olan son muhalefet kalıntılarını

da tasfiye etmek için üçüncü bir dava açılmasına bahane teşkil etti. Bu guruptan olanların hepsi de 24 Germinal Yıl II de (13 Nisan 1794 te) giyotinle idam edildi.

Germinal faciası muhalefete şiddetli bir darbe indirmiş oldu. Cordelier gurubunun giriştiği maceracı teşebbüs, İnkılâpçı Hükümete daha teşekkülündenberi kendini belli eden tekâmülü hızlandırmak fırsatını verdi. Bu hükümet yakın tehlike karşısında halk inkılâpçılarile ittifaka razı olmuş, bu inkılâpçıları elde tutmak için bazı tavizler vermişse de, halk inkılâpçıları demokrasisinin hiç bir zaman ne sosyal hedeflerini, ne de siyasî metodlarını kabul etmişti. Yabancı ittifaka ve İnkılâp düşmanlığına karşı, ayni zamanda, bunların siyasî görüşlerine karşı girişilen mücadele, Hükümet Komiteleri için halk teşkilâtlarını kontrol etmeyi ve bunları burjuva İnkılâbının Jacobin kadrolarına katmayı meşru kılmıştı. Cordelier'lerin muhalefeti bu İnkılâbın dengesini bozmak tehdidini savurunca, İnkılâpçı Hükümet bastırma hareketine başvurdu. Ama, halk inkılâpçılarından büyük ilgi gören ve bu inkılâpçıların emellerini ifade eden «Père Duchesne» gazetesi ile Cordelier'lerin mahkûm edildiğini gören yine bu halk inkılâpçıları, İnkılâpçı Hükümetten şüpheye düştüler. Danton da boşu boşuna mahkûm edilmişti. Bu büyük davaların ardından gelen baskı, sınırlı da olsa, mücadelecilerde Paris (seçim çevresi) şubelerinin siyasî hayatını felce uğratan bir korku marazı doğurdu. İnkılâp makamları ile Paris (seçim çevresi) şubelerindeki halk inkılâpçıları arasındaki dolaysız ve kardeşçe münasebet kesilmiş oldu. Biraz sonra da Saint-Just: «İnkılâp donmuştur» diye yazdı. Germinal faciası, gerici Thermidor hareketinin başlangıcını teşkil eder.

II

Kamu Selâmet Komitesinin Jacobin diktatörlüğü

Fesatçı siyaset taraftarı gurupların tasfiyesinden Robespierre ve taraftarlarının düşmesine kadar, Germinal ayından Thermidor ayına kadar, İnkılâpçı Hükümetin diktatörlüğüne artık muhalefet edilmedi; şartların etkisiyle bazı değişiklikler olduysa da, bu hükümet belli bir istikrarı devam ettirdi. Merkezîleşme kuvvetlendi, Tethiş hızlandırıldı, temizlenen resmî makamlar itaat etti, Convention Meclisi bir çok şeyleri hiç tartışmadan kabul etti. Ama, İnkılâpçı Hükümetin dayandığı sosyal temel tehlikeli bir şekilde daralmıştı. 1793 yazında patlak veren buhran sırasında, Paris (seçim çevresi) şubelerindeki mücadeleciler kendi sosyal ve siyasî emellerine uygun gelen bir takım müstesna kurumları, meselâ, Temmuz ayında istifçilik işlerile uğraşacak komiserleri, Eylül ayında da İnkılâp ordusunu zorla kabul ettirmişlerdi. Halk inkılâpçıları sayesinde başarı kazanan Hükümet Komiteleri, kurumları düzene sokma ve inkılâpçı kuvvetleri birleştirme gibi büyük bir işe giriştiler. Ventôse buhranı ve Germinal davaları, bunların halk hareketinin muhtariyeti meselesini halletmelerine ve bu hareket tarafından ya zorla kabul ettirilmiş ya da kurulmuş kurumları tasfiye etmelerine imkân verdi. İnkılâp ordusu 7 Germinal Yıl II de (27 Mart 1794 te) terhis edildi, istifçiilk işlerile uğraşan komiserler 12 Germinal (1 Nisanda) kaldırıldı, Paris Komününde temizlik yapıldı, Paris (seçim çevresi) şubelerinin halk dernekleri kapatıldı. Halk hareketi Jacobin diktatörlüğü kadroları içine katıldı; ama, Komiteler «ortak eylem kuvveti» nde kazandıklarını güvenli destekte kaybettiler. İnkılâpçı Hükümet ile halk hareketi

arasındaki münasebetler Germinal ve Thermidor ayları arasında yavaş yavaş zayıfladı.

1. İnkılâpçı Hükümet.

İnkılâpçı Hükümetin geçen yazdanberi durmadan tekâmül eden teşkilâtı ve nitelikleri Nisan 1794 te ana çizgilerile tespit edildi. Kuruluş kanunu, 19 Vendemaire (10 Ekim) tarihli kararname, daha sonra da 14 Frimaire Yıl II (4 Aralık 1793) kararnamesi ile teşekkül etti. İnkılâpçı Hükümetin nazariyesi sık sık, ama özellikle, Saint-Just'ün 10 Ekim 1793 tarihli raporunda, Robespierre'in «İnkılâpçı Hükümetin prensipleri hakkında» adlı raporu (5 Nivôse Yıl II - 25 Aralık 1793) ile «Convention'a kılavuzluk eden siyasî ahlâk prensipleri hakkında» adlı raporunda (17 Pluviôse Yıl II - 5 Şubat 1794) yapıldı.

İnkılâpçı Hükümet bir savaş hükümetidir. Robespierre'e göre: «İnkılâp memleket içindeki düşmanlara karşı olduğu gibi, memleket dışındaki düşmanlara karşı da girişilmiş bir hürriyet savaşıdır. Bu savaşın hedefi Cumhuriyeti kurmaktır. Düşman yenilince, Anayasaya bağlı hükümete, «zaferi kazanan hürriyet ve huzur rejimi» ne dönülecek, ama, ancak o zaman dönülecektir. Savaş içinde bulunulduğu için, «İnkılâpçı Hükümetin fevkalâde bir faaliyet göstermeğe ihtiyacı vardır.», «yıldırım gibi hareket etmek», bütün mukavemetleri kırmak zorundadır: «Barış ile savaş, sıhhat ile hastalık ayni rejime tâbi» tutulamaz. İşte onun için, İnkılâpçı Hükümetin elinde «ortak eylem kuvveti», yani Tethiş hareketi vardır. Robespierre: «Kuvvet yalnız cinayeti korumak için mi yaratılmıştır?» diye sorar... İnkılâpçı Hükümet «halk düşmanlarına yalnız ölüm saçmalıdır». Ama, Tethiş hareketi yalnız Cumhuriyetin selâmeti için kullanılmıştır: «demokrat hükümetin ya da halk hükümetinin ana prensibi olan "erdem"», İnkılâpçı Hükümetin istibdada dönmemesinin garantisini teşkil eder. Bütün özel menfaatları genel menfaat içinde eriten şey, erdemdir. Yani erdem,

«vatan ve kanun sevgisidir», «yüce fedakârlıktır». Robespierre şu sonuca varıyor:

> «Fransız İnkılâbı sistemi içinde ahlâksız olan şey, siyaset dışı olan şeydir; ahlâk bozucu olan şey de, İnkılâp düşmanlığıdır.»

Böylelikle, İnkılâbın hedefi iyice belli olmuş oluyor:

> «Tabiatın dileklerini yerine getirmek, insanlığın talihini hakikat kılmak, felsefenin verdiği sözleri tutmak, cinayetin ve istibdadın uzun süren hâkimiyetini koruyanı affetmek istiyoruz. Bir zamanlar, yeryüzündeki hür halkların şan ve şerefini gölgeliyerek, köle memleketler arasında ün salan Fransa şimdi milletlere örnek olsun, zalimlerin yüreklerine korku salsın, zulüm görenleri avutsun, evrenin süsü olsun. Eserimizi kanımızla yazarken, bari evrensel saadet şafağının söktüğünü görebilseydik.» (17 Pluviôse Yıl II).

Convention Meclisi «Hükümete hamle veren biricik merkez» olmakta devam ediyor. Millî hâkimiyet Meclistedir, en yüksek yetkiye sahip olan odur, Komiteler idare görevini Meclisin kontrolü altında yerine getirirler, Meclisten çıkan kararnameleri uygularlar. Ama, Germinal faciasından sonra, yürütme gücü idare sisteminin en hâkim unsuru haline gelmiş, Meclis gerçekte yürütme gücüne tâbi olmuştur.

Yıl II de 21 i bulan Convention Meclisi Komiteleri, idarenin ve siyasetin türlü kısımlarını ya idare eder, ya da kontrol ederler. Aslında, siyasî iktidarı yürüten bunlardan yalnız ikisi, yani Hükümet Komiteleri denilen Kamu Selâmet Komitesi ile Genel Güvenlik Komitesidir.

Aydan aya seçilen Kamu Selâmet Komitesi, şimdi

on bir üyeden ibaret hale gelmiştir. Bu üyeler de şunlardır: Robespierre, Saint-Just ve Couthon, Billaud-Varenne ve Collot d'Herbois, Barère, Carnot, Prieur de la Côte d'Or ve Prieur de la Marne, Jeanbon Saint-André ve Lindet. «Yürütme gücünün merkezinde» Kamu Selâmet Komitesinin «sıkı teftişi altında» bulunan kurulmuş bütün idareler ve kamu hizmeti gören bütün memurlar vardır. Komite diplomasiyi, Topografya Bürosu vasıtasile savaşı, Silâh ve barut Komisyonu vasıtasile silâh imalâtını, İaşe Komisyonu vasıtasile memleketin iktisadını idare eder; yakalama emirleri verir ve Yıl II nin Floréal ayı sonlarında kurulan Polis Bürosu vasıtasile Genel Güvenlik Komitesinin yetkilerine tecavüz etmenin yolunu bulur. Lindet'nin iaşede, Prieur de la Côte d'Or'un silâh ve barut imalâtında uzmanlaşması gibi, Komitenin bazı üyeleri bazı konularda uzmanlaşmışlarsa da, siyasetin idaresinde ve savaşın sevk ve idaresinde birliktirler ve dayanışma halindedirler.

Geçici Yürütme Kurulunun altı bakanı, Carnot'nun Convention'a verdiği rapor üzerine, 12 Germinal Yıl II de (1 Nisan 1794 te) bunların yerini alan «On iki Yürütme Komisyonu», Kamu Selâmet Komitesine bağlıdır. Kamu Selâmet Komitesinin aday listesi üzerinden Meclisçe tâyin edilen Yürütme Komisyonları, Komiteye sıkı sıkıya bağlıdırlar. «Hükümetin düşüncesini kendi üstüne almak, alınacak tedbirleri Convention Meclisine teklif etmek suretile», Kamu Selâmet Komitesi hâkim rolünü muhafaza etmiş oluyor.

Aydan aya seçilen Genel Güvenlik Komitesi de daha sonraları istikrar kazandı. Üyeleri şunlardı: Amar, Moyse Bayle, ressam Louis David, Lebas, Louis du Bas-Rhin, Vadier, Voulland... 17 Eylül 1793 tarihli kanuna göre, «kişilerle, genel asayiş ve güvenlikle, içişlerile ilgili her şey» bu komitenin «özel teftişi» ne tâbi idi. Şüpheli kimseler hakkındaki kanunu uygulamakla görevli olan Genel Güvenlik Komitesi, polisi ve inkılâpçı adaleti yürüt-

mektedir, Tethiş hareketinin bakanlığıdır.

Vilâyetlerdeki idare teşkilâtı 14 Frimaire II'de çıkarılan kararname ile basitleştirilmiş, merkezileşme arttırılmıştı. Federal rejim taraftarı olmalarından şüphe edilen vilâyet idareleri yetkilerinin çoğunu kaybetmişlerdi; şimdi, yalnız vergi işlerile, bayındırlık işlerile, deniz kıyıları, limanlar, nehirlerde seyrü sefer, vb. gibi kamu işlerile uğraşmaktaydılar. İki esaslı idarî çevre, kazalar ile belediyelerdi. Bunlardan birincileri inkılâpçı kanunların, «Kamu Selâmet Komitesi ile Genel Güvenlik Komitesinin aldıkları tedbirlerin yürütülmesine gözcülük etmekle», ikincileri de bunların uygulanmasına gözcülük etmekle görevliydiler. Her on günde bir, belediyeler kazalara, kazalar da Hükümet Komitelerine faaliyetlerinin hesabını verirlerdi.

Her kaza idaresi yanında, her belediye yanında, kaldırılan kıral temsilci yerine, bir takım «millî temsilciler» vardı. Bunların görevleri «kanunların yürütülmesini istemek ve izlemek, bu yürütmede görülen ihmalleri, aykırılıkları haber vermek, göstermekti». Kazalardaki millî temsilciler «her on günde bir her iki Komiteye faaliyetlerinin hesabını vermek» zorundaydılar.

21 Mart 1793 te kurulup, 17 Eylül 1793 tarihli kanunla yeniden teşkilâtlandırılan eski gözcü komiteleri, şimdiki inkılâpçı komiteler şüpheli kimseler hakkındaki kanunu yürütme organlarıdır. Her belediyede ya da büyük şehirlerde her belediye şubesinde birer komite olmak üzere (köylerin hiç bir zaman komiteleri olmamıştı), on iki üyeden teşekkül eden inkılâpçı komitelerin temelinde polis yetkileri vardı, şüpheli kimselerin listelerini hazırlarlar, evlere girebilirler ve yakalama işlemlerine girişebilirlerdi. İnkılâpçı komiteler her on günde bir, Genel Güvenlik Komitesine faaliyetlerinin hesabını vermek zorundaydılar.

Kulüpler ve halk dernekleri inkılâpçı uyanıklıklarile hükümetin eylemini kuvvetlendirmektedirler.

Jacobin'ler kulübü bütün vilâyetlerde şubeler açmış, geniş bir şube şebekesi kurmuştu. Burjuvazinin orta tabakalarından gelmiş olup, çoğu millî mal edinmiş olan Jacobin'ler, Mukavemetin adamlarıydılar. Bir araya gelip bütün tehlikelere göğüs gererek 1789 da elde ettikleri siyasî ve sosyal kazançları muhafaza etmek düşüncesini besliyorlardı. Halk inkılâpçılarile işte bu maksatla ittifak kurmuşlardı. İktisadî hürriyetçilik taraftarı olduklarından, iktisadı tanzim ve narh koyma işini bir savaş tedbiri ve halkın haklı isteklerine verilmiş bir taviz olarak kabul ettiler. İnkılâp hareketi ve birbiri ardından gelen temizlik tedbirleri yüzünden Jacobin kulübü üyeleri biraz demokratlaştı. Orta sınıflardan gelen Jacobin'lerin nispeti 1789 - 1792 de % 62 iken, 1793 - 1794 te % 57 ye düştü, zanaatçı ve asker nispeti ayni yıllarda % 28 den % 32 ye, köylü nispeti de % 10 dan % 11 e çıktı.

Üyeleri daha çok halktan gelen kardeşlik dernekleri, halk inkılâpçılarını bir araya toplamıştı. Okul öğretmeni Dansard 2 Şubat 1790 da, Paris'te «Kadın erkek vatanseverler kardeşlik Derneğini» kurmuştu, bu derneğin merkezi de Saint-Honoré mahallesindeki Jacobin'ler manastırındaydı. Bundan sonra, Paris'te bu tip dernekler gelişti. Halktan olanlara kapılarını açan bu mahalle dernekleri 10 Ağustos 1793 ten sonra Paris'te pek çoğaldı. Convention Meclisi 9 Eylül 1793 te Paris (seçim çevresi) şube meclislerinin devamlı toplantılarını kaldırınca, halk mücadelecileri ya eskiden kurulmuş olan bu halk derneklerini şube dernekleri haline getirdiler, ya da yenilerini kurdular. Yeni tipteki bu «şube dernekleri» Paris halk hareketinin temel teşkilâtını vücuda getirdi. Mücadeleciler, bu dernekler aracılığı ile, şube siyasetini idare ediyor, idare makamlarını kontrol ediyor, belediye, hattâ hükûmet makamları üstünde baskı yapıyorlardı. Yıl II sonbaharından ilkbaharına kadar, Cumhuriyeti yoğun ve etkin bir şubeler şebekesi sardı. Fransa'da ne kadar

şube bulunduğunu tespit etmek zordur. Bir an İnkılâp düşmanlığı tehlikesile karşılaşan Güney-Doğuda sayıları özellikle pek kabarıktır: Vaucluse vilâyetindeki 154 nahiyede 139, Gard vilâyetindeki 382 nahiyede 132, Drôme'daki 355 nahiyede 258, Aşağı Alplerde 260 nahiyede 117 halk derneği vardı. Bu dernekler memleket içindeki düşmanı bozguna uğratmakta hâkim bir rol oynamışlardı.

Bununla beraber, hükümetin siyasetini ciddî bir şekilde destekliyen Jacobin'ler ve Jacobin şubeleri ile halk hareketinin İnkılâbın genel akışı içindeki muhtariyetini ifade eden şube dernekleri arasında çabucak bir zıtlık başgösterdi. Jacobin'lere dayanan Hükûmet Komiteleri, Germinal ayından sonra, inkılâpçı kuvvetleri birleştirmek için büyük bir çaba gösterdiler: «Ana Jacobin'ler derneği, kamu oyunun biricik merkezini» teşkil edecekti. Paris'teki şube dernekleri hükûmetin baskısı altında kapandı. Böylece, Yıl II nin Floréal ve Prairial aylarında 39 şube derneği ortadan kalktı. Hükûmet Komiteleri halk hareketinin çatısını parçaladı. Ama, kendine özgü emelleri ve kendi demokrasi uygulaması olup, o güne kadar muhtar olan bir hareketi Jacobin kadroları içine zorla sokmakla, Komiteler, halk inkılâpçılarını kendine düşman etti. Böylelikle, halk inkılâpçıları ile Jacobin burjuvazi arasında ortadan kaldırılması mümkün olmıyan bir zıtlık kendini göstermiş oldu.

Vilâyetlerde görevli bulunan temsilcilerin geri çağırılmasile, hükûmetin merkezîleştirilmesi Yıl II ilkbaharında, sonunda, kuvvetlendirilmiş oldu. İlk zamanlar geniş yetkilere sahip olan görevli temsilciler 14 Frimaire Yıl II kararnamesile yetkilerinin sınırlandığını gördüler. Bu kararnamenin uygulanması için, 1793 yılı Aralık ayında büyük ve son bir görevli heyet müdahalede bulunduysa da, bu temsilciler her on günde bir faaliyetlerinin hesabını verdikleri Kamu Selâmet Komitesine tâbi oldular. Artık ne yetkilerini başkasına havale edebilir, ne ordu toplıyabilir, ne de inkılâpçı resim ve vergi salabilir-

lerdi. 30 Germinal'de (19 Nisan 1794 te), görevli 21 temsilci geri çağırıldı. Kamu Selâmet Komitesi kendi adamlarını kullanmayı daha uygun buluyordu. Meselâ, Paris'ten gönderilen Drôme temsilcisinin oğlu Jullien, Carrier'nin Nantes'ta, Tallien'in Bordeaux'da yaptığı aşırı hareketleri ihbar etmiş, bunların geri çağırılmalarını sağlamıştı. Komite'nin bazan kendi üyelerinden birini yolladığı da olurdu: Meselâ, Saint-Just'ü Messidor ayında Kuzey sınırına yollamıştı.

Yine de öyleyken, merkezîleştirme işi sonuna kadar götürülmedi. Kamu Selâmet Komitesi her zaman Convention Meclisini ve öteki Komiteleri hesaba katıyor, bunlara büyük bir önem veriyordu. Cambon'un eline bırakılmış olan maliyeyi bir türlü kontrol edemiyordu. Yetki ve imtiyazlarına büyük bir kıskançlıkla bağlı olan Genel Güvenlik Komitesi, Kamu Selâmet Komitesinin Polis bürosunun faaliyetini bir türlü çekememişti. İki Komite arasındaki anlaşmazlık, İnkılâpçı Hükümetin düşmesini hızlandırdı. Kamu Selâmet Komitesinin çabalamalarına rağmen, hükümet tarafından alınan tedbirlerin vilâyetlerde uygulanmasında bir çok ufak tefek farklar görülmüştü.

2. «Ortak eylem kuvveti» ve Tethiş hareketi.

Cezalandırma azmi, 1789 danberi inkılâpçı zihniyetin en esaslı niteliklerinden birini teşkil etmişti. Georges Lefebvre'in de gösterdiği gibi, «aristokrasinin suikast hareketi» karşısında, İnkılâbın aydın görüşlü idarecilerinde olduğu gibi, halk kitlelerinde de «savunma tepkisi» ve «cezalandırma azmi» teşekkül etmişti. Bundan halk taşkınlık ve katliâmları, yine bundan 1789 danberi o devamlı komiteler, araştırma komiteleri, sonra da Genel Güvenlik Komitesi doğdu. 11 Ekim 1789 tarihli kararname, Paris'teki Châtelet mahkemesine «millet aleyhinde» işlenen suçlara, üst bir mahkemede itirazı mümkün olmamak üzre, bakmak yetkisini vermişti. 17 Ağustos 1792

de fevkalâde bir mahkeme kuruldu, iki gün sonra da bu mahkeme acele davalara bakmakta uyulacak bir muhakeme usulü ile donatıldı, bu acele davalar hakkında verilen kararlar temyiz edilemezdi. Eylül katliâmları halk tethiş hareketinin en yüksek noktasını teşkil etti. Girondin'ler, hattâ meşru da olsa, baskı tedbirlerine başvurmaktan nefret ettikleri için, 17 Ağustos 1792 de kurulan bu fevkalâde mahkeme 29 Kasım 1792 de kaldırıldı.

Tethiş hareketi buhranın şiddetlenmesinden ötürü kuruldu. Ama, İnkılâpçı Hükûmet yerleşip kuvvetlenince, Tethiş teşkilâtlandırıldı ve kanunîleştirildi. Halkın yeni katliâm hareketlerine girişmesini önlemek için, 10 Mart 1793 te İnkılâp mahkemesi kuruldu. Bu mahkemenin «bütün İnkılâp düşmanı teşebbüslere» bakmak yetkisi vardı. 5 Eylülde yeniden teşkilâtlandırıldı. Üyeleri Convention Meclisi tarafından tayin edilen bu mahkeme basitleştirilmiş bir mahkeme usulüne göre kararlar veriyordu (ittiham jürisi kaldırılmıştı); verdiği kararlara ne bir üst mahkemede itiraz edilebilir, ne de bu kararlar temyiz edilebilirdi. 21 Mart 1793 te kurulan Gözcü Komiteleri, 17 Eylül 1793 te çıkarılan şüpheli kimseler hakkındaki kanunla. Genel Güvenlik Komitesinin kontrolüne tabi tutuldu. Bundan başka, Convention Meclisi özel bir muhakeme usulü ile donatılmış bir takım Askerî Komisyonlar kurmuştu. Meselâ, Vendée âsilerini muhakeme etmek üzre 19 Mart 1793 te, göçmenler aleyhindeki davalara bakmak üzre 28 Mart 1793 te kurulan Komisyonlar gibi. Memlekete dönen âsilere, göçmenlere ve Rahipler Anayasasına yemin etmiyen sürgün rahiplere kanun dışı ilân edilmiş kimseler gözü ile bakıldığından, bunlar aleyhindeki davalar basit hüviyet tespitine ve ölüm cezası hükmetmeğe indirgenmişti.

Bu ikinci devrede, vilâyetlere, görevli temsilcilere ve mahallî tethişçilerin etkilerine göre, Tethişin şiddeti ya azaldı, ya çoğaldı. Şartlara ve karşılaşılan tehlikelerin büyüklüğüne, ayni zamanda sorumluların mizacına

ve kanun metinlerini yorumlayışlarına göre, tethiş ve baskı alanı ya genişlemiş ya da daralmıştı. Bazıları Eski Kırallık Reijmi taraftarı Feuillant'lara, eski mutedillere, 10 Ağustos ya da 31 Mayıs - 2 Haziran günleri aleyhinde protestoda bulunanlara yüklenmişlerdi. İktisadî buhranın şiddetlenmesi, güdümlü iktisadın uygulanması, para biriktiren zenginler, en çok fiyat rejimine aykırı hareket eden müstahsiller ve tacirler gibi, şüpheli kimseler sayısını çoğalttı. En son, hıristiyan olmaktan çıkma hareketi, ibadetlerine devam etmekte inat eden dindarlara yüklendiği gibi, papazlık görevlerinden ayrılmakta haddinden fazla ağır davranan Rahipler Anayasasına yemin etmiş rahiplere de yüklendi.

Fesatçı siyaset taraftarı olan gurupların düşmesinden ve Germinal davalarından sonra, Tethiş hareketi daha kuvvetle merkezîleştirildi. O zamana kadar İnkılâp düşmanları aleyhine çevrilen Tethiş, şimdi, kontrollerini bu sıralarda sıkılaştıran Hükümet Komitelerine hasım olanlara da yöneltildi. Fouché, Barras ve Fréron, Tallien, Carrier gibi en ünlü tethişçiler yavaş yavaş geri çağırıldı. Saint-Just'ün «Genel asayiş ve fesatçı siyaset taraftarı olan gurupların işledikleri suçlar hakkında» adlı raporu üzerine kabul edilen 27 Germinal Yıl II (16 Nisan 1794) tarihli kararname, «Cumhuriyetin her yerindeki rejimi devirme teşebbüsü sanıkları Paris'teki İnkılâp mahkemesine verilecektir» hükmünü getirdi. Görevli temsilciler tarafından vilâyetlerde kurulan mahkemeler ve İnkılâp komisyonları 19 Floréal'de (8 Mayısta) kaldırıldı. Bununla beraber, Lebon tarafından Arras'da kurulan İnkılâp mahkemesi 22 Messidor'a (10 Temmuza) kadar muhafaza edildi, 21 Floréal'de (10 Mayısta) Orange Halk Komisyonu kuruldu. Bunlar şartların gerektirdiği bir takım istisnalardı.

«Büyük Tethiş» 22 Prairial Yıl II de (10 Haziran 1794 te) çıkarılan kanundan doğdu. Bu yeni tethiş şekli o günün şartlarile izah edilebilir. 1 Prairial'de (20 Ma-

yısta), Admirat adlı biri Collot d'Herbois'ya ateş etmiş, Collot ölüm tehlikesi atlatmıştı; 4 Prairial'de (23 Mayısta) Robespierre'den öç almak istediği anlaşılan Cécile Renault adlı bir kadın yakalandı; bu sanık İnkılâp düşmanı düşüncelere sahip olduğunu söylemişti. Böylelikle, hep «aristokrasinin suikast teşebbüsü» ortaya çıkıyor ve tam savaşa girişileceği sırada, İnkılâp düşmanlığı kendini göstermiş oluyordu. Paris (seçim çevresi) şubelerini bir tethiş dalgası sardı, cezalandırma hırsı aldı yürüdü. Ama, içten gelme tepkiler devri artık geçmişti. Tethiş basitleştirildi ve kuvvetlendirildi. 22 Prairial kanununun sözcüsü olan Couthon: «Söz konusu olan şey, birkaç ibret dersi vermek değil, istibdadın amansız peyklerinin kökünü kurutmaktır» demişti.

Sanıkların hazırlık sorgusu ve savunması kaldırılmıştı, jüri üyeleri manevî delillerle yetinebilirlerdi; mahkeme ise, ya beraat, ya da ölüm cezası kararı verecekti. İnkılâp düşmanları tarifi büyük ölçüde genişletildi: «Bu düşmanları, cezalandırmaktan çok, yok etmek söz konusudur.» Kanunun altıncı maddesi halk düşmanı sayılan türlü insan kategorilerini bir bir saymaktadır:

> «Vatanseverlere iftira ve eziyet ederek, Fransa düşmanlarının tasavvurlarına hizmet edecek kimseler, cesaretsizlik aşılamağa, örf ve âdetleri bozmağa, inkılâpçı prensiplerin saflığını ve cerbezesini bulandırmağa kalkışacak kimseler, her ne vasıta ile olursa olsun, her ne şekle bürünürse bürünsün, hürriyete, birliğe, Cumhuriyetin güvenliğine kast edecek ya da bunların sağlamlaşmasını önlemeğe çalışacak kimseler.»

Bu son devrede, davalara birbirinden farklı «suçları karıştırma» işi genelleştirildi. Aristokrasinin suikast teşebbüsü kavramının genişletilmesi, aralarında hiç bir münasebet bulunmayan, ama, millet aleyhinde giriştikleri

fesatlarda birleştiklerine hükmedilen sanıkların ayni davaya katılmalarına imkân verdi. Paris hapisanelerine 8.000 den fazla şüpheli kimse tıkılması, mahpusların isyan çıkarmaları korkusunu uyandırdı. Bazı alâmetlerle teyit edilen, ama, pek fazla büyütülen «hapisanelerdeki gizli teşkilâtlar» işi, Bicêtre, Luxembourg, Carmes, Saint-Lazare gibi belli başlı cezaevlerinde Haziranda üç, Temmuzda yedi «güruhun» meydana çıkarılmasını haklı gösterdi. Mart 1793 ten 22 Prairial Yıl II ye kadar Paris'te 1.251 kişi idam edilmiş, Büyük Tethiş kanununun çıkarılmasından 9 Thermidor'a kadar da 1.376 kişi giyotine gönderilmişti. İnkılâp mahkemesi savcısı Fouquier-Thinville'in dediği gibi: «Başlar, kiremit gibi, birbiri ardından düşmüştü.»

Bununla beraber, Tethişin bilânçosundaki ince farklar belirtilmelidir. Şüpheli kimse olmaktan sanık bulunan ve yakalananların sayısı, bazılarına göre, 100.000 dir; bazıları da, bu sayının 300.000 e çıkarılmasını hakikate uygun buluyorlar. Donald Greer'e göre, Nantes'ta ve Toulon'da olduğu gibi, hiç muhakeme edilmeden idam edilenler de hesaba katılmak şartile, ölenlerin sayısı, 35 - 40.000 dir. İnkılâp mahkemesi ile fevkalâde mahkemelerin ve komisyonların verdikleri idam kararları, bu tarihçinin verdiği istatistiklere göre, 16.594 ü buldu: Mart - Eylül 1793 te 518, Ekim 1793 - Mayıs 1794 te 10.812, Haziran - Temmuz 1794 te 2.554, Ağustos 1794 te 86 mahkûmiyet kararı verilmiştir. Bu idam mahkûmiyeti kararlarının mıntıkalara göre dağılışı incelenecek olursa, % 16 sının Paris'te, % 71 inin belli başlı iç savaş mıntıkalarında verildiği görülür. İç savaş mıntıkalarında verilen kararların da % 19 u Güney-Doğuya, % 52 si Batıya aittir. Mahkûmiyet sebepleri, mıntıkalara göre dağılış şekline uymaktadır. Mahkûmiyet kararlarının % 78 i ya isyan ya da ihanet yüzünden verilmiştir. Rahipler Anayasasına yemin etmemek, federal rejime taraftar olmak, «rejimi devirme teşebbüsleri» gibi, fikir ayrılığın-

dan ileri gelen mahkûmiyetler % 19, sahte kayme basmak ve ihtikâr gibi iktisadî soydan mahkûmiyetler yalnız % 1 dir. Mahkûm edilenler sosyal sınıflara göre ayrılacak olursa, görülür ki, mahkûmların % 84 ü eski Halk (yani % 25 burjuva, % 28 köylü, % 31 halk inkılâpçıları), yalnız % 8,5 u soylular ve % 6,5 u rahiplerdir. Georges Lefebvre'in işaret ettiği gibi: «Oysa, böyle bir mücadelede düşman safına geçenler, asıl düşmanlardan daha az kollanılırlar.»

Şu halde, Tethiş hareketi, aslında, âsilere ve hainlere karşı kullanılan millî ve inkılâpçı bir savunma vasıtası olmuştur. İç savaş gibi, iç savaşın bir yüzünden başka bir şey olmayan Tethiş de, ya aristokrat olduğu için, ya da kaderlerini aristokrasinin kaderine bağladığı için sosyal bakımdan kaynaşması imkânsız unsurları milletin içinden çıkarıp attı. Hükümet Komitelerine «ortak eylem kuvveti» ni verdi; bu kuvvet sayesinde Komitelere devlet otoritesini diriltmek ve kamu selâmeti kuralını herkese zorla kabul ettirmek imkânını sağladı. Bundan başka, Tethiş hareketi, sınıf egoizmlerini bir an susturmak suretile, millî tesanüt duygusunu geliştirmeğe yardım etti. Hele, savaş çabası ve milletin selâmeti için lüzumlu olan güdümlü iktisadı zorla kabul ettirmek imkânını verdi. Tethiş hareketi, bu manasile, bir zafer etkeni oldu.

3. İktisadın idaresi.

Güdümlü iktisadın kurulması, millî savunma gereklerinden ileri gelmiştir. Kitle halinde askere alınan insanları yedirmek, giydirmek, donatmak, silâhlandırmak, şehirlerdeki halkı beslemek lâzımdı. Oysa, abluka yüzünden, dış ticaret altüst olmuş. Fransa kuşatılan bir müstahkem mevki haline gelmişti. Onun için, İnkılâpçı Hükûmet, 1793 yılı yazından itibaren iktisadın idaresini yavaş yavaş ele almağa doğru sürüklenmiş oldu.

Memleketin bütün maddî kaynaklarına elkonmuştu. İstifçiler aleyhinde ölüm cezası getiren 26 Temmuz 1793 tarihli kanun müstahsillere ve tacirlere ellerindeki malları resmî makamlara bildirmeyi zorla kabul ettirdi ve eldeki malları tahkik etmek için de, «istifçilik işlerile uğraşan komiserler» kurumunu getirdi. Köylü elindeki zahireyi, kuru otu ve samanı, yünü, keteni; zanaatçı ise, emeğinin mahsullerini teslim ediyordu. Bazı müstesna hallerde, siviller silâh, ayakkabı, yorgan ya da yatak çarşafı bağışlıyorlardı. Meselâ, Saint-Just, yaralılar için Strasbourg zenginlerinden 10 Brumaire Yıl II de (31 Ekim 1793 te) 5.000 çift kundura, 1.500 gömlek, 24 Brumaire'de (14 Kasımda) 2.000 yatak topladı. Maden, urgan, barut sıkısı için parşömen kâğıdı, güherçeleli toprak gibi ham maddeler aranıyor, toplanıyor; kiliselerin çanları indirilip, tuncundan faydalanmak için, eritmeğe gönderiliyordu. Kamu Selâmet Komitesi tarafından seferber edilen ilim adamlarının ortaya attıkları yeni teknikleri uygulamak ve istihsali en yüksek seviyeye çıkarmak maksadile, devletin kontrolü altına alınan bütün teşebbüs kurumları millet için çalışıyordu. Elkoyma işi, teşebbüs hürriyetini sınırlamıştı.

Narh koyma işi, elkoymanın zorunlu bir tamamlayıcısıydı. 4 Mayıs 1793 tarihli kararname, zahirelerin ve unların en çok fiyatını tespit rejimini getirmişti; ama, gerçekte, bu kararname uygulanmadı. En çok fiyat rejimini getiren, 29 Eylül 1793 tarihli kararname oldu. 29 Eylül 1793 tarihli kararname, kazaların tespit edecekleri ilk ihtiyaç maddelerinin (üçte bir arttırılmış 1790 fiyatları) «genel en çok fiyatı» nı ve belediyelerin eline bırakılan ücretlerin (% 50 arttırılmış 1790 ücretleri) «genel en yüksek seviyesi» ni zorla kabul ettirdi. Yeni kanunu yürütmek ve uygulanmasına gözcülük etmek için, Convention Meclisi 6 Brumaire Yıl II de (27 Ekim 1793 te) Kamu Selâmet Komitesinin yetkisi altında bir İaşe

Komisyonu kurdu. Komisyon geniş bir tanzim çalışmasına girişti ve 2 Ventôse'da (20 Şubat 1794 te) istihsal yerinde millî en çok fiyat tarifesini yayınladı; kazalar buna (zahireler ve unlar için, fersah başına 4 metelik 6 mangır) taşıma masrafı, (% 10) toptancı kârı ile (% 5) perakendeci kârı ekliyeceklerdi. En çok fiyat rejimi, böylelikle, ek kazançları kabul ettirmiş, ihtikâr zihniyetine gem vurmuş ve kazanç hürriyetini sınırlamış oluyordu.

İktisadın millîleştirilmesi, en çok ordu ihtiyaçlarına tâbi olarak, istihsali ve dış ticareti türlü derecelerde etkiledi. Kamu Selâmet Komitesi, gerçekte, sivil iaşeyi millîleştirmekten çekindi. İktisadî hürriyeti sınırlıyan bu istihsal ve mübadele sistemi, halk inkılâpçılarının gözünde, tabiî ki, sosyal bir değer kazandı. Oysa, Kamu Selâmet Komitesinin güdümlü iktisat yolunu tutması zorunlulukların baskısı yüzünden olmuştu. Burjuvazi iktisadî hürriyeti sınırlıyan millîleştirmeye son derece muhalif olduğundan. Komiteye göre, güdümlü iktisat millî ve inkılâpçı savunma konusunda alınmış bir yarım tedbirden başka bir şey değildi.

Gerek devlet fabrikaları kurmakla doğrudan doğruya olsun, gerekse imalâtçılara ham madde sağlamakla, tanzim ve kontrol ile, elkoyma ve narh koyma ile dolaylı olarak olsun, istihsal kısmen millîleştirildi. Paris'teki büyük tüfek ve silâh fabrikası, Paris'teki Grenelle baruthanesi, Bergerac'ta Lakanal, Moulins'de Noel Pointe tarafından kurulan fabrikalar gibi millî silâh ve cephane fabrikalarının işleıneğe başlamasile, silâh sanayii gürbüz bir hamle gösterdi. Bununla beraber, Kamu Selâmet Komitesi, devlet fabrikalarını çoğaltmaktan kaçındı (Carnot buna tamamile muhalifti), maden ocaklarını millîleştirmeyi reddetti.

Dış ticaret birkaç ay millîleştirilmiş olarak yaşadı. İaşe Komisyonu bu millîleştirme işini 1793 Kasım ayından itibaren üstüne aldı, yabancı memleketlere temsilci-

ler yolladı, ticaret gemilerine elkoydu, limanlarda millî depolar kurdu. Tarafsız devletlerle yapılan bu ticareti malî bakımdan desteklemek ve Hamburg'ta, İsviçre'de, Cenova'da, Amerika Birleşik devletlerinde yapılan satınalmaların paralarını ödeyebilmek için, bu Komisyon şaraba ve içkiye, ipekli ve yün dokumalara, ihraç etmek üzre, elkoydu. 6 Nivôse Yıl II de (26 Aralık 1793 te) Cambon, yabancı paralara kendi rayiçlerile elkoydu. Hébert'in idam edilmesinden sonra, dış ticaretin kontrolü gevşedi. 23 Ventôse'dan (13 Mart 1794 ten) sonra, büyük tüccarlara bir çok kolaylıklar gösterildi. İaşeyi ve istihsali sağlamak için, hükümet yine büyük ticaretle işbirliği yapmağa çalıştı. Limanlardaki büyük tüccarlar «ticaret temsilcilikleri» halinde bir araya toplandı, Komisyon tarafından evvelce yabancı memleketlere gönderilen temsilciler geri çağırıldı. Ticaret ve sanayi burjuvazisinin menfaatlarına uygun olan bu tekâmül, halk inkılâpçılarında muhalefet uyandırmamazlık edemezdi.

Sivil iaşe hiç bir zaman doğrudan doğruya millileştirilmedi. 12 Germinal Yıl II de (1 Nisan 1794 te) Ticaret ve Erzak ile Levazım Komisyonu haline getirilen İaşe Komisyonu elkoyma hakkını, aslında, ordular yararına kullandı, sivil müstehliklerle pek kaygılanmadı. Kapitalist temerküzün zayıf gelişmesi, genel istatistiklerin bulunmaması, halkın ihtiyaçlarını doğru olarak tespit etmek. millî bir iaşe haritası hazırlamak imkânını vermemişti. Onun için, pazarları yiyecek maddelerile beslemek için elkoymalara gitmek işi kazalara, değirmencileri göz altında bulundurmak, fırıncıları düzene sokmak, vesika sistemini kurmak işi de belediyelere düşüyordu. Şehirlerde fırıncılık işi, meselâ, Troyes'da olduğu gibi, tamamile; kasaplık işi, meselâ Clermont-Ferrand'da olduğu gibi, pek seyrek olarak belediyeleştirildi. İaşe Komisyonu şeker ve sabun'dan başka mahsûllerle ilgilenmedi, en yüksek fiyat tarifelerini yayınlamakla yetindi. Kamu Selâmet Komitesi ise, mahallîî resmî makamların her türlü elkoyma işine girişmelerini yasak edecek kadar ileri

gitti. Halk inkılâpçıları en çok fiyat sistemini, inkılâpçı gözcülükleri sayesinde, tüccarlara zorla saydırmağa çalışmışlarsa da, bunun hiç bir faydası olmadı. Hele çiftlik mahsûlleri ticaretinde kara borsa aldı yürüdü. 12 Germinal Yıl II de (1 Nisan 1794 te) istifçilik işlerile uğraşan komiserler kaldırıldı. Tüccarları kolladığı gibi, şimdi de müstahsilleri, rençperleri ve zanaatçıları kollayan Kamu Selâmet Komitesinin yapacağı şey, halk inkılâpçılarının şikâyetlerine kulak asmıyarak, sivil iaşenin kontrolünü yavaş yavaş gevşetmekti. Kamu Selâmet Komitesi, sonunda, ekmeğe konan en çok fiyattan başka, bütün öteki yiyeceklere uygulanan en çok fiyat sisteminin çiğnenmesine de göz yumdu.

Şu halde, İnkılâpçı Hükümet ile halk hareketi arasında ayrılık başgösterdiği sırada, 1794 ilkbaharında yeni bir iktisadî siyaset belirmiş oluyordu. Orta sınıfların emelleri karşısında hassas olan Kamu Selâmet Komitesi geri geri gidiyor, tüccarlara güven veriyor, kontrolleri ve güdümlü iktisat kararnamelerini gevşetiyordu. Güdümlü iktisat, aslında, ordu ve devlet yararına kullanıldı. En çok fiyat rejimini uygulamanın eski Halkı parçalıyacak bir etken olacağı hakikatı, Kamu Selâmet Komitesinin gözünden kaçamazdı. Burjuvazi ve hali vakti yerinde köylüler güdümlü iktisada nefret ederek katlandıkları halde, zanaatçılar ve esnaflar en çok fiyat sisteminin yiyeceklere uygulanmasını ısrarla istiyorlar, ama, bunun kendilerine zorla kabul ettirilmesinden de sızlanıyorlardı.

Oysa, en çok ücret sistemi işçileri sinirlendiriyordu. Kitle halinde askere alma ve savaş çabaları elemeğini azaltınca, işçiler, bir çok belediyelerin, hele Paris belediyesinin ücret narhı listelerini hiç yayınlamadıklarını da görüp, ücretlerin arttırılmasını istemek için bu durumdan faydalanmışlardı. Bununla beraber, devlet ücret narhını kendi fabrikalarında sıkı bir şekilde uygulamış, işçilerin narha aykırı her türlü isteklerini reddetmişti.

Germinal faciasından sonra, yeni Paris Komünü, işçilerin her türlü birleşme teşebbüslerini şiddetle bastırdı, Kamu Selâmet Komitesi de ücretli işçilere karşı mukavemet eden bir tavır takındı. Kabul etmişti ki, her iktisadî ve malî yapı hem ekmeğe ve yiyeceklere konan en çok fiyata, hem de ücretlere konan en yüksek fiyata dayanmaktadır; bu en çok fiyat rejimi yüzüstü bırakılacak olursa, sistemin yıkılmasına ve kaymenin yuvarlanıp gitmesine yol açılmış olur. Grevler bastırıldı; mahsûl mevsimi yaklaşınca, ziraat işçileri toplandı, gündeliklerine narh kondu. Sonunda, Paris Komünü 5 Thermidor'da (23 Temmuzda) en çok ücret tarifesini yayınladı; aslında, bu tarife bir çok zanaatlardaki gündelik fiyatını zorla indirmiş oluyordu. Bu yüzden, işçilerin hoşnutsuzluğu arttı; bu hoşnutsuzluk, elkoymalar altında ezilen köylülerin, narhlardan sinirlenen tacirlerin, kaymenin düşmesile iflâs eden gelir sahiplerinin hoşnutsuzluğuna eklenip bir çığ haline geldi.

Bununla beraber, güdümlü iktisadın bilânçosuna menfi diye bakılmamalıdır. Bu güdümlü iktisat, Cumhuriyet ordularını hem beslemek, hem de donatmak imkânını vermiştir. Bu iktisat sistemi olmasaydı, zaferin kazanılması tasavvur edilemezdi. Şehirlerdeki halk sınıflarının günlük ekmeği yine bu iktisat sayesinde sağlanmıştı. İktisadî hürriyete dönüş, Yıl III te bu halk sınıflarını korkunç bir sefaletin kucağına attı.

4. Sosyal demokrasi.

Sosyal demokrasi, ufak tefek farklarla, hem halk kitlelerinin, hem de inkılâpçı orta burjuvazinin idealiydi. Servetler arasındaki eşitsizlik, siyasî hakları boş ve lüzumsuz bir görünüşten ibaret hale getirmiştir. İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağında yalnız tabiat bulunmakla kalmaz, özel mülkiyet de vardır. Bu prensipler XVIII inci yüzyıldaki sosyal felsefenin harcıâlem temasıdır. Ama, özel mülkiyeti kaldırmak suretile, sosyal dü-

zeni altüst etmek fikrine varmış kimseler pek azdı. Robespierre, 24 Nisan 1793 te, Convention Meclisinde yaptığı bir konuşmada: «Servetlerin eşit olması boş bir hayaldir» demişti. Bütün inkılâpçılar gibi, o da «toprak kanununu», yani mülklerin paylaştırılmasını mahkûm ediyordu. 18 Mart 1793 te, Convention Meclisi, toprak kanunu taraftarları aleyhinde ölüm cezası verilmesini de oybirliği ile kabul etmişti. Ama, Robespierre, ayni konuşmada, «bir çok kötülüklerin ve cinayetlerin kaynağı, servetler arasındaki aşırı nispetsizliktir» demekten de geri kalmamıştı. Halk inkılâpçıları ile Dağlılar, «bolluğa, servete», «büyük servet sahiplerine», aşırı zenginliğe düşman olduklarını gösterdiler. Herkesin gönlünde yatan arslan, kendi tarlası, dükkânı ya da dükkâncığı olan, ücretli emeğe başvurmadan ailesini geçindirebilen köylü ve zanaatçı bağımsız küçük müstahsillerden kurulu bir toplumdu. Bu, XVIII inci yüzyıl sonundaki halkçı Fransa çapında bir ideal, küçük köylü ile gündelikçi ırgadın, esnaf gibi, zanaatçının ve kalfanın da emellerine uygun bir ideal, o devirdeki müstahsillerden çoğunun iktisadî şartlarile ahenkli, ama, öte yandan, kuvvetle ve israrla istenen, kapitalist temerküze yönelen istihsal hürriyeti ile tezat halinde bulunduğu meydana çıkmış bir ideal.

Hem Paris (seçim çevresi) şubelerindeki mücadeleciler, hem de Robespierre taraftarları bu sosyal ideali iyice belli bir şekilde ifade ettiler.

2 Eylül 1793 te, yiyeceklere en çok fiyat konmasını ve ücretlerde bir arttırma yapılmasını kuvvetle isteyen halk inkılâpçıları şubesi (eski Jardin-des-Plantes şubesi), «mülkiyetin temeli ancak maddî ihtiyaçlar alanıdır» demiş, ve Convention Meclisinden «servetlerin "en çok" miktarının tespit edilmesine, ayni ferdin ancak bu "en çok" miktara sahip olabilmesine, hiç kimsenin belli miktarda pullukla işlenebilecek topraktan fazla toprağı icarla tutamamasına, ayni vatandaşın yalnız bir imalâthane, yalnız bir dükkân sahibi olabilmesine» karar vermesini

istemişti.

Oysa, daha 2 Aralık 1792 de, Robespierre, mülkiyet hakkını yaşama ve geçinme hakkına tâbi kılmıştı: «En başta gelen hak, yaşama ve geçinme hakkıdır; o halde, en başta gelen sosyal kanun, toplumun bütün üyelerine yaşama ve geçinme imkânlarını ve vasıtalarını garanti eden kanundur; öbür kanunların hepsi bu kanuna tâbidir.» Robespierre 24 Nisan 1793 te, yeni Haklar Bildirisi hakkında verdiği bir söylevde, bir adım daha atmış, ve mülkiyet hakkını, artık, tabii bir hak olmaktan çıkarıp, kanunla tayin edilmiş bir hak haline getirmiştir:

> «Mülkiyet hakkı, kanun tarafından kendisine garanti edilen mülk parçasından faydalanmak ve bunu dilediği gibi kullanmak hakkıdır.»

Bu sosyal yönelimi Saint-Just daha parlak bir şekilde belirtti: «Ne yoksullar, ne de zenginler olmalı. Bolluk ve servet bir alçaklıktır». «Cumhuriyet kurumları hakkında» adlı eserinde ise, mal ve mülk vasiyet etmek hürriyetini kaldırmakla ve ayni ana babadan kalma mirasları eşit olarak paylaştırmakla, ayni ana babadan gelmiyenlerin mirasa girmelerini yasak etmekle ve çocuksuz ana babadan kalma mallara devletin sahip çıkmasını sağlamakla, mülkiyet hakkını dar sınırlar içinde tutmuş oluyordu. Bu sosyal kanunların hedefi:

> «hayatın ilk ihtiyaçlarını elde etmek imkân ve vasıtalarını bütün Fransızlara, yalnız, kanunlara tâbi olarak, vermektir.»

Ya da: «İnsanın bağımsız yaşaması lâzımdır». Sosyal hak kavramı cumhuriyetçi düşüncede şöyle canlanmıştı: Bağımlı bir işçi sınıfının teşekkül etmesini önlemek gibi, zenginliğin tekelinin de tekrar kurulmasını önlemek maksadile, mülkiyetin teşkilâtını kontrol etmek

hakkına sahip olan millî cemaat, iktisadi tekâmül küçük mülkiyeti yıkmağa çalışınca, nispî eşitliği muhafaza etmek için, bu küçük mülkiyeti tekrar kurmak suretile, müdahalede bulunur.

Dağlıların getirdikleri kanunlar, bu prensiplerden hareket etti. 5 Brumaire Yıl II (26 Ekim 1793) ve 17 Nivôse (6 Ocak 1794) tarihli kanunlar mirasın, piç çocuklar da dahil, mirasçılar arasında mutlak bir eşitlikle paylaştırılması hükmünü getirdi. Bu kanunların hükmü 14 Temmuz 1789 tarihine kadar öncesine de şâmildi. Mirasların eşit paylaştırılmasile iş bitmezdi, mülk sahibi olmayanların mülk edinebilmelerini de sağlamak lâzımdı. Bu sebeple, göçmen mülklerinin satışı sırasında, 3 Haziran 1793 te, toprakların küçük parçalara ayrılması, ödemelerin de on yılda taksitler halinde yapılması emredildi. Bu hükümler 2 Frimaire Yıl II de (22 Kasım 1793 te) bütün millî mallara da şumullendirildi. 10 Haziran 1793 tarihli kanun, ortak (köy) mallarının nüfus başına ve bedava olarak paylaştırılmasına müsaade etti. Toprakların parçalanması, bazı köylülerin ya topraklarını bütünlemelerine, ya da toprak sahibi olmalarına imkân vermişse de, köylülerin çoğu bu kanunlardan faydalanamadılar. 17 Temmuz 1793 te derebeylik haklarının kayıtsız şartsız kaldırılması, köylüler arasındaki tesanüdün silinip gitmesine sebep oldu: Ovaların ve köylerin dağılması hızlandı; elemeği ihtiyacı yüzünden sıkışan toprak sahibi köylüler ve büyük ziraat işletmeleri, ziraat işçilerinin mülk edinmelerine ve ziraat emekçilerinin bağımsız birer müstahsil haline gelmelerine şiddetle aleyhtardılar. 8 ve 13 Ventôse Yıl II (26 Şubat ve 3 Mart 1794) tarihli kararnameler, Robespierre taraftarlarının daha ileri gitmek ve yoksul halk inkılâpçılarını biraz tatmin etmek azminde olduklarını gösterdi: Şüpheli kimselerin müsadere edilen malları «yoksul vatanseverlere tazminat» olarak verilecekti. Saint-Just, verdiği raporda, bu malların bedava verilmesinden söz ettiği halde, kararnamede

hiç bunun lâfı edilmedi; bu kararnameyi yürütme şekilleri hiç bir zaman belirtilmedi. Zaten, Ventôse kararnameleri de toprak meselesini halledemezdi. İktisadî hürriyeti yürekten istiyen Robespierre taraftarları, tıpkı Dağlılar gibi, toprak meselelerine karışmaktan nefret ederlerdi. Yoksul köylülerin haklı davalarına kulaklarını tıkayan Robespierre taraftarları ve Dağlılar yarıcılığın (ortakçılığın) ıslâh edilmesini ya da büyük çiftlikleri parçalıyarak küçük işletmeler haline getirmeyi hiç bir zaman akıllarından geçirmediler ve ovalardaki halk inkılâpçılarının emellerine uygun bir toprak programı tasarlamayı beceremediler.

Asıl sosyal kanunlar, Kurucu Meclisin giriştiği teşebbüsler içinde yer alır, ayni zamanda bu teşebbüsleri de aşar. 19 Mart ve 28 Haziran 1793 tarihli kararnameler yoksullara, çocuklara, ihtiyarlara yardım kurumunu getirdi. 24 Haziran 1793 Haklar Bildirisi 21 inci maddesile «kamu yardımlarının kutsal bir borç olduğunu» kabul etti. Yardım görme hakkı, 22 Floréal Yıl II (11 Mayıs 1794) tarihli kanunla müeyyideleştirildi. Bu kanun sosyal güvenlik prensibini ortaya koydu ve her vilâyette bir «millî hayırseverlik defteri» açtı. Ova ve köylerdeki sakatlar ve ihtiyarlar, çocuklu analar ve dul kadınlar bu deftere yazılacaktı; bu kimselere hem yıllık bir ödenek verilecek, hem de yardım edilecekti, evlerinde bedava hekimlik yardımı göreceklerdi. Saint-Just, 13 Ventôse Yıl II de (3 Mart 1794 te) yaptığı bir konuşmada demişti ki:

> «Fransız toprakları üstünde artık ne bir bahtsız kimse, ne bir zalim istediğinizi Avrupa öğrensin; bu örnek yeryüzünde meyvalarını versin; yine yeryüzüne erdem sevgisini ve saadeti yaysın. Saadet, Avrupa'da yeni bir fikirdir!»

5. Cumhuriyetçi ahlâk.

Robespierre'in 17 Pluviôse Yıl II de (5 Şubat 1794 te) dediği gibi, erdem halkçı hükümetin prensibini ve kuvvetini teşkil eder:

> «Yunanistan'da ve Roma'da harikalar yaratan o sihirli erdemin..., vatanı ve kanunlarını sevmekten başka bir şey olmıyan o erdemin sözünü ediyorum.»

Erdem, Tethişi yumuşatan bir şeydir. Kamu Selâmet Komitesi, rüşvet alan inkılâpçılara karşı çok sert davrandı; en azılı tethişçilere taş çıkardı. Hıristiyan olmaktan çıkma hareketi hakkında fikrini değiştirmediyse de, hemen hemen her yerde canlanmış olan vatan sevgisi ibadetini saf hale getirmek ve mükemmelleştirmek, ayni zamanda da birleştirmek düşüncesindeydi: Halk kitlelerindeki vatan sevgisi duygusunu hem millî öğretimle, hem de cumhuriyetçi ibadetle kuvvetlendirmek lâzımdı.

24 Haziran 1793 Haklar Bildirisinin 22 nci maddesi, millî öğretimi insan haklarından biri olarak tanıdı. Bu millî öğretim, aslında. Paris'teki Droits-de-l'homme şubesinin 14 Temmuz 1793 te dediği gibi, vatandaşlara «görevlerinin kuralını ve erdemleri uygulamayı» öğreten bir «millî eğitim», bir «vatan sevgisi kurumu» olarak düşünülmüştür. Her şeyden önce, halkın zekâsını geliştirmek ve millî birliği kuvvetlendirmek lâzımdır. 21 Ekim 1793 te, Convention Meclisi, devlet ilkokullarını kuran bir kararnameyi kabul etti. Bu okulların programı zekânın yetiştirilmesi ile vücudun yetiştirilmesini, ahlâk ile jimnastiği, öğretim ile tecrübeyi birleştirmekteydi. Kısa zamanda tekrar ele alınan bu kararname yerine, 29 Frimaire Yıl II (19 Aralık 1793) tarihli bir kararname çıkarıldı. Bu yeni kararname, devlet tarafından bir sisteme göre

kontrol edilen, ama, halk zihniyetine oldukça uygun bir ademi merkeziyeti olan mecburî, bedava ve lâik ilkokulların kurulmasını emretmişti. Ama, savaşla başı dertte olan İnkılâpçı Hükümet, halkın ısrarlı isteklerine rağmen, bu kanunu uygulamayı ihmal etti: Para olmadığı gibi, bununla uğraşacak vakti de olmadı. Bir vatan sevgisi ibadeti (medeni ibadet) artık zorunlu hale geldi.

İnkılâpçı ibadetler daha inkılâbın başında gelişmişti. 14 Temmuz 1790 Federasyonu bu ibadetlerin ilk ve en çok gösterişli olanlarından biriydi. Medenî bayramlar çoğaldı. Ressam Louis David, dehasının bütün imkânlarını bu yeni sanat uğrunda kullandı. 10 Ağustos 1793 te, Paris'te, Louis David tarafından düzenlenen Cumhuriyetin Birliği ve Bölünmezliği bayramı kutlandı. Hıristiyan olmaktan çıkma hareketi sırasında, 1793 sonbaharında, Akıl ibadeti kiliselerde katolik ibadetinin yerini aldı, ve kısa zamanda, vatan sevgisi ve cumhuriyetçi ahlâk temeli üstünde on günde bir yapılan ibadet haline geldi.

Robespierre, Yüce Varlığa ibadet işine önayak oldu. Bu ibadet, Cumhuriyet akidesini metafizik temeller üstüne oturtmak iddiasındaydı. Robespierre, kolejdeki eğitimi sırasında bir spritüalist olarak yetişmişti. Jean-Jacques Rousseau'nun çömeziydi. Condillac'ın sensüalizminden, hele Helvétius gibi filozofların dinsiz maddeciliğinden nefret ederdi; hattâ Helvétius'ün Jacobin'ler kulübündeki küçük heykelini parçalatmıştı. Doğru yoldan şaşmıyan (Robespierre) tanrının, ruhun, ahiretin var olduğuna inanırdı. 26 Mart 1792 de, Jacobin'ler kulübünde verdiği demeç, bu konuda hiç bir şüpheye yer bırakmaz. On günde bir yapılacak bayramlar hakkında bir rapor hazırlamakla görevlendirilen Robespierre, 18 Floréal Yıl II (7 Mayıs 1794) tarihli raporunda, bu bayramlara vatan sevgisini ve cumhuriyetçi ahlâkı geliştirmek gibi bir hedef çizdi:

«Medenî toplumun biricik temeli ahlâk-

> tır... Cumhuriyetin özü erdem olduğu gibi, istibdadın temeli de ahlâksızlıktır. Kamu ahlâkını canlandırınız. Zaferi kazanmakta ağır basınız, ama, hele en çok da kötülüğü yok ediniz.»

Oysa, hem şahsi inançla, hem de halka alışkanlıklarını kollıyacak ve ahlâkı sağlamlıyacak bir ibadet kazandırmak kaygısını besliyen siyaset adamı olarak hareket eden Robespierre sözlerine devam edip, demişti ki:

> Kanun adamının gözünde, dünyaya faydalı ve pratikte iyi olan her şey hakikattır... Yüce Varlık fikri, devamlı olarak adalete davettir. Öyleyse, bu fikir hem sosyaldir, hem de cumhuriyetçidir.»

18 Floréal kararnamesinin birinci maddesi «her Fransızın Yüce Varlığı ve ruhun ölümsüzlüğünü tanıdığını» ilân eder. İnkılâbın 14 Temmuz 1789, 10 Ağustos 1792, 21 Ocak ve 31 Mayıs 1793 gibi dört büyük günü Cumhuriyetin dört büyük bayramı sayılmıştı. Her on günde bir ya bir vatan sevgisi erdemi, ya da sosyal bir erdem kutlanacaktı.

20 Prairial Yıl II de (8 Haziran 1794 te) yapılan Yüce Varlık ve Tabiat bayramı ile yeni ibadet başladı. Birkaç gün önce Convention Meclisi başkanlığına seçilen Robespierre, elinde bir çiçek ve başak demeti olduğu halde, ibadete başkanlık etti. Ressam Louis David tarafından düzenlenen debdebeli vatan sevgisi bayramı alayı, son derece kalabalık bir halk kitlesi ortasında, Gossec ve Méhül'ün ihtişamlı müziğinin nağmeleri arasında Millî Tuileries bahçesinden Champ-de-Mars'a doğru ilerledi. 20 Prairial bayramı, merasimde bulunanlarda ve yabancılarda büyük bir heyecan yarattı. Paris (seçim çevresindeki) Guillaume-Tell şubesinden olan memur Girbal, o tarihte not defterine şunları yazmış:

«Tarihte böyle bir günün bir eşi daha bulunduğunu sanmıyorum. O gün hem maddî, hem de manevî bakımdan uluydu... Duygulu ruhlar o günün hâtırasını ebediyen muhafaza edeceklerdir.»

İnkılâp düşmanı Mallet du Pan ise şöyle demiş: «Robespierre, İnkılâp uçurumunu hakikaten dolduracak sanıldı.»

Oysa, Robespierre'in Yüce Varlığa ibadeti getirmekle güttüğü siyasî hedef başarı kazanamadı. Yıl II ilkbaharındaki şartlar içinde ve Germinal facialarından sonra çıkarılan 18 Floréal kararnamesinin hedefi, İnkılâpçı Hükûmeti o güne kadar savunan ve şimdi de sınıf zıtlıkları ve çatışmaları ile birbirinin karşısına dikilen türlü sosyal kategoriler arasındaki birliği ayni inanç ve ayni ahlâk içinde tekrar perçinlemekti. İktisadî ve sosyal şartları tahlil etmesini beceremiyen Robespierre, fikirlerin ve erdeme başvurmaların büyük gücüne inanmıştı. Oysa, Yüce Varlığa ibadet, hattâ İnkılâpçı Hükümet içinde bile, yeni bir anlaşmazlık doğurdu: Devletin tam olarak lâikleştirilmesine taraftar olanlar gibi, hıristiyan olmaktan çıkmaya şiddetle taraftar olanlar da, Robespierre'in 18 Floréal Yıl II kararnamesini çıkarmakla işlediği hatayı affetmediler.

6. Milli Ordu.

İnkılâpçı Hükûmet, savaşa tâbi olarak teşkilâtlandırılmış ve otoritesi Tethiş hareketi vasıtasile kuvvetlendirilmişti. Güdümlü iktisat, Cumhuriyet ordularını beslemek ve donatmak için harekete getirilmişti. Halk kendini tamamile mücadeleye versin, diye sosyal demokrasi halkın kaderini iyiye doğru götürmeğe önem vermiş, Cumhuriyetçi ahlâk da vatan sevgisini kuvvetlendirmeğe çalışmıştı. Robespierre: «İnkılâp, hürriyetin kendi düş-

manlarına karşı savaşıdır» demişti. İnkılâpçı Hükümet bütün gücünü kuvvetini Yıl II ordusunu ayakta tutmakta kullandı.

1794 ilkbaharında, on iki ordu teşkil eden asker mevcudu bir milyonu geçti. Bu askerler, muntazam ordu, kitle halinde asker toplandığı zaman kurulan birlikler, gönüllü taburları, «gönüllü ve meslekten gelme askerleri kaynaştıran» ve 21 Şubat 1793 te kabul edilip, 1793 - 1794 kışında uygulanan kararname ile kurulmuş kıtalar gibi, türlü kaynaklardan gelmişlerdi. Ordu böylece «millileştirilmiş» oldu.

Subay kadroları temizlenmiş ve yenilenmişti. Convention Meclisi millî muhafız teşkilâtında ötedenberi yürürlükte olan, «şefleri seçme» prensibini koydu, ama, bu prensip kıdem hakkı ile hafifletildi. 21 Şubat 1793 tarihli kanuna göre, askerler onbaşıları kendileri seçiyorlardı. Üst rütbelerin üçte ikisi için, askerler boşalan yere, aşağı rütbeli olanlar arasından üç aday gösteriyorlar, aynı rütbede olanlar da üst rütbeliyi seçiyorlardı; rütbelerin üçte biri kıdemliler arasından, üçte ikisi de seçme suretile ve yürütme gücü tarafından tayin ediliyordu. 12 Şubat 1793 te, Saint-Just demişti ki: «Birliklerin özel şeflerini seçmek askerin hakkı, generalleri seçmek de bütün memleketin hakkıdır.» Gerçekte, bu konuda en geniş hakları Kamu Selâmet Komitesi kullandı, kendi yetkilerini çoğu zaman ordudaki görevli temsilcilere devretti, bunlar subay kadrolarının teşkilinde müdahalelerde bulundular. Bununla beraber, seçim prensibine aşağı rütbelerde her zaman saygı gösterildi. Seçimle yapılan bu elemede yavaş yavaş Marceau, Hoche, Kléber, Masséna, Jourdan ve daha bir çokları gibi eşsiz bir kurmay heyeti ile bunların etrafını alan hem vatan sevgilerile hem de askerî vasıflarile sağlam bir subay kadrosu ortaya çıktı. Bu yeni subayları yetiştirmek için, 13 Prairial Yıl II (1 Haziran 1794) tarihli kararname «Mars okulu»nu kurdu. Her kazadan seçilmiş altı genç «cumhuriyetçi eğitim

görmek, cumhuriyetçi bir asker için lüzumlu bilgileri ve âdetleri edinmek üzre» bu okula gönderildi.

Disiplin yeniden kuruldu. Brumaire Yıl II de, Saint-Just, Ren ordusuna: «Disiplini seviniz, zaferi kazandıran odur» demişti. 27 Temmuz 1793 te. Convention, çapulcular ve asker kaçakları aleyhinde idam cezası verileceğini bildiren bir kararname yayınlamıştı. Göçmenlere ve âsilere karşı amansız davranan askerî mahkemeler, askerlere karşı gerçekten merhametli davranmasını bildiler. Kamu Selâmet Komitesi en çok ordunun halkçı nineliğini muhafaza etmeyi başardı. Saint-Just, 12 Şubat 1793 te, şöyle demişti: «Umduğumuz zafer hiç bir zaman yalnız askerlerin sayıca üstünlüğü ve disiplini ile kazanılmaz; cumhuriyetçi zihniyetin orduda ilerlemesi sayesinde bu zafere kavuşacaksınız.» Askerin siyasî eğitimi, askerî yetişmesile birlikte yürütüldü. Yıl II askerleri kulüplere devam ederler, vatansever gazeteleri okurlardı. 26 Ventôse Yıl II de (16 Mart 1794 te) yapılan bir hesap, halk inkılâpçısı Millî Savunma bakanı Bouchotte'un Cumhuriyet ordularına yolladığı gazetelerin listesini vermektedir. Bu listede şu gazetelerin adları vardır: En başta Hébert'in «Père Duchesne» gazetesi, sonra Charles Duval'in «Hür insanların gazetesi», Jullien de la Drôme'un «Federal rejim aleyhtarı» gazetesi. Yıl II ordusu imtiyaza son vermek, derebeyliği kaldırmak, istibdadı silip süpürmek uğrunda döğüşen inkılâpçı bir orduydu. İngiliz, Prusyalı ya da Avusturyalı ne kadar düşmansa, İnkılâp düşmanı, Rahipler Anayasasına yemin etmiyen rahip, göçmen de o kadar düşmandı. Cumhuriyet ile hürriyeti ve eşitliği ayni kılmakla, Kamu Selâmet Komitesi asker vatandaşları savaşçı olarak itaat etmek zorunda olduklarına inandırabildi.

Askerî kumandan, sivil iktidara sıkı sıkıya tâbiydi. Ordu, siyasî bir aletten başka bir şey olmadığından, İnkılâpçı Hükümet için savaşın sevk ve idaresi, aslında, sivil iktidara ait bir imtiyazdı. 24 Haziran 1793 tarihli A-

nayasanın 110 uncu maddesi şu hükmü getirmişti: «Başkumandanlık asla yoktur.» La Fayette ve Dumouriez ihanet edince, Kamu Selâmet Komitesi generallerin itaat etmelerini Tethiş vasıtasile sağladı. İhmal ya da becerik-sizlik, vatan sevgisinin bulunmadığına delil sayılıp, Custine, Houchard ve daha birçokları giyotinle idam edildi. Askerî meseleleri çok yakından izlemiş olan Saint-Just'ün söylevleri bir çok özdeyişlerle doludur. Bunlardan bir iki tanesi şöyledir: «Generallerin övgüsü, ancak savaş sona erince yapılır», «Generallik hâlâ kırallığın niteliğine bağlı olan bir şeydir.» Ordulara gönderilen ünlü bir genelgede, İnkılâpçı Hükümeti kuran 14 Frimaire Yıl II kararnamesi, generaller için şöyle yorumlanmıştı:

> «Hür bir devlette, askerî iktidar en itaatlı olması gereken iktidardır; bu iktidar genel iradenin harekete getirdiği bir manivelâdır... Generaller, itaatsızlık devri geçmiştir.»

Sivil iktidarın, görevli temsilcileri vasıtasile yaptığı kontrol hattâ askerî harekât alanında bile yürüyordu. Bu temsilcilerin gerçekten sınırsız olan yetkileri 30 Mart 1793 te kesin olarak tespit edildi. 1794 seferi arifesinde, 1 Floréal Yıl II de (20 Nisan 1794 te), Billaud-Varenne Convention Meclisine şu ihtarda bulunmuştu:

> «On iki ordu silâh altında bulununca, korkulacak ve önlenecek şey yalnız kaytarmalar değildir; ansızın safın dışına çıkan atılgan bir şefin askerî etkisi ve hırsı da korkulacak şeylerdir. Bütün cumhuriyetlerin bu yüzden mahvolduklarını tarih bize öğretiyor... Askerî idare, ruhanî idareden sonra gelen, en kötü ıdare şeklidir.»

Askerî taktik ve strateji yeni siyasî ve sosyal zorunluluklara tâbi olarak değiştirildi. Sonunda meyvalarını

veren maddî seferberlik sayesinde beslenen, donatılan ve silâhlandırılan teşkilâtlı Cumhuriyet orduları şimdi sayıca üstünlük de kazanmış bulunuyorlardı. Şüphe yok ki, ordunun kullandığı silâhlar Eski Kırallık Rejimi zamanından kalma: 100 metreye kadar isabetle ateş eden 1777 modeli tüfek, 2 kilo ağırlığındaki gülleyi ancak 400 metreye kadar atan Gribeauval bataryası topları gibi silâhlardı. Ama, 10 Ekim 1793 te, Saint-Just'ün de dediği gibi: «Kırallığın askerlik sanatı artık bize uymaz. Fransız ordularının savaş sistemi çarpışma ve hücum düzeni olmalıdır.»

Yeni taktiği kabul ettiren şey, askerî birliğin eğitim noksanı oldu. Yıl II nin askerleri, genellikle, araziden faydalanarak, avcı hattında savaşırlar, sonra, süngü takıp kitle halinde hücuma kalkarlardı. Sonunda, yürüyüş kolu, Cumhuriyet ordularının en başta gelen taktik teşekkülü oldu. Yürüyüş kolunu düzenli bir şekilde muhafaza etmek ve evirip çevirmek, eski savaş safı teşekkülünden daha kolaydı. Yeni taktik birlik 1794 te iyice belli oldu: İki piyade tugayı ile, iki suvari alayından, bir topçu bataryasından kurulu 8 - 9.000 kişilik tümen ortaya çıktı.

El altındaki insan kitlelerini kullanmak zorunluluğu stratejiyi de yenileştirdi. Yine de öyleyken, eski kuşatma savaşı uygulaması devam' etti; çünkü, müstahkem mevkiler dayanak noktalarını ve harekât üssünü teşkil etmekteydi. Carnot en büyük kuvveti en can alıcı noktalar üstünde toplamayı salık vermekten hiç geri durmadı. Askerlik bilgisinden çok, cerbezeye ve saldırıya yer veren bir metottu bu. Kamu Selâmet Komitesi, 14 Pluviôse Yıl II de (2 Şubat 1794 te), askerlik akidesini iyice belli hale getirdi:

> «Genel kurallar: Her zaman kitle halinde ve hücuma geçerek hareket etmek, ordularda sıkı bir disiplin gütmek, orduları her zaman fazla yormadan tetik üstünde bulundurmak, müstahkem mevkilerde ancak ve

> mutlaka lüzumu kadar muhafız bırakmak, ... her fırsatta süngü ile hücuma kalkmak, düşmanı, tamamile mahvedinceye kadar, durmadan kovalamaktır.»

8 Prairial (27 Mayıs 1794 te) parola: «Saldırınız, durmadan saldırınız» dı. En son, 4 Fructidor'da da (21 Ağustos 1794 te de) : «Şimşek gibi şaşırtınız, yıldırım gibi darbe indiriniz» di. Başarıyı sağlıyan sebepler, manevra yapmaktaki ustalıktan çok, hareketlerde çabukluk, hücumda cerbeze, savaş meydanında saldırma oldu.

İnkılâpçı Hükümet, gösterdiği pek büyük çabaların meyvalarını Haziran 1794 te devşirdi, zaferi kazandı. Ama, ayni anda da, siyasî buhran tekrar patlak verdi ve İnkılâpçı Hükümetteki idareciler ikiye ayrıldı.

III

9 Thermidor Yıl II
(27 Temmuz 1794)

Kamu Selâmet Komitesinin Convention Meclisinde ve Paris'te karşılaştığı güçlükler, 1794 ilkbaharı sonlarına doğru, arttı. Mecliste muhalefet teşekkül ederken, halk hareketi ile İnkılâpçı Hükümet arasında da ayrılma başgösterdi. İktisadî güçlükler artıp, Tethişi rejime her zaman için lüzumlu kıldığı bir sırada, sonunda kazanılan zafer Tethişin meşru gösterilmesini ve buna katlanılmasını daha zor hale getirmişti.

1. İnkılâbın zaferi (Mayıs - Temmuz 1794).

Kamu Selâmet Komitesinin güttüğü dış siyaset, esasında, bir savaş siyaseti idi. Danton'un müzakere siyase-

ti bırakılmıştı. Bu dantoncu siyaset, memleket içinde Müsamahacılara yüz verecek, millî çabaların gevşemesine yardım edecekti. Kamu Selâmet Komitesi, müttefikler arasındaki bölünmelerden faydalanmak ya da Kosciuszko'nun çağrısı üzerine ayaklanan polonyalıları desteklemek için hiç bir şey yapmadı. Ama, tarafsız devletleri kolladı, bunlarla iyi geçindi. Robespierre'in 27 Brumaire Yıl II de (18 Kasım 1793 te) «Cumhuriyetin siyasî durumu hakkında» verdiği rapordan sonra, Convention Meclisi tarafsız devletlerin menfaatlarına saygı göstermek azminde olduğunu ilân etti ve İsviçre Kantonları ile Amerika Birleşik devletlerine karşı beslediği «hakkaniyet, teveccüh ve takdir duygularını» belirtti. Olan, propaganda savaşına olmuştu.

Savaşa girme arifesinde, Cumhuriyetin Kuzey sınırındaki askerî kuvveti, denizden Namur'e kadar kademeli olarak tertiplenip, Cobourg karşısında bulunan üç ordudan ibaretti. Pichegru kumandasındaki 150.000 kişilik Kuzey ordusu Ypres yönünde Flandra'ya, 25.000 kişilik Ardennes ordusu Charleroi yönünde, Jourdan kumandasındaki 40.000 kişilik Moselle ordusu da Liège yönünde hücuma geçecekti. Pichegru kötü bir manevra yaptı ve Cobourg'un Landrecies'yi almasını önleyemedi; ama, bu Avusturya kumandanını 29 Floréal Yıl II de (18 Mayıs 1794 te) Tourcoing'da yendi ve Escaut nehrinden denize kadar uzanan sınırı kurtardı. Ardennes ve Moselle ordularını tekrar bir araya toplayıp, Saint-Just'ten yardım gören Jourdan kumandasındaki 90.000 kişilik bir kuvvet haline getiren (biraz sonra bu kuvvet Sambre-et-Meuse ordusu oldu) Kamu Selâmet Komitesi, bu kuvvetleri Charleroi üzerine saldırdı, 7 Messidor'da (25 Haziran 1794 te) bu şehir teslim oldu. Ypres'de Pichegru tarafından ezilen Cobourg bu sırada geri çekilmişti. Gerilerini korumak için, 8 Messidor'da (26 Haziran 1794 te) Fleurus'de, Charleroi önünde Jourdan'a taarruz etti, ama, bir gün süren çetin bir savaştan sonra yenildi. Birlikleri

durmadan hücuma kaldıran Saint-Just'ün zaferi kazanmakta pek büyük bir payı vardı; ama, bunu Convention Meclisine bildirmek istemedi:

> «Kazanılan zaferlerin ilân edilmesini pek severim, ama, bu zaferlerin boş ve lüzumsuz övünmelere vesile teşkil etmesini istemem. Fleurus zaferi ilân edildi; oysa, bu savaşta bulunanlar ağızlarını açıp hiç bir şey söylemediler; kuşatmaların sözü edildi; oysa, siperlerde bulunanlar ağızlarını açıp hiç bir şey söylemediler.»

Fleurus'nün alınması, Belçika'nın kurtarılması sonucunu doğurdu. Jourdan ile Pichegru, Brüksel'de birleştiler. Sonra, Pichegru İngilizleri ve Hollandalıları Kuzeye doğru, Jourdan Avusturyalıları Doğuya doğru püskürttü. 9 Thermidor'da (27 Temmuz 1794 te) Pichegru Anvers'e, Jourdan da Liège'e girdi.

Pirene'lerde, Dugommier, Boulou ordugâhını ele geçirip (12 Floréal, 1 Mayıs 1794) Katalonya'yı istilâ ederken, Batıda Moncey, sınırı geçmiş ve San-Sebastian'ı işgal etmişti (7 Thermidor, 25 Temmuz 1794). Alplerde ise, İtalya'nın istilâ edilmesi çok yakındı.

Denizlerde, İngiliz filoları Akdeniz'e hâkim bulundukları ve Paoli'nin ihaneti sayesinde Korsika'yı ele geçirdikleri sırada, Cumhuriyet donanmaları Atlantiği hâlâ elde tutmayı başarmışlardı. Villaret-Joyeuse filosu 9, 10 ve 13 Prairial'de (28 ve 29 Mayıs, 1 Haziran 1794 te) Brest limanından hareket etti, Amerika'dan gelen buğday yüklü gemileri korumak için, Ouessant açıklarında Howe kumandasındaki İngiliz filosu ile savaşa tutuştu. Fransız donanması ağır kayıplara uğramış, «Vengeur» gemisi batırılmıştı, ama, İngilizler de çekilip gitmek zorunda kalmışlar, buğday yüklü gemiler de yollarına de-

vam etmişlerdi.

İnkılâpçı Hükümet, pek büyük bir çaba gösterip, iç buhranı atlatmış, zaferi kazanmış, müttefikleri barış yapmağa zorlamış görünüyordu. Billaud-Varenne, 1 Floréal'de (20 Nisan 1794 te), Convention Meclisinde, Kamu Selâmet Komitesi adına şunları söyledi:

> «Memleket istilâ etmek için ilerlemiyoruz, yenmek için ilerliyoruz; kendimizi zafer sarhoşluğuna kaptırmak için yürümüyoruz, bir düşman askerini öldürmenin artık hürriyete lüzumu kalmadığı anda darbeyi durdurmak için yürüyoruz.»

Tam hedefe varacağı sırada, İnkılâpçı Hükümet parçalandı.

2. Siyasî Buhran: Uzlaşmak imkânsızdır (Temmuz 1794).

Siyasî buhran, Temmuz 1794 te, türlü şekillere büründü. Jacobin diktatörlüğü İnkılâpçı Hükûmetin elinde toplandığı ve kuvvetlendiği bir sırada, bu hükümetin hem Paris'teki sosyal temeli, hem de Convention Meclisindeki siyasî temeli durmadan daralmaktaydı. İki Hükümet Komitesinin bölünmesi, Kamu Selâmet Komitesindeki birliğin bozulması, siyasî buhranı bir sonuca bağlamıştı.

Halk hareketi İnkılâpçı Hükümetten yüz çevirirken, Paris'te ve bütün memlekette kamu oyu da Tethişten artık bıkıp usanmıştı.

Zafer kazanıldığı için, artık baskı hareketlerine lüzum kalmamış göründüğünden, Tethişin verdiği bıkkınlık ve usanç daha da artmıştı. İş adamları burjuvazisi

iktisat üstündeki hükümet kontrolünü çekemiyordu; 1789 İnkılâbının kendisine verdiği tam bir istihsal ve mübadele hürriyetine en kısa zamanda dönülmesini düşünmekteydi; ayrıca, kendi mülkiyet hakkına zarar verilmesinden de korkmaktaydı. Ventôse kararnamelerinin uzun zamandır durdurulan uygulamasına tekrar başlanacak gibi görünüyordu; şüpheli kimseleri «ayıklamak» için bir takım Halk Komisyonları kurulmuştu. Kamu Selâmet Komitesi, büyük tethişçileri görevlerinden alıp geri çağırarak, adaleti ve bastırma hareketini 22 Prairial Kanunu ile tekrar merkezîleştirerek, Tethişi bir düzene koymaya çalıştı. Ama, 22 Prairial kanununu uygulama işini elinden kaçırdı. Sanıkları «güruh» halinde mahkûm ettirmek için, birbirinden apayrı davaları «birbirine katmak», bastırma hareketini hızlandırmak için, «hapisanelerdeki gizli suikast teşebbüslerini» bahane etmek suretile, Genel Güvenlik Komitesi bu kanunun uygulamasını berbat etmişti. İktisadî güçlüklere «idam sehpasının verdiği yürek bulantısı» da eklenince, kamu oyunun büyük bir kısmı İnkılâpçı Hükümetin karşısına dikildi.

Germinal faciasından sonra. halk hareketi İnkılâpçı Hükümetle münasebetlerini yavaş yavaş kesti. 1794 ilkbaharında, Convention Meclisine ve Hükümet Komitelerine sadakat gösterilerinin aldatıcı perdesi altında, şubelerdeki siyasî hayatın şifa bulmaz bir şekilde bozulduğu, Paris'li halk inkılâpçılarının rejime karşı besledikleri sevgiyi tamamile kaybettikleri görüldü. Saint-Just «İnkılâp donmuştur» der. Bunun hem sosyal, hem de siyasî soydan sebepleri vardır.

Siyasî plânda, Paris (seçim çevresi) şubelerindeki genel heyet toplantıları susturuldu, halk inkılâpçılarının siyasî haklarının temel belirtisi diye baktıkları belediye ve şube memurları seçimleri kaldırıldı. «Hébert taraftarlığı» ile ittiham edilen mücadeleciler aleyhinde gizli kapaklı bir bastırma hareketine girişildi. Hébert taraftarlığı sözü, Jacobin merkeziyetçiliğe şiddetle aleyhtar

olup, halk demokrasisi sistemine bağlı kalmış şube idarecilerini lekelemek imkânını veren en elverişli sözdü. Şubelerde başgösteren, ama, çabucak bastırılan bazı kışkırtma teşebbüsleri, halk muhalefetinin devam ettiğini gösterdi. Marat şubesi, Floréal ayında, Halkın dostu ibadetini ortaya attı. Ama, Hükümet Komiteleri, 3 Prairial'de (22 Mayıs 1794 te) «ayrı ayrı» bayramlar yapılmasını yasak etti. Messidor ayı sonlarında, şubelerin çoğunda «kardeşlik ziyafetleri» hareketine girişildi, ama, bunlar da derhal suçlandı ve mahkûm edildi.

Sosyal plânda, iktisadî siyasete verilen yeni yön, halktan olan müstehlikleri hoşnut etmemişti. Temizliğe tâbi tutulan ve şimdi Robespierre taraftarı Payan tarafından idare edilen Paris Komünü, ticarete eski haklarını tekrar vermişti. 9 Messidor'da (27 Haziran 1794 te), Payan şöyle demişti: «Halkın kanını sülük gibi emenler aleyhinde..., bakkallar aleyhinde durmadan atıp tutmakla, bağırıp çağırmakla ele ne geçer?» İlk ihtiyaç maddelerine narh konmuştu, ama, ekmek bulmakla ve bunu belediyeler vasıtasile dağıttırmakla yetinen hükümetin bu maddelere elkoyduğu yoktu. Özel kişilerin şimdi dışardan yiyecek getirmelerine hiç engel olunmadığını belirtmek, ticareti baltalıyanların yakalanmalarını emretmek suretile, Paris Komünü kara borsayı teşvik etmiş ve narh koyma işini mahvetmiş oldu. Böyle hareket etmekle, müstahsilleri ve zanaatçıları, halk inkılâpçılarının en yoksul tabakalarını teşkil eden emekçiler ve ücretli işçiler zararına, kollamış oluyordu. Bu yetmiyormuş gibi, emekçilerin ve ücretli işçilerin haklı davaları uğrunda her türlü eylemde bulunmalarını da yasak etmişti. Yeni en çok fiyat tarifesinin yayınlanması ve kontrolün gevşetilmesi yüzünden, yiyecek fiyatları Floréal ayından itibaren yükselince, işçiler arasında fiyatları arttırmak için bir kaynaşma başladı ve bu kaynaşma bir çok zanaatlara yayıldı. Ama, bu hareket Le Chapelier kanununu uygulayan Paris Komünü tarafından şiddetle bastırıldı. 5 Thermidor'da (23 Temmuz 1794 te). Paris'-

te en çok ücret tarifesi yayınlanması, bu kısıtlayıcı siyasete tüy dikti. 29 Eylül 1793 kanununun kesin bir şekilde uygulanmasile ilgili olan bu tarife, bazan işçilere tepeden inme bir ücret indirimini de zorla kabul ettirmekteydi. Ventôse ayında 5 lira kazanan Panthéon yapı yerlernideki bir taş yontucusu şimdi 3 lira 8 metelikten fazla kazanamıyordu. Paris Komünündeki Robespierre taraftarı yetkililer tam da halk kitlelerinin güvenilir desteğine muhtaç oldukları bir zamanda, işçilerin hoşnutsuzluğu patlak verdi.

Bu sırada, Convention Meclisi içindeki muhalefet, görevlerinden geri alınan temsilciler, yani Carrier, Fouché ve hele rüşvet alan Barras, Fréron, Tallien gibi kendilerini tehdit altında hisseden azılı tethişçiler etrafında yeniden toplanmış, bozuk ahlâklı insanlar gurubu teşekkül etmişti. Bu gurup, Tethiş hareketine son verilmesini istemekte, zaferden faydalanan yeni Müsamahacılar ile İnkılâpçı Hükümeti sadece gelip geçici yarım bir tedbir olarak kabul etmiş olan Ova'ya dayanıyordu. Halk hareketi şimdi köle haline getirildiği için, artık hiç bir isyan hareketinden korkusu kalmıyan Convention Meclisinin Komitelerin vasiliğine uzun zaman katlanması için artık bir sebep var mıydı? Boyunduruktan bir an önce kurtulmak için sabırsızlanan Convention ile kendisine düşman kesilen Paris'li halk inkılâpçıları arasında kalan İnkılâpçı Hükümet, boşlukta sallanıp duruyor gibiydi.

Hükümet Komiteleri de parçalanınca, kötü âkibet iyice belli olmuştu.

Baskı ve bastırma hareketlerinin idaresini elinde bulunduran Genel Güvenlik Komitesi, Kamu Selâmet Komitesinin, hele bu komitedeki Emniyet bürosunun, kendi işlerine karışmasını pek çekemiyordu. Amar, Vadier, Voulland gibi merhametsiz kimselerden teşekkül etmiş olup, zihniyeti ile aşırı eğilime yaklaşan Komite kendi otoritesine bağlı Tethişi daha sürdürmek istiyordu. Din-

siz olduklarından, hıristiyan olmaktan çıkma hareketinin durdurulması, Yüce Varlık ibadeti bunlar için ayrıca birer şikâyet konusuydu. David ile Lebas dışındaki bütün üyeler hem şahsî sebeplerle, hem de prensipten ileri gelen sebeplerle Robespierre'e diş biliyorlardı.

Kamu Selâmet Komitesi, birliğini muhafaza edebilseydi, bu muhalefeti zararsız hale getirebilirdi. Oysa, Büyük Komite içine ayrılık tohumları saçılmıştı. Robespierre, ettiği göz alıcı hizmetlerle, inkılâpçı Fransa'nın gözünde hükümetin hakikî başkanı haline gelmişti. Oysa, kendine karşı sert olduğu gibi, başkalarına da sert davranan, münasebetleri az olan, insanlarla kendi arasında çoğu zaman ya içinden pazarlıklı ya da hırs gibi görünebilecek bir mesafe bırakan Robespierre, meslekdaşlarının alınganlıklarını kollamazdı. Doğru yoldan şaşmaz (Robespierre) aleyhinde önce Girondin'ler, sonra Cordelier'ler tarafından öne sürülen bu ittiham, Carnot tarafından, hattâ Kamu Selâmet Komitesi içinde bile, tekrar ele alındı. 1 Floréal Yıl II de (20 Nisan 1794 te), Convention Meclisinde konuşan Billaud-Varenne de ayni ittihamı tekrarlamıştı:

> «Hürriyetine kıskançlıkla bağlı olan her halk, en seçkin mevkileri işgal eden insanların erdemlerine karşı bile uyanık olmak zorundadır.»

Mizaç uygunsuzluklarına, yetki anlaşmazlıklarına (Carnot, Saint-Just ile büyük kavgalar etti, askerî plânları hakkında Robespierre ve Saint-Just tarafından yapılan tenkitlere sinirlenirdi), sosyal yönlerden gelme fikir ayrılığı da eklenmişti. Ova üyelerinden olup, Dağlılara katılan Lindet de, Carnot da muhafazakâr birer burjuva idiler. İktisadın güdümlü olmasını bir türlü çekemiyor, sosyal demokrasiden nefret ediyorlardı. Billaud-Varenne ile Collot d'Herbois aşırı sol eğilimdeydiler. Genel Gü-

venlik Komitesinin kaypak manevralarına, hele «Ben tanrının anasıyım» diye iddia eden Cathérine Théot adlı ihtiyar bir kadını vesile edip, Yüce Varlık ibadetini gülünç göstermeğe yeltenen bu Komite üyesi Vadier'ye sinirlenip küsen Robespierre, Messidor ortalarına doğru, Kamu Selâmet Komitesine gelmemeğe başladı; onun bu geri çekilmesi, hasımlarının ekmeğine yağ sürdü.

4 ve 5 Thermidor Yıl II de (22 ve 23 Temmuz 1794 te) bir arada toplanan iki Hükümet Komitesini uzlaştırma teşebbüsü başarısızlığa uğradı. Her iki Komitenin üyeleri anlamışlardı ki, ahenk tekrar kurulmadığı takdirde, İnkılâpçı Hükümet bozuk ahlâklıların ve yeni Müsamahacıların giriştikleri hücuma mukavemet edemez ve tutunamazdı. Oysa, Saint-Just ile Couthon uzlaşmağa hazır oldukları halde, Dağlılardan hasımları ile kendisini o güne kadar savunmuş olan Ova arasındaki ittifakı tamamile bozmak istiyen Robespierre bu uzlaşmayı reddetti.

3. Kötü âkibet: İsyan imkânsızdır.

Robespierre anlaşmazlığı Convention Meclisine götürmeğe karar verdi. Halk hareketi hareketsiz hale getirildiği bir sırada, Paris'li halk inkılâpçılarının ya ilgisiz ya da aleyhte oldukları bir zamanda, böyle bir teşebbüste bulunmak, Convention Meclisini İnkılâpçı Hükümetin devamı ve muhafazası konusunda hakem yapmak ve kendini eli kolu bağlı olarak büyük bir tehlikeye atmak demekti.

8 Thermidor (26 Temmuz 1794) günü, Robespierre, Convention'da hasımlarına hücum etti, Tethişin aşırı hareketlerini şimdi Müsamahacı kılığına giren azılı tethişçilerin üstüne attı. Ama, ittiham ettiği milletvekillerinin adlarını söylemeyi reddettiğinden, kendini mahvetti. Yerilecek bazı şeyleri olanların hepsi kendilerini tehdit edilmiş hissettiler. O günün akşamı, Robespierre, Jacobin'-

lerde kendini alkışlatırken, ne yapacaklarını şaşıran Komiteler kararsızlık içinde bocalarken, düşmanları harekete geçmişlerdi. Suikast hareketi, Robespierre'in mahvedilmesini ötedenberi kurup duran milletvekilleri ile bunlardan «Tethişe son verilecektir» vadini alan Ova arasında hazırlandı. O günün şartlarından doğan bu ittifakı perçinliyen biricik şey, korku olmuştu.

9 Thermidor (27 Temmuz 1794) günü, Convention Meclisinin oturumu saat on birde başladı. Öğleyin, Saint-Just söz aldı. O andan itibaren, olaylar büyük bir hızla gelişti. Gizli tertibi hazırlıyanlar tarafından kararlaştırılan Meclis salonunu karıştırmak, hatipleri konuşturmamak hilesi, önce Saint-Just'e, sonra da Robespierre'e hiç ağız açtırmadı. Paris millî muhafızları kumandanı Hanriot ile İnkılâp mahkemesi başkanı Dumas'nın yakalanmalarına karar verildi. O korkunç gürülltü patırtı arasında, Louchet adlı silik bir milletvekilinin Robespierre aleyhinde ittiham kararı verilmesi için yaptığı teklif oybirliği ile kabul edildi. Kardeşi Augustin de Robespierre, ağabeysinin kaderini paylaşmak istedi. Couthon ile Saint-Just bunlara katıldı. Lebas da bu muhalifler arasında yer almak şerefini ısrarla istedi. Robespierre: «Cumhuriyet mahvoldu, haydutlar çılgın gibi seviniyorlar» diye haykırdı. Yukarı kattaki sıralarda oturan seyirciler Meclisten ayrılıp, bu korkunç ve acı haberi şubelere götürdüler. Saat daha ikiye gelmemişti.

Paris Komününün isyan teşebbüsü hem kötü hazırlandı, hem de kötü idare edildi. Haberi alan belediye başkanı Fleuriot-Lescot ile İnkılâpçı Hükümetin Paris Komünündeki temsilcisi Payan, Genel Kurul üyelerini dağılıp şubelerine gitmeye davet etti, buralarda toplanma borusunu ve kilise çanlarını çaldıracaklardı. Saat altı sularında, bütün mücadeleciler tehlikeyi haber almışlar, şubeler ayaklanmışlardı. Ama, Paris'teki kırk sekiz şubeden yalnız on altısı Gréve meydanındaki Paris Komününe millî muhafız müfrezeleri göndermişlerdi. Germinal

faciasındanberi, şube kadroları üstünde yapılan baskı hareketlerinin sonuçları işte böyle belli olmuştu. Yine de öyleyken, halk inkılâpçılarının öncüsü olan topçu bölükleri, taburlardan daha fazla inkılâpçı teşebbüs kabiliyeti gösterdiler. Akşam saat ona doğru, Paris'teki otuz kadar topçu bölüğünden on yedisi ile otuz iki top isyan makamlarının emrindeydi; oysa, Convention'un elinde muhafız bölüğünden başka bir şey yoktu. Paris Komünü topçu kuvveti bakımından olan ezici üstünlüğünü saatlerce elde tuttu. Bu kuvveti idare edecek bir baş bulunsaydı, bununla çok iş görülürdü. Yakalanmalarına karar verilen milletvekilleri kurtarılır kurtarılmaz, hemen Paris Komününe gittiler. Müzakerelere giriştiler. Bu sırada, Convention Meclisi kendini toparladı. Âsi milletvekillerini kanun dışı ilân etti. Barras silâhlı bir kuvvet toplamakla görevlendirildi; mutedil şubeler de bu kuvvete katıldılar. Paris Komünü binası (Paris Belediye dairesi) önünde toplanan millî muhafızlara ve topçulara ne talimat verildi, ne de yiyecek ve cephane dağıtıldı. Biraz sonra, âsi milletvekillerinin kanun dışı ilân edildikleri haebri etrafa yayıldı. Grève meydanı yavaş yavaş tenhalaştı. Barras, Paris Belediye dairesine yürüdü, burasını baskın yaparak ele geçirdi. Paris Komünü dövüşmeden yenilmişti.

10 Thermidor (28 Temmuz 1794) günü akşamı, Robespierre, Saint-Just, Couthon ile taraftarlarından on dokuzu hiç muhakeme edilmeden giyotinle idam edildi. Ertesi gün İnkılâbın en kalabalık gurubu olan 71 kişilik bir kafile de ayni âkibete uğradı.

İsyan teşebbüsünü dikkate alarak, diyebiliriz ki, bozgunun sorumluluğu Paris Komünü şefleri ile harekete geçmesini beceremiyen Robespierre taraftarlarına aittir. Hükümet cihazının kuvvetlendirilmesine ve şubelerdeki bir çok yetkililerin davadan soğutulmalarına, hele çoktanberidir susturulan inkılâpçı komitelere rağmen, binlerce halk inkılâpçısı Paris Belediye Dairesine (Paris Ko-

mününün bulunduğu binaya) koşmuştu. Ama, bunun hiç bir faydası olmamışsa, sorumluluk Robespierre taraftarlarına düşer; çünkü, bunlar Grève meydanına inip, inkılâpçı günlerde savaşanların başına geçeceklerine, kendilerine öldürücü darbe indirilmesini beklemişlerdir. Ama, daha gerilere gidilecek olursa, görülür ki, 9 Thermidor hareketi denilen tarihî zorunluluk, halk inkılâpçılarının zıtlığı içinde yer aldığı gibi, inkılâpçı hareketin zıtlıkları içinde de yer almış bulunuyordu.

* * *

Jean-Jacques Rousseau'nun çömezi olan, ama, hemen hemen hiç bir ilmî ve iktisadî kültürü olmıyan Robespierre, Helvétius gibi filozofların maddeciliğinden nefret ederdi. Spiritüalist olan toplum ve dünya görüşü, 1794 yılı ilkbaharında ortaya çıkan zıtlıklar karşısında, kendisini eli kolu bağlı hale getirdi. Robespierre, İnkılâpçı Hükümet ile Tethişi nazarî olarak haklı gösterebilmişse de, yaşadığı devirdeki iktisadî gerçeklerin iyice aydın ve kesin bir tahlilini yapamadı. Hiç şüphe yok ki, sosyal kuvvetler arasındaki dengeyi küçümsiyemez ve aristokrasi ile Eski Kırallık Rejimine karşı girişilen mücadelede burjuvazinin oynadığı hâkim rolü ihmal edemezdi. Ama, Saint-Just gibi, Robespierre de kendi zıtlıklarının esiri olarak kaldı. Her ikisi de halk inkılâpçılarına tamamile bağlanamıyacak kadar burjujvazinin menfaatlarının şuuruna varmışlar, ama, halk inkılâpçılarının ihtiyaçlarına da, burjuvaziden güleryüz göremiyecek kadar, dikkat göstermişlerdi.

İnkılâpçı Hükümet türlü türlü ve birbirine zıt, bu sebeple de, sınıf şuurundan yoksun unsurlardan teşekkül eden sosyal bir temel üstüne kurulmuştu. Robespierre taraftarlarının dayandıkları Jacobin'ler bu hükümete gerekli çatıyı veremezdi. Çünkü, Jacobin'ler bir sınıf teşkil etmedikleri gibi, etkin bir siyasî eylem aleti olacak sıkı disiplinli bir sınıf partisi de teşkil etmiyorlardı. Yıl

II rejimi sosyal münasebetler ve demokrasi hakkındaki spiritüalist bir görüşe dayanmaktaydı. Bundan bir takım sonuçların doğması mukadderdi.

Siyasî alanda, şartların muhalefetinden fazla olarak, Dağlı burjuvazi ile Paris'li halk inkılâpçıları arasında, şubelerdeki mücadeleciler ile İnkılâpçı Hükümet arasında temel bir zıtlık vardı. Savaş, otorite sahibi bir hükümet kurulmasını gerekli kılmıştı; halk inkılâpçıları da bu hükümetin kurulmasına yardım ettiklerine göre, bu lüzumu iyice anlamışlardı. Oysa, savaş ile savaşın gerekleri, bu suretle, Dağlıların ve halk inkılâpçılarının başka başka görüşlerle başvurdukları demokrasi ile zıt hale gelmiş oluyordu. Halk inkılâpçılarının uyguladıkları şeklile, demokrasi kendiliğinden, tamamile dolaysız bir hükümet idaresine doğru yönelmişti. İnkılâpçı Hükümet ise, böyle bir uygulamanın savaşın sevk ve idaresile bağdaşamayacağına hükmetmişti. Seçilen temsilcileri kontrol etmek, temsilcilik görevini geri almak (temsilciyi azletmek) hakkı, yüksek sesle ya da alkışlıyarak oy vermek gibi özellikler, şubelerdeki mücadelecilerin şekilden ibaret demokrasi ile yetinmek düşüncesinde olmadıklarını göstermekteydi. Oysa, bu siyasî davranış burjuvazinin tasavvur ettiği hürriyet taraftarı demokrasiye tamamile muhalifti. Halk inkılâpçıları, aristokrasiyi ezmek için, kuvvetli bir hükümet kurulmasını ısrarla istemişlerdi: İnkılâpçı Hükümetin kendilerini susturmasını ve itaat etmeğe zorlamasını affetmediler.

Halk hareketi ile İnkılâpçı Hükümet arasındaki münasebetler meselesi başka bir plânda da ortaya atılmıştı. 1793 yılı ilkbaharında ve yazında halkın kazandığı başarılar yüzünden, halk inkılâpçıları kendi kadrolarının zayıfladığını görmüşlerdi. Sadece hırs ve tamahla hareket etmiyen bir çok (Paris'li) şube mücadelecileri, bir mevki elde etmeğe, ettikleri fedakârlığın meşru bir mükâfatı gözü ile bakmışlardı. İnkılâpçı Hükümetin etkinliği de, zaten, bu fedakârlık pahasına kazanılmıştı. 1793

sonbaharında idare makamlarında temizlik yapıldı, buralara iyi halk inkılâpçıları yerleştirildi. O zaman, Paris şubelerinin inkılâpçı komiserlerinde de görüldüğü gibi, yeni bir «şartlara ve zamaneye uyma eğilimi» ortaya çıktı. Halk inkılâpçılarının en halkçı ve en ateşli unsurları arasından gelen bu komiserler, başlangıçta, inkılâpçı memurların en mücadeleci ve dövüşken kısmını teşkil ettiler. Bunların içinde bulundukları şartlar, hattâ görevlerinin sağladığı başarı, ücretli hale getirilmelerini gerektirmişti. Bu mücadeleciler, Yıl II devamınca, İnkılâpçı Hükümetin elinde o kadar yumuşak başlı memurlar haline geldiler ki, nerdeyse elde ettikleri kazancı kaybetmekten korkacak dereceye bile düşmüşlerdi. Bu tekâmül, memleket içindeki ve sınırlarındaki sınıf mücadelelerinin şiddetlenmesinden zorunlu olarak doğmuş bir sonuçtu. Halk hareketinin en şuurlu unsurları devlet cihazına geçmiş ve inkılâpçı iktidarı kuvvetlendirmişlerdi. Oysa, bundan halk hareketinin zayıflaması ve hükümetle olan münasebetlerinin bozulması gibi bir sonuç doğdu. Millî savunmanın gittikçe artan gerekleri yüzünden, şube teşkilâtlarının siyasî faaliyetine gem vurulmuş oldu. Bürokratlaşma, halk kitlelerindeki tenkitçi zihniyeti ve siyasî mücadele kabiliyetini yavaş yavaş felce uğrattığından, ayni zamanda, şubeler içindeki demokrasi de zayıflamıştı. En son, otorite sahibi olma eğilimleri kuvvetlenen hükümet teşekkülleri üstündeki halk kontrolü de gevşedi. Böylelikle, İnkılâpçı Hükümet ile bu hükümeti iktidara getirmiş olan halk hareketi arasında yeni bir zıtlık başgöstermiş oldu. Robespierre taraftarları bu tekâmülü eli kolu bağlı seyrettiler. Saint-Just: «İnkılâp donmuştur» der, ama, bunun sebepleri neler olduğunu söyliyemez.

İktisadî ve sosyal plândaki zıtlık da hakkından gelinecek gibi değildi. Hürriyetçi iktisat taraftarı olan Kamu Selâmet Komitesinin üyeleri, en başta da Robespierre, millî büyük bir savaşı desteklemek için, narh koymak-

tan ve elkoymaktan vaz geçemediklerinden ötürü, ancak, güdümlü iktisadı kabul etmişlerdi. Oysa, halk inkılâpçıları, en çok fiyat rejimini kabul ettirirken, kendi geçimleri için daha fazla şeyler düşünmüşlerdi. İnkılâp ne kadar halkçı olursa olsun, yine burjuva İnkılâbı olarak kaldığından, sanayi kurumu şefleri ile ücretli emekçiler arasındaki dengeyi muhafaza etmek düşüncesinde olan İnkılâpçı Hükümet, ücretlere narh koymadan, yiyecek maddelerine narh koyamazdı. Böyle bir siyaset Dağlılar ile halk inkılâpçıları arasında bir ittifak kurulmasını gerektirirdi. Oysa, bu siyaset, iktisadî hürriyeti kaldırdığından ve kazancı sınırladığından dolayı, hattâ Jacobin burjuvaziyi bile incitmişti. Bu yüzden, en çok fiyat rejimi, parası devlet tarafından ödenen savaş imalâtı ve köylülerin zahireleri ile ot ve samanlarına zorlâ el koymalar dışında, müstahsiller ve tacirler tarafından çiğnendi. Oysa, aslında, fiyatlar ve ücretler arasındaki münasebete bel bağlıyan halk inkılâpçıları şartlardan faydalanmak ve ücretlerin arttırılmasını sağlamak düşüncesindeydiler. Söylemeğe hacet yok, yapısı burjuva olan bir toplumda, buhranı halletmeyi denemek için müdahalede bulunan Kamu Selâmet Komitesinin hakemliğinden, ücretli emekçilerden çok, varlıklı olanlar ve müstahsiller faydalanacaklardı. Netekim, 5 Thermidor'da Paris'te yayınlanan ücretler tarifesi de bunun böyle olduğunu gösterdi. Yıl II de kurulan güdümlü iktisat, bir sınıf temeline dayanmadığından, istikrarsız bir durumdaydı.

Bu zıtlıklar tarafından kemirilen İnkılâpçı Hükümet, Robespierre ve arkadaşlarının kişiliğinde öldürücü bir darbe yedi; ayni zamanda, bunların kurmak istedikleri halkçı ve eşitçi cumhuriyetin kafası koparıldı. Alevlendirdiği gericiliğe gittikçe kendini kaptıran Thermidor hareketi burjuvazisine karşı halk hareketi tarafından verilen inatçı ve umutsuz artçı savaş daha on ay kadar sürdü. Bu feci mücadele sonunda, İnkılâbın gücü kuvveti tamamile mahvolup gitti.

BEŞİNCİ BÖLÜM

THERMİDORCU CONVENTİON MECLİSİ BURJUVA GERİCİLİĞİ VE HALK HAREKETİNİN SONU (TEMMUZ 1794 - MAYIS 1795)

Robespierre düştükten sonra, artık İnkılâpçı Hükümet te yaşamadı. Gericilik hızını iyice arttırdı. Siyasî mücadelelerin şiddeti ve hercümerci arkasında, Thermidor devrine başlıca önemini kazandıran şey, gericiliğin büründüğü sosyal niteliktir. Yıl II rejiminin, Ventôse kararnameleri ve millî yardım kanunu gibi tedbirlerle belirtilen halkçı sosyal bir muhtevası vardı. Siyasî alanda, halka devlet işlerinin idaresine katılmak müsaadesini vermişti. Böylece, Kurucu Meclis tarafından burjuvazi yararına getirilen zenginlik ve servet imtiyazı ile siyasî tekel şiddetli bir hucuma uğramıştı.

Hiç şüphe yok ki, İnkılâpçı Hükümeti zorla kabul ettirmiş olan halk hareketi ve Parisli halk inkılâpçıları Yıl II nin Germinal ayından itibaren gerilemişlerdi; çünkü, Kamu Selâmet Komitesinin güttüğü iktisadî ve sosyal siyaset o zamanlar pek halkçı değildi. Bu bakımdan, 9 Thermidor hareketi bir kopma değil, bir hızlandırmadır. Thermidor Yıl II den ertesi ilkbahara kadar gericilik ilerlemektedir, ama, henüz hiç bir şey kazanılmamıştır. Burjuva İnkılâbı ile halk hareketi, namuslu insanlar ile halk inkılâpçıları karşı karşıya geliyorlar. Halk inkılâpçılarının umutlu olduklarını, namuslu insanların ise sonunda İnkılâbın kaderi-

ni tayin edecek büyük bir halk hareketinden korktuklarını gösteren karar yıldır bu. Paris halkı 1789 danberi halâ yenilmemiştir.

Yıl III ün Prairial ayındaki bozgunla halk inkılâpçılarının sonu gelmiş ve halk hareketi kesin olarak ortadan kaldırılmıştır. İnkılâp yine o eski burjuva İnkılâbı yolunu tutmuştur.

I

Thermidor gericiliğinin ilerlemeleri

Thermidorcu devreyi nitelendiren şey, müphem ve karışık siyasî mücadelelerdir. Bu mücadelelerin girift oluşu, asıl varılmak istenen hedefi gizliyememiştir. «Namuslu insanlar, biraz sonra «eşraf» adını alan bu insanlar o küçük burjuvaları, zanaatçıları, dükkân sahibi esnafı, hattâ kalfaları, bir kelime ile, bir ara kendi kanunlarını zorla kabul ettirmiş olan halk inkılâpçılarını siyasî hayattan söküp atmak düşüncesindeydiler. 1793 te halk hareketinin geliştiği sırada olduğu gibi, Dağlı bir azınlık ile gittikçe büyüyen gerici bir çoğunluğu birbirine düşüren Parlâmento mücadeleleri daha geniş bir anlaşmazlık temeli üstünde iki misli arttı. Gericiler ile Yıl II nin insanları her yerde kavgaya tutuşmuşlardı. Ama, yolunu şaşırmış, teşkilâtı dağılmış, idareci unsurlarını kaybetmiş olan halk hareketi, 1793 te İnkılâbı hızlandırmış bir etken iken, şimdi, basit bir mukavemet kuvveti haline gelen bu hareket, artık, ancak, geri çekilen bir ordunun artçı savaşını verebilecek durumdaydı.

1. İnkılâpçı Hükümetin dağılması ve Tethişin sonu (1794 yılı yazı).

Robespierre taraftarlarını içinden atan Kamu Selâ-

met Komitesi, hükümet sistemini muhafaza etmek düşüncesindeydi. 10 Thermidor'da (28 Temmuz 1794 te) Komite adına konuşan Barère, Convention Meclisinde 9 Thermidor hareketinin «kısmî bir sarsıntı olduğunu, hükümetin bütünlüğünü muhafaza ettiğini» bildirmiş, «iktidar tekrar eski kaynağına dönüp, daha enerjili bir ruh kazandıktan ve Komitelerde temizlik yapıldıktan sonra, İnkılâpçı Hükümetin kuvveti yüz misli artacaktır» demişti. Barère, ayni zamanda, «müsamahayı diline dolayan kılık değiştirmiş birkaç aristokrata» karşı da çıkmış ve: «Müsamaha mı? Müsamaha istemiye istemiye işlenen bir hatâdan başka bir şey değildir; ama, aristokratların yaptıkları manevralar birer suçtur, işledikleri hatalar da birer cinayetten başka bir şey değildir.»

Aslında, istikrar, temerküz ve Tethişi bırakma ile de «ortak eylem kuvveti» gibi temel niteliklerini kaybeden Yıl II hükümet sistemi birkaç hafta içinde parçalandı.

Hükümetteki istikrar daha 11 Thermidor Yıl II de (29 Temmuz 1794 te) yıkılmıtı. Convention Meclisi o gün Tallien'in bir teklifini kabul etti. Karara bağlanan bu teklife göre, bundan sonra, Hükümet Komiteleri üyelerinin dörtte biri her ay yenilenecek, ayrılan üyeler ancak bir aylık bir aralıktan sonra tekrar seçilebileceklerdi. Prieur de la Côte-d'Or ve Jeanbon Saint-Andrè derhal Kamu Selâmet Komitesinden çıkarıldı. Bunların yerini Tallien ile dantoncu Thuriot'nun alması pek manalıdır. Biraz sonra da, Komitede Yıl II deki Büyük Komiteden bir tek Carnot kaldı. Genel Güvenlik Komitesinden de Robespierre taraftarı olmakla tanınan David, Jagot, Lavicomterie atıldı, Legendre ya da Merlin de Thionville gibi adamlar bunların yerini aldı. Bazı Convention Meclisi üyeleri hükümette nüfuz ve itibar kazanmışlarsa da, olan, idareci kadronun istikrarına (yerlerinde kalabilmelerine) olmuştu.

7 Fructidor Yıl II (24 Ağustos 1794) kararnamesinden sonra, hükümetin temerküzü yaşıyamadı, devam ede-

medi. O zamana kadar, hükümette birliği sağlıyan Kamu Selâmet Komitesinin üstünlüğü (takaddümü) olmuştu. Komitenin bu üstünlüğü daha 11 Thermidor'da Maliye Komisyonunda hükmünü yürüten ve Hazineyi eline alan Cambon'un hücumuna uğradı. Barère 13 Thermidor'da verdiği cevapta, bu suretle kurulmak istenen «manevî federal sistemi» suçladı. Convention Meclisi tereddüt etti, ama, Cambon'un teklifine uygun olan 7 Fructidor kararnamesini kabul etti. Bu kararnameye göre, on altı Komite kuruldu. Bunlardan belli başlı on ikisi Yürütme Komisyonlarından her birine kumanda ediyordu. Kamu Selâmet Komitesinin yetkileri savaş ve diplomasi ile ilgili yetkilerden ibaret hale geldi. Genel Güvenlik Komitesi asayiş ve gözcülük yetkilerini muhafaza etmişti. Yasama Komitesi yeni bir önem kazanmış, iç idare ve mahkemeler bu komitenin yetkileri içinde yer almıştı. İktidar en çok «üç Hükümet Komitesi» arasında dağıldığından, olan, hükümetin temerküzüne olmuştu.

Tethişin bırakılması bu olanlarla atbaşı gitti, İnkılâpçı Hükümetin bütün öteki yetkilerile birlikte «ortak eylem kuvveti» de ortadan kalktı. 22 Prairial kanunu 14 Thermidor'dan (1 Ağustos 1794 ten) itibaren kaldırıldı. Fouquier-Tinville hapsedildiğinden, İnkılâp mahkemesi iş görmez oldu. Merlin de Douai tarafından verilen bir rapor üzerine, bu mahkeme 23 Thermidor'da (10 Ağustos 1794 te) yeniden teşkilâtlandırıldı: «Suçta kasıt bulunması meselesi», o zaman, hattâ suçu bile bile işliyen sanığın bile İnkılâp düşmanı bir kasıtla hareket etmediği bahane edilerek, her sanığın beraat ettirilmesine imkân verdi. 9 Thermidor'dan sonra İnkılâpçı Komiteler aleyhinde şiddetli bir mücadeleye girişildi. Kaldırılan bu Komiteler yerine 7 Fructidor'da (24 Ağustos 1794 te) büyük şehirlerde belediye dairesi gözcü komiteleri, vilâyetlerde de kaza gözcü komiteleri kuruldu. Paris'teki 48 şube, on iki belediye şubesi (dairesi) halinde bir araya toplandı. Sivil komiteler gibi, yeni gözcü komiteleri kuruldu: Bun-

lar 4 Fructidor'dan (21 Ağustos 1794 ten) itibaren on günde bir toplanan şube genel meclislerinden bağımsız birer hükümet teşekkülü haline geldi. Hapisanelerin kapıları açılmış, şüpheli kimseler serbest bırakılmıştı. 18 Thermidor'dan 23 Thermidor'a (5 - 10 Ağustos 1794 e) kadar yalnız Paris'te böyle 500 kişi hapisten çıkmıştı. Böylece, Tethiş hareketi son buldu.

2. Mutediller, Jacobin'ler ve halk inkılâpçıları (Ağustos - Ekim 1794).

Méhée de la Touche tarafından yayınlanan «Robespierre'in kuyruğu» adlı şiddetli hicviyede daha 9 Thermidor'da (26 Ağustos 1794 te) ihbar edilen eski tethişçilerin çabalarına rağmen, siyasî gericilik hızla kendini gösterdi. 12 Fructidor'da (29 Ağustos 1794 te) Lecointre tarafından «istibdada» katılmakla suçlanan Barère, Billaud-Varenne ve Collot d'Herbois, Kamu Selâmet Komitesinden istifa ettiler. Yıl II nin idare adamları bir ay içinde ortadan kaldırılmıştı.

Dağlılar, Convention Meclisindeki bütün nüfuz ve itibarlarını kaybettiler, şimdi, artık «Düz bir Tepe» (Crête) den ibaret hale geldiler. Bu «Tepeliler» arasında yavaş yavaş bir kaytarmadır başladı. Üstünlük Ova'ya geçti. Bu merkezci çoğunluk, pişmanlık getiren tethişçiler ile Dağdan ayrılan Dağlılar tarafından kuvvetlendirildi. Bu siyasî gurupta, şimdi, Cambacérès ve Merlin de Douai gibi kimseler önem kazanmışlardı. Ova gurubundaki üyelerin ne türlü bir sosyal yol tutacakları iyice belliydi. Bunlar güdümlü iktisadın düşmanı oldukları kadar, sosyal demokrasinin de düşmanıydılar. Burjuvaziye mensup oldukları için, bu sosyal sınıfa üstünlüğünü tekrar geri vermek, sosyal hiyerarşiyi tekrar kurmak, halkı tekrar bu sınıfa tâbi kılmak istiyorlardı. «Tepeliler» den biri olan Fayau, 27 Fructidor'da (13 Eylül 1794 te) malların satışı için yeni bir takım şekiller teklif etmişti. Bu tek-

life göre, bu satıştan «mülk sahibi olmıyan ya da küçük mülkiyet sahibi olan cumhuriyetçiler» de faydalanmış olacaklardı. Aşağı Charente milletvekili Lozeau bu teklife şiddetle karşı çıktı, dedi ki:

> «Yirmi dört milyon nüfusu olan bir Cumhuriyette herkesin ziraatçi olması mümkün değildir. Milletin çoğunluğunun mal ve mülk sahibi olması imkânsızdır; çünkü, aksi takdirde, herkes geçinmek için ya tarlasını ekip biçmek ya da bağına bakmak zorunda kalacağından, ticaret, zanaat ve sanayi kısa zamanda mahvolur gider.»

Thermidorcular, bağımsız küçük müstahsillerden teşekkül etmiş bir millet kurmak şeklindeki halk idealini kabul etmemişlerdi. Oysa, İnkılâba sıkı sıkı bağlı bulunan Ova üyeleri Cumhuriyeti savunmak düşüncesindeydiler. 25 Brumaire Yıl III te (15 Kasım 1794 te) göçmenler aleyhinde verilen cezaları bir araya toplıyarak elde tuttular. Güttükleri siyaset, İnkılâp düşmanlığı yolunu kapamak ve rejimi istikrarlı hale getirmek için, «1789 vatanseverleri» ni birleştirmekti. Oysa, 1793 te olduğu gibi, Convention Meclisi karar vermek imkânını elinden kaçırdı: Bu karar kendisine dışarıdan zorla kabul ettirildi.

Paris'te Thermidor Yıl II den Brumaire Yıl III e kadar (Ağustos - Eylül 1794) süren müphem ve karışık mücadeleler sırasında üç siyasî eğilim üç köşeli bir anlaşmazlık halinde birbirlerile karşılaşmıştı. Mutediller «namuslu insanlar» ın, yani hali vakti yerinde burjuvazinin hâkimiyetini, 1791 de olduğu gibi, tekrar kurmak istiyorlardı. Seçim kulübünde bir araya gelip, Muséum şubesinde toplanan «yeni hébertciler» İnkılâpçı Hükümete düşman olan halk eğilimlerini temsil etmekteydiler, Paris'te seçimle gelen belediyenin tekrar kurulmasını, halk-

çı 1793 Anayasasının uygulanmasını istiyorlardı. Jacobin'ler ise, savaş devamınca, idarede temerküzü ve Yıl II nin baskı vasıtalarını muhafaza etmek taraftarı olarak kalmışlardı.

Seçim kulübü tarafından girişilen mücadele, halk kuvvetlerini parçalamak ve Jacobin'leri tek başlarına bırakmak suretile, gericiliğin ilerlemesini teşvik etti. Sırf Tethiş aleyhtarı ve Robespierre aleyhtarı ihtiras yüzünden mutedillerle birleşen «yeni hébertciler» bir tekâmülün yol almasına yardım ettiler, ama, bu tekâmülden doğan sonuçları görüp yaptıklarına pişman oldular. 9 Thermidor'dan sonra teşkilâtlandırılıp, eski «hébertci» Legray ya da eski öfkeli Varlet gibi kimseler tarafından canlandırılan Seçim kulübü Yıl II tarafından getirilen sistem aleyhinde mücadeleye girişti, bu mücadele Babeuf tarafından çıkarılan «Basın hürriyeti gazetesi» nce de savunuldu: «10 Thermidor yeni doğum gününü işaret ediyor; o günden itibaren hürriyete kavuşmak için tekrar işe giriştik.» Bunları yazan 19 Fructidor (5 Eylül 1794) tarihli gazete siyasî mücadeleler altında gizlenen sosyal anlaşmazlığı görmemişti. Bu gazetenin 1 Vendémiaire Yıl III (22 Eylül 1794) tarihli sayısında çıkan makalesinde, Babeuf, Fransa'da yalnız iki parti bulunduğunu söylemişti:

> «Bu partilerden biri Robespierre hükümetinin muhafaza edilmesi lehinde, ötekisi de yalnız insan oğlunun ezelî haklarına dayanan bir hükümetin tekrar kurulması lehindedir.»

Georges Lefebvre'in dediği gibi, Babeuf, Seçim kulübü ve mutedil tepkiciler arasında anlaşma yoksa da, eylemlerile mutedil tepkicilerin başarı kazanmalarına yardım ettikleri muhakkaktır. «Halkın sözcüsü» gazetesinin 28 Frimaire (18 Aralık 1794) tarihli sayısındaki yazısın-

da Babeuf de bunun böyle olduğunu kabul etmiştir.

Legendre tarafından 11 Thermidor'da (29 Temmuz 1794 te) tekrar açılan Jacobin kulübünde Jacobin mukavemeti kendini gösterdi. Fréron, Lecointre, Tallien gibi saf değiştirmiş tethişçiler, Carrier'nin isteği üzerine, 17 Fructidor'da (3 Eylül 1794 te) kulüpten çıkarıldı. Audouin'in «Dünya gazetesi» ile Chasles ve de Lebois'nın «Halkın dostu» gazetesi tarafından savunulan Jacobin'ler Tethiş sistemine yine dönülmesini, «kendilerini göstermeğe yeltenen aristokratların ortadan kaldırılmalarını» ısrarla istediler. 19 Fructidor'da (5 Eylül 1794 te) kulüp Dijon Jacobin'leri tarafından verilen arzuhali kabul edip bir program hazırladı. Bu programda şu istekler yer almıştı: Şüpheli kimseler aleyhindeki kanunun uygulanması, «suçta kasıt bulunması» meselesi ile ilgili kararname üstünde yeni bir görüşme yapılması, soylular ile rahiplerin bütün kamu hizmetlerinden çıkarılması, en son, basın hürriyetinin kısıtlanması. Dijon Jacobin'lerinin arzuhaline Paris'teki sekiz şube de katıldı. Fructidor ayında hakikî bir Jacobin hareketi görüldü, ve yıl sonunda yapılan halk inkılâpçıları bayramının 5 inci günü (21 Eylül), Marat'nın kemiklerinin Panthéon'a taşınmasile, bu hareket en yüksek noktasına vardı. Lindet, halk inkılâpçıları bayramının 4 üncü günü Convention Meclisine bir uzlaşma programı kabul ettirmişti. Bu program eski tethişçilerin korunacağına söz veriyor, ama, inkılâpçı baskının genişletilmesini reddediyor, «servetlerin yer değiştirmesini» hayal edenleri mahkûm ediyor, ticarete eylem hürriyetinin geri verilmesini teklif ediyordu. 10 Vendemiaire Yıl III te (1 Ekim 1794 te) bu rapor on kadar Paris şubesindeki Jacobin çoğunluk tarafından şiddetle tenkit edildi. Jacobin'lerden ilham alan bu şube kaynaşmaları kendini gericiliğe kaptıran Convention Meclisindeki çoğunluğu endişeye düşürdü. Halkın desteğini tekrar kazanmağa çalışan bu iki hareket, birbirlerine dayatmakla, kendilerini mahvetmiş oldu: Zafer mutediller tarafında kaldı.

Mutediller tarafından girişilen taarruz, muhafazakâr burjuvalar, kıralcılar, anayasacılar gibi Eski Kırallık Rejiminin ya gizli kapaklı ya da açıkça taraftarı oldukları için Yıl II sistemine ve hele Jacobin'lere düşman bütün sağcıları içine alan acaip bir ittifak kurulmasına yol açtı. Bunların programları tamamile menfi idi: Tethişçilerden öç almak, halk inkılâpçılarını itaat altına almak, siyasî ve sosyal demokrasiye tekrar dönmeyi engellemek gibi istekleri öne sürüyordu. Bunların elinde iki eylem vasıtası vardı: Biri gazeteler, öteki de eli sopalı seçkin gençlerden kurulmuş çetelerdi.

Jacobin'lerin gazeteleri hükümetin yardımlarından yoksun hale geldikleri bir sırada, bol malî imkânlara sahip olan gerici gazeteler şimdi üstün hale gelmişlerdi. Gerici gazetelerden biri olan «Fransız cumhuriyetçisi»nin yazarı genç Lacretelle'in söylediğine göre, sağcı gazeteler İnkılâp düşmanı taktiklerini birlikte hazırlamak için bir komite kurdular: «İki yıl süren korkunç anarşiden sonra, Convention Meclisini tuttuğu yoldan döndürmek» söz konusuydu. Bu sağcı gazeteler arasında Dussault'nun «Siyasî haberler» i, Bertin kardeşlerin «Tartışmalar» ı, Langlois'nın «Akşam haberleri» vardı. Fréron 25 Fructidor'da (11 Eylül 1794 te) «Halk hatibi» ni tekrar çıkarırken, Tallien de 1 Brumaire Yıl III te (22 Ekim 1794 te) «Vatandaşın dostu» nu yayınlamağa başladı. Jacobin'lere çullanan «Jacobin'lerin ne oldukları anlaşıldı» (Fructidor ayı sonunda), «Jacobin'ler kanun dışı» (Vendémiaire ayında) gibi hicviyeler yayınlandı. Hep kullanılan silâh «kan içenlere», «anarşicilere», «inhisarcılara» sövmek ve bunları suçlamak, bunlara iftira etmek ve şantaj yapmaktı. Bu gazete mücadelelerinin sosyal yüzü, ya«gelir sahiplerinin cellâdı», «mülklerin Robespierre'i» olan Cambon ya da Yıl II de iktisadın başına getirilen Lindet aleyhine yapılan hücumlarla belirtilmişti: «Namuslu insanlar», yani para babaları bunları

bir türlü affedemiyorlardı.

Fructidor ayı sonlarından itibaren, «gençlerden» kurulu çeteler, gericiliğin en esaslı eylem vasıtasını teşkil etti. Bu çeteler Fréron, Tallien, Merlin de Thonville gibi saf değiştirmiş eski tethişçiler tarafından teşkilâtlandırıldı. Bu teşkilâta «Fréron'un seçme gençleri» adı takıldı. Bu çeteler burjuva gençlerden, adliye hademelerinden, banka memurlarından ve dükkân çıraklarından kurulmuş, geri hizmeti gören askerler, itaatsiz askerler ve asker kaçaklarile kuvvetlendirilmişti. Bu teşkilâtta bulunmuş gençlerden biri olan Duval, «Thermidor devri hâtıraları» adlı eserinde, şöyle diyor:

> «Hemen hemen hepimiz de askere çağırılma emrine uymamış kimselerdik. Sambre-et-Meuse ordusunda bulunarak değil, asıl Paris sokaklarında kamu hizmetlerine daha çok faydalı olacağımız söylenmişti.»

Bu «gençler» iki örgü halindeki uzun saçlarile, yakası dört köşe ceketlerile tanınırdı. Bunlar ya «Kahrolsun Jacobin'ler! Yaşasın Convention Meclisi!» çığlıklarile, ya da «Tethişçilere karşı halkın uyanışı» adlı olup «Elimizden kurtulamazlar» diye nakaratı olan şarkı ile bir araya toplanırlardı. Misk kokuları süründükleri için hasımları tarafından «muscadins» diye de anılan eli sopalı «gençler» in karargâhı Palais-Egalité'deki Chartres kahvesiydi; Jacobin'lere ya da Jacobin diye tanınan kimselere saldırarak, ilk kavgayı burada çıkarmışlardı. Genel Güvenlik Komitesi ile eski idarecilerden arınmış gözcü komitelerinden yardım gören seçkin gençler, kısa zamanda, Paris sokaklarının kabadayıları kesildiler. Kendine millî temsiln savunucusu süsünü veren burjuva gericiliğinin Convention Meclisi üstündeki baskısı pek şaşırtıcı oldu. Bu burjuva gericiliği, biraz sonra, Meclisin tereddüt içindeki çoğunluğunu harekete geçmeğe zor-

ladı, ve bunları istediğinden daha fazla ileri götürdü.

3. Jacobin'lerin ve halk inkılâpçılarının ortadan kaldırılmaları (Ekim 1794 - Mart 1795).

Brumaire Yıl II dönemeci, Thermidor devresinin siyasî tekâmülünde pek büyük bir önem kazandı. Jacobin'ler kulübü kapatıldı, Seçim kulübü toplantılarını yapamaz oldu, Paris şubeleri gericilerin eline geçti.

Jacobin'lerin uğradığı âkibet, ömrünün son günlerinde halkın desteğini kaybetmesile izah edilebilir. Levasseur, «Hâtıralar»ında, «halk istifa edeliberi», kulüp artık «gücü kuvveti olmıyan bir manivelâ»dan başka bir şey değildi, der. 25 Vendemiaire Yıl III te (16 Ekim 1794 te), Convention Meclisi kulüplerin birleşmelerini ve ortak arzuhaller vermelerini yasak etmekle, Jacobin teşkilâtını felce uğrattı. «Gençler»in saldırıları daha şiddetli hale geldiği bir sırada, kulüpten kaytarmalar başladı. Bu gençler, 19 Vendémiaire'de (9 Kasımda), kulübe karşı ilk harekete giriştiler. İki gün sonra patlak veren Carrier meselesi tam aradıkları fırsatı verdi. Geçen kış Carrier tarafından Paris'e gönderilen 132 Nantes'lı, İnkılâp mahkemesinde beraat edince, Carrier suçlandı, 21 Brumaire'de (11 Kasım 1794 te), Romme, Convention Meclisinde, Carrier'nin ittiham edilmesi gerektiğine üstü kapalı bir şekilde imada bulundu. Meclis üstünde baskı yapmak istiyen Fréron, o günün akşamı, çetelerini Honoré sokağındaki kulübün üstüne çullandırdı. «Haydi gidip, şu azgın yırtıcı hayvanı ininde bastıralım» dedi. Büyük bir kavgaya girişildi, silâhlı kuvvetler asayişi sağladı. Hükümet Komiteleri kulübün kapatılmasına karar verdi, Convention Meclisi de ertesi gün bu kararı tastik etti.

Seçim kulübü ayni âkibete uğramakta gecikmedi. Jacobin'ler kulübünün kapatılmasından sonra, Seçim kulübü bütün halk muhalefetini bir araya topladı. Burjuva

gericiliğinin ilerlemesi, solcu muhaliflerdeki Jacobin aleyhtarı ihtirası susturdu. Ama, Muséum şubesindeki toplantı salonundan sürüp çıkarılan Seçim kulübü Frimaire Yıl III ün ilk günlerinde (1794 Kasımı sonlarında) ortadan kalktı.

Jacobin'ler derneği ile Seçim kulübü gibi iki halk mukavemeti yuvası ortadan kalkınca, Paris şubelerinin mutedillerin eline geçmeleri kolaylaştı. Seçkin gençler, Vendémiaire ayının sonlarından itibaren, şube toplantılarına müdahale etmeğe başlamışlardı. Bu gençlerin şeflerinden biri olan Jullian, Tuileries şubesinin idarecileri arasına girdi. Jacobin'lerin nüfuzu altındaki şubeler yavaş yavaş ele geçirildi. Evvelce Robespierre'in bağlı bulunduğu Piques şubesi 10 Frimaire'e (30 Kasım 1794 e) kadar mukavemet etmiş görünüyor. Şubelerdeki mücadeleciler bir kere ortadan kaldırılınca, mutedil burjuvaziye mukavemet edebilecek ve gericiliğin karşısına dikilebilecek hiç bir halkçı kuvvet kalmadı. Gericilik siyasî kurumlara çullandıktan sonra, şimdi de insanlara çullandı; artık Gerici Tethiş hareketi itibardaydı.

Gerici Tethiş hareketinin gizli kapaklı bir şekli olan Tethiş aleyhtarlığı ile halk inkılâpçıları aleyhtarlığı Frimaire Yıl III ten Ventôse Yıl III e kadar bütün 1794 - 1795 kışı boyunca devam etti. 9 Thermidor'dan sonra bütün tethişçi kadrolar çoktan azledildikleri için, artık asıl temizlik hareketi söz konusu değildi: şimdi, öç alma hâkimdi. İlk önce, büyük tethişçilere çullanan baskı hareketi genişledi; şubelerdeki eski idarecilerin hepsini sararak, eski mücadelecilerin kişiliğinde bütün bir cumhuriyetçi değerler sistemine darbe indiren sosyal bir şekil aldı. Jacobin'lerin ortadan kaldırılmasından sonra, Babeuf, «Halkın sözcüsü» gazetesinin 28 Frimaire Yıl III (16 Aralık 1794) tarihli sayısında halk inkılâpçılığının bütün hususiyetlerile birlikte ortadan kaldırılmasını suçladı.

Tethiş aleyhtarlığı 3 Frimaire'de (23 Kasım 1794 te) İnkılâp mahkemesine verilen Carrier aleyhinde açılan dava ile ortaya çıktı. 26 Frimaire'de (16 Aralık 1794 te) giyotin ile idam edilen Carrier, Nantes'ta nehirde boğdurarak adam öldürme suçlarını tamamile reddetmiş, ama, silâha sarılan âsiler aleyhindeki kararnameye dayanıp kurşuna dizerek adam öldürtme suçlarının sorumluluğunu kabul etmişti. 31 Mayıs - 2 Haziran 1793 hareketlerini protesto eden ve Robespierre tarafından idam edilmekten kurtarılan 75 Girondin, Merlin de Douai'nin verdiği rapor üzerine, 18 Frimaire'de (8 Aralık 1794 te) tekrar Meclise alındı. İstifa eden ya da çıkarılan birkaç kişi de bunlarla birlikte döndü. Daunou gibi mutedilleri, Lanjuinais gibi gericileri, ya da hattâ Saladin gibi kıralcı eğilimli olan bu 78 Convention Meclisi üyesi sağcı kanadı iyice kuvvetlendirdiler. Komitelerin eski üyelerine karşı hücumlar artınca, Convention Meclisi 7 Nivôse'da (27 Aralık 1794 te) dize geldi, ve Barère'in, Billaud-Varenne'in, Collot d'Herbois'nın, Vadier'nin durumunu incelemek için bir komisyon kurdu. Cambacérès bir genel af çıkarılmasını istedi, ama, boşuna, söz geçiremedi. İş sürüncemede kalınca, Convention Meclisindeki mutedil üyelerin mukavemetini kırmak için, seçkin gençlik çetelerinin baskısı kendini daha kuvvetle duyurdu.

Halk inkılâpçılarının ortadan kaldırılmaları işi Paris şubelerinin hepsinde de ayni zamanda yürütüldü. Eski şube idarecilerinin gidişatını incelemek üzre 48 şubeden en az 37 sinde komisyonlar kuruldu. 11 şubedeki 200 eski mücadeleci ittiham edildi. Bunlar arasında siyasî haklarından yoksun edilen 152 inkılâpçı komiser «halkın hakareti»ne maruz bırakıldı. Meselâ, Yıl II de fevkalâde ve kanunsuz olarak toplanmış paraların (zorlama istikrazlar, gönüllü para yardımları) geri verilmesini istiyen 13 Frimaire (3 Aralık 1793) tarihli kanunla olduğu gibi, hükümet, hareketi teşvik etmediği zamanda da, işi oluruna bıraktı. Halk inkılâpçılarını ortadan kaldırmanın sos-

yal yüzü, şubelerdeki gericiler tarafından öne sürülen esaslı şikâyetlerle belirtilmiştir: Yıl II nin iktisadî ve sosyal rejimi burjuvaziyi yaralamıştı. En çok göz dikilenler de istifçilik işlerinde çalışan eski komiserler olmuştu. Elkoymalar, zorlama istikrazlar, istifçilerin sakladıkları ticaret eşyalarının müsadere edilmeleri, mülkiyet hakkı aleyhinde işlenmiş suçlardı. «Kana susamış adamlar», «servet eşitliği taraftarı» olarak vasıflandırılmışlardı; çünkü, bunlar «malların paylaştırılması» nı öne sürmüşlerdi. Halk inkılâpçılarının ortadan kaldırılması işi, siyasî güvenliği, iktisadî menfaatları, sosyal imtiyazları Yıl II den zarar gören bir burjuvazinin gösterdiği tepki oldu.

Tethiş aleyhtarı heyecan bütün kış devamınca arttıkça arttı. 11 Pluviôse'da (30 Ocak 1795 te) Temple şubesi, kendi eski inkılâpçı komitesini Convention Meclisine ihbar etti: «Bu yırtıcılara darbeyi indiriniz» dedi. 11 Ventôse'da (1 Mart 1795 te) Montreuil şubesi ihbarda bulundu, dedi ki:

> «Yeryüzünü bu yamyamlardan temizlemek için ne bekliyorsunuz? Morarmış tenleri ve çukur gözleri bunları hangi babaların beslediğini yeteri kadar ilân etmiyor mu? Bunları yakalattırınız... Kanunun keskin kılıcı bunları çoktandır kirlettikleri havadan yoksun edecektir.»

Misk kokuları sürünmüş seçkin gençler, şimdi, hasımlarını, «Akşam postası» gazetesinin dediği gibi, «vatan sevgisi gezintileri» sırasında, sokaklarda avlıyorlardı. Jacobin'lerin girip çıktıkları kahveleri kırıp geçiriyor, yağma ediyorlardı. Pluviôse ayında tiyatrolara savaş açtılar, «Marseillaise» marşını kaldırttılar, «Tethişçilere karşı halkın uyanışı» şarkısını ısrarla istediler, Jacobin aktörleri hata ettiklerini itiraf etmeğe, af dilemeğe

zorladılar. Sonra, sıra Marat'nın heykellerini avlamağa geldi. Halk inkılâpçıları protestoda bulunup, kavgalar artınca, Komiteler boyun eğdiler: Hürriyet şehidi Lepeletier ile Marat'nın heykelleri, bunların öldürülmelerini tasvir eden Louis David'in tabloları, tribünlere dolan seçkin gençlerin alkışları arasında, Convention Meclisinin toplantı salonundan çıkarıldı. Marat'nın, vatan uğrunda ölen genç kahraman Bara ile Viala'nın kemikleri Panthéon'dan alındı. Öldürme çağrıları arttıkça artıyordu. 14 Ventôse'da (22 Şubat 1795 te), eski tethişçilerin sözünü eden Rovère şöyle demişti: «Eğer siz bunları cezalandırmazsanız, her Fransızın bunları boğazlamağa hakkı olacaktır.» Ertesi gün, Merlin de Douai'nin teklifi üzerine kabul edilen bir kararnamede deniliyordu ki: 10 Thermidor'danberi azledilmiş olan bütün memurlar bu tarihten önce oturdukları şehirlere dönecekler, buralarda belediye makamlarının gözcülüğü altında bulunacaklardır. Bu, bazı mıntıkalarda, bu kimselerin öldürebileceklerine işaret etmek gibi bir şeydi. Sonunda, boyun eğen Convention Meclisi 12 Ventôse (2 Mart 1795) günü Barère'in, Billaud-Varenne'in, Collot d'Herbois'nın, Vadier'nin derhal yakalanmalarına karar verdi. Meclis, artık, seçkin gençlik çetelerinin, sayıları gittikçe artan asker kaçaklarile, askerlikte itaatsizlik edenlerle, memlekete dönmüş olup durmdan haczedilmiş mallarının geri verilmesini istiyenlerle kuvvetlenen bu gençlik guruplarının esiri haline gelmişti.

Gerici Tethiş hareketi vilâyetlerde yeni yeni başlamıştı. 14 Pluviôse Yıl III te (2 Şubat 1795 te), Lyon'da ilk öldürme hareketi tutuklu bulunan eski tethişçilerin öldürülmelerile işe girişti. Güney-Doğuda, Nivôse ayında teker teker öldürmeler başladı. Sonra, Jéhu ya da Güneş tayfası gibi çete teşkilâtları kuruldu. Bunlar tethişçileri, Jacobin'leri, sonunda da, bütün «1789 vatanseverleri» ni, ve hele millî mal edinmiş olanları avlamağa girişmişlerdi. Marsilya'da Chambon, ya da Var'da Gi-

rondin'lerden Isnard gibi görevli temsilciler bu türlü çeteler kuramamışlarsa da, işi oluruna bırakmışlardı. Öldürmeler çoğaldıkça çoğaldı. Lyon'da her gün «Mathevons» adı verilen birkaç Jacobin öldürülmekteydi. Nimes'deki esirler 5 Nivôse (23 Şubat 1795) günü öldürüldü. Hükümet tarafından ezilen, temsilciler tarafından ihbar edilen Jacobin'ler hiç bir mukavemet gösteremez hale gelmişlerdi.

Artık hiç bir tepkide bulunamıyan Convention Meclisi müdahalelere de girişmedi. Paranın düşmesi, açlık ve soğuk acılarını arttırdıkça arttırdığı sırada, halktaki isyan zihniyeti kuvvetlenmekteydi. Paris'li halk inkılâpçılarının bir hücumla geri gelmelerinden korkan Convention Meclisi ise, azgın gericiliğin aşırılıklarına ve Gerici Tethişin katliâmlarına göz yumuyordu.

4. Eski ve yeni zenginler.

Siyasî ve sosyal tepki manevi tepki ile birlikte yürüdü. Cumhuriyetçi erdemlerin tabiî sahibi gözü ile bakılan halk, Yıl II de göklere çıkarılmıştı. Şimdi ise, hor ve hakir görülüyordu. Seçkin gençlerin şeflerinden biri olan Jullian'ın «Hâtıralar»ında söylediğine bakılırsa, halktan olan kimseler «kendi durumlarını özel erdemlerile yücelttikleri zaman, hiç şüphe yok ki, pek takdire lâyıktırlar», ama, bu kimseler kamu işlerile uğraşmamalıdırlar. Bunların «sadelikleri» kabalık haline geliyor. Prairial ayında, «halk inkılâpçılığına» yeter bir yakalama sebebi gözü ile bakıldı. Yıl II de ayıp sayılan lüküse eski itibarı geri verildi; bir ara baskı altında tutulan varlıklı sınıflara, cumhuriyetçi sade yaşayışın ardından, bir zevkü sefa çılgınlığı geldi. «Eğlenen burjuvazi»nin gazetesi olan «Akşam postası»nın 2 Frimaire (22 Kasım 1794) tarihli sayısında şöyle bir yazı vardı:

«Tethiş tarafından kaçmağa zorlanan ca-

zibeler ve gülüşler yine dönüp Paris'e geldi. Sarışın perukâlı dilber kadınlarımız tapılacak kadar güzel. Hem halka, hem de kibar âlemine verilen konserlerin tadına doyulmuyor... Kan içen adamlar, Billaud'lar, Collot'lar ve öfkeli çetesi, kamu oyunun bu dönüşüne «İnkılâp düşmanlığı» adını verirler.

Halk inkılâpçılarının pantolon, iş gömleği, hele düz saç ve kırmızı kalpaktan ibaret olan kıyafeti, şimdi, moda tarafından ortadan kaldırılmıştı. Genç burjuvalar acaip giyinişlerile tanınmaktaydı. Cambon bu kıyafeti 8 Nivôse'da (28 Aralık 1794 te) şu sözlerle yermişti: «Halk inkılâpçısı gibi görünmek için vaktile paçavralara bürünenler, şimdi, ayni şekilde gülünç olan bir kılığa ve konuşma tarzına özeniyorlar.»

Bir dans çılgınlığıdır almış yürümüştü. Her yerde, hattâ Eylül katliâmlarını görmüş olan Carmes'da ya da eski Saint-Sulpice mezarlığında bile halk için dans salonları açılmıştı. «Kurbanların dans salonları» na, ailelerinden birini idam sehpasında kaybetmiş olanlar kabul ediliyordu. Bu salonlara sanki cellât tarafından açılmış çok açık ense ile, boynunda kırmızı ipekten bir iple gelinirdi. Konuşurken «sen, ben» demek kalkmış; «bay» ve «bayan» eski erkek ve kadın «vatandaş» sözünün yerini almıştı.

Salonlardaki kibar âlemi hayatı tekrar serilip serpildi. İspanyol bankeri kont de Cabarrus'un kızı olup, hayranları tarafından «Notre-Dame-de-Thermidor» diye anılan Madam Tallien, 6 Nivôse'dan (26 Aralık 1794 ten) itibaren, Cours-la-Reine gezisindeki «kulübe» sine yerleşmiş, kısa ve yarı şeffaf Yunan fistanı modasını ortaya atıp, eski zenginlerin alışkanlıklarını, yaşayışlarını, v.b. düzene sokmuştu. Biraz sonra da Madam Hamelin, Madam Récamier ün kazandılar. Tethiş hareketi tarafından bir ara baskı altında tutulan maliyeciler, bankerler, mil-

yonerler, borsa simsarları tekrar birinci yeri alırlarken, soylular, büyük burjuvalar ve biraz sonra memlekete dönen göçmenler Eski Kırallık Rejiminin kibar âlemi geleneklerini tekrar canlandırmışlardı. Böylece, yeni burjuvazi, eski hâkim sınıflar ile kayme, millî mallar ve savaş taahhütleri üstünde yapılan ihtikârlar sayesinde zenginleşmiş insanların kaynaşması sayesinde teşekkül etmeye başladı. Contat gibi pek rağbet ve itibar gören kadın sanatçılar bu çok karışık âlemde büyük birer rol oynadılar. Erdemden bıkıp usanmış bir çok Convention üyeleri kendilerini satmadılarsa da, muhakkak kendilerini bu sele kaptırdılar, baştan çıktılar. Thibaudeau, «Hâtıralar» ında, şöyle der:

> «Böylece, cumhuriyetçi parti bir çok davalarından uzaklaştı; kimi kıral taraftarlığına bir takım tavizler verdi, kimi de kendini tamamile kıral taraftarlığına sattı.»

Herkesin gözleri önüne hayasızca serilen lüküs, eski ve yeni zenginlerin, yani bir avuç zenginin ve aylağın acaiplikleri, eski âdetlere bağlı kalan halkın tümünü incitiyor, cumhuriyetçi ideale sadık kalan küçük bir siyasî azınlığı kızdırıyordu. Halk kitlelerinin korkunç sefaleti ile küçük bir azınlığın rezalete kadar varan zenginliği arasındaki uygunsuzluk, gericiliğin sosyal yüzünü daha da belirtmekteydi. Kış bastırdıkça, açlığın tehlikeli hale gelmesile, bu uygunsuzluk iyice keskinleşti, duyulan öfke daha da arttı.

5. Din gericiliği ve Vendée âsilerinn affedlmesi.

İnkılâp düşmanlığının ilerlemesine din gericiliği de yardım etti.

Yıl II sonundaki halk inkılâpçıları bayramının 2 nci günü (18 Eylül 1794) çıkarılan kararname din ile devletin ayrılması prensibini getirmişti. Cambon, tasarruf dü-

şüncesile, Cumhuriyete sadakat yemini eden rahiplerin ibadet bütçesini o gün kaldırttı. Rahipler medenî Anayasası, böylece, zımnî olarak iptal edilmiş, devlet de tamamile lâikleştirilmiş bulunuyordu. Bununla beraber, Rahipler medenî Anayasasına yemin etmiyen rahipler aleyhindeki tedbirler yürümekte, kiliseler kapalı kalmakta devam ediyordu. Oysa, gericilik kuvvetlendikçe, eski dinî merasimlerin hasretini çeken bir çok Fransızlar, dindar kimseler kiliselerin açılmasını ısrarla istemeğe başladılar. Haddinden fazla fikrî olan, şimdi de, her türlü vatansever ve halkçı niteliğini kaybeden medenî ibadet halk inkılâpçılarını artık coşturamazdı.

Anayasaya bağlı rahipler, kiliselerini yavaş yavaş yine kurdular: Meselâ, piskopos Grégoire 1 Nivôse'da (21 Aralık 1794 te) ibadetin tamamile serbest olmasını ısrarla istedikten sonra, Loir-et-Chair'de görüldüğü gibi. Oysa, Kuzeyde «çantası elinde papazlar» denilen Rahipler medeni Anayasasına yemin etmemiş rahipler gizli gizli dinî ayin yapmaktaydılar.

La Jaunaye'de asayişin kurulmasile (29 Pluviôse Yıl III - 17 Şubat 1795), Vendée âsilerine ibadet hürriyeti tanınalıberi, bu hürriyetin artık hiç bir engelle karşılaşması söz konusu değildi. Boissy d'Anglas'nın verdiği rapor üzerine, 3 Ventôse'da (21 Şubat 1795 te), Convention Meclisi rahiplerin ve dindarların kendi bulacakları binalarda ibadet edilmesine izin verdi. Din ile devletin birbirinden ayrı olduğu ve kiliselerin on günde bir yapılan medeni ibadete ayrıldığı teyit edilmişti. İbadet özel olmakta devam ediyordu. «Küçük yemin» denilen hürriyet ve eşitlik için edilen 14 Ağustos 1792 yeminini etmek şartile, bütün rahipler ibadet ile ilgili merasimi yapabileceklerdi; çan çalmak, rahip elbisesi giymek, devletten malî yardım istemek tamamile yasak olmakta devam ediyordu. Anayasaya bağlı ibadet piskopos Grégoire tarafından derhal yeniden teşkilâtlandırıldı, bu piskopos «Din gazetesi» ni yayınladı. «Küçük yemin» i etmiş olan Roma

kilisesine bağlı katolik rahipler de «Dinî, siyasî ve edebi gazete» yi çıkardılar. Rahipler Anayasasına yemin etmemiş rahipler, bu Anayasaya bağlı rahiplere bır çok anlaşmazlıklarda muhalefet ederek, gizli ibadeti iyice geliştirdiler. Mallet du Pan 17 Mart 1795 te şunları yazmıştı:

> «Katolikleri tekrar diriltmekle, Convention Meclisi kıralcıları yeniden diriltmiş oldu. Kendisine gelen katolik dindarlara Cumhuriyete bağlılığı din için bir güçlük diye göstermiyen hiç bir rahip gösterilemez.»

Katoliklerin hoşnutsuzluğu devam etti. Bu hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmak için, Convention Meclisi son tavizleri vermeğe hazırdı. Tam bu sırada da, iktisadî buhran yüzünden artan bir halk muhalefetile başı dertteydi.

Batı'daki âsilere verilen tavizler ayni siyasî çizgi içinde yer alır. 9 Thermidor'da Charette, Marais'yi; Sapinaud, Boccage'ı; Stofflet de Mauges'u elinde tutmaktaydı. Ama, bunların hızlı hareket eden hafif askerî birlikler tarafından hırpalanan çeteleri yavaş yavaş telef olmuştu. Bununla beraber, Chouan hareketinin haydutlukları sayesinde, Vendée isyanı Brötanya'da ve Boccage taarflarında ilki misli kuvvetlenmişti. Tethişi ve bastırma eylemini bırakmış olan Thermidorcular, Batıda asayişi şimdi bir uzlaşma siyasetile kurmak düşüncesindeydiler. 29 Fructidor da (15 Eylül 1794 te), general Hoche, Tethiş hareketinin sona erdiğini hatırlattı. Esirler serbest bırakıldı, asiler affedildi. 12 Frimaire Yıl III te (2 Aralık 1795 te), bir ay içinde itaat altına giren âsilerin genel aftan faydalanacakları bildirildi. Ocak 1795 te de, kıralcı şeflerle müzakerelere girişildi. Bundan cesaret alan ve haydutluklara, adam öldürmelere hâlâ devam eden (temsilci Boursault 4 Pluviôse'da - 23 Ocak 1795 te - «koyunların kaplanla-

ra karşı giriştikleri savaşa devam ediyoruz» diye yazmıştı) âsiler şartlarını zorla kabul ettirmişlerdi.

La Jaunaye'de asayişin kurulması için Charette ile girişilen müzakereler sonunda, 29 Nivôse'da (17 Şubat 1795 te) barış imzalandı. Genel aftan faydalanan âsilere malları geri verildi, satılmışsa karşılığında tazminat ödendi. Yine bu anlaşmaya göre, Vendée âsileri askerlik hizmetinden maaf tutuldu, silâhları da yanlarında bırakıldı, alınmadı. Herkese, hattâ Rahipler Anayasasına yemin etmemiş rahiplere bile ibadet hürriyeti tanındı. Rennes şehri yakınlarındaki Prévalaye'de asayişin kurulması 1 Floréal'de (20 Nisan 1795 te) yapılan ve Chouan'lar lehindeki ayni şartları ihtiva eden anlaşma sayesinde mümkün oldu.

Thermidorcuların teslim olmaları, tabiî ki, bir takım sonuçlar doğurdu. Zaten, Vendée ve civarında asayişin kurulması da boş bir hayalden ibaretti. Vendée âsileri ve Chouan'lar mücadeleye tekrar başlamak için bol bol hazırlık yapacak vakit buldular. Biraz sonra, Chouan hareketi yeni bir takım vilâyetlere yayıldı. Güçsüz olan Thermidorcular buna karşı koyamamışlardı. İktisadî buhran sebebile şiddetlenen halk hareketinin tekrar başlaması, bütün gericilerin birleşip ittifak kurmalarını gerekli kılmıştı.

II

İktisadî buhran ve para derdi

Güdümlü iktisadın bırakılması. Thermidorcu gericilik siyasetinin çizgisi içinde yer almıştı. Convention Meclisi en çok fiyat rejimini sırf halk baskısının zoru ile kabul etmişti. Burjuvazinin bütün kısımları bu rejimi menfaatlarına aykırı saymıştı. İnkılâpçı Hükümetin dağılması ve Tethişin sona ermesi, iktisadın güdülmesi işini ça-

resiz gevşetmiş, sonunda ortadan kaldırılmasına sebep olmuştu; çünkü, «ortak eylem kuvveti» bu rejimi serbest kazanç ve hürriyetçi iktisat taraftarı müstahsillere ve tüccarlara artık kabul ettirebilecek güçte değildi. Oysa, iktisadî baskıların kaldırılması, kaymenin çökmesinden ve halk sefaletinin etkeni olan enflasyonun gelişmesinden başka bir işe yaramamıştı. Böylece, Thermidorcu gericiliğin sosyal niteliği bir kere daha belirtilmiş oldu.

1. İktisadi hürriyete dönüş (Ağustos - Aralık 1794).

29 Eylül 1793 te ilân edilen ilk ihtiyaç maddeleri genel en çok fiyat rejimi, sivil iaşe konusunda, ancak zahirelere sıkı bir şekilde uygulanmıştı. Rejimin açıkça çiğnenmesine göz yummamakla beraber, Kamu Selâmet Komitesi bu en çok fiyatın öteki gıda maddelerine uygulanması işini yüzüstü bırakmış, kara borsa almış yürümüştü. Ama, Tethiş hareketi devam ettiği sürece, fiyatlar pek az yükseldi. Sonunda, 9 Thermidor hareketi çıkageldi. Convention Meclisi 21 Fructidor Yıl II de (7 Eylül 1794 te) verdiği bir kararla, 11 Eylül 1793 tarihli zahire ve unun en çok fiyatı ile 29 Eylül 1793 tarihli genel en çok fiyatın süresini Yıl III sonuna kadar uzattı. Ama, baskı kalkınca, artış şiddetlendi, kara borsa aldı yürüdü, ticaret muameleleri yavaş yavaş serbest hale geldi. O sıralarda verilen bir polis raporu, 20 Vendemiaire Yıl III ten (11 Ekim 1794 ten) itibaren, «Pazarda en çok fiyat rejimine artık uyulmadığını, her şeyin tutturabildiğine satıldığını» tespit etmektedir.

11 Eylül 1793 tarihli kararname ile gelen. pazarları zahire bakımından beslemek için, kazarlar tarafından uygulanmakta olan elkoyma sistemi bozuldu. Artık şüpheli kimse muamelesi edilmekten korkusu kalmıyan rençperler ellerindeki zahireyi istemiye istemiye teslim ediyor ve gizli satışlara başlıyorlardı. Convention Meclisinde kendilerini savunacak kimseler bulan köylüler 19 Brumaire (9 Kasım 1794) tarihli kararname ile bazı tavizler

kopardılar: Hele elkoymalarda, zahire istenip de verilmeyecek olursa, artık yalnız ele geçirilen miktar müsadere edilecekti. Köylülerin gösterdikleri mukavemet o kadar arttı ki, şehirlerin iaşesi gittikçe güçleşmeğe başladı. İnkılâpçı Hükümet dağılıp, Tethiş de bırakıldığından, elkoymaların yürütülmesini ve narha uyulmasını ısrarla istemek imkânsız hale gelmişti.

İktisadın önemli bir kısmının (savaş imalâtının, iç ulaştırmanın, dış ticaretin) millîleştirilmesinden doğan güçlükler de az değildi. Millîleştirme ancak genel en çok fiyat rejimi çerçevesi içinde etkin olabilmişti. 15 Vendémaire'de (6 Ekim 1794 te) Kamu Selâmet Komitesinden çıkan, ama, Ticaret, ziraat ve sanatlar Komitesi başkanlığına getirilen Lindet'nin idaresi altında sistem 9 Thermidor'dan sonra da işlemekte devam etti.

Savaş imalâtının millîleştirilmesi güçlü bir çok muhalefetle karşılaşmıştı. Zanaatçılar ve sanayiciler hükümetin kontrolünü, en çok fiyat tarifesini ve hele millî fabrikaların işlerini ellerinden almasını pek çekememişlerdi. Bunlara ilk tavizde bulunan Kamu Selâmet Komitesi bazı fabrikaları, Fructidor ayında Toulouse dökümhanesini, Frimaire ayında da Maubeuge dökümhanesini özel teşebbüse geri verdi. Hele Paris'teki büyük silâh fabrikasını kuşa çevirip, burasını onarım işi gören imalâthane haline getirdi; sonra, siyasî muhalefetinden korkulan işçileri vilâyetlerdeki atelyelere dağıttı; Pluviôse ayında koca fabrikada parça başına ücret alan bin kadar işçiden başka kimse kalmamıştı.

Dış ticaretin millîleştirilmesi gemi sahiplerinin, büyük tüccarların, maliyecilerin menfaatlarına dokunmuştu. Bunların en esaslı kazanç kaynakları büyük deniz ticareti ile kambiyo (sarraflık) üstünde yapılan ihtikârlardı. Yıl II sonundaki halk inkılâpçıları bayramının 4 üncü günü (20 Eylül 1794 te) Cumhuriyetin durumu hakkında verdiği raporda, Lindet dış ticareti yeniden canlandırmanın zorunlu olduğunu kabul etti. Mahsul mevsimi kötü gitmiş, ilkbaharda kıtlık alâmetleri belirmişti.

Zahire tedariki işi ile uğraşan Kamu Selâmet Komitesi büyük tüccarların ve tarafsızların serbestçe zahire ithal etmelerine müsaade etti. Convention Meclisi taviz verme yoluna gitti. 26 Vendemiaire'de (17 Kasımda) yayınlanan bir kararname imalâtçılara atelyeleri için lüzumlu mamûlleri serbestçe ithal etmelerine müsaade etti, 6 Frimaire'de (26 Kasımda) de yasak olmıyan ticaret eşyalarının ithali serbest hale geldi. Oysa, 25 Brumaire (15 Kasım) tarihli kararname Fransız limanlarına tarafsız memleketlerle serbestçe ticaret yapmak müsaadesi verdiğinden, ithal serbestliği en çok fiyat rejiminin uygulanmasile bağdaşamazdı.

Güdümlü iktisada ve en çok fiyat rejimine karşı girişilen taarruz sonbahar sonlarına doğru genelleşti. 14 Brumaire Yıl III te (4 Kasım 1794 te), Convention Meclisi «en çok fiyatın mahzurları» hakkında bir rapor istedi. Hücum en çok, her türlü istatistik teşkilâtının bulunmaması yüzünden, imkân ve kaynaklar ile ihtiyaçlar hakkında doğru bir fikir edinemiyen millî iktisat bürokrasisinin gelişme ve idaresinde ettiği hatalara yapıldı. Millî iktisat büroları Yıl II taraftarlarile dolu olduğu için, hücum da çok şiddetli oldu. Bürolara hücum sırasında asıl gözetilen hedef, güdümlü iktisat prensibi ve ordulara verilen yiyeceğin ve malzemenin kontrolüydü. Maliyeciler eski usullere dönmek ve silâh ve levazım müteahhitleri ile maliye kumpanyalarının hizmetlerini devlete tekrar kabul ettirmek düşüncesindeydiler. Çünkü, bu, çok kârlı bir ticaret ve büyük bir servet kaynağı idi. İktisadî hürriyet taraftarlarının giriştikleri mücadele, sonunda, bir sonuca vardı. Çok geçmeden, Lindet'yi başından atan Ticaret komitesine 19 Frimaire'de (9 Aralık 1794 te) verilen bir rapor en çok fiyat rejiminin ortadan kaldırılması gerektiğini öne sürmüştü.

4 Nivôse Yıl III (24 Aralık 1794) tarihli kararname en çok fiyat rejimini ve tanzim işini kaldırdı; zahire mübadelesi Cumhuriyet sınırları içinde tamamile serbestti. Ticaret, erzak ve levazım Komisyonu günlük piyasa fi-

yatlarile yapacağı satınalmalarda, ordu lehine başkalarına tercih edilmek hakkını muhafaza ediyordu. En çok fiyat rejiminin kaldırılması korkunç bir buhrana yol açtı.

2. Kaymenin çökmesi ve doğurduğu sonuçlar.

En çok fiyat rejiminden vazgeçilmesi hemen kaymenin çökmesi gibi bir sonuç verdi. Fiyatlar baş döndürücü bir hızla yükseldi, ilk ihtiyaç maddeleri üstünde yapılan ihtikâr korkunç şekilde aldı yürüdü; kâğıt para bütün değerini kaybetti, kambiyo çöktü. Aralık 1793 te tekrar yükselip, hakikî değerinin % 50 sini bulmuş olan kayme Thermidor Yıl II de (Temmuz 1794 te) tekrar % 31 e düştü. En çok fiyat rejiminin gözetilmemesi yüzünden kayme, Frimaire Yıl III de (Aralık 1794 te) % 20 ye, Germinal'de (Nisan 1795 te) % 8 e, Thermidor'da (Temmuzda) da % 3 e düştü. Fiyatların yükselmesi, öte yandan, ya vergilerin iyi toplanmaması, ya da kayme olarak toplanması, devleti büyük bir enflasyona mahkûm etti. Devamlı kayme çıkarmalar yüzünden piyasadaki kayme miktarı arttı. Aralık 1794 te on milyarı bulan bu miktarın sekiz milyarı tedavülde bulunuyordu. Pluviôse ve Prairial (Ocak - Mayıs 1795) ayları arasında yedi milyar kayme daha çıkarıldı, tedavülde bulunan miktar on bir milyarı geçti. Köylüler ve tacirler kaymeyi istemiyor, nakit paradan başkasını kabul etmiyorlardı. Kaymenin kabul edilmemesi, çöküntüyü daha da arttırdı. Tedavüldeki miktar, Kasım 1794 ile Mayıs 1795 arasında % 42,5 arttığı halde, kayme değerinin % 68 ini kaybetti. 100 liralık kâğıt liraların nakit para olarak değeri 24 liradan 7,5 liraya düştü.

İlk ihtiyaç maddelerindeki fiyat yükselişi her vilâyette birbirinden farklıydı. Bununla beraber, fiyatlardaki bu yükseliş, genellikle, kâğıt paranın nakit paraya nispetle çökmesinden daha önemliydi. Mart - Nisan 1795 te kaymenin endeksi, 1790 a nispetle, 581 olduğu halde, fiyatların genel endeksi 758, gıda maddelerininki 819 u

bulmuştu.

Kıtlık, fiyatların yükselmesinden doğan son derece kötü sonuçları daha da arttırdı. Elkoymaların süresi 1 Messidor'a (19 Haziran 1795 e) kadar uzatılmasına rağmen, hem mallarının parasının kayme olarak ödenmesinden korkan, hem de mallarını ister ordu ihtiyacı için Erzak ve Levazım Komisyonu memurlarına, ister varlıklı sınıfları besliyen büyük tüccarlara doğrudan doğruya satmalarına müsaade edilen köylüler artık pazarları beslemez olmuşlardı. Baskı ve cebir usullerine tekrar dönüldü, kaza idareleri gerekli zahire teslim edilinceye kadar köylerde millî muhafız bulundurdular. Oysa, ilkbahar gelince, mahsûlün yetersiz oluşu, bu usulleri faydasız hale getirdi. Hükümet yabancı memleketlerden zahire satınalma işine girişmek istedi, bu da olmadı, Hazinenin para sıkıntısı içinde olması, hükümeti bu işi özel sermayelere devretmek zorunda bıraktı. Hükümet yalnız Paris'in ve ordunun ihtiyaçlarını karşılıyabildi. Başka memleketlerden zahire getirtme işi özel sermayelerin eline bırakılınca, bu hal yüksek ticaret burjuvazisinin hâkimiyetini daha keskin hale getirdi. Yabancı memleketlerden satın alınan zahireler ancak Mayıs 1795 te gelmeğe başladı. Çıkardığı mahsulle hiç bir zaman geçinemiyen Güney vilâyetlerinin durumu kış başındanberi son derece berbatlaşmıştı. Beauce gibi bol mahsul veren bir memleketin ağzında bulunan Orléans da, ilkbaharın ilk günlerindenberi, bu haldeydi. Vesikaya bağlanan ekmeğin miktarı azalırken, fiyat yükselmekteydi. Verdun'de 1794 yazındanberi işçilere yarım kilo, halka bunun dörtte biri verilirken, 1795 ilkbaharı başında bu miktar yarıya indirilmiş, buna karşılık ekmeğin yarım kilosunun fiyatı 20 meteliğe fırlamıştı. Bir çok belediye idareleri yine tanzim yoluna döndüler, zahireye kepek, vb. karıştırdılar, ekmeği vesikaya bağladılar, ekmeğe maliyet fiyatının altında narh koydular, halk sınıflarının ıztıraplarını iyi kötü hafifletmeye çalıştılar. Yeni zenginlerin herke-

sin gözü önüne serilen lüksü ile tezat teşkil eden bu ıztıraplar, bu yüzden de, büsbütün dayanılmaz hale gelmişti.

Kaymenin çökmesinden doğan sonuçların etkileri her sosyal kategoride başka başka olmuştur. Halk sınıfları umutsuzluğa düştükleri halde (Yıl III kışı son derece şiddetli olmuş, yoksul insanların ıstırabını daha da arttırmıştı), Eski Kırallık Rejiminin iradlarile geçinen burjuvazi ile paraları kayme ile ödenen alacaklılar mahvoldukları halde, borçlular ve ihtikâr yapanlar hızla zenginleşmişlerdi. Enflasyon, millî mallar üstünde yapılan alışverişler ve savaşla ilgili taahhüt işleri sayesinde toplumun en yüksek basamaklarına yükselen bu hakikî macera adamları, eski burjuvaziye yeni bir kan verdiler. Direktuvar ya da Napolyon devrindeki kapitalist istihsalin öncüleri olan bir çok iş adamları bunlar arasından çıktı. Enflasyon sosyal İnkılâbı tamamlamıştı.

Hem zahire kıtlığı, hem de kaymeye karşı gösterilen güvensizlik yüzünden, Paris'te yiyecek ve yakacak fiyatları başdöndürücü bir hızla yükseldi. Halles'de sığır etinin kilosu 6 Nivôse'da (26 Aralık 1794 te) 34 metrelik iken, 12 Germinal'de (1 Nisan 1795 te) 7 lira 10 meteliğe fırladı. 1790 da Paris'te 100 kabul edilen hayat pahalılığı endeksi Ocak 1795 te 580 iken, ayni yılın Martında 720 ye, Nisanında da 900 e fırladı. Fiyat yükselişlerinden doğan sosyal sonuçlar ücret ve gelirlerin hareketine göre başka başka oldu. Serbest piyasadan istediğini alabilen büyük ticaret ve sanayi burjuvazisine ve enflasyon sayesinde servet yapan yeni zenginlere bu fiyat artışının hiç bir zararı dokunmadı. Paris halkının büyük çoğunluğu, yani ücretli işçiler ve memurlar, zanaatçılar ve küçük esnaf, küçük gelir sahipleri fiyatların her artışında, her hayat pahalılığında satın alma güçlerinin azaldığını görmüşlerdir. Ham madde kıtlığı ve işçi sayısı 5.400 den 1.146 ya indirilen silâh atelyelerinin kapanması yüzünden, işsizlik son derece yaygın hale geldi. Ölümün kırıp geçirdiği halk çevrelerinin üstüne bir umutsuzluktur çök-

tü. İyi gıda alamamaktan doğan korkunç sonuçları kış daha da arttırdı. Yıl III kışında XVIII inci yüzyılın en düşük ısı dereceleri görüldü, 1795 yılı başında — 10 olan ısı, 23 Ocakta — 15 e düştü. Ölüm nispeti yükseldi. İaşe idaresi tarafından verilen ve halkın beslenmesinde temel olan vesika ekmeğinin ve etinin miktarı kış sonlarında birden bire azaltıldı. Elkonan zahire miktarının azlığı ve ulaştırma vasıtaları kıtlığı yüzünden, Paris'in iaşesi için elde bulunan zahire stokları yavaş yavaş erimişti. 25 Ventôse'da (15 Martta), «yoksulların biricik gıdası» olan ekmek miktarı yarım kiloya indirildi. Yalnız el ile çalışan emekçilere verilen miktar 750 gramdı. Bu yetmezmiş gibi, Jardin-des-Plantes şubesinde olduğu gibi, bir çok şubelerdeki fırıncılar vesika sahiplerinin hepsine ekmek veremez oldular; 7 Germinal'de (27 Martta) Gravilliers şubesinde dağıtılan vesika ekmeğinin miktarı 250 gram, 10 Germinal'de (30 Martta) Fidélité şubesinde dağıtılan ekmeğin miktarı ise, 125 gramdı.

Yıl III Germinal ayının bu ilk günlerinde, halkın umutsuzluğu önce öfke, sonra da isyan haline geldi. Kamu Selâmet Komitesi 29 Ventôse'da (10 Martta) şunları yazmıştı: «Belki bir gün elimizde ekmek kalmaz, ama, bundan doğacak âkibetlere artık hâkim olamayız.» Kısa ömürlü bir çok tedbirler alındı, ama, boşuna, hiç bir faydası görülmedi. Meselâ, Komite 7 Germinal'de (27 Martta) 250 gram ekmek başına 185 gram pirinç dağıtılmasını emretti, ama, yakacak bulunmadığından, ev kadınlarının çoğu bu pirinci pişiremediler. Açlığın verdiği acıya dayanamayan halk inkılâpçıları tekrar harekete geçtiler. Daha 8 Nivôse'da (28 Aralık 1794 te) verilen bir polis raporu, halkta yavaş yavaş öfkenin kabardığını bildirmişti: «Yoksul halk, bu aşırı hayat pahalılığının doğuracağı âkibetlerden korkan namuslu insanlara endişe vermektedir.» Ventôse ayının sonlarından itibaren, çatışma artık kaçınılmaz hale geldi. Jacobin'leri ve halk inkılâpçıları yakalama işlerine girişmek, «iyi vatandaşları» silâhlandırmak, seçkin gençlerin her türlü taşkınlıklarına

müsaade etmek suretile, Komiteler de bu çatışmaya hazırlandılar. Kıtlık yüzünden tekrar öne atılan halk hareketi karşısında, bütün burjuva gericiliği birleşmişti.

III

Son halk isyanları (Germinal ve Prairial Yıl III)

Yıl III kışında, kayme çöküp, iktisadî buhran halk kitlelerini umutsuzluğa düşürdüğü sırada, iki eğilim karşı karşıya geldi. Bir tarafta, gericiliğin ilerlemesi ve «namuslu insanlar» rejiminin kuvvetlendirilmesi; öte tarafta da, kendini gösteren açlığın ayaklanmasına siyasî bir yön ve hedef vermek için girişilen ilk teşebbüsler yer almıştı.

1. Paris'te halk muhalefetinin büyümesi (1794 - 1795 kışı).

Halk muhalefeti Thermidor baskısından kurtulabilmiş olan temel teşkilâtlara dayandı. Jacobin'ler kulübünün kapatılmasından sonra, İnsan haklarının savunucuları Derneğine kabul edilen Jacobin'ler sayesinde kuvvetlenen bu Dernek, Saint-Antoine dışmahallesindeki, hele Montreuil ve Quinze-Vingt şubelerindeki kuvvetli bir halk inkılâpçıları muhalefetinin merkezini teşkil etti. Bir hasmın dediğine göre, «hemen hemen tamamile az okumuş kimselerden» teşekkül eden Hürriyet ve insanlık dostları Derneği, Gravilliers şubesi genel toplantısında (vatansever) tarafa çoğunluğu kazandırmıştı. Bondy, Lombards ve Muséum şubelerinde iktidar halâ halk inkılâpçılarının elindeydi.

Thermidor gericiliğine düşman olanların hepsinin birleşmeleri yavaş yavaş oldu. Babeuf 28 Frimaire'de (18

Aralık 1794 te) ikinci bir mücadeleye girişti. «Robespierre sistemi»ne karşı ilk gürliyenlerden biri olduğuna pişman olan Babeuf ortada yalnız iki taraf olduğunu anlamıştı; biri «seçkin halk», öteki de «inkılâpçı olan halk» tı. Babeuf «Halkın sözcüsü» gazetesinin 9 Pluviôse (28 Ocak 1795) tarihli sayısında, bu «inkılâpçı halkı» isyana çağırmış, bu da kendisinin yakalanmasına sebep olmuştu. Lebois da «Halkın dostu» gazetesinde «seçkin milyon»a karşı sosyal savaşa girişilmesini vaaz etmişti. Tethiş aleyhtarlığından vaçgeçileberi, Babeuf ile barışmış olan Jacobin'ler, tekrar gözden geçirme tasarılarının tehdidi altında bulunan halkçı 1793 Anayasasının uygulanmasını istemekte şimdi onunla anlaşmışlardı.

Pluviôse ayında, Hükûmet Komiteleri endişeye düşüp bastırma hareketine başvurunca, halk mücadelecileri gizli faaliyete sığındılar. İnsan haklarının savunucuları Derneği 20 Pluviôse'da (8 Şubat 1795 te) kapatılıp, bazı muhalifler, bu arada Babeuf de tevkif edilirken, «namuslu insanlar» o güne kadar halkçı olmakla ün salmış, hele Muséum gibi şubeleri ele geçirmişlerdi. Şubelerin eski mücadelecileri gizlice bir araya geldiler. Ventôse ayında, gizli toplantılar ve görüşmeler yapıldığı hakkındaki ihbarlar çoğaldı. Ventôse ayının sonunda kurulan gizli bir aidat toplama sistemi, «vatanseverlere» isyana teşvik edici nitelikteki ilân ve gizli beyanname dağıtma mücadelesine girişmek imkânını verdi; 22 Ventôse'da (12 Martta) dışmahallelerin her yerinde duvarlara «Ey halk, uyan, vakit geldi» ilânları yapıştırıldı; 3 Germinal de (23 Martta), «çanlar çalındı», 5 Germinal'de (25 Martta), «Convention Meclisine ve halka hitap» gibi ilânlar görüldü. Convention Meclisinde siyasî buhran patlak verdiği sırada, kıtlığın şiddetlenmesi, halk arasındaki kaynaşmayı en yüksek noktasına vardırdı.

2. Germinal Yıl III (Nisan 1795) hareketi.

Germinal ayı başlarındaki siyasî buhran, Convention

Meclisindeki Thermidorcu çoğunluk ile «Tepe» yi, yani gerici hareketinin ilerlemesi yüzünden, bir ara kuvvetlenen Dağlı azınlığı birbirine düşürmüştü. Bertaraf edilmesi imkânsız olan muhalefet iki nokta üstünde iyice belirdi. Fréron tarafından «birkaç hainin işi» olarak gösterilen, Thermidorcu çoğunluk tarafından da şimdi kamu güçleri teşkilâtla ilgili kanunları bir araya toplasın diye düşünülen 1793 Anayasasına, «Tepe», aksine, Fransız halkının «koruyucusu, güveni» gözü ile bakmıştı. Öte yandan, 2 Germinal'de (22 Mart 1795 te), «Dörtler» in, yani Barére'in, Billaud-Varenne'in, Collot d'Herbois'nın ve Vadier'nin ittiham edilmesi hakkındaki görüşmeler başladı. Burjuva kamu oyu sabırsızlanırken, halk kamu oyunu alevlendiren gürültülü bir görüşme, tartışma oldu bu. Convention Meclisi çıkardığı iki kararname ile meseleyi kesip attı. Her türlü genel af fikrini reddeden 9 Germinal (29 Mart) tarihli kararname Dörtler davasının yeniden görülmesine karar cerdi. 12 Germinal (1 Nisan) tarihli kararname de, kamu güçleri teşkilâtile ilgili kanunları hazırlamakla görevli bir komisyon kurdu.

Halk kitlelerinin seferber hale gelmesi, bu tarihte, gerçekleşmiş bulunuyordu. Ventôse ayının sonlarındanberi (Mart ortaları). fırın önlerindeki toplamalar gürültülü hale gelmişti. 27 Ventôse'da (17 Mart 1795 te), Saint-Marceau ve Saint-Jacques dışmahallelerinde toplanan bir kalabalık Convention Meclisine yürüdü: «Ekmeksiz kaldık. İnkılâp uğruna ettiğimiz bütün fedakârlıklara nerdeyse pişman olacağız» diye şikâyet etti. 1 Germinal'de (21 Martta) Saint-Antoine dışmahallesindeki üç şube de Convention Meclisine gidip, 1793 Anayasasının uygulanmasını, kıtlığın önüne geçecek tedbirler alınmasını ısrarla istedi, «servete ve zenginliğe kul köle olanları» halk düşmanı olarak suçladı. Çileden çıkmış olan halk inkılâpçıları ile seçkin gençler arasındaki kavgalar aldı yürüdü. Bu sırada patlak vermesi beklenen isyana karşı koymak için, hükûmet te hazırlanmağa devam ediyordu. 1 Ger-

minal'de (21 Martta), Sieyes'in teklifi üzerine, büyük güvenlik kanunu kabul edildi: Birlikte yapılan bir hareketle ve fesatçı parolalarla Convention Meclisine yürüyenler ölüm cezasına çarptırılacaklardı. 2 Germinal'de (22 Martta), Hükümet Komiteleri her şubeye 100 er tüfek gönderip bunları güvenilir vatandaşlara dağıttırdılar. 7 Germinal'de (27 Martta) Gravilliers şubesinde kaynaşmalar arttı, iki gün devam etti. 10 Germinal'de (30 Martta) şubelerdeki toplantılar pek fırtınalı hale geldi, on şubede halk inkılâpçıları baskın çıktı. Ertesi gün, Quinze-Vingt şubesi yine Convention Meclisinde göründü, ve hakikî bir halkçı program sundu: 9 Thermidor'dan sonra yapılanları, olup bitenleri ve en çok fiyat rejiminin kaldırılmasını yererek, Paris'te yeni belediye seçimleri yapılmasını, halk derneklerinin tekrar açılmasını ve Anayasanın yürütülmesini ısrarla istedi, ve «Cumhuriyeti ve hürriyeti savunmak için ayaklandık» dedi. Bu işaret üzerine halk isyanı başladı.

12 Germinal Yıl III (1 Nisan 1795) günü, baskı hareketlerine kurban gitmiş unsurlarından yoksun kalan halk hareketindeki teşkilât bozukluğunun ne dereceye vardığını gösterdi. İsyandan çok, bir gösteri niteliği taşıyan bu hareket, silâhsız bir kalabalığın toplanması oldu, ve Convention Meclisine dolup, 1793 Anayasasının uygulanması, kıtlığı önliyecek tedbirler alınması gibi bir takım dilekleri ifade etmekle yetindi. Zengin mahallelerin millî muhafızları gösteri yapanları dağıtmakta güçlük çekmediler. İyice belli bir eylem programı ve işin başına geçecek şefler bulunmaması yüzünden, 12 Germinal günündeki hareket başarısızlığa uğradı; halk inkılâpçılarının Convention Meclisine hâkim olduğu saatler gürültü patırdı ile ve lüzumsuz söylevlerle boşu boşuna kaybedildi. Kaynaşma, hele Saint-Antoine dışmahallesinde bulunan Quinze-Vingt şubesindeki kaynaşma ertesi gün de (13 Germinal - 2 Nisan) devam etti. Convention Meclisi Paris'te örfi idare ilân edilmesine karar verince, asa-

yiş çarçabuk sağlanmış oldu.

Halk hareketinin başarısızlığa uğraması, siyasî sonuçlar doğurmakta gecikmedi. Sağcılar işi azıttılar. Bunların idarecilerinden biri olan André Dumont: «Bugünün tamamlanması lâzımdır» dedi. 12 - 13 Germinal gecesi, Convention Meclisi «Dörtler» in (Barère, Billaud-Varenne, Collot d'Herbois ve Vadier'nin) hiç muhakeme edilmeden Güney Amerika'nın kuzeyindeki Guyanne'a sürülmelerine karar verdi. Aralarında Amar ve Duhem de bulunan sekiz Dağlının yakalanıp hemen Ham kalesine gönderilmeleri, birkaç gün sonra da aralarında Cambon da bulunan daha sekiz milletvekilinin yakalanmasile, solcular daha da parçalandı. 17 Floréal'de (6 Mayısta), Fouquier-Tinville eski İnkılâp mahkemesinin on dört jüri üyesile birlikte idama mahkûm edildi. Bu sırada, Anayasa meselesi gündeme alınmıştı. 1793 Anayasası o güne kadar tartışma konusu olmamıştı. Tartışmalar bu Anayasanın yasama, yürütme güçleri ile seçimleri düzenliyen teşkilât kanunları vasıtasile bir düzene sokulması noktası üstünde toplandı. Bu Anayasa, 25 Floréal'de (14 Mayısta) République şubesinin yaptığı gibi, şimdi «korkunun zoru ile ve korkunun baskısı altında kabul edilmiş bir Cumhuriyet Anayasası» olarak suçlandı. Gericiliğin ilerlemeleri, kıtlığın açlık haline gelmesile birleşince, halk hareketine tekrar yeni bir hamle verdi.

3. Prairial Yıl III (Mayıs 1795) hareketi.

Germinal ayaklanmasının bastırılması ve şubelerdeki mücadelecilere yapılan işkenceler. Paris'teki halk hareketinin parçalanmasına sebep olmak şöyle dursun, aksine, isyan zihniyetinin kızışmasına yardım etti. 21 Germinal'de (10 Nisan 1795 te), Convention Meclisi «şubelerde bulunup, istibdat zamanında işlenen korkunç hareketlere katılmakla tanınmış kimselerin» silâhlarının toplanmasına karar vermişti. Yıl II sistemine katılmış olanların hepsi aleyhinde çıkarılmış hakikî bir «şüpheli kimseler ka-

nunu» ndan başka bir şey değildi bu. Eski tethişçilerin elinden silâhlarının alınması, Güneyde Gerici Tethişin adam öldürücülerini teşvik etti; bu Tethiş Floréal ve Prairial aylarında en şiddetli derecesine vardı. Paris'te silâhları alınanların sayısı az (bütün şubelerde aşağı yukarı 1.600) ise de, bu kararın en çok Yıl II nin en gözde mücadelecilerine zararı dokundu. Bu mücadelecilerden birinin de dediği gibi, elinden silâhını alma «siyasî bir damgalama, vücudun bir uzvunda duyulan bir çeşit sancı gibi» bir şey oldu. Silâh taşıma, halkın eşitlik fikrindeki esaslı değerlerden birini teşkil ettiğinden, silâhını elinden alma, hür insanlar cemaatından kovulmayı ve vatandaşlık haklarını kaybetmeyi zımnen ifade etmek olurdu. Silâh toplama, bu sebepten, halkçı mücadeleciler arasında isyan zihniyetini körükledi.

Bu sırada, Floréal ayında başgösteren açlık halk kitlelerini umutsuzluğa düşürmüştü. İlkbahar yaklaştıkça, iaşe işi kötüleşmekteydi. Paris'te istoklar tükendiğinden, dağıtım işi her gün gıda maddesi gelmesine bağlı hale geldi. Germinal ayından önce en düşük seviye sayılan günlük 125 gramlık vesika ekmeği artık normaldi. Dağıtım işi şirazesinden çıktığı için, ev kadınları fırın önlerinde, çoğu zaman, boşuna bekliyorlardı. Karışıklıklar Fransa'nın her yerine yayıldı. Normandiya'da Seine nehri boylarına sıralanan ayaklanmış aç kimseler başkente giden gemi kafilelerine saldırıyorlardı. Gıda maddelerinin, hele yakacağın gelmesi işinin berbatlaşması, işsizliğin artmasına yol açarken, öte yandan, fiyatlar durmadan yükselmekteydi. Floréal-Prairial Yıl III teki açlığın uzun zamandır iyi gıda alamıyan ve kaynaklarını tüketen halk üstünde felâketi andıran etkileri oldu. Zenginler para sayesinde serbest pazardan istediklerini alabildiklerinden, hükümet de vesika işini genelleştirmek istemediğinden, toplumdaki açlık asıl halkın sırtına yüklenmiş oluyordu. Kadınlar erkekler açlıktan sokaklarda düşüp düşüp bayılıyorlardı. Ölüm nispeti yükseldi, intihar olayları çoğaldı. Gerici «Akşam postası» gazetesinin

8 Floréal (27 Nisan) tarihli sayısında şu satırlar yazılmıştı:

> «Sokaklarda artık solgun ve avurtları çökmüş yüzlerden başkasına raslanılmaz oldu. Bu yüzlerde ıztırap, bitkinlik, açlık ve sefalet okunuyor.»

Acıma duygusuna, varlıklıların yüreğinde uyanan «açlık yağmayı doğuracaktır, mülkiyet tehlikeye düşecektir» korkusu da eklenmişti.

Netekim, halkın umutsuzluğuna yavaş yavaş öfke de karışmaktaydı. Açlık Yıl II rejimine tekrar itibar kazandırdı. Polis tarafından verilen raporlarda şu aşağıdaki tethişçi sözlere sık sık raslanır:

> «Robespierre idaresi zamanında kan gövdeyi götürmüş, kimse de ekmeksiz kalmamıştı. Bugün artık kan akmıyor, ama, olan bizim ekmeğe oldu. Ekmek bulmak için, kanın akması lâzımmış meğer.»

1793 Anayasasının hiç bu kadar umut verici olduğu olmamıştı. Levasseur de la Sarthe, «Hâtıralar»ında şöyle der:

> «Halkın gözünde, bütün umutlar hep bu demokrasi vaadine bağlanmıştı.»

Floréal ayında, şubelerde kaynaşma tekrar başladı. 10 Floréal (29 Nisan) günü Montreuil şubesi her gün açık olduğunu bildirdi, yiyecek maddeleri üstünde görüşmelerde bulunmak için öteki şubeleri de ayni şeyi yapmağa çağırdı. 11 Floréal'de (30 Nisanda), Bonnet-de-la-Liberté şubesinde bir ayaklanma oldu. Biraz sonra da kışkırtıcı hicviyeler, bildiriler, ilânlar göründü. Endişeye düşen hükümet Paris etrafında önemli kuvvetler topladı, ama, hare-

ketin halka yayılmasını bertaraf etmek düşüncesile, bu kuvvetleri başkentin içine sokmaktan çekindi. 30 Floréal'de (19 Mayısta) yapılan şube toplantılarında galeyan en yüksek derecesini buldu. O akşam «Ekmek bulmak ve haklarını tekrar elde etmek için halkın isyanı» adlı hicviye, halk isyanının başlaması işareti oldu. Parola: «Ekmek ve 1793 Anayasası» idi.

1 Prairial Yıl III te (20 Mayıs 1795 te), Saint-Antoine ve Saint-Marceau dışmahallelerinde daha sabahın beşinde çanlar çalındı. Biraz sonra, Doğudaki bütün mahallelerde toplanma borusu sesleri duyuldu. Kadınlar sokakları, atelyeleri dolaştılar. Erkekler de silâha sarıldılar. Toplanan kadınlar sabah on sularında davul çalarak Convention Meclisine yürüdüler. Millî muhafızların harekete geçmeleri daha yavaş oldu. Öğleye doğru da Saint-Antoine dış mahallesi taburları yürüyüşe geçti, yolda katılan bir çok şubelerin taburlarile kuvvetlendi. Tam o sırada, birkaç kişi tarafından desteklenen bir kadın kalabalığı Convention Meclisi salonunu ele geçirmek istemişti. Saat üçe doğru, taburlar Carrousel meydanında görününce, hareket karşı gelinmez hale geldi, istilâya uğrayan Convention Meclisinde öldürülen milletvekili Féraud'nun kesilmiş başı bir mızrağın ucuna takıldı. Topçu askeri Duval bu uzun gürültü patırdı ortasında ayaklanmanın programını teşkil eden «Halkın isyanı» hicviyesini okuyabildi. Oysa, âsiler Hükümet Komitelerini ele geçirmek için hiç bir şey yapmadılar; bu komiteler de Dağlı milletvekillerinin harekete katılmalarını bekliyerek, karşı hücuma geçmek için bol bol hazırlanacak vakit buldular. Akşamın saat yedisine doğru, tekrar müzakereler başladı. Duroy ile Romme, şubelerin bütün gün açık olmalarını ve hapsedilen vatanseverlerin serbest bırakılmasını, Soubrany ise, Genel Güvenlik Komitesinin azledilmesini ve yerine geçici bir komisyonun kurulmasını oylamaya koydurup kabul ettirdiler. Saat on buçuk olmuştu. O zaman, Batı mahallerindeki millî muhafızlar

Convention Meclisi salonuna daldılar, âsileri püskürttüler; zaten, bu sonuncular da biraz sonra kaçtılar. Harekete katılan on dört milletvekilinin yakalanmasına karar verildi.

2 Prairial Yıl III te (21 Mayıs 1795 te), halkçı şubelerde kanunî olmıyan toplantılar yapıldığı bir sırada, Saint-Antoine mahallesinde tekrar isyan başladı. Dışmahalle taburları öğleden sonra saat üç sularında yine Convention Meclisine yürürken. bir topluluk da Paris Belediye Dairesini ele geçirdi. Candarmalar görevlerini yerine getirmediler. Akşamın saat yedisinde, halk topçuları, 2 Haziran 1793 te olduğu gibi, ateşe hazır durumda olan toplarını Meclise çevirmişlerdi. Mutedil şubelerden olan topçular ise, görevlerini yerine getirmediler, kaytardılar. Legendre, milletvekillerini, oturdukları yerde ölümü beklemeğe davet etti. Oysa, âsiler Thermidorcu muhafızlara yüklenecek yerde. tereddüt ettiler; bu sırada, Hükümet Komiteleri tarafından gönderilen on Convention üyesi uzlaşmak için gelmişlerdi: Âsiler sahte bir «barışma» ya kanıyerip herkesi kendilerine güldürdüler. Âsilerden bir temsilci heyet, Meclise kabul edildi. Heyetin hatibi halk inkılâpçılarının ekmek ve 1793 Anayasası isteklerini tehdit dolu sözlerle tekrarladı. Meclis başkanı kendisini kucakladı. Son fırsatı da göz göre göre kaçıran âsi taburlar tekrar şubelerinin yolunu tuttular. Âsilerden biri: «Darbeyi indiremedik, halkı bir takım tatlı sözlerle aldattılar» demişti.

Saint-Antoine dışmahallesinin ordu tarafından susturulması işi 3 Prairial (22 Mayıs) günü hazırlandı. Paris'e giren üç bin süvari, ertesi gün, bir çok müfrezelerle kuvvetlendirildi. Kendilerine şahsan haber verilmek suretile seferber edilen «iyi vatandaşların» da katılmasile, hükümetin elinde 20.000 kişilik bir kuvvet teşekkül etmişti. Bu kuvvet general Menou'nun kumandasına verildi. «Hür insanların gazetesi»: "Paris bir ordugâhı andı-

rıyor"» diye yazmıştı. Yorgunluktan bitkin bir halde uyuyan dışmahalle, geceleyin, hükümetin askerî birlikleri tarafından sarılmıştı. 4 Prairial günü sabahı, seçkin gençlik çeteleri dışmahalleyi istilâ ettiler, ama, pek şanlı şerefli sayılmıyacak bir şekilde geri çekilmek zorunda kaldılar. Üç şubenin taburları hazırdı, toplarını şehre çevirmişlerdi, ayrıca «bütün sokak başlarında toplanan» kadınlar tarafından desteklenmekteydiler. Bir polis hafiyesinin verdiği rapora göre; «isyanın maddî bakımdan temeli ekmek idiyse de, ruhu 1793 Anayasasıydı; bu insanların yüzünde, genellikle, hüzünlü bir ifade vardı». Başsız kalmış, adeta idarecilerden yoksun bulunan âsilerin artık umutsuzluktan başka bir destekleri kalmamıştı. Öğleden sonra dört sularında, ilerlemek emrini alan askerî birlikler, silâhların teslim edilmesini ihtar edince, dışmahalle hiç dövüşmeden teslim oldu. Saat sekizde, her şey bitmişti.

Bunun hemen ardından bastırma hareketine girişildi. Bu hareket hem adlî plânda, hem de şubeler plânında yürütüldü. Genel Güvenlik Komitesi, daha 4 Prairial'de, hapisanelerin dolduğunu bildirmişti.

Bastırma hareketinin adlî safhası 4 Prairial'de Convention'ca kurulan Askerî Komisyon tarafından yürütüldü. Muhakeme edilen 149 kişiden 73 ü serbest bırakıldı, ama, 36 kişi idama, 18 kişi ağır hapis cezasına, 12 kişi sürgün, 7 kişi zincire vurulma cezalarına mahkûm edildi. İdama mahkûm edilenler arasında, âsiler tarafına geçen 23 candarmadan 18 kişi, aralarında Duval ile Poincourt şubesi topçularının yüzbaşısı Delorme da bulunan cesur ve azimli 5 âsi şef, 1 Prairial'de halkla işbirliği yapmış 6 milletvekili vardı. Bu Dağlı milletvekillerinin hepsi de mahkemeden çıkınca kendilerini hançerlediler; Duquesnoy, Goujon ve Romme hemen öldülerse de, Bourbotte, Duroy ve Soubrany giyotin altında can verdiler. Bu insanlar «Prairial ayı şehitleridirler».

Şubelerdeki bastırma hareketi, uzun vadeli sonuçları

bakımından, daha da önemlidir. 4 Prairial'de, Convention Meclisi şubelere «kötü vatandaşlar»ın ellerinden silâhlarını almalarını, gerekirse bunları yakalamalarını emretti. 5 - 13 Prairial arasında şubelerde yapılan bu geniş temizlik aşağı yukarı 1.200 kişinin yakalanmasına ve 1.700 kişinin elinden silâhlarının alınmasına yol açtı. Bunların çoğu Prairial âsileri olmakla beraber, geri kalanı Yıl III isyanlarına yabancı kalmış Yıl II halk inkılâpçılığı mücadelecileri ile eski tethişçiler ve Jacobin'lerdi. Bu temizliğin önemli bir psikolojik ve sosyal sonucu oldu. Çünkü, erkeklerin uzun süre hapiste tutulmaları, bir çok aileler için yoksul kalmak manasına geliyordu. Thermidor rejimini bir ara tehdit etmiş görünen bu iki kuvvet işte böylece yıkılıp gitti.

Bu günlerde kesin sonuç belli oldu. Perişan, teşkilâtsız, bitkin olup, bastırma hareketleri yüzünden başsız kalan ve idarecilerden yoksun hale gelen halk hareketi, cumhuriyetçilerden Eski Kırallık Rejimi taraftarlarına varıncaya kadar orduya dayanan bütün burjuvazi kitlesini hasım olarak karşısında buldu. Gücünü kuvvetini teşkil eden halk hareketi parçalanıp gidince, İnkılâp da sona ermiş oldu.

* * *

Germinal ve Prairial Yıl III teki halk isyanlarının başarısızlığa uğraması, son tahlilde, eski Halk içindeki sınıf çatışmasının en facialı safhasını teşkil eder. Hâkim bir durumda olan Fransız burjujvazisi, halk hareketinin kendi hedeflerine ulaşabilmesine müsaade edemezdi. İnkılâpçı Hükümet ile halk hareketi arasındaki zıtlıklar ve çatışmalar Yıl II rejimini mahvettiği gibi, burjuva İnkılâbı ile halk hareketi arasındaki ana muhalefet de halk hareketini mahvolmağa mahkûm etmişti. Zaten, bu hareket de kendi içindeki zıtlıklar yüzünden çığrından çıkmak ve bozulmak yolunu tutmuştu.

Halk inkılâpçıları bir sınıf teşkil etmediği gibi, halk hareketi de bir sınıf partisi teşkil etmiyordu. Zanaatçılar ile esnaflar, kalfalar ile gündelikçiler bir burjuva azınlığı ile birleşip aristokrasinin karşısına karşı gelinmez bir kuvvet olarak çıkmışlardı. Oysa, bu ittifak içinde, zanaatçılar ve esnaflar gibi istihsal vasıtaları mülkiyetinden elde ettikleri kazançla geçinenler ile kalfalar ve gündelikçiler gibi ellerinde ücretten başka bir şey bulunmıyanlar arasındaki muhalefet başgösterdi. İnkılâpçı mücadelenin doğurduğu zorunluluklar halk inkılâpçılarının birliğini perçinlemiş ve kendi içindeki türlü unsurları birbirlerine düşüren menfaat çatışmalarını arka plâna atmıştı. Bu mücadelenin bu menfaat çatışmalarını ortadan kaldıracağı düşünülemezdi. Buna, muhalefetlerin işlemesini daha da karmaşık kılan sosyal zihniyet niteliklerini de ekliyebiliriz. Halk inkılâpçıları arasındaki zıtlıklar, varlıklılar ve müstahsiller ile ücretliler arasındaki zıtlıklara tıpa tıp benzemezdi. Ücretliler arasında bulunan memurlar, öğretim üyeleri, sanatçılar, yaşama tarzları sebebile, kendilerine burjuva gözü ile bakarlardı; hattâ «aşağı halk»ın davalarını benimseseler bile, bu halkla kaynaşmak düşüncesinde değillerdi.

Demek oluyor ki, sosyal bakımdan mütecanis olmıyan halk inkılâpçılarında sınıf şuuru yoktu. Genellikle, doğmakta olan kapitalizme düşman iseler de, bunun sebepleri başka başkaydı. Zanaatçı yine ücretli emekçi haline düşmekten korkuyor; kalfa, hayatı pahalılaştıran istifçiden nefret ediyordu. Öyle olduğu halde, ücretliler olsun, kalfalar olsun, kendilerine özgü bir sınıf şuurundan yoksundular. Kapitalist temerküz, sınıf tesanüdü duygusunu henüz uyandırmadığından, bunlardaki zihniyete biçim veren daha çok zanaatçılık olmuştu. Bununla beraber, ücretli halk inkılâpçıları arasında belli bir birlik duygusu bulunduğu da inkâr edilemez; bu duyguyu belirten, yalnız elle çalışmaları ve istihsaldeki yerleri değildir; bunu elbiseleri de, yaşayış tarzları da belli etmektedir. Bilgi ve kültür eksikliği halk saflarında bir

aşağılıklık, bazan da güçsüzlük duygusu doğurmaktadır: Paris halk inkılâpçıları arasında Jacobin orta burjuvaziden gelme «kabiliyetli kimseler» azalıverince, bu inkılâpçılar mahvoldular.

Belli bir sınıf üyelerine ve ciddî bir tasfiyeye dayanan disiplinli bir parti, siyasî mücadelenin önemli bir âleti olan böyle bir parti, bazı ürkek çeki düzen verme teşebbüslerine rağmen, Paris'li halk inkılâpçılarında hiç olmıyan bir şeydi. Bir çok mücadeleciler halk hareketini disiplin altına almak için çabalamışlarsa da, hiç bir sosyal ve siyasî disiplin anlayışına sahip olmıyan inkılâpçılar çoktu. Asıl halk kitlesine gelince, aristokrasiye karşı beslediği kin ve nefret bir yana bırakılacak olursa, pek büyük bir siyasî anlayışa sahip olamazdı: O devrin iktisadî ve sosyal şartları bunun neden böyle olduğunu anlatmaktadır. Bu halk kitlesi, İnkılâptan - müphem bir şekilde - bir takım faydalar ummuştu. Kendi yaşama seviyesini muhafaza etmek için, en çok fiyat rejimini ısrarla istedi. İnkılâpçı Hükümet güdümlü iktisadı millî savunma hedeflerine yöneltince, bu hükümetten yüz çevirdi; ama, İnkılâpçı Hükümetin düşmesile, halk inkılâpçılarının da mahvolacağını anlamadı.

Hasılı, tarihin gidişi, kendi diyalektiği içinde, hattâ halk hareketinin bozulmasını bile taşımaktaydı. İnkılâpçı mücadelelerle dolu olarak geçen beş yıl, halk hareketinin bütün kesinliğini ve gürbüzlüğünü yeyip bitirirken, «büyük umudun» durmadan yarına atılması, halk kitlelerini yavaş yavaş davadan uzaklaştırmış, soğutmuştu. Robespierre, not defterine: «Halk yoruluyor, bıkıyor» diye yazmıştı. Saint-Marceau ve Saint-Jacque dışmahallelerinin halk inkılâpçıları da, 27 Ventôse Yıl III te (17 Mart 1795 te) şöyle demişlerdi: «İnkılâp uğrunda ettiğimiz fedakârlıklara nerdeyse pişman olacağız». Savaş çabaları en genç, en savaşçı, yeni vatanın savunmasını en başta gelen inkılâpçı ödev sayan en şuurlu ve en coşkun unsurları askere almak suretile, halk inkılâpçılarını aylar geçtikçe biraz daha zayıflatmış, dermansız hale getir-

mişti. Yıl II den itibaren, Paris şubelerindeki taburları teşkil edenlerin çoğu elli, hattâ altmış yaşını geçmiş kimselerdi. Halk hareketindeki bu ihtiyarlama, halk kitlelerinin mücadele şevki için deva bulunmaz bir takım sonuçlar doğurdu.

Yine de öyleyken, Prairial Yıl III te girişilmiş baskı hareketleri içinde sönüp giden halk hareketinin bilânçosu tamamile menfi olarak gösterilemez. 1789 dan, hattâ 10 Ağustos 1792 den itibaren, burjuva İnkılâbına ettiği büyük yardımlarla, bu halk hareketi tarihin ileri götürülmesine hizmet etmiştir. 1789 dan Yıl III e kadar, Paris halk inkılâpçıları, inkılâpçı mücadelenin ve millî savunmanın en etkin unsurunu teşkil etmişlerdi. Halk hareketi 1793 te İnkılâpçı Hükümetin kurulmasına, bu suretle de memleket içinde İnkılâp düşmanlığının, memleket dışında da İnkılâp aleyhinde kurulan ittifakın bozguna uğratılmasına imkân verdi. Bu hareketin 1793 yılı yazında kazandığı zafer, Tethişin günün meselesi haline gelmesine sebep oldu; Tethişin indirdiği korkunç darbeler eski toplumun tamamile yıkılıp gitmesine yardım etti. Thermidor hareketi genel bir tepkiye yol açtı; ama, o tarihte Tethiş, alanı temizlemiş, yeni toplum münasebetlerinin kurulması için hazırlamıştı.

Halkı uzun bir zaman için siyaset sahnesinden uzaklaştırmakla, eşit haklara dayanan sosyal demokrasi kurulması hakkında halkın beslediği umutları yıkmakla, Prairial Yıl III bozgunu, 1789 ile Kurucu Meclisin başardığı işi tekrar birbirine bağlamak imkânını verdi. Birbirlerine kavuşan iktisadî hürriyet ile belli miktarda vergi vermeğe dayanan seçim rejimi üstünde, şimdi, eşrafın burjuva saltanatı başlamıştı.

ÜÇÜNCÜ KISIM

«MÜLK SAHİPLERİ TARAFINDAN İDARE EDİLEN BİR MEMLEKET» BURJUVA CUMHURİYETİ VE TOPLUMUN SAĞLAMLAŞTIRILMASI (1795 - 1799)

1795 yılı, 1789 u, Cumhuriyetin III üncü yılını, hürriyetin I inci yılını birbirile birleştirir.

1789 danberi ve hattâ 10 Ağustos 1792 denberi, siyasî ve sosyal mücadelelerin kesin etkenleri olan halk inkılâpçıları ile halk hareketi, şimdi, siyaset sahnesinden atılmışlardır. Aristokrasiye, memleket içindeki İnkılâp düşmanlığına ve yabancı ittifaka karşı girişilen savaşın zorunlulukları, halk inkılâpçılarile ittifakı Dağlılara zorla kabul ettirmiş, buna karşılık, Dağlılar da halk demokrasisi denemesine müsamaha etmişlerdi. Varlıklılar bu denemenin hürriyetlerini kısma, kazançlarını sınırlama, kendilerine kanunu zorla kabul ettiren küçük insanlar gibi dehşet verici hâtıralarını uzun zaman unutmadılar. Sertleşen, sınıf şuuru kuvvetlenen burjuvazi, Yıl II tecrübesinin tekrarlanmasını, ne pahasına olursa olsun, engellemeye azmetti. İktidarını büyük bir kıskançlıkla teşkilâtlandırdı. «Eşrafın» üstünlüğü tekrar canlanınca, millet yine vergi vermeğe bağlı seçim sistemine taraftar burjuvazinin dar çerçevesi içinde tarif edilmişti.

Bu tarifin dayandığı prensipler, 5 Messidor Yıl III te (23 Haziran 1795 te), Anayasa tasarısı gerekçesinde, Boissy d'Englas tarafından gayet açık olarak ortaya konmuştur.

> «Hasılı, zenginin mülkünü güven altına almalısınız. Makul bir insanın bütün isteyebileceği şey medenî eşitlikten ibarettir... Mutlak hürriyet boş bir hayaldir; mutlak hürriyetin var olabilmesi için, bütün insanların zekâca, erdemce, vücut kuvvetince, eğitimce, servetçe tam eşit olmaları gerekir.»

Vergniaud, daha 13 Mart 1793 te ayni muhakemeyi yapmıştı:

> «Sosyal insan için eşitlik, hak eşitliğinden başka bir şey değildir. Boy, kuvvet, zekâ eşitliği olmadığı gibi, servet eşitliği de yoktur.»

Thermidorcularda Gironde'un devam etmesi şaşılacak şey! Boissy d'Englas sözlerine devam edip demiştir ki:

> «En iyi kimseler tarafından idare edilmeliyiz: En iyi kimseler de, en okumuş olanlar ve kanunların muhafazasile en çok ilgilenenlerdir. Birkaç istisna bir yana bırakılırsa, bu türlü kimseleri, ancak bir mülk sahibi olduğu için bu mülkü ihtiva eden memlekete, bu mülkü koruyan kanunlara, bu mülkü muhafaza eden sükûn ve huzura bağlı olanlar ve memleketlerinin kaderini tâyin eden kanunların hem iyi taraflarını hem de mahzurlarını doğru olarak ve keskin bir anlayışla tartışma gücünü kendilerine kazandıran eğitimi bu mülkiyete ve hali vakti yerinde olmaya borçlu olanlar arasında bulacaksınız... Mülk sahibi olmıyanlar tarafından idare edilen bir memleket ise, vahşilik hali içindedir.»

İktisadî hürriyet zorunlu olarak mülkiyet hakkına bağlıdır:

> «Mülk sahibi olmıyan insanlara kayıtsız şartsız siyasî haklar verirseniz, bunlar da mazallah kanun yapıcıların sıralarında bulunacak olurlarsa, ne sonuç vereceğinden korkmadan. ya bir takım kaynaşmaları kışkırtacaklar ya

da kışkırtılmasına müsaade edeceklerdir; ticarete ve ziraata zararlı narhları ya koyacaklar ya da konmasına müsaade edeceklerdir; çünkü, bu narhların korkunç sonuçlarını ne duyacaklar, ne bunlardan korkacaklar, ne de bunları önceden görecekler, ve en son, bizi daha yeni yeni kurtulduğumuz şiddetli sarsıntılar içine atacaklardır.»

Bu, Yıl II tecrübesini kesin olarak mahkûm etmek ve halk sınıflarına bütün umut kapılarını kapamaktı. Böylece, Thermidorcu cumhuriyetçilerin ve Anayasaya bağlı kırallık rejimi taraftarlarının anlaşmasile, 1789 geleneği içinde, bir «eşraf» millet, yani az çok varlıklı olan mülk sahibi millet kadrosu kurulabilirdi. Yine Boissy d'Englas'nın iyice belirttiği gibi:

«Mülk sahibi olmıyan insanın, hiç bir şeyini muhafaza etmiyen düzenle ilgilenmesi için, bu kimse devamlı bir erdem çabası göstermek ihtiyacındadır.»

Burjuvazi artık bu mülkiyet hakkını büyük bir kıskançlıkla kendine hasretmek düşüncesindeydi. Dağlı kanunlar sayesinde bir ara edinilmesi kolaylaşan mülkiyet, hürriyetçi iktisadın zorunlulukları adına, varlıklı olmayanlardan, hele küçük köylülerden esirgendi. Daha 22 Fructidor Yıl II de (8 Eylül 1794 te), Aşağı-Charente milletvekili Lozeau: «Bütün Fransızları toprak sahibi haline getirmenin maddî imkânsızlığı ve, fazla olarak, hepsini toprak sahibi kılmanın doğuracağı kötü sonuçlar» hakkındaki raporunu Convention'a sunarken, bu zorunlulukları şöyle belirmişti: Toprak dağıtmak suretile, yoksulluğun ortadan kaldırılmasını istemek boş bir hayaldir; bütün köylülerin bağımsız bir rençper haline getirilebileceği kabul edilse bile, Cumhuriyet bunun nesile öğünecek. Büyük çiftçiler, tüccarlar, sanayiciler işleri için lü-

zumlu elemeğini bundan sonra nerede bulacaklar? Bir emekçi sınıfının varlığı, burjuva iktisadî ve sosyal düzeninin zorunlu şartıdır.

Bununla beraber, aristokrasi boyun eğip tevekkül göstermedi; pek kısa süren bir barış denemesinden sonra, savaş tekrar başladı. Hürriyetçi şekli yüzünden en küçük bir mukavemet bile gösterecek durumda olmıyan burjuva millet ve «Mülk sahipleri Cumhuriyeti» arasındaki çıtkırıldım denge tekrar tartışma konusu oldu. Vatanın tehlikede olması, Yıl II de, olduğu gibi, 1799 da da geniş tahakküm metotlarına başvurulmasını zorla kabul ettirdi. Ama, burjuvazinin sosyal ve siyasî üstünlüğünü halk kitleleri vasıtasile dengeli kılmak düşünülemezdi. İnkılâpçı diktatörlük reddedilince, bir tek hal şekli kalıyordu ki, o da askerî diktatörlüktü. 18 Brumaire Yıl VIII (9 Kasım 1799) hükümet darbesinin manası işte budur. Yıl VIII de millet, Mülk sahipleri Cumhuriyeti eşrafının Yıl III tenberi kendisine çizdikleri vergi vermeğe bağlı seçim sisteminin dar sınırları içinde kaldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

THERMİDOR CONVENTİON MECLİSİNİN SONU 1795 ANDLAŞMALARI VE YIL III ANAYASASI

Parisli halk inkılâpçılarının Prairial Yıl III günlerinde ezilmelerinden sonra, gericilik hızlandı. Ama, Gerici Tethişin ettiği zulümler ve, işin kötüsü, göçmenlerin ihanetini ortaya koyan Quiberon'daki çıkarma teşebbüsü, sonunda, İnkılâbın lehine oldu. Tam o sırada da. Thermidorcular İnkılâpçı Hükümet tarafından gösterilen çabaların meyvalarını topladılar: İnkılâp aleyhindeki yabancı ittifak dağıldı.

Thermidorcular uyuşma ve ikisi ortası siyasetlerine bağlı kalmakta devam ettiler. Memleket dışında, eski siyasete döndüler; böylece, savaşı devam ettirerek, bir ilhak ve istilâ barışı taraftarı olduklarını gösterdiler. Memleket içinde ise, giriştikleri eseri tamamlamak için, sağcılarla anlaştılar. Mutedil cumhuriyetçiler ve Anayasaya bağlı kırallık taraftarları Yıl III Anayasası ile eşraf rejiminin temelini attılar. Ama, bu rejimi yola koymağa vakit kalmadan, kıralcıların muhalefeti ve savaşa devam edilmesi, yeni Anayasa tecrübesini daha şimdiden tehlikeye düşürmüştü.

I

Prairial'den sonraki günler Gerici Tethiş ve Quiberon (Mayıs - Temmuz 1795)

Prairial Yıl III günleri, her türlü halk muhalefetini ortadan kaldırarak, gericiliğe kamu hayatının bütün alanlarında etkisini gösteren hızlı bir hareket verdi.

Bunun ilk sonucu, katolik ibadetine tekrar dönmek oldu. 11 Prairial'de (30 Mayıs 1795 te), Lanjuinais'nin teklifi üzerine, kiliseler dindarlara açıldı, ama, kilise dışında din gösterilerinde bulunmak yasaktı. «İki inancın bir arada yaşaması» prensibi sayesinde, on günde bir yapılan medeni ibadet, Anayasaya bağlı katoliklik ve Roma kilisesine bağlı katoliklik, kiliselerden faydalanma işini aralarında paylaştılar. Bundan devamlı olarak bir takım anlaşmazlıklar doğdu. Bütün rahiplerden Cumhuriyet kanunlarına tâbi olduklarını bildirmeleri istendi. Anayasaya yemin etmiş rahipler, bundan faydalanıp, kendi kiliselerini Grégoire idaresinde tekrar kurdular. Anayasaya yemin etmiyen Roma kilisesine bağlı eski rahipler, 1792 de «küçük yemin» yüzünden ayrıldıkları gibi, yine ikiye ayrıldılar. Küçük yemini edip «tâbi olanlar» Saint-Sulpice din okulunun eski müdürü başrahip Emery'nin izinde yürüdüler. Küçük yemini etmeyip «tâbi olmıyanlar» ise, gizli gizli ibadet etmekten geri kalmadılar. Dinî karışıklıklar devam etti.

Kaymenin iflâs etmesi, halk inkılâpçılarının ezilmesi gibi bir sonuç doğurmuştu. Thermidorcu burjuvazi kaymeyi kendi haline bıraktı. 3 Messidor Yıl III te (21 Haziran 1795 te), Convention, birbiri ardından yapılan para çıkarmalarile mütenasip bir düşme mikyası kurunca, kâğıt paranın iflâsı resmen kabul edilmiş oldu. Mec-

lis, 2 Thermidor'da (20 Temmuzda), erazi vergisinin yarısının zahire olarak ödenmesini emretti. Sonunda, memur maaşları için oynak bir ölçü kabul etti. Oysa, Hazine tamtakır olduğundan, para çıkarmalar ayda 4 milyarı bulan bir hızla devam etmişti. Germinal'de (Nisanda) hakikî değeri % 8 olan kayme, Messidor'da (Haziranda) % 5 e, Thermidor'da (Temmuz 1795 te) da % 3 e düştü.

Prairial'deki halk bozgunundan sonra, Gerici Tethiş kesin bir hamle yaptı.

Convention'daki eski Yıl II Komitelerinin Carnot ve **Prieur de la Côte-d'Or'dan** başka üyeleri yakalandığı gibi, on kadar Dağlı milletvekili de yakalandı. Tehdit altında kalan Ruhl ile Maure intihar ettiler. Convention Meclisi 12 Prairial'de (31 Mayıs 1795 te) İnkılâp mahkemesini kaldırdı, ve federal rejim taraftarlığı yüzünden verilmiş mahkûmiyet kararlarını iptal etti.

Vilâyetlerde eski tethişçiler muhakeme edilmişti. Meselâ, Orange Komitesinin üyeleri ve Somme vilâyetinde Lebon idam edildi. 20 Floréal'de (9 Mayısta), Convention, şimdi ya eski federal rejim taraftarlarının ya da kıralcıların ellerinde bulunan idare makamlarına tethişçileri adlî polis memurlarına ihbar etmelerine müsaade etmişti. Davalar aldı yürüdü. Her yerde Yıl II adamı avı başladı. Bu insanlar mahkûm edilmeseler bile, kendilerine türlü eziyet ediliyor, yaşamaları imkânsız hale geliyordu. Bir çok şehirlerin, şimdi resmî makamların suç ortaklığı sayesinde, astığı astık kestiği kestik hale gelmiş seçkin gençleri vardı. Adam öldüren çeteler, İsa, Jéhu ya da Güneş tayfaları Güney-Doğu mıntıkalarını kasıp kavuruyorlardı. Lons-le-Saulnier'de, Bourg'ta bir çok mahpuslar öldürüldü; Lyon'da 5 ve 15 Floréal'de (24 Nisan ve 4 Mayısta) hapisaneler zorlandı, mahpus sanıklar öldürüldü. Montbrisson'da, Saint-Etienne'de de katliâmlar yapıldı. Marsilya'daki Güneş tayfası 22 Floréal'de (11 Mayısta), 27 Thermidor'da (14 Ağustosta) Aix'te katliâmlara girişti. Jacobin'lerin son kalesi olan Toulon'da

halk inkılâpçıları isyan edince, bunlar 4 Prairial'de (23 Mayısta) ezildi, ve Gerici Tethiş şiddetlendirildi. Güneş tayfası, 17 Prairial'de (5 Haziranda), Marsilya'daki Saint-Jean kalesinde bulunan siyasî mahpusları kılıçtan geçirdi. Tarascon'da, Jacobin'ler, bura aristokrasisinin gözleri önünde ve alkışları arasında kıral René şatosunun tepesinden Rhône nehrine atıldı. Salon'da, Nîmes'de, Pont-Saint-Esprit'de de bir çok kimseler öldürüldü. Bir Convention Meclisi üyesi 13 Prairial (1 Haziran 1795) tarihli mektubunda: «Her yerde insan boğazlanıyor» diye yazmıştı.

Gerici Tethişle birlikte kıralcı parti de uyandı. Cumhuriyetçi olarak kalan Thermidorcular, kıralcılığın ilerlemesile, bütün İnkılâp taraftarlarının hiç ayrı gayrı gözetmeden tehdit edildiklerini görünce, sonunda telâşa düştüler. Paris gazeteleri, genellikle, kıralcılığı tutmuşlardı. «Le Moniteur» gazetesinin 17 Prairial (5 Haziran 1795) tarihli sayısında şu satırlar vardı: «Her yerde en çılgınca umutlar uyandı; Convention Meclisince artık kıralcılık lehinde karar vermekten başka yapılacak bir şey yok gibi görünüyor.»

Paris'te Rahipler Anayasasına yemin etmemiş rahipler ve memlekete dönen göçmenler istedikleri gibi entirika çeviriyor, etrafa İngiliz parası dağıtıyorlardı. Vilâyetlerde ise, dikilen hürriyet ağaçları kesilmiş, kırmızı beyaz mavi rozet ayaklar altında çiğnenmişti. Ama, kıralcılar ikiye ayrılmışlardı. Anayasaya bağlı kıralcılık taraftarı olanlar, uzun zamandır Temple hapisanesinde mahpus bulunan Louis XVII perdesi altında, hükümeti idare etmek düşüncesindeydiler. Henüz bir çocuk olan Louis XVII, 20 Prairial'de (8 Haziran 1795 te) öldü. Eski Kırallık Rejimine dönmek taraftarı olan mutlakiyetçi kıralcılar baskın çıktılar. Louis XVIII adını alan kont de Provence 24 Haziran 1795 te Verona'da bir bildiri yayınladı: Bunda, eski düzenlerin (yani soylular, rahipler, Halk sınıflarının), Parlamentoların geri getirileceğine,

kilisenin eski üstünlüğüne kavuşturulacağına, kıral (Louis XVI) katillerinin cezalandırılacağına söz vermişti. Kont de Provence (Louis XVIII) ın etrafında bulunanlar arasında Kurucu Meclis (1789) üyelerini asmak ve millî mal edinmiş olanları kurşuna dizmek söz konusuydu. Fransa'da, ayni eğilimde olan kıralcılar isyan çıkarmağa hazırlanıyorlardı; bir yandan, Franche-Comté'de, Ardèche'te, Yukarı-Loire'da ve Lozére'de kadrolarını kurarken, ayni zamanda da, Paris'teki «kıral vekilliği» aracılığı ile adam kandırmak için her kötü vasıtaya başvuruyorlardı. Mayıs ve Haziran 1795 te Ren ordusu kumandanı general Pichegru elde edildi. Prairial ayı başlarında, Chouan'lar tekrar silâha sarıldılar. Thermidorcular kıralcı tehlike karşısında birleştiler ve cephe aldılar.

Quiberon seferi kıralcıların İngiltere ile anlaştıklarını -sanki lüzum varmış gibi- ispat ederek, eski cumhuriyetçi şevki yeniden canlandırdı. Aydın görüşlü olan Mallet du Pan, 21 Haziran 1795 te, bu anlaşmanın kıralcılık davası için ne türlü bir tehlike teşkil ettiğini belirtmiş, şunları yazmıştı:

> «İç savaş boş bir hayaldir; yabancı savaşın kaynak ve imkânları epey tükenmiştir; hiç bir şey, müttefiklerin silâhlarına ve siyasetine Fransa'da hakaretle bakmanın, bunların yine bu memlekette uyandırdığı kin ve nefretin kâbına varamaz.»

Oysa, Convention Meclisinin Batıdaki âsilere verdiği tavizler, Prairial'den sonra girişilen bastırma hareketi ve hükümetin zaafı, silâha sarılma taraftarı olanları teşvik etti. Chouan hareketinin elebaşılarından biri olan kont Puisaye tarafından bir çıkarma işine girişildi. İngiliz hükümeti lâzım olan parayı, gemileri ve asker elbiselerini verdi. Bu elbiseleri giyen göçmenler d'Hervilly ile Sombreuil kumandasındaki iki fırkayı vücuda getirdi-

ler. 9 Messidor'da (27 Haziran 1795 te) Brötanya'nın kuzey sahilinde bulunan Quiberon yarım adasına çıkarma yapıldı. Birkaç Chouan çetesi silâha sarılıp, Cadoudal'ın kumandası altına girdiyse de, halk kitlesi hiç yerinden kıpırdamadı. D'Hervilly ve Puisaye gibi kıralcı kumandanlar arasında çıkan anlaşmazlık harekâtın kumandası işini felce uğrattı. Daha Prairial ayı başlarında telâşa düşen hükümet, askerî birlikleri Hoche'un kumandası altında toplamaya ancak vakit bulmuştu. Chouan'ları yarımada içerilerine püskürten Hoche, sağlam istihkâmlarla buranın Brötanya ile münasebetlerini kesti. 19 Messidor'da (7 Temmuz 1795 te) bir çıkış yapmağa kalkışan kıralcılar kanlı bir bozguna uğradılar. 28 Messidor'da da ikinci bir bozguna uğradılar. Cumhuriyet askerî birlikleri 2 - 3 Thermidor (20 - 21 Temmuz 1795) gecesi taarruza geçtiler. Göçmenler yarımadanın ucuna doğru püskürtüldü. Puisaye İngiliz filosuna sığındı; Sombreuil ise, teslim oldu. İngiliz asker elbisesi giyip silâha sarılan 748 göçmen, yürürlükte bulunan kararnamaler gereğince, müttefiklere yardım etmek ve vatana ihanet etmek suçu ile kurşuna dizildi.

Göçmenlerin Quiberon'a yaptıkları başarısız çıkarma hareketi memlekette İngiltere'ye karşı beslenen kin ve nefreti daha da arttırdı. Yabancı ittifakın kesin olarak parçalanıp dağıldığı sırada da, bu olay Cumhuriyeti sağlamlaştırdı.

II

Toprak kazancı da sağlıyan barış (1795)

Thermidorcular İnkılâpçı Hükümet tarafından vücuda getirilen eseri yıkmışlardı. Bununla beraber, Yıl II de

güdülen millî savunma siyasetinin meyvalarını devşirdiler. Üstelik, yabancı ittifakın menfaat aykırılıkları yüzünden parçalanmasından faydalandılar.

Cumhuriyet orduları da, 8 Messidor Yıl II de (26 Haziran 1794 te), Fleurus'de zaferi kazanmışlardı. 9 Thermidor'da ise, Belçika tekrar istilâ edilmişti. Yaz devamınca, askerî harekât bir ara durakladı. Eylül ayında, ordular tekrar ilerlemeğe başladılar. Jourdan kumandasındaki Sambre-et-Meuse ordusu 11 Vendémiaire Yıl III te (2 Ekim 1794 te), Roer geçidini zorlayıp, Clerfayt kumandasındaki Avusturyalıları Ren nehrinin ötesine atarken, Moselle ve Ren orduları da Palatinat'yı işgal etmişlerdi. Bu sırada, Pichegru kumandasındaki Kuzey ordusu Hollanda müstahkem mevkilerini, özellikle, Maestricht'i ele geçirmişti: Bu ordu, Aralık ayı sonunda, Meuse nehrini ve Ren nehrinin buz tutmuş olan kollarını geçti. Hollanda işgal edildi, Texel'de abluka altınan alınan filo, hafif süvari birlikleri tarafından hücumla ele geçirildi. Ocak 1795 te de, Batavya Cumhuriyetinin kurulduğu ilân edildi. Alplerdeki ordular savunmaya çekildikleri günlerde, sonbaharda Pirenelerde Katalonya ele geçirildi; Batıda ise, Moncey kumandasındaki askerî birlikler Ağustos 1794 te San-Sebastian'ı işgal etmişlerdi.

Millî topraklar kurtarılmıştı. Fazla olarak, Belçika ile Hollanda'nın istilâsı Cumhuriyete geniş iktisadî faydalar sağlamıştı. Yabancı ittifak parçalandığı sırada, Thermidorcular kuvvetli bir durumda bulunuyorlardı.

1. Thermidorcu diplomasi ve yabancı ittifak.

Thermidorcular, başka plânlarda olduğu gibi, diplomasi plânında da gericiliğin esiri oldular. Bütün yetkileri elinden alınmış olan Yıl III teki Kamu Selâmet Komitesi, kuşkulu bir Meclisi ve ayrıca, derhal barış yapılması ve istilâ edilen yerlerin geri verilmesi lehinde mücadele eden İnkılâp düşmanı bir muhalefeti hesaba katmak zorunda kaldı. 14 Brumaire'de (4 Kasım 1794 te),

Tallien, Fransa'nın tekrar «eski sınırlarına» çekilmesini sağlıyacak bir barış teklif etti. On gün sonra, Barère «aldatıcı bir barış» taraftarı olanları ittiham etti. Eski Dağlılar kızdılar. 8 Nivôse (28 Aralık 1794) ve 11 Pluviôse'da (30 Ocak 1795 te), Bourdon şöyle haykırdı: «Ordularımızın elde ettiği başarıyı boş ve faydasız hale getirmek istiyorlar. Tabiatın çizdiği sınırlar içine kapanacağız.» Tabiî sınırlar partiler tarafından güdülen siyasetin en büyük kozu ve Cumhuriyetçiliğin de mihenk taşı haline geldi.

Daha başka düşünceler de işe karıştı. Ordunun duygularından hiç şüphe edilemezdi; Yıl III buhranında, ordu artık ihmal edilmiyecek siyasî bir kuvvet haline gelmişti. Ordunun iktisadî rolü küçümsenemezdi: Savaş savaşı beslemeğe başlamakla kalmamış, milletin de ihtiyaçlarını temin etmeğe başlamıştı. Floréal Yıl II de kurulup, işgal edilen memleketleri soyup soğana çeviren boşaltma (tahliye) memurlukları Thermidorcu hükümet tarafından kaldırıldıysa da, Brüksel'e ve Aix-la-Chapelle'e (Aachen'a) yerleşen Fransız idareleri Belçika ve Renanya'daki elkoymalarda kaymeyi zorla kabul ettirdiler. Batavya Cumhuriyeti ile yapılan müzakerler sırasında, Fransız hükümeti savaş tazminatı üstünde ısrar etti; bu tazminat ileride yapılacak askerî seferi malî bakımdan desteklemek imkânını verecekti.

Bununla beraber, ilhak siyaseti Thermidorcuları ikiye ayırmıştı. Nice ve Savoie hiç bir tartışma konusu olmadı, ama, Belçika, hele Ren nehrinin sol kıyısı üstünde çok tartışıldı. Yıl II deki Kamu Selâmet Komitesinin siyasetini tekrar ele alan Carnot eski sınırların strateji bakımından düzeltilmesile yetinecektir. Mutediler ile Anayasaya bağlı kırallık rejimi taraftarı olanlar da bu fikirdeydiler. Sonunda, cumhuriyetçiler Belçika'nın ilhak edilmesi üstünde anlaştılar. Ama, Ren kıyısı memleketleri üstünde tereddüde düştüler. 15 Ventôse'da (5 Mart 1795 te) Kamu Selâmet Komitesine girmiş olan Reubell

ile Sieyes ilhak taraftarı oldukları halde, Merlin de Douai ve Merlin de Thionville ilhaka şiddetle aleyhtardılar. İlhak taraftarı olan Sieyes ana vatanı olan Alsace ın ele geçirilmesini, Reubell ise, Ren kıyısı memleketlerinin son hesaplaşma zamanı için elde rehine olarak bulundurulmasını istiyorlardı. Yıl II deki Kamu Selâmet Komitesinin güttüğü siyasetten uzaklaşılmıştı. Thermidorcular eski diplomasi alışkanlıklarına dönmüşlerdi.

Menfaat ayrılıkları yüzünden çekişen yabancı ittifak, bu sırada, dağılmış bulunuyordu. Batıda istemiye istemiye savaşa girişen ve Valmy'de yenilen Prusya, uğradığı kayıpları Doğuda telâfi etmek peşindeydi. 23 Ocak 1793 te Polonya'yı Rusya ile birlikte ikinci defa paylaştırma işine girişmişti. Kosciuszko Mart 1794 te Polonya'yı ayaklandırınca, Prusyalılar Varşova'yı kuşattılar, ama, ele geçiremediler (6 Eylül 1794). Suvorof'un Rus ordusu karşısında şehir, 6 Kasımda teslim oldu; bu sırada, Katerina II ile barışmış olan Avusturya hükümeti Krakovi'yi bir an önce işgal etmeğe çalışıyordu. Bu manevrayı önlemek istiyen Prusya, Avusturya ile Rusya'yı müzakerelere girişmeyi kabule zorlamak maksadile, ordularını Doğuya yollamak kararını verdi. Prusya askeri birlikleri tekrar Ren nehrinin öte tarafına geçtiler. Friedrich Wilhelm II, Cumhuriyetin temsilcisi Barthélemy ile müzakerelerde bulunmak üzre vekillerini Kasım 1794 te İsviçre'ye göndermeğe karar verdi. Polonya'nın üçüncü defa paylaştırılması 3 Ocak 1795 te resmî vesikalarla da teyit edildi. Fikri hiç sorulmayan Prusya'ya en güdük parça düştü. Polonya buhranı kıtada kurulan ittifakın dağılmasına yardım etti.

2. 1795 andlaşmaları.

Friedrich-Wilhelm, Fransa lehinde duygular besliyen kont von Goltz'u Bâle'e (İsviçre'ye) gönderince, Prusya ile Kasım 1794 te başlıyan müzakereler daha hararetli

hale geldi. Barthélmy'ye gönderilen talimata göre, Ren nehri sol kıyısının muhtemel ilhakına Prusya razı edilecek, buna karşılık bu devletin bu kayıbı telâfi edilecekti. Goltz, Şubat 1795 te ölünce, yerini alan Hardenberg, pek iyi niyet göstermedi. Kuzey Almanya'nın Prusya'nın garantisi altında tarafsızlaştırılmasını istedi. Sonunda, Vestefalya ordusunu Polonya'ya aktarmakta acele eden ve Ren meselesinde boyun eğen Prusya kıralı yetkili yüksek memuruna barış müzakerelerine girişmesini emretti. Kuzey Almanya'nın tarafsızlaştırılmasını kabul eden Barthélemy 15 - 16 Germinal Yıl III (4 - 5 Nisan 1795) gecesi andlaşmayı imzaladı.

Prusya ile yapılan Bâle andlaşması Fransız Cumhuriyeti ile Prusya kıralı arasında «barış, dostluk ve iyi geçinme» gibi esasları ifade etmekteydi. Fransız birlikleri Ren nehrinin sağ kıyısındaki Prusya topraklarını boşaltacaklar, ama, genel barış yapılıncaya kadar, Ren nehrinin sol kıyısını işgal etmeğe devam edeceklerdi. Andlaşmanın gizli maddelerine göre, iki devlet birbirlerine karşı tamamile tarafsız kalmaya söz vermişlerdi. Hele 2 nci maddede şöyle denilmişti:

> «Cermen İmparatorluğu ile Fransa arasında yapılacak genel barışta, Ren nehrinin sol kıyısı Fransa'da kalırsa, haşmetli Prusya kıralı, kararlaştırılacak bir toprak tazminatı karşılığında, Ren nehrinin sol kıyısında bulunan Prusya devletlerini terk etme tarzı üstünde Fransız Cumhuriyeti ile anlaşacaktır.»

Hollanda ile yapılan La Haye andlaşması, 27 Floréal Yıl III te (16 Mayıs 1795 te), Reubell ve Sieyes tarafından imzalandı. Prusya barış andlaşması yaptığından, Fransa dostu olan Batavya idarecileri Thermidorcuların istekleri karşısında teslim olmaktan başka bir şey yapamamışlardı. Fransa, Hollanda Flandrasını, Maestricht'i ve Venloo'yu aldı, ama, bunu ancak Belçika'yı ilhak et-

mek şartile muhafaza edebilirdi. Hollanda ve Belçika'daki eyalet valilikleri ve askerî şeflikler idaresi (stathoudérat'-lar) kaldırılmıştı. Batavya Cumhuriyeti ile Fransız Cumhuriyeti arasında, savaş sonuna kadar, savunma ve saldırı ittifakı imzalanmıştı. Batavya Cumhuriyeti 25.000 kişilik bir işgal kuvvetini beslemeyi kabul ediyordu. 100 milyon florin tutarında bir savaş tazminatı ödiyeceğine sözvermişti; bu parayı «Hollanda parasile ister nakit olarak, ister yabancı memleket üstüne çekilmiş poliçeler halinde» ödemeğe hazırdı (20 nci madde).

İspanya ile yapılan Bâle andlaşması 4 Thermidor Yıl III te (22 Temmuz 1795 te) Barthélemy ile İspanyol temsilcisi Yriarte tarafından imzalandı. Bilbao ile Vittoria'yı işgal edip, Ebre nehri üstündeki Miranda şehrine kadar dayanan Moncey kumandasındaki ordunun kazandığı zaferler müzakereleri hızlandırmıştı. Fransa ele geçirdiği yerleri boşaltmış, ama, buna karşılık, Antil adalarında İspanya'nın elinde bulunan Saint-Domengue'i almıştı. Bu andlaşma bir yıl sonra, 2 Fructidor Yıl IV te (18 Ağustos 1796 da) Saint-Ildefonse'ta imzalanan savunma ve saldırı ittifak andlaşmasile tamamlanacaktır.

Avusturya ile yapılan müzakereler bir sonuca varmadı. Bâle'de barış andlaşması yapıldığı haberi üzerine, önce İngiltere ile, sonra Rusya ile ittifakını kuvvetlendiren ve 200.000 kişilik ordusunu beslemek için İngilizlerden malî yardım gören (20 Mayıs 1795) Avusturya'nın durumu sağlamlaştı. 9 Thermidor darbesinden sonra, ilhak taraftarları Kamu Selâmet Komitesinde çoğunlukta olduklarından, Komite Belçika'yı elde tutmak ve Bavyera'yı Avusturya'ya taviz olarak teklif etmek düşüncesindeydi. Ren nehrini Fransa'nın doğu sınırı olarak kabul etmek istemiyen Avusturya'nın muhalefeti ile karşılaştı. 9 Vendémiaire Yıl IV te (1 Ekim 1795 te) Belçika ilhak edildi. Bu tarihte münasebetler tamamile kesilmiş, ve savaş tekrar, ama, bu defa acıklı şartlar içinde başla-

mıştı.

3. Yıl III de ordu ve savaş.

Millî savunma teşkilâtının bozulması, gerçekte, İnkılâpçı Hükümetin dağılmasından, güdümlü iktisadın bırakılmasından, paranın iflâs etmesinden ileri gelmişti. Bunun en başta savaş imalâtı ve orduların ihtiyaçları için acıklı ve korkunç sonuçları oldu. Millî atelyelerin faaliyeti yavaş yavaş özel kurumlar yararına azaltıldı. 21 Frimaire Yıl III (11 Aralık 1794) tarihli bir kararname, özel teşebbüse, «hattâ elkoyma yolu ile de olsa», gerekli elemeğini sağladı. İnkılâpçı küherçele işletmesi, 17 Germinal'de (6 Nisan 1795 te) özel sektöre geri verildi. En son, Paris şubelerinde askerî birliklerin giyimi için kurulan atelyeler, 25 Prairial'de (13 Haziranda), özel teşebbüs sahipleri lehine tasfiye edildi.

Para buhranı ile hükümetin malî beceriksizliğinin orduların iaşesi ve levazımı üstünde etkisi oldu. Elkoymalar artık umulanı tamamile sağlamadığından, askerler ekmeksiz kaldı. Maaşlarını kayme olarak, onu da intizamsız bir şekilde alan askerler hiç bir ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuşlardı. Üsteğmenin biri yazdığı 26 Messidor Yıl III (14 Temmuz 1795) tarihli mektubunda şöyle diyordu: «Cumhuriyetin bana ayda verdiği 170 lira ile ne atımı nallatabiliyorum, ne de çamaşırımı yıkatabiliyorum... Ama, donsuz, çizmesiz, gömleksiz gezemem ya... Nerdeyse hiç bir şeyim kalmıyacak.» Şimdi özel teşebbüsün eline bırakılmış olan savaş imalâtı ve taahhütleri, askerî taşıma işleri, Alpler ve İtalya ordularının taşıma işlerini üstüne almış Lanchére kumpanyası ya da Michel ve Roux kumpanyası gibi malî kumpanyalar için büyük bir kazanç kaynağı haline gelmişti.

Ordu mevcutları birliklerdeki yoksulluktan etkilenmişti. Askerî emirlere itaat etmiyenler ve asker kaçakları aleyhinde alınan tedbirler artık, Yıl II de olduğu gibi, uygulanmadığından, orduların asker mevcutları eri-

mekteydi. Silâh altında bulunan asker mevcudu nazarî olarak 1.100.000 kişi olduğu halde, Mart 1795 te el altındaki asker ancak 454.000 kişiden ibaretti. Bu açık ilkbaharda daha da fazlalaştı; öyle ki, Ren nehri boylarındaki ordular düşmana karşı olan sayıca üstünlüklerini kaybettiler. Hükûmetin beceriksizliği, hastalığı daha da arttırdı. Kitle halinde askere alınanın yıldönümü kimsenin haberi olmadan gelip geçti, on sekiz yaşına basmış bekârlar silâh altına çağırılmadı. Yalnız 1793 te toplanmış olanlar ilelebet hizmet etmeğe devam ettiler. Bununla beraber, vatan sevgisi ve disiplin muhafaza edildi. Sebebi de şu: Eski Kırallık Rejimi taraftarlarına ve rahiplere karşı beslenen düşmanlık, kırallığa karşı beslenen kin ve nefret hâlâ canlı olarak yaşıyordu; Jacobin (inkılâpçı) zihniyet orduda, halk arasında devam ettiğinden daha büyük bir kuvvetle devam ediyordu, ve bu inkılâpçı zihniyete, gericiliğe gem vurmakta beceriksiz davranan Thermidorcu hükümeti hor ve hakir görme gibi bir şey de karışmıştı.

1795 askerî seferi, bu şartlar içinde, kesin sonuç elde edemezdi. Bu sefer geç başladı. Her şeyden yoksun olan Jourdan kumandasındaki Sambre-et-Meuse ordusu ile Pichegru kumandasındaki Ren ordusu, bütün kış elde silâh pineklemişti. Yalnız Jourdan 20 Fructidor Yıl III te (6 Eylül 1795 te) Clerfayt kumandasındaki Avusturyalıları geri atıp, Ren nehrinin öbür kıyısına geçti. Prens de Condé'nin adamları tarafından ve İngiliz parasile satın alınan Pichegru, onu iyi desteklemedi. Ekim başlarında, Clerfayt karşı hücuma geçti. Jourdan tekrar Ren nehrinin beri kıyısına geçmek zorunda kaldı. Kasım ayında, Avusturyalılar Palatinat'yı istilâ ettiler. Sefer, Aralık 1795 te yapılan bir mütareke ile sona erdi.

Genel barış umudu uzaklaşmıştı. Thermidorcular barışı silâhla ve zorla kabul ettirememişlerdi. Güttükleri ilhak siyaseti, İngiliz - Avusturya ittifakını 28 Eylülde Rusya'nın da katılmasile iyice sağlamlaştırmıştı. Mütare-

ke, askerî seferi Aralık 1795 te sona erdirdiği sırada, Convention Meclisi dağılmıştı. Thermidorcular ağır savaş mirasını Yıl III Anayasası vasıtasile daha yeni teşkilâtlandırdıkları rejimin sırtına yüklemişlerdi.

III

Burjuvazi iktidarının teşkilâtlandırılması

Yeni Anayasanın Convention tarafından tartışılmasına ve oylanmasına, merkez ile sağcılar, muhafazakâr cumhuriyetçiler ile Anayasaya bağlı kıralcılar arasında kurulan ittifak hâkim oldu. Gerici Tethişin ettiği zulümler ve Quiberon harekâtı, kıralcı tehlikenin ne kadar büyük olduğunu ispat edince, bir ara bu ittifak parçalanacak sanılmıştı: Kıralcı tehlike 1795 yazında inkılâpçı zihniyeti tekrar uyandırdı. Bastille'in alındığı günün yıldönümü olan 26 Messidor Yıl III büyük bir debdebe ve ihtişamla kutlandı, «Marseillaise» marşı tekrar ortalığı çınlattı. «Moniteur» gazetesi: «Çoktanberi unutulmuş olan bu beklenmedik seslerin ne büyük bir etki yaptığı anlatılamaz» diye yazmıştı. Halk inkılâpçıları tekrar ortaya çıktılar ve askerlerle birlik olup «seçkin gençlik» avına çıktılar. «Kara yakalıklıların savaşı» oldu bu.

Bu sırada, hükümet, itaatsizlik edenlere ve asker kaçaklarına karşı biraz sert davranmış, ve paraca yardım edip tekrar cumhuriyetçi bir basın kurmuştu. Eski bir Girondin ve sağlam bir cumhuriyetçi olan Louvet tarafından 6 Messidor'da (24 Haziran 1795 te) çıkarılan «Nöbetçi» adlı gazete işte böyle kurulmuştu. Oysa, Ova, solculara taviz verme yolunda fazla ileri gitmek düşüncesinde değildi. Anayasa için oy vermekte sağcılara ihtiyacı vardı. Bundan manalı bazı uzlaşmalar doğdu: 9 Thermidor ile 10 Ağustosun yıldönümü şenliklerinde «Halkın uyanışı» ile «Marseillaise» birlikte çalındı. 21 ve 22 Ther-

midor'da (8-9 Ağustos 1795 te) aralarında Fouché de bulunan altı eski Dağlının yakalanmasına karar verildi. Yıl III Anayasası tartışmaları işte bu hava içinde yapıldı.

1. Yıl III Anayasası.

Convention Meclisine Boissy d'Anglas tarafından sunulan Anayasa tasarısı üstündeki tartışmalar 5 Messidor'dan 5 Fructidor'a (23 Haziran - 22 Ağustos 1795 e) kadar tam iki ay sürdü. Tasarı, 29 Germinal'de (18 Nisan 1795 te) kurulup, aralarında Daunou, La Revellière, Louvet, Thibaudeau gibi cumhuriyetçiler bulunduğu gibi, Boissy d'Anglas ve Lanjuinais gibi kıralcılar da bulunan Onbirler Komisyonu tarafından hazırlanmıştı. Mutedil cumhuriyetçiler ile Anayasaya bağlı kırallık taraftarı olanlar, hem demokrasi hem de diktatörlük yolunu kapamakta, burjuva menfaatları yönünde yorumlanan ve eğilip bükülen 1789 prensiplerine tekrar dönmekte anlaştılar. Memleketin siyasî ve iktisadî idaresi tekrar «eşraf» ın, yani refah içinde olan mülk sahiplerinin eline bırakılmalıdır. Boissy d'Anglas 5 Messidor (23 Haziran 1795) tarihli raporunda «mutlak eşitlik boş bir hayalden ibarettir» demekle bunu açıkça ifade etmişti.

Yıl III Haklar Bildirisi, 1789 Haklar Bildirisine nisjetle, kesin bir gerilemedir. 26 Thermidor (13 Ağustos) günü yapılan tartışmada, Mailhe «bu Bildiriye, Anayasanın ihtiva ettiği prensiplere aykırı prensipler» koymanın tehlikeli olacağını belirtmişti: «Kelime kullanmakta aşırı gitmenin acı tecrübesini yeteri kadar tattık; onun için, lüzumsuz hiç bir kelime kullanmamalıyız.» 1789 Bildirisinin Birinci maddesi (yani «İnsanlar hür ve hakça eşit olarak doğarlar, öyle yaşarlar») atıldı. Lanjuinais, 26 Thermidor'da şöyle demişti:

«Bütün insanlar hakça eşit olarak yaşar-

> lar, diyecek olursanız, vatandaş haklarını herkesin güvenliği için kullanmalarını istemediğiniz ya da önlediğiniz kimseleri Anayasaya karşı isyana teşvik etmiş olursunuz.»

Kurucu Meclis üyeleri gibi, Thermidorcular da, ama, onlardan daha ihtiyatlı olarak, sadece medenî eşitliğe bağlı kalmışlardı. Üçüncü maddeye göre: «Eşitlik, kanunun herkes için ayni olmasından ibarettir.» 1793 Bildirisi tarafından tanınmış sosyal hakların artık lâfı bile yoktu. Bu arada da, tabii ki, ayaklanma hakkı da ortadan kalkmıştı. Buna karşılık, 1789 Bildirisinde hiç bir kesin tarifi yapılmamış olan mülkiyet hakkı, 1793 Bildirisinde tarif edildiği gibi, tarif edildi:

> «Mülkiyet hakkı, mallarından, gelirlerinrinden, emeğinin ve sanatının mahsulünden faydalanmak ve bunları dilediği gibi kullanmak hakkıdır.» (Madde 5).

İktisadî hürriyeti geniş şekilde tastik etmek ve yürürlüğe koymaktı bu. Haklar Bildirisine eklenmesi Thermidorcularca iyi sayılan Ödevler Bildirisinin 8 inci maddesi mülkiyet hakkını daha iyi bir şekilde belirtmişti:

> «Toprakların ekilip biçilmesi, bütün istihsaller, bütün çalışma vasıtası ve bütün toplum düzeni, mülklerin muhafaza edilmesine dayanır.»

Seçme ve seçilme hakkı kısıtlandı. Boissy d'Anglas şöyle söylemişti:

> «Mülk sahipleri tarafından idare edilen bir memleket, tam bir asayiş içinde; mülk sahibi olmıyanlar tarafından idare edilen bir

memleket ise, vahşilik hali içindedir.»

Oysa, seçmek ve seçilmek için belli bir vergi ödeme şartı, 1791 dekine nispetle, daha fazla genişletildi. 21 yaşında olup, bir yıldanberi ayni yerde oturan ve miktarı ne olursa olsun vergi veren her Fransız, «eylemli vatandaştı». Nahiye merkezindeki «birinci seçmen kurullarında» toplanan eylemli vatandaşlar, 25 yaşında olup, 6.000 ya da daha fazla nufuslu kasabalarda 200 iş günü tutarında serveti olan mülk sahipleri, başka yerlerde ya 150 iş günü tutarındaki bir konutun kiracıları ya da 200 iş günü tutarındaki bir toprağın icarcıları olan Fransızları «ikinci seçmen» (seçici) olarak seçerler. Sayıları bütün memlekette 30.000 i bulan bu seçiciler vilâyet merkezindeki «ikinci seçmen kurullarında» toplanıp, hiç bir gelir ve vergi şartı koşulmaksızın, Yasama heyetini seçerler.

Kamu güçlerinin teşkilâtlanması tamamile güçlerin ayrılması prensibine uyarak yürütüldü. Haklar Bildirisinin 22 nci maddesine göre: «Güçlerin ayrılması prensibi getirilmedikçe, sosyal garanti mevcut olamaz.» Böylelikle, her türlü diktatörlük tehlikesi bertaraf edilmiş olacaktı.

Yasama gücü iki Meclisin eline bırakıldı: Bunlardan birincisi olan Eskiler Meclisinin en az 40 yaşında olup, ya evli ya da dul bulunan 250 üyesi vardı; Beş Yüzler Meclisi ise, en az 30 yaşında olan 500 üyeden teşekkül etmişti. Her iki meclisteki üyelerin üçte biri her yıl yenilenecekti. Beş Yüzler Meclisi tarafından hazırlanan kanunlar ve verilen «kararlar» Eskiler Meclisi tarafından incelenip kanun haline getirilebilirdi.

Yürütme gücü beş üyeden ibaret bir Direktuvar'ın eline bırakılmıştı. Bu Direktuvar üyeleri Beş Yüzler Meclisi tarafından sunulan bir aday listesi üzerinden seçilirdi, üyelerinin beşte biri her yıl yenilenirdi. Direktuvar Cumhuriyetin iç ve dış güvenliğini sağlamakla görevliydi. Ordu emrindeydi, ama, buna kumanda edemezdi. Gen-

di tayin ettiği komiserler vasıtasile kanunların idare teşkilâtında ve mahkemelerde yürütülmesine gözcülük eder ve bu yürütmeyi sağlardı. Eski Yürütme komisyonları kaldırılmış, Direktuvar tarafından seçilen ve Direktuvara karşı sorumlu olan altı bakan bu komisyonların yerini almıştı. Bakanlar bir kurul teşkil etmezlerdi. Seçilmiş altı komiserin eline bırakılan Hazine teşkilâtı üstünde Direktuvarın hiç bir gücü ve yetkisi yoktu. Yine Direktuvar kanun hazırlamak yetkisinden yoksundu, ve her iki Meclisle, ancak «bildiriler» göndermek suretiyle, münasebette bulunabilirdi.

İdarî teşkilât tekrar merkezî olmaktan çıkarıldı ve basitleştirildi. Vilâyetin ikinci seçmenler kurulu tarafından seçilmiş beş üyeli bir «merkezî idaresi» vardı. Yıl II de en başta gelen ve inkılâpçı idarî çevre olarak kurulan kaza idaresi ortadan kalktı. Küçük köy kurulları nahiye belediye idarelerinin idaresi altında bir araya toplanırken, belediye meclis ve idarelerile, başkanlarile, birlikte, muhtariyetlerini kaybeden büyük şehirler, hele Paris bir çok belediye idarelerine bölünmüştü. İdare teşkilâtları birbirleri arasında bir hiyerarşiye tâbi tutuldu, belediye idareleri vilâyetlere, vilâyetler de bakanlara bağlı hale getirildi. Hele her vilâyet ya da belediye idaresi yanında, hükûmet, tayin edilmiş «komiser» tarafından temsil edildi. Direktuvarın komiserleri kanunların uygulanmasına gözcülük ediyorlar ve uygulanmasını istiyorlar, belediye ve vilâyet meclislerinin müzakerelerinde bulunuyorlar, memurları göz altında bulunduruyorlardı. Vilâyet komiseri İçişleri bakanile doğrudan doğruya mektuplaşırdı. Bir kısmı her yıl yenilenen idare teşkilâtı karşısında, komiserler bir dereceye kadar istikrarı sağladılar. Merkeziyetçilik, Direktuvarın idare teşkilâtına doğrudan doğruya müdahale hakkı sayesinde hâlâ kendini belli etmektedir. 196 ncı maddeye göre, Direktuvar idare teşkilâtlarının kararlarını iptal edebilir, ya idarecilerin yetkilerini geçici olarak geri alabilir ya da bunları azledebilir, ve gelecek seçime

kadar yerlerine başkalarını tayin edebilirdi. Gerçi, artık bu, Yıl II deki Jacobin merkeziyetçiliği değildi, ama, 1791 Anayasasının tam ademi merkeziyetçi idare şeklinden de uzaktı.

Anayasanın uygulanması tehlikeli olabilirdi. İnkılâp henüz istikrar bulmuş değildi (Göçmenler ile Rahipler Anayasasına yemin etmiyen rahipler aleyhindeki olağanüstü kanunlar devam etmekteydi), malî iflâs yakındı, savaş devam ediyordu. Ama, Thermidorcular her şeyden çok halk inkılâpçılarının tekrar iktidara gelmelerinden, bir meclisin ya da bir kişinin diktatörlüğünden korkmaktaydılar. Bu yüzden, bir çok ihtiyat ve garanti tedbirleri alınmış, sonunda iktidar silâhsız, istikrarsız hale gelmişti (belediye meclislerinin yarısı, kurullarının üçte biri, vilâyet idarelerinin ve Direktuvarın beşte biri her yıl yenilenecekti), ama, yürütme gücü ile yasama gücü arasında daima çıkabilecek anlaşmazlıkları halletmek için hiç bir çare düşünülmemişti. En yakın tehlike olarak, buhranın devam etmesi ve yeni rejimi düşmanlarının eline teslim etmek korkusu, Thermidorcuları, kurmak istedikleri hürriyet taraftarı sisteme, daha işin başında, hile karıştırmağa sürükledi.

2. Yeni rejimin yola konması.

Yıl III yazında, buhran tehlikeli şekilde şiddetlendi. Paranın düşmesi yıkımlara sebep olmakta devam ediyor, fiyatlar günden güne yükseliyor, ihtikâr gemi azıya almış bulunuyor, rezilcesine zenginleşmiş bir azınlığın debdebesi ve tantanası halkın sefaletine her zamankinden daha küstahça meydan okuyordu. En çok fiyat rejiminin ortadan kaldırılması sırasında tedavüldeki kayme miktarı 8 milyar iken, 1 Brumaire Yıl IV te (23 Ekim 1795 te) 20 milyarı bulmuştu. Borçlu olanlar, icarla tarla kiralıyan çiftçiler ve ev kiracıları ödemelerini değeri düşmüş olan kayme ile yaptıklarından, iktisadî hayat durmuş,

sosyal münasebetler altüst olmuştu. Ücretler fiyatların yükselmesini (yarım kilosu 8 frank olan et yazın 20 franga yükselmişti) izleyemediğinden, bir çok mıntıkalarda da iyi mahsul alınamadığından, Yıl II de başvurulan zecrî tedbirlere dönüldü, Narh koyma dışında başvurulan tedbirler şunlardı: Elkoyma, 4 Thermidor'da (22 Temmuz 1795 te) kabul edilen kanunla pazarlarda satma mükellefliği, 7 Vendémiaire Yıl IV (29 Eylül 1795) tarihli zahire ticareti kanunu ile bir arya toplanan düzenleyici hükümler. Bu zahire kanunu 1797 ye kadar yürürlükte kaldı. Paris'te narh konan ekmeğin yarım kilosu 3 metelik olduğu halde, serbest piyasada yaz başlarında 16 franktı, ama yeni mahsul zamanına doğru, vesika ekmeğinin miktarı 125 grama kadar düştü, yeni mahsul alınınca 375 grama çıktı. Paris'te hayat pahalılığı indeksi de yükselmemiş değildi. 1790 yılında 100 kabul edilecek olursa, hayat pahalılığı 1795 Temmuzunda 2.180 e, Eylülünde 3.100 e, Kasımında da 5.340 a fırlamıştı. Kırallığın devrilmesinin yıldönümü günü olan 10 Ağustos bayramının, bu şartlar altında, polisin de itiraf ettiği gibi: «ilgisizlik içinde» geçmesinde şaşılacak hiçbir taraf yoktur.

Yeni milletvekillerinin üçte ikisinin görev halindeki Convention Meclisinden seçilmesi hakkındaki kararname, seçimlerde kıralcı muhalefetin zafer kazanmasını önlemek hedefini güdüyordu. Halk tarafından hiç sevilmediklerini ve seçimler gibi kanunî bir yoldan maksatlarına erişeceklerini uman Anayasaya bağlı kırallık taraftarlarının yaptıkları manevrayı gayet iyi anlıyan Thermidorcular iktidarda kaldılar. Anayasa Komisyonu üyelerinden biri: «Kutsal Anayasa emaneti hangi ellere bırakılacak?» diye sormuştu. 5 Fructidor Yıl III (22 Ağustos 1795) tarihli kararname bu işi kestirip attı: İkinci seçmen (seçiciler) kurulları yeni milletvekillerinin üçte ikisini (750 milletvekilinden 500 ünü) görev başında bulunan Convention üyeleri arasından seçeceklerdi. 13 Fructidor (30 Ağustos) tarihli kararname ise, bu nispetin bo-

zulmıyacağını açıkladı; çünkü, tekrar seçilen Convention üyelerinin sayısı eski Convention Meclisinden seçilecek üyelerle tamamlanacaktı. Bu, hem eski Dağlıları, hem de Anayasaya bağlı kırallık taraftarı muhalefeti Thermidorcular yararına elemek demekti.

Halk oyuna sunulan Anayasa ile buna bağlı ek belgeler kabul ve tasdik edildi. Vergi vermeğe bağlı seçim rejimi getirilmekle beraber, herkese seçme hakkı tanındı, seçimlere ordu da katıldı. Birinci seçmen kurulları 20 Fructidor'dan (6 Eylül 1795 ten) itibaren toplanmağa başladı. Convention Meclisi göçmenler ve Rahipler Anayasasına yemin etmiyen rahipler aleyhindeki bazı tedbirleri tekrar yürürlüğe koydu. Göçmen listesinden kesin olarak silinmelerini sağlıyamamış olanları vatandaşlık haklarından yoksun etti, bunların ana ve babalarını kamu görevlerinden attı, sürgün edilmiş eski rahiplere tekrar memleketten çıkmaları için on beş gün mühlet verdi. Aksine, silâhları ellerinden alınmış olan eski tethişçilere rey hakları geri verildi; ama, halk dernekleri 6 Fructidor'da (23 Ağustos 1795 te) ortadan kaldırıldı. Convention Meclisi 1 Vendemiaire Yıl IV te (23 Eylül 1795 te) Anayasanın kabul edildiğini bildirdi. 6 Vendemiaire'de yayınlanan sayılara göre, Anayasa aleyhte 50.000 den az oya karşı (yani çekimser kalanlara karşı), lehte bir milyondan fazla oyla kabul edilmişti. Ama, açık ve kesin olarak halk oyuna sunulmayan «Meclis üyelerinin üçte ikisinin seçilmesile ilgili» kararname ancak aşağı yukarı 108.000 aleyte oya karşı, lehte 205.000 oyla kabul edildi. Aslında, 250 den fazla birinci seçmen kurulu Anayasa ile ilgili bir takım itirazlar öne sürmüştü; 19 vilâyet ile Paris'teki bütün şubeler Meclis üyelerinin üçte ikisi ile ilgili kararnameyi reddetmiş, yalnız bir şube kabul etmişti.

Kıralcı ayaklanma, 20 Vendemiaire Yıl III seçimlerinden önce, 13 Vendemiaire Yıl III te (5 Ekim 1795 te) başladı, geçen aydanberi Paris'te kendini gösteren kaynaş-

maların bir sonucu oldu. 20 Fructidor'da (6 Eylül 1795 te), Paris'te Borsa ve ihtikâr şubesi olan Lepeletier şubesi bir «garanti kararı» kabul etmiş, Fontaine-de-Grenelle şubesi de devamlı olarak toplanmağa başlamıştı. Kıralcıların hâkim oldukları birinci seçmen kurulları halk inkılâpçılarını ve eski tethişçileri bu kurullardan attılar. Halk oyu sonuçlarının ilân edilmesinden sonra, galeyan daha da arttı. Paris'teki on sekiz şube halk oyu sonuçlarına itiraz etti. 3 Vendémiaire'de (1 Ekimde), hem 27 Fructidor'da (17 Eylülde) Châteauneuf-en-Thimerais'de ve Dreux'de kıralcı bir isyanın patlak verdiği, hem de bu isyanın bastırıldığı haber alındı. Lepeletier şubesi isyan çağrısında bulundu. 11 Vendémiaire'de (3 Ekimde), en az yedi şube isyan halindeydi. Convention Meclisi devamlı toplantı halinde olduğunu bildirdi, aralarında Barras da bulunan beş kişilik bir fevkalâde Komisyon kurdu, ve halk inkılâpçılarına başvurdu. 12 Vendémiaire'de (4 Ekimde) çıkarılan bir kararname ile, eski tethişçilerin silâhsızlandırılması hakkındaki karar iptal edildi, «1789 vatanseverleri» nden üç tabur kuruldu. Silâhlı kuvvetler kumandanı general Menou'nun suç ortaklığı etmesile, isyan 12 - 13 Vendémiaire gecesi yayıldı, bir merkez komisyonu kuruldu; Paris'in büyük bir kısmı âsilerin eline geçti, Convention Meclisi kuşatıldı. 13 Vendemiaire günü, şafakta, mukavemeti teşkilâtlandırmakla görevlendirilen Barras, aralarında Napoléon da bulunan birkaç generalle birleşti; Murat da Sablons ordugâhındaki topları ele geçirmeyi başardı. Sayıları yirmi bini bulan âsiler, ellerinde top bulunmadığından, sonunda püskürtülüp dağıtıldı. İsyanın bastırılmasında mutedil davranıldı. Böyle olmakla beraber, başarısızlığa uğrayan 13 Vendémiaire isyanı Thermidorcular ile kıralcılar arasındaki münasebetlerin tamamile kesilmesine sebep oldu. Atlatılan tehlike belli bir cumhuriyetçi anlayışı bir kere daha canlandırdı. Gerici Tethişi bastırmak için, Fréron Güneye gönderildi, sağcı üç milletvekili yakalandı. Sonunda, Convention Meclisi 4 Brumaire Yıl IV te (26 Ekim 1795 te),

dağılmadan önce, «tamamile İnkılâpla ilgili olaylar» için genel af ilân edilmesi kararını kabul etti.

Oysa, 20 Vendémiaire'da (12 Ekim 1795 te) başlıyan seçimler Thermidorcuların yaptıkları hesapları boşa çıkardı. Convention Meclisi üyelerinin yalnız 379 u tekrar seçildi, bunların 124 ü vekil (yedek) üye idi. Ayrıca, bu üyelerin çoğu ya mutedil, ya da, meselâ Boissy d'Anglas ve Lanjuinais gibi, gizliden gizliye kıralcıydı. Meclise yeniden seçilen üçte bir nisbetindeki üyelerin esasını kıralcılar ve katolikler teşkil etmişti. Thermidorcu gericilikten sorumlu olan saf değiştirmiş Dağlılar, meselâ Fréron ve Tallien, yenilmişlerdi. Tallien tehlikenin ne olduğunu naber verdi: «İdare ve adalet makamlarındaki kıralcılar atılmazsa, üç aya varmaz, İnkılâp düşmanlığı Anayasa ile kurulmuş olur» dedi. Yine de öyleyken, mutedil cumhuriyetçiler seçimleri iptal etmeyi reddettiler. Yeni Anayasa tecrübesi bu görünüşler altında başladı, Directoire da bu görünüşler altında yerleşti.

* * *

4 Brumaire Yıl IV (26 Ekim 1795) günü, Convention Meclisi «Yaşasın Cumhuriyet» çığlıklarile dağıldı. Üç yıldan fazla görev yapan bu Meclis dolambaçlı gibi görünen siyasî bir çizgi üstünde yürüdü. Aslında, Eylül 1792 den Ekim 1795 e kadar, bu Meclise bir tek düşünce can verdi ki, o da aristokrasi ile hesabını görmek, Eski Krallık Rejiminin bir daha geri gelmesini önlemekti. Convention Meclisi Yıl II deki demokrasi safhası üstünden atlayıp Kurucu Meclisin güttüğü siyaseti tekrar ele aldı: Bu siyaset, fikrî kabiliyeti ile olduğu kadar, sosyal hâkimiyetile de hak ettiği hükümranlığı burjuvaziye sağlamaktı. Ne 1793 te olduğu gibi demokrasi, ne de 1789 dan önce olduğu gibi aristokrasi. İdare etmek ve hükümeti yürütmek işi, kanun karşısında eşitlik sayesinde serilip serpilen sosyal kategoriye, «eşraf» a aittir.

Thermidorcular burjuvaziye sosyal üstünlüğü, siyasî otoriteyi sağlamak, ama, bunu hürriyet taraftarı bir rejim çerçevesi içinde ve hâlâ iç savaşla, yabancı ile yapılan savaşla kasıp kavrulan bir memlekette yapmak düşüncesindeydiler. Vendée isyanı sona ermemiştir, Cumhuriyet aleyhindeki ittifak ezilmemiştir. Diplomasilerine «tabiî sınır boyları» görünüşüne göre yön vermekle olduğu gibi, Yıl III Anayasası ile, yeni rejime ilhak edilen Belçika'nın dokuz vilâyetini içine alan «Anayasa sınırları» nın garantisini ve muhafazasını yüklemeklede, Thermidorcular Direktuvarın güdeceği siyaseti geniş ölçüde tayin etmişlerdi. Savaş 1796 ilkbaharında tekrar başlıyacaktır. Savaşı sevk ve idare edecek olan yeni rejim, değerini kaybetmiş kayme ile teşkilâtı bozulmuş bir orduyu devralmıştı. Her yıl seçimlerin yenilenmesi ile nitelenen ve toplumun yatışmasını, genel barışı istiyecek Yıl III Anayasasının uygulanması bu güçlüklerin acısını duymamazlık edemezdi. Yıl II de olduğu gibi, halka başvurmayı düşünmiyen, Direktuvar idaresindeki müdürlere bağlı hale gelen Thermidorcular. aristokrasinin hücumları karşısında tutunabilmek için, Anayasayı sağa sola çekecek, biraz sonra da ordudan yardım istiyecek duruma düştüler.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DİREKTUVAR HÜRRİYET TARAFTARI İSTİKRARIN BAŞARISIZLIĞA UĞRAMASI (1795 - 1797)

Vergi vermiye bağlı bir cumhuriyetin dar çerçevesi içinde sıkışıp kalan, aristokrasiyi reddettiği gibi, halk sınıflarını da reddeden burjuva millet, hürriyetçi uygulamanın etkin olmadığı meydana çıkınca, istikrarsızlığa mahkûm oldu. Hem kıralcılıktan, hem de demokrasiden korkan Thermidorcu eşraf, devletin yüce kuvveti aleyhindeki ihtiyat tedbirlerini arttırdıkça arttırdı. Yıl III Anayasanın makul dengesi, şu iki şıktan birini seçmekten başka bir çıkar yol bırakmamıştı: Ya hükümetin güçsüzlüğü devam edecek, ya da hukuka aykırı şiddetli tedbirlere başvuracaktı. Hükümetin çifte inhisarcılığı ile ve memleket içindeki çifte muhalefetle daha şimdiden tehlikeye düşmüş olan Direktuvarın istikrar siyaseti derhal barışa dönmeyi gerektirirdi: Oysa, savaş devam etti, istilâ baş gösterdi. O zaman, Robespierre'in 2 Ocak 1792 tarihli söylevinde «milletin umdunu ve taptığı put» haline gelen generaller hakkında savurduğu kehanet hakikat olmağa başladı. Robespierre'in o kehaneti şuydu: «Maazallah, bu generallerden biri herhangi bir iş başarmıya görsün, kendi partisini kim bilir nasıl yükseltecektir?»

I

Memlekette istikrarın imkânsız oluşu (1795 - 1797)

Thermidorculardan sonra, Direktuvar idaresine bağlı olanların rejimi üstüne oturttukları sosyal temel özellikle dar gibi görünmektedir.

Varlıklı sınıflar yönünden, aristokrasi ile burjuvazinin bir kısmı bu temelin dışında bırakılmıştı. 3 Brumaire Yıl IV (25 Ekim 1795) tarihli kanun göçmenlerin yakın akrabalarını kamu hizmetlerinde kullanmayı yasak etmişti; Yıl V teki kıralcı çoğunluk tarafından kaldırılan bu kanun, 18 Fructidor'da tekrar yürürlüğe girdi. Biraz sonra da, Sieyes Eski Kırallık Rejimi zamanında ya görevlerde bulunmuş ya da mansıp sahibi olmuş soyluların sürgün edilmelerini, öteki soylulara yabancı muamelesi edilmesini teklif ettirdi. 9 Frimaire Yıl VI (29 Kasım 1797) tarihli kanun bu sonuncu tedbirle ilgiliydi. Bu kanun hiç bir zaman uygulanmamışsa da, maksadının ne olduğu iyice belliydi. İnhisarcılık daha ileri götürülmüştü: Direktuvar taraftarı orta halli burjuvazi, daha yüksek sosyal bir seviyede bulunan ve aristokrasiye daha yakın olan Eski Kırallık Rejimi burjuvazisine de pek güvenmemekteydi. Mutlak kırallık taraftarları silkilip atıldığı gibi, Anayasaya bağlı kırallık taraftarları da silkilip atılmıştı. Direktuvar idaresine bağlananlar Cumhuriyetin burjuva ve muhafazakâr olması düşüncesindeydiler, ama, burjuvaziden bir kısmının kendilerini Eski Kırallık Rejimini diriltmek yoluna sürüklemelerinden korkup bu burjuvazinin desteğini reddettiler.

Halk sınıfları yönünden, Yıl II nin hatırası ve sos-

yal korku bütün Direktuvar devresi devamınca kuvvetli bir tepki sebebi olarak kaldı ve sonunda 18 Brumaire hükûmet darbesini meşru hale getirdi. Halk sınıfları içinde en şuurlu olan sınıflar, milletin ve uğrunda döğüştükleri bu Cumhuriyetin dışına atılmalarını, mukavemet göstermeksizin, kabul etmediler. Eşitlerin Rejimi devirme teşebbüsleri bunun böyle olduğunu ispat etti. Oysa, inkılâpçı hareket tereddütler içinde yeni yollara doğru yönelirken, burjuvazinin duyduğu korku, hükûmetin elinde «inhisarcılara, tethişçilere, anarşicilere, haydutlara, kan içenlere» karşı kullanılan bir manivelâ olmuştu. Eşraf, «namuslu insanlar» en çok Yıl II sisteminin, yani zengini şüpheli kimse sayan, yoksulun isteğini kanun diye alan, eski sosyal değerleri yıkan, siyasî demokrasisi ile sosyal seviye eşitliğini getiren sistemin geri gelmesinden korkmaktaydılalr. «Toprak kanunu», mülklerin dağıtılması hayaleti bütün etkinliğini muhafaza etti. 10 Frimaire Yıl IV te (1 Aralık 1795 te), müterekki verginin getirilmesi aleyhinde konuşan o silik Dauchy, Beş Yüzler Meclisinde şunları söylemişti:

> «Vatandaşları elden geldiği kadar refaha kavuşturmak suretile ancak devlet ilerler... Müterekki vergi hali vakti yerinde olan vatandaşlar aleyhine çıkarılmış fevkalâde bir kanundur... Bu kanunun, mülklerin son derece parçalanması gibi, kaçınılmaz bir sonucu olacaktır; evvelce millî malların devredilmesinde tamamile bu sistem güdülmüştü... Bir kelime ile söylemek lâzım gelirse, müterekki vergi toprak kanununun hakikî tohumudur, bunun doğar doğmaz başını koparmak lâzımıdr. Sosyal ahengi yıkan her prensip aleyhinde, mülkleri mutlaka istilâ etmek hedefini güden bir prensip aleyhinde kuvvetle karar vermek Yasama Meclisine düşer. Mülklere karşı dinî bir saygı göstermek

suretile ancak bütün Fransızları hürriyete ve Cumhuriyete kuvvetle bağlamak mümkün olacaktır.»

Oysa, bu, Cumhuriyeti kuran, ama, mülk sahibi olmıyanları Cumhuriyetten çıkarıp atmak demekti.

Direktuvar rejimini, mülkiyetin, vergi vermiye dayanan seçim sistemine bağlı burjuvazinin, Cumhuriyetçi eşrafın dar temeli üstünde istikrarlı kılmanın imkânsız olduğu sonunda beli oldu.

1. Direktuvar idaresine bağlı olanlar, Jacobin'ler ve kırallık taraftarları.

Yeni rejim ilk aylarda Yıl III Anayasası ile öngörülen kurumları yola koymağa çalıştı. Aslında, Thermidorcu Convention Meclisi üyeleri Direktuvar devrinde de yerlerinde kalmışlardı.

Üçte iki kararnamesi sayesinde, Direktuvar Meclislerine 511 Convention üyesi dolmuştu. Daha 6 Brumaire Yıl IV te (28 Ekim 1795 te) 379 Convention üyesi seçilmiş, buna vilâyet seçim kurullarınca seçilen 15 üye ile, Korsikanın ve sömürgelerin 19 temsilcisi de katılmıştı. 413 ü bulan bu üyelerin hepsi de ya mutedildiler, ya da tepki gösterenlerdi. Lanjuinais 39, Boissy d'Anglas da 36 vilâyet tarafından seçilmişti. «Fransa seçim kurulunca» kendilerine kanunî şekilde oy verilen bu tekrar seçilmiş Convention üyeleri kanunun emrettiği üçte ikiyi doldurdular, hatta geçtiler. Bu yeni üçte iki Barbé-Marbois, Dupont de Nemours, Portalis gibi Anayasaya bağlı kırallık taraftarlarını, ya da Boissy d'Anglas, Henry Larivière ya da İsnard gibi, tanınmış İnkılâp düşmanlarını kuvvetlendirdi. Direktuvarda çoğunluk La Revellière ya da Louvet gibi eski Girondin'lerden, Letourneur, Sieyes gibi Ova adamlarına, Barras ve Tallien gibi eski Dağlılara doğru gidiyordu. Bu Convention üyeleri arasında kıra-

lın idam edilmesi lehine oy vermiş 158 kişi vardı, bunlardan bazıları tekâmül etmişlerdi. Siyâsî fikir ve düşünce bakımından, Meclislerde çoğu hürriyet taraftarı olan 158 kıralcı, çoğu Thermidorcu 305 cumhuriyetçi, 226 da Yıl III Anayasasına taraftar üye vardı. Direktuvara getirilecek Müdürlerin (Directeurs) seçilmesinde bu sonuncular isteklerini zorla kabul ettirdiler.

Direktuvar üyeleri (Müdürler) Beş Yüzler Meclisince sunulan bir aday listesi üzerinden seçildi. Eskiler Meclisi hepsi de kıralın idamı lehinde bulunmuş olan Barras'yı, La Revellière'i, Letourneur'ü, Reubell'i, Sieyes'i tuttu. Sieyes kabul etmeyince, yerine Carnot geçti. Eski bir Girondin olup, hem Kurucu Mecliste, hem de Convention Meclisinde bulunmuş olan La Revellière azılı bir Jacobin düşmanı, ama, sağlam bir cumhuriyetçi ve papaz aleyhtarıydı; böyle olmakla beraber, ikinci plânda gelen bir adamdı. Genellikle, Alsace'lı olup, Kurucu Mecliste ve Convention'da Dağlılar arasında yer alan Reubell'in izinden gitmişti. Otorite sahibi bir insan olan Reubell her zaman tabiî sınırlar taraftarı olarak göründü. Kendisi gibi eski bir istihkâm subayı olan Letourmenr'ü peşinden sürükliyen Carnot eski Kamu Selâmet Komitesi üyesi olmak şöhretini halâ muhafaza ediyordu, ama, tamamile muhafazakâr bir yol tutan tekâmülü bu şöhretini pek yakında unutturacaktır. Namuslu, çalışkan ve cumhuriyetçi burjuvazinin iyi birer örneğini veren bu iki gurup arasında, 9 Thermidor ve 13 Vendémiaire uğrunda çalışan, Eski Kırallık Rejimi taraftarı vikont ve subay, eski azılı tethişçi, İnkılâba bağlı olmakla beraber, kendini en çok para verene satmağa hazır bir adam olan Barras gibi bir adam da vardı.

Direktuvar idaresi Tethiş devri zamanında hapisane olan Luxembourg sarayına yerleşti, ve Bonaparte'ın Devlet bakanlığı olan bir sekreterlik kuruldu. Tayin edilen altı bakan şunlardı: Bénezech İçişleri, kıralın idam edilmesi lehinde bulunan Ramel-Nogaret Maliye (o bu ma-

kamı Yıl VII ye kadar muhafaza etti), şüpheli kimseler aleyhindeki kanunu kaleme alan Merlin de Douai Adalet, kıralın idamına taraftar olan Delacroix Dışişleri bakanı oldular, Savaş ile Deniz kuvvetlerine (iki ayrı bakanlık halinde olan Millî Savunmaya) ikinci plânda birer adam olan iki asker getirildi. Biraz sonra kurulacak yedinci bakanlığa, yani Genel Emniyet (Polis) bakanlığına da Cochon getirilecektir.

14 Brumaire Yıl IV te (5 Kasım 1795 te), Direktuvar «işe başladığını haber vermek» üzre, hakikî bir hükûmet programı sayılacak bir bildiri yayınladı. Bunda deniliyordu ki:

> «Kıralcılığa karşı eylemli bir savaşa girişilecek, vatanseverlik tekrar canlandırılacak, fesatçı guruplar şiddetle ezilecek, bütün taraf tutma zihniyeti söndürülecek, öç alma arzuları yok edilecek, her yerde iyi ve dostça geçinme prensibi hâkim olacak, tekrar barışa kavuşulacaktır.»

İktisadî plânda ise, şunlar söz konusuydu:

> «İstihsal kaynakları tekrar açılacak, sanayi ve ticaret tekrar canlandırılacak, para ticareti boğulacak, sanatlara ve ilimlere yeni bir hayat verilecek, bolluk tekrar geri getirilecek ve herkese tekrar kıredi sağlancaktır.»

Kısacası, «İnkılâpların ayrılmaz bir unsuru olan karışıklık ve kargaşalık yerine, tekrar sosyal asayiş getirilecekti.» Sağcılara doğru uzatılmış sivri bir ucu olan istikrar, denge ve ikisi ortası siyaset gütme programı. Jacobin'lere hiç bir imada bulunulmamış, buna karşılık, bildiri halkı «gizli tertiplerde bulunan kıralcıların, dur-

madan muhayyileleri tutuşturan müteassıpların haince telkinlerinden» sakınmağa çağırmıştır.

Vendémiaire kıralcı ayaklanmasından sonraki günlerdeydi. Direktuvar, daha işe başlar başlamaz, bütün cumhuriyetçileri birleşmeğe çağırdı.

Siyasî alanda, Yıl III Anayasası, makul bir denge kurmuştu. Fazla olarak, güçler arasında hiç bir çatışma olmaması lâzımdı. Müdürler (Directeurs), kendilerini seçmiş olup, kendilerini desteklemekte menfaatı olan çoğunluk ile anlaşarak, hükûmeti idare etmeğe başladılar. Mahallî makamlar ve mahkemeler kuruldu. Seçim kurulları görevlerini tamamlamadan dağıldıkları taktirde, tayinleri yapmak işi Direktuvara verildi; böylece, daha işin başında, Direktuvarın yetkileri artmıştı. Ama, buna tam bir şekilde uyulmadı; çünkü, maaşlar hiç bir zaman tam olarak verilmedi. Oysa, çok geçmeden, Meclislerdeki çoğunluk ile Direktuvar, evvelce Thermidorcu Convention Meclisinin karşılaştığı muhalefetin ayni olan muhalefetlerle karşılaştı.

Vendémiaire ayında Paris'te yenilen kıralcılar Batıda, Languedoc'ta, Provence'ta bir takım karışıklıklar çıkarmakta devam ettiler. Silâhları ve sahte kaymeleri İngiltere veriyordu. Ocak 1796 da, Stofflet tekrar mücadeleye girişti. General Hoche, Rahipler Anayasasına yemin etmiyen rahipler aleyhindeki kanunları tam olrak uygulamaktan vazgeçmekle beraber, askerî birliklerini yaydı, karakolların sayısını çoğalttı; sonunda, köylüleri silâhsız hale getirdi. Yakalanan Stofflet 25 Şubat 1796 da Angers'de; Charette ise, 29 Martta Nantes'ta kurşuna dizildi. Biraz sonra, Cadoudal, Loire nehrinin kuzeyinde Morbihan'da; Frotté ise, Normandiya Bocage'ında; Scépaux da Le Maine'de teslim oldu. İnkılâp düşmanı hareket, bu suretle, sona erince, Batı ordusu Haziran ayında dağıtıldı. Bununla beraber, eşkiyalık ve haydutluk hareketi dağınık ve seyrek bir şekilde devam etti. O zaman, kıralcılar güdülecek taktik üstünde ikiye ayrıldılar. Göç-

menler cesaretlerini kaybettiklerinden, zora ve kuvvete başvurma taraftarı olanlar, Anayasaya uygun metodlar kullanmak taraftarı olanlar önünde boyun eğdiler. Bu Anayasa metodları da: Gelecek seçimlerde çoğunluğu elde etmek ve cumhuriyetçi hükûmeti kanunî yollardan giderek devirmekten ibaretti. Harekete geçmeğe bir türlü cesaret edemiyen ve kumandanlık görevinden istifa eden Pichegru bu taktiğe katıldı.

Jacobin'ler hükûmetin iyi niyetinden bir süre faydalandılar. Direktuvar idaresi bunların bir kısmını idarî makamlara yerleştirdi, Duval'in «Hür insanların gazetesi» ne paraca yardım edecek kadar, bunların gazetelerine karşı müsamaha gösterdi. Kulüpler tekrar ortaya çıktı. 25 Brumaire Yıl IV te (16 Kasım 1795 te) Panthéon kulübü açıldı; kısa zamanda, bin kadar üyeyi çatısı altına topladı; bu üyeler arasında, Drouet gibi, eski Convention Meclisi üyeleri de vardı. Gracchus Babeuf, «Halkın kürsüsü» gazetesini 15 Brumaire'de (6 Kasımda) tekrar çıkarmağa başladı:

> «Genel olarak, siyasî İnkılâp nedir? Özel olarak, Fransız İnkılâbı nedir? İmtiyazlılar ile halktan olanlar, zenginler ile yoksullar arasında girişilen bir savaştır.»

Babeuf Yıl III Anayasasının demokrasi aleyhtarı olan niteliğini suçlamıştı:

> «1795 Haklar Bildirisinden başka, bütün Haklar Bildirileri, ezelî adaletin en başta gelen, en önemli olan şu özdeyişi ile söze başlamıştır: «Toplumun amacı herkesin saadetidir.» Bugüne kadar büyük adımlarla, büyük ileri adımlarla bu amaca doğru ilerlendi; o gün bugün, geri dönülüp, «herkesin felâketi» ve yalnız «küçük bir azınlığın saadeti» için, top-

lumun amacı aleyhine, İnkılâbın amacı aleyhine yüründü, geri doğru yüründü. Cesaret edip diyebiliriz ki, bütün engellere ve muhalefetlere rağmen, İnkılâp 9 Thermidor'a kadar ileri doğru gitti. 9 Thermidor'danberi geriledi.»

Solcuların giriştikleri hücum, Amar ve Robert Lindet gibi bazı eski Convention üyelerinin desteği sayesinde, gelişti.

Sonunda, Direktuvar endişelenmeğe başladı. 14 Frimaire'de (5 Aralık 1795 te), Babeuf'ün yakalanmasına karar verildi. O günden sonra, Babeuf gizli olarak yaşadı, faaliyetini gizli olarak yürüttü. Louis XVI nın idam edildiği günün yıldönümü olan 1 Pluviôse'da (21 Ocak 1796 da), Reubell dur işareti verdi. Kıralcılığa ateş püskürdüğü gibi, «anarşi ile tethişin Senato içine kadar sokulup, kanunlar teklif ettikleri günleri» suçladı... «İyi vatandaşların yürekleri rahat olsun» dedi.

Aslına bakılırsa, rejimin istikrara kavuşması, Thermidor devrinden devralınan, temelinde, iktisadî ve malî olan ana meselelere bulunacak hal çaresine bağlıydı. Para iflâs etmiş, iktisat berbat ve perişan hale gelmişti. Bir malî buhran para buhranını iki misli arttırmıştı, vergiler artık toplanamıyordu, Devlet Hazinesi bomboştu. Reubell «hatta ilgisizleri ve kaygısızları bile... Cumhuriyete dört elle sarılmağa ve o büyük cumhuriyetçi kitlesile birleşmeğe» çağırmış, ve «bu büyük kitle karşısında bütün fesatçı guruplar ortadan kalkacaktır» demişti, ama, boşuna, hiç bir faydası olmadı.

Oysa, paranın uğradığı felâket halkın sefaletini arttırmış, bir an için beliren birlik ve birleşme siyasetini imkânsız hale getirmişti. Solcu muhalefetin herhangi bir harekete girişmek için bundan faydalanmasından korkan Direktuvar idaresi sağcılara bir set çekti.

2. İnkılâp kâğıt parasının âktbeti (1796).

Direktuvar kurulduğu sıralarda, kaymenin düşmesi en son haddine varmıştı. 100 liralık kaymenin değeri ta 15 meteliğe kadar düşmüştü. Hazine bomboş olduğundan, kayme basan kalıp, değeri, pek yakında kâğıdının değerinden daha aşağı düşecek bir parayı çoğaltmakta devam ediyordu. Kâğıt para hacmi, dört aydan daha az bir süre içinde, iki misli artıp, 30 Pluviôse Yıl IV te (19 Şubat 1796 da) 39 milyarı buldu. Sermaye üzerinden alınan hakikî bir vergi sayılacak müterekki nispetli bir mecburi istikraza gidildi; 19 Frimaire'de (10 Aralık 1795 te) çıkarılmasına karar verilen bu (satınalınması) mecburi istikraz tahvillerinin parası ya madeni para, ya zahire, ya da kakikî değerinin % 1 i nispetinde kayme olarak ödenebilecekti. Ama, bunun pek faydası olmadı. İstikrazın rayici değerinin üç dört misli aşağı idi. İstikraz ancak 27 milyar kâğıt para ile 12 milyon nakit para getirdi. En çok vergi yüklenmiş vergi mükelleflerinin dörtte birini teşkil eden burjuvazi safları arasında şiddetli bir hoşnutsuzluk uyandırdı. 30 Pluviôse'da (19 Şubat 1796 da). kayme çıkarmayı durdurmak ve kâğıt parayı yüzüstü bırakmak lâzım geldi.

Mandat territorial adı verilen yeni bir kâğıt para kaymenin yerini aldı. Tekrar madenî paraya dönmek imkânsız göründü. Eski Kırallık Rejimi sonunda tedavülde bulunan madeni paranın hacmi 2,5 milyar iken, şimdi, aşağı yukarı 300 milyona düşmüştü. Kâğıt para çıkaracak millî bir banka kurmak fikrine yanaşılmadı. 28 Ventôse Yıl IV (18 Mart 1796) tarihli kanunla «mandat territorial» getirilince, bu kâğıt paradan derhal 2.400.000.000 basılıp, tedavüle çıkarıldı. Henüz satılmamış olan millî malları karşılık göstererek (kaymenin çıkarılmasında hâkim olan prensibe yine dönülmüştü) çıkarılan yeni paralar, bir tanesi 30 kayme ile değiştirilecek şekilde, kaymenin yerine almıştı, ama, o sırada çıkarılan mecburi

istikraz tahvillerinin ödenmesinde % 1 nispetinde kayme verilmesi kabul edilmiş bulunuyordu. Yeni kâğıt paranın itibarî bir değeri vardı; bu para, millî malları, açık arttırma yapılmadan, biçilen fiyat üzerinden almakta geçer akçe idi. Kaymenin beş yıl sonunda uğradığı felâkete, «mandat territorial» altı ay sonunda uğradı.

Para felâketi, gerçekten, anî olarak gelip çattı. Yeni kâğıt para (manda) nın altına eşit olduğu, ama, ayni zamanda da, kaymenin 30 misli olduğu ilân edilmişti. Oysa, kayme artık hakikî değerinin 0,25 ine düşmüştü. Zaten, kanunun kendisi de 100 frank-mandat'ya 7,5 franklık madenî para değeri vermişti. Daha tedavüle çıkarılır çıkarılmaz, yeni kâğıt para değerinin % 65-70 ini kaybetti. Bu paranın değeri 15 Germinal'de (4 Nisan 1796 da) % 80, 1 Floréal'de (20 Nisanda) ise % 90 düşmüştü. Bu tarihten sonra, zahireler üç fiyat üzerinden satılır oldu ki, bu da mübadelelerde ve iaşedeki güçlükleri azaltacağına, aksine, arttırmıştı. 27 Germinal'de (16 Nisan 1796 da) Paris Merkez bürosu ekmeğin yarım kilosuna 35 kayme-lira, 1 lira 3 metelik 4 mangır mandat kâğıt para narh koydu; oysa, ekmeğin yarım kilosu 3 madeni meteliğe satılmaktaydı. Millî mallar türlü şekillerde çarçur edilip, karşılığın miktarını ve değerini azaltması, mandat'nın iflâsa sürüklenmesine daha da yardım etti. 6 Floréal Yıl IV te (25 Nisan 1796 da) çıkarılan kanun satışların tekrar başlamasına karar verdi, ve arttırma yapılmadan, mandat'yı hakikî değeri ile kabul ederek satış yapma şeklini tespit etti. Millî mallara hücum, bu malları tam manasile yağma etmekten başka bir şey olmıyan bu satışlar, yeni kâğıt para (mandat) toplıyanların, devlet müteahhitlerinin işine yaradı. Bir şatoyu 20.000 liraya satın alan filân kimse, bu binanın yalnız demir parmaklıklarını ve trabzanlarını 8.000 e satmıştı. Prairial ayında, ekmeğin fiyatı kayme olarak 150 frangı bulmuştu. Dilenciler bile kendilerine verilen kâğıt parayı kabul etmez olmuşlardı.

Bu bahtsız tecrübe, İnkılâp kâğıt parasının ortadan kalkması gibi bir sonuç doğurdu. Mandat kaymenin geçirdiği buhran devrelerini aynen geçirdi, ama, iki ay içinde toplandı. 29 Messidor'da (31 Temmuzda), malî kurumlar kâğıt paranın kanunî tedavül mecburiyetini kaldırdı. 13 Thermidor'da (31 Temmuzda), millî malların parasının tedavüldeki mandat ile ödenmesine karar verildi. Millîleştirilmiş malikânelerin çarçur edilmesini önliyemiyecek geç alınmış bir tedbirdi bu. Ayni kural yavaş yavaş genişletilip maaşları, gelirleri, vergileri, kiraları da içine aldı. Yıl IV sonlarında (1796 Eylülü ortalarında), kâğıt para efsanesi yıkılıp gitmişti. Bununla beraber, kâğıt paranın para olmaktan çıkması birkaç ay sonra oldu. Madenî para yine ortaya çıktı. Oysa, ancak kâğıt para alan devlet bundan faydalanamadı. 16 Pluviôse Yıl V (4 Şubat 1797) tarihli kanun mandat'yı kanunî değerinin % 1 inde dondurarak para olmaktan çıkardı. Bu kanun adeta gözden kaçtı. Zaten, kanun da daha önce patlak vermiş bir malî iflâsı resmen kabul ve tastik etmekten başka bir şey yapmış olmuyordu. İnkılâp kâğıt parasının tarihi böylece sona ermişti. Ama, Direktuvarın altın ve gümüş paraya dönebilmesi, Yıl IV te kazanılan zaferlerin istifadeli olması sayesinde mümkün oldu. Direktuvar, 5 Germinal Yıl V te (25 Mart 1797 de), Sambre-et-Meuse ordusundan 10 milyon, İtalya ordusundan 51 milyon nakit para almıştı. Rejimi savaş besliyordu.

Kâğıt para buhranından doğan sosyal sonuçlar, memurlar, gelir sahipleri, bütün halk sınıfları için, her zaman olduğu gibi, yine bir felâket oldu. Isère vilâyeti idaresi 22 Messidor Yıl IV (10 Temmuz 1796) tarihli bir yazısında, maaşların yetmediğinden söz ederek, insan büro şefi olacağına, kürek mahkûmu olsun, daha iyi, demişti:

«Her kürek mahkûmu, her tutuklu ya da her mahkûm, hükûmet bürolarımızdaki

bir şefin aldığı maaşın dört misline mal oluyor. Bu büro şeflerinin günde ellerine geçen ücret 6 lira, 2 metelik, 8 mangıra kadar düştü: Geçimlerini sağlamak zorunluluğu bunları, çoktandır, ev eşyalarını ve insan hayatı için en lûzumlu şeylerini satmak zorunda bıraktı; şimdi yalnız yoksullara dağıtılan ekmek peşinde koşuyorlar.»

Fiyatların baş döndürücü bir hızla yükselmesi yüzünden dayanamıyacak hale gelen ücretliler için, Yıl IV kışı felâket oldu. Pazarlar bomboştu. 1795 yılı mahsulü iyi gitmediğinden, köylüler yalnız madeni para kabul etmişlerdi; zaten, elkoyma işlemleri de artık yapılmıyordu. Direktuvar idaresi yabancı memleketlerden zahire satınalmak ve istihlâki sıkı bir şekilde düzene sokmak zorunda kaldı.

Paris'te günlük yarım kilo olarak verilen vesika ekmeğinin miktarı 75 grama düştü, aradaki fark pirinç vererek kapatıldı, ama, yakacak odun bulunmadığından, ev kadınları verilen bu pirinci pişirememişlerdi. Verilen polis raporları, bütün kış boyunca, bıkkınlık veren bir biteviyelikle, hep halkın sefaletinden ve hoşnutsuzluğundan söz etmişlerdir. Borsa simsarlarının lüksü ve hayasızlığı bu sefaleti son derece keskin bir şekilde belirtmekteydi. Merkez bürosu tarafından verilen 28 Pluviôse (17 Şubat 1796) tarihli raporda deniliyordu ki:

«Paris sakin görünüyor, ama, zihinler iyice galeyan halindedir. Her şeyin son derece pahalı olması, hep borsa simsarları diye bilinen o aşağılık yaratıkların haram ticaretinden biliniyor. Kamu servetlerile özel servetleri ötedenberi mahveden bu korkunç âfet en çok yoksul sınıfın üstüne çökmüştür. Her yerde bu sınıfın şikâyetleri, sızlanmaları ve aşırı giden sözleri duyuluyor.»

Halkın hoşnutsuzluğu, tabiî ki, Direktuvardandı. Panthéon kulübünde en çok fiyat rejiminin tekrar getirilmesini tartışan Jacobin muhalefeti bu hoşnutsuzluktan yararlanmaktaydı. Verilen polis raporları, Ventôse ayının ilk günlerinde, halk çevrelerinin narh konmasını istediklerini belirtmektedir. 5 Ventôse (24 Şubat) tarihli bir rapora göre: «İşçiler ücretlerini arttırmayı tasarlıyorlardı, ama, bu ücretlerin ne olacağını yakında konacak narh tayin edecektir, diyorlar... Halk «narh» sözünden «azalma, düşme» manasını anlatmaktadır.»

Halktaki hoşnutsuzluğun Jacobin muhalefetin etrafında şekillenmesinden korkan Direktuvar, 7 Ventôse'da (26 Şubat 1796 da), Panthéon kulübünün kapatılmasını emretti, solcu gazeteciler aleyhinde kovuşturmalara girişti, ve Jacobin olarak tanınmış bir çok memurları azletti.

Babeuf «Eşitlerin rejimi devirme hareketi» ni teşkilâtlarınca, solcu muhalefet yeni bir şekle büründü.

3. Babeuf ve Eşitlerin rejimi devirme teşebbüsü (1795-1796).

Halk davasına sadık bütün siyaset adamlarının karşılaştıkları zıtlığı, yaşama hakkını kabul ve tastik ile özel müllkiyetin ve iktisadî hürriyetin muhafazası arasındaki zıtlığı Fransız İnkılâbında ilk aşan Babeuf oldu. Halk inkılâpçıları gibi, Jacobin'ler gibi, Babeuf te ilân ediyor ki: Toplumun amacı «herkesin saadetidir», İnkılâp ta «nimetlerden faydalanmakta eşitliği» sağlamalıdır. Oysa, özel mülkiyet mutlaka eşitsizliği getirdiğinden, ve «toprak kanunu», yani mülklerin dağıtılması «ancak bir gün devam» edebildiğinden («toprak dağıtımının hemen ertesi günü eşitsizlik yine kendini gösterecektir»), «fiilî eşitliğe» varmanın bir tek çaresi: «ortak idare kurmak, özel mülkiyeti kaldırmak, her insanı kendi istidadına, bildiği sanata bağlamak, sanatının mahsulünü aynî olarak (yani mahsul olrak) ortak mağazaya koymak ve bü-

tün fertlerin, bütün nesnelerin defterini tutup, bu nesneleri kılı kırk yararcasına bir eşitlikle dağıtacak basit bir yiyecek (iâşe) idaresi kurmaktır.»

«Halkın sözcüsü» gazetesinin 9 Frimaire Yıl IV (30 Kasım 1795) tarihli sayısındaki «Halkçıların Bildirisi» nde izah edilen bu program, her ikisi de kişi emeğine dayanan küçük toprak mülkiyetine bağlı nitelikteki Jacobin'lerin ve halk inkılâpçılarının ideolojilerine nispetle, bir yenilik ya da anî bir değişiklik teşkil ediyordu: «Mal ve çalışma ortaklığı» İnkılâbın kendisinden doğmuş olan yeni toplumun ilk inkılâpçı ideoloji şekli oldu. O zamana kadar olmıyacak bir hayal sayılan komünizm, babeufçülük vasıtasile, bir fikir sistemi halinde kurulmuş, Eşitlerin rejimi devirme teşebbüsü ile de siyasî tarihe girmişti.

Babeufçülük, tabiî ki, yaşadığı devrin damgasını taşır. Hiç şüphe yok ki, komünist ideal kendi kendini yetiştiren Babeuf'te Rousseau'yu, Mably'yi, Mably'nin (o zamanlar Diderot'nun diye bilinen) «Tabiatın kanunu» adlı eserini okuyarak doğmuştur. Ama, olmıyacak hayali aşan Babeuf'ün fikir sistemi, kendi doğduğu yer olan Pikardiya'nın sosyal gerçeklerile temas sayesinde, girişti̇ği inkılâpçı mücadeleler sırasında, yavaş yavaş belirdi, açıklığa kavuştu.

Babeuf'teki toprak komünizminin bazı yüzlerini Pikardiya köylerinde edindiği tecrübe tayin etti. Bir tuz resmi bürosunda müstahdem bir baba ile cahil bir anadan 1760 yılında Saint-Quentin'de doğan Babeuf, büyük bir ziraat memleketi olan Santerre eyaletindeki Roye'ya yerleşti. Köy cemaatları burada, ortak hakları ve ortaklık alışkanlıklarile, halâ canlıydı, işletmelerin kapitalist büyük çiftçilerin ellerinde toplanması aleyhinde şiddetli bir mücadeleye girişmişlerdi. Tapu ve derebeylik hakları kütükleri komiseri, derebeylik hukukunda uzman olup, bir aralık dinî bir cemaatın zabıt kâtipliğini eden

Babeuf, Pikardiya köylülerinden bir çok tecrübeler edindi, bunların meselelerini ve mücadelelerini yakından tanıdı; İnkılâptan daha önce fiilî eşitliğe ve komünizme varması, hiç şüphe yok ki, bu tecrübelerin ışığı sayesinde mümkün oldu. 1789 da yazılan «Sonsuz Kadastro» adlı eserinde toprak kanununa, yani 1848 de kullanılan deyimle, «bütün malların pay edilmesine taraftar» olan sosyalizme eğildi. Ama, büyük çiftlikler hakkındaki 1785 tarihli muhtarısında ve Arras Akademisi sekreteri Dubois de Fosseux'ye yazdığı Haziran 1786 tarihli bir mektupta hakikî «kardeşlik cemaatları» olan «ortak çiftlikler» in teşkilâtlandırılmasını öngörmüştü:

> «50,40,30,20 kişi gelip bu çiftlikte ortak olarak yaşıyacaklar; evvelce tek başlarına oldukları için bu çiftlik etrafında sefalet içinde pinekliyen insanlar, şimdi, birden rahata ve refaha kavuşacaklardır.»

Bu, ortak çalışmayı daha o zamandan ortaya atmak demekti. Eşitlerin rejimi devirme teşebbüsünden on yıl önce, Babeuf yalnız haklardaki gerçek eşitlik, tabiî. dağıtımdaki hakikî eşitlik meselesini böylece ortaya koymakla kalmamış, ortak işletmenin zorunluluğunu önceden sezip, istihsal meselesini de ortaya koymuştu:

> «Toprağı bütün fertler arasında eşit parçalar halinde ufalamak, toprağın birlikte çalışmaya vereceği en büyük imkânları ve kaynakları yok etmek demektir.»

Babeuf'ün geçirdiği inkılâpçı tecrübe sisteminin gelişmesinde kesin bir etki yapmıştır. 1789 Bildirisi haklarda eşitliği ilân etmişti. İnkılâbın en civcivli zamanında iaşe, ve tabiî, günlük ekmek meselesi ortaya konunca. haklardaki bu eşitliğin «boş bir hayalden» ibaret olduğu çarçabuk görüldü. Coupé de l'Oise'a yazdığı 20 Ağustos

1791 tarihli mektubunda Babeuf: «Lâfta kalan bir eşitliğe kim bel bağlıyabilir?» diyordu. Yasama Meclisine milletvekili seçilen yine bu Coupé de l'Oise'a yazdığı 10 Eylül 1791 tarihli mektubunda ise, şunları söylemişti:

> «... Bundan bir mükelleflik ve zorunluluk doğar ki, o da şudur: Bütün iyi niyeti ile çalıştığı halde, yiyecek bulamıyan bu büyük Halk çoğunluğuna yiyecek vermek şarttır. «Toprak kanunu, gerçek eşitlik demektir.»

Babeuf'ün 9 Thermidor'dan sonra Robespierre aleyhtarı olduğuna şüphe yok. Ama, paranın değerini kaybetmesi yüzünden başgösteren yıkımlar ve halkın korkunç sefaleti, en çok fiyatın, güdümlü iktisadın ve, kısmen de olsa, istihsali millîleştirmenin değerini, özellikle, İnkılâp ordularına uygulanan Yıl II tecrübesinin önemini kendisine derhal ispat etti. Babeuf «Halkçıların Bildirisi» nde şöyle der:

> «Bu hükûmet idaresinin, «ortak idarenin» pratik bir şey olduğu tecrübe ile ispat edilmiştir. Çünkü, bu idare, on iki ordumuzun bir milyon iki yüz bin insanına uygulanan idaredir (küçükte mümkün olan şey, büyükte de mümkündür).»

Bir günden fazla devam edemiyen toprak kanununu Babeuf şimdi reddetmiş, mülkler üstündeki özel mülkiyetin kalkındırılması lehinde hemen kararını vermişti. Germain'e yazdığı 10 Thermidor Yıl III (28 Temmuz 1795) tarihli mektubunda kendi sisteminin işleyiş şeklini iyice belirtti. Her insan «istidada, bildiği sanata» bağlanacaktır:

> «İstihsali ve imalâtı idare edenlerin, ya-

panların hepsi ortak mağaza için çalışacaklar, bunların her biri ferdî çalışmasının mahsulünü bu mağazaya aynî olarak (mahsul olarak) gönderecek; kendi hesaplarına değil, büyük aile hesabına kurulmuş olan dağıtım memurları bütün ortaklığın, birliğin mahsullerini eşit ve çeşitli paylar halinde her vatandaşa yine geri vereceklerdir.»

Bu, Georges Lefebvre'in de belirttiği gibi, aslında, dağıtıma ve paylaştırma komünizmi idi. Bununla beraber, Babeuf, Pikardiya'da edindiği tecrübe ile, ziraat alanında bir istihsal komünizminin ve toprak çalışmasında ortakçı bir teşkilâtın zorunlu olduğunu önceden sezdi. Ama, o büyük kapitalist temerküz ve sanayi istihsalinin gelişmesi olayı gözünden kaçtı. Eski iktisadî şekilleri, hele zanaat şekillerini üstün tutması, eserinde istihlâk maddelerinin bolluğuna dayanan komünist bir toplum tasvirinin bulunmaması, Babeuf'te iktisadî karamsarlık bulunduğundan söz edilebilmesinin sebeplerini izah eder. Yaşadığı devrin şartları, kapitalist temerküzün zayıf bir derecede bulunması ve kitle halinde istihsalin bulunmayışı, hatta Babeuf'ün mizacı ve edindiği sosyal tecrübe, bu düşünürün, istihsal kuvvetlerinin gelişmesini ve bolluğu dikkata alacak yerde, kıtlığı ve istihsal kuvvetlerinin durgunluğunu dikkata almağa yöneldiğini anlatır. Babeufçülüğün XVIII inci yüzyıldaki ahlâkçı komünist ütopya ile bir Saint-Simon'un sanayi sosyalizmi arasındaki yeri bu suretle iyice belirmiş oluyor.

Eşitlerin rejimi devirme teşebbüsü, komünizmi hayata çıkarmak uğrunda girişilmiş ilk teşebbüstür. Yıl IV (1795-1796) kışında, hükûmetin beceriksizliği ve halkı kırıp geçiren korkunç sefalet manzarası karşısında, Babeuf, çok geçmeden, Direktuvar tarafından gizli eylemde bulunmak zorunda bırakılınca, sosyal yapıyı zora başvurarak devirmek fikrine vardı. Gizli teşkilât Amar, Dro-

uet, Lindet gibi eski birer Jacobin olan Panthéon kulübü üyelerini komünizmi benimsemiş bir avuç insanın etrafında topladı. Bu üyelerin güttükleri hedef temelinde siyasi idi. Buna karşılık, gizli teşkilâtın ve siyasî teşkilâtın hazırlanmasında, ortak köylü cemaatları halâ canlı olan Korsika'da, her zaman ateşli Robespierre taraftarı olan Oneglia'da (İtalya'da) evvelce Kamu Selâmet Komitesi komiserliği etmiş olan Buonarroti'nin büyük yardımı oldu. 10 Germinal Yıl IV te (30 Mart 1796 da) bir «İsyan komitesi» kuruldu; Babeuf, Antonelle, Buonarroti, Felix Lepeletier ve Sylvain Maréchal bu komiteye girdiler. Paris'teki on iki belediye dairesinden her birinde bir görevli tarafından idare edilen propaganda gelişti. Şartlar elverişliydi, paranın değerinin düşmesi ortalığı kasıp kavuruyordu.

Gizli hareketin siyasî teşkilâtı, halk hareketi tarafından o güne kadar kullanılan usullerle münasebetini kesti. Merkezde, denenmiş küçük bir mücadeleci gurubuna dayanan idareci gurup görülüyor; sonra, hareketin sırrı kendilerinden gizlenen ve yeni inkılâpçı ideali benimsemiş gibi görünmiyen Yıl II manasında vatansever ve demokrat müphem taraftarlar kitlesi gelir; en sonra da, sürüklenmesi söz konusu olan halk kitleleri. Asıl teşkilâtı idare eden gizli hareket, kitlelerle kurulması gerekli bağlar meselesini belirsiz bir şekilde halletmiş gibi görünüyor. Böylece, halk isyanları geleneği ötesinde, Marat'nın sezip te tarif edemediği inkılâpçı diktatörlük kavramı belirmişti: İsyan ederek iktidarı ele aldıktan sonra, bu iktidarı siyasî demokrasi prensiplerine göre, hatta herkese tanınan seçim hakkı ile seçilmiş bir meclisin eline tekrar bırakmak çocukça bir hareket olacaktır. Toplumun yeni baştan kurulması ve yeni kurumların yerleşmesi için gerekli zaman devamınca, inkılâpçı bir azınlığın diktatörlüğünü muhafaza etmek şarttır. Bu fikir Buonarroti vasıtasile Auguste Blanqui'ye geçecektir. Lenin'in işçi sınıfı diktatörlüğü akidesini ve uygulamasını belki de blanquiciliğe bağlamak lâzımdır.

Babeufçü propaganda karşısında Direktuvar ikiye ayrıldı. Muhalifleri kollayan Barras kararsızlık içindeydi. Reubell, Jacobin aleyhdarı bir baskı hareketi ile kıralcıların ekmeğine yağ sürmekte tereddüt ediyordu. Oteriteli bir muhafazakârlıkla kesin olarak gericiler safına geçen Carnot ise tereddüd etmedi. Canot'nun ön ayak olmasile, Genel Polis bakanlığı Merlin de Thionville'den alınıp Cochon'a verildi. 27 Germinal'de (16 Nisan 1796 da) her iki Meclis «ya kıralcılığın tekrar kurulmasını, ya 1793 Anayasasının geri getirilmesini..., ya da özel mülklerin toprak kanunu adı altında dağıtılmasını ve yağma edilmesini» tahrik ve teşvik edenlerin ölüm cezasına çarptırılmasına karar verdi.

Bu sırada, Babeuf hazırlıklarını ileri götürmüştü. Eşitlerin hareketine muvazi olarak teşekkül eden ve bazı Convention Meclisi üyelerinden kurulmuş Komite ile temasa geçen Babeuf, 18 Floréal'de (11 Mayısta), bunlarla anlaştı. İsyan komitesinin teklifi üzerine, bu üyeler yeni seçilen meclise gireceklerdi. Oysa, isyan hareketine katılan polis alayı daha 11 Floréal'de (30 Nisanda) dağıtılmıştı. Hele Babeuf'ün askerî işlerdeki adamı Grisel, rejimi devirmek teşebbüsüne girişenleri Carnot'ya haber vermişti. Babeuf ile Buonarrotti 21 Floréal Yıl IV te (10 Mayıs 1796 da) yakalandı, bütün vesikaları ele geçirildi. İdarecilerin ve burjuvazinin yine bu defa da korkuya düşmeleri yüzünden, bir çok kimseler yakalandı.

Grenelle ordugâhının orduyu ayaklandırmak teşebbüsü 23-24 Fructidor Yıl IV (9-10 Eylül 1796) gecesi başarısızlığa uğradı. Bu teşebbüs Yıl II adamları olan bazı Jacobin'ler ya da halk inkılâpçıları tarafından hazırlanmıştı, ama, bu insanların Babeufçüler tarafından kışkırtılmaktan çok, Carnot ile Polis bakanı Cochon tarafından düzenlenen bir kışkırtmaya kurban gittiklerine hiç şüphe yok. Bu olay dolayısiyle yakalanan 131 kişiden ancak 6 sının Babeuf'ün «Halkın sözcüsü» gazetesine abone oldukları tespit edilmiştir. Temple hapisanesinde

kurulan bir Askerî komisyon sanıkların otuzunu kurşuna dizdirdi. Temyiz mahkemesi, bu muhakeme usulünün kanunsuz olduğunu sonradan bildirmek zorunda kalmıştı.

Vendôme (Babeuf) davası ancak Yıl V te görüldü. Barras ve hatta kıralcıların ekmeğine yağ sürmekten korkan Sieyes gibi kimseler kovuşturmaları azaltmak isterlerdi. Ama, amansız davranan Carnot Direktuvarı peşinden sürükledi. Rejimi devirme teşebbüsüne girişenler, 9-10 Fructidor (26-27 Ağustos 1796) gecesi, demir kafesler içinde Vendôme'a getirildi. Sanıkların karıları, bu arada da Babeuf'ün karısı ve büyük oğlu kafilenin peşinden yaya olarak yürümüşlerdi. Yüksek Mahkemede ancak Şubat 1797 sonlarında başlıyan dava üç ay sürdü. Mahkemenin idam kararı vermesi üzerine, Babeuf ile Darthé 7 Prairial Yıl V te (26 Mayıs 1797 de) intihar etmeğe kalkıştılar, ertesi gün kanlar içinde giyotine götürüldüler.

Eşitlerin rejimi devirme teşebbüsünün önemi ancak XIX uncu yüzyılın mikyasile ölçülebilir. Bu hareket Direktuvar tarihinde, şüphe yok ki, siyasî dengeyi değiştiren basit bir olaydan başka bir şey değildir. Ama, komünist fikir ilk defa olarak siyasî bir kuvvet haline gelmişti: Babeuf ile giriştiği teşebbüsün sosyalizm tarihindeki önemi buradan gelir. Babeuf, Félix Lepeletier'ye yazdığı 26 Messidor Yıl IV (14 Temmuz 1796) tarihli mektubunda «halkçı ve inkılâpçı bütün tasarılarını, notlarını ve yazı taslaklarını» bir araya toplamasını, «bugünkü bozuk ahlâklıların benim hayallerim dedikleri şeyin ne olduğunu... Eşitliğin bütün çömezlerine» sunmasını salık vermişti. Bu dileğe cevap veren Buonarrotti «Babeuf'ün Eşitlik uğrunda Rejimi devirme teşebbüsü» nün tarihini 1828 de Brüksel'de yayınladı. Bu eser inkılâpçı düşünce üstünde büyük bir etki yaptı, ve Babeufçülük, bu eser sayesinde, komünist düşüncenin gelişme zincirinde bir halka olarak yer aldı.

4. Kıralcı hamle.

Babeuf'ün rejimi devirme teşebbüsünün hemen ardından girişilen Jacobin aleyhtarı bastırma hareketi, Direktuvarı yine sağa kaydırdı ve kıralcılık tehlikesini arttırmağa yardım etti.

Kıralcı eylem, 1796 yazındanberi, bir çok plânlarda gelişti. Benjamin Constant, Madam de Stael'in öğüdü ile, Anayasaya bağlı kırallık taraftarlarını toplumun muhafazasını savunacak sağlam bir Direktuvar etrafında birleşmeğe teşvik ederken, kıralcı Willot'nun Marsilya askerî mıntıkası kumandanlığına tayin edilmesi üzerine, Güneyde gerici tethiş hareketi tekrar başlamıştı. Her iki Meclis, eski tethişçiler lehinde çıkarılan 4 Brumaire Yıl IV (26 Ekim 1796) tarihli genel af kararını muhafaza etmişse de, sağcı hamlenin ilerlemesi yüzünden, affa uğrıyanların kamu hizmetlerinden çıkarılmasına karar verdi (14 Frimaire Yıl V -4 Aralık 1796). Ayni Kanun, 3 Brumaire Yıl IV (25 Ekim 1795) tarihli kanunun kilise adamları aleyhindeki tethişçi hükümlerini muhafaza etmiş olan maddesini kaldırmıştı. Kanun ve nizamların hükümsüz hale gelmesi üzerine, ruhanî çevrelerin çoğunda ibadet tekrar başladı. Rahipler, Jacobin'lerin kamu görevlerinden atılmalarından güleryüz gören gericilik lehine etkide bulundular. Carnot gittikçe daha fazla sağa doğru kayarken, La Revellière, papaz düşmanlığı yüzünden, Reubell'e ve Barras'ya yaklaştı: Bu «üçler» kıralcılığın ilerlemelerinden telâş etmeğe başladılar.

Netekim, İngilizlerle işbirliği yapan kıralcı suikast hareketi, tam bu sırada, sağın Cumhuriyete katılmadığını ispat etmişti; sağ hep iktidarı ele geçirmeğe çalışıyordu. Blankenburg'ta Brunswick dükasına sığınmış olan ve Fransa tahtına geçmek iddiasında bulunan Louis XVIII hiç bir taviz vermeyi kabul etmeyince, kıralcı eylem, biri Anayasaya bağlı, öteki mutlakiyetçi iki çizgi üstünde gelişti. Louis XVIII in temsilcisi başrahip Brottier, hatta Paris'te bile, Direktuvarın muhafız kuvvetlerile gizli müna-

sebetler kuracak kadar ileri giden bir Haberleşme bürosunu idare etmekteydi. 1796 yazında, bu Büro rejime karşı Anayasa çerçevesi içinde muhalefet yapmağa bağlı, ama, gerçekte, bir ayaklanma ile Mutlakiyetçi Kırallık Rejimini diriltmek taraftarı «Meşru evlatlar» gurubu tarafından canlandırılan «Asayiş dostları» adlı bir dernek kurdu. Kanun çerçevesi içinde eylemde bulunmak taraftarı olan eski Kurucu Meclis üyesi Dandré, gelecek seçimleri gözönünde tutarak, bu derneği «İnsanseverlik Enstitüsü» haline getirdi. Enstitünün bazı vilâyetlerde şubeleri vardı; Anayasaya bağlı kırallık ve kanunî eylem taraftarları ile mutlakiyetçi kırallık ve zora başvurma taraftarları arasındaki ayni ikilik bu teşkilât içinde de başgösterdi. Meselâ, bir Chouan tarafından kurulan Sarthe'taki Enstitü, hatta Bordeaux'daki Enstitü böyleydi. Para yardımı Londra'dan, İsviçre'de yerleşen gizli İngiliz adamı Wickham aracılığı ile, yapılıyordu. Gazeteler tarafından yapılan seçim propagandası bu para yardımı sayesinde yürütülmüştü. Başrahip Brottier'nin 11 Pluviôse Yıl V te (30 Ocak 1797 de) yakalanmasına ve suç ortaklarından birinin itirafta bulunmasına rağmen, kıral taraftarı propaganda devam etti.

Siyasî ve sosyal hava kıralcı propagandaya gerçekten elverişliydi. Göçmenler ve sürgün edilen rahipler akın akın memlekete dönüyorlardı. Dinî mesele gerilik için elverişli bir alan teşkil ediyordu. Rahipler Anayasasına yemin etmemiş rahipler gibi, bir çok cumhuriyetçiler de Vatikana bağlı katoliklik ile cumhuriyetin bağdaşamayacağını söylemekteydiler, ama, Anayasaya bağlı kilise, nufuzunun azaldığını görüyordu; zaten, La Revellière'in desteği sayesinde 1797 de kurulup, on günle bir yapılan ibadetin yeni şekli «dinî insanseverlik» ile ancak küçük bir burjuva azınlık ilgilenmişti. Gericilik hareketi en çok malî buhrandan ve bunun doğurduğu güçlüklerden faydalanıyordu.

Mandat territorial'in çökmesi ve madenî paraya dönülmesi üzerine, malî durum acınacak hale geldi. Para

değerindeki düşüşün ardından deflasyon patlak verdi: Nakit para azaldı; 1796 yılında mahsul bol olduğundan, fiyatlar iyice düştü. Bunun halkın sefaletini biraz olsun hafifletmek gibi bir sonucu oldu. Ama, savaş devam ediyordu. Direktuvar bütçeyi dengeli hale getireceğim diye boşuna uğraştı. Gizli bir siyasî düşünce ile hareket eden her iki Meclis her türlü etkin malî çabayı reddetti. Vergiler hakkındaki kararname geç çıkarıldı. Meselâ, cari yılın erazi vergisi 18 Priarial Yıl V te (6 Haziran 1797 de), menkul servet üzerinden alınacak vergi de 14 Thermidor'da (2 Ağustosta) kabul edildi. Her vilâyette memurlardan ibaret bir Dolaysız vergiler İdaresi kurulmasını teklif eden Direktuvarın düşüncesine uyulmadı. Yine Direktuvar bazı dolaylı vergilerin, baruttan, güherçeleden, tuzdan alınan resimlerin tekrar konmasını teklif etti. Beş Yüzler Meclisi razı olduğu halde, Eskiler Meclisi teklifi reddetti. Millî malların satışından daha fazla istifade sağlamak için, 16 Brumaire Yıl V te (6 Kasım 1796 da), yine açık arttırma sistemine dönüldü, ama, pek az bir kazanç elde edildi.

Maliyeyi düzeltmek için alınan yarım tedbirler daha baskın çıktı. Orduların zahire, kuru ot, yem, ve at ihtiyacını karşılamak için, elkoymalar muhafaza edildi. Elkonan mallar devlet bonolarile ödeniyordu. Bu bonolara sahip olanlar bunları vergi ödemekte ve millî malların satın alınmasında kullanabileceklerdi.. Thermidorcuların güdümlü iktisadı bıraktıktan sonra yaptıkları gibi, Direktuvar da maliyecilere, bankerlere, müteahhitlere, askerî levazım ve silâh müteahhitlerine başvurmak zorunda kaldı, bunların ocağına düştü. Bir çok kaçamaklı yolları denedikten, ya kırallığın elmaslarını rehine koyduktan ya da «Batavya senetlerini», yani La Haye barış adnlaşmasına göre Hollanda'nın borçlu olduğu savaş tazminatı tahvillerini devrettikten sonra, 16 Brumaire Yıl V (6 Kasım 1796) tarihli kanunla Direktuvara millî malları ödeme vasıtası olarak kullanmak yetkisi verildi. Bu sayede, meselâ, filân müteahhit Kuzey vilâyetinde 600 hek-

tar erazi sahibi oldu. Biraz sonra da, devletin filân kategorideki gelirleri alacaklılara bırakılacak dereceye düşüldü. Bu, «alacaklılara devretme» adı altında, Eski Krallık Rejiminin «ilerideki gelirlerini vaktinden önce harcama» usulüne tekrar dönmekti. Meselâ, İtalya ordusu müteahhidi olan Flachat kumpanyası yayarına ya millî ormanlarda kesimler yapıldı, ya filânca vilâyetin vergisi toplandı, ya da Livorno'da yakalanan İngiliz ticaret eşyasının satışları yapıldı.

Bu türlü işlerden, hükûmetin zaafından, maliyeci Ouvrard ile birleşen Barras, Fouché, Talleyrand'ın sembolleştirdikleri bir avuç siyaset adamlarının para ile kendilerini satmalarından yüz bulan ahlâk bozukluğu aldı yürüdü. Filânca tuz üstünde, başkaları ise millî mallar üstünde yaptıkları ihtikârla zenginleşmişlerdi. Bunlarla at başı giden ahlâk ve âdetlerdeki karışıklık, Yıl II Cumhuriyetinin eski İsparta'yı andıran tutumu ile tezat teşkil ettiğinden, herkesin gözüne daha çok çarpıyordu. Bununla beraber, bu karışılklık, yalnız, aşırı zevkû safa düşkünlüğünü âdet edinen ve kuralları hiçe sayan bir kuşak tarafından «Direktuvar devrinin kibar âlemi» adı verilen zengin ve aylak bir azınlığı sarmıştı. Bu kibar âlemi aşırı pervasızlığı ve pek o kadar ihtişamlı olmıyan dekoru ile İmparatorluk kibar âlemi tarafından benimsenen âdetlerin ve yaşayışın ilk şeklini teşkil etmişti. Hükûmetteki iki insan, yani Barras ile Eski Kırallık Rejimi zamanında piskopos olan Talleyrand bu sefahat düşkünü, bozuk ahlâklı âlemdendi. İş adamları, «entirikacılar ve madrabazlar», bankacılar, müteahhitler, borsa simsarları ve ihtikârcılar, yani sistemden faydalanan, ama, kendilerine servet sağlıyacak başka bir sistem uğrunda bu sistemi yüzüstü bırakmağa hemen hazır olan bütün bu insanlar Barras ile Talleyrand etrafında toplanmışlardı.

Rejim toplumun bütün tabakalarında itibarını kaybetti. Memur maaşları artık hiç muntazam bir şekilde ödenmiyordu. Malî imkânların yokluğu yüzünden, kamu hizmetleri çok güçlükle iş görebiliyordu. Direktuvar da,

millî bütçenin yükünü hafifletmek düşüncesile, mahkemeleri, merkez okullarını, sosyal yardımı mahallî idarelerin sırtına yükledi, ama, bu idarelerin maliyesi de hükûmetin maliyesi kadar bozuk ve perişandı. Hükûmetin elinde imkân bulunduğu zaman, gelirlerin dörtte biri nakit para olarak, dörtte üçü de yalnız vergilerin ya da satın alınan malların ödenmesinde kabul edilen bono olarak ödenmekteydi. İhtikârcılar bu bonoları yok pahasına satın alıyorlardı. Yıl V seçimleri yaklaştığı bir sırada, Direktuvarın hoşnutsuzluğu arttıran malî beceriksizliği kıralcı muhalefetin ekmeğine yağ sürmüştü.

II

İstilâ savaşı
(1796 - 1797)

İnkılâpçı Hükûmetin düşmesinden ve millî savunma siyasetinin iflâs etmesindenberi kendini göstermeğe başlıyan savaştaki yeni nitelikler, Birinci Direktuvar zamanında keskinleşti. Savaş çabaları, serbest teşebbüsün ve serbest kazancın eline bırakılan iktisat idaresince artık desteklenmediğinden, orduların maddî durumu kötüleşti. Sonunda, bunun orduların ruh hali üstünde yankıları görüldü. Öyle ki, İnkılâpçı Hükümetin ve Tethişin eşit seviyedeki muamelelerinden artık sıyrılan generaller yürütme gücünün vasiliğinden kurtulmuşlar, ve hırs ve tamahlarını arttırdıkça arttırmışlardı. Napoléon Bonaparte'ın güttüğü İtalyan siyaseti, bu bakımdan münasebetlerde hakiki bir bozulma noktası teşkil etti: Şahsî hırs ve tamahın macera dolu ufukları, millî isteklerin ve gereklerin yerini aldı. Bu doğru yoldan sapma, zaferin bütün cazibelerile de hâlelendiğinden, daha da tehlikeli hale geldi.

1. Birinci Direktuvar devrinde ordu.

Başka alanlarda olduğu gibi, ordu ve askerlik alanında da düpedüz Thermidorcu siyaseti izliyen Direktuvar zamanında ordunun bozulması ve itibarını kaybetmesi devam etti. Kâğıt paranın çökmesi, hükûmetin malî alandaki beceriksizliği, müteahhitlerin çalıp çırpmaları, iyi yedirilmiyen, iyi giydirilmiyen, parası vaktinde verilmiyen askerlerin durumu üstünde de yansıdı. Bundan sonra, Cumhuriyet ordusunu itaatsızlık ve askerden kaçma hastalığı yedi bitirdi. Beş Yüzler Meclisi bu hastalığı önliyecek bir kanun taslağı hazırlamakla görevli bir komisyon kurunca, Meclis üyesi Dupuis, 19 Brumaire Yıl IV te (10 Kasım 1795 te), hastalığın derinlere kadar giden sebeplerinin neler olduğunu haber verdi: «Hastalığı önliyebilecek bütün zecrî tedbirlere tethişçilik hareketi diye baktırmakta, düşmanlarınız gericilik dostlarının hezeyanlarından faydalandılar. Bu tethişçilik sözünün Avrupa'ya, en güçlü silâhlarından daha çok hizmeti dokundu. Cumhuriyetin bir çok vilâyetlerinden geçerken, yollarda benim kadar rahat bir şekilde yolculuk eden asker kaçağı birliklerine rastladım. Ne bunları yakalamakla, ne de asker kaçaklığı aleyhindeki kanunları uygulamakla görevli kimse vardı. Ne söyliyeyim, bilmem ki! Öğrendiğime göre, asker kaçaklarından çoğunun babaları ya belediye başkanı, ya da belediye memuruymuş... Zaten, kanunun uygulanmasına dört elle sarılmak isteseler de, belki, ellerinden bir şey gelmiyecektir; çünkü Fransa'nın her yerini insan cesetlerile dolduran o korkunç gericiliğin kurbanı olmayı göze almaları lâzımdır.» Dupuis bu sözlerile hastalığın kökünü gözler önüne sermişti. Yıl II nin bütün hatıralarına karşı silinmez bir kin ve nefret beslıyet, halk hareketinin dizginlerini elinde tutmak için gericiliği kollamak kaygısı içinde olan Direktuvar, hastalığın kökünü kurtmakta, tıpkı Thermidorcu Convention Meclisi gibi, güçsüzdü.

Ayni zamanda, ordunun ruh hali de değişmişti. Ordu

saflarında Yıl II den kalma izlerin halâ bulunduğuna. Eski Kırallık Rejimi taraftarlarına ya da rahiplere karşı beslenen düşmanlığın ve kırallığa karşı duyulan kin ve nefretin halâ canlı olduğuna hiç şüphe yoktu. Ama, bu askerin kalbindeki İnkılâp ateşi beslenmediğinden, inkılâpçı şevk yavaş yavaş tavsadı; Yıl II insanlarının öne sürdükleri aylemli ve etkin fikirler karşısında duygulu ve anlayışlı olan ordu, ne Direktuvarın ikisi ortası siyasetinin dolambaçlı yollarından gidebilir, ne de eşrafın dar görüşlerine şevkle katılabilirdi. Rejim ile ordu arasındaki ayrılma gittikçe keskinleşirken, sivil kimseyi hor ve hakir görme eğilimi de başgösterdi: İmparatorluğun ilk yıllarında pek sık kullanılan «sivil» (péquin ya da pékin) deyimi işte o zaman ortaya çıktı. Bununla bareber, askerî kurumun niteliği yüzünden, halkçı duygu kendini muhafaza etti. Çünkü, her ne kadar subayların seçilmesi ve askerî adalette jüri bulunması gibi demokratça uygulamalar ortadan kaldırılmışsa da, üst rütbelere terfi etmekte bilgi her zaman az hesaba katılıyor, zekâ ve en çok ta cesaret bilginin yerini alıyordu. Cesaret sahibi basit bir asker en yüksek rütbelere çarçabuk yükselmek umudunu muhafaza ediyordu. Ama, bu da hırs ve tamahı, macera zihniyetini teşvik etmekle birlikte oldu.

Netekim, orduları o güne kadar ayakta tutmuş olan millî duygu yeni bir şekil ve mana kazandı. Kitle halinde asker toplamadanberi, ordu mevcudu yenilenmediğinden, istilâ savaşı da orduları Fransa'dan uzaklaştırdığından, askerler milletin geri kalan kısmından yavaş yavaş ayrı hale gelmişlerdi. Yabancı bir memlekette konaklıyan ordu, çaresiz, askerliği meslek sayan bir ordu haline gelmiş, şimdi yavaş yavaş generalleri tarafına doğru dönmüştü. Millete karşı beslenen bağlılık, yavaş yavaş bir başa sadakat göstermeğe, macera ve az sonra da yağma zihniyetine yerini bırakmıştı. Ordu ile halk arasındaki bağları muhafaza etmek ve kuvvetlendirmek için, Yıl II de elden gelen her şey yapılmıştı. Bundan sonra ise, askere kendisinin de bir vatandaş olduğu unut-

turulmağa çalışıldı. Saint-Just, 12 Şubat 1793 tarihli söylevinde, zaferin «yalnız cumhuriyetçi zihniyetin orduda elde edeceği ilerlemelerden» beklendiğini bildirmişti. Oysa, Napoléon Bonaparte, İtalya seferi arifesinde, 26 Mart 1796 da yayınladığı bildiride şöyle diyordu:

> «Askerler, çıplaksınız, iyi yemek yiyemiyorsunuz. Sizi dünyanın en bereketli ovalarına götürmek istiyorum. Bir çok zengin eyaletler, bir çok büyük şehirler elinize geçecek, buralarda şan, şeref ve zenginlik bulacaksınız...»

Vatanseverliğin cumhuriyetçi ve insanî muhtevası boşalmış, milliyetçilik şaha kalkmıştı. Vatan sevgisi duygularının ve inkılâpçı şevkin ardından, biraz sonra, yabancıyı hor ve hakir görme ile askerî şan ve şeref zevki, manasız bir millî gurur geldi. Çok geçmeden, Marie-Joseph Chénier «Yenmeğe alışmış «Büyük Milleti» göklere çıkardı»; kibir ve gurur ilham eden bu deyim Direktuvar devrinin sonlarında herkesin ağzında idi, İmparatorluk bu deyimi tastik ve kabul etti.

Bununla beraber, 1796 seferi başlıyacağı sırada, Kamu Selâmet Komitesi tarafından Yıl II de ortaya konan savaş cihazı, yabancı ittifakın Eski Kırallık Rejimi orduları karşısında, halâ kıyas kabul etmez bir üstünlüğe sahipti. Generaller ve müteahhitler yanındaki otoritesini kuvvetlendirmek için, Direktuvar idaresi, eski görevli temsilcileri taklit ederek, «ordularda komiserler» kurdu. Boş bir ihtiyat tedbiriydi bu. Çünkü, ne komiserler, ne de Direktuvar generaller karşısında artık «birleşik eylem kuvvetine» sahip bulunuyorlardı. Generaller hâkim hale geldiklerinden, Napoléon Bonaparte askerî dehası sayesinde en ön safa geçti. Ama, bu deha, strateji prensiplerinin kotarılmasında ve taktik birliklerin teşkilinde ve kullanılmasında bütün enginliği ile kendini göstermişse de, Napoléon Bonaparte geri kalan şeylerde inkılâpçı

mirasa sadık kalmakta devam etti. Savaş sanatını yenileştirdi, ama, bunu İnkılâp tarafından kurulmuş orduyu kullanarak yaptı.

2. Napoléon Bonaparte İtalya'da (1796-1797).

1795 barış andlaşmalarındanberi, yabancı ittifak, aslında, İngiltere ile Avusturya arasındaki ittifaktan ibaret hale gelmişti. Hiç şüphe yok ki, askerî ve malî durumu hiç te parlak olmıyan Avusturya, Bâle andlaşmasında Prusya'ya vaad edildiği gibi, bazı tavizler koparabileceğine güveni olsaydı, Ren nehrinin sol kıyısını bırakacaktı. İngiltere'ye gelince, sosyal ve siyasî yıkımları büyük olabilecek bir iktisadî buhranın tehdidi altında bulunduğundan, Fransa'nın Belçika ve Hollanda'ya yerleşmesinden ötedenberi nefret duymasına rağmen, Avrupa'da askerî bir çaba gösterebilecek durumda değildi.

Bununla beraber, Direktuvarın dış siyaseti dokunulmaz sayılan «Anayasaya bağlı sınırlar» kavramı ile önceden tayin edilmişti: Yıl III Anayasasının 332 inci maddesi «Cumhuriyet erazisinin ne şekilde olursa olsun devir edilmesini» yasak etmişti. Belçika'nın ilhakına, pek haklı olarak, Avignon ile Savoie'nın ilhakına, Anayasa üstünde yapılan halk oylamasınca tastik edilmiş gözü ile bakılmıştı. Şimdi, Ren nehrinin sol kıyısı kalmıştı. O günlerde, sağcıların peşine takılan Carnot düzeltilmiş «eski sınırlardan» yana olduğunu göstermişse de, diplomasiyi idare eden Reubell «tabiî sınırlar» dan, yani ilhaktan yana olduğunu söylemişti ve, müzakerelere kuvvetli bir durumda girişebilmek için, tabiî sınırlar ötesinde bir takım teminatlar koparmak düşüncesindeydi. Direktuvar Reubell'e uydu. Bu şartları Avusturya'ya ve İngiltere'ye zorla kabul ettirebilmek için, istilânın mantığına da kapılmamak lâzım geliyordu.

Carnot tarafından hazırlanan 1796 seferi plânı, Güney Almanya'da yapılacak askerî harekâta büyük bir önem vermişti. Kellermann kumandasındaki Alpler ve Sc-

hérer kumandasındaki İtalya orduları gibi daha az önemli ordular Piemonte'yi ve Lombardiya'yı ele geçirip, buraları birer teminat olarak ellerinde tutacakları sırada, Jourdan kumandasındaki Sambre-et-Meuse, Moreau kumandasındaki Rhin-et-Moselle orduları da Viyana üzerine yürüyeceklerdi. Brest'te general Hoche kumandası altında toplanacak bir İrlanda ordusu ise, İngiltere'yi tehtid edecekti. Son dakikada, 12 Ventôse Yıl IV te (2 Mart 1796 da) Direktuvar, İtalya ordusunun başında bulunan Schérer'in yerine Napoléon Bonaparte'ı getirdi. Napoléon'un gelişi ile Direktuvar'ın askerî ve siyasî plânları altüst oldu.

Napoléon Bonaparte, Fransa'ya katılmış küçük bir soylu ailesinin çocuğu olarak, 15 Ağustos 1769 da Ajaccio (Korsika) da doğdu. 1779 da Auntun'deki kırallık kolejine parasız olarak girdi. Sonra, 1784 e kadar Paris Askerî okuluna bağlı Brienne kırallık kolejinde öğrenim gördü, 1784 - 1785 te Askeri Okulda okudu. Eleme imtahanlarına giren Bonaparte, 58 kişi arasında 42 inci olarak, 1785 Eylülünde on altı yaşında topçu teğmeni yardımcılığına tayin edildi. Valence'tan Auxonne'a gönderildi;sonra, yine Valence'a döndü, fakir ve geleceği pek parlak olmıyan küçük bir kışla subayı hayatı yaşadı. 1789 ve 1793 yılları arasında birkaç defa Korsika'da bulunan Paoli'nin idaresinde, 1789 da vatansever, ama, Korsika vatanseveri olarak, mahallî siyasî hayata eylemli bir şekilde katıldı. Ama, Bonaparte (soylu) olarak, Paoli'nin gözüne şüpheli bir kimse diye göründüğünden, 1793 Haziranında Korsika'dan ayrılmak zorunda kaldı. Bu sırada, Paoli, Convention Meclisi ile münasebetlerini kesmiş ve İngilizleri adaya çağırmıştı. 1793 Temmuzunda İtalya ordusuna yüzbaşı olarak tayin edilip, barut gönderilmesi işini teşkilâtlandırmak için Avignon'a yollanan Bonaparte, kendini samimî bir Dağlı ve Jacobin olarak gösterdi. Konuşmalar tarzında «Beaucaire'de akşam yemeği» adlı bir eser yazdı; bunu, masrafları Hazine tarafından ödenmek üzre, 1793 Ağustosunda Avignon'da yayınladı. Bu kitapta «bir asker»

(Napoléon'un kendisi)', Nîmes'li bir burjuva, Montpellier'li bir fabrikacı, ve Marsilyalı büyük bir tüccar ile konuşur. Söz konusu olan şey, Girondin eğilimli Marsilyalıyı «Dağın güttüğü davanın milli» olduğuna, Convention Meclisinin «birliğin merkezi» olduğuna, «Cumhuriyeti daha beşikte iken boğmakla tehdit eden en korkunç ittifakla dört taraftan sarılmış bu yeni rejimi» kurtarmak lâzım geldiğine kandırmaktır. Olan kendi memleketi Korsika'ya ve adanın bağımsızlık hülyalarına olmuş, Bonaparte inkılâpçı millet içine karışmıştı. Hemşerisi olan görevli temsilci Salicetti, 17 Eylül 1793 teki Toulon şehri kuşatmasında topçu bataryaları kumandanlığını kendisine verdi. Napoléon burada bir çok bakımlardan önemli olan bir rol oynadı; 19 Aralıkta şehir geri alınınca, Bonaparte 22 Aralıkta tuğgeneralliğe yükseldi. İtalya ordusunda görevli temsilci olarak bulunan Augustin de Robespierre kendisini koruyordu. Kardeşi (ağabeyisi) Maximilien de Robespierre'a yazdığı 16 Germinal Yıl II (5 Nisan 1794) tarihli mektubunda «vatandaş Bonaparte'nin pek yüksek olan üstünlüğünü» övmüştü.

9 Thermidor hareketi her şeyi altüst etti. Olay 18 Thermidor'da (5 Ağustos 1794 te) Nice'te haber alındı. Ertesi gün, Bonaparte görevli temsilciler tarafından kumandanlıktan uzaklaştırılmış, ve Robespierre taraftarı diye Antibes'teki Fort-Carré kalesine hapsedilmişti. 3 Fructidor, da (20 Ağustosta) serbest bırakılınca, tekrar eski görevi başına getirildi. Ama, bu defa da, Convention Meclisinin askerî işlerdeki sözcüsü, tekrar yıldızı parlıyan Girondin'lerden Aubry'nin muhalefeti ile karşılaştı. Bu sözcü «Napoléon'un vaktinden önce ilerlemesini ve aşırı mevki ihtirasını» şiddetle tenkit etti. Yine de öyleyken, 1795 Martında, Bonaparte, Batı ordusu topçu kumandanlığına tayin edildi, ama, bu tayini kabul etmedi. Ayni ordunun piyade generalliğine tayin edilince, bu görevi de reddetti.

Bundan sonra, vatandaş, youlnu arayan bir macera düşkünü hayatı yaşadı. Thermidor devrinin gözden düş-

mesi, tuttuğu siyasî yolu yarıda kesmiş gibiydi. Çok geçmeden, Bonaparte kendi mevki hırsından başka kural tanımaz oldu. Birkaç ayını sefalet içinde geçirdi. Vendémiaire olayları kendisini tekrar harekete getirdi. 13 Vendémiaire günü (5 Ekim 1795) kendisine «general Vendémiaire» lakabını kazandırmışsa da, mesleğinde ilerlemesi bundan sonra, Barras tarafından sağlandı. 16 Ekimde tümen kumandanlığına getirildi, 26 Ekimde de memleketteki İç ordunun başkumandanlığına tayin edildi. Bonaparte ile 1794 te giyotinle idam edilen vikont de Beauharnais'nin dul karısı, Barras'nın «Hatıralar» ında dediğine bakılırsa, çoktan yorulmuş, ama, halâ alımlı ve fettan bir kadın olan kendisinden altı yaş büyük Joséphine Tascher de la Pagerie arasındaki aşk bu devirde başlar. «Tatlı, lâtif ve eşi bulunmaz Joséphine» e gönderilen ilk mektup 28 Ekim 1795 tarihini taşır. İtalya seferi devam ettiği sırada yazılan mektuplara bakılırsa, çok kuvvetli bir aşk. Georges Lefebvre diyor ki: «Bonaparte'ın, Joséphine ile Barras arasındaki münasebeti bilmediğine, Joséphine'in Barras üstündeki nufuzundan da faydalanamadığına inanmak güçtür.»

Bonaparte, 2 Mart 1796 da, Schérer'nin yerine, İtalya ordusu başkumandanlığına getirildi, 9 Martta Joséphine de Beauharnais ile medenî nikâh yaparak evlendi. İki gün sonra, Paris'ten ayrılıp, Cenova Riviera'sındaki Savone genel karargâhına gitmek üzre yola çıktı.

İtalya seferi, Avusturya'ya karşı girişilen mücadelenin âkibetini tayin etti. Seferin plânları daha Yıl II de Kamu Selâmet Komitesi tarafından hazırlanmıştı. Bu plânlara göre, Piemonte saf dışı bırakılıp, Lombardiya ele geçirildikten sonra, Alplerden geçerek doğrudan doğruya Viyana üstüne yürünecekti. Bonaparte 38.000 kişilik bir ordu, 48.000 altın frank ve hiç biri kabul edilmiyen 100.000 franklık senetle askerî harekâta girişti. Harekât son derece hızla yürütüldü.

Piemonte'de girişilen ve on gün kadar süren Monte-

notte (12 Nisan 1796), Millesimo, Mondovi (21 Nisan) savaşlarile, Bonaparte, Beaulieu'nün 35.000 kişilik Avusturya ordusunu Colli'nin 12.000 kişilik Piemonte ordusundan ayırmış, Torino'yu korumak ve savunmak için Colli'yi geri çekilmeğe zorlamıştı. Sardenya kıralı, 28 Nisanda, Cherasco mütarekesini imzaladı. 15 Mayıs 1796 da yapılan Paris andlaşmasile de, Savoie'yı ve Nice, Tende, Beuil kontluklarını Fransa'ya bıraktı.

Bonaparte, Lombardiya'da Pô nehrinin kuzeyine, Tessin'in gerisine çekilmiş olan Beaulieu'nün peşine düştü, Güneye doğru bir dönüş hareketi yaptı, Plaisance'ta Pô nehrini geçti, düşmanı Adda nehri üstündeki Lodi köprüsünde yendi (10 mayıs), ve 15 mayıs 1796 da Milano şehrine girdi. Stendhal «Parma manastırı» adlı romanında şunları yazacaktır: «Dünya, yüzyıllarca sonra, Caesar ve İskender'in bir halefleri bulunduğunu öğrenmişti». 30 Mayısta Minicio'yu geçen Bonaparte, Mantova şehrini kuşattı. Parma ve Modena dükaları birer mütareke imzalamışlardı. Bologna Fransızlara kapılarını açtı. Papalık, 23 Haziranda, bir anlaşma yapmayı kabul etti. İstilâ edilen memleketlerden ağır savaş tazminatı istendi; bu yüzden, buralar halkının bir kısmı işgal ordusuna karşı direndi, ama, İtalya'yı birleştirecek bir Cumhuriyet idaresi kurulmasına taraftar olan İtalyan Jacobin'leri Fransa'dan yana olduklarını gösterdiler. Direktuvar ise, müzakerelere kuvvetli bir durumda girişmek için, sadece bazı teminatlar ele geçirmek düşüncesindeydi. Şimdilik, işgal edilen memleketleri sömürmek söz konusuydu. Bonaparte İtalya'dan elli milyon kadar altın lira kopardı, bunun on milyonu Direktuvara gönderildi. Bu sırada, Avusturyalılar Alplerin kilit noktası olan Mantova'da halâ tutunmaktaydılar. Alplerden inen Avusturya orduları müstahkem mevkii ablukadan kurtarmayı dört defa denediler. Ama, Wurmser kumandasındaki ordu 5 Ağustosta Castiglione'de, 8 Eylül 1796 da da Bassano'da yenildi. Alvinczy kumandasındaki ordu ise, Arcole etrafında dört gun (14-17 Kasım) süren çetin savaşlardan sonra püskürtüldü;

daha sonra, 14 Ocak 1797 de Rivoli'de yenildi. 2 Şubatta Mantova şehri teslim oldu. Viyana yolu açılmıştı.

Almanya seferi, Direktuvarın umduğu kesin başarıları sağlamamıştı. Esaslı görevi yüklenen Jourdan ve Moreau ordularının hedefi, Tuna nehri vadisinden geçerek Viyana'ya yürümekti. Jourdan, 31 Mayıs 1796 da, Ren nehrini geçti, veliaht Karl bu orduyu püskürttü. Ama, Moreau'nun karşısına çıkarılan Wurmser, Bonaparte'ın kazandığı zaferler üzerine, İtalya'ya gönderilince, Fransızlar veliahta karşı taarruza geçtiler. Moreau, 24 Haziranda, Ren nehrini geçip, Münihe vardı. Bu sırada, Jourdan önce Kolonya'yı, sonra Frankfort'u ele geçirip, Ağustosta Bohemya sınırlarına kadar ilerlemişti. Ama, Fransız orduları birleşemedi. Bundan faydalanan veliaht Karl, Fransız ordularına ayrı ayrı taarruz etti; önce, Main vadisinde iki defa yenilen Jourdan'ı 1796 Eylülünde Ren nehrinin öbür tarafına (Fransa tarafına) geçmeye zorladı. Gerileri tehdit edilen Moreau çekilmek zorunda kaldı; veliaht çekilme yolunu kesmeğe çalışınca, Kara Orman geçitlerine daldı, 26 Ekim 1796 da Huningue'te Ren nehrinin öbür kıyısına geçmişti. Kışın da Kehl ve Huningue köprü başları elden çıktı.

Tam bu sırada, general Hoche kumandasındaki İrlanda seferî başarısızlığa uğramıştı. Aralık 1796 da yelken açan Fransız donanması fırtına yüzünden perişan oldu. Direktuvar, Ocak 1797 de, Fransa'nın her yerindeki İngiliz ticaret eşyalarının yakalanmasını emretti. İktisadî durumu kötüleşen İngiltere müzakerelere girişmeğe yanaşmıştı. Daha evvelce, Lille'de başlayıp Ekim-Aralık 1796 arasında devam eden müzakerelere İngilizler tarafından Malmesbury katılmıştı. Ama, Belçika meselesi müzakerelerin başarısızlığa uğramasına sebep olmuştu.

Demek oluyor ki, 1797 seferi arifesinde, Direktuvarın biricik umudu İtalya ordusu idi. Bonaparte istilâ edilen memleketlerde asayişi kurmak işini tamamlamıştı. Hükû-

met tarafından verilen emirleri hiç hesaba katmayıp, 15 Ekim 1796 da, Modena ile papanın elinden alınan Bologna ve Romagna toprakları üstünde bir «Cispadan Cumhuriyeti» kurmuştu. 19 Şubat 1797 de, Papa Pie VI ile Tolentino andlaşmasını imzalamıştı. Direktuvar Bonaparte'a papanın cismanî iktidarını yıkmasını emrettiği halde, o, birkaç milyon altın aldıktan başka, Avignon ile Comtat- Venaissin'in Fransa'ya bırakılmasını, Bologna ile Romagna'nın papanın elinden alınmasını sağlamakla yetinmişti. Napoléon tarafından güdülen siyasetin şahsî bir siyaset olduğu gittikçe belli olmaktaydı.

Şimdi veliaht Karl tarafından kumanda edilen ve sayıca kuvvetlenmiş olan Avusturya ordusuna karşı 20 Mart 1797 de tekrar taarruza geçildi. Bonaparte, önce, Tagliamento geçidini, sonra da, Tarvis boğazını zorladı. Fransız ordularının öncüsü olan Masséna kumandasındaki birlikler Semmering'e varmışlardı.

Bu sırada, Hoche kumandasındaki Sambre-et-Meuse ordusu, 16 Nisan 1797 de, Güney Almanya'da Ren nehrini geçmiş, 18 Nisanda, Kolonya yakınlarındaki Neuwied'te zafer kazanmıştı. Beri yandan, Moreau da harekete geçmişti. Ama, bu 18 Nisan günü, Bonaparte, İstirya'daki Leoben'de Avusturya ile hem mütareke, hem de barış başlangıcı andlaşmasını imzalamıştı. Kendi zaferlerine dört elle sarılan İtalya fatihi, barışı ve asayişi sağlamakta, kendisinden önce davranılmasından korkmuştu.

Leoben'deki barış başlangıcı andlaşması Bonaparte tarafından güdülen İtalya siyasetinin zaferini kabul ve tastik etmişti; ama, Ren nehri tabiî sınır olarak elde edilememişti. Bununla beraber, iç siyasetin tekâmülü Direktuvarı bu olup bitti karşısında eğilmek zorunda bırakmıştı.

III

Fructidor ve Campoformio (1797)

Kıralcıların Germinal Yıl V seçimlerini kazandıktan sonraki iç durum ve kamu oyunun bıkkınlık getirmesi, Direktuvarı generallerin kucağına attı: Direktuvar, Cumhuriyeti kurtarmak için, niteliği gereği, halkı, tabiî ki, yardıma çağıramazdı. Dış siyasetin tutacağı yol ise, elbette ki, iç buhrana son vermek için bulunacak hal şekline bağlıydı. Müttefikler bunun farkına vardılar, Leoben mütarekesinden sonra Udine'de başlıyan müzakerelerle, İngiliz elçisi Malmesbury tarafından Lille'de tekrar girişilen müzakereleri uzattıkça uzattılar. İngiltere ve Avusturya, kıralcı sağcılar seçimleri kazandıkları tekdirde, daha iyi bazı şartlar koparacaklarını ummaktaydılar. Bu yüzden, Direktuvar ile Bonaparte arasındaki tesanüt kuvvetlenmiş oldu. Güttüğü İtalyan siyasetinin kıralcı her iki Meclis tarafından kabul edilmiyeceğini Bonaparte bilirdi: Venedik meselesi yüzünden, 5 Messidor'da (23 Haziran 1797 de), bu Meclislerde kendisine şiddetle hucum edilmişti. Direktuvara gelince, kendisini kurtaran adamın durmadan artan isteklerine nasıl karşı koyacaktı? Fructidor hükûmet darbesi ile Campoformio andlaşması, bir nufuz ve birbirine tavizler verme tertiplerile birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu siyasetten asıl kazançlı çıkan yine de Bonaparte olacaktır.

1. Yıl V seçimleri ve gericiler.

Meclislerden ayrılan ilk üçte bir nispetindeki üyeler yerine yenilerini seçmek için, Germinal Yıl V te yapılan seçimler, Bonaparte'ın İtalya'daki parlak başarılarına ve Direktuvarın bu başarılardan bir an için faydalanmak umuduna kapılmasına rağmen, kıralcıların etkisi altında

yapıldı. Seçimler muntazam bir şekilde yürüdü. Direktuvar taraftarları, on kadar vilâyetten başka, her yerde seçimleri kaybettiler. Tekrar seçilen on bir eski Convention Meclisi üyesinin çoğu da kıralcıydı. Her iki Meclise giren üçte bir nispetindeki yeni üyeler kıralcı olan sağcıları büyük ölçüde kuvvetlendirmişlerdi.

Direktuvar ikiye ayrılırken, gericilik derhal kendini gösterdi. La Revellière'i peşinden sürükliyen Reubell tehlikeyi iyice anlayıp, gerekirse, seçimleri iptal ederek, duruma tekrar hâkim olmak düşüncesindeydi. Seçim sonuçları önünde eğilen Carnot buna muhalifti. Barras, her zamanki gibi, ihtiyatlıydı; elverişli fırsatı kollamak taraftarıydı. Her iki Meclis I Prairial'de (20 Mayıs 1797 de) toplandı. Barbé-Marbois, Eskiler Meclisi; Jura'dan seçilen Pichgru de Beş Yüzler Meclisi başkanlığına getirildi. Çekilen kurada Müdürlükten (Direktuvar üyeliğinden) ayrılması gereken Letourneur'ün yerine, Bâle müzakerelerini idare eden azılı kıralcı Barthélemy seçildi. Yine de öyleyken, sağcılar tereddüt içindeydi. Clichy kulübünde toplanmışlar, ama, güdecekleri siyaseti tayin edememişlerdi. Eski Kırallık Rejiminin hemen dirilitilmesini istiyen «Bourbon hanedanı taraftarı Jacobin'ler» küçük bir azınlık teşkil ediyordu. Sayıca kalabalık olan Anayasaya bağlı kırallık taraftarları zora başvurmaktan nefret etmekteydiler. Yine kıralcı eğilimli olup, «Göbek» (le Ventre) adı verilen gurup, ayrıntılarda bir takım ıslahata girişmek ve beklemek düşüncesindeydi. «Bourbon hanedanı taraftarı Jacobin'lerin» bir hükûmet darbesi yapmak için güvendikleri Pichegru'nün karar veremiyecek bir insan olduğu anlaşıldı.

Alınan gerici tedbirler, yani 3 Brumaire Yıl IV kanununun hükümlerini iptal eden kanun ile 1792 ve 1793 te getirilen baskı tedbirlerini iptal eden 7 Fructidor (24 Ağustos 1797) tarihli kanun, göçmen akrabalarına ve rahiplere yaradı. Göçmenlerin akrabaları artık kamu görevlerine alınabileceklerdi. Bununla beraber, din adamlarından kanunlara boyun eğeceklerine dair birer bildiri

imzalamaları ısrarla istendi. Göçmenler aleyhindeki kanunlarının esaslı kısmı yürürlükte kaldı, genel affa uğramış olan tethişçilerin kamu hizmetlerine alınmalarına tekrar müsaade edildi. Gericiklik vilâyetlerde iyice aldı yürüdü. İnsanseverlik Enstitüsünün şubeleri çoğalmış, göçmenler dönmüşlerdi; sürülen rahipler her yerde serbestçe dolaşmaktaydılar. Oysa, millî malları alanlar hucuma uğruyorlardı. Provence'ta zorbalık ve şiddet hareketleri bu defa da aldı yürüdü, Direktuvar buraya askerî birlikler göndermek zorunda kaldı. Cumhuriyetçiler «Anayasa kulüpleri» nde toplanıp, mukavemet göstermek teşebbüsünde bulununca, Jacobin nufuzunun yüz bulmasından korkan Direktuvar bu kulüplerin 5 Thermidor'da (23 Temmuz 1797 de) her iki Meclis tarafından kapatılmasına göz yumdu. Bu eli kolu bağlı duruştan cesaret alan sağcılar, Direktuvarın elinden bütün malî gücünü almak suretile, kendisini güçsüz hale getirmeğe kalkışmışlardı. Beş Yüzler Meclisi malî gücü 30 Prairial'de (18 Haziran 1797 de), ötedenberi İnkılâp düşmanı olmakla ün salmış olan Hazine idaresine devretti, ama, Eskiler Meclisi, Beş Yüzlerin verdikleri bu karara uymadı.

Reubell ve La Revellière'i Carnot ve Barthélemy'ye karşı savunmak için, Barras, daha elverişli bir zamanı kollama tutumundan sıyrılınca, Direktuvar ile her iki Meclis arasındaki anlaşmazlık en kesin safhaya girdi. Sağcıları hoşnut etmek için, Carnot tarafından ısrarla istenilen kabine değişikliği sırasında, Barras'ın ne düşüncede olduğu bütün açıklığı ile belli oldu. 26 Messidor (14 Temmuz 1797) günü, kıralcılardan nefret eden Merlin de Douai ile Ramel yerlerinde kaldılar: Barras'ya Madam de Stael tarafından tanıtılan Talleyrand Dışişleri Bakanlığına getirildi. Hele general Hoche'un savunma bakanlığına getirilişi büsbütün manalıdır: Çünkü, general Hoche kumandasındaki Sambre-et-Meuse ordusu birlikleri on gündenberi Paris'e doğru ilerlemekteydi.

2. 18 Fructidor Yıl V hükûmet darbesi (4 Eylül 1797).

Her türlü Anayasa seçim usullerinin yokluğunda yapılan Germinal Yıl V seçimleri yüzünden Direktuvar ile iki Meclis arasında patlak veren buhran ancak şu iki şekilde halledilebilirdi: Ya Yıl II de olduğu gibi halka başvurulur, ya da 13 Vendémiaire'de olduğu gibi ordunun yardımı istenirdi. Eşraf rejiminin niteliği gereği brinci hal şekli düşünülemezdi; zaten, La Revellière de buna önceden şiddetle muhalefet etti. Geriye ordu kalıyordu. Bunu önceden sezen Bonaparte ile Hoche yapılan tekilifi kabul ettiler. Messidor ayında, Napoléon kıralcıların gizli adamı olan d'Antraigues'in ele geçirilen kâğıtları arasında bulunmuş bir vesikayı Pichegru'nün ihanet ettiğine delil olarak ortaya çıkardı. General Hoche, kumanda ettiği askerî birlikleri, 13 Messidor'da (1 Temmuz 1797 de) Paris'e doğru yürüyüşe geçirdi. Bu suretle, Direktuvar generallerin, en çok ta Napoléon'un ocağına düşmüş oldu. Çünkü, Bonaparte, Leoben'deki kendi barış başlangıcı müzakerelerini ve İtalyan siyasetini zorla kabul ettirmek için, hükûmeti iki Meclise karşı desteklemek, savunmak düşüncesindeydi.

28 Messidor (16 Temmuz 1797) günü, kabinede yapılan değişikliği ve askerî birliklerin ordunun girmesi yasak olan «Anayasa çevresi» içinde bulunduklarını öğrendiği zaman, her iki Meclis te kendilerini tehdit eden tehlikenin ne olduğunu anladı. «Üçlerin», yani Barras, La Revellière ve Reubell'in ittiham edilmeleri düşünüldü; ama, Pichegru'nün ihanetini haber alan Carnot, Eski Kırallık Rejiminin diriltilmesine rıza göstermeyi reddetti. Her iki Meclis, zengin mahallelerindeki burjuvaziyi silâhlandırmak için, 25 Thermidor'da (12 Ağustos 1797 de) millî muhafızlardan seçkin bölükler teşkil edilmesine müsaade ederken, Direktuvar hazırlıklarını iyice ileri götürmüş bulunuyordu. Bonaparte askerî kumanda ile görevlendirilen Augereau'yu göndermiş, bazı askerî müfrezeler de türlü bahanelerle Paris'e girmişlerdi. La Re-

vellière, 10 Fructidor'da (27 Ağustosta), Cisalpine Cumhuriyeti temsilci heyetine: «Direktuvar idaresi Cumhuriyetin düşmanlarile uyuşmıyacak, anlaşmıyacaktır» demişti. Sağcıların kuvvete başvurmak kararında oldukları anlaşılınca, Barras, La Revellière ve Reubell, «Üçler» daha önce davranıp harekete geçtiler.

18 Fructitor Yıl V (4 Eylül 1797) günü sabahı, Paris ordu tarafından işgal edildi. Pichegru ile on iki kadar milletvekili, bu arada da Barthélemy yakalanıp Tempie hapisanesine gönderildi. Carnot kaçıp kurtulabilmişti. İşgal hareketine karşı hiç bir mukavemet gösterilmedi. Yayınlanan bir karar, kırallığın ya da 1793 Anayasasının geri getirilmesini teşvik edenlerin derhal kurşuna dizileceklerini bildiriyordu. 19 Fructidor (5 Eylül) gecesi toplanan her iki Meclis «Üçler» tarafından teklif edilen fevkalâde tedbirleri kabul etti. 49 vilâyette yapılan seçimler iptal edildi, elenen 177 milletvekili yerine yenileri seçilmedi; aralarında Carnot, Barthélemy, Pichegru de bulunan 65 kişi Guyane'a sürüldü; bazı milletvekilleri, bu arada Dupont de Nemours istifa ettiler. Böylelikle, Eskiler Meclisi ile Beş Yüzler Meclisindeki çoğunluk devrilmiş oldu.

Göçmenleri ve rahipleri hedef tutan baskı tedbirleri tekrar yürürlüğe girdi. On beş gün içinde Fransa'dan çıkıp gitmiyen göçmenler idam edileceklerdi. Bunların akrabaları tekrar kamu hizmetlerinden atıldı, hatta seçim hakkından yoksun edildi. Evvelce sürgün edilip te tekrar memlekete dönen rahipler, Fransa'dan çıkıp gitmedikleri takdirde, Guyane'a sürüleceklerdi. Bütün din adamları kırallıktan ve 1793 Anayasasından nefret ettiklerine dair yemin edeceklerdi. Muhalefet gazetelerine çok sert davranıldı, 42 gazete kapatıldı. Buna karşılık, kulüplerin açılmasına tekrar müsaade edildi. Direktuvarın yetkileri arttırıldı: İdare teşkilâtında ve mahkemelerde temizlik yapmak, istediği zaman sıkı yönetim ilân etmek hakkını kazandı.

18 Fructidor hükûmet darbesi Yıl III Anayası ile kurulan hürriyet taraftarı Cumhuriyet sistemine şiddetli bir darbe indirdi. Sağcı muhalefet perişan edilmişti, ama, sesi kısılan yasama gücü öç alacağı günü öfkeden kudurmuş bir halde bekliyecekti. «Hükûmet darbesi» (18 Fructidor günü), ancak generallerin ve kumanda ettikleri askerî birliklerin desteği sayesinde başarı kazanmıştı. Direktuvar bunların gücünü pek korkunç saymamak eğilimindeydi; çünkü, tam bu sırada Avrupa kıtası barışa kavuşmuştu. Bununla beraber, bu, tabiî sınırlara kavuşarak elde edilmiş bir barış değildi; itibarı arttıkça istekleri de durmadan artan İtalya fatihinin istediği barıştı.

3. Campoformio andlaşması (18 Ekim 1797).

Bonaparte tarafından 18 Nisan 1797 de imzalanan Leoben barış başlangıcı, Eski Kırallık Rejiminin diplomasi usullerine tekrar dönüş niteliği taşımaktaydı. Direktuvar, Ren nehrinin sol kıyısını elde etmek için girişilen pazarlıkta Lombardiya'yı teminat olarak kullanmak düşüncesinde olduğu halde, Bonaparte, Lombardiya'yı Venedik Cumhuriyeti erazisiyle değiş tokuş etmişti. Böylelikle, Avusturya Adriyatik denizine açılmış oluyordu. Avusturya Belçika'yı Fransa'ya bırakmışsa da, Ren nehrinin sol kıyısının akibetini tayin işi daha elverişli bir zamanına bırakılmıştı, bu mesele İmparatorlukla barış andlasmasını imzalamak üzre toplanacak bir kongrede tartışılacaktı. Bu ise, Direktuvarın Ren nehri üstünde güttüğü siyasetin iflâs etmesi demekti. Yine de öyleyken, Direktuvar Leoben barış başlangıcı andlşmasını tasdik etti. Fransa'nın iç durumu kendisini buna zorlamıştı. Bu tastik aleyhinde oy veren yalnız Reubell oldu. Kendisinin Ren nehrinin sol kıyısı hakkında güttüğü millî siyaset feda edilmişti.

Bonaparte'ın İtalya siyaseti derhal gelişti. İtalya'yı dilediği gibi idare etti. Valteline'in, Avrupa kıtasındaki Venedik erazisinden bir kısmının, Cispadan Cumhuriyetinin katılmasile büyüyen Lombardiya'yı «Cisalpine

Cumhuriyeti» haline getirdi, bir Anayasa ile donattı. Cenova'da eski Cumhuriyeti İtalyan Jacobin'leri vasıtasile «Ligurya Cumhuriyeti» şekilne soktu. Bonaparte, 2 Mayıs 1797 de, Venediğe savaş ilân etti. Fransızlar 12 Mayısta bu memlekete girdiler. Kesin barışı imzalamak üzre girişilen müzakerelere Avusturya hükûmetinin temsilcilerile birlikte Odine'de başlandı.

Tam bu sırada, İngiltere müzakerelere tekrar başlamak kararını vermişti. Bu memleket şiddetli bir malî buhran, bir banka buhranı geçirmiş, İrlanda isyan etmişti. 1797 ilkbaharında, İngiliz donanmasında isyanlar çoğaldı. Pitt, konferansa tekrar başlamak üzre, Malmesbury'yi Temmuz ayında Lille'e gönderdi.

Müzakereler, şimdilik, ne Lille'de, ne de Udine'de bir sonuca vardı. Fransa'daki iç buhranın sonu belli olmadığından, her şey askıda kalmıştı: Çünkü, müttefikler, kıralcı sağcılar zaferi kazanırsa, daha elverişli şartlar elde edeceklerini umuyorlardı. 18 Fructidor hükûmet darbesinin başarı kazanması, aksine, Direktuvarın siyasetini sertleştirdi. Çünkü, Reubell siyasetin idaresini tekrar eline almıştı. Lille'de yapılan konferanslar (Temmuz-Eylül 1797) başarısızlığa uğradı. Direktuvar Fransa'ya ve müttefiklerine ait sömürgelerin geri verilmesini ısrarla istediği halde, kendisi Avrupa kıtasında istilâ ettiği yerleri geri vermedi. İngiltere, Hollanda'dan alınan Seylan'ı ve (Güney Afrika'daki) Cap'ı ya da Capetown'ı bırakmak istemeyince, müzakereler kesildi. Udine'de ise, Bonaparte ile Avusturya başbakanı Thugut'un temsilcisi Cobenzl arasında tekrar müzakerelere başlandı.

Campoformio andlaşması, 18 Ekim 1797 de, aslında, Bonaparte'ın oturduğu Passariano'da imzalandı. Direktuvar tarafından gönderilip, Ren'in sol kıyısının bırakılmasını ve Venedik Cumhuriyetinin tekrar kurulmasını istiyen talimata rağmen, Bonaparte İstirya'yı, Dalmaçya'yı, Cattaro (Kotor) körfezi ağızlarını, Venediği ve Adige nehrine kadar uzanan mıntıkayı Avusturya'ya bıraktı. Fransa, eski Venedik erazisinden, yalnız İyoniyen ada-

larını (Yedi Yunan adası. denilen Korfu, Zante, Kefalonya, v.b.) muhafaza etmişti. Buna karşılık, Avusturya Cisalpine Cumhuriyetini tanımış, Belçika'dan vazgeçmişti. Ren nehrinin sol kıyısına gelince, anlaşmanın gizli bazı maddelerile, Avusturya. bu kıyının Nette nehrinin döküldüğü yere kadar olan kısmını (Palatinat, eski Trèves ve Mayence seçici kontlukları), yani Kolonya mıntıkası dışında kalan kısmını Fransa'nın ilhak etmesine «razı oluyor», Fransa ile Avusturya arasında Rastatt'ta yapılması öngörülen kongrede «Fransa Cumhuriyetinin ayni sınırı elde etmesi için yardımda bulunacağına» söz veriyordu. Bu umulmıyan başarısızlık karşısında şaşkına dönmesine rağmen, Direktuvar andlaşmayı tastik etti. Nasıl karşı gelecekti? Barış haberinin gelmesi üzerine, yorgun düşmüş memleketi bir sevinçtir kapladı. Direktuvar boyun eğmekten başka bir şey yapamazdı.

* * *

Kendi prensiplerini inkâr eden inkılâpçı millet, «halk ticareti yapan tüccar millet» haline gelmişti. Fransa, Avusturya ile yapılan zayıf ve geçici bir anlaşma uğruna, Prusya ile ittifakı yüzüstü bıraktı. Avusturaya, savaşta yenildiği halde, ne Almanya'da, ne de İtalya'da bir şey kaybetmişti. İtalya'da hiç bir şey kaybetmedi. Çünkü, Lombardiya'yı Venedik erazisile trampa etmişti. Bonaparte'ın milletin geleneklerine ve arzularına bu derece yabancı olan «İtalyan sistemi», Direktuvarın «Ren nehrinin sol kıyılarında kurmak istediği siyasî sistem» den daha baskın çıkmıştı. Bonaparte'ın ötedenberi beslediği bir takım tasavvurları vardı. Campoformio müzakereleri sırasında, Avusturyanın olağanüstü yetkilere sahip temsilci Cobenzl'e şunları söylemişti: «Fransız Cumhuriyeti Akdenize kendi denizi gözü ile bakmaktadır, buraya hâkim olmak ister.» Bonaparte yine o devirde Direktuvarı Malta adasını ele geçirmeye teşvik etmişti. Direktuvarın verdiği cevap şu oldu: «Bu küçük adanın bizce bir değeri yoktur.»

Bonaparte'ın İtalyan sıyaseti ve Akdeniz tasarıları savaş tohumlarını taşımaktaydı. Zaten 18 Fructidor hükûmet darbesinde orduya başvurulması, kendisinin Cumhuriyette oynıyacağı rolü kuvvetlendirmişti. Direktuvarın güttüğü siyaset, gün geçtikçe, generaller tarafından girişilen teşebbüslerin esiri haline geldi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DİREKTUVAR
BURJUVA CUMHURİYETİNİN SONU
(1797 - 1799)

Hükümet darbesinden ve Campoformio'dan sonra, Direktuvar, memleket içinde cebir ve tahakküm metodlarına başvurmayı genelleştirdi. Bununla belli bir etkinlik kazandı; böylece, önemli idarî bir eser vücuda getirdi, bu da Konşüla (Consulat) nın idarî eserini hazırladı. Ama, rejimin dayandığı sosyal temel Thermidorun sosyal temeline sıkı sıkıya bağlı kaldığından, siyasî istikrarın imkânsız olduğu görüldü. Avrupa kıtasında barış devam ettiği sürece, Yıl III Anayasasının hürriyet taraftarı uygulamalarda yeni kayıplara uğraması pahasına, sistem tutunabildi. İkinci ittifakın kurulması ve savaşın tekrar başlaması, İnkılâbın son buhranına yol açtı. 18 Brumaire hükümet darbesi, devlet tahakkümünün tekrar diriltilmesi ile eşraf burjuvazisinin sosyal hâkimiyetini muhafaza etmesini birbirile bağdaştırdı. Ama, bu işlem orduya başvurulmasını gerektirdiğinden, eşraf siyasî iktidarı kaybetti.

I

Baskı hareketi ve ıslâhat (1797 - 1798)

Hükûmet darbesinden sonra, hükûmet teşkilâtı değiştirildiyse de, bu teşkilât insanlara ve kurumlara bağlı ayni istikrarsızlık niteliğini muhafaza etti. Hükûmetin başında bulunanlardan bir kısmı yenilendi. Direktuvarda Carnot ile Barthélemy'nin yerini iyi bir idareciden başka bir şey olmıyan François de Neufchâteau ile şöyle böyle bir siyasî çapı alan Merlin de Douai aldı. Eski bakanlardan yalnız Ramel yerinde kaldı. Adalet bakanlığında Merlin'in yerine getirilen Belçikalı Lambrecht'ten başkası orta seviyede kimselerdi. Aslında, yürütme gücü, eylemlerinde, hep Yıl III Anayasasının hürriyet taraftarı hükümlerinin çıkardığı güçlüklerle karşılaşmıştı. Bu gücün her iki Meclis ve Hazine üstünde hiç bir kanunî kuvveti yoktu. Bunun üzerine, yürütme gücünü kuvvetlendirmek fikri belirdi. Pek karışık olan Anayasayı düzeltme işi, 338 inci maddeye göre, dokuz yıl beklemeyi gerektiriyordu. Mesele olduğu gibi kalmıştı; her yıl yenilenen seçimlerle bütün işleri yeni baştan ele almak gerekebilirdi.

1. Fevkalâde hal siyaseti.

Fructidor'dan (hükûmet darbesinden) sonra kurulan fevkalâde hal rejimi, her ne kadar «Direktuvar Tethşi» diye vasıflandırılmışsa da, gerçekte Yıl II deki fevkalâde hal rejiminin sönük bir parıltısından başka bir şey değildi. Thermidorcu burjuvazi için, Kamu Selâmet Komitesinin getirmiş olduğu iktisadî diktatörlük gibi bir diktatörlük söz konusu olamazdı. Hem İnkılâpçı Hükûmeti nitelendiren «ortak eylem kuvveti» Direktuvarda yoktu.

Aslına bakılırsa, Avrupa kıtası barışa kavuştuğundan, memleket içindeki İnkılâp düşmanlığı haydutluk, eşkiyalık haline geldiğinden, tehlike azalmıştı. Askerî komisyonlar 18 Fructidor'dan sonraki hareketlerin hakkından geldi; meselâ, Pont-Saint-Esprit'de, Carpentras'da, ya da Montauban'da olduğu gibi. 30 Nivôse Yıl VI (18 Ocak 1798) tarihli kanun ikiden fazla kimse tarafından işlenen (şahsa, mala, hakka, vb.) tecavüz suçlarını ölüm cezasına çarptırdı. Baskı hareketi, tethişçi olmaktan çok, polisin işi haline geldi: Evlerde arama yapılıyor, tehlikeli sayılan kimseler idare makamları tarafından belli bir yerde oturmağa zorlanıyor, mektupların gizliliğine saygı gösterilmiyor ve bunlar açılıyor; tekrar sansürü getirmek suretile değil, gazetelerin çoğu kapatılmak suretile (27 Frimaire Yıl VI da -17 Aralık 1797 de 16 gazete kapatılmıştır) basın hürriyeti kısıtlanıyor, tiyatrolar göz altında bulunduruluyor, idare teşkilâtında çalışan memurlar arasında temizlik yapılıyordu. En çok hedef tutulan kimseler, göçmenler ile rahiplerdi: Bunlar üstünde baskı yapmak için, yeni kanunlar çıkarılmamış, eldeki kanunlar sıkı ve tam bir şekilde uygulanmıştı.

Göçmenler aleyhinde. 19 Fructidor tarihli kanunla tekrar yürürlüğe giren eski kanunları kullanmak yetmişti. Yıl VI da, askerî komisyonlar memlekete dönen 160 göçmeni kurşuna dizdirdi. Bu göçmenlerden, meselâ, Ardèche'teki Surville gibi, bazıları tekrar silâha sarılmışlardı. Bazıları da daha ileri gideceklerdi. Bu konuda, hem aristokrasinin, hem de demokrasinin mahvedilmesine taraftar azılı inkılâpçı burjuvazinin timsali olan Sieyes bütün soyluların sürülmelerini teklif ettirdi. Bu teklife uyan olmadı, ama, teklif, soyluları yabancı durumuna sokan 9 Frimaire Yıl VI (29 Kasım 1797) tarihli kanuna ilham verdi:

«Anayasanın 10 uncu maddesinde yabancılar hakkında (uyruklığa kabul edilme)

emredilen mühletleri doldurmadıkça ve şartları yerine getirmedikçe, Eski Kırallık Rejimi soyluları ile soylulaşmış kimseler ne seçimlerde Fransız vatandaşlarının sahip oldukları hakları kullanabilirler, ne de herhangi bir kamu görevine tayin edilebilirler.»

Bu kanunun uygulanması için gerekli tüzükler çıkarılmadı; bunun niçin yapılmadığı aşikârdı.

1792 ve 1793 te rahipler aleyhinde çıkarılan kanunlar muhafaza edildi, ama, Guyane'a sürgün hakkındaki hüküm, evvelce sürülmüş olup memlekete dönen rahipler için, zimnî olarak, ölüm cezasına çevrildi. Adları göçmen listelerinde bulunan bazıları bu sebeple kurşuna dizildi. Öte yandan, 19 Fructidor (5 Eylül 1797) tarihli kanun gereğince, kırallığa karşı kin ve nefret beslediğine yemin etmeyi reddeden rahip, durumu kanunî olsa bile, Direktuvarın emri ile sürülebilirdi. 1.700-1.800 kadar rahibin bu tedbirlere kurban gittiği anlaşılıyor. Ayrıca, 263 rahip Guyane'a sürüldü. 1.000 kadarı da ya Ré adasında, ya da Oléron adasında oturmak cezasına çarptırıldı.

Direktuvarın 18 Fructidordan sonra güttüğü dini siyaset şiddetli papaz aleyhdarı bir siyasetti. 19 Fructidorda çıkarılan kanunun 25 inci maddesi, ibadetlerin yapılması ve inzibatı hakkındaki 7 Vendémiaire Yıl IV (29 Eylül 1795) tarihli kanunun sıkı ve tam bir şekilde uygulanmasını emretmekteydi: Her türlü genel merasim, ibadetle ilgili ve gözle görülen alâmet taşıma yasağı devam ediyordu. 17 Thermidor Yıl VI (4 Ağustos 1798) tarihli kanunla, on günde bir yapılan tatile ve merasime devam edilmesi emredildi. 23 Fructidor (9 Eylül 1798) tarihli kanun, «insan zekâsının büyük ve güzel bir görüşü» olup, şimdi «Cumhuriyet yıllığı» adını alan Cumhuriyet takviminin kullanılmasını hem memurlar, hem de özel kişiler için zorunlu saydı. «Okullarda» on günde

bir yapılan tatillere uyulduğunu, Cumhuriyet bayramlarının kutlandığını, vatandaş adına saygı gösterildiğini görüp anlamak maksadile», aslında katolik olan okullar, 17 Pluviôse Yıl VI (5 Şubat 1798) tarihli kararla, belediye idarelerinin denetimine tâbi tutuldu; İnsan ve Anayasa Hakları okullardaki «ilk öğretimin» temelini teşkil etmeliydi. Convention Meclisi tarafından getirilen millî bayramlar ile on günde bir yapılan bayramlar ve tatiller muntazam bir şekilde kutlandı. Bazıları, daha ileri gidip, Cumhuriyetin, katolikliğe karşı, hakikî bir medenî dinle donatılmasını istiyeceklerdir. Direktuvardaki çoğunluk Yüce Varlık ibadeti tecrübesine tekrar girişilmesini reddetti. Ama, La Revellière kitapçı Chemin tarafından Ocak 1797 de kurulan «Tanrıya tapanların ve İnsan dostlarının» ibadetini korudu. Bu tarikat «yeryüzündeki bütün milletlerin akidelerini ve ahlâkını» öğretiyordu, «bütün insanları din vasıtasile evdeki ve toplumdaki görevlerine bağlamak» düşüncesindeydi. Bu tarikat cumhuriyetçi burjuvazi arasında az çok başarı kazandıysa da, halkta hiç bir ilgi uyandırmadı. La Revellière de Direktuvardaki çoğunluk tarafından taassubu tekrar canlandırmakla ittiham edildi.

Direktuvar, sonunda, dindarları sinirlendirdi. Ama, dinî muhalefetin, hele kırallığa karşı kin ve nefret beslediğine yemin etmiyen rahipler tarafından gösterilen muhalefetin ilerlemesini önledi. Fevkalâde hal tedbirleri kendisine İnkılâp düşmanlığını bir süre susturmak imkânını verdi. Jacobin'ler bu durumdan faydalanınca, bu tedbirleri bunlar aleyhinde de kullanmağa hazırlandı.

2. 22 Floréal Yıl VI (11 Mayıs 1798) ve Jacobin aleyhtarı baskı hareketi.

18 Fructidor'dan (hükûmet darbesinden) sonra, Direktuvarın en esaslı kaygılarından biri, derhal Yıl VI seçimlerini hazırlamak oldu. Her iki Mecliste yenilenecek üçte bir nispetindeki üye sayısına, çıkarılan (tard edilen)

milletvekili sayısı da eklenince, yenilenecek üye sayısı 473 ü buldu. Durum ciddî bir renk almıştı. 12 Pluviôse Yıl VI (31 Ocak 1798) tarihli kanun, yeni seçilen milletvekillerinin seçim mazbatalarını tahkik etmek işini, yani bunlar arasında temizlik yapmak işini, görev halindeki her iki Meclisin eline bırakmak suretile rejimi korumuştu. Ama, çabucak anlaşıldı ki, asıl tehlike, Fructidor baskı hareketile sindirilen ve teşkilâtı dağıtılan kıralcı muhalefetten çok, solcu muhalefetten gelmektedir.

Netekim, «yeni Jacobin'lerin» propagandası, 18 Fructidor'dan sonra, özellikle, «Anayasa mahfelleri» aracılığı ile gelişti; tasfiye edilenlerin yerine geçmek üzre seçilen bir çok komiserler ve idareciler, bu mahfellere, şimdi, büyük bir ilgi gösteriyorlardı. Tehlikeyi anlıyan Direktuvar, o günlerde tethişçi diye adlandırılan yeni Jacobin'ler aleyhinde herkeste uyanan korkudan faydalandı. Her türlü halkçı teşebbüsü daha önceden ezmek söz konusuydu. Salm Kulübü diye tanınan, Palais-Egalité adlı Anayasa mahfelinde, Benjamin Constant, 9 Ventôse'da (27 Şubat 1798 de), hükûmet adına bir söylev verdi; bunda demişti ki:

> «Tethişçiliğin doğurduğu dehşeti önlemek, keyfi hareketin tehlikelerini ortadan kaldırmak, kırallığa lâyık olduğu hakareti etmek, en son, Cumhuriyeti (bundan, özel mülkiyete dayanan Yıl III Cumhuriyetini anlıyalım, A. S.) sağlamlaştıracak seçimleri hazırlamak zorunluluğu, kanun yapanlar tarafından alınacak bütün tedbirlerin güdeceği hedeflerdir.»

Seçimler münasebetile Fransızlara (28 Pluviôse- 16 Şubat 1798), birinci seçmenlere (9 Ventôse- 27 Şubat), ikinci seçmenlere (4 Germinal- 24 Mart) hitaplarında, Direktuvar ayni delilleri kullandı ve çifte tehlikeyi, yani

muhalefetin «iki kolunu» suçladı, ve «Ne tethiş, ne gericilik! Ne kıralcılık, ne diktatörlük!» parolasını ortaya attı. Cumhuriyetçilerin ikiye bölünmesinden doğacak çok kötü sonuçlara Barras tarafından işaret edilmesine rağmen, Direktuvar muhalefetten yakasını kurtarmak ve tahakkümünü kuvvetlendirmek düşüncesindeydi.

İdarî baskıları arttıran hükûmetin dikkatle ve titizlikle hazırladığı Yıl VI seçimlerinde Merlin tarafından kışkırtılan ikinci seçmen kurullarında bir çok anlaşmazlıklar çıktı, bu da Direktuvara dilediği kurûldaki seçimleri hile karışmamış kabul etmek imkânını verdi. Yeni seçilen milletvekillerinin burjuvaziyi korkutacak hiç bir tarafları yoktu, ama, Direktuvar yumuşak başlı bir çoğunluğa sahip olmak iddiasındaydı. Her iki Meclisteki Direktuvar taraftarları anlaşmazlık çıkan kurullardan seçilmiş olan Milletvekillerini savundular ve seçim mazbatalarının tastik edilmesini istediler. Meselâ: Regnier, 8 Floréal'de (27 Nisan 1798 de), Eskiler Meclisinde şunları söylemişti: «Fransa'da İnkılâbın bütün dehşetlerinin tekrar tazelendiğini görmek düşüncesile korku içinde yaşıyan Fransızların yüreklerine su serpmek için, şu sözleri söylemenin önemi vardır: Beyaz rozet taşıyan kıralcılardan daha az tehlikeli olmıyan kırmızı kalpaklı kıralcılar bizim cesetlerimizi çiğnemedikçe bu Meclise giremezler.» Chénier ise, 18 Floréal'de (7 Mayısta), Beş Yüzler Meclisinde, «hem kıral taraftarı fesatçı gurubu, hem de anarşi taraftarı anarşici gurubu» suçladı. Direktuvarla anlaşan Beş Yüzler Meclisindeki çoğunluk, general Jourdan'ın itirazlarına rağmen, Meclisten çıkarılacak yeni milletvekilleri listesini kabul etti. Eskiler Meclisi de karara boyun eğdi.

22 Floréal Yıl VI (11 Mayıs 1798) tarihli kanun, «iki kola ayrılan gizli bir suikast teşebbüsü» nü suçlayıp, seçim anlaşmazlığı çıkmıyan sekiz vilâyetteki seçimleri iptal etti, on dokuz vilâyetteki anlaşmazlık çıkaran seçim kurullarınca seçilmiş milletvekillerinin mazbatalarını ka-

bul etti, seçilmiş 60 yargıcı ya da idareciyi attı, hasılı, kanun topu topu (Direktuvar taraftarı) 106 milletvekilini kabul etti. Buna karşılık, hükûmet tarafından gösterilen 191 aday Meclislere girdi, 85 komiser ve yüksek memur Direktuvarın tayini ile işbaşına getirildi, 106 yargıç ve idareci nazarî olarak seçildilerse de, çoğu bu mevkilere hükûmet tarafından getirilmişti. Gerçi, Direktuvar partisi her iki Mecliste bu suretle çoğunluğu elde etmişti, ama, rejim bu iki yüzlü şiddet usulleri yüzünden biraz daha itibarını kaybetmişti. Direktuvarın 27 Floréal'de (16 Mayıs 1798 de) yenilenmesi sırasında, François de Neufchâteau'nun yerine Treilhard'ın getirilmesi, hükûmetin itibarını yükseltmedi. Avukat, eski Kurucu Meclis üyesi, kıralın idamına karar veren Convention Meslisi üyesi olan yeni Müdür ikinci plânda bir insan, fazla olarak ta, beceriksiz bir siyaset adamıydı. Bununla beraber, yürütme gücü bir süre için kuvvetlenmiş, Fructidor ferdasında girişmiş olduğu ıslâhat işine devam edebilmişti.

3. İkinci Direktuvar tarafından girişilen ıslâhat işi.

Floréal Yıl VI dan Germinal Yıl VII seçimlerine kadar, 1798 ilkbaharından 1799 ilkbaharına kadar devam eden aşağı yukarı bir yıllık süre içinde, Direktuvar tekrar bir dereceye kadar dengeye kavuştu, az çok kuvvet kazandı; temizliğe uğrıyan her iki Meclis, artık muhalefet göstermiyordu. Bu siyasî hava içinde, Fransa'nın iktisadî ve malî bakımdan yeniden teşkilâtlandırılması işine girişildi; hele Maliye bakanı Ramel ve İçişleri bakanı François de Neufchâteau gibi iki bakan kendilerini tamamile bu işe verdiler. Özellikle, idarî konudaki bu uzun ömürlü eser, Napoléon ıslâhatını hazırladı; Yıl VI ve Yıl VII kanunları, Konsüla devrindeki kurumların temellerini attı.

Fructidor ayından hemen sonra, malî kalkınma ve

vergi ıslâhatı işine girişilmişti.

9 Vendémiaire Yıl VI (30 Eylül 1797) tarihli kanunla, devletin borç defterinde kayıtlı borçlar için, 24 Frimaire (14 Aralık 1797) tarihli kanunla devletin geri kalmış (bekaya) borçları için, «devletin üçte iki borçlarında iflâs» ettiği ya da «Ramel tasfiyesi» kabul ve tastik edildi. Borçların üçte birinin ödenmesi «garanti» edildi. Bekaya borçlar nakit olarak değil, hâmili adına kayıtlı «üçte biri garantili devlet tahvilleri» olarak ödendi; bu tahviller, ancak, vergilerin ya da millî malların değerinin nakit olarak ödenmesi istenilen kısmını ödemekte kullanılabilirdi. «Üçte biri garantili devlet tahvili» her türlü vergiden maaftı. Devlet borçlarının «dalgalı» olan üçte ikisi Millî Hazine tarafından çıkarılıp, hâmili adına kayıtlı tahvillerle ödendi; bu tahviller millî malların değerinin geri kalan kısmını ödemekte kabul edilecekti. Böylelikle, ödenmiş borcun üçte ikisine ait faizler cüzdanını teşkil eden 160 milyondan kurtulan bütçenin yükü hafiflemiş oldu. İflâs, durumu sıhhatli hale getirmişti. Tamamlayıcı bir iflâsla geçmişi tasfiye etmekte, Konsüla idaresi de bundan faydalandı. Netekim, 1801 Martında, devlet borçlarının dalgalı olan üçte ikisine ait tahviller, ana paranın (sermayenin) % 0,25 nispetindeki, yani Yıl VI daki itibarî değerinin % 95 ini kaybetmiş olan kısmına % 5 gelir tanıyan tahvillerle değiştirildi.

Vergilerin yeniden teşkilâtlandırılmasında, vergileri daha muntazam ve daha önemli miktarda toplamak suretile bütçeyi dengeli hale getirmek hedefi güdüldü.

Dolaysız vergiler İdaresi ıslâh edildi, ve bu konuda 1789 danberi kabul edilen prensiplerden vazgeçildi. Dolaysız vergilerin cetvellerini hazırlamak ve tutarını toplamak işini, Kurucu Meclis yalnız seçimle gelen makamlara bırakmıştı. 22 Brumaire Yıl VI (12 Kasım 1797) tarihli kanun, her vilâyette Maliye Bakanının yetkisi altında bulunan ve Direktuvarın komiserlerinden kurulu, ve vergi salmak ve toplamakla görevli bir «Dolaysız vergi-

ler bürosu» kurdu. Bu kanun, Yıl VIII de Napoléon tarafından kurulan teşkilâtın ilk şeklini vücuda getirmiş oluyordu.

Vergi sistemi yeni baştan kuruldu. 4 Frimaire Yıl VII (24 Kasım 1798) tarihli kanun, kapı ve pençereler üstüne yeni bir dolaysız vergi, konutun bulunduğu yerlerin dış önemine göre değerlendirilen geliri üstünden alınan bir çeşit genel vergi koydu. 1798 sonbaharında, mevcut türlü vergiler yeniden düzene sokuldu: Ekim ayında kazanç vergisine, Kasımda erazi vergisine, Aralıkta menkul servet üzerinden alınan vergiye yeni bir çeki düzen verildi. Yine, ama, çekine çekine dolaylı vergilere dönüldü. Beş Yüzler Meclisi tarafından kabul edilen tuz resmi, Eskiler Meclisi tarafından reddedildi; ithal edilen tütünlerden alınan resim birazcık arttırıldı, yollara «geçiş resmi» (memûriye) denilen bir resim, binek kira arabalarında müşteri oturan yerlerin fiyatlarına % 10 resim kondu. Damga pulu resmi arttırıldı, bu resim gazetelerden ve ilânlardan da alındı. Sosyal yardımı paraca besliyebilmek maksadile, 27 Vendémiaire Yıl VII (18 Ekim 1798) tarihli kanunla, Paris'e gelen yiyecek maddelerinden tekrar okturuva resmi alındı. 22 Frimaire Yıl VII (12 Aralık 1798) tarihli kanun, tescil işini yeniden düzene koydu. Vücuda getirilen eserin etkin olduğu görüldü, bu vergi kanunlarının esası bugüne kadar yürürlükte kaldı.

Bununla beraber. bütçe açığı devam ediyordu. Yıl VI da 250 milyon olduğu hesaplanmıştı; Ramel bunun Yıl VII de 66 milyona düşeceğini tahmin etti. Yine o eski yarım tedbirlere başvurmak lâzım geldi: Millî mallar satıldı, istikraza gidildi, işgal edilen memleketler sömürüldü (Mısır seferinin bir kısım masrafları Bern Hazinesine yükletildi). Direktuvar, isteklerini durmadan arttıran maliyecilerin, müteahhitlerin ve para dalaverecilerinin ocağına düştü. Ahlâk bozukluğu, en çok Millî Savunma bakanlığı çevrelerinde, bakan Schérer'nin etrafında aldı yürüdü. Hastalık o kadar derinlere kök sal-

mıştı ki, Bonaparte'ın tahakküm rejimi bile bunun hakkından gelemedi.

İktisadî güçler, hükûmetin gösterdiği takdire değer çabaların bir kısmını sıfıra indirmişti. Gelirlerin düşürülmesi, kıredi faizlerinin artmasına ve fiyatların düşmesine sebep olmuş, bu ise iktisadın tekrar gelişmesini önlemişti. Tedavüldeki para azalmış, para biriktirme bunu daha da kıt hale getirmişti. Yıl IX da, yani Konsüla devrinde tedavüldeki para aşağı yukarı bir milyardı; oysa, 1789 da bu miktar iki buçuk milyardı.

Kıredi faizleri artmıştı; faiz nispeti en az ayda % 10, kısa vadeli kıredilerde % 7 idi. 1796 da, Perregaux ve Récamier tarafından «Cari hesaplar sandığı», 1797 de «Ticaret iskonto sandığı», vilâyetlerde, meselâ Rouen'da, birkaç banka daha kurulmasına rağmen, banka şebekesi yetersizdi; bu bankalar en çok kendi hissedarları yararına iskonto muameleleri yapıyordu.

Gelirlerin düşürülmesinden ileri gelen fiyat düşmesi, 1796-1798 yılları arasında mahsulün bol olması yüzünden, tehlikeli bir hal aldı. Ziraat mahsullerinin fiyatları, yine bir bolluk yılı olan 1790 yılı fiatlarından genellikle dörtte bir ve üçte bir nispetinde aşağıydı. Ekmeğin yarım kilosu 2 meteliğe düştüğünden, iaşe meselesi keskinliğini kaybetti, bu ise toplumun sükûna kavuşmasına yardım etti. Ama, ziraat müstahsilleri, büyük toprak sahipleri, büyük çiftçiler, genellikle, ikinci seçmen olan bu kategoriler arasında hoşnutsuzluk arttı; bunun rejimin sevilip tutulmasına zararı oldu.

Sanayi, her zaman olduğu gibi, ziraî buhrandan etkilendi. Savaşın doğurduğu sonuçlar yüzünden, kendini zar zor toparlıyabilmiş, sınırların genişlemesine güçlükle uyabilmişti. 1788 de 360 işçi çalıştırırken, Yıl VI da ancak 60 işçi çalıştırabilen Lille yün iplikhaneleri, ya işgal edilen ya da yeni ilhak edilen Limbourg, Verviers, Aix-la-Chapelle (Aachen) gibi memleketlerin rekabetinden şikayet ettiler. Ziraat mahsulleri fiyatlarının düşme-

si yüzünden köylü kitlelerinde satın alma gücünün azalması, pazarı daraltmıştı. Kıredi yokluğu, teşebbüs zihniyetinin cesaretini kırmış; yolların perişan hali, güvensizlik, iç ticareti sıkıntıya sokmuştu.

Dış ticaret te felce uğramış bir durumdaydı. Uzun sefer yapan ticaret donanmasının tekne sayısı, 1797 de, 1789 dakinin onda birine düşmüştü. Adalarla yapılan ticaret bozulmuş; Mısır seferi yüzünden, Yakın Doğu kapanmıştı. Bir çok memleketler işgal edilmesine rağmen, Yıl VIII de ihracat 1789 dakinin aşağı yukarı yarısına düştü. İngiliz malları Almanya pazarlarını sarınca, sanayicilerde, hele pamuklu sanayicilerinde peyk memleketleri içine alan bir pazar kurulmasına karşı düşmanlık başgösterdi. Bunlar iktisadı koruma sistemi taraftarı olarak kalmışlardı, kardeş cumhuriyetlere karşı nerdeyse sömürgeci inhisar sistemini uygulıyacaklardı. 9 Floréal Yıl VII (28 Avril 1799) tarihli gümrük tarifesi, 1791 tarifesinin hükümlerini daha ağırlaştırarak tekrar yürürlüğe soktu: Mamul ticaret eşyasından, lüks ticaret eşyasından ya da Fransa'nın imal ettiği eşyalardan giriş gümrüğü resmi, ham maddelerden çıkış gümrüğü resmi alınacaktı. Bu gümrük tarifesi Konsüla tarafından güdülen gümrük siyasetine temel hizmetini görecektir.

Direktuvarın, en çok, François Neufchâteau tarafından yürütülen iktisadî eseri, bu şartlar altında, dar sınırlar içinde kalmağa mahkûmdu. İçişleri bakanının türlü faaliyetleri vardı, herhangi bir şeyi zorla kabul ettirmekten çok, öğüt vermekle kalmak zorundaydı. Yeni bir ziraat taraftarı, bu sebeple de otlatma hakkının kaldırılmasına, ortak köy erazisinin parçalanmasına ve dağıtılmasına taraftar olduğundan, genelge üstüne genelge yağdırmak, istihsali teşvik etmekle yetindi. Sanayii kamçılamak için, 1798 sonbaharında, Champ-de-Mars'ta (Paris'te) ilk millî sergiyi açtı, bu teşebbüs büyük bir başarı kazandı. Medotlu bir nufus sayımı, ziraî istatistik soruşturması işine girişti, merkez okullarının sayısını ço-

ğalttı; her şehirde bir «hayırseverlik bürosu» kurmak suretile, sosyal yardımı yeniden düzene soktu. Elde edilen sonuçlar parlak olmadı. Sanayideki istihsal, 1789 yılı istihsalinden aşağı olmakta devam etti, hele pamuklu sanayiindeki teknik ilerlemeler pek yavaştı. Yünlü sanayi, maden sanayii durgundu. Kapitalist temerküz halâ ticarette oluşmakta devam ediyordu. Boyer-Fonfrède, Richard ve Lenoir, Ternaux gibi büyük teşebbüs sahipleri, ya da daha eskilerden Chaptal, Oberkampf hep eski tipte kapitalistlerdi; elleri altındaki işçileri fabrikada çalıştıracakken, evde çalıştırıyorlar, imalât işi yanında bir çok ticaret ve bankacılık işleri de yapıyorlardı. Fransa hala ziraat memleketi olmakta, istihsalinin en büyük kısmını ziraî alanda yapmakta devam ediyordu. Toprakların etrafını çitle ya da hendekle çevirmek ve ekip biçmek hürriyeti ilân edilmesine rağmen, eski ziraat devam etmekte, patates, vb. gibi yeni ekin şekilleri pek yavaş ilerlemekteydi.

Direktuvarın karşılaştığı siyasî güçlükler, geniş ölçüde, iktisadın bu devirde zayıf oluşu ile izah edilir. Yıl II de olduğu gibi, güdümlü iktisat ve kazancı sınırlama söz konusu olmadığından, iş, rejimi ve orduları işgal edilen memleketlerin sırtından geçindirmeğe kalıyordu. Bozgun, bu orduları Yıl VII de tekrar millî topraklara çekilmek zorunda bırakınca, Direktuvar vergi mükelleflerinin sırtına yüklenen yükü arttırmak zorunda kaldı. Bu yüzden de, rejim halk tarafından pek sevilmez ve tutulmaz oldu. Siyasî mesele tekrar ön plâna geçti.

II

İkinci direktuvar ve Avrupa (1797 - 1798)

Campoformio andlaşmasından sonra, Fransa'nın kar-

şısında yalnız İngiltere kalmıştı. İngiltere'ye karşı girişilen mücadeleyi ileri götürebilmek için, Avrupa kıtasında, güçlükle elde edilen, barışı muhafaza etmek şarttır, gibi görünmüştü. Yine de öyleyken, Direktuvar Avrupa'da genişleme siyaseti güttü, bu da memleket dışında istikrarı sağlamak şanslarını çarçabuk ortadan kaldırdı. Sanki bu kadarı yetmiyormuş gibi, anlaşmazlığı Akdeniz kadar yayan Mısır seferine sürüklendi. Bu tesadüfe ve kadere bağlı siyaset, memleket içindeki ıslâhat çabalarını kesin olarak tehlikeye düşürdü.

1. İngiltere'ye karşı girişilen mücadele.

Direktuvar, 5 Brumaire Yıl VI da (26 Ekim 1797 de), Bonaparte kumandasında bir İngiltere ordusu kurmağa karar verdi. Fransa, 1 Frimaire (21 Kasım) tarihli bildirisinde, şikâyetlerini sayıp döktü, İngiltere'nin Saint-James kabinesini «Avrupa hükûmetlerinin en ahlâkı bozuk ve çürümüş olanı» diye damgaladı. Bu işte rolü olan iktisadî menfaatları, özellikle, deniz ticareti ve sömürge menfaatlarını belirtmişti: «İngiltere'yi savaş zengin ettiğine göre, bu kabine de savaş arzusunda olmalı.» Fransızlara ve müttefiklere ait sömürgelerin gasp edilmesini de hatırlattı. Guadeloupe, daha 1794 te, Victor Hugues tarafından geri alınmıştı, ama, Martinique, Sainte-Lucie ve Tabago kaybedilmişti. Toussaint-Louverture, İngilizleri Saint-Domingue'ten atmışsa da, Direktuvarın buradaki otoritesi sadece bir isimden ibaret kalmıştı. Antiller'deki İspanyollara ait Trinidat (Trinité) adası, Hollanda Guyane'ı, Seylan'a ve Güney Afrika'ya yerleşen İngilizler tarafından işgal edilmişti. Fransa'nın sömürge ticareti mahvolmuştu, ticaret gemilerinin seferleri İngiliz ablukası yüzünden hemen hemen tamamile kesilmiş, savaş donanması güçsüz hale gelmişti. Direktuvar tarafından yayınlanan bildiri, hain Büyük Britanya'yı «hazinelerinde halkların gözyaşlarını ve kanını biriktirmekle, bunlardan kaptığı ganimetler sayesinde semirmekle»

damgalanmıştı. Siyasî şikâyetler de az değildi. Direktuvar, İnkılâp Fransa'sı düşmanı ittifaka maddî yardımda bulunan İngiliz altınını, Toulon'u, Quiberon'u, ve Vendée'yi, vb. hatırlatmış, «İngiltere ordusu gidip Londra'da barışı zorla kabul ettirsin» demişti. Brest'te aşağı yukarı 50.000 kişilik bir kuvvet toplandı.

İngiltere ile Fransa arasındaki mücadelenin, aslında, iktisadî bir niteliği vardı. O zamana kadar, fabrikacılara elverişli bir yönde, ticarî şekilde düşünülen abluka, daha sıkı hale geldi. Convention tarafından 1 Mart 1793 te çıkarılan kararname ile, İngiliz mallarının ithali hakkındaki yasak nazarî olarak muhafaza edilmekle beraber, ticaret eşyası ihraç etmek ve Fransız sanayine ham madde, özellikle, pamuk tedarik etmek zorunluğu, yasaların uygulamada biraz yumuşatılmasına yol açmıştı. Ama, şimdi, İngiltere'nin ihracat yapmasını önlemek suretile, bu memleketi iflâsa ve teslim olmağa sürükliyecek bir vasıta olarak düşünülen daha düşmanca bir abluka görüşü belirmişti. 10 Brumaire Yıl V te (31 Ekim 1796 da) yayınlanan bir kanun, yeniden yasak edilen İngiliz ticaret mallarını, hele dokuma mamullerini ve demir ile bakır eşyayı taşıyacak her geminin yakalanmasını emretti. Yine bu defa da, hem fabrikacıların, hem de tarafsız memleketlerin menfaatlarını hesaba katmak lâzım geldi, ama, 18 Fructidor'dan sonra, her türlü yumuşak davranma düşüncesine son verildi. 29 Nivôse Yıl VI (18 Ocak 1798) tarihli kanun, İngiliz kontrolüne tâbi olan ya da İngiliz ticaret eşyası taşıyan tarafsız memleket gemilerinin yakalanacağını bildirdi. Bunun üzerine, bir yarıştır başladı, ama, tarafsız memleket gemileri Fransız limanlarına uğramaz oldu, Amerika Birleşik Devletlerile münasebetler gerginleşti. Öte yandan, mamul malların memlekete sokulmasının yasak edilmesine taraftar olan sanayiciler ham madde yokluğunu şiddetle protesto etmekte, hali vakti yerinde olan müstehlikler de sömürgelerden gelen yiyeceklerin ortadan kalkmasından şikâ-

yet etmekteydiler.

Fransız tehdidi karşısında, İngiliz mukavemeti sertleşti. İstilâ korkusu millî duyguları kamçıladı. William Pitt hükûmeti vergileri arttırmak, hele 1799 yılı için 200 liradan fazla olan gelirlerden % 10 nispetinde vergi (income-tax) almak suretile, maddî imkânlar sağladı. Bunun ardından, askerî çaba geldi; pirim verileceği vaadi, askere yazılanların sayısını arttırdı; ama, İngiltere'de mecburî askerlik hizmeti olmadığından, yetecek sayıda askerî kuvvet elde edilemedi; bu yüzden. Avrupa kıtasında önemli bir askerî harekâta kalkışmak imkânsız hale geldi. Onun için, Büyük Britanya'nın gücü yine donanmaya dayanıyordu. Bu donanma denizlere hâkimdi, sömürge ticareti tekelini elinde bulunduruyordu; Fransa'nın İngiltere'ye karşı girişeceği her çıkarma teşebbüsünü başarısızlığa uğratmak imkânına sahipti. Hollanda donanması yenilmiş, bir İspanyol filosu 14 Şubat 1797 de Saint-Vincent burnunda perişan edilmiş ve Cadix limanı abluka altına alınmıştı. Brueys kumandasındaki Fransız filosu Brest'e yetişmek için Akdenizden bir türlü çıkmayı beceremezken, Nelson kumandasındaki İngiliz donanması Akdenize girmişti.

Bonaparte'ın Ventôse'da (1798 Şubatı sonunda) verdiği rapor üzerine, İngiltere'ye çıkarma yapmak tasarısından vazgeçildi. Direktuvar Batı Avrupa'ya yavaş yavaş elkoyarken, kendini Doğu serabına kaptırmış olan Bonaparte, Mısır seferine hazırlanmaktaydı. Girişilen bu teşebbüsler Fransa'ya karşı ikinci ittifakın kurulmasına sebep oldu.

2. Büyük Millet ve kardeş Cumhuriyetler.

Direktuvarın Campoformio andlaşması ferdasında güttüğü genişleme siyaseti, devletleri, en başta Avusturya'yı endişeye düşürmekte gecikmedi. Bu genişlemenin fikrî. siyasî, iktisadî bir çok etkenleri vardı. 18 Fructidordan sonra, inkılâpçı canlılık ve faaliyet tekrar uyanmıştı. Bu

canlılık, propagandaya yeni bir hamle verdi. Yine bu defa da, aristokrasinin ve istibdadın boyunduruğu altında inleyen halklara hürriyeti götürmek söz konusuydu. «Büyük Milletin» etrafını kardeş cumhuriyetler sarmıştı. Birer peyk devlet olan bu cumhuriyetler, siyasî bakımdan, Fransa'ya tâbi idi, Fransa tarafından sömürülmekteydi. Genişleme siyasetini, İngiltere'ye karşı girişilen mücadele tarafından da kamçılamaktaydı. Avrupa kıtası pazarını İngiltere'nin elinden almak, limanları ve esaslı deniz yollarını kontrol ederek kaçakçılığın önüne geçmek lâzımdı. 1798 de, Mulhouse serbest şehri Fransa'ya ilhak edildi. Cenevre. Léman vilâyetinin merkezi oldu.

18 Fructidordan sonra, Fransa'nın La Haye temsilcisi Delacroix, Batavya ordusu başkumandanı Daendels ve işgal kuvvetleri kumandanı Jourbert tarafından 22 Ocak 1798 de yapılan hükûmet darbesinin ardından, Batavya Cumhuriyeti tekrar düzene sokuldu. Bir siyasî birlik rejimi kuruldu,. memurların «stathoudérat'dan, federal sistemden, ve anarşicilikten» nefret ettiklerine dair yemin etmeleri zorunlu kılındı. Ama, 22 Floréal'den sonra, siyasî birlik taraftarı demokratlar anarşici diye ittiham edildi, hükûmette temizlik yapıldı, eşraf yine baskın çıktı.

İsviçre'de imtiyazlı burjuvaların hâkim oldukları eski bağımsız Kantonlar Konfederasyonu yerine, Helvetya Cumuhuriyeti kuruldu. Bâle şehrinden Ochs ya da Vaud memleketinden Laharpe gibi İsviçreli vatanseverler hem bir avuç zengin ailenin hâkimiyet sistemine son verilmesini, hem de siyasî birliğe dayanan bir cumhuriyet kurulmasını dilemekteydiler. Bonaparte'ın da katıldığı bir takım entirikalar (Bonaparte, Valteline'i Lombardiya'ya ilhak etmiş ve Valais yolu ile Cisalpine ve Fransa arasında irtibat kurmak istemişti) sonunda, Vaud memleketi işgal edildi. Brune kumandasındaki askerî birlikler, 13 Şubatı 14 Şubata (1798) bağlıyan gece, Berne şehrine yürüdüler, şehrin Hazinesini ele geçirdiler. Aarau'da toplanan

bir meclis bir direktuvar idaresi kurulmasını kabul etti. Ama, Schwytz'te, Uri'de ve Unterwald'te ayaklanan dağ kantonlarını itaat altına almak lâzım geldi. Gösterilen mukavemetlere son vermek için, Helvetya ordusundaki Direktuvar (Fransa) temsilcisi Rapinat, 16 Haziran 1798 de, kendi yetkisi ile bir hükûmet darbesi yaptı. Ochs ile Laharpe, Helvetya Direktuvarına seçildi, bu da demokrat tarafın kuvvetlenmesine yol açtı.

21 Şubat 1798 de, Cisalpine Cumhuriyetine bir ittifak andlaşması ile bir ticaret andlaşması kabul ettirildi. Bu Cumhuriyetin toprakları 25.000 kişilik bir askerî kuvvetin işgali altında bulunacak, bu kuvvetin masrafları yerli makamlar tarafından ödenecekti. Bu andlaşmaları tastik ettirmek için, Direktuvar idaresi müdahalede bulunmak ve Cisalpine Meclislerinde temizlik yapmak zorunda kaldı. 1798 Haziranında Milano'ya gönderilen fevkalâde yetkili Trouvé'ye verilmiş talimat, Direktuvar tarafından kardeş cumhuriyetlere uygulanan tâbi devlet siyasetinin ne olduğunu aydınlatmaktadır: Cisalpine Cumhuriyeti «Yalnız Fransız Cumhuriyetinin menfaatlarına hizmet etmekle, yarımadanın her yerindeki siyasî anlaşmazlıklarda Fransa'nın hakem olmasına yardım etmekle yetinecektir; bunun için, Cisalpine Cumhuriyeti bize faydalı olacak kadar kuvvetli, olmalıdır, ama, hiç bir zaman bize zarar verecek kadar da kuvvetli olmamalıdır». Direktuvar idaresi, özellikle, Cisalpine'i idare eden İtalyan birliği taraftarı Jacobin'lere düşmandı. Fransa elbette ki bir İtalya Cumhuriyeti isterdi, ama, parçalanmış bir İtalya, siyasetine daha uygun gelirdi.

Roma Cumhuriyeti, 28 Aralık 1797 de, İtalyan vatanseverleri tarafından çıkarılan, ama, düşmanlarının işine yarayan bir ayaklanma sonunda, kuruldu. Bu vatanseverler sorumlu tutulan Fransızlara hucum ettiler, general Duphot öldürüldü. İtalya ordusu kumandanı Berthier, Roma üstüne yürüdü: İtalyan inkılâpçıları burada cum-

hüriyet ilân etmişlerdi. Papa, Sienna'ya gönderildi. Daunou ile Monge'un da üye olrak bulundukları bir Sivil Komisyon bir Direktuvar idaresi kurulmasını zorla kabul ettirdi. Berthier'nin yerine geçen Masséna, Roma Cumhuriyetini müteahhitlere ve generallere yağma ettirdi.

1797 de sert bir şekilde bastırılan bir İnkılâp hareketine ve Cisalpine vatanseverlerinin faaliyetlerine rağmen, Piemonte bağımsızlığını koruyabildi. 18 Fructidordan sonra, Sardenya kıralı bir ittifak andlaşmasını kabul ve tastik etti. İtalyan inkılâpçılarının çıkardıkları karışıklıklardan faydalanan Direktuvar elçisi, 27 Haziran 1798 de, Piemonte'ye zorla bir andlaşma kabul ettirdi; bu andlaşma Fransız askerî birliklerinin Torino'yu işgal etmelerine imkân verdi.

Bu sırada, 16 Kasım 1797 de, Ren nehrinin sol kıyısının âkıbetini tayin etmek için Campoformio'da öngörülen Rastatt Kongresi toplandı. Evvelce, Avusturya'ya bağlı olan Belçika'da, eski Liège piskoposluğunda ve ilhak edilen Hollanda topraklarında Fransız hâkimiyeti kuvvetle yerleşmişti, dokuz vilâyete ayrılan bu yerlerde İnkılâp Fransa'sının kanunları uygulanıyordu. Renanya'da ise, işgal edilen topraklar daha önce dört vilâyet halinde teşkilâtlandırılmıştı. Fransa'nın genişlemesine göz yuman Avusturya başbakanı Thugut, Avusturya'nın tatmin edilmesini, bu develete taviz verilmesini beklemişti. Fransız elçisi Treilhard, Kolonya ile birlikte, Ren nehrinin bütün sol kıyısını isteyince, Cermen Diète Meclisi bu teklifi, 9 Mart 1798 de, prensip olarak kabul etti. Fevkalâde yetkili Avusturya elçisi Cobenzl bu erazi kayıbının telâfi edilmesini hemen ısrarla istedi, Treilhard bu teklifi reddetti. Nisan ayında, Viyana'da bir takım âsiler üç renkli Fransız bayrağı çekilen Fransa büyük elçiliğine hucum ettiler. İki memleket arasındaki siyasî münasebetler kesilecek sanıldı.

22 Floréal bu izlenimi çürüttü. Direktuvar idaresi

şimdi solcu avına çıkmış, kardeş cumhuriyetlerdeki «Jacobin'ler» ile münasebetlerini kesmişti. Bunları hele İtalya'da kendine düşman etti, bu yüzden Fransa'nın menfaatlarını biraz daha tehlikeye attı. Ama, Jacobin aleyhdarı tepki tek başına Fransa'yı Avusturya ile uzlaştıramazdı. Avusturya'yı göz diktiği İtalya'da tatmin etmeyi reddetmekle, Direktuvar, Mısır seferinin Cumhuriyete yeni düşmanlar kazandırdığı bir sırada, bu devleti yavaş yavaş İngiltere'nin kucağına atmış oluyordu.

3. Mısır macerası (1798).

Mısır seferinin kaynaklarını, bir dereceye kadar, Bonaparte'ın «Doğu hulyası» nda aramalıdır; Campoformio müzakereleri sırasında, Bonaparte, Yedi Yunan adasını Fransa'ya kazandırmakla kaygılandığı zaman, bu hulya belirmişti. İhtiraslarından korkulan ve muammalı niyetler besliyen bir generalden Yıl VI seçimleri arifesinde kurtulduğuna, hiç şüphe yok ki, Direktuvar da pek üzülmemişti. Oysa, Osmanlı padişahına sadece adı ile bağlı olan Mısır, Fransa için bilinmedik bir memleket değildi. Marsilyalı büyük tüccarlar bu memleketle eskidenberi ticarî münasebetlerde bulunmaktaydılar. Kahire'deki Fransız konsolosu Magallon, 1796 danberi, bu memleketin işgal edilmesini kolay bir iş olarak salık vermekteydi. Antiller'deki kayıbı, Mısır'ı ele geçirerek telâfi etmek fikri belirdi. 15 Messidor Yıl V te (3 Temmuz 1797 de), Talleyrad tarafından Institut'de verilen «Yeni sömürgelerden bugünkü şartlar içinde elde edilecek kazançlar üstüne deneme» adlı söylevde bu tema ele alınıp işlendi. Talleyrand'ın bu işte oynadığı rol halâ anlaşılamamıştır. İngiltere ile anlaşmak taraftarı olan Talleyrand, Mısır'ı istilâ etmenin İngiliz hükûmetini, Hindistan yolunun güvenliği bakımından, endişeye düşüreceğini ve Osmanlı İmparatorluğunu Fransa'nın karşısına dikeceğini bilmez değildi. Niyeti, dostu Bonaparte'ın şan ve şerefine yeni bir şey mi katmaktı? Yoksa, metresi Madam Grant'ın bir

mektubuna göre, İngiliz ordusu üstündeki tehdidin hedefini daha uzaklara çevirerek, «İngiliz dostlarına yardımda bulunmak» arzusu muydu? Bonaparte daha 9 Thermidor Yıl V te (16 Ağustos 1797 de) Mısır'ı işgal etmenin faydalı olduğundan söz etmişti: «İngiltere'yi hakikaten ezmek için, Mısır'ı ele geçirmenin şart olduğunu anlıyacağımız günler uzak değildir.» Bonaparte tarafından 5 Ventôse Yıl VI da (23 Şubat 1798 de), Barras'ya verilen bir tasarı, 15 Ventôse'da (5 Martta), Direktuvarca da kabul edilmişti.

Askerî sefer hazırlıkları son derece hızla ve pek büyük bir gizlilik içinde yapıldı. İki ay içinde, Toulon'da elli beş gemiden ibaret bir donanma, iki yüz seksen taşıt gemisinden ibaret bir filo topladı. Sefere gidecek 54.000 kişilik kuvvetin 38.000 ini askerî birlikler teşkil ediyordu. Bonaparte kalabalık bir kurmay heyeti ile ilim adamlarından, yazarlardan ve sanatçılardan teşekkül eden 187 kişilik bir komisyonu da beraberinde götürmüştü.

Mısır seferine çıkan donanma 30 Floréal Yıl VI da (19 Mayıs 1798 de) Doğu Akdeniz'e doğru yelken açtı. 6 Haziranda Malta adası önlerine gelen donanma, burasını hiç güçlük çekmeden aldı. Nelson'dan kaçıp kurtulan Fransız donanması İskenderiye'ye vardı, bu limanı 2 Temmuzda hucumla ele geçirdi. Ordu doğru Kahire üstüne yürüdü. Mısır, memleketi sömüren başı bozuk Çerkes kölemenlerinin hâkimiyetinde bulunan Beylerin nazarî idaresi altındaydı. Kölemen suvarilerinin taarruzu, 21 Temmuzda, Ehramların eteğinde Fransız piyade safları önünde kırıldı, ama, suvari birlikleri bulunmadığından, Napoléon bunları peşlerine düşüp kovalıyamadı. Fransız ordusu 23 Temmuzda Kahire'ye girmişti. Ama, Nelson kumandasındaki İngiliz donanması, Abukir yakınlarında demirliyen Brueys kumandasındaki Fransız donanmasına, 1 Ağustos 1798 de, ani bir baskın yaptı, bu donanmayı perişan etti. Baskından yalnız iki gemi kurtuldu. İngiltere bir hamlede Akdenize hâkim olmuş, Bonaparte ta

istilâ ettiği memleket içinde mahpus durumuna düşmüştü.

Napoléon'un, İtalya'da giriştiği teşebbüsler gibi, Mısır macerası da, inkılâpçı Fransa'nın tarihinde bir dönüm noktası teşkil etti. İngiltere'ye karşı girişilen mücadele devam ettiği ve Avrupa kıtasında barış kararsız bulunduğu bir sırada, Cumhuriyetin en iyi askerî birliklerini uzaklara sürükliyen bu askerî sefer, milletin menfaatlarına uygun değildi. İnkılâpçı Fransa, o güne kadar, Doğu meselelerile ilgilenmemişti. 1796 da Güney Afrika'yı işgal edeliberi Hindistan yoluna hâkim olduğunu sanmış olan İngiltere, Suveyş yolunun önemini keşfetti. Önce, Osmanlı İmparatorluğu, sonra da Rusya endişeye düştüler. Böylelikle, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında bir ittifak kuruldu. Kurulan bu ittifak, ikici ittifakın teşekkülünde ilk merhaleyi teşkil etti.

4. İkinci ittifak (1798 - 1799).

İkinci ittifakın kurulması (Nisan-Aralık 1798), Direktuvar tarafından güdülen istilâ siyasetine Avrupa'nın verdiği sert bir cevaptı. İngiltere, aylarca uğraşıp, Avrupa kıtasında Fransa'ya karşı çıkacak yeni bir düşman bulmağa çalıştı; bu düşman bulunmadıkça, Fransa'ya kesin darbeler indirmeyi umamazdı. Doğu ve İtalya meseleleri, İngiltere'nin eline bu darbeyi indirmek fırsatını verdi.

Mısır meselesi, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'yı İngiltere'ye yaklaştırdı. Osmanlı İmparatorluğu 9 Eylül 1798 de, Fransa'ya savaş ilân etti. Rusya'da, Çariçe Katerina II nin yerine, yarı deli bir adam olan Paul I geçti. İnkılâba karşı büyük bir kin ve nefret besliyen bu çar, Fransa tahtına geçmek iddiasında olan Louis XVIII i kabul etti ve Mitau'ya yerleştirdi. Hele, Rusya'nın Akdeniz'de genişlemek siyasetini tekrar ele aldı. Fransa'ya karşı girişeceği savaş kendisine Osmanlı İmparatorluğu

ile anlaşmak imkânını verdi. Osmanlı İmparatorluğu ise; iki devlet arasında yapılan 23 Aralık 1798 tarihli andlaşma ile. limanlarını ve Boğazları Rusya'ya açtı. Rus donanması Akdenize girdi ve Yedi Yunan adasını ele geçirdi. 29 Aralık 1798 de, İngiltere, Napoli kırallığı ve Rusya arasında bir andlaşma yapıldı; bu andlaşma Rusya'yı İtalya'ya müdahale etmeğe sürükledi.

Netekim, Roma meselesi, savaşı İtalyan yarımadasına sıçratmıştı. Amiral Nelson'dan cesaret alan ve İngiliz nufuzuna sadakatla bağlı olan Napoli hükümdarları (Kıral Frdinand III ve kıraliçe Maire-Caroline) bunun sorumluluğunu Roma Cumhuriyetine yüklediler. Avusturya generali Mack kumandasındaki Napoli askerî birlikleri Roma'yı ele geçirdiler. Direktuvar, buna önce Piemonte'yi işgal ederek sert bir cevap verdi, Roma'nın işgal edilmesinde Piemonte kıralının parmağı olduğu biliniyordu. Sonra, taarruza geçen Championnet, Roma'yı kurtardı ve 23 Ocak 1799 da da Napoli'yi ele geçirdi. İngiliz gemilerine sığınan Napoli kıralı ile kıralçesi Sicilya'ya geçtiler. Memleket yağma edildi. Alınan bu yerleri gelecekteki müzakereler için elinde teminat olarak bulundurmak düşüncesinde olan Direktuvarın verdiği talimata rağmen, Championnet, Napoli'de bir Parthénopéen Cumhuriyeti kurdu. Ruslar. İtalya'ya müdahale etmeğe hazırlandıkları zaman, Prusya tarafsızlığını muhafaza ettiği halde, önce tereddüt etmiş olan Avusturya sonra kararını verdi: Rusların kendi topraklarından geçmelerine müsaade etti. Bu olayı bir sebep olarak öne süren Direktuvar, 22 Ventôse Yıl VII de (12 Mart 1799 da), Avusturya'ya savaş ilân etti. Toskana'yı derhal işgal ettirdi ve papa Pie VI yı Valence'a götürttü.

Ekim 1799 da, İsveç kıralı Gustaf IV ün katılmasile, ikinci ittifak tamamlandı. Oysa, İngiltere ile Avusturya arasında yapılmış bir andlaşma yoktu. Fransa'yı tekrar eski sınırlarına sürmek için, devletler kendi aralarında anlaşmışlarsa da, bu anlaşma pek fazla ileri gitmemişti. Avusturya ile Rusya'nın İtalya'daki menfaatları birbiriyle

çatıştığı gibi, İngiltere ile Rusya'nın Akdenizdeki menfaatları da birbirile çatışmaktaydı. 12 Temmuz 1799 tarihli «Combination act» ın grevleri yasaklaması üzerine, işçi kaynaşmaları arttığı bir sırada, İngiltere, büyük bir çaba göstererek, ittifaka yine bu defa da malî bakımdan yardım etti. Ruslar savaşa 80.000 kişilik bir ordu sürdüler; bu suretle, ittifak sayıca üstünlük kazanmış oldu. Yavaş yavaş yayılıp genişliyen savaş, 1799 ilkbaharında bütün Avrupa kıtasını sardı.

28 Nisan 1799 da Rastatt'a yapılan suikast, tekrar başlıyan savaşın, yani aristokrat Avrupa'nın inkılâpçı millete karşı giriştiği savaşın amansız niteliğini meydana koydu. Fevkalâde yetkilere sahip Fransız temsilcileri, Kongreden ayrıldıkları sırada, geceleyin Avusturya suvarileri tarafından kılıçtan geçirildi, üçte ikisi öldürüldü. Sieyes'ye göre, Avrupa'daki kırallıkların başkentlerinde «Fransızların kökünü kazıma çanları» çalınmaktaydı. Direktuvar öfkesini belirtmekte kusur etmedi. 17 Floréal Yıl VII de (6 Mayıs 1799 da), şunları söyledi:

> «Artık yalnız hürriyetin davasını savunmakla kalmamalı, insanlığın davasını da savunmalıdır.»

Savaş tekrar inkılâpçı bir nitelik kazandı.

III

İnkılâbın son buhranı (1799)

Campoformio ile kurulan Avrupa barışı, kuvvetlenmiş olan Direktuvara belli bir istikrar sağlamıştı. Savaşın tekrar başlaması, ve 1799 ilkbahar seferinde uğra-

nılan başarısızlıklar, rejimin dengesini tehlikeye attı: Jacobin hamleden mutedil gericiliğe, sonra da, 18 Brumaire Yıl VIII askerî (hükûmet) darbesine varıldı.

1. Yıl VII ordusu ve 1799 ilkbahar seferi.

Yıl VII ordusu, 1793 te, Kamu Selâmet Komitesinin savaş çabasından önce karşılaştığı o büyük güçlüklerle karşılaştı. Ama, kaybetmek üzre olduğu halkçı niteliğinin bir kısmına yeniden kavuştu. Netekim, ordunun asker mevcudu meselesini halletmek için, Direktuvar kitle halinde askere alma prensibine döndü. 20-25 yaş arasındaki gençler için askerlik hizmeti mükellefliği, kur'a usulünü getiren 19 Fructidor Yıl VI (5 Eylül 1798) tarihli Jourdan kanunu ile devamlı bir kurum haline getirildi. Bununla beraber, mükelleflik mutlaka hizmeti gerektirmiyordu: Şartları dikkate alan Yasama gücü, ancak ordu mevcudunu tamamlamak ya da arttırmakta gerekli olan miktarı askere almak hakkına sahip bulunuyordu. Kanun ordudaki terfileri halkçı bir zihniyetle düzenlenmişti:

> «Kıtada asker ya da assubay olarak üç yıl hizmet görmemiş hiç bir Fransız vatandaşı subay rütbesine yükseltilemez. İstihkâm ve topçu kıtaları, savaş meydanında gösterilen büyük yararlıklar bundan müstesnadır.»

3 Vendémiaire Yıl VII de (24 Eylül 1798 de), 200.000 kur'a neferi askere çağırıldı. 10 Messidor (28 Haziran 1799) kanunu çıkıncaya kadar da birkaç sınıf askere çağırıldı. Bu kanun beş sınıfın hepsini topladı. 28 Germinal Yıl VII (17 Nisan 1799) tarihli kanunla öngörülen bedel verip askerlik hizmetinden kurtulma o yılın 14 Messidorunda (2 Temmuzda) kaldırıldı.

Bununla beraber, nufus kayıtlarının iyi tutulmaması ve asker kaçakları yüzünden, kur'a usulünün uygulanması

bir takım güçlüklerle karşılaştı. Pek çok kur'a neferi çürüğe çıktı. Askerlik hizmetine çağırılan 200.000 kişiden yalnız 143.000 i sağlam, hizmet edebilecek durumdaydı. Bu 143.000 kişiden 97.000 i kışlalarda kaldı, sonunda 74.000 i birliklerine katıldı. Yıl II ordusu gibi, Yıl VII ordusu da, sayıca düşmandan üstün değildi. Millî mallardan 125 milyonluk bir parti satışa çıkarıldığı halde, yine orduyu iyi bir şekilde donatmak mümkün olmadı. Satış teşebbüsü hem gecikmiş, hem de yetersiz bir tedbirdi. Ötedenberi sömürülen peyk devletlerde konaklıyan Yıl VII askerleri, Yıl III askerlerinin çektikleri yoksulluklara düştüler. Oysa, kur'a usulü yeni askere alınanları, 1793 tenberi silâh altında bulunan ve meslekten asker haline gelmeğe başlıyan evvelce toplanmış askerlerle karıştırmıştı. Bu suretle, Yıl VII ordusu, Yıl II ordusunu nitelendiren halkçı hamlenin bir kısmına tekrar kavuştu.

1799 savaşı, aslında, Avrupa kıtası savaşı oldu. Abukir baskınındanberi, İngilizler denizlere hâkim olmuşlardı. Ağustos 1798 de, general Humbert tarafından kumanda edilen İrlanda seferi, sonu gelmiyen bir teşebbüs halinde kalmıştı. Karadaki askerî harekât ağır ağır gelişti. 1799 yılı ilkbahar seferinin plânı, Hollanda'yı, Ren nehrini, Napoli'yi az mevcutlu üç ordu tarafından tutmayı öngörmüştü. Jourdan kumandasındaki 45.000 kişilik Tuna ordusu Güney Almanya üzerinden; Schérer kumandasındaki 45.000 kişilik İtalya ordusu da Venetia ve Carinthia üzerinden Viyana'ya yürüyecekti. Merkezde bulunan Masséna kumandasındaki Helvetia (İsviçre) ordusu irtibatı sağlıyor, Tyroll'leri tehdit ediyor ve bir manevra kitlesi teşkil edyordu. Avusturyalılar da buna benzer bir şekilde tertiplenmişlerdi: Veliaht Karl kumandasındaki 75.000 kişilik bir ordu Baviera'da, Kray kumandasındaki 60.000 kişilik bir ordu Venetia'daydı, Tyrol'lerde de 20.000 kişilik bir ordu vardı. Bonaparte kumandasındaki Doğu ordusuna gelince, Direktuvar bu ordunun bir şaşırtma hareketi yapacağını umuyordu.

Almanya'da askerî sefer kötü başladı. 25 Mart 1799 da veliaht tarafından Stokach'ta yenilen Jourdan, sol kanadını koruyan Bernadotte kumandasındaki Ren ordusunu kendi hareketile sürükliyerek, geri çekildi.

İtalya'da, Schérer, Adige geçidini zorlamayı denedi, Verona önünde başarısızlığa uğrayıp, Adda'ya doğru geri çekildi; ordunun kumandasını Moreau'ya bıraktı. O zaman, Suvorof kumandasındaki Rus ordusu savaşa katıldı, 27 Nisan 1799 da Adda geçitlerini, özellikle, Cassano'da zorladı, Moreau'yu Milano ile Lombardiya'yı boşaltmağa zorladı. Direktuvarın güttüğü siyasetten hayal kırıklığına uğrıyan İtalyan vatanseverleri, siyasî birlik taraftarı İtalyan «Jacobin» leri müttefikler tarafını tuttular, Fransızlara karşı isyan ettiler. Aleksandriya'da tekrar bir araya toplanan Moreau kumandasındaki askerî birlikler Cenova'ya doğru geri çekildi. Bu sırada, Championnet'nin yerine Napoli ordusu kumandanlığına getirilen Mac-Donald, Kuzeye tekrar güçlükle çıkabilmişti. Suvorof, Napoli ordusuna doğru döndü, bu ordunun yolunu kesti. Trébie nehri kıyılarında üç gün süren çetin bir savaştan (17-19 Haziran 1799) sonra, Mac-Donald yenildi, Cenova yolunu tuttu.

İsviçre'de, Massena, önce Grisons'u işgal etmiş, Vorarlberg'i ele geçirmişti. Ama, Almanya ile İtalya'nın kaybedilmesi yüzünden, sağ ve sol kanatları korunamaz olunca, o da geri çekildi. Veliaht Karl'ın taarruzuna uğrayınca, 4 Haziran 1799 da birinci Zürich savaşını kazandı, ama, Limmat gerisinde kendisini toparlayıp kuvvetlenmek için, şehri bıraktı; bu sırada da, general Lacourbe, Saint-Gothard yolunu ve Reuss vadisini boşaltmış bulunuyordu.

Fransız Cumhuriyeti bütün cephelerde geri çekilmişti; ama, tabii sınırlara hiç dokunulmamıştı, bunlar olduğu gibi duruyordu. Bu sırada, ittifakta başgösteren bölünmeler Direktuvara dinlenip nefes alacak kadar bir vakit kazandırdı. Avusturya hükûmeti Rusların İtalya'da bulunmalarına iyi gözle bakmıyordu. Başbakan Thugut,

yarımadada hareket serbestisine sahip olmak için. Suvorof'u İsviçre'ye yollamak düşüncesindeydi. Direktuvarın karşılıştığı bu büyük tehlike, millî gücü tekrar uyandırdı ve son inkılâpçı hamleyi kamçıladı.

2. 30 Prairial Yıl VII (18 Haziran 1799) hareketi.

Memleket dışındaki askerî bozgunlardan daha önce ele alınan Yıl VII seçimleri Direktuvar için hiç te elverişli olmıyan bir hava içinde yapıldı. İktisadî durgunluktan, vergilerin ağırlaştırılmasından, askerî kur'a usulünün konmasından ileri gelen genel bir hoşnutsuzluk başgösterdi. 1798 Kasımında Belçika vilâyetleri ayaklandı. Batı vilâyetleri yeni asker toplamadan maaf tutulduğu halde, Chouan hareketi tekrar başladı. Direktuvar 23 Pluviôse (11 Şubat 1799) tarihli genelgesinde, kıralcılık ve anarşicilik tehlikelerini bir kere daha suçladı: «Birleşmiş Avrupa'yı yenen Fransızlar, memleket içindeki düşmanları yenmekten başka işiniz kalmadı» dedi. François de Neufchâteau varlıklı olanları birleşmeğe çağırdı: «En çok fiyat rejiminin ortaya çıktığını görmek ister miydiniz?» dedi. 14 Ventôse (4 Mart) tarihli genelgesinde, kıralcılık tehlikesini: «Vatandaşlar, kin ve nefret gütmek, öc almak yok; hele gericilik hiç yok» diyerek kıralcılık tehlikesini haber veriyor, ona şüphe yok. Ama, asıl, burjuva saflarında «o iğrenç 1793 rejimi» ne dönmek korkusunu uyandırmağa çalışıyor: «Her sınıftan vatandaşlar, ayni menfaat, sizi hep bir ağızdan: «Artık Fransa'da anarşi yok!» diye bağırmakta birleştiriyor.»

Direktuvar, azletmek, komiserlere yol vermek, Sarthe'ta olduğu gibi, anlaşmazlık çıkaran seçim kurulları tertiplemek şeklindeki o her zaman kullanılan baskı usullerine başvurdu. Yine de öyleyken, muhalefet akımı öyle hale geldi ki, seçimlerde gösterilen 187 resmî adaydan 121 i seçimi kaybetti. Ama, her iki Meclisteki çoğunluk değişmedi: Jacobin azınlık kuvvetlendiyse de, Thermi-

dorcu burjuvazi üstünlüğü muhafaza etmekte devam etti. 1799 yılı ilkbaharındaki askerî bozgunlar yüzünden patlak veren buhranda, bu burjuvazi anlaşmazlıktan sonunda kazanmış olarak çıktı.

İkinci Direktuvarın düşmesi, hakiki bir dağılma havası içinde oldu. Fransız orduları bütün cephelerde perişan ve yoksulluk içinde geri çekilmiş, İtalya elden çıkmıştı. Kıralcılar tekrar silâha sarlmışlardı. Vergi yükü varlıklı olanları çileden çıkarmaktaydı. Hükûmet gün geçtikçe itibarını kaybettiği bir sırada, tesadüf te muhalefetin işine yaradı. 20 Floréal'de (9 Mayıs 1799 da) çekilen kur'ada en cerbezelli Müdür olan Reubell'in Direktuvardan ayrılması gerekmişti. Eskiler Meclisi onun yerine Sieyes'yi tayin etti. Sieyes'nin Yıl III Anayasasına muhalif olduğunu bilmiyen yoktu. Sieyes 21 Prairial'de (9 Haziranda) göreve başladı. Güçlenmek istiyen Barras tarafından desteklenince, Sieyes her iki Meclise kendi çalışma arkadaşlarına karşı hucuma geçmelerini telkin etti. Her iki Meclis 28 Prairial'de (16 Haziranda) sürekli bir toplantı yapacağını bildirdi. O günün akşamı, Treilhard'ın seçilmesini, Anayasanın 136 ıncı maddesine aykırıdır diye, iptal etti. Bu maddeye göre, bir üyenin Yasama gücünden ayrılıp, Direktuvara seçilmesi için, aradan bir yıllık bir süre geçmesi gerekiyordu. Treilhard'ın yerine, ertesi günü, Yıl II de Adalet bakanlığı etmiş olan, iyi bir cumhuriyetçi, ama, ikinci plânda bir kişi olan Gohier getirildi.

30 Prairial Yıl VII de (18 Haziran 1799 da), her iki Meclis tekrar Direktuvara karşı hucuma geçti. Hucumu kıralın idamını istiyen eski Convention Meclisi üyesi ve Calvados milletvekili Bertrand idare etti. Dedi ki: «Halkın ruhunu mahvettiniz, hürriyetin ağzına gem vurdunuz, cumhuriyetçilere zulüm ve işkence ettiniz, hakikati boğdunuz.» Her iki Meclis 22 Floréal'deki zilletin öcünü almak düşüncesindeydi: «Yıl VI da Fransız halkı kamu görevlerine kendi güvenine lâyık olan kimseleri

seçmişti. Bir de kalkıp, seçimler gizli bir anarşici hareketin mahsulüdür, demeğe yeltendiniz; millî temsili sakatladınız.» Boulay de la Meurthe tekrar söz aldı: «18 Fructidordanberi, diktatörlüğün kurulduğu o gündenberi, yasama gücü devamlı olarak köle haline getirildi.» Merlin de Douai'yi «dar görüşlü, küçük ihtiraslar besliyen, küçük öç almalar peşinde koşan, küçük kararlar veren bir kimse olarak» suçladı, La Revellière'i de «kendi taassubuna» kapılıp «bilmem hangi dini yaratmakla, bu dini yaratacağım diye kazanılmış bütün fikirleri feda etmekle, bütün sağduyu kurallarını ayaklar altına almakla» ittiham etti.

İstifa etmeğe zorlanan ve çalışma arkadaşları tarafından terk edilen Merlin ile La Revellière sonunda boyun eğdiler. 1 ve 2 Messidor'da (19 ve 20 Haziranda), Kıralın idamını istiyen eski Convention Meclisi üyesi Roger Ducos ile o sıralarda Paris'e uğrıyan ve silik bir adam olan general Moulin Müdürlüğe seçildi.

Bir hükûmet darbesi olmaktan çok, bir Parlamento hareketi olan 30 Prairial Yıl VII, bir yıl önce Direktuvarın tâbii haline gelen her iki Meclisin yürütme gücünden öç almasıydı. Lucien Bonaparte Beş Yüzler Meclisinde demişti ki: «Yasama gücü devlette hakkı olan birinci mevkii tekrar aldı.»

Hükûmet üyeleri, yani hem Direktuvar, hem de bakanlar her iki Meclisin arzusuna göre yenilendi. General Bernadotte Millî Savunma bakanlığına, Cambacérès Adalet bakanlığına, Fouché Polis bakanlığına, eski Kamu Selâmet Komitesi üyesi Lindet Maliye bakanlığına getirildi. Manalı bir tayin. Çünkü, «keskin» cumhuriyetçiler tekrar iktidara gelmişlerdi. Buna da sebep, ittifak tarafından kazanılan zaferlerin, tam bu sırada, Cumhuriyeti tehlikeye atmasıydı.

3. Yeni Jacobin'lerin hamlesi ve mutedil tepki.

İnkılâpçı hamle ile haklı millî davalar bir kere daha birleşti. Fructidor hükûmet darbesine karşı birleşen Prairial'ciler (Prairial'de zaferi kazananlar) ikiye ayrıldılar: Yeni Jacobin'ler Thermidorculara olan üstünlüklerini iki ay devam ettirdiler ve kendi kamu selâmet siyasetlerini zorla kabul ettirdiler. Yıl V seçimlerinde kıralcılar tarafından yenilen, Floréal Yıl VI da Fructidor hükûmet darbesini yapanlarca atılan eski Convention Meclisi üyeleri, pek tabiî ki, Yıl II metodlarına döndüler; zaten, vatanın tehlikede olması da bunu meşru kılmıştı. 14 Thermidor'da (1 Ağustos 1799 da) basın hürriyeti tekrar getirildi, Jacobin gazeteleri yine yayınlanmağa başladı. Kulüpler tekrar açıldı, sayıları çoğaldı. En önemlisi de, Tuileries sarayında toplandığı salonun adı ile At Talim yeri kulübü diye anılan Eşitlik ve Hürriyet dostları Derneği idi. Dernek ilk toplantısını 18 Messidor'da (6 Temmuzda) yaptı. Derneğe «ilk çeki düzen veren», Kıral Louis XVI yı kaçarken Varennes'de yakalattıran ve Babeuf'ün yoldaşı olan Drouet oldu. Bu toplantıda bir çok milletvekilleri de bulundu. Jacobin azınlık her iki Meclisteki endişeli çoğunluğu peşinden sürükledi; memleket dışındaki duruma karşı koyabilmek için, bu çoğunluk, insanların ve servetlerin seferber edilmesini kabul etti.

Kur'a ile askere alma işi tam olarak uygulandı: Jourdan tarafından getirilen 10 Messidor Yıl VII (28 Haziran 1799) tarihli kanun beş kur'a sınıfını tam olarak harekete getirdi. 14 Messidor'da (2 Temmuzda), bedelini verip askerlik hizmetinden kurtulma usulü kaldırıldı: «Bedel verenlerin yerine askere alınanlar askerden kaçmışlarsa, bedel verenler bundan sorumlu tutulup, bunlar kur'a ile askere alındı.»

Kur'a işinin masraflarını karşılamak üzre, 10 Messidorda 100 milyonluk bir iç istikraz kabul edildi, «hali

vakti yerinde olan» vatandaşlar buna yazılmağa zorlandı. Bu istikrazın nasıl yapılacağı 19 Thermidorda (6 Ağustos 1799 da) düzene sokuldu. Müterekki bir tarifeye göre, 100 franktan fazla menkul servet vergisi ya da 300 franktan fazla erazi vergisi veren bütün vatandaşlar istikraza yazıldı. Vergi alınmıyan gelir ve sermaye (7 inci madde, özellikle, «teşebbüs, teahhüt ve ihtikâr» ile elde edilen serveti kast ediyordu), istikraza tâbi tutulmıyan vatandaşlardan kurulu bir jüri tarafından tespit edilecekti.

Rehineler hakkındaki kanun 24 Messidorda (12 Temmuzda) kabul edildi. Beş Yüzler Meclisinden bir milletvekilinin dediğine göre, bu kanunu çıkarmaktan maksat, «haydutluğun ve Güney ve Batı vilâyetlerinde beliren Chouan hareketlerinin önünü almaktı.» Yasama gücü tarafından «açıkça iç karışıklıklar çıkarmakla» tanınmış bir vilâyette merkezî idare makamına, göçmenlerin akrabaları, Eski Kırallık Rejimi taraftarı soylular ve «açıkça ya toplanmalara ya da katil çetelerine katılmakla tanınmış» kimselerin akrabaları, «Cumhuriyete karşı beslenen kin ve nefret yüzünden işlenmiş katil ve haydutluk hareketlerinden sorumlu olanların» akrabaları arasından rehineler toplanmasına müsaade edilmişti, bu idare makamının buna yetkisi vardı. Bir memurun, bir askerin, ya da millî mallardan satın almış bir kimsenin öldürülmesi halinde, Direktuvar dört rehinenin sürgüne gönderilmesini emredecekti. Her öldürülen insan için, rehinelerin hepsi 5.000 frank para cezası verecek, öldürülenin dul karısına 6.000, çocuklarının her birine 3.000 frank tazminat ödiyeceklerdi. Rehineler hakkındaki kanun, İnkılâptan şikâyeti olanların muhalefeti ile karşılaştı. Bu kanunun koruyacağı kimseler ise, zorla istikraza yazılma yüzünden, tam bu sırada, muhalefetin kucağına atılmışlardı.

Jacobin aleyhtarı tepki kendini göstermekte gecikmedi. Daha 14 Temmuz 1789 un yıldönümü olan 26 Mes-

sidorda, Sieyes, Jacobin'leri yermek için «o felâket günlerini... bütün kavramların birbirine karıştırıldığı o günleri, bu yüzden resmen hiç bir görevi olmıyanların bütün görevleri inatla yüklenmek istedikleri o kara günleri» hatırlatmıştı.

10 Ağustosun yıldönümü münasebetile 23 Thermidorda yeni mahkûmiyet kararları verildi. «Bu 10 Ağustos günü, Fransızların pek haklı olarak nefret ettikleri bir tethiş hareketiydi». «Hayır, kendi tahriklerinin hezeyanına kapılıp, kamu servetinin kaynaklarını kurutanlar, kırediye ölüm darbesi indirenler, ticareti mahvedenler, bütün işçileri felce uğratanlar... hiç bir zaman cumhuriyetçiler değildi.»

Kur'a ile askere alma usulü genellikle kötü karşılanmışsa da, zorla istikraza yazılma, özellikle, büyük burjuvazide büyük bir hoşnutsuzluk uyandırdı. Bu sınıf pasif mukavemet için teşkilâtlandı. «Siyasî 'yazar» gazetesinin yazdığına göre, 13 Thermidordan (31 Temmuzdan) itibaren. yani istikrazın nasıl yapılacağını belirten kanunun kabülünden önce «vaktile servetini herkese göstermek, hatta mübalâğa etmek için nasıl yapmacıklar yapılıyor idise, bugün de saklamak için ayni yapmacıklar yapılıyor. Bu yüzden lüks ortadan kalktı. Bir çok kimseler, hele toprak sahipleri için bu bir zorunluktur. Başkaları ise, korkulan büyük resimleri ödemekten bu suretle kurtulmağa çalışıyorlar. Sefaletlerini daha iyi ispat etmek için, iflâs eden bir takım kimseler de var.»

Direktuvarı, «kan içenlerle» münasebetlerini kesmeğe zorlamak için, gazetelerde şiddetli bir mücadeledir başladı. At Talim yeri Kulübünün yaptığı teklifler varlıklılardaki sosyal korkuyu tekrar canlandırdı. 14 Temmuz 1789 un yıldönümünde, general Jourdan «mızrakların tekrar dirilişi şerefine» kadeh kaldırdı. «Moniteur» gazetesinin 25 Messidor (13 Temmuz) tarihli sayısında şu satırlar vardı: «Söylendiğine göre, bu toplantıda yapılan konuşmalardan ürken bir çok kimseler, «Kahrolsun Jacobin'ler!» diye bağırmağa ve salonu taşlamağa başlamış-

lardır.»

Kavgalar aldı yürüdü. Jacobin'ler, müstahdem, zanaatçı ve esnaf gibi eski halk inkılâpçıları kadroları tarafından desteklenmişlerse de, şubelerin kapatılmasındanberi dağılmış ve uzun süren bir bastırma hareketinden sonra yorgun ve bitkin düşmüş olan halk kitlelerini tekrar harekete getiremediler. Tek başlarına kalmış olan, belli bir sosyal programı olmıyan Jacobin'ler, idare teşkilâtına, polise, Fructidor hükûmet darbesindenberi de yirmi bin kişilik bir garnizona kuvvetle dayanan hükûmet karşısında, güçsüzdüler.

At Talim yeri Kulübünün kapatılması, Jacobin'ler ile Direktuvar arasındaki münasebetlerin kesilmesine sebep oldu. 8 Thermidor'da (26 Temmuzda), Eskiler Meclisinde «tethiş hareketini diriltmeyi ve bütün kanunsuz sürgün listelerini unutuldukları yerden çıkarmayı» düşünüyor diye suçlanan Kulüp, At Talim yerindeki salondan ayrılıp, Bac sokağına taşınmak zorunda kaldı. 11 Thermidorda (29 Temmuzda), Polis bakanlığına getirilen Fouché, her iki Meclise, derhal «siyasî toplantılardaki tartışmaları, Cumhuriyetin bütün gücü ile dışarıdan zaptetmek suretile, korumanın zorunluğu» hakkında bir rapor sundu. Beş Yüzler Meclisi raporu reddetti. Fouché, 26 Thermidorda (13 Ağustosta) kulübü kapattı. Buna karşı hiç bir tepki gösterilmedi. Bununla beraber, kıralcılık tehlikesi ve askerî bozgunlar Jacobin'lere akım içinde yine tutunmak imkânını verdi.

18 Thermidorda (5 Ağustosta), Yukarı Garonne'da kıral taraftarı bir ayaklanma oldu. Bir ara tehlikeye düşen Toulouse şehri iyi tutundu: Şehir Jacobin olan bir idare teşkilâtının elindeydi. Ayaklanma haberi 26 Thermidorda (13 Ağustosta) Paris'e geldi. «Göçmenleri, vatandaşı ayartanları, katilleri ve haydutları yakalamak» için, her iki Meclis bir ay süre evlerde araştırma yapılmasına derhal yetki verdi. Asiler 1 Fructidorda (18 Ağustosta) Montréjeau'da ezildi. Batıda, yazın yine karışıklıklar baş-

ladı.

Askeri bozgunlar münasebetile, Jacobin'ler son bir hucuma geçtiler. Joubert İtalya'da yenildi ve 28 Thermidorda (15 Ağustos 1799 da) öldürüldü. Hollanda'da, İngilizler 10 Fructidor'da (27 Ağustosta) Helder'e 25.000 kişilik bir Rus kuvveti çıkardılar. 1793 te olduğu gibi, Cumhuriyetin bütün sınırları tehdide uğramış göründü. General Jourdan, 27 Fructidorda (13 Eylülde), Beş Yüzler Meclisine vatanın tehlikede olduğunu ilân etmelerini teklif etti. Memleketi saran tehlikelerin bir tablosunu çizerek, gösterdi ki:

> «İtalya boyunduruk altındadır, Kuzeydeki barbarlar Fransa kapılarındadır, Holanda istilâya uğramıştır, ihanet edilip filolar yabancıya teslim edilmiştir, Helvetia (İsviçre) yakılıp yıkılmıştır, bir çok vilâyetlerde kıral taraftarı çeteler türlü türlü kötülükler etmektedirler, cumhuriyetçiler «tethişçi» ve «Jacobin» diye damgalanıp kanunsuz olarak sürülmüşlerdir. Bir aksilik daha oldu mu, bütün Fransa toprakları üstünde kırallığın geri geleceğini haber veren tehlike çanları çalınacaktır.»

Jourdan tarafından yapılan teklif pek şiddetli tartışmalara yol açtı. Lucien Bonaparte «inkılâpçı bir kuvvet tarafından sürüklenmek tehlikesini göze almaktansa, Direktuvarın yetkilerini arttırmak daha iyi olur» diyerek, teklife şiddetle karşı çıktı.

Ortaya konan hakikî mesele şuydu: Tehlikeye karşı koymak için, ya Yıl II de olduğu gibi, halka dayanılcak, ya da yürütme gücü kuvvetlendirilecektir. Daunou meseleyi daha açık bir şekilde ifade etmişti: «1793 rejimine dönmekten» korkuyordu. Jourdan'ın teklifi ertesi gün lehte 171 oya karşı aleyhte 245 oyla reddedildi. 2 Vendémiaire Yıl VIII de (24 Eylül 1799 da), Gironde

milletvekili Garrau, Beş Yüzler Meclisine şu kararı verdirtti: «Cumhuriyetin bugünkü topraklarının bütünlüğünü bozacak barış şartları teklif edecek ya da kabul edecek» herhangi bir kimse ölüm cezasile cezalandırılacaktı. Bu başarı Jacobin'lerin kazandıkları son başarı oldu. Kazanılan kesin zaferler sayesinde, memleketin dış durumu bu tarihte iyileşti.

4. 1799 yazındaki askeri sefer.

Askerî sefer kötü olarak başladı. Ama, müttefik devletlerin ikiye ayrılmaları, çabucak toparlanmayı kolaylaştırdı.

İtalya'da, Joubert. Championnet kumandasındaki askerî birliklerin Piemonte'den gelmelerini beklemeden, taarruza geçti. Savaşın daha başında, 15 Ağustos 1799 da, Novi'de öldürüldü, kumandası altındaki birlikler de Suvorof'un Rus birlikleri tarafından yenildi. İtalya elden çıkmıştı. Avusturya başbakanı Thugut, İtalya'yı kendi elinde tutmak düşüncesindeydi: Ruslardan yakasını kurtarmak için bir manevra yaptı.

İsviçre'de, Masséna'nın karşısında veliaht Karl kumandasındaki Avusturya ordusu ile Korsakof kumandasındaki Rus kolordusu vardı. Korsakof, Zürih'i ve Limmat hattını ele geçirdi. Hollanda'daki İngiliz-Rus çıkarmasından endişeye düşen Avusturya hükûmeti, veliaht Karl'a, Mayence'a yürümek üzre, İsviçre'den ayrılmasını emretti. Karl'ın İsviçre'de bıraktığı yeri almak için, Suvorof 11 Eylülde yola çıktı. Her iki ordunun birleşmelerine vakit kalmadan, Fransızlar bunları teker teker yendiler. General Lecourbe, Saint-Gothard'ı ve Reuss vadisini ele geçirdi. Lecourbe, Suvorof'un ilerlemesini önlediği sırada, Masséna tek başına kalan ve Zürih'te sarılan Korsakof'a hucum etmiş, kendisini tekrar Ren nehrinin sağ kıyısına geçmeğe zorlamıştı. Buna ikinci Zürih zaferi denir (25-27 Eylül 1799). Bununla beraber, Suvorof, Saint-Gothard'ı geçmiş, Lecourbe kumandasındaki birlik-

leri püskürtmüştü. Ama, biraz sonra, Masséna tarafından desteklenen Mortier'nin kuvvetlerile karşılaştı. Linth vadisini tutmakta olan general Mortier'nin üstüne yüklendi. Geçidi zorlıyamayınca, Vorarlberg'e doğru geri çekildi. İsviçre tekrar Fransızların eline geçmişti. Bu yenilgilere kızıp köpüren Paul I, 23 Ekimde, ordularına Rusya'ya dönmelerini emretti.

Hollanda'da, 27 Ağustosta, karaya çıkan İngiliz-Rus birlikleri başarısızlığa uğramışlardı. Taarruza geçen York dükası, 19 Eylül 1799 da Bergen'de, 6 Ekimde de Castricum'da Brune ordusu tarafından yenildi. York dükası, 18 Ekimde, Alkmaar'ı boşaltma anlaşmasını imzalamıştı.

Şu halde, 1799 sonbaharı başında, müttefiklerin taarruzu kırılmış ve Fransız Cumhuriyetinin sınırlarına hiç dokunulmamıştı. Bu başarıları kazanmakta, Bonaparte ile Mısır ordusunun hiç bir rolü olmamıştı. Aksine, Doğuda girişilen düşmanı şaşırtma hareketi başarısızlığa uğramıştı.

Abukir bozgunu, Mısır sefirinin başarısızlığa uğramasına sebep olmuştu. Fransız askerî birlikleri bir çıkmaz içindeydi. Türkler daha hucuma geçmeden davranan Bonaparte, Şubat 1799 da, Suriye üzerine yürümüştü. Cebeli Tûr'da Türkleri ve Arapları yendiyse de, İngilizler tarafından denizden desteklenen Akkâ savaşında başarısızlığa uğradı. 20 Mayısta Mısır'a çekilme emrini verdi. Bu çekilme pek çetin, pek zahmetli oldu. Bu sırada, İngilizler Rodos'ta toplanan Türk ordusunu Abukir'de karaya çıkarmışlardı. Bonaparte bu orduyu 25 Temmuz 1799 da Abukir'de ezdi. Bonaparte, zayıf düşmüş ordusu ile, yine de Mısır'da hapsedilmiş durumdaydı. Mısır davasını kaybettiğine hükmeden Napoléon, ordunun kumandasını Kléber'e bırakıp, Ağustos ayında, iki firkateyn ile gizlice Mısır'dan ayrıldı. Akdenizde kol gezen İngiliz gemileri tarafından yakalanmadan, 17 Vendémiaire Yıl VIII de (9 Ekim 1799 da), Fréjus'de karaya çıktı.

Dış tehlike atlatıldığından, sonunda mutedil tepki üstün gelmişti. Garrau tarafından sunulup, Fransız top-

raklarının bütünlüğünü bozacak teklifleri kabul edecekler aleyhinde ölüm cezası verilmesini öngören teklif, 2 Brumaire'de (24 Ekimde), Eskiler Meclisi tarafından reddedildi. Daha da manalı bir olay, varlıklı kimselerin yazılmak zorunda oldukları iç istikrazın tekrar tartışma konusu haline getirilmesiydi. 17 Brumaire günü, Beş Yüzler Meclisinde pek tanınmış bir milletvekili «müterekkî ve keyfî» olan bu istikrazın kaldırılmasını istedi. 18 Brumaire hükûmet darbesi, varlıklı olanlara güven verecek, bunları rahat ve huzura kavuşturacaktır.

IV

18 Brumaire Yıl VIII hükümet darbesi (9 Kasım 1799)

17 Vendémiaire'de (9 Ekimde), Fréjus'de karaya çıkan Bonaparte, o ayın 22 sinde (14 Ekimde), Paris'e vardı. Napoléon'un geldiği haberi büyük bir heyecan yarattı. «Dış münasebetler postası» gazetesinin 23 Vendemiaire tarihli sayısında denilmişti ki: «Bonaparte'ın Fransa'ya ayak basması, insanın bir çok defalar dinlediği halde, bir türlü inanamadığı o olaylardan biridir.» Ayni tarihli «Le Moniteur» gazetesi de şöyle demişti: «...Herkes sevinçten mest olmuş bir haldeydi. Her zaman Bonaparte ile birlikte giden zafer, bu defa onun önüne geçmişti. Napoléon can çekişen düşman ittifakına son darbeleri indirmek için gelmiş bulunuyor.»

Herkes Bonaparte'ı Campoformio andlaşması ile barışı getiren, Avrupa'ya yine barışı zorla kabul ettirecek kimse olarak görüyordu. Gerçekten, İsviçre'de ve Hollanda'da kazanılan zaferler sayesinde, istilâ tehlikesi atlatılmış, askerî sefer sona ermişti. Bonaparte büyük kumandayı, gelecek ilkbahardan önce, eline alamazdı. Ba-

rışı kendi yardımı olmaksızın getirmek şerefini Direktuvara bırakmak istemediğinden, Sieyes tarafından ilham edilen hükûmet darbesinin yapılmasına taraftar kimselere yaklaştı.

1. Toplumdaki korku ve Anayasayı tekrar gözden geçirme akımı.

Netekim, siyasî mesele, sosyal yankılarile birlikte, ön plâna geçmişti. Tehlike atlatıldığı halde, her şey halâ askıda bulunuyordu. Memleket dışındaki savaş devam ediyordu, ilkbaharda tekrar başlıyacaktı. İç savaş yine başlamıştı. Chouan'lar, 22 Vendémiaire'de (14 Ekimde), önce Le Mans'ı, sonra da Nantes'ı ele geçirdilerse de, bu yerlerden derhal atıldılar; ama, bu hareketin uyandırdığı telâş ve heyecan manalıydı. Yıl VIII ilkbaharında yine seçimler yapılacaktı. Seçimde ister kıralcılar kazansın, ister Jacobin'ler kazansın, hükûmette istikrar meselesi tekrar tartışma konusu olacaktı. Yıl III Anayasası tartışmaların merkezini teşkil ediyordu. Tartışılan mesele, tabiî ki, Anayasanın dayanağı vergi vermeye bağlı seçim sistemi değildi; bu Anayasanın hürriyet taraftarlığı, güçler arasında kurduğu denge, hele her iki Meclisde üye sayısının üçte ikisinin her yıl seçilmesini zorunlu kılması üstünde duruluyordu. Fructidor hükûmet darbesinden sonra, Direktuvar, meseleyi, gizli kapaklı bir diktatörlük kurmak suretile, halletmişti. Her yıl yapılan seçimler her şeyi tekrar tartışma konusu haline getirdiğinden, seçimleri böyle sık sık tekrarlamamak söz konusuydu. 22 Floréal'denberi Daunou'nun ısrarla istediği şey buydu. Oysa, bu Daunou Yıl III Anayasasını hazırlıyanlardan biri olduğu halde, rejimin kararsızlıklarından bıkıp usanmıştı; hem Eski Kırallık Rejiminin dirilmesinden, hem de demokratlaşmadan nefret etmekteydi. Daunou etrafında toplanan ve «Décade philosophique» dergisini çıkaran «ideologlar» ayni duyguları beslemekteydiler. Benjamin Constant daha Yıl V (1797) ilkbaharında «Siyasî

tepkiler» adlı bir eser yayınlamış, bunda «hükûmetin kuvvetli ve istikrarlı» olmasını istemişti: Ancak, böyle bir hükûmet «vatandaşların kişi güvenliğini ve mülkiyetlerinin dokunulmazlığını teminat altına alabilirdi.» Tabiî ki, Madam de Stael de bu düşüncedeydi. En son, anayasacıların başı olan Sieyes te Anayasanın gözden geçirilmesine taraftar olarak görünmüştü. Millî hâkimiyet prensibine hiç doknulmamıştı. Thermidorcu burjuvazi bu perensipten vazgeçecek olursa, hem kendini inkâr etmiş, hem de, istemediği halde, tanrısal hukuk taraftarlarının ekmeğine yağ sürmüş olurdu. Şu halde, bu prensibi istikrarlı ve kuvvetli bir yürütme gücünün haklı isteklerile bağdaştırmak söz konusuydu. Sieyes, Meclislerin seçmenler tarafından seçilmesi yerine, bunların kendi üyeleri tarafından seçilmesi usulünü getirmeyi tasarlamıştı: Yıl VIII Anayasasını nitelendiren de bu seçim usulü olmuştur. Thermidorcular ve Direktuvar taraftarları, ikiyüzlülük edip, bu usulü, her iki Meclis üyelerinden üçte ikisini her yıl seçmek ve Fructidor ve Floréal aylarında temizlik yapmak suretile evvelce kullanmışlardır. Yıl VIII Anayasası, bir çok bakımlardan, Direktuvarın Anayasa tecrübelerinde vardığı bir sonuç olarak görünmektedir.

18 Brumaire hükûmet darbesi teşebbüsünün sosyal yüzleri, bu teşebbüsün niçin kolayca başarı kazandığını izah eder. Bu teşebüs, yeni topluma hâkim olan unsurların haklı isteklerine cevap vermeseydi, müspet bir sonuca varamazdı. Themidorcular muhafazakâr burjuvazinin sosyal hâkimiyetini ve siyasî gücünü kabul ve tastik etmişlerdi. Direktuvar bu hâkimiyet ile bu gücü korumuştu. Ama, Yıl VII deki Jacobin hamlesi, varlıklı olanların imtiyazlazrını tehdit eder gibi göründü. Toplumda tekrar korku belirdi. Yıl III Anayasasını tekrar gözden geçirme akımını kuvvetlendiren de bu oldu. İnkılâptan doğmuş olan yeni toplumdaki iki kategori, en çok, toplumun sükûn ve istikrara kavuşmasını pek istemekteydi.

En başta, toprak sahibi köylüler gelir. Bunlar, memleketin asayişi durmadan tazelenen eşkiyalık hareketlerile bozulmaksızın, sükûnet içinde çalışmak düşüncesindeydiler. Eski Kırallık Rejiminin tekrar diriltilmesi tecrübelerine şiddetle aleyhdardılar. Çünkü, Eski Rejim geldiği takdirde, aşarın ve derebeylik haklarının geri getirilmesi ve millî malların satışının tekrar tartışma konusu olması yüzünden, mülklerinden rahat ve asude bir şekilde faydalanmaları tehlikeye düşecekti. Ama, «anarşiciliğe» sebep olacak «toprak kanununu» getirecek, mülklerin dağıtılmasına yol açacak bir halk hamlesinden de ayni derecede korkmaktaydılar. Onun için, kendilerini bu iki tehlikeye karşı koruyacak rejime katılmağa hazırladılar.

Öte yandan, büyük iş adamları burjuvazisi, işlerindeki gelişmenin, rejimin istikrarsızlığı, savaşın uzayıp gitmesi yüzünden, tehlikeye düştüğünü görmekteydi. Zorla istikraza yazılmanın diriltmeğe çalıştığı vergi eşitliği gözüne korkunç bir şey gibi, hakikî bir toprak kanunu gibi görünmüştü. Menfaatlarını koruyacak, haklarını kesin olarak teminat altına alacak, iktisadı yenileştirmekte gösterdiği çabayı yoğunlaştırmak imkânını verecek siyasi bir rejimin kurulmasını arzu ediyordu. Büyük iş adamları burjuvazisi ile toprak sahibi köylüler, önce Konsüla rejiminin, sonra da İmparatorluk rejiminin dayandığı sosyal temeli vücuda getirdiler. Eşrafın büyük bir kısmı bunların safları arasından çıktı.

Yıl III Anayasasının, Yıl XIII te tekrar gözden geçirilmesi öngörülmüştü. Bu son derece karmaşık hukukî işlem, Meclislerin bu konuda üç defa oy vermelerini, bir «Anayasayı tekrar gözden geçirme Meclisi» nin toplanmasını, bütün işlerin dokuz yıl sürmesini şart koşuyordu. Onun için, bu yeniden gözden geçirmek işi yapılamazdı. O halde, geriye bir Hükûmet darbesi yapmak kalıyordu. Sieyes bu darbeyi yapmayı aklına koymuştu. Ayrıca, Yıl V te çoğunluğu kıral taraftarı olduğu halde, Yıl VIII de çoğunluğu cumhuriyetçi olan her iki Mecli-

si buna zorlamak için, 18 Fructidor darbesinde olduğu gibi, orduya başvurmak lâzım geliyordu. Harekâtı idare etmek için fikri sorulan general Joubert teklifi kabul etmişti. Ama, 15 Ağustos 1799 da Novi'de öldürüldü. Sieyes, bu sefer, Moreau'ya döndüyse de, bu general tereddüt etti. Mısır'dan dönen Bonaparte, bu sırada, karaya ayak basmış bulunuyordu. General Moreau, Sieyes'e: «Bu iş için biçilmiş kaftan odur» dedi. Napoléon hakikaten bu işin adamıydı: Eski bir Jacobin geçmisi, şöhreti vardı, ama, ayni zamanda da, gözü pek yükseklerdeydi, gözünü budaktan sakınmazdı.

Hükûmet darbesi hazırlıkları hızla yürütüldü. Talleyrand, Bonaparte ile Sieyes arasında aracılık etti. Öteki Müdürlerden Barras tarafsız kalmış ve işe rıza göstermişti; Roger Ducos ise, Sieyes ne derse onu yapıyordu. Eskiler Meclisi başkanı elde edilmiş, Lucien Bonaparte, 1 Brumaire'de (23 Ekim 1799 da). Beş Yüzler Meclisi Başkanlığına getirilmişti. Hazine gişelerinde paralarını herkesten önce almak haklarının 7 Brumaire (29 Ekim 1799) tarihli kanunla ellerinden alınmasına sinirlenen müteahhitler, özellikle, ordulara malî yardımda bulundular. Gizli hareketi idare edenler, genel barış ve asayiş fikrini, Anayasanın değiştirilmesi fikrine ustaca bağlamasını bildiler. Fazla olarak, her iki Meclisi sürüklemekte ve kendilerini burjuvaziye zorla kabul ettirmekte toplumdaki korkudan yararlandılar. Madam de Stael'in dediğine göre, eşitlik taraftarı tethişçilik hayaleti, burjuvazi saflarını yine büyük bir korkuya ve telâşa düşürmüştü. Yarı resmi «Le Moniteur» gazetesinin 19 Brumaire (10 Kasım) tarihli sayısında şu satırlar vardı:

> «Öyle bir an gelmişti ki, ne hürriyeti, ve mülkiyeti, ne her ikisinin teminatı olan Anayasayı, ne de hiç bir şeyi geri almak mümkün olabilecekti.»

«İstikraza zorla yazılmayı emreden soygunculuk kanunu maliyemizi mahvetti, rehineler kanunu iç savaşa sebep oldu, Yıl VIII gelirlerinin bir kısmını elkoyma işlemleri yuttu. Kıredi diye bir şey kalmadı» şikâyetlerini de unutmamalı.

Burjuvazi hiç peşini bırakmıyan, rüyalarına bile giren Yıl II hayaletinden tamamile yakasını kurtarmak düşüncesindeydi.

2. *Hükûmet darbesi.*

Eskiler Meclisi, 18 Brumaire'de (9 Kasım 1799 da), sabah saat yedide toplantıya çağırıldı. Askerî birlikler, bir geçit resmi bahanesiyle, Tuileries'de toplanmıştı. Bu işte kesin bir rol oynıyan Meclis salonu müfettişleri komisyonu adına, tanınmamış bir milletvekili müphem bir suikast teşebbüsünü haber verdi («Gizli hareketi idare edenler... hançerlerini çekip, milletvekillerinin üzerlerine atılmak için, küçük bir işaret bekliyorlar»). «Le Moniteur» gazetesinin ertesi gün çıkan ve daha kesin ya da daha uydurucu haberler veren sayısı, Jacobin'lerin «her iki Meclisi, Convention Meclisi haline getirmek, hoşlanmadıkları kimseleri atmak ve hükûmeti bir Kamu Selâmet Komitesinin eline vermek» tasarılarına imada bulundu.

Eskiler Meclisi, Yıl III Anayasasının 102 inci maddesine dayanarak, her iki Meclisin Paris civarındaki Saint-Cloud şatosuna taşınmasına karar verdi. General Bonaparte'ı «bu kararı yerine getirmekle görevlendirdi» ve Paris'teki askerî birlikleri emrine verdi. Alınan bu tedbir kanuna aykırıydı. Bu tedbiri almak ve uygulamak yetkisi, Eskiler Meclisinde değil, Direktuvarda idi. Bu suretle, bütün yetkileri elinden alınmış olan Direktuvar (hatta Direktuvarın muhafız birliği bile Bonaparte'ın kumandası altına girmişti) boyun eğmekten başka bir şey yapamazdı. Barras istifa etti, Grosbois'daki erazisine çekildi. Moulin kızdı köpürdü, ama, ne fayda. Moreau ile Gohier istifa edinceye kadar göz altında bulunduruldu.

Hükûmet darbesinin manası 19 Brumaire tarihli «Le Moniteur» gazetesi tarafından iyice belirtildi: «Zorla istikraza yazılma kanunu ile rehineler hakkındaki kanunun kaldırılacağı, göçmen kütüklerinin artık kapatılacağı söyleniyor.»

Her iki Meclis, 19 Brumaire (10 Kasım 1799) günü, öğleden sonra saat bir sularında Saint - Cloud şatosunda toplandı. Bonaparte şato etrafında dört beş bin kişilik bir kuvvet toplamıştı. Eskiler Meclisinde, dünkü toplantıda bulunmıyan milletvekilleri, şüphelendikleri gizli teşebbüs hakkında bilgi verilmesini istediler. Lucien Bonaparte'ın başkanlığında toplanan Beş Yüzler Meclisinde ise, solcular milletvekillerinin adları okunarak kürsüye çağırılmalarını, Anayasaya sadakat yeminini tekrarlamalarını zorla kabul ettirdiler. İşin sürüncemede kalacağı tehlikesi başgösterince, Bonaparte müdahale etti.

Eskiler Meclisinde, Cumhuriyete sadakat yemini etmeye itiraz etti, «askerî bir hükûmet kurmak» istediğini savundu, «içinde Convention Meclisini, inkılâpçı komiteleri ve idam sehpalarını geri getirecek kimseler bulunan» Beş Yüzler Meclisini suçladı. Muhtemel muhalifleri, «yiğit» silâh arkadaşlarının müdahalede bulunacaklarını söylemekle, tehdit etti («Süngülerinin parladığını görüyorum» dedi.) «Üç defa çiğnenen» Anayasa ise ortadan kalkmıştı, «artık Direktuvar da yoktu». Sonunda şu vaatte bulundu: «Bana fevkalâde yetkiler verilmesini lüzumlu kılan tehlikeler ortadan kalkar kalkmaz, bu yetkileri gereken makamlara devredeceğim» dedi.

Bonaparte, etrafını saran humbaracılar, generaller ve amirallerle birlikte Beş Yüzler Meclisinde göründü. Bütün Meclis hemen karşısına dikildi: Meclis tarafından çağırılmadıkça, buraya girmeğe hakkı yoktu. Bazı milletvekilleri yakasına yapıştılar, kendisini tartakladılar. «Kanun dışı adam! Kahrolsun diktatör!» diye bağıranlar oldu. Bonaparte kendi humbaracıları tarafından dışarı çıkarıldı. Tartışmalar gürültü patırdı arasında devam edip git-

ti; Lucien Bonaparte kardeşini savunmak için boşuna uğraştı, bir humbaracı mangası Napoléon'un emrile kendisini almağa geldi. Askerî birlikler, hele her iki Meclisin muhafız kıtaları tereddüt etmekteydiler. Ata binen Lucien Bonaparte, bunlara bir nutuk çekti, generallerini öldürmeğe kalkışan ve çoğunluğu sindiren «eli hançerli bir milletvekilleri» azınlığını suçladı. Bu sözlere kanan askerler harekete geldiler, Murat ve Leclerc tarafından idare edilen bir birlik davul çalarak Orangerie'ye girdi ve «Yaşasın Cumhuriyet!» diye bağıraraktan çıkan milletvekillerini dağıttı.

O günün akşamı, Eskiler Meclisindeki çoğunluk ile Beş Yüzler Meclisindeki azınlık geçici Konsüllük (Consulat) idaresini kurdu. Artık Direktuvarın kaldırıldığına karar verdi, ve «durmadan aşırı hareketlerde bulunan, suikast teşebbüslerine girişen» 62 milletvekilini millî temsil görevlerinden attı. Sieyes, Roger Ducos ve Bonaparte'tan teşekkül eden bir «Konsüllük yürütme komisyonu» kurulmuştu, bu üyeler «Fransız Cumhuriyeti konsülleri» adını almışlardı, ve Direktuvarın bütün yetkilerine sahiptiler. Her iki Meclis kaldırılarak, her biri yirmi beş üyeden teşekkül edip, Konsüller tarafından sunulan kanunları kabul etmek ve Anayasanın tekrar gözden geçirilmesi işini hazırlamakla görevli iki Komisyon kuruldu. 12 inci maddeye göre, bu Anayasanın hedefi:

> «Fransız halkının hâkimiyetini, tek ve bölünmez Cumhuriyeti, temsil sistemini, güçlerin ikiye ayrılmasını, hürriyeti, eşitliği, güveni ve mülkiyeti, çiğnenmez bir şekilde kabul ve tastik etmek, yürürlüğe koymak» tı.

Eskiler Meclisi, toplantı sonunda, müteahhitlerin paralarını Hazine gişelerinden herkesten önce almak haklarını tanımıyan ve bunları endişeye düşüren tedbiri iptal etti. Geçici üç Konsül Cumhuriyete sadakat yemini

ettiler ve Paris'e döndüler.

* * *

Paris sokaklarına asılan ve 24 Brumaire (14 Kasım 1799) tarihli «Le Moniteur» gazetesinde de sözü edilen bir ilân burjuvazinin Hükûmet darbesi arifesinde ne emeller beslediğini gayet iyi bir şekilde ifade etmektedir:

> «Fransa büyük ve devamlı bir şeyler istiyor. İstikrarsızlık felâketine sebep olduğu için, istikrardan medet umuyor. Kırallık istemiyor, bu rejimi memleketten söküp atmıştır, ama, kanunları uygulıyacak iktidar eyleminde birlik bulunsun istiyor. Bağımsız ve hür bir yasama heyeti istiyor... Kendisini temsil edenler, sakin ve asude muhafazakâr kimseler olsun istiyor, gürültücü ve afacan yenilik taraftarları olsun istemiyor. En son, on yıldanberi edilen fedakârlıkların meyvalarını devşirmek istiyor.»

İnkılâp devrini artık kesin olarak kapamak söz konusuydu. Sarsıntıların ardından oturaklılık devri gelmeli, varlıklı olanların sosyal üstünlüğü sağlam temeller üstüne oturtulmalıydı. 18 Brumaire Hükûmet darbesi, bu konuda, tamamile Thermidor'un ve 1789 un izinden yürümüştü. Burjuvazi, yürütme gücünü kuvvetlendirmek ve hükûmet eyleminde birliği kurmak düşüncesinde olmakla beraber, hürriyetin kullanılmasından ve uygulanmasından vazgeçmiş değildi, ama, yalnız kendi menfaatına, kazancına hizmet etmek şartile. Olaylar yaptığı hesabın yanlış olduğunu gösterdi. 18 Brumaire Hükûmet darbesi taraftarlarının kurmak istedikleri tahakküm rejimi, pek kısa zamanda, Bonaparte'ın şahsi iktidarını kurmasına yaradı. Eşrafın kurduğu Cumhuriyet, askeri diktatörlük haline geldi.

SONUÇ

İNKILÂP
VE ÇAĞDAŞ FRANSA

18 Brumaire Hükûmet darbesi ile, o güne kadar umulup ta kavuşulamıyan kesin istikrar zamanı gelip çatmıştı. 1789 burjuvazisinin dilediği şeklile, yeni gerçek, bir çok bakımlardan, bu sınıfın dileklerine cevap vermekten henüz uzaktı. Toplum henüz yeni yeni kaynaşıp birleşmekteydi, yeni sosyal hiyeraşi pek yerine oturmamıştı. Direktuvar idaresinin gösterdiği ıslâhat çabalarına rağmen, siyasî kurumlar çoğu zaman etkin değildi, idarî teşkilâtın yeniden kurulması işi tamamlanamamıştı. Devam etmekte olan savaşlar her şeyi altüst edebilir, tehlikeye atabilirdi. Bununla beraber, aslolan şey kazanılmış, yani eşrafın mülkiyet hakkına dayanan sosyal üstünlüğü, 1799 yılı yazındaki son korkuya rağmen, artık tartışma konusu değildi. İnkılâp, sosyal bakımdan, daha 1795 ilkbaharında ve Paris halk inkılâpçılarının ezilmesile sona ermişti. Hem toplumun devamı, hem de siyasî kurumların tamamlanması bakımından, Konsüllük devresi «İnkılâp dıramı» nın son perdesini teşkil eder.

Bununla beraber, İnkılâbın başardığı iş, bu tamamlanmamış halile de, büyük ve Fransa ile çağdaş dünyanın kaderleri üstünde sınırsız bir şumule sahip görünmektedir. Burjuva toplum, kendini Avrupa'ya ve dünyaya zorla kabul ettirmeyi, hiç şüphe yok ki, aslında kapitalist iktisadın zaferine borçludur. Bu zaferin büründüğü şekiller, millî özelliklere göre, başka başka olmuştur. Daha 1789 dan önce, İngiliz ve Amerikan İnkılâpları Anglo-Sakson burjuvazisini iktidara getirmişti. Bu öncülerin etkisi küçümsenemez. Bununla beraber, sınıf mücadelelerinin genişliği, Yıl II deki eşitleştirme denemesinin göz alıcı parlaklığı, Fransız İnkılâbına bambaşka bir şumul kazandırmaktır.

Derebeylik yapılarını yıkmak ve iktisadî hürriyeti

ilân etmekle, bu İnkılâp kapitalizmin gelişme ve yayılma alanını temizlemiş, tekâmülünü hızlandırmıştır. Öte yandan, aristokrasinin gösterdiği mukavemet, iç savaş ve yabancı devletlerin İnkılâp aleyhine giriştikleri savaş, inkılâpçı burjuvaziyi eski toplumu yıkma işini sonuna kadar götürmeğe zorladı. Halk sınıflarını kendi etrafında toplamak için, ilk önce aristokrasiye karşı öne sürdüğü haklarda eşitlik prensibini ön plâna çıkarmak zorunda kaldı. Onun içindir ki, Fransız İnkılâbı, tarihî akışında, şumulünü ve göz alıcı parlaklığını daha da arttıran bir takım zıt manzaralar göstermekten de geri kalmaz. Burjuva toplumunun ve devletinin kaynağı bu İnkılâptır. Ama, bu İnkılâbın Yıl II de demokrat bir devlet ve eşitliğe dayanan bir toplum taslağı denediği de muhakkaktır. İnkılâp, burjuva manasındaki eşitlik ve millî birlik İnkılâbı olarak kalmıştır; Yıl II rejimi, bu şekilde kalan eşitliği aşmayı ve millî birliğe, halk sınıflarını hakikaten milletin içine katan, sosyal bir muhteva vermeyi denedi. Bu pek büyük deneme, kendi zıtlıkları yüzünden, başarısızlığa uğramağa mahkûmdu; ama, yine de dünyayı titretti. yankıları da henüz sönecek gibi görünmüyor.

I

YENİ TOPLUM

1789-1799 devresindeki sosyal anlaşmazlıkların derin birliğini, ama, ayni zamanda, eski toplumun karmaşıklığını ve inkılâpçı halk akımlarının önemini hesaba katarak, Fransız İnkılâbının bir pilânçosu yapılacak olursa, her türlü şemacılığın gerçeğe ne kadar aykırı olduğu anlaşılır. Burjuvazi tarafından sevk ve idare edilen İnkılâp eski istihsal sistemini ve bu istihsal sisteminden doğmuş olan sosyal münasebetleri yıktı. Eski hâkim sınıfı, yani toprak aristokrasisini iflâsa sürükledi (bu iflâsın ne ölçüde olduğunu da iyice belirtmek ister.) Ama, ayni zamanda, hele paranın değerini düşürmek suretile, Eski Rejim toplumunda türlü şekillerde yer alan burjuvazi hiziplerini de mahvetti. Öte yandan, iktisadî hürriyet sayesinde, kapitalist iktisadın zaferi kazanmasını sağlamakla, eski istihsal sistemine bağlı sosyal tabakaların çöküşünü, türlü türlü şekillerde, hızlandırmış oldu: Bununla beraber, kapitalizm, hele zirai istihsal alanında, kendini su götürmez bir şekilde zorla kabul ettirmedi.

1. Derebeylik aristokrasisinin yıkılması.

Toprak aristokrasisini ve imtiyazlarını yıkma işi, inkılâpçı burjuvazi tarafından, köylülerin ve halk inkılâpçılarının da yardımı sayesinde, mukavemetler yüzünden artan bir hırs ve kinle, sonuna kadar götürüldü.

Aristokrasinin dayandığı toprak temeli, derebeylik hakları ile aşarın kaldırılması ve millî malların satılması

ile, yıkılmış oldu.

Derebeylik hakları çok değişik ve önemli bir takım gelirler teşkil ediyor, bir çok soylu aileler gelir kaynaklarından önemli paylar alıyorlardı. Köylülerin bağımlı olmalarına sebep olan şahsî haklar, 4 Ağustos gecesi, aşar ile birlikte, kaldırıldı. Topraklar üstüne yüklenen hakların, ilk önce, para ile satın alınabileceği ilân edildi (15 Mart 1790). Yasama Meclisi, eskiden kalma hüccetleri olmıyan ve mirasçıya mutlaka kalmıyan hakların para ile satın alınmalarını 18 Haziran 1792 de, bütün hakların satın alınmasını da 25 Ağustos 1792 de kaldırdı. En son, Convention Meclisi 17 Haziran 1793 te bunları büsbütün ortadan kaldırdı, ve derebeylik hüccetlerinin yakılmasını emretti.

Millî malların satılması da aristokrasiye bu derece kuvvetli bir darbe indirdi. Millî mallardan ilk ele alınan rahipler düzenine ait mallar, 2 Kasım 1789 dan itibaren, milletin emrine verildi. 10 Ağustostan sonra, istisnalar ortadan kalktı: 19 Ağustos 1792 de fabrikaların, 19 Eylül 1792 de Malta şövalyelerinin. 8 Mart 1793 te kollejlerin, 24 Messidor Yıl II de (12 Temmuz 1794 te) de yardım kurumlarının malları birbiri ardından müsadere edildi. İkinci olarak ele alınan millî mallardan göçmen malları, 30 Mart 1792 de de teyit edilen bir kararname ile, 9 Şubat 1792 de milletin emrine verildi. 17 Temmuz 1792 de bunların satılmasına karar verildi.

Senyörler tarafından gasp edilen komün mallarının geri alınması ve yeni çıkarılan miras kanunu ile, soylu ların atalardan kalma toprak serveti daha da azaltıldı. Komün mallarında otuz yıldanberi ormanlarda yapılan «odun kesme» işlerini, Kurucu Meclis 15 Mart 1790 da kaldırdı. Yasama Meclisi, 28 Ağustos 1792 de, boş (hâli) toprakların komünlerin mülkiyetine geçmesini kabul etti. 15 Mart 1790 tarihli kararname, «büyük evlât ve erkek evlât haklarını... ve kişilerin vasfına bakılarak yapılan eşitsiz paylaştırmaları» kaldırdı. 8 Nisan 1791 tarihli kararname «vasiyetname bırakmadan» ölen kimselerce

bırakılan mirasların eşit olarak pay edilmesini emretti. Dağlılar tarafından çıkarılan 5 Brumaire ve 17 Nivôse Yıl II (26 Ekim 1793 ve 6 Ocak 1794) tarihli kanunlar mirasın eşit olarak pay edilmesini teyit etti. Vasiyetname sahibi, ayni ana babadan gelme mirasçıları varsa, malının onda birini mirasçı olmıyanlar lehine dilediği gibi kullanabilirdi. Convention Meclisi, 4 Haziran 1793 te, piç çocukların ana ve babalarının mirasına katılmalarını kabul etti; 12 Brumaire Yıl II (2 Kasım 1793) tarihli kanun ise, bunlara mirasta meşru çocuklarla eşit pay alma hakkı tanıdı. Bu kanunlar, 14 Temmuz 1789 dan itibaren, daha öncesine (makabline) şâmil idiyseler de. Thermidorcu Convention Meclisi bu şumulü iptal etti.

Mallar gibi, kişiler de büyük zarara uğradı. Kanuni idamlar ve halk tarafından girişilen katliâmlar bir yana, rahipler ile soylular düzen (sınıf) olarak ortadan kalkmıştı. Fransızların üç düzene ayrılmaları 4 Ağustos gecesi kaldırılmış bulunuyordu, bu işlem 7 Kasım 1793 tarihli kararname ile teyit edildi. Soylular ile soylu olmıyanlar (burjuvazi, esnaf, köylü, ırgat, vb.) arasındaki her türlü ayırım kaldırılınca, aristokrasi basit ve alelâde vatandaş haline getirilmiş oldu. 19 Haziran 1790 da, Kurucu Meclis doğuştan ve mirasla geçen soyluluğu, unvanları ve senyörlük armalarını kaldırdı. Derebeyliğin kalkması, idare teşkilâtında yapılan ıslâhat, sonra da adalet sisteminde girişilen ıslâhat zaten senyörü, köylüler üstündeki hak ve imtiyazlarından yoksun etmiş bulunuyordu. Bu sebeple, senyör hukuk bakımından herkese uygulanan kanunlara tâbi hale gelmişti. 1789 tarihli İnsan hakları Bildirisinin 6 ıncı maddesine göre, bütün vatandaşlar bütün kamu mansıplarına, mevkilerine ve işlerine kabul edileceklerdi. 28 Şubat 1790 tarihli kanun bunu askerî rütbeler için de teyit etti. Artık, doğuştan gelme hiç bir imtiyaz kalmamıştı. Buhran şiddetlenince, İnkılâba önemli hizmetlerde bulunan soylular dışında kalan soylular yavaş yavaş kamu hizmetlerinden çıkarıldı. Yine

de öyleyken, halkın ısrarlı isteklerine rağmen, Kamu Selâmet Komitesi, genel bir tedbir olarak, bunları medenî haklarından yoksun etmeğe hiç bir zaman razı olmadı. Aristokrasi aleyhdarı kanunlar ve kararnameler Thermidorcular tarafından da, sonra Direktuvar taraftarı olanlarca da muhafaza edildi. Bu da gösterir ki, sınıf mücadelesinin manası, Thermidor hareketinden sonra bile, hiç değişmemiştir. 3 Brumaire Yıl IV (25 Ekim 1795) tarihli kanun, göçmen ana, baba ve akrabalarının kamu hizmetlerine alınmalarını yasak etti. Bu kanun, kıralcı çoğunluk tarafından Yıl V te kaldırılmışsa da, 18 Fructidor Hükûmet darbesinden sonra tekrar yürürlüğe girdi. Sieyes'in ilhamile, Eski Kırallık Rejimi zamanında görevlerde bulunmuş soyluları sürmeyi, öteki soylulara da yabancı muamelesi etmeyi düşünecek kadar bile ileri gidildi. Gerçi, 9 Frimaire Yıl VI (29 Kasım 1797) tarihli kanun bu iki tedbirden yalnız ikincisini ele aldı, onu da hiç bir zaman uygulamadı, ama, böyle bir şeye niyetlenilmesi pek manalıydı.

Büyük burjuvaziden gelme soylular hem aristokrat mülkiyetinin uğradığı zararlar yüzünden, hem de belki de mansıpların satın alınmasının ve devredilmesinin kaldırılması ve paralarının değeri düşmüş kaymelerin resmî fiyatı üzerinden geri verilmesi yüzünden mahvoldu. Seçimle gelme prensibine dayanan idarî ve adlî ıslâhat bu yüksek memurları elemişti, bunlar da işsiz kalmışlardı.

Bununla beraber, işi pek fazla zorlamamalı. Aristokrasinin malları tamamile ve bir daha geri verilmemek üzre elinden alınmadı. Derebeyliğin ve derebeylik haklarının kaldırılmasile, bütün senyörler kayıplara uğradılarsa da, toprakları müsadere edilen yalnız göçmenler oldu. Soylulaların çoğu İnkılâbı büyük zararlara uğramadan atlattılar ve toprak mülkiyetlerini muhafaza ettiler. Ama, doğrusu, bu mülkler, derebeylikten kurtulmuş burjuva tipi birer mülk haline gelmişti. Zaten, bir çok göçmenler de uydurma anlaşmazlıklar, aracılar vasıtasile tekrar

(geri) satınalmalar sayesinde ya topraklarını korumak, ya da geri almak imkânını buldular. Bu suretle, eski aristokrasinin belli bir hizibi tutunabilmiş, unvanlarını kaybetmekle beraber, eski nufuz ve itibarının bir kısmını muhafaza etmiş ve XIX uncu yüzyılda büyük burjuvazi ile birleşmiştir.

2. İktisadî hürriyet ve halk sınıflarının kaderi.

İnkılâpçı burjuvazi aristokrasinin yıkılmasına çalıştığı kadar, kapitalist teşebbüs kurumlarının gelişmesile bağdaşmıyan eski istihsal ve mübadele sistemini de yıkmağa inatla devam etmiştir. Gerçi, Yıl II halk inkılâpçılarile uyuşmak, tekrar narh koymaya ve tanzim işine katlanmak zorunda kaldı, ama, bu, aristokrasiye karşı girişilen mücadelenin meşru kıldığı kısa süren bir safhaydı. 9 Thermidordan sonra, iktisadî hürriyet, halk hareketinin yıkıntıları üstünde zaferle yükseldi. Bunun, özellikle, eski halk sınıfları için ağır bir takım sonuçları oldu.

Gerçi, şehirlerde oturan halk sınıfları, şehir kapılarında alınan giriş resmi tekrar konuncaya kadar, geçinmelerini güçleştiren dolaylı resimlerin kaldırılmasından faydalandılar. Ama, para değerinin düşmesi ve eşya fiyatlarının yükselmesi, bu kazancı geniş ölçüde hiçe indirdi; hiç değilse, bu hal Direktuvarın bol mahsul alınan ve fiyat düşmelerine şahit olan son yıllarına kadar devam etti. Zanaatçılar arasında, loncaları kaldıran 2 Şubat 1791 tarihli Allarde kanunu, dükkân açamayan kalfalara demokrat nitelikte görünmüşse de, ustaların menfaatlarına zararı dokundu. Ücretlerin az çok yükselmesine rağmen, işsizliğin devam etmesi, yardım kurumlarında teşkilâtın bozulması, hele belli bir vergi vermeğe dayanan seçim sistemi ile ve Le Chapelier kanunu ile müeyyedeleştirilen kanunî bir aşağılıklık durumunun muhafaza edilmesi yüzünden, ücretli emekçiler kitlesinin yaşama şartları ağırlaştı.

Kapitalizmin gelişmesine imkân veren iktisadî hürriyet, teşebbüs kurumlarının temerküzünü hızlandırmağa başladı. Bu suretle, sosyal hayatın maddî şartları değişirken, eski halk sınıflarının yapısı da bozulmaktaydı. Şüphesiz, kapitalist istihsalin İnkılâp devresindeki ilerlemelerini pek büyütmemelidir. Bu ilerlemeler olaylar, hele savaş tarafından geniş ölçüde kösteklendi. Pamuk iplikçiliği gibi, ilerliyen, bazı sanayi kolları oldu. Ama, halk inkılâpçıları kitlesini çaresiz işçi sınıfı haline getirecek geniş bir kapitalist iktisadın gelişmesi için lûzumlu şartlar da bir araya gelmemiş değildi. Burjuva İnkılâbı, kendilerini savunmak imkânlarından yoksun olan halk sınıflarını, iktisadın yeni şekillerini idare edenlerin ellerine teslim etmişti. 14 Haziran 1791 tarihli Le Chapelier kanunu, «birleşmeyi» ve grevi yasak etmek suretile, sanayi kapitalizmine etkin bir gelişme vasıtası sağlamış oldu.

Halk inkılâpçılarının farklılaşması, İnkılâp tarafından hızlandırılan iktisadî tekâmülden doğmuş bir sonuçtu. 1793-1794 yıllarında halk hareketinin kadrolarını vucuda getirmiş olan küçük ve orta tacir-müstahsiller arasından bazıları, başarı kazanıp, birer sanayi kapitalisti oldular; bir kısmı, zanaatçılığa ve esnaflığa bağlı kaldı; çoğu da yavaş yavaş elenip işçi sınıfı saflarına katıldı. İşsizliği makinanın arttırdığını bilen kalfalar, kapitalist temerküzün atelyelerinin kapanmasına sebep olacağını ve kendilerinin de ücretl emekçi durumuna düşeceklerini bilen zanaatçılar, kendilerini bekliyen âkibetin ne olduğunu sezmişlerdi (bir zanaatçının sanayi kapitalizmine yükselmesine karşı, ne kadarı başarısızlığa uğramıştı!). Zanaatçılar ve esnaflar, XIX uncu yüzyıl boyunca, kendi şartlarına dört elle sarıldılar. Bu bakımdan, Haziran 1848 den 1871 Paris Komününe kadar uzayan devredeki hareketlerde gerek asıl işçi sınıfının, gerekse eski tipteki halk sınıflarının paylarının ne olduğunu belirtmek ilgi çekici bir konudur. Bunu yapmakla, sanayi kapitalizmi za-

ferden zafere koştukça, bu halk sınıflarının nasıl bozulup çürüdüklerini ölçebileceğimiz gibi, XIX uncu yüzyıldaki inkılâpçı teşebbüslerin hem itici sebeplerinden birini, hem de zaaflarından birini belirtmiş oluruz.

3. Köylü sınıfının dağılması.

Ova ve köylerdeki türlü sosyal kategoriler İnkılâbın giriştiği toprak ıslâhatından birbirinden farklı bir şekilde, eşit olmıyan bir şekilde faydalandılar. Bu sosyal kategorilerin birliğini sağlıyan temel etken, yani derebeylik ortadan kalkınca, bunların da menfaatları birbirinden ayrılmıştı. İnkılâp mülk sahibi köylüleri çok kuvvetlendirdi. Bununla baraber, küçük toprak sahibi ya da emekçi köylü. gösterdiği şiddetli mukavemet yüzünden, İnkılâptan şehirlerdeki halk sınıfları kadar yoksul çıkmadı. İnkılâp ziraî cemaatı büsbütün yıkamadı.

Vergi eşitliğinden faydalandığı gibi, aşarın ve gerçek derebeylik haklarının kaldırılmasından da faydalananlar, mülk (toprak) sahibi köylüler oldu. İcarla toprak tutanlar ve ortakçılar (yarıcılar), topraksız köylüler ancak toprak köleliğinin ve şahsî hakların kaldırılmasından yararlandılar. Millî malların satış şekilleri ve şartları sayesinde, köylünün toprak mülkiyeti, ya, rençperler gibi, evvelce de toprak sahibi olanlar ya da, büyük ziraat yapılan memleketlerdeki çiftçiler (icarla toprak kiralayanlar) gibi, büyük işletmecilerin yararına kuvvetlendirildi. Hatta köylüler için en elverişli olan devrede, Dağlı kanunlarının çıkarıldığı devrede bile, millî malların satışında kazançlı çıkanlar varlıklı köylüler oldu. 10 Haziran 1793 tarihli kanunun öngördüğü ortak köy mallarının dağıtılması işi, yoksul köylüye özel mülkiyet, bu yoldan da ziraî temerküz çerçevesi içine girmek imkânını verecekti; aslında, köyde oturan her yaşta kadın ve erkek nufus başına yapılan dağıtım, toprak mülkiyetinin ufalanmasına sebep olmuştu; o kadar ki, paylarına düşen toprak parçasını az ve ortak otlakları daha faydalı bulan bir

çok köy cemaatları bu dağıtımı istemediler. Küçük köylülerin toprak ihtiyacını gidermek için, Georges Lefebv're'in de işaret ettiği gibi, oynanacak (meselâ, büyük işletmelerin topraklarını dağıtmak gibi) daha başka kozlar vardı, ama, «bu kozlar oynanmamıştır», burjuva İnkılâbı bu kozları oynıyamazdı. Onun için, millî malların esaslı kısmını varlıklı sınıflar kendilerine mal ettiler. Kuzey mıntıkasında, (1789 da bütün bu mıntıka topraklarının % 20 sini teşkil eden) rahipler düzenine ait toprak mülkiyeti ortadan kalktı; soylular düzeninin payı, % 22 den 1802 de % 12 ye düştü: Aristokrasinin uğradığı kayıpların ne olduğu bu suretle anlaşılabilir. Oysa, burjuvazinin bu mıntıkadaki toprak mülkiyeti, ayni tarihler arasında, % 16 dan % 28 e, köylülerinki % 30 dan % 42 ye çıkmıştı. Ama, o zamanlar, Kuzey ovalarında nufusun hızla arttığı düşünülecek olursa, bu sonuçlar acaip bir mana kazanır.

Kendini zorla kabul ettren mülkiyet görüşü, köylülerin mülkiyet görüşü oldu, ama, yine bu da burjuva mülkiyet görüşüydü. Köylü kitlesi ferdî mülkiyet prensibinin aleyhinde değildi, ama, bu ferdî mülkiyeti kendi örf ve âdetlerine bağlı görüşlerile sıkı bir şekilde sınırlamıştı: Otlatma hakkı, hasattan sonra başak toplama hakkı, ormanlardan faydalanma hakları ve ortak haklar gibi, ortaklaşa faydalanılan haklar da küçük köylünün gözünde topraklara ortak olarak sahip olmakla birdi. Kurucu Meclis, her türlü tanzim işini kaldırıp, ekip biçmenin ve toprakların etrafını çitle ya da hendekle çevirmenin hür ve serbest olduğunu ilân etti; bunun sonucu olarak, «nadas zorunluluğu» ve toprakları dinlendirme zorunluluğu, nazarî olarak, ortadan kalkmış oldu. Etrafı çevrilmiyen sunî çayırlar bile otlatma hakkından kaçırılmış oldu. İnkılâp, en çok fiyat rejimi devresi dışında, ticaret hürriyetinden teşvik gören büyük mülkiyeti ve büyük işletmeyi bu suretle kuvvetlendirdi. Gerçi, köylerinde aristokrasi hâkimiyetinin kökünü kazıdığından ötürü, köylüler İnkılâbı her zaman kabul ve takdir

ettiler. Ama, ziraî İnkılâp, görünüşün aksine, sonuçları bakımından mutedil, Georges Lefebvre'e göre, «muhafazakâr» kaldı. Bundan sonra, yeni düzene (İnkılâbın getirdiği burjuva düzenine) bağlı güçlü bir toprak sahibi köylüler azınlığı, muhafazakâr tutumlarında, burjuvaziyle birleşti.

Yoksul köylüler, şartlarını düzeltip iyiye götürmedilerse de, eski durumlarının esaslı bir kısmını muhafaza ettiler. Bu köylü kitlesi mülk, toprak sahibi olamadı. Ama, İnkılâp Meclisleri ortak mülkiyetleri ve ortak faydalanmaları kaldırırken, köy cemaatını tamamile yıkmağa cesaret edemedi. Toprakların etrafını çiftle çevirmeğe müsaade etti, ama, bunu zorla kabul ettirmedi. Bu düzen bütün XIX uncu yüzyıl boyunca muhafaza edildi. Halâ yürürlükte olan 1892 tarihli kanun, otlatma hakkından vazgeçmeyi köy cemaatının arzusuna bıraktığına göre, henüz ortadan kalkmış ta değildir. Şu halde, İnkılâp bu alanda ancak bir uzlaştırma sağlıyabilmiştir: İngiliz ziraatının tekâmülü ile Fransız ziraatının tekâmülü birbirile mukayese edilirse, bu uzlaştırmanın bütün manası anlaşılır. Ortak faydaların köylülerin arzusuna bırakılarak muhafaza edilmesi, toprak mülkiyetinin ve işletmenin parçalanması, ziraatın kapitalist hale gelmesini büyük ölçüde kösteklemiştir. Küçük köy müstahsillerinin muhtariyeti uzun zaman muhafaza edildi: Bu ise, Fransa'nın siyasî tarihine kendisine özgü niteliklerinin bazılarını verdi. Eğer, toprakları çitle çevirme ve küçük toprakları birleştirme, İngiltere'de olduğu gibi, tahakküm yolu ile ve zorla kabul ettirilmiş olsaydı, kapitalizm sanayi alanında nasıl köklü bir zafer kazanmışsa, ziraat alanında da ayni zaferi kazanırdı. Derebeylik aristokrasisinin İnkılâp aleyhinde giriştiği inatçı mücadele, bu sınıfın burjuvazi ile her türlü siyasî uzlaşmasını uzun bir süre için önlendiğinden, burjuvaziyi köylüleri, hatta gösterdiği mukavemet yüzünden büsbütün korkunç hale gelen yoksul köylüleri bile kollamak zorunda bırakmıştı.

Bununla beraber, burada bir takım farkları, hatta Eski Kırallık Rejimi köylülerinin sosyal yapısında görülen farkları da işe karıştırmak gereklıdır. Ziraatın kapitalist hale gelmesinde eylemli birer etken olarak kendilerini gösteren (icarla toprak tutan) çiftçilerin bulundukları büyük ziraat memleketlerinde köy cemaatı, özünü kaybedince, hızla dağıldı. Kısa zamanda, birer emekçi haline gelen yoksul köylüler modern ziraata ve büyük sanayie muhtaç olduğu elemeğini sağladılar. Daha ağır tekâmül eden küçük ziraat memleketlerinde ise, köy cemaatı, toprak sahibi köylüler ile tarlalar ve ormanlardaki kullanma haklarını şiddetle savunan yoksul köylüler arasındaki zıtlık yüzünden, kendi içinden kemirilip çürüdü. Bu suretle, biri köhneleşmiş, öteki, içinde kapitalist müstahsillerdeki ferdiyetçiliğin belirdiği yeni iki iktisat şekli birbirile yüz yüze geldi. Bu yüzden, XIX uncu yüzyılda. eski tipteki toprak kargaşalıklarının damgasını taşıyan şiddetli, sonu belirsiz bir mücadele görüldü. Bunların sonuncusu olan 1848-1851 kargaşalıkları da az şiddetli, az önemli değildir.

4. Eski burjuvazi ile yeni burjuvazi.

İnkılâptan asıl faydalanan, İnkılâbı hazırlıyan ve yürüten burjuvazi oldu; ama, bu faydalanma, burjuvazi içindeki kategorilere göre, birbirinden farklı derecelerde oldu. İç dengesi değişen burjuvazi kökünden değişmiş görünüyor. Kendi saflarında, miras yolu ile edinilmeyip sonradan kazanılan servetin eski hâkimiyeti yerine, iş adamlarının ve teşebbüs kurumu şeflerinin, istihsal ve mübadeleyi idare edenlerin hâkimiyetini getirdi.

Eski kırallık Rejimi burjuvazisi, yani eski iktisadî ve sosyal sisteme katılan burjuvazi, aristokrasinin kaderini büyük ölçüde paylaşmıştı. Senyörlüklere sahip olup, türlü toprak gelirlerile «soylu olarak» yaşıyan toprak sahibi burjuvalar derebeylik hak ve mükelleflıklerinin ellerin-

den gittiğini görürlerken, toprak icarının yarısının zahire ile ödenmesini emreden 2 Thermidor Yıl III (20 Temmuz 1795) tarihli kanun çıkıncaya kadar, bunların ev kiraları ile toprak icarları da değerini kaybetmiş kaymekle ödenmişti. Soylu büyük burjuvazi gibi, «mansıp sahibi» burjuvazi de mansıpların satınalınıp devredilmesinin kaldırılması yüzünden iflâs etti. Serbest meslek burjuvazisi, avukatlar birliği ile Akademiler ve Üniversiteler birliğinin 8 Ağustos 1793 te kaldırılmasından zarar gördü. Büyük burjuvazi dolaylı vergilerin iltizama verilmesi usulünün kaldırılmasından zarara uğradı; Convention Meclisi, 24 Ağustos 1793 te, hisse senetli şirketleri kapatacak kadar ileri gitti. Yüksek maliyeciler Borsanın kapatılmasından, İskonto sandığının kaldırılmasından, Yıl II de olduğu gibi, narh konmasından, tanzim işinden, yani kazancın sınırlandırılmasından epey zarar gördüler. İnkılâp zamanındaki resimlerden ve yapılan istikraz zorlamaları sonradan kazanılmış servete zarar verdi. İnkılâbın burjuvazinin bazı kısımlarına indirdiği darbelerin ne olduğunu ölçebilmek için, para değerinin düşmesi yüzünden felâkete kadar varan yankıları düşünmek elverir. Gelenekçi (eski) burjuvazi yaptığı tasarrufları, ticaret ve sanayi kurumlarından çok, ya ipotek karşılığı ödünç para verme işlerine, ya da devlet borçları tahvillerine yatırırdı. Yıl III te kaymenin çökmesi, borçluların, ana parayı itibarını kaybetmiş olan kayme ile ödeyerek, ipotekli borçlarındandan kurtulmalarına sebep oldu. 23 Messidor Yıl III (10 Temmuz 1795) tarihli kanun, 1 Temmuz 1792 den önce (sözleşme ile) yapılmış borçların ödenmesini ve öteki borçların da vaktinden önce ödenmesini yasak etmek zorunda kaldı. Devamlı ve kaydı hayat şartile olan borçların Convention Meclisi zamanında Cambon tarafından düzene konması, Direktuvar zamanındaki üçte iki iflâs ya da Ramel tasfiyesi de yeni birer darbe oldu. Eski Krallık Rejimi burjuvazisinden önemli bir kısmın İnkılâp düşmanlarile birleşmesi ve bu suretle aristokrasinin kaderini paylaşması bu olaylarla izah edilebilir. Serveti en

çok mülk olarak topraktan ibaret olup, menkul zenginliği az olan bu burjuvazi, memleket dışına göç etmedikçe, servetinin esaslı bir kısmını korudu; fırtına geçince, eski gelirlerine tekrar kavuştu. Ama, toprağın sosyal itibar kazandırmasına rağmen, bu burjuvazinin üstünlüğü de artık su götürür hale geldi.

Netekim, ön safta yeni bir burjuvazi, maliyeyi ve iktisadı idare edenler burjuvazisi ortaya çıktı. İhtikâr, millî malların satılması, orduların donatımı, silâhlandırması ve iaşesi, istilâ edilen memleketlerin sömürülmesi, iş adamlarına, kapitalist temerküz geliştiği bir sırada, teşebbüs kurumlarını çoğaltmak için yeni fırsatlar verdi. Ticaret kapitalizmi hâkim olduğundan, kapitalizm şüphe yok ki, ağır ağır ilerliyor, teşebbüs kurumlarının boyutları çoğu zaman halâ çelimsiz olmakta devam ediyordu. Bununla beraber, en çok dokuma sanayiinde büyük firmalar ortaya çıktı. Paris'teki Richard-Lenoir, Passy'deki Bauwens, Bordeaux'daki Lachauvetière, Amiens'deki Jeannettes bu türlü kurumlardı. Dauphiné'deki Milord diye anılan Périer, Toulouse'daki Boyer-Fonfrède büyük birer sanayici olarak görünmektedirler. Ama, bu yeni ve büyük servetlerin kaynağında, sanayi istihsalinden çok, ihtikâr ve ordulara malzeme verme işleri vardır. Bir çok «kumpanyalar», devleti soymakta, Direktuvar hükûmetinin zaafından faydalandılar. Lanchère kumpanyası ile Bodin kumpanyası yiyecek maddelerinde, Felice kumpanyası giyim işinde, Monneron kumpanyası yük arabalarile taşıma işlerinde uzmanlaşmışlardı. Bu suretle, bu «yeni zenginler» in katılması sayesinde, burjuvazi yenileşti Meselâ, maliyeci Ouvrard bu yeni zenginlerin en kusursuz bir örneği idi. Direktuvar «kibar âlemi» ne çoğu zaman rengini ve edasını veren bunlar oldu. Yeni toplumun hakikî macera adamları olan bu yeni insanlar, teşebbüs zihniyetleri ve her tehlikeyi göze almak zevklerile, idareci sınıfı tekrar canlandırdılar, burjuva kuşağın kökü oldular; ihtikârı bırakıp, sermayelerini istihsale yatıra-

rak, sanayi kapitalizmine ön ayak olan kimseler bunlar arasından çıktı.

Şartlar, burjuva merdiveninin aşağı basamaklarında bulunan bir çok tacirlere, bir takım zanaatçılara daha küçük ölçüde, ya işlerini çoğaltmak ya da teşebbüslerini arttırmak, servet yapmak ve böylelikle halk saflarından burjuva saflarına geçmek imkânını verdi. Burada da ihtikâr, çoğu zaman, toplumda daha üst dereceye çıkmanın esaslı etkeni olarak görünür. Çok geçmeden, yeni idareci sınıf, serbest meslek adamları gibi, kamu idare teşkilâtlarında çalışacak memurları da bu orta seviyedeki insanlar arasından seçti.

Yeni toplumun türlü nitelikleri on yıl süren sarsıntılardan sonra bile, halâ kesin olarak belli olmamıştı, ama, artık iyice belirmişti. İster eski servetlerinden kurtardıklarını muhafaza etmek için olsun, ister yeni edindikleri servetlerinden rahat ve huzur içinde faydalanmak için olsun, varlıklı olanlara kuvvet ve şevk veren düzen ve asayiş arzusu, Konsüla rejiminin istikrara kavuşmasını kolaylaştıracaktır. Yeni toplumun kadroları Napoléon devrinde sağlamlaştı. O zaman, Napoléon devrinin hakimiyetini ve üstünlüğünü sağlıyan siyasî kurumlara çeki düzen verilirken, ayni zamanda da, yeni hâkim sınıf içindeki türlü unsurlar birbirlerile kaynaşmağa başladı. Gençleşen burjuvazi ile bu sınıfla ittifak eden aristokrasi, milleti ve mülkiyeti bir ve ayni şey haline getirmek için, toprak sahibi köylülerle anlaştı. 1789 insanlarının İnkılâba çizdikleri hedeflerden birine sonunda bu suretle varılmış oldu.

5. Fikir anlaşmazlığı: İlerleme ve gelenek, akıl ve duygu.

İnkılâp devresindeki sosyal ve siyasî anlaşmazlığı fikir hareketi yansıttı. Eski sosyal çerçevelerin parçalanması, bir çok kimselerin yeni düzene uymaktaki beceriksizliği, insanların olayların cilvelerine uyarak karışmala-

rı, zekâların kızgınlığı ve öfkesi, aklî olmıyan şeye yine kuvvet ve itibar kazandırdı. İnkılâp, Aydınlık devrinin hâkimiyeti kazanması ve zafer tacını giymesi olarak göründüğünden, İnkılâp düşmanlığı akılcılığın karşısına tahakkümü ve geleneği çıkardı, akılcılığa karşı duygunun ve içgüdünün karanlık kuvvetlerine başvurdu. Akılcılık aleyhdarı gericilik edebiyat ve sanat alanına yayıldı. Klâsik estetik ile Yunan ve Roma sanatlarından alınan ilhamlar, ressam Louis David sayesinde, kuvvetle hâkim olmakta devam ettiyse de, eski edebî neviler bütün özünü kaybetti. Klâsik ilim kolları olayların darbelerine, fertlerin kurtuluşuna, heyecan ve ihtirasların coşmasına pek karşı gelemedi. Toplum gibi, fikir hayatı da tam bir galeyan halinde görünmekteydi.

İlmî araştırma akılcılığın en başta gelen alanı olmakta devam etti. 1789 da, Lavoisier «Kimya incelemesi» adlı eserini yayınlanmış, 1796 da Laplace «Kâinat sisteminin izahı» adlı kitabını, 1799 da Monge «Tasvirî geometri incelemesi» ni çıkarmıştı. Bu üç eser, insan zekâsının gelişmesi ve ilerlemesi tarihinde üç büyük merhale teşkil ediyordu. Hava ile suyu tahlil etmiş ve maddenin muhafazası prensibi gibi bir takım genel prensipleri getirmiş olan Lavoisier kimya ilmi tarafından elde edilen sonuçları bir araya toplamıştı. Laplace, dünyaların kaynağını izah etmek için, nebülöz faraziyesini ortaya atmıştı: Yıldızlar ve gezegenler nebülözün yavaş yavaş yoğunlaşmasile teşekkül etmiş olacaktır. Monge ise, matematik ilminin tasvirî geometri denilen yeni bir şubesini kurmuştu. Cuvier, Geofroy Saint-Hilaire, Lamarck gibi ünlü tabiî ilim uzmanları, bu sırada, Paris'teki Meséum'da dersler vermekteydiler. O zamana kadar, cinslerin sabit olduğu fikrine taraftar olan Lamarck, 1794 ve 1800 yılları arasında nevilerin tekâmülü hakkındaki büyük nazariyesini («Hayvanlar ilminin felsefesi» adlı eseri ancak 1809 da çıkmıştı) tasarlarken, Cuvier de İnkılâbın son yıllarında, Yıl VIII de, yeni bir devir açan «Muka-

yeseli anatomi dersleri» adlı ilmî sentezini yayınlamıştı.

Akla ve tecrübeye üstünlük tanımış olan Fikir adamlarının en çok ilgilendikleri alan, insanı inceliyen ilimler alanıydı. 1795 yılından sonra, Fransa Enstitüsünün ikinci bölümü olan Manevî ve siyasî İlimler şubesinde ve Convention Meclisi tarafından kurulmuş büyük yüksek öğretim kurumlarında bir araya gelip, ellerinde on günde bir çıkar «Felsefe dergisi» bulunan, merkez okullarını çömezleri vasıtasile ellerinde tutan Fikir adamları geleneğe ve dinin diriltilmesine şiddetle aleyhtar olmakta devam ediyorlardı. Dupuis'nin Yıl III te yayınlanan «Bütün dinlerin kaynağı» adlı eseri hakkındaki tenkidinde, Destutt de Tracy şunları yazmıştı:

> «Din ilmi, dünyanın çocukluk zamanındaki felsefesidir. Bu felsefenin akıl çağındaki felsefeye yerini bırakmasının artık zamanı gelmiştir. Bu çocukluk zamanı felsefesi muhayyilenin eseridir; akıl çağındaki felsefe ise, gözleme ve tecrübeye dayanır.»

Demek oluyor ki, «İdeoloji» XVIII inci yüzyıl felsefesi ile pozitifçilik (positivisme) arasında yer almaktadır. Doktor Cabanis, «Maddî ve manevî hakkında raporlar» (1802) adlı eserini teşkil eden on iki muhtıradan ilk altısını 1795 ve 1796 da Fransa Enstitüsünde okudu. Cabanis bu eserinde pisiko-fiziyolojinin kurucusu olarak görünmektedir. Öte yandan, doğrulukta fizikî ilimlerle boy ölçüşüp, dinî akideden bağımsız bir ahlâk ilmine sağlam bir temel sağlıyabilecek olan manevî ilimleri kurmakla da kaygılandığını göstermişti. Yine bu sırada, Paris'teki Salpêtrière düşkünlerevinde hekimlik eden Pinel pisiko-patalojiyi kurmuş, 1798 de «Akıl bozukluğu ya da merak hastalığı denilen delilik nevi hakkında felsefe ve hekimlik incelemesi» adlı eserini yayınlamıştı. XVIII inci yüzyılın zekâsı, örf ve âdetler ilmi ya da fikirlerin tarihi

gibi konularla uğraşan bir çok eserlerle de beslenmişti. «Milletlerin örf ve âdetleri ile ruhu hakkında deneme» (1756) yi yazan Voltaire'den sonra, «Mısır'da ve Suriye'de yolculuk» (1787) hikâyesile kendini tanıtan Volney, 1791 de, Kurucu Meclis üyesi bulunduğu sırada, «Harabeler ya da İmparatorlukların tamamile değişmeleri hakkında düşünceler» adlı büyük eserini çıkardı. Bunda, yaşadığı yüzyılın dinler aleyhinde öne sürdüğü delillerin hepsini tekrar ele aldı. «Sosyal kurumlarla münasebetleri içinde ele alınan edebiyat» (1800) adlı eserile, Madam de Stael edebî tankidin genişlemesine yardım etti. «Dinin, örf ve âdetlerin, kanunların edebiyat üstündeki etkileri nedir? sorusunu incelemeğe giriştim» demekle, edebî eserlerin incelemesine tarihî tenkidi getirmiş oluyordu.

Bununla beraber, yüzyılın felsefî vasiyetnamesi Condorcet tarafından kaleme alınmıştı. Yakalanmasına karar verilip, Girondin'lerle birlikte sürülen Condorset, 1794 te «İnsan zekâsının ilerlemelerinin tarihî tablosu hakkında taslak» adlı eserini yazdı; bunda, insanlığın sonsuz ilerlemesine ve mükemmelleşmesine olan sarsılmaz inancını ifade etti. İlim alanındaki ilerleme sonsuzdur:

> «Bir çok nesneler arasındaki türlü türlü münasebetler öğrenildikçe, bunları daha basit bir takım ifadeler altında toplamak, yine bunları bir çok nesneyi kavramak imkânını veren şekiller altında sunmak mümkün olur.»

İlimlere bağlı olan tekniklerde, maddî âlem gibi, manevî âlem de bilinebilen kanunlara tâbi olduğundan, manevî ilimlerde de ayni sonsuz ilerleme vardır. Düşüncenin ve metodun yenileştiricisi Descartes'a yüce bir saygı gösteren Convention Meclisi, 2 Ekim 1793 tarihli kararname ile ve «René Descartes büyük adamlara gösterilen şerefli saygıya lâyıktır» diye kendisini Panthéon'a

(Fransız büyüklerinin türbesine) kabul etti.

Akılcılık aleyhtarı gericilik, İnkılâp düşmanlığı ile münasebet halinde kendini gösterdi. Herhangi bir sebeple İnkılâptan ve eski toplumun dağılmasından ıztırap çekecek olanlar felâketlerinden hemen yüzyılın ideolojisini sorumlu tutacaklardır. Aydınlık devrinin, 1794 ten itibaren, göçmenler arasında, silik bir başrahip olan Sabatier de Castres'ın «Hükûmetin hakikî prensiplerini öğrenmeğe yarıyacak ahlakî ve siyasî düşünceler ve fikirler» adlı eserinde inkâr edildiği görüldü. Bu başrahibe göre: «Halk aydınlandıkça, daha kara bahtlı, daha mahzun olur». Tahakküm, gelenek, tanrı tarafından gönderilen din gibi sığınaklar yine moda haline geldi. Aydınlık devrine ve İnkılâba yüklenen hatalar, prensiplerin insanlık kurumu sanılması gibi yanlış bir inançtan ileri gelmekteydi. Aslında, aklın çelimsiz gücü bu prensipleri tahlil etmeğe yetmezdi.

Hareket, Fransa'da henüz zayıf olmakla beraber, göçmen çevrelerinde genişledi. Bazıları olayların akla aykırı bir izahını yaptılar. Meselâ, 1797-1799 da Hamburg'ta yayınlanan «Jacobin'liğin tarihini aydınlatmağa yarıyacak hatıralar» adlı eserinde, başrahip Barruel, İnkılâbı karanlık bir mason suikastına indirgemektedir:

> «Bu Fransız İnkılâbında, en korkunç cinayetlere varıncaya kadar, her şey, önceden düşünülüp taşınılmış, hazırlanmış, kararlaştırılmış, düzenlenmiştir; her şey en büyük hainliğin sonucudur; çünkü her şey, gizli derneklerde gizlice hazırlanan suikast teşebbüslerinin iplerini ellerinde tutanlar ve suikastlara en uygun düşen hareketleri seçip hızlandırmasını bilenler tarafından hazırlanmıştır, yürütülmüştür.»

Başkaları ise, felâketin sorumluluğunu kadere ya da

«olayların zoru» na yüklemekteydiler. Meselâ, 1797 de, Londra'da çıkan «İnkılâplar hakkında tarihî, siyasî ve ahlâki deneme» adlı eserinde, René de Chateaubriand «olayların mukadder oluşunu», «imparatorluklara düzenini veren kaderi», «olayların zoru denilen o zorunluluğu» durmadan işe karıştırır, sonunda da işi bir türlü anlıyamadığını ve izah edemediğini anlar:

> «Devletlerdeki karışıklıkların sebeplerini iyice anlamak için büyük bir çaba göstermesine rağmen, insan bir şeylerin elinden kaçtığını anlıyor. Bilmem nerede gizlenmiş bir bilmem ne var. Öyle görülüyor ki, bütün inkılâpların etkin sebebi işte bu bilmem nedir.»

İngiliz uyruklu olan Cenevreli Mallet du Pan'da da ayni akılcılık aleyhtarlığı görülüyor. Gerçekleri «olayların mukadder gidişi» ile, «olayların emredici niteliği ile, yani insanardan ve hükûmetlerden bağımsız olan o kuvvet» ile izah ediyor.

İnkılâp düşmanlığı akidesinin ilk temellerini atan, 1796 yılında ayni zamanda çıkmış birbirinden oldukça farklı iki eseridir. Bunlardan biri vikont de Bonald'ın «medenî toplumda siyasî ve dinî iktidar nazariyesi»; öteki de, Joseph de Maistre'in «Fransa hakkında düşünceler»-idir.

Joseph de Maistre bu eserinde olayları düpedüz tanrı tarafından gönderilmiş diye izah eder:

> «Biz hepimiz bizi köleleştirmeden zapt eden yumuşak bir zincirle Yüce varlığın tahtına bağlıyız... İnkılâp zamanlarında, insanı bağlıyan zincir birdenbire kısalır, etkisi azalır, imkânları insanı aldatır. İnsanların İnkılâbı idare etmelerinden daha çok, İnkılâp insanları idare eder... Cumhuriyeti kuranlar, Cum-

> huriyeti istemeden ve ne yaptıklarını bilmeden kurmuşlardır. İnsanlar kendilerinden daha çok şeyler bilen bir kuvvetin vasıtaları... olaylar tarafından buna sürüklenmişlerdir.»

Tanrı «manen yenileştirmek için cezalandırır». Fransa kendi hıristiyan eğilimine ve kabiliyetine uymadığı için, kanını yenilemeğe muhtaçtır; İnkılâp düşmanlığı tanrının öngördüğü zamanda yapılacaktır. Bu sistemli görüşler, «Saint-Petersburg geceleri» ndeki, özellikle, «dünyanın kanunu olduğu için kutsal» olan savaşla ilgili nazariyenin ilk şekilleriydi. Kırallık rejiminin meşruluğu, nazariyecisini bulmuştu. Fransa tahtına geçmek iddiasında olan Louis XVIII, Joseph de Maistre'e elli Louis altınlık bir ihsanda bulundu.

«Siyasî ve dinî iktidar nazariyesi» nde ise, Bonald tarihî olayların üstünde ve ihtimallerin dışında bulunan bir sosyal heyet nazariyesi taslağı çizer:

> «İnsan. nasıl cisimlere ağırlık ya da maddeye yer (mekân) veremezse, dinî ya da siyasî topluma da bir şekil ve kuruluş veremez.»

«Nizamî olarak kurulmuş toplum» un ta kendisi olan kırallığın, güç ve iktidar birliği, sosyal ayırımlar ve gerekli hiyerarşiler, hıristiyan dinine bağlılık gibi nitelikleri vardır. Fransız kırallığının, talihsizlikleri gibi, başarıları da hep değişmez (sabit) kuruluş kanunlarına sadakatından ileri gelir. Gerçek bir soyutlama çabası niteliği taşıyan «Dinî ve siyasî iktidar nazariyesi», göçmen saflarında doktirin kalkınmasının ilk önemli denemesini teşkil eder.

Yabancı memleketlerde yayınlanan bu eserler, ilk önce, Fransa'da hiç kimsenin gözüne çarpmadı. Çünkü, İnkılâp düşmanlığı, memlekette yaşıyan akılcı olmıyan akımlardan faydalanmaktaydı. Zamanın kötülükle-

rine karşı Jean-Jacques Rousseau tarafından göklere çıkarılan duygunun ve sezişin karanlık kuvvetlerine başvuruluyordu. Gaipten haber veren ilimlerden ve bazı mistiklerin akidelerinden türeyen doğru yoldan sapmış akideler için de, hatta bölünmelerine rağmen alışılan din (katoliklik) için de ayni şey söylenebilir. Sosyal bakımdan, muhafazakâr olan hükûmet ile cumhuriyetçi burjuvazi katolikliğe şiddetle aleyhtar olmakta devam etmiş, din ibadeti halk kitlelerinde göze batacak kadar gerilemişse de, alışılmış eski din bir çok kimseler için bir sığınak ve avunma, bir kısmı için de bir kale ve bir korunma (himaye) teşkil ediyordu. Bu çeşitli tutumlar Bonaparte'ın dini yeniden diriltme işini kolaylaştırdı.

Edebî hareket te ayni muhalefetleri ifade etmektedir. İnkılâp içindeki çatışmalar yeni edebî nevilerin doğmasında ilham kaynağı oldu; ama, siyasî heyecan eski klâsik nevileri yenileştirecek güçte değildi. Oysa, Fransız dili büyük bir değişikliğe uğramış, kelimeler yeni bir heyecan ve duygu gücü kazanmış, meselâ «millet, vatan, kanun, Anayasa» kelimeleri sevilmiş, «istibdat, aristokrasi» kelimelerinden nefret edilmiş, bu kelimeler sanki içten gelen bir kuvvetle şekil değişikliğine uğramıştı.

Tiyatro ve şiir gibi, eskidenberi bilinen edebiyat nevileri, günlük hayatın ilham ettiği birkaç eser bir yana bırakılırsa, şekillere ve kurallara gösterilen katılaşmış bir saygı içinde, eski çağ örneklerinin eskimiş taklidi içinde gözden düşüp gitti.

Şiirde ancak başrahip Delille (1758-1813), «Üç alan» gemisine şarkı» (1794) sile anılan Ecouchard - Lebrun («Lebrun-Pindare» diye bilinir, 1729-1807) gibi ikinci derecede adlar sayılabilir. Ama, vatanseverlik coşkunluğu ya da siyasî heyecan kuvvetli ve dokunaklı bir eser ilham etti. Rouget de Lisle'in «Ren ordusunun savaş türküsü» (bugünkü «Marseillaise») (25 Nisan 1792) nün ya da Marie-Joseph Chénier'nin «Yürüyüş türküsü» (14 Tem-

muz 1794) nün mısraları yeni tanrı olan Vatan'a sunulmuştur. Hürriyet ve vatanseverlik André Chénier (1762-1794) nin ilhamını kamçıladı, 1791 de «Top oyunu yemini» şiirini yazdı. Çok geçmeden, İnkılâp akımına ayak uyduramayıp geride kalan, şüpheli kimse sayılıp 17 Ventôse Yıl II de (7 Mart 1794 te) yakalanan André Chénier şekli ile eski çağdan ilham alan, şahsî duyguların hararetı ile romantik lirizm sezgisini veren «Esir genç kız», hele «Iambes» gibi şiirler vücuda getirmişti.

Devrin sarsıntılarından, bir dereceye kadar, tiyatro da kurtulamadı. Şekil bakımından hep klâsik geleneğe bağlı kalmakla beraber, önce inkılâpçı, sonra da cumhuriyetçi oldu. Kurucu Meclis, 13 Ocak 1791 de, kırallık tarafından konan sansür ile tiyatro konusundaki her türlü imtiyazı kaldırdı: «Her vatandaş halk için bir tiyatro kurabilir ve burada her neviden piyes temsil ettirebilir.» Paris'te elliye yakın tiyatro açıldı; Eski Kırallık Rejimi zamanında hor hakir görülen, şimdi ise vatandaş-aktör olan sanatçılar inkılâpçı hareket içinde sık sık önemli birer rol oynadılar. 1793 te, tiyatro, vatan sevgisi veren okul haline geldi. Convention Meclisinin 2 Ağustosta verdiği emre göre, belediye tarafından seçilen tiyatrolarda haftada üç defa:

> «Brutus», «Guillaume Tell» trajedileri ve İnkılâbın şanlı olayları ile hürriyeti savunanların erdemlerini tasvir eden daha başka piyesler temsil edilecek, bu temsillerden birinin masrafları her hafta Cumhuriyet tarafından ödenecek, halkın zihnini bozmağa ve utanç verici batıl kırallık inancını uyandırmağa çalışan bir takım piyesleri temsil ettirecek her tiyatro kapatılacaktır.»

20 Ventôse Yıl II de (10 Mart 1794 te), Fransız Tiyatrosu, «Halk Tiyatrosu» haline getirildi. Bazı piyesler ilhamlarını tam manasile günlük olaylardan aldı. Meselâ,

Sylvain Maréchal'in 1793 te oynanan «Kıralların kıyamet gününde» adlı (kehanet şeklindeki) bir perdelik piyesi sürgüne gönderilen kıralları bir adada göstermekteydi. En verimli yazar Marie-Joseph Chénier (1764-1811) idi. Konularını ya eski çağlardan alan («Caius Gracchus», 1792; «Timoléon», 1794), ya da millî tarihten alan («Charles IX», 1789; «Jean Calas», 1791) trajedilerine inkılâpçı zihniyet ve çağdaş meselelere imalar can veriyordu. Bu nunla beraber, modası geçmiş şekilde tamamile geçmişe bağlı bulunan bu bol günlük tiyatro eserlerinden bugün hemen hiç bir şey kalmamıştır.

Doğrudan doğruya siyasî harekete bağlı bir takım yeni neviler de ortaya çıktı. Edebiyat sanatı kendini eylemin hizmetine verdi. Bu sanatı, ya gazetelerde, ya da Meclislerin ve kulüplerin kürsüsünde aramalıdır. Ayrıca, bu yeni neviler edebiyattan çok tarihi ilgilendirir.

Siyasî hitabet, René de Chateaubriand'ın dediği gibi, «İnkılâpların bir mahsulüdür; bu hareketler içinde kendiliğinden ve tohumu ekmeden doğar». Gerçekten, hitabet, İnkılâptan doğmuş edebiyat nevilerinden biridir; Aydınlık felsefesi ile beslenen, bazan somut ve eski çağlardan hatırlanan şeylerle dolu olan hitabet, azametli ve tumturaklı olmakla beraber, çoğu zaman da ateşli ve heyecandan yanıp tutuşan bir nitelik te taşımaktaydı. Her zaman kendine hakim olan gücü ile, atlet yapılı vücudundan ve gürbüz çirkinliğinden faydalanmasile, Mirabeau ölümüne kadar (2 Nisan 1791) Kurucu Meclise hâkim oldu. «Gelirlerin dörtte birinin vergi olarak alınması hakkında» verdiği söylev ile iflâs aleyhindeki söylevi (24 Eylül 1789) ve kendisini ittiham edenlere verdiği cevap (22 Mayıs 1790) şöhretini halâ muhafaza etmektedir. Vergniaud'nun hitabeti zarif ve kolay bir hitabetti; Girondin hatip ayrıntılı izahlardan, harcı âlem sözlerden pek hoşlanır, tekrar, mecaz, Yunan-Lâtin kültüründen gelme şeyleri hatırlatmak gibi alelâde hitabet usullerine sık sık başvururdu. Danton sanat kaygısı gütmiyen ve

irticalen konuşan hatip tipidir; ama, tarzı Mirabeau tarzını da az çok hatırlatmaktadır (kendisine «Ayak takımının Mirabeau» su demeleri de bundandır). Robespierre'in hitabetinde, çoğu zaman, içten geldiği gibi konuşma görülmezse de (söylevlerini büyük bir titizlikle önceden hazırlardı), mantığı, prensiplerinin sağlamlığı, hatibi canlandıran ateşli ve kendine hâkim edasile dinliyenleri kandırırdı (ikna ederdi). Saint-Just'ün sanatı ise, sinirli, üslûbu bazan çok yalın, «bronzez la liberté» (hürriyeti tunçlaştırınız) gibi özel bir damgası olan ifade şekillerile dolup taşardı. Siyasî hitabet, burjuva Cumhuriyeti devrinde daha akademik ve daha donuk hale geldi, Konsüla istibdadının hüküm sürdüğü yıllarda ise, büsbütün sustu.

Siyasî gazetecilik, basın hürriyeti sayesinde, 1789 dan itibaren son derece genişledi. 1792 den itibaren gazeteler bazı sınırlamalara tâbi tutulmakla beraber, bu genişleme devam etti. Eski Kırallık Rejimi zamanında yayınlanan ve daha çok edebî bir nitelik taşıyan haftalık, onbeş günlük, vb. gazetelerin (meselâ, «Fransa gazetesi» haftalık, «Mercure» ise aylıktı) yerini, siyasî gazeteler aldı, ve bunlar İnkılâp devrinde hakikî bir edebiyat nevi vücuda getirdi. Kıralcı gazeteler çarçabuk ortadan kalktı: Rivarol'ün yazı yazdığı «Millî siyasî gazete» daha 1790 da, «Havarilerin eylemleri» 1791 de, başrahip Royou'nun «Kıralın dostu» Mayıs 1792 de kapandı. 1789 den itibaren, vatansever gazeteler, kelimenin siyasî ve edebî manasile, hâkim oldu. Bu gazeteler şunlardı: Elysée Louslalot'nun «Paris İnkılâpları», Marat'nın önce «Parisli siyasî yazar» adı ile yayınlanıp 6 ıncı sayısından itibaren «Halkın dostu» adını alan gazetesi, Camille Desmoulins'in «Fransa ve Brabant İnkılâpları». Ayrıca, Mirabeau'nun «Provence postası» (1789-1791), Condorcet'nin yazı yazdığı «Paris haberleri» (1789-1793), Brissot'nun «Fransız vatanseveri» (1789-1793), Robespierre'in Mayıs-Ağustos 1792 de yayınlattığı «Anayasanın savunucusu» da anılabilir. Camille Desmoulins, Frimaire Yıl II de (Aralık 1793

te), «Eski Cordelier» yi yayınladı, bu gazete ancak yedi sayı çıkabildi. Bu siyasî gazetelerde, fikirlere karşı duyulan heyecan, kalem tartışması şevki, belli bir hitâbet zevki, eski çağlar tarihinden sık sık parçalar almak (meselâ. «Eski Cordelier» nin 3 üncü sayısı Tacitus'un bir yorumu olarak çıkmıştı) gibi, inkılâpçı hitabetin bir çok özelliklerine raslanmaktadır. Halk gazetelerini Marat'nın gazetesi, hele Hébert'in 1790 Kasımında çıkmağa başlıyan «Père Duchesne» i temsil etmekteydi. Ateşli bir hayal gücüne sahip olup, halkın haklı davalarını son derece renkli bir üslûpla tekrar ele alan ve iyi bir gazeteci olan Hébert kendini halkın sözcüsü haline getirmesini bildi. Thermidor hareketinden sonra, gazetelerin hemen hepsi Jacobin aleyhtarı kesildi, çoğu zaman da kıralcılığa kaydı. Yayınlanan bir sürü siyasî gazeteden pek azı yaşıyabildi. Yaşıyanlardan üçü şunlardır: «On günde bir çıkan felsefî, edebî ve siyasî dergi» Floréal Yıl II de kurulmuştu; Panckoucke'un «Millî gazete» si 24 Kasım 1789 da çıkmağa başladı, 1803 te resmî gazete haline geldi; «Müzakereler ve kararnameler gazetesi» nin ilk sayısı 29 Ağustos 1789 da yayınlandı, ve çok uzun yıllar çıkmakta devam etti.

İnkılâp devrinde edebiyat mahsullerinde inkâr edilmez bir düşme görülmüşse de, bu devirde ses sanatları ve plâstik sanatlar, artan sanat meraklılarının haklı isteklerine cevap verdiği gibi, devrin büyüklüğüne de uygun düşen ifade vasıtaları bulmasını bildi. Resim, müzik, millî bayramların düzeni ve debdebe ve ihtişamı sayesinde, İnkılâp, sanatın en yüksek zirvelerine ulaştı. Bu sanatlarda artık yalnız sanattan anlıyan bir azınlığın heyecanı ve coşkunluğu kendini göstermekle kalmamış, bunda bütün bir halkın heyecanı ve coşkunluğu da yer almıştır.

İnkılâp sık sık yıkıcılık ve barbarlıkla ittiham edilir. Bir çok şeylerin yıkıldığı doğru ise de, milletin sanat mirasını muhafaza etmek için, İnkılâp Meclislerinin de-

vamlı bir çaba gösterdikleri de muhakkaktır. Kurucu Meclis zamanında, Abideler Komisyonu Fransa'nın her yerine temsilciler gönderdi, bunlar muhafaza edilmeğe değer her şeyi araştıracaklar ve sınıflandıracaklardı. Convention Meclisi zamanında, Millî Eğitim Komisyonu ile Geçici Sanat Komisyonu ayni işi gördü. Kurucu Meclis, 26 Mayıs 1791 de, bütün ilim ve sanat âbidelerinin Louvre sarayında toplanmasına karar verdi. Convention Meclisi ise, 27 Nivôse Yıl II de (16 Ocak 1794 te), müze haline getirilen Louvre'un muhafazasını, dört şubeye (resim, heykel, mimarî, eski çağlar) ayrılan bir «muhafız heyeti» nin eline bıraktı. Bu sırada, Alexandre Lenoir bir çok sanat eserlerini, hele kırallığa karşı beslenen kin ve nefret yüzünden, nerdeyse yıkılmağa kurban gidecek olan Saint-Denis manastırındaki heykelleri Petits - Augustins manastırında bir araya topladı. 15 Fructidor Yıl II de (1 Eylül 1794 te), Convention tarafından kurulan Fransız âbideleri Müzesinin kaynağını Alexandre Lenoir'ın topladığı bu eserler teşkil etti.

Sanatçıların kurtuluşu da bu hareketle birlikte oldu. Louis David'in etkisile, sanatçılar 1790 dan itibaren Akademinin Roma Okulu ile 1791 de açılacak Resim ve Heykel Sergisi üstünde kurduğu tekele şiddetle itiraz ettiler. 8 Ağustos 1793 te, Resim ve Heykel Akademisi ile birlikte bütün Akademiler ve Üniversiteler kaldırıldı. İnkılâbın getirdiği hamle bu alanda da yaratıcılara ilham verdi. 1793 te açılan Resim ve Heykel Sergisinin «Broşürü» nde şu sözler vardı:

> «Bize karşı birleşen Avrupa, hürriyetin topraklarını kuşattığı bir zamanda, bizim sanat işlerile uğraşmamız bazı sert cumhuriyetçilere belki acaip gelecektir... Biz o ünlü «Savaşta sanatlar susar» atasözünü hiç bir zaman kabul etmiyoruz. Rodos adası düşman ablukası altındayken, Protegenes'in bir şa-

heser yaratmakla uğraştığını hatırlatmak isteriz.»

Buhranın en civcivli zamanında kaleme alınan bu birkaç satır, İnkılâp devrinde bir çok sanatçıları canlandıran zihniyetin ne olduğunu anlatır: Sanat hürriyet uğrunda girişilen genel savaştan ayrılamazdı. 19 Mart 1793 te, Convention Meclisinde, kıralın idam edilmesi lehinde oy verdiğinden ötürü öldürülen (kendi yaptığı) Michel Lepeletier tablosundan, saygı ile söz ederken, Louis David şunları söylemişti:

> «Her birimiz tabiattan aldığımız kabiliyetlerden vatana karşı sorumluyuz. Şekil farklı olsa bile, hedef herkes için bir olmalıdır. Hakiki vatansever, hemşerilerini aydınlatacak ve kahramanlık ile erdemin yüce niteliklerini bunların gözleri önüne serecek bütün vasıtaları aç kurt gibi kapmalıdır. Vatandaşlar, ihsanlarını çocuklarından hiç esirgemiyen tanrı, benim de ruhumu ve düşüncemi resim vasıtasile ifade etmemi istemiştir.»

Louis David (1748-1825), ressam olarak, Cumhuriyet bayramlarının düzenleyicisi olarak, inkılâpçı sanata hâkimdir. Winckelmann tarafından yazılıp, 1764 te yayınlanan ve 1766 ile 1793 yılları arasında üç defa fransızcaya çevrilen «Eski çağlar sanatı tarihi» adlı eserdeki öğretilere uyarak, David, eski çağlar örneğine döndü, çizgi ile anlaşılabilen şeklin, yalnız duygululuğa seslenen renkten daha üstün olduğunu gösterdi. Bu suretle, XVIII inci yüzyıl Fransız sanatı geleneği ile münasebetlerini kesti. David, ilk önce, «Horace'ların yemini» (1784) (1791 sergisinde tekrar sergilenmiştir), «Sokrates'in ölümü» (1787) ve «Brutus» (1789) (bu iki eser de 1791 sergisinde sergilenmiştir), «Sabines» (1799), «Léonidas» (1800-

1804) gibi Eski Çağları konu olarak alan eserlerile şöhret yapmıştı. Ama, eski çağ örneklerini bir ara bırakan David, sanatını İnkılâbın hizmetine verdi, 1791 sergisinden gösterilen «Top Oyunu yemini» taslağını hazırladı, millî bayramlar düzenledi, «Hürriyet şehidi Lepeletier» ile «Öldürülen Marat» tablolarını yaptı. Banyoda göğsünden yaralanıp, başı yana devrilen Marat can vermektedir. Vücudun üstü çıplaktır, göğsündeki yaradan kanlar sızmaktadır. Başı omuzlarına kadar sarkan bir yemeni ile sarılmıştır. Ağzında dokunaklı bir gülümseme ifadesi vardır. Sarkan kolu ile yerlere kadar değen eli yıllarca yazı yazdığı kalemi tutmaktadır. Yerde de öldürme âleti olan bıçak. Bu dokunaklı tablo Convention Meclisi salonunu süslüyor, ve vatan sevgisi erdemini yücelterek, milletvekillerine kamu selâmetinin mutlaka zorunlu olduğunu hatırlatıyordu. Eski çağları konu olarak alan tablolardan inkılâpçı tablolara kadar, Louis David'in eserlerinde birliği sağlıyan şey, erdem zihniyeti ile kahramanca gerginlikti.

Bununla beraber, XVIII inci yüzyıl sanatı halâ devam etmekteydi. Ünlü «duygulu» ressam Greuze (1725-1805) de, daha hafif, ama, eşsiz bir ressam olan Fragonnard (1732-1806) da hala sağdı. Harabeler zevki ile daha şimdiden romantik kesilen Hubert Robert (1733-1808) in bazı tablolarında adeta modern hayatın manası vardır. Prud'hon (1758-1823) da eski çağ örneklerine David kadar aşırı bir hayranlık besler, ama, onda romatizm öncesi bir eda sezilmektedir. Heykel alanında ise, Houdon (1741-1828) eski çağ taklidi heykellerile de, portrelerile de şöhret yapmıştır.

Müzikte de ayni ikilik vardı. XVIII inci yüzyıl Grétry (1741-1813) ve Dalayrac (1753-1809) vasıtasile devam etmekteydi. Ama, ayni zamanda, inkılâpçı hamle de ilhamı ve metodları yenileştirmişti. Gossec (1733-1829) ve Méhul (1763-1817), hatta Grétry bile, vatanseverlik ve cumhuriyetçi vatan sevgisi duygusunu yücelten ve millî

bayramlarda kalabalık korolar tarafından söylenen millî marşlar bestelemişlerdi. Sözleri Marie-Joseph Chénier tarafından «Federasyon bayramı için millî marş» adile yazılıp, Gossec tarafından «14 Temmuz türküsü» adile bestelenen eser bunların en güzellerinden biridir. Sözleri Joseph-Marie Chênier tarafından yazılıp, Mêhul tarafından bestelenen «Yürüyüş türküsü, «Marseillaise» ile birlikte, cumhuriyetçilerin Thermidor tepkisi ve Direktuvar zamanında bestelenen kıralcı «Halkın uyanışı» türküsünün karşısına çıkardıkları millî marş oldu. Millî müzik Enstitüsü kurulması fikrini ilk ortaya atan Gossec oldu, Convention Meclisi de 18 Brumaire Yıl II (8 Kasım 1793 te) bu Enstitünün kurulmasına karar verdi. 16 Thermidor Yıl III te (3 Ağustos 1795 te) yeniden teşkilâtlandırılan, bu kurum «Müzik aletleri çalmak ve müzik öğretmek için» Conservatoire adını aldı. İdaresi de Gossec, Grétry, Méhul, Lesueur ve Cherubini gibi beş müfettişin eline bırakıldı. XVIII inci yüzyıl sanatı ile yeni ifade şekillerinin, bütün öteki alanlarda olduğu gibi, bu alanda da nevileri paylaşarak bir arada yaşadığını anlatmağa bu kadarı fazlasile yeter.

Şu halde, toplumun kendisini nitelendirdiği gibi, fikir ve sanat hayatını da nitelendiren şey, hem yeninin eski ile münasebetlerini kesmesi, hem de eskinin yeninin yanında devam etmesiydi. Akılcılık ile gelenek, zekâ ile duygu her yerde karşılaşıyordu. Klâsik sanat şekilleri her zaman hâkimdi, ama, romantizm de şimdiden yolunu aramaktaydı. Marie-Joseph Chénier, Ossian'ı çevirmişti. Madam de Stael, 1800 yılında, Kuzey edebiyatını daha beğendiğini söylemişti: «Kuzey edebiyatları, zevk ve eğlenceden daha çok, acı ve ıztırapla uğraşıyorlar, muhayyileleri de bunda daha verimli». Devrin felâketleri ötesinde, «Eski güzel günler efsanesi», şövalyeleri ve sazşairleri alayı ile görünmekteydi. Kısa bir zaman sonra, bu efsane, Chateaubriand tarafından sömürülen duygulu bir katolikliğin tekâmülü sayesinde kuvvetlenecektir. A-

ristokrasi ve göçmenler, duygululuk ile düşüncenin bu tazeleşmesinde, yeni düzene pratik olarak katılma imkânlarını hayal meyal aramışlardır. Ayni istikrar arzusu yeni burjuvazinin hiç peşini bırakmıyordu. Fikirleri pek umursamıyan, prensiplere karşı ilgisiz olan, yalnız nimetlerden faydalanmakta ya da işinde başarı kazanmakta gözü olan bu yeni burjuvazi, en çok ta, yeni imtiyazlarını, yani İnkılâbın başardığı en esaslı şeyi muhafaza etmeğe dört elle sarılmıştı. Toplumda üstünlüğü ve kazanılanları muhafaza etmek arzusu, fikirler arasındaki anlaşmazlıktan ve çatışmadan daha baskın çıkmıştı. Varlıklı burjuvazi ile uslanmış aristokrasi, yeni olarak elde edilen ya da kısmen tekrar kavuşulan üstünlüklerini teminat altına alcak kuvvetli bir iktidarla birleşmeğe hazırdırlar.

II

BURJUVA DEVLET

Tanrısal hak nazariyesi üstüne kurulup, aristokrasinin imtiyazlarını teminat altına alan Eski Kırallık Rejimindeki mutlakiyetçi devlet yerine, İnkılâp, millî hâkimiyet ve medenî eşitlik prensiplerine dayanan hürriyet taraftarı ve lâik bir devlet getirdi. Bu prensiplerin belli vergi vermeğe dayanan seçim sistemi ile uygulanması, yeni siyasî kurumları İnkılâptan doğan sosyal yapı ile ahenkli kıldı: Yeni devlet yeni hâkim sınıfın imtiyazlarını teminat altına alan bir burjuva devletten başka bir devlet olamazdı.

1. Millî hâkimiyet ve vergi vermeğe dayanan seçim sisteminin teşkilâtlandırılması.

Eski Kırallık Rejimi devleti 4 Ağustos 1789 gecesi hukukî alanda yıkıldı. Doğuştan ne olursa olsun, bütün vatandaşların birbirile eşit oldukları ilân edildiği gibi, «eyaletlerin, prensliklerin, memleketlerin, kantonların, şehirlerin ve insan topluluklarının özel imtiyazları» da, bir daha geri verilmemek üzre, kaldırıldı. 3 Kasım 1789 tarihli kararname, Parlamentoları ve Yüce divanları belirsiz bir süre için tatil etti. Devletin gücünü sınırlıyan imtiyazlar, aracı heyetler, özel örf ve âdetler, eski muhtarlıkların kalıntıları gibi, ne varsa, hepsini silip süpürdü. Eski devlet cihazı yıkılıp gidince, yeni devlet bütün özü ile değişmiş olarak göründü.

Devletin değişmesi ve yetkilerinin zayıflaması, millî hâkimiyet prensibinden ileri geldi. Devlet artık prensin

şahsî malı mülkü değildir, hâkim olan halkın canlanması olarak görünür. Toplum, tabiî hukuk nazariyesine uygun olarak, nasıl üyelerinin hür sözleşmesi üstüne kurulmuşsa, devlet te bundan böyle idare eden hükûmet ile idare edilenler arasında yapılmış bir sözleşme üstüne kurulmuştur. Demek ki, devlet vatandaşların hizmetinde diye düşünülmüştür, 1789 İnsan hakları Bildirisinin 2 inci maddesinde denildiği gibi, devlet «tabiî hakların muhafazası» nı teminat altına almak zorundadır. 1791 Anayasası kırallığı millete, yürütme gücünü yasama gücüne tâbi hale getirdi. Yürütme gücü ile yasama gücünü birbirinden tamamile ve kesin olarak ayırdı. Devlet cihazını, seçim vasıtasile, vatandaşların eline verdi. Böylelikle, merkezî iktidar kamu güçlerinin yeni teşkilâtı yüzünden zayıflarken, merkeziyetçilik, mahallî plânda, yerini muhtarlığa bırakmıştı. Belediyelerin teşekkülü hakkındaki 14 Aralık 1789, birinci seçmen kurulları ve idarî meclislerin kurulması hakkındaki 22 Aralık 1789 tarihli kanunlar, en geniş manasile, ademi merkeziyetçiliği getirdi. Devlet silâhsız hale geldi. Vergi toplamak elinden çıktığı gibi, asayişin muhafazası bile belediyelerin eline bırakıldı. Demek ki, kurulan devlet hürriyet taraftarı bir devletti, ama, burjuva bir devletti. Millî hâkimiyet yalnız belli bir vergi vererek seçim hakkı kazanan kimselere tanındığından, eylemli vatandaşlar da eşrafa tâbi kılındığından, devlet burjuvazinin malı haline geldi. Aristokrasinin gösterdiği mukavemet, iç savaş ve yabancıların Fransa aleyhine giriştikleri savaş, bu yeni yapıyı iyice sarstı, ve bu yapı kırallığın devrilmesine ve Paris Komününün kurulmasına sebep olan 10 Ağustos 1792 deki halk hareketinden sonra yaşıyamadı.

Devlet iktidarının kuvvetlendirilmesi, İnkılâpçı Hükûmetin kurulması ve istikrar kazanması ile birlikte oldu. 10 Ağustos 1792 den sonra kırallığın devrilmesi, yürütme gücünün yeni temeller üstünde teşkilâtlandırılmasına imkân verdi. Bir taraftan Tethiş hareketi rejime şid-

detle aleyhtar olan unsurları ortadan kaldırırken, millî hâkimiyet prensibinin hiç kısılmadan uygulanması ve herkese seçim hakkı tanınması, devleti milletin sınırlarına kadar genişletti. Yıl II deki Jacobin devlet bu yeni sosyal temel üstünde halkçı hale geldise de, zorunluluk, devleti tekrar tahakküm taraftarı olmağa sürükledi: Kamu selâmeti bunu gerektirmişti. 1789 insanlarının başardıkları eseri nitelendiren, ama, ancak 1793 te bütün mantıkî sonuçlarına kadar götürülen iki özellik, yani akılcılık ile ferdiyetçilik, bu Jacobin devletin tahakkümünü daha da kuvvetlendirdi. Siyasî kurumlar, akılcılık adına, tamamile mantikî bir düşünceye boyun eğdirildi; insanların ve olayların boyun eğmek zorunda kaldıkları gerekler karşısında, devlet aklın bir âleti, bir vasıtasıydı; bu yüzden devletin tahakkümü kuvvetlendi. Aracı heyetler, guruplar ve cemaatlar, ferdiyetçilik adına, kaldırıldı; yeni devlet yalnız fertleri tanıdı ve doğrudan doğruya bunlarla temas kurdu. Vatandaş, haklarının teminatından yoksun kaldığı gün ve «hürriyetin istibdadı» kurulduğu gün, iktidarı hiç bir suretle sınırlanmıyan devlet karşısında kendini silâhsız buldu. Robespierre 5 Nivôse Yıl II (25 Aralık 1793) tarihinde okuduğu «İnkıllâpçı Hükûmetin prensipleri hakkında» adlı raporunda bunu şöyle ifade etti:

> «Anayasaya bağlı hükûmet en başta medenî hürriyetle; İnkılâpçı Hükûmet ise, en başta kamu hürriyeti ile uğraşır. Anayasaya bağlı rejimde, fertleri kamu gücünün aşırılıklarına, kötü davranışlarına karşı koruyuvermek yeter; inkılâpçı rejimde ise, kamu gücü kendisine hucum eden bütün fesatçı guruplara karşı kendini savunmak zorundadır.»

Şu halde, Jacobin'lere göre, devlet tahakkümünün ve merkeziyetçiliğin tekrar diriltilmesini şartlar meşru hale getirmiştir. 29 Eylül 1793 tarihli en çok fiyat kanunu ik-

tisadın idaresi işini devletin eline verirken, 14 Frimaire Yıl II (4 Aralık 1793) tarihli kararname de kurulmuş bütün heyetleri ve kamu memurlarını doğrudan doğruya Kamu Selâmet Komitesinin, genel güvenliği de Kamu Güvenlik Komitesinin kontrolü altına sokmuştu. Bununla beraber, Yıl II de kurulan tahakküm taraftarı Jacobin devleti çifte bir zıtlık kemirmekteydi. İktisadın idaresi bir yandan mülk sahipleri ile müstahsilleri, öte yandan ücretli emekçiler ile müstehlikleri birbirine muhalif hale getirdi. Zaten, Jacobin merkeziyetçilik te halk inkılâpçılarındaki dolaysız demokrasi (tabiî) eğilimi ile çatışmaktaydı. Kamu selâmet diktatörlüğü halk mücadelecilerini kendi sıkı disiplinine boyun eğdirdi, boyun eğmiyenleri kırıp attı. 1791 deki hürriyet taraftarı burjuva devlet gibi, bir sosyal sınıf, temeline dayanmıyan Yıl II Jacobin devleti, içinden çıkılması zor tehlikeli bir durumdaydı: 9 Thermidor darbesile bina yıkılıverdi.

Tekrar hürriyet taraftarı burjuva devlet kuruldu. İktisat devlet idaresinin elinden alındı. Yıl III Anayasası yine Kurucu Meclisin hürriyet taraftarı sistemine döndü, belli bir vergi vermeğe bağlı seçim sistemi halk kitlelerini iktidardan uzaklaştırdı. Oysa, eşrafın sınıf şuuru, Yıl II deki halkçı tecrübeden sertleşmiş olarak çıktı. Yıl III Anayasası güçlerin ayrılması prensibini yine getirmiş ve yürütme gücünü malî konuda her türlü eylem imkânından yoksun kılmışsa da, yine devletin yetkilerini kuvvetlendirdi ve belli bir merkeziyetçiliği muhafaza etti. Direktuvar, Cumhuriyetin iç ve dış güvenliğini sağladı; elinde silâhlı bir kuvvet vardı (Madde 144); bir kimseyi mahkemeye verebilir, bir kimse hakkında yakalama tezkiresi çıkabilirdi (Madde 145); kendi seçtiği komiserler vasıtasile, kanunların idare teşkilâtında ve mahkemelerde uygulanmasını gözliyebilir ve sağlıyabilirdi (Madde 147). Belediye idareleri vilâyet idarelerine, bunlar da bakanlara tâbi olduklarına göre, idare merkezî olmaktan büsbütün çıkmış değildi. Çok geniş yetki-

lere sahip olup, İçişleri bakanı ile doğrudan doğruya haberleşen Direktuvar komiserleri, her kademede hükûmetin varlığını ve tahakkümünü sağlamaktaydılar. Pratikte, devlet iktidarının muhafazası, nazarî olarak seçilen bir çok idare ve mahkeme personelinin doğrudan doğruya tayini ile, düzenleyici gücün genişletilmesile, polis cihazının ve keyfî hareketlerinin geliştirilmesile daha da çok kendini gösterdi. Belli vergi vermiye bağlı seçim teşkilâtı sayesinde, halk idareden uzaklaştırılmış, aristokrasi henüz müttefik haline gelmemiş olduğundan, burjuvazinin bir kısmı da rejime şiddetle aleyhtar bulunduğundan, Direktuvar tarafından idare edilen devletin dayandığı sosyal temel daraldıkça daraldı. Bu yüzden, Anayasanın çiğnendiği oldu: Fructidor Yıl V ve Floréal Yıl VI da seçimler iptal edildi, yasama gücü bir dereceye kadar yürütme gücüne tâbi hale getirildi. Hollanda, İsviçre, Roma gibi kardeş Cumhuriyetlerde yürütme gücü kuvvetlendirildi. Seçimlerin her yıl yenilenmesi, sistemin hürriyet taraftarı niteliğini muhafaza etse ble, çoğunluğu her zaman değişmeğe mahkûm olan yürütme gücünü felce uğratıyordu. 1799 da, düşmanla savaş ve Jacobin hamlesi, yürütme gücünün kesin olarak kuvetlendirilmesini burjuvazinin gözünde meşru hale getirdi. 18 Brumaire hükûmet darbesi işte bu yüzden oldu.

Yıl VIII Anayasası, seçim usulü yerine, Meclis üyelerini yine kend üyeleri arasından tayin etmek usulünü getirdi, yasama gücünü kesin olarak köleleştirdi, yürütme gücünü Birinci Konsülün elinde topladı. 1789 insanları taarfından hayal edilen hürriyet taraftarı devlet yaşamıştı. Ama, bu Anayasa, bu insanların siyasî iktidar haklarını zorla ellerinden almışsa da, askerî iktidar eşrafın sosyal hâkimiyetini korudu. Çok geçmeden, aristokrasi ile ittifak kurup, sosyal temelini genişleten tahakküm taraftarı yeni devlet, burjuva olarak kalmakla devam etti.

2. Lâikleşme ve kilise ile devletin birbirinden ayrılması.

İnkılâp, tanrısal hakka dayanan devlet yerine ve taç ile mihrabın birliği yerine, olayların mantığı sayesinde, yavaş yavaş kiliseden ayrılmış lâik bir devlet getirdi.

Devlet dini rejimi yerine, ilk önce, imtiyazlı kamu dini rejimi getirildi. Başlangıçta, Kurucu Meclis buna basit bir müsamaha göstermekle yetindi, bunu Haklar Bildirisinin 10 uncu maddesi ile ilân etti. Ama, «vicdanlar ve dinî kanılar üstünde hiç bir şey yapamıyacağını» dikkata alarak, 13 Nisan 1790 da, katolikliği devlet dini olarak muhafaza etmeyi reddetti. Bununla beraber, 12 Temmuz 1790 da kabul edilen Rahipler medenî Anayasası katolikliğe kamu dini tekeli tanımamazlık etmedi. Medeni hal (doğum, evlenme, vb. işlemleri ve kütükleri), öğretim, sosyal yardım halâ kilisenin elindeydi. Oysa, Rahipler medenî Anayasasından doğan dinî fikir ayrılığı güçlü bir tekâmül etkeni oldu; bu Anayasaya yemin etmiyen rahipler aleyhinde girişilen mücadele, ayni yasaya yemin etmiş rahipler aleyhinde gittikçe artan düşmanlık, yavaş yavaş kiliseye, sonra da dinin kendisine büyük zarar verdi.

10 Ağustos 1792 den sonra, devletin lâikleştirilmesi hızlandı. «Gerçekten hür bir devletin hiç bir meslek loncasına katlanamıyacağını» dikkate alan Yasama Meclisi, 18 Ağustosta, öğretim ve yardım işlerile uğraşan dinî cemaatları kaldırdı; hastanelerin ve düşkünevlerinin, kolejlerin ve Üniversitelerin malları satışa çıkarıldı, öğretim ve yardım lâikleştirilmişti. Yine 18 Ağustos tarihli bu kararname, dinî elbisenin rahiplerce ibadet görevi dışında giyilmesini yasak etmişti. 26 Ağustosta, Rahipler medenî Anayasasına yemin etmemiş rahiplerin on beş gün içinde kırallık topraklarından çıkıp gitmeleri istendi; gitmedikleri takdirde, Guyane'a sürgün edileceklerd. Hele, 20 Eylül 1792 de, Yasama Meclsi medenî hal işlemlerini lâikleştirdi, bunları belediyelerin eline bıraktı. Ayni gün, «ev-

lenmenin medenî bir sözleşmeden başka bir şey olmadığını», «ayrılma arzusunun... ferdî hürriyetten doğduğunu, bozulması imkânsız bir taahhüdün, bu hürriyetin mahvedilmesi» demek olacağını dikkata alan Yasama Meclisi boşanma kurumunu getirdi.

Kilise ile devletin birbirinden ayrılması, iç savaş ve hıristiyanlıktan çıkma gibi heyacanlı ve hareketli olaylar yüzünden oldu. Başlangıçta, Convention Meclisi, Rahipler medenî Anayasasına bağlı kilise ile uzlaşmış göründü; 30 Kasım 1792 tarihli hitabında vatandaşları: «Anayasanın kendilerine sağladığı din adamlarından» yoksun etmek niyetinde olduğunu yalanladı; 27 Haziran 1793 te, kilise adamlarına bakmanın kamu borçları arasında yer aldığını bildiriyordu. Ama, Rahipler medenî Anayasasına yemin etmiyen rahiplere karşı Yasama Meclisinden daha sert ve şiddetli davrandı; 23 Nisan 1793 te, mühlet filân vermeden, bunların Guyane'a sürülmelerini emretti. Biraz sonra da, Rahipler medenî Anayasasına yemin eden rahipler, ya kıral taraftarlığı eden, ya da müsamaha siyasetini tutan şüpheli kimseler olarak, gözden düştü. Aleyhte alınan tedbirler yavaş yavaş iyice belirdi. Temmuz 1793 ten itibaren, rahiplerin evlenmeleri meselesi ortaya atıldı. 12 Ağustosta, Convention Meclisi «katolik dinine bağlı fertlerin evlenme yüzünden katolik dini rahipliklerinden azledilmeleri» işlemlerini iptal etti. Evli rahipler görevlerine ya tekrar başlıyabilir, ya da devam edebilirlerdi. 5 Ekim 1793 te, İnkılâp takviminin ve on günlük haftanın kabulü, sonra da hıristiyanlıktan çıkma hareketi, kilise ile devletin birbirinden ayrılmasında kesin bir merhale teşkil etti. 16 Frimaire Yıl II (6 Aralık 1793) tarihli kararname din hürriyetini tantanalı bir şekilde ilân ettiği halde, kiliseler kapalı kalmakta devam etti. 9 Thermidor'dan sonra, bu fiilî durum kanunlaştırıldı: Cambon'un teklifi üzerine, Yıl II nin 2 inci on gün sonu (halk inkılâpçıları) bayramında (18 Eylül 1794 te), Convention Meclisi, Cumhuriyetin artık «hiç bir di-

ne ait masrafları ve ücretleri» ödememesine karar verdi. Bu ise, Rahipler medenî Anayasasını zımnî olarak kaldırmak ve kiliseyi devletten ayırmak demekti.

Kilise ile devletin birbirinden ayrılması rejimi, 3 Ventôse Yıl III (21 Şubat 1795) tarihli kanunla, sıkı bir şekilde düzenlendi: Cumhuriyet hiç bir dine para yardımında bulunmamakta, kanun hiç bir din adamını tanımamaktaydı; genel din gösterilerinin, dinle ilgili dış alâmetlerin hepsi yasak edilmişti. Bununla beraber, o yılın 11 Prairial'inde (30 Mayıs 1795 te), Convention Meclisi devredilmiş olan dinî binaların bütün mezheplerce hep birlikte serbestçe kullanılmasına izin verdi. 7 Vendémiaire Yıl IV (29 Eylül 1795) tarihli kararname, bütün bu tedbirleri bir araya topladı, ve din adamlarının «Cumhuriyete tâbi olduklarına ve itaat ettiklerine» dair yemin etmelerini şart koştu. Convention Meclisi, çıkardığı 3 Brumaire Yıl IV (25 Ekim 1795) tarihli kararname ile Rahipler medenî Anayasasına yemin etmiyen rahipler aleyhindeki 1792 ve 1793 kanunlarını muhafaza etti, Direktuvar idaresi de 19 Fructidor Yıl V (5 Eylül 1797) tarihli kanunun 24 üncü ve sonraki maddelerile bunu teyit etti. 14 Germinal Yıl VI (3 Nisan 1798) tarihli kararname ile Cumhuriyet takvimini kamu hayatının bütün işlerinde ve sözleşmelerinde kullanılmasını zorla kabul ettirmek, 17 Thermidorda (4 Ağustos 1798 de) on günde bir gün çalışmamayı (tatil) getirmek, 13 Fructidorda (30 Ağustos 1798 de) bunu kutlamak suretile, Direktuvar, ayni zamanda, mücadeleci bir lâiklik uygulamış oluyordu. Bu devre sonunda, katolik kilisesinin nufuz ve itibarı inkâr edilmiyecek kadar azalmıştı; bu, ikiye bölünen rahipler düzeninin sefalet ve perişanlığından, halk sınıflarında dinî ibadetlerin azalmasından ve imansızlığın ilerlemesinden de anlaşılmaktaydı. Akide plânında birbirile uyuşmasına imkân olmıyan kilise ile İnkılâp, birbirlerine düşman olmakta devam ediyordu.

Oysa, Konsüla devrinde dinin hızla tekrar diriltilme-

si, sosyal istikrar ihtiyacı ile, milletin büyük bir kısmının alışılmış eski dine bağlılığı ile izah edilebilir. Ama, dini bir sosyal tâbilik vasıtası diye, kiliseyi de bir idare âleti diye tasavvur eden Bonaparte, katolikliği, Fransa'daki çoğunluğun dini olarak tanınmışsa da, devlet dini seviyesine çıkarmayı reddetti; çıkardığı teşkilât kanunlarile, kiliseyi devlete iyice tâbi hale getirdi. Din ile devletin birbirinden ayrılması rejimi yüzyıl için ortadan kalktıysa da, devlet lâik olarak kalmakta devam etti.

3. Devlet hizmetleri.

Yeni idarî, adlî ve malî kurumları burjuva toplumun ve hürriyet taraftarı devletin genel prensiplerile ahenkli hale getirmek suretile, İnkılâp, devlet cihazını tamamile yeni baştan kurdu.

Mahallî idare kurumları, Kurucu Meclis tarafından, akla dayanan bir plâna göre kurulmuş, bunlarda millî hâkimiyet prensibi uygulanmış, idareciler seçimle getirilmişti. Merkezî iktidar halkın hâkimiyetinden ileri gelen mahallî makamlar üstünde tahakkümünü yürütemediği için, bundan merkeziyetçi olmıyan bir idare şekli doğmuştu. Mahallî makamlar seçimle gelmiş kurullar ve meclisler oldukları için, yine bundan idare cihazındaki zaaf doğmuştu. Öte yandan, seçimlerin sık sık yapılması istikrarsızlığa yol açmıştı. 1791 Anayasasına göre, vilâyetlerin ve kazaların idarece teşkilâtlarında seçimler iki yılda bir, belediye teşkilâtlarında her yıl yenilecekti. Yıl III Anayasasına göre ise, vilâyet idarelerinin beşte biri, belediye teşkilâtlarının yarısı her yıl yapılacak seçimle yenilenmeliydi. Bu şartlar altında, ehliyetli bir idare memurları kadrosunun yetişmesi, hele belediyelerde ve köylerde güç hale geldi. Vilâyet ve kaza idarelerinin üyeleri burjuvazi içinden, belediyelerin üyeleri daha çok zanaatçı, esnaf ve serbest meslek sahipleri gibi orta tabakalar arasından seçildi. 1793 te, kaza idarelerine, en çok ta be-

lediyelere halk inkılâpçılarının seçilmeleri yüzünden, bu teşkilâtlarda belli bir demokratlaşma eğilimi belirdi. Ehliyetli kimse bulunmaması yüzünden, köylerde belediye teşkilâtı kurmak, çoğu zaman, güç oldu. Bu yüzden, Yıl III Anayasası kanton belediyeleri kurdu; her nahiyede bir belediye temsilcisi ile, bir yardımcı bulunacaktı. Ama, bu teşkilât pek başarılı olmadı.

Bununla beraber, kurumların akla uygun hale getirilişinde merkeziyetçilik eğilimi tohum halinde vardı. İnkılâbın 1793 yılında geçirdiği buhran tekâmülü hızlandırdı. İnkılâpçı Hükûmet idare teşkilâtlarını devamlı hale getirdi, ve temizlik hilesi sayesinde, seçim yerine, fiilen tayini getirdi. 14 Frimaire Yıl II (4 Aralık 1793) tarihli kararname, kaza belediyeleri ve idareleri yanında, «millî temsilciler» kurdu; bunlar her on günde bir Kamu Selâmet Komitesi ile Kamu Güvenlik Komitesine hesap vereceklerdi. Bürokrasi cihazı kuvvetlendirilmiş ve demokratlaştırılmıştı.

Yıl III Anayasası, belli vergi vermeğe bağlı seçim sistemine tekrar dönmekle, idare teşkilâtında hâkim olmak tekelini tekrar eşraf burjuvazisine vermiş oldu. Bununla beraber, belediye ve vilâyet idarelerinin yanına yürütme gücünden komiserler tayin ederek, devletin idare yapısını kuvvetlendirmeğe doğru gitti. Öte yandan, François de Neufchâteau'nun İçişleri bakanlığında başardığı dikkate değer işlerden de anlaşıldığı gibi, Direktuvar, idareyi yeniden teşkilâtlandırmak çabasına bütün alanlarda devam etti. Bonaparte'ın askerî diktatörlüğü kısmen bu düzene sokulmuş siyasî kurumlar temeli üstüne kuruldu. Ama, seçim devam ettiğinden, istikrarsızlık, bazan da ehliyetsizlik yine sürüp gidiyordu. Bonaparte, 28 Pluviôse Yıl VIII (7 Şubat 1800) tarihli kanunla, seçimleri kaldırdı ve yetki sahibi bir memur kadrosu kurdu. Bu suretle, idare cihazını istikrara kavuşturdu ve bu cihazın tahakküme dayanan devlet hizmetindeki ehliyetini kuvvetlendirdi.

Kurucu Meclis, adlî kurumları, idarî kurumlarda da-

yandığı prensiplere göre, yeniden teşkilâtlandırmıştı. Ama, bunda seçim, başka alanlarda görülen güçlüklere sebep olmadı. 16 Ağustos 1790 tarihli kararnameye göre, yargıçlar altı yıl için seçilirler, ve bu süre sonunda tekrar seçileblirlerdi, ama, bir «mahkemede herkes önünde beş yıl yargıçlık ya da kanun adamlığı etmiyen hiç kimse» yargıç seçilemezdi.

Yıl III Anayasası yargıçlık görevi süresini beş yıla indirdi. Bu tedbirler, yargıçlık görevinin ehliyetini ve istikrarını koruma hedefini gütmekteydi. Kurucu Meclis, ceza mahkemeleri usulû konusunda, büyük bir hürriyet taraftarlığı gösterdi. Savcılık makamı kaldırıldığından, hiç bir makam suçları araştırmakla görevlendirilmemişti. Muhakeme, ilk sorgu safhası dışında, herkese açıktı. Hem ittiham, hem de karar jürisinin kurulmuş olması, sanık için bir teminat teşkil ediyordu.

Adlî teşkilâtı şartlardan doğan sarsıntılara tabiî ki katlandı, devlet yapısı ile ayni yönde tekâmül etti. Convention Meclisi, seçilebilmek için, ehliyet sahibi olma şartlarını kaldırdı; seçilmek için, 25 yaşında olmak yeterdi. Bu şartlar altında, muhakeme usulü basitleşmeğe doğru gitti. Ayni zamanda, yürütme gücü, adlî iktidara tâbi olmuştu. Zaten, güçleri birleştirmiş ve tek elde toplamış olan İnkılâpçı Hükûmetle birlikte güçlerin ayrılması prensibi de ortadan kalkmıştı. Tethişçi adlî sistem, hem hızlı çalışan bir muhakeme usulüne bağlı fevkalâde mahkemeler kurmasile, hem de örf hukuku teminatlarını kaldırmasile nitelenir. Direktuvar zamanında, adlî teşkilât kendinden önceki bu emsalden zarar görmemiş değildir. Yıl III Anayasası ile, Direktuvar, mahkemeye getirme emirleri ve yakalama tezkireleri çıkarmak hakkını elde etti. Fevkalâde mahkemeler, ya Chouan'lar, ya da Jacobin'ler gibi siyasî muhalifleri muhakeme etmek için kurulan askerî komisyonlar şeklinde yaşadı.

En son, İnkılâp, kanunları bir araya toplamak işini tamamlıyamadı. Derebeylik hukukunu ve kilise hukukunu yıktı; yeknasak bir millî hukuk vucuda getirmek dü-

şüncesinde olduğundan, Roma hukukuna karşı çıktı. Kurucu Meclis, Ağustos 1790 da, «basit, aydın ve Anayasaya uygun bir genel kanunlar mecmuası» hazırlamak kararını verdi. 25 Eylül 1791 de Ceza Kanununu, 28 Eylülde Erazi kanununu kabul etti. Ağustos 1793 te, buhranın en civcivli zamzanında, Convention Meclisi, Yasama Komitesi adına, Cambacérès tarafından sunulan bir Medenî kanun taslağı üstünde tartışmalar yaptı. İnkılâp Meclisleri bu işi sonuna kadar götüremedilerse de, büyük bir iş te yapılmamış değildi; teşkilât kanunları vasıtasile, evlenme ve boşanma, miras ve vasiyet etmek hakkı, erazi mülkiyeti ve ipotekler gibi esaslı meselelerin temelleri atılmıştı. Thermidor ve Direktuvar devirleri, miras meselesinde öncesine (makabline) şumulü kaldırmakla, Dağlı kanunlarına nispetle, bu konuda da, inkâr edilmez bir gerileme niteliği göstermiştir.

Yargıçların tayinine tekrar dönülmek ve savcılık makamını yavaş yavaş tekrar diriltmekle, devletin güçleri kuvvetlendirilirken, toplumun istikrarını ifade eden hukukun istikrarı da, Konsüla devrinde, böylece kendini göstermiş oluyordu.

Kurucu Meclis tarafından kurulan malî kurumların, özellikle, vergi eşitliğini ve erazi vergisi, menkul servet vergisi ve kazanç vergisi gibi üç büyük dolaysız vergiyi getirmek gibi bir niteliği vardı. Dolaylı vergi kaldırılıp, devletin önemli ve muntazam gelirlerden yoksun hale getirilmesi yüzünden, vergi salma ve toplama işlelerinin belediyelere bırakılmasile her türlü malî idarenin ortadan kalkması yüzünden, devletin malî konudaki güçleri zayıflamıştı. Tekâmül, burada da, devletin bir an için zayıflıyan tahakkümünü kuvvetlendirmek yolunu tuttu.

Kurucu Meclis tarafından getirilen vergi sistemi, Convention Meclisi tarafından düzeltildi; bu sonuncu Meclis, 12 Mart 1793 te, kazaznç vergisini kaldırdı, ve menkul servet vergisinde sanayi ile ticaretteki gelirlerin dikkata

alınmasına karar verdi. Vergi ile sağlanan imkânlar 1793 te iç savaş yüzünden zayıflayınca, Dağlıların hâkim oldukları Convention Meclisi, İnkılâp vergi ve resimleri ile zorlama istikraza başvurdu. Prensip olarak, 20 Mayıs 1793 te, karar verilen bu istikraz 3 Eylülde düzene kondu; bu istikrazın 1 milyar lira tutacağı hesaplanmıştı; geliri 1.500 (bekârlarda 1.000) franktan fazla olan vatandaşlar müterekki bir tarife üzerinden bu istikraza yazılacaklardı. Thermidorcular, Kurucu Meclis üyelerinin getirdikleri sisteme dönüp, 6 Fructidor Yıl IV te (23 Ağustos 1796 da) kazanç vergisini tekrar kabul ettiler. Kayme değerinin düşmesile mücadele etmek için, 2 Thermidor Yıl III (20 Temmuz 1795) tarihli kanun, erazi vergisinin yarısının kayme olarak (itibarî değeri ile), yarısının da zahire olarak (1790 daki değeri ile) ödenmesini kabul etti. Vergi sisteminin tümü, Yıl VII de, Direktuvar devri Meclisleri tarafından yeni baştan kuruldu. 3 Frimaire Yıl VII (23 Kasım 1798) tarihli erazi kanunu verginin tekrar para ile ödenmesi usulünü getirdi; 3 Nivôse (23 Aralık 1798) tarihli menkul servet kanunu tarifeyi büyük ölçüde yükseltti; 1 Brumaire (22 Ekim 1798) tarihli kanun, kazanç vergisini salma esaslarını değiştirdi; 4 Frimaire (24 Kasım 1798) tarihli kanun ise, yeni bir vergi olan kapı ve pencere vergisini getirdi. Ayni zamanda da, 22 Frimaire (12 Aralık 1798) ve 13 Brumaire (3 Kasım 1798) tarihli kanunlarla harçlar ve damga pulu yeniden düzenlendi. Bu temel vergi kanunları, esaslı kısımlarile, yüzyıldan fazla yürürlükte kaldı. Devletin gelirleri yine düşmedi değil. Bu da, varlıklıların pek hoşuna gitti. Ama, Direktuvar devrindeki iki Meclis dolaylı vergilerin tekrar konmasını reddetti; yalnız tütün, yol resimleri ile yolcu arabalarındaki oturma yerleri fiyatı üzerinden bir resim almakla yetindi.

Vergilerin kötü bir şekilde toplanmasından asıl sorumlu olan, Kurucu Meclis tarafından getirilen toplama sistemiydi. Çünkü, bu vergileri toplamakla görevli olan belediye makamlarının zora başvurmaları imkânsızdı. 22

Brumaire Yıl VI (12 Kasım 1797) tarihli kanun, her vilâyette bir Dolaysız vergiler İdaresi kurmak hedefini güttü; bu idareyi teşkil eden Komiserler, «dolaysız vergilerin salınması, toplanması ve bu vergilerle ilgili anlaşmazlıkların halli ile ilgili bütün çalışmalarda», belediye idarelerine yardım edeceklerdi. Vergi işlerinde ehliyetli bir idare kurmak henüz söz konusu değildi. Sadece basit bir kontrol şekli düşünülmüştü.

Demek oluyor ki, Direktuvar devrinde devletin malî güçlerini kuvvetlendirmek konusunda büyük adımlar atılmıştı. Bonaparte, bir çok noktalarda, kendinden öncekilerin kurdukları imkânlardan faydalanmakla yetindi. Ama hürriyet taraftarı devlet yerine, tahakküm taraftarı devleti getirip, bir tek merkezî iktidara bağlı etkin bir malî idare kurmak, biraz sonra da, erazi vergisinin akla dayanan biricik temeli olan bir erazi kadastrosu yaptırmak, suretile, Direktuvar idaresinin başladığı işi tamamladı. Varlıklı olanlara kesin olarak güven vererek, devletin itibarını tekrar arttırmasını bildi. Dolaylı vergilerin, bu arada da tuz vergisinin tekrar konması, vergi tekamülünü İmparatorluk devrinde sona erdirdi ve tahakküm taraftarı devletin gücünü iyice belirtti.

III

MİLLÎ BİRLİK VE HAKÇA EŞİTLİK

Fransız İnkılâbı bazı kelimelere bütün nefesini kazandırmıştır. Millet *kelimesi bunlardan biridir. Valmy'de düşmanın top ateşi Fransız hatlarını sarsmakla tehdit ettiği zaman, Kellermann: «Yaşasın Millet!» diye haykırıp, Prusyalıları hayretler içinde bıraktı. Bu parola ortalığı çınlattı, gönüllü safları arasında büyüdükçe büyüdü, düşman tereddüt etti. Goethe'ye göre: «Bugün, bu yerde, dünya tarihinin yeni bir devri başladı.»*

1789 dan itibaren, millet *kelimesi, kalbin heyecanlı çarpışlarında, iman ve umut duygularile canlanan içten gelme toplu hareketlerde iyice beliren, yepyeni bir değer kazandı. Millet yekpare kaya haline gelmiş vatandaşlar kitlesi, bütün bir vücuttu. Artık ne düzen, ne sınıf vardı; Fransız olan ne varsa, milleti vücuda getirmişti. Bu can alıcı kelime, toplum ruhunun derinliklerinde çınlamış, gizli kuvvetleri uyandırmış, insanları kendi güçlerinin üstüne çıkarmıştı. Ama, yeni düzenin gerçeği, kelimenin maskesi altında, çarçabuk kendini gösterdi.* Millet *sözü, Ferdinand Brunot'nun* Fransız dili tarihi'*nde sözünü ettiği o «boş hayaller uyandıran kelimeler»den biridir. Milli gerçeğin sosyal muhtevası İnkılâbın temposu içinde tekâmül etti. Milli birlik bu devrede su götürmez ilerlemeler göstermişse de, hakça eşitsizlik yeni millet içine ana zıtlığı soktu; mülkiyet temeli üstünde ve belli vergi vermeğe bağlı seçim sisteminin dar çerçevesi içinde tasavvur edilen bu yeni millet, halk kitlelerini fiilen yeni milletin dışında bırakmıştı.*

1. Birleştirme işinde ilerlemeler.

Fransız milleti, İnkılâp sırasında, birlik ve birleşme yolunda kesin bir adım attı. Yeni siyasî kurumlar hem idarî, hem de iktisadî bakımdan birleşmiş bir devletin çerçevesini teşkil etti; ayni zamanda da, hem aristokrasiye, hem de yabancı ittifaka karşı girişilen mücadeleler millî şuuru kuvvetlendirdi.

Siyasî kurumların Kurucu Meclis tarafından akla uygun hale getirilmesi, İnkılâpçı Hükûmet vasıtasile merkeziyetçiliğe dönülmesi, idare sistemini kurmak için Direktuvar tarafından gösterilen çabalar, Eski Kırallık Rejiminin, muhtarlıkları ve mahallî özellikleri kaldırarak, birleşmiş bir devletin siyasî kurumlar yapısını getirerek başladığı işi tamamladı. Ayni zamanda, medenî eşitlikle, 1790 daki fedrasyonlar hareketile, Jacobin'lere bağlı dernekler şebekesinin gelişmesile, 1793 te halk derneklerinin kongreleri ya da «merkez toplantılarile», bir tek ve bölünmez millet şuuru uyanmış ve kuvvetlenmişti.

Millî birliği kuvvetlendiren yeni iktisadî bağlar olmuştu. Derebeylik devrine özgü parçalanma ve dağınıklık yok olup gidince, köprü ve ayak bastı paraları ile iç gümrükler kalkınca, «memleketi parça parça ayıran gümrük sınırları» siyasî sınırlara kadar itilince, zaten, koruyucu bir gümrük tarifesile yabancı rekabetine karşı korunan millî pazar birleşmeğe doğru götürülmüş oluyordu. Memleket içinde gidiş gelişin, mübadelenin serbest hale gelmesi, bir çok mıntıkalar arasında iktisadî dayanışmayı, ulaştırma vasıtalarındaki gelişmenin imkân verdiği ölçü içinde, hem uyandırdı, hem de sağlamlaştırdı. İktisadî birleşme, ağırlık ve uzunluk ölçülerinin birleştirilmesini gerektirmişti. Kurucu Meclis, Mayıs 1790 da, bir Ağırlık ve uzunluk ölçüleri Komisyonu kurdu. 26 Mart 1791 de, yeni ağırlık ve uzunluk ölçüleri sisteminin esaslarını kabul etti. Bu yeni sistem, «yeryüzü yuvarlağını iki eşit kısma ayıran tul dairesinin ölçülmesi ve ondalı bölme üzerine» dayanacaktı. 1792 de Delambre ile Méc-

hain tul dairesinin Dunkerque ve Barselona arasındaki uzunluğunu ölçtüler. Bu sırada, Haüy ile Lavoisier havasız yerde bulunan O° (sıfır) derecedeki bir hacim suyun ağırlığını tayin etmişlerdi. Metre ve gram gibi iki ana birimden hareket eden Komisyon, 11 Temmuz 1792 de, ağırlık ve uzunluk ölçülerinin bir cetvelini tespt etmişti. 1 Ağustos 1793 ve 18 Germinal Yıl III (7 Nisan 1795) tarihli kararnameler işi kestirip attı. Sonuncu kararnamenin 5 inci maddesi «metre» yi:

> «Kuzey kutbu ile ekvator (en büyük arz dairesi) arasındaki tul dairesi parçasının on milyonda birine eşit uzunluk ölçüsü»

olarak, «gram» ı da:

> «eriyen buz ısısındaki ve metrenin yüzde biri kübündeki bir hacim saf suyun mutlak ağırlığı»

olarak tarif etmişti.

İş, «metre sistemi» ni kullandırmağa kalmıştı. Bu konuda ağır davranan İnkılâp işin hakkından gelemedi. Konsüla hükûmeti, 1 Vendémiaire Yıl X dan (23 Eylül 1801 den) itibaren, yeni sistemin uygulanmasını emretti. Ama, yeni ölçülerin, Eski Kırallık Rejimi ölçülerinin yerini almaları, pratikte, ancak yavaş yavaş oldu.

* * *

Millî ordu, millî şuurun kuvvetlenmesine yardım etmek suretiyle, kuvvetli bir birleştirme vasıtası teşkil etti. Kurucu Meclis bu alanda ürkek davranmıştı. Milis teşkilâtını, 28 Şubat 1790 da da rütbelerin para ile satın alınmasını kaldırmakla yetindi; bundan sonra, herkes bu rütbelere yükselebilecekti. Kara ordusunun teşkilâtı hakkındaki 9 Mart 1791 tarihli kararname, gönüllü olarak

yazılma şeklindeki asker toplama usulünü muhafaza etti. Ama, Kurucu Meclis, ayni zamanda, «millî muhafızlar» adlı inkılâpçı bir teşkilât kurdu, bu teşkilâta yalnız eylemli vatandaşlar alınacaktı. 6 Aralık 1790 tarihli kanun bunun esas prensiplerini koydu; 19 Eylül 1791 tarihli kanun da, önceki kanunu daha açık ve kesin hale getirdi. Kara ordusunun dağılması, kıralın kaçışı sırasında beliren savaş tehlikesi, Kurucu Meclisi millî muhafız teşkilâtından 100.000 gönüllü almağa, bunları taburlar halinde teşkilâtlandırmağa karar vermek zorunda bıraktı (21 Haziran 1791). 1791 deki bu gönüllülere, Yasama Meclisi tarafından emredilip toplanan gönüllüler de katıldı. Kırallığın düşmesi, millî tehlike ve halk inkılâpçılarının siyaset sahnesine girmeleri, siyasî birliği sağlıyacak bir ordu teşkilini kesin olarak hızlandırdı. Eylemsiz vatandaşlar, Temmuz 1792 den itibaren, millî muhafız taburlarına girince, o zaman, bu teşkilât hakikaten millî hale geldi. 24 Şubat 1793 te, Convention 300.000 kişinin silâh altına alınmasını emretti; ama, daha, 21 Şubatta eski kara ordusu alayları ile gönüllü taburlarının «karıştırılmasına» karar vermişti.

Birleştirme, aslında, ağır ağır ilerledi. Orduyu tek bir kumanda altında birleştirme, ancak, 19 Nivôse Yıl II (8 Ocak 1794) tarihli kararname ile mümkün oldu. Öte yandan, 23 Ağustos 1793 te, kitle halinde askere alma emri verilmesine rağmen, bütün Fransızlar orduda hizmet etmeğe çağırılmadı: Askere alma genel bir nitelik taşıdığı halde, yalnız 18-25 arasındaki bekârlar ya da karısından boşanmış çocuksuz kimseler silâh altına alındı. Dahası var: Thermidorcu Convention Meclisi ertesi yıl hiç bir asker toplama işine girişmedi. Demek oluyor ki, mecburî askerlik hizmeti bir istisna teşkil etmekte devam etti. 19 Fructidor Yıl VI da (5 Eylül 1798 te) kabul edilen, kur'a ile askere alma usulü hakkındaki Jourdan kanunu, bu mecburî hizmeti, istisna olmaktan çıkarıp, devamlı hale getirdi:

«Her Fransız askerdir» (Kanunun birinci maddesi); «kur'a ile askere alma usulü 20 yaşını dolduranlardan 25 yaşını sürenlere kadar bütün Fransızları içine alır» (Madde 15).

Ama, Yasama gücü askere alınacak miktarı özel bir kanunla tespit etmişti. Bütün kur'a askerleri askerlik hizmetini yapmıyorlardı. Hele, 28 Germinal Yıl VII (17 Nisan 1799) tarihli kanun, askere gitmeyip, yerine bedel verme prensibini getirdi. Ayni yılın 14 Messidor'unda (2 Temmuz 1799 da) kaldırılan bu prensip, Bonaparte tarafından tekrar getirildi; tabiî, eşraf buna pek memnun oldu. Bu kısıtlamalara rağmen, eski ordu ile yeni gönüllülerin «karıştırılması», her yıl kitle halinde asker toplanması, kur'a usulünün getirilmesi sayesinde, ordu, gerçekten, birleştirilmiş ve millîleştirilmiş oldu. Thermidorda nsonra, gericiliğin ordudaki vatan sevgisi ruhunu yavaş yavaş değiştirdiğine hiç şüuhe yok. Ama, silâhlanmış millet prensibi olduğu gibi devam etti; cesaretin ve yiğitliğin mükâfatı olarak hızla yükselmek, orduda halkın gözünde eşitliğin alâmeti olarak kaldı. Bonaparte'ın miras olarak devraldığı o eşsiz savaş vasıtası, bu iki sebepten ötürü, millî birliğin esaslı etkenlerinden biri olmakta devam etti.

* * *

Fransız dili de ayni yönde ilerledi. 1789 yıllarında, Fransızların çoğu ayrı ayrı lehçelerle konuşurlardı. Bu ise, bunların fikrî ya da siyasî hayatın büyük akımlarından uzak kalmalarına sebep olmuştu. Kurucu Meclis, mahallî muhtarlıkları gözetmek kaygısile, her yerin ayrı ayrı dillerle konuşmak özelliğini korudu. 14 Ocak 1790 da, Meclis tarafından çıkarılan kararnamelerin memlekette konuşulan bütün lehçelere çevrilmesini emretti. Buna karşılık, Convention Meclisi, savaşı millîleştirmekle, fran-

sızcayı millî bir dil kılmak işine sarıldı. Dildeki şekil birliğini perçinlemeğe yardım etmeliydi. Kulüplerde ve halk derneklerinde bu yönden büyük bir çaba gösterildi: Düşünceyi fransızca olarak ifade etmek bir vatanseverlik delili sayılıyordu. Tethiş devrinde, lehçeler İnkılâp düşmanlığının ve yabancı ittifakın suç ortakları olarak göründü. Bu lehçelere karşı, meselâ Alsac'ta, bir «dil tethişi» nden söz edilebildi. Bunu ortaya atan da, görevle Alsac'a gelmiş olan Saint-Just'tü. 8 Pluviôse Yıl II de (27 Ocak 1794 te), Barère, Kamu Selâmet Komitesinde, «eski lehçeleri» suçladı:

> «Federal rejim taraftarlığı ve batıl inançlar aşağı-breton lehçesile, göçmenler ve Cumhuriyete karşı beslenen kin ve nefret Alman dili ile konuşur... Kırallık rejiminin Babil kulesine benzemesinin bir takım sebepleri vardı; demokraside, vatandaşları millî dilin cahili olarak bırakmak, bunları iktidarı kontrol edemiyecek bir halde bırakmak, vatana ihanet etmek demektir. İnsan hakları Bildirisinin dili olmak gibi bir şan ve şeref kazanan fransızca bütün Fransızların dili olmalıdır. İnkılâbın en güvenilir etkeni olan kamu düşüncesinin âletini, ayni dili biz vatandaşlara borçluyuz.»

Bunun sonucu olarak, Convention Meclisi bütün kamu ve noter vesikalarında fransızcanın kullanılmasını mecburî kıldı, ve halkı breton, bask dillerile, italyanca ve almanca konuşan vilâyetlere on gün içinde birer öğretmen tayin edilmesine karar verdi. Thermidordan sonra, bu konuda tekrar müsamahaya dönüldü, biraz sonra da kamu vesikaları mahallî lehçelere çevrildi. Dil öğretiminde de ayni tepki gösterildi. İlkokullar hakkındaki 27 Brumaire Yıl III (17 Kasım 1794) tarihli kanun, «Fransız dili hakkında ilk bilgiler» in verilmesini öngördüğü

halde, 3 Brumaire Yıl IV (24 Ekim 1795) tarihli kanun, ne fransızcayı öğretmenin, ne de Fransız dilile öğretim yapılmasının sözünü etmişti. Lâtinceyi tahtından indiren millî dil, ancak, merkez okullarını ve yüksek öğrenimi kesinlikle ele geçirdi: Millî birlik, bu alanda da, belli bir sosyal ayırımla bulanmıştı.

* * *

Vatandaşın medenî yetişmesi, son tahlilde, millî şuurun kazanılmasındaki ilerlemeleri hızlandıracaktı. Bu yüzden, İnkılâp Meclisleri eğitime büyük bir dikkat gösterdiler. Vatandaşları yetiştirmek söz konusuydu. Kurucu Meclis zamanında, papazlar kilisede yapılan her pazar ayininde Meclisin verdiği kararları ve yayınladığı ilânları okurlardı. Millî eğitim tasarılarında, İnsan hakları Bildirisi ile Anayasanın okunması ve yorumlanması her zaman emredilmişti. 29 Frimaire Yıl II (19 Kasım 1793) tarihli kanun, ilkokul kitaplarının başında «İnsan haklarının, Anayasasının, kahramanlık ya da erdem eylemleri tablosunun» gelmesini istemektedir. İlkokullar hakkındaki Thermidorcu kanunlar ayni öğretim (tabiî, Yıl III Haklar Bildirisi ile Anayasası öğretimi) ile «cumhuriyetçi ahlâk bilgileri» öğretimi yapılmasını öngörmüştü.

Büyük millî bayramlar bu maksada cevap veriyordu. Bu bayramların ilki 14 Temmuz 1790 Federasyon bayramı ise de, Voltaire'in küllerinin Panthéon'a (Büyükler türbesine) getirilmesi şerefine Louis David tarafından Eski Çağ cenaze merasimlerinin ihtişamı tarzında düzenlenen 11 Temmuz 1791 bayramı, hakikaten, ilk felsefî bayram oldu. Bundan sonra, her büyük olay için debdebeli ihtişamlı bayramlar yapıldı. Ressam Louis David, şair Marie-Joseph Chénier, müzikçi Gossec ya da Méhul bu bayramları sanatlarının bütün yaratıcılığı ile süsleyip güzelleştirdiler. Bu bayramlardan ünlü olan birkaçı da şunlardı: 15 Nisan 1792 Hürriyet bayramı, 10 Ağustos 1793 Bir tek ve Bölünmez Cumhuriyet bayramı, 20 Prairial

Yıl II (8 Haziran 1794) Yüce Varlık bayramı. Yüce Varlık ibadetini kuran 18 Floréal Yıl II (7 Mayıs 1794) tarihli kararname, gerek İnkılâbın şanlı olaylarını, gerekse «insan için en aziz ve faydalı olan erdemleri» kutlamak üzere on günde bir yapılan bayramlar ile büyük millî bayramları getirmişti. Millî eğitimin teşkilâtlandırılması hakkındaki 3 Brumaire Yıl III (24 Ekim 1795) tarihli kararname, yedi büyük millî bayramın kutlanmasını öngörmüştü. Yıl III Anayasası millî bayramları kutlamakta güdülen hedefin, prensip olarak, «vatandaşlar arasında kardeşliği yaşatmak, kendilerini Anayasaya, vatana ve kanunlara bağlamak» olduğunu ortaya attı. Direktuvar zamanında, Campoformio barışı, Hoche ve Jean-Jacques Rousseau şerefine yapılan şenlikler pek parlak oldu. 27 Temmuz 1798 de yapılan Hürriyet ve Sanatlar bayramı pek büyük bir alayla ve pek parlak bir şekilde kutlandı.

Vatan sevgisini uyandırmak için yapılan büyük bayramların ve şenliklerin tekâmülü, millî zihniyetteki ilerlemelerin sosyal bakımdan ne kadar sınırlı olduğunu belirtmektedir.

Bu bayramlar Yıl II de en yüksek noktasına vardı. O zamanlar, bu bayramlar bütün mllî manalarını kazanmış bulunuyordu. Halk bu bayramlarda seyirci değildi; bunlara kendisi de katılıyordu; halk, millet içinde oynadığı rolü yücelten bayramın temel unsuruydu. Bu yeni sanatın yaratıcısı olan Louis David resim ve heykel gibi plâstik sanatların bütün imkânlarından faydalandı; büyük koroları, kalabalık orkestraları ile, müzik en başta gelen rolü oynadı; elbise sanatı da, dekor sanatı da işe karıştı; en son, merasim alayının düzenlenmesi bütün bu imkânları harekete getirdi. Böylelikle, millî bayram ya da şenlik, ayni vatansever inanç içinde ve Cumhuriyete karşı beslenen ayni sadakat duyguları içinde birleşen halkı heyecan ve coşkunluğun en yüksek noktasına ulaşmaktadır.

Gericilik devrinde ise, büyük bayramlar siyasî ve sosyal muhtevasını kaybetti. Evvelce aktör olan halk, ön-

ce figüran rolüne, sonra da seyirci durumuna düştü. Bu gösteriler hakikaten millî olan niteliklerini kaybetti. Biraz sonra, bayramların yerini askerî geçit resimleri ve «resmî» eğlenceler aldı. Halk siyasî hayatın dışına atıldığından, birlik, artık hakça eşitsizliği gizliyen bir hayalden, bir gölgeden başka bir şey değildi.

2. Hakça eşitlik ve sosyal gerçekler.

1789 Haklar Bildirisinin birinci maddesi ile ilân edilen hakça eşitlik, üçüncü maddesinde belirtilen millî hâkimiyet prensibi, nazarî olarak, güçlü bir millî birlik etkeni teşkil etmişti. Eşitliğin nazarî ilânı, Eski Kırallık Rejimindeki sosyal hiyerarşinin dayandığı fertlere ve heyetlere tanınan imtiyazların kaldırılması, Kurucu Meclisin giriştiği işte hâkim olan ferdiyetçi sosyal münasebetler görüşü, eşitliğe dayanan bir toplumun ve birleşmiş bir milletin temellerini teşkil edebilirdi. Ama, mülkiyet hakkını tabiî haklar sırasına sokmakla, ve iktisadî hürriyeti yeni sosyal teşkilâtın prensibi kılmakla, kurucu burjuvazi, yeni toplumun göbeğine, hakkından gelemiyeceği bir zılığı oturtmuş oluyordu. Siyasî eserindeki millî hakimiyet prensibi ile seçimin belli bir vergi vermeye dayanarak düzenlenmesi de, birbirine zıt iki esas teşkil ediyordu. Hiç şüphe yok ki, hakça eşitliğin 1789 da burjuvazi tarafından öne sürülmesi, sırf aristokrasinin imtiyazına şiddetle saldırmak hedefini gütmüştü. Halka karşı ise, sadece kanun gözündeki nazarî eşitlik söz konusuydu. Sosyal demokrasinin hiç lâfı yoktu, siyasî demokrasi de reddedilmişti. Kanuna uygun olan millet, vergi vermeğe bağlı seçime dayanan burjuvazinin sınırları içine sıkı sıkıya yerleştirilmişti.

Oysa, hakça eşitlik hakkında halk kitlelerinin daha somut bir görüşü vardı, ve burjuvazi için nazarî bir ifadeden başka bir şey olmıyan şeyi, bu kitleler hakikî manasile ve olduğu gibi almışlardı: 1789 da uyanan «büyük

umuda» gerçek bir muhteva kazandırmak söz konusuydu. Halk mücadelecileri, hakça eşitlikten, yaşama ve geçinme hakkını çıkarmışlardı. Bu hakkın tanınması ve düzenlenmesi, halk kategorilerine millete eşit payla katılmak imkânını verecekti. Yiyecek maddeleri meselesi, şuurlanmakta güçlü bir etken teşkil etti. Mülkiyet hakkının tam olarak tanınmasının sonucu olan iktisadî hürriyet ile kâr ve kazanç hürriyetinin, birleşmiş bir milletin teşkili ile tezat halinde olduğu gibi, hakça eşitlik prensibi ile de tezat halinde olduğu görüldü. Şartlar bu meseleyi ön plâna çıkardı ve burjuvaziyi bir takım tavizler vermeğe zorladı.

Herkese seçim hakkı tanımakla ve eylemsiz vatandaşları silâhlandırmakla, 10 Ağustos 1792 İnkılâbı halkı milletin içine kattı ve siyasî demokrasinin iktidara gelişine işaret etti. Ayni zamanda, yabancı ittifak ile İnkılâp düşmanlarına karşı girişilen mücadelenin doğurduğu zorunluluklar, yeni millî gerçeğin sosyal niteliğini keskinleştirmişti. 24 Haziran 1793 tarihli Haklar Bildirisi, mülkiyet hakkının burjuva tarifini tekrar ele almakla (Madde 16) beraber, 1 nci Maddesinde demişti ki:

> «Toplumun amacı herkesin saadetidir. Hükûmeti, sırf insanın tabiî ve geri alınamaz haklarından faydalanmasını teminat altına almak için kurulmuştur.»

Yardım ve öğretim görme hakları tanınmıştı (Madde 21 ve 22). 1793 yazındaki siyasî ve sosyal mücadeleler sırasında, halk hareketinin idarecileri daha ileri gittiler; mülkiyet hakkını, yaşama ve geçinme hakkına tâbi kılıp, halk sınıflarını içine alacak şekilde genişletilen siyasî bakımından birleşmiş milletin nazarî temelini kurdular. Biraz sonra da, yaşama ve gençinme hakkından, pek tabiî olarak, «nimetlerden eşit olarak faydalanma» yı çıkardılar. 20 Ağustos 1793 te, Convention Meclisinde birinci seçmen kurulları komiserleri adına konuşan **Félix**

Lepeletier şöyle demişti:

> «Fransız Cumhuriyetinin eşitlik üstüne kurulmasile iş bitmez. Kanunların, ahlâk ve âdetlerin, mesut bir ahenkle, birleşerek, nimetlerden faydalanmaktaki eşitsizliği de ortadan kaldırmak hedefini gütmesi lâzımdır.»

Bunun sonucu olarak, Yıl II de halk kitleleri mülkiyet hakkının sınırlandırılmasını, çalışma, yardım ve öğrenim görme haklarının düzenlenmesini ısrarla ve inatla istediler.

Yıl II deki eşitçi Cumhuriyeti niteliyen sosyal demokrasi teşebbüsü uzun ömürlü olmamıştı. Özellikle, kâr ve kazancı sınırlamak niteliğini taşıyan güdümlü iktisat sistemi, mülkiyet sahipleri ile varlıklı olmıyanların, müstahsiller ile müstehliklerin, işverenler ile ücretli emekçilerin menfaatlarını, prensibi hiç bir zaman tartışılmayan özel mülkiyet temeli üstünde, uzlaştırmağa, bağdaştırmağa kalkışmıştı. Muhalefet yalnız iktisadî hürriyet taraftarları ile tanzim taraftarları arasında başgöstekmekle kalmadı. Zanaatçıların ve esnafın bağlandıkları, kalfaların erişmek emelini besledikleri özel mülkiyet prensibi, halk inkılâpçıları arasında bile, hem kendi istedikleri tanzim ve narh koyma ile, hem de şahsî emeğe dayanan kendi sınırlı mülkiyet hakkı görüşlerile de tezat halindeydi. Bu türlü türlü zıtlıklar, Yıl II deki sosyal sistemin ve İnkılâpçı Hükûmetin yıkılmasına sebep oldu. Siyasî ve sosyal demokrasi reddedilince, bir an için halk kitlelerini de içine alacak kadar genişleyen millet tekrar varlıklılardan ibaret hale geldi, vergi vermeğe dayanan seçim sistemine bağlı burjuva cumhuriyetin dar çerçevesi içine sığıştı.

Her türlü sosyal demokrasi teşebbüsünü ve halk inkılâpları tarafından ısrarla istenen «nimetlerden eşit olarak faydalanmayı» boş birer hayal haline getiren zıtlık, hakça

eşitlik ile iktisadî hürriyet arasındaki zıtlık, Eşitlerin rejimi devirme hareketinin nazariyecileri olan Babeuf ve Buonarroti tarafından çözüldü. İstihsal vasıtalarının özel mülkiyet haline getirilmesini tenkit etmekle, bunlar büyük bir adım atmış oldular. 9 Frimaire Yıl IV (30 Kasım 1795) tarihli «Halkçıların Bildirisi» kısa ömürlü olan toprak kanununu yermekte, mirası kaldırmakta ve gayri menkul servetlerin derhal kaldırılmasını şart koşmaktadır. «Mal mülk ve çalışma ortaklığı» nimetlerden eşit olarak faydalanmak imkânını vermekte, hatta gerçekten hakça eşitliğin ve şekilde kalmıyan bir millî birliğin şartını teşkil etmektedir. Bu verimli düşünce yönü, sosyalist nazariyecilerin düşüncelerine yön verecektir.

Oysa, Thermidorcu burjuvazi her türlü sosyal demokrasi fikrini korkup reddetmekle kalmadı, her türlü siyasî eşitliği de silip süpürdü. Yıl III Anayasası tekrar vergi vermeğe bağlı seçim sistemine döndü. Haklar Bildirisi «eşitlik, ister korumakta, ister cezalandırmakta olsun, kanunun herkes için ayni olmasından ibarettir» diye belirtmek (Madde 3) titizliğini gösterdi. Böylece, tekrar 1789 geleneği ile bağlantı kurulmuş, bir «eşraf», yani refaha erişmiş mülk sahipleri milletinin çerçevesi belirmiş oluyordu. Karşılaşılan millî tehlike, burjuva milletin çelimsiz dengesini, Haziran-Temmuz 1799 da, tekrar tartışma konusu haline getirdi. Ama, burjuvazinin sosyal ve siyasî hâkimiyetinin halk kitleleri tarafından dengeli hale getirilmesi artık söz konusu değildi. Gericilik çarçabuk kendini gösterdi. 18 Brumaire hükûmet darbesinin asıl manası budur. Millet Yıl III te eşraf tarafından kendisine çizilen sınırları muhafaza etmişti. Eşitlik şekilde kalmakta devam etti; birlik, aslında, siyasî kurumlar çerçevesi ile anlaştı, milletin sosyal mutevası ile anlaşamadı.

3. Sosyal haklar: yardım ve öğretim.

Hakça eşitlik, halk inkılâpçılarının tasavvur ettikle-

ri şeklile, yaşama şartlarındaki eşitsizliği silmeğe yönelmeliydi. Yardım görme hakkı, bu genel davanın ancak bir yüzünü teşkil eder. Her vatandaşa geçimini sağlamak söz konusudur. Oysa, halk inkılâpçıları, öğrenim görme davası vasıtasile, «istidat sahibi insanlarla» eşit hale gelerek, kaderlerine hâkim olmak arzusundaydılar. Burjuva İnkılâbı bu çifte umudu hayal kırıklığına uğrattı.

Yardım lâikleştirildi, ve Eski Kırallık Rejimi zamanında yardım görevini üstüne almış olan rahipler düzeninin malları müsadere edilince, Kurucu Meclis tarafından bir kamu hizmeti olarak tanındı. Meclis, 1790 da, bir Dilencilik Komitesi kurdu; bu Komite yardım görevinin ne olduğunu belirtti. Toplumun sefalet içinde bulunan üyelerine karşı bir yardım ödevi vardır, bu ödevden devlet sorumludur, bunu yerine getirmek görevini o üstüne alır. 1791 Anayasasının ilk başlığı (Anayasa tarafından teminat altına alınan ana hükümler), «kimsesiz çocukları büyütmek ve yetiştirmek, yoksul ve sakatların yardımına koşmak ve iş bulamıyan sağlam yoksullara iş bulmak için genel bir kamu yardımı kurumu» kurulmasını öngörmüştü.

Kurucu Meclis, aslında, bu alanda her şeyi içine alan bir ıslâhat yapabilecek halde değildi; işi kendi haline bıraktı, yalnız hastane ve düşkünlerevine ait vakıf mallarını millî malların satışından maaf tuttu. Oysa, aşarın ve derebeylik haklarının kaldırılması yüzünden bu vakıfların gelir kaynakları azaldı, Kurucu Meclis bunu hükûmetin malî yardımlarile telâfi etmeğe çalıştı. Aldığı iki kanunî tedbir, 30 Mayıs ve 31 Ağustos 1790 tarihli kararnamelerle hayır imalâthaneleri kurmak oldu. Dilencilik Komitesi yerine, Kamu yardımları Komitesini kuran Yasama Meclisi, 19 Ağustos 1792 de, yardım işlerile uğraşan dinî cemaatları kaldırmakla, durumu büsbütün kötüleştirdi. Gerçekte, eski yardım sistemi yıkılmış, ama, bunun yerini alacak hiç bir şey kurulmamıştı.

Convention Meclisi yardım hakkındaki kanunlara yeni bir hamle verdi, ama, bunları uygulayamadı. Yardımların genel teşkilâtının esasları hakkındaki 19 Mart 1793 tarihil kararnamede şöyle deniliyordu:

> «1. Her insanın, sağlamsa, çalışarak geçimini sağlamak; çalışamıyacak halde ise, bedava yardım görmek hakkıdır;
> 2. Yoksulun geçimini sağlamakta titizlik göstermek millî bir borçtur.»

24 Haziran 1793 tarihli Haklar Bildirisi 21 inci maddesinde ayni prensipleri tekrar ele aldı: «Kamu yardımları kutsal bir borçtur. Ya yoksul vatandaşlara iş bulmak, ya da çalışamıyacak halde olanlara yaşama imkânları sağlamak suretile, toplum, bunların geçimini yoluna koymakla görevlidir». 28 Haziran - 8 Temmuz 1793 tarihli kanunla yoksul ya da kimsesiz çocuklara, ihtiyarlara ve yoksullara yardım edildi. «Dilenciliğin kökünü kurutmak için» çıkarılan 15 Ekim 1793 tarihli kanun «yardım çalışmalarını», ama, ayni zamanda da, serseriler için «önleme evlerini» de öngörmüştü. Eski Kırallık Rejiminin «yoksulları hapsetme» ve hayır atelyeleri gibi eski hayır usullerini tekrar ele almak demekti bu. Bununla beraber, maddî güçlükler, hükûmetin ve belediyelerin çabalarını büyük ölçüde kösteklemişti. Bu yüzden, halk teşkilâtlarının Yıl II kışı içinde durmadan bir çok isteklerde bulundukları görüldü. «Millî hayırseverlik defteri» açılmasını öngören 22 Floréal Yıl II (11 Mayıs 1794) tarihli kararname, sonunda, halk inkılâpçılarının müphem bir şekilde istedikleri sosyal yardım teşkilâtının taslağını hazırladı, ama, yalnız sakat ya da yaşlı erkek köylülere ve zanaatçılara, çocuklarına bakmakla görevli analara ve dul kadınlara yardım edilecekti. Bakanlıkların kaldırılmasından sonra, düşkünlere yardım edildiği gibi, askerî yardımlar yapılmasını da sağlamakla görevli hakikî bir Yardım Bakanlığı demek olan bir Kamu yardımları Komisyonu

kuruldu. 23 Messidor Yıl II (10 Temmuz 1794) tarihli kanun, «hastanelere ve öteki hayır kurumlarına ait malların ve alacak ve vereceklerin» millî olduğunu bildirdi. Bu, yardımı millileştirmek demekti. Ardından Thermidor hareketi çıkageldi. Bu Dağlı kanunlardan, ortada hiç bir şey kalmadı. Halk bu konuda da büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı.

Daha gerçekçi, ya da daha egoist olan Thermidor ve Direktuvar burjuvazisi, Convention'un geniş plânlarından kaçındığı gibi, Kurucu Meclisin nazarî bildirilerinden de kaçındı. Pratik bazı tedbirler almakla yetindi. Thermidorcular hastanelerin ve düşkünlerevlerinin henüz satılmamış olan mallarını geri verdiler. Yardımı millîleştirmenin imkânsız olduğunu kabul eden Direktuvar, bunun belediyeleştirilmesine karar verdi. 16 Vendémiaire Yıl V (7 Ekim 1796) tarihli kanun, hastaneleri ve düşkünlerevlerini yakından gözetmek işini belediyelere bıraktı. Bunların malî idaresi, belediyece tayin edilip kontrol edilen, müsadere edilen hastane ve düşkünlerevi mallarını geri almakta yetkili bir «idarî komisyon» tarafından sağlandı. Bu idarî komisyonların büyük çalışmalarına rağmen, hastane ve düşkünlerevi gibi hayır kurumlarının malî durumları çoğu zaman feci olmaktan kurtulamadı. «Hayırseverlik büroları» kurmak hedefini güden 7 Frimaire Yıl V (27 Kasım 1796) tarihli kanun, yoksullara yapılacak yardımları düzene koyma işini de belediyelere bırakmıştı. Bu yardımın mâli kaynağı, temsillerden (frank başına iki metelik olarak) alınan) «yoksullar resmi» idi. Dilenciler ise, hapsedilecekti. En son, 27 Frimaire ve 30 Ventôse Yıl V (17 Aralık 1796 ve 20 Mart 1797) tarihli kanunlar, kimsesiz çacukları, masrafları devlet tarafından görülmek üzre, hastanelerin ve düşkünlerevlerinin eline bıraktı; bunlar, idarî komisyonların gözcülüğü altında, köylerde süt ninelere verilecekti.

Demek oluyor ki, yardım, İnkılâptan, lâikleşmiş ola-

rak çıkmıştı. Direktuvarın başardığı iş, Kurucu Meclisin büyük iddialarına ve Dağlı Convention Meclisinin büyük kanunlarına nispetle, prensipler alanında, bir gerileme teşkil eder. Direktuvarın düzene koymakta ve malî imkânlara uymakta gerçek bir kaygı gösterdiğine hiç şüphe yok. Yardım ancak bu sınırlar içinde etkin ve devamlı oldu. Ama, eski bir hayırseverlik görüşünü tekrar ele alan ve Direktuvar devrinde kurumların yeniden teşkilâtlandırılmasında yer alan bu burjuva kanunları, halk kitlelerinin dileklerini yerine getirmekten uzaktı. «Nimetlerden eşitsiz olarak faydalanmaya» çare bulmak, halk kitlelerinin millete sosyal bakımdan katılmalarına imkân verecekti.

* * *

Öğretim İnkılâp Meclislerinin devamlı olarak uğraştıkları bir konuydu. Yine de öyleyken, öğretimin yeniden teşkilâtlandırılması halk kitlelerini hayal kırıklığına uğratmaktan başka bir şeye yaramadı.

Kurucu Meclis çalışmalarına başlar başlamaz, memleketi yeni bir öğretim sistemi ile donatmak niyetinde olduğunu ilân etti, ve «Anayasa tarafından teminat altına alınan ana hükümler» arasına «her insan için mecburî öğrenim kısımları bedava olan, bütün vatandaşlarca yararlanılacak bir «millî eğitim» prensibini getirdi. 28 Ekim 1790 da, öğretim kurumlarına ait malların satışını geri bırakarak ve kolejlere malî yardımda bulunarak, aslında, mevcut öğretim kurumlarının işlemesini sağlamaktan başka bir şey yapmadı. Yalnız 10 Eylül 1791 de, Talleyrand'ın raporunu dinledi, bunu da hiç tartışmadı. Bu işi bitirmekte daha çok kaygılanan Yasama Meclisi bir Millî eğitim Komitesi kurdu. Başardığı en esaslı iş, Condorcet tarafından 20 ve 21 Nisan 1792 de Meclis kürsüsünde okunan «Millî eğitimin genel teşkilâtı» hakkındaki tasarıya son şeklini vermek oldu. İnkılâp Meclislerine sunulan plânların en önemlisi olan bu plân, görüşünün ge-

nişliği ve temelindeki iyimserliği ile yaşadığı yüzyılın damgasını taşımaktadır. Bütün kabiliyet ve istidatları öğretim vasıtasile geliştirmek, ve «bu yoldan giderek, bütün vatandaşlar arasında, vergi vermeğe bağlı seçim sisteminden doğan eşitsizliğe deva olacak, gerçek bir eşitlik kurmak» söz konusuydu. İnkılâp:

> «böylelikle, insanoğlunun genel ve derece derece mükemmelleşmesine yardım etmiş olacaktır; her sosyal kurumun yöneleceği son hedef bu mükemmelleşme olmalıdır.»

Yasama Meclisi Condorcet tasarısını tartışacak vakit bulamadı.

Dağlı Convention Meclisi, eğitimi insan hakları arasına aldı. 24 Haziran 1793 tarihli Haklar Bildirisinin 22 inci maddesine göre:

> «eğitim herkesin muhtaç olduğu bir şeydir. Halkın aklını ileri götürmek için, toplum elinden gelen her şeyi yapmalı, ve eğitimi bütün vatandaşların emrine vermelidir.»

13 Temmuz 1793 te, Robespierre, Convention Meclisinde, Lepeletier de Saint-Fargeau'nun, Rousseau'dan kuvvetle ilham alıp, devlet tekelini kuran «Millî eğitim plânı» nı okuttu. Bu sırada, halk mücadelecileri, özellikle, Temmuz 1793 te Anayasanın kabulü için yaptıkları müracaatlarda, hem çocuklara vatan sevgisi eğitimi verecek, hem de teknik öğrenim gösterecek bir öğretim sistemini ısrarla istemişlerdi. Bunların «ilkokullar» hakkındaki 29 Frimaire Yıl II (19 Aralık 1793) tarihli kararnameyi beklemeleri lâzım geldi. Bu kararname, bedava ve mecburî, hür, ama, devlet tarafından kontrol edilen, merkeziyetçi olmıyan ve halkın zihniyetile oldukça iyi bir şekilde bağdaşan bir öğretim sistemi getirmişti. Asıl iş bu sistemi uygulamaktaydı. Kendini tamamile savaşı de-

vam ettirmeye veren İnkılâpçı Hükûmet bu görevi ihmal etti. Eğitimi, rejimi sağlamlaştırma ve hakça eşitliği gerçekleştirme vasıtası olarak gören halk inkılâpçıları, eğitime büyük bir umutla bağlandıklarından, bunların uğradıkları hayal kırıklığı da pek büyük oldu.

Thermidorcu burjuvazi Dağlıların giriştiği işi önceleri muhafaza etti. Güttüğü siyaset, yavaş yavaş kendi sınıf menfaatları tarafına kayınca, bedava ve mecburî eğitim ve öğretim prensibini yüzüstü bıraktı. Convention Meclisi, 10 Vendémiaire Yıl III te (1 Ekim 1794 te), bir öğretmen oklulu açılmasına karar verdi; kendi kazalarından vatan sevgisine sahip olanlar arasından seçilen 1.300 genç bu okulda dört ayda öğretmen olarak yetiştirilecek, sonra bunlar da ilkokul öğretmeni yetiştireceklerdi. 27 Brumaire Yıl III (17 Kasım 1794) tarihli kararname, her bin kişi başına bir okul olmak üzre, «ilkokulları» kurdu, ama, öğrenim mecburiyetini şart koşmadı. Öğretim her türlü dinden bağımsız olan cumhuriyetçi ahlâk üstüne kurulmuştu. Kaza idaresi tarafından tayin edilmiş bir jüri heyetince seçilen öğretmenlerin ücretleri devlet tarafından verilecekti. Bununla beraber, bütün vatandaşlara «resmî makamların gözcülüğü altında bulunmak şartile, özel ve hür okullar açmak» hakkı da tanınmıştı.

Thermidorcu burjuvazi için orta öğretim çok daha önemliydi. Toplumun ve yeni devletin idareci unsurlarını yetiştirmek söz konusuydu. Lakanal tarafından hazırlanan tasarı üzerine, Convention tarafından kabul edilen 7 Ventôse Yıl III (25 Şubat 1795) tarihli kararname, «ilim, sanat ve edebiyat öğretimi için» her vilâyette birer «merkez okulu» kurdu. Öğrenciler bu okullarda üç ayrı programa göre ders görüyorlardı: On iki ve on dört yaş arasında olan öğrencilere eski diller ile yaşıyan diller, tabiî tarih, resim; on dört ve on altı yaş arasında olan çocuklara matematik, fizik, kimya; on altı ve on sekiz yaş arasında olanlara genel gramer, edebiyat, tarih ve kanun-

lar bilgisi öğretiliyordu. Fransız diline ve edebiyatına üstünlük tanındığı gibi, ilimlere de üstünlük tanındığından, öğretim modernleştirilmişti. Genel araştırmayı ve ilmi her gencin anlıyacağı arzda göstermek, öğretimle orijinal bir şekilde birleştirilmişti. Bir eğitim jürisi tarafından seçilen öğretmenler, vilâyet idarecileri tarafından tayin ediliyordu. Merkez okullarında uygulanan programlar ve metotlar Aydınlık devrinin fikir hareketine uygun idiyse de, muhafazakâr gericilik, bedava öğretimi kaldırmakla, «vatan çocukları» na para yardımı işinde mutedil davranmakla kendini gösterdi.

Thermidorcular yüksek öğretim üstünde de dikkatle durdular. Akademiler kaldırıldığı gibi, eski Üniversiteler de kaldırılmıştı. Dağlılar, Kıral Bahçesini daha 14 Haziran 1793 te değiştirmişler, Muséum'u teşkilâtlandırmışlardı. Muséum'un hedefi «en geniş manasında ve özellikle ziraatın, ticaretin ve sanatların ilerlemesinde uygulanan tabiî tarihi herkese öğretmek» ti. Convention Meclisi, 7 Vendémiaire Yıl III te (28 Eylül 1794 te), Bayındırlık Merkez okulunu kurdu; bu okul bir yıl sonra Polytechnique okulu haline getirildi. Grégoire tarafından verilen rapor üzerine, Convention Meclisi, 19 Vendemiaire'de (10 Ekim 1794 te), Sanat ve zanaat Konservatuvarını uygulamalı ilimlerin emrine verdi. Bu Konservatuar, makina ve model depolarına da sahip bulunduğundan, ayni zamanda, «sanatlara ve zanaatlara yararlı makinaların ve âletlerin kullanılmasını» öğretme kurumuydu. 14 Frimaire Yıl III (4 Aralık 1794) tarihli kararname, Paris'te, Montpellier'de, Strazburg'ta birer «Sağlık okulu» kurdu. Buna, 10 Germinal (30 Mart) ve 7 Messidor Yıl III te (25 Haziran 1795 te) kurulan Yaşıyan diller okulu ile Coğrafya Bürosunu da ekliyebiliriz. Kurduğu binayı tamamlamak istyen Conventon Meclisi, 3 Brumaire Yıl IV te (25 Ekim 1795 te), İlimler ve sanatlar Milli Enstitüsünü kurdu. Fizik ve matematik ilimleri, manevî ve siyasî ilimler, edebiyat ve güzel sanatlar adlı üç şubesi olan Enstitünün hedefi, «devamlı araştırmalar yapmak, keşif

ve icatları yayınlamak, millî ve yabancı ilim derneklerile haberleşmek suretile ilimleri ve sanatları mükemmelleştirmeğe» doğru götürmekti. Enstitü, ilimler arasındaki birligi ve tesanüdü ispat edecek ve yüceltecekti. Kanunun sözcülüğünü eden Daunou demişti ki: «İlimleri ve sanatları devamlı olarak birbirlerine yaklaştıracak, ve bunların ilerleme ve fayda konusunda birbirlerine karşılıklı etkide bulunmalarını sağlıyacak bir sistemin doğuracağı mesut sonuçlar saymakla bitmez.»

Millî eğitim teşkilâtı hakkındaki 3 Brumaire Yıl IV (25 Ekim 1795) tarihli büyük kanun, ilkokullar, merkez okulları, özel okullar, Millî Enstitü gibi çeşitli kuruluşları büyük bir bütün içinde topladı. Ama, gericilik iyice şiddetlendi, mecburî öğretimden sonra, bedava öğretim de ortadan kalktı. Öğrencilerinden belli bir ücret alan öğretmene devlet bir konut temin etmekle yetindi. Direktuvar bu kanunları devraldı. Merkez okullarını geliştirmek için çaba gösterdi. Bu okullar, 1796 ve 1802 yılları arasında, tam bir başarı gösterdi. 1802 de, iyice geliştikleri bir zamanda, Bonaparte tarafından ortadan kaldırıldı. Buna karşılık, her yerde ilkokullar açmak ve bu kurumlar için lûzumlu öğretmenleri yetiştirmek için para bulunamadı. Bu yüzden, belediyelerin teftişine tâbi tutulan papaz okullarındaki özel öğretim gelişti. Direktuvarın 17 Pluviôse Yıl VI (5 Şubat 1798) tarihli kararına göre: «Bir sürü özel öğretmenin öğrencilerine aşılamağa çalıştıkları çok kötü prensiplerin ilerlemelerini durdurmak için. bugün belediyelerin bu gözcülüğü yapmaları her zamankinden daha lüzumlu hale gelmiştir.»

İnkılâbın öğretim konusunda başardığı iş, bu devrenin sonunda, önemli gibi görünürse de, halâ tamamlanmamış bir haldedir. Kilisenin öğretimdeki tekeli kaldırılmış, öğretim lâikleştirilmiş ve modernleştirilmiştir, ama, sosyal bakımdan, bir azınlığın imtiyazı olarak kalmıştır. Ventôse Yıl II de, Halk inkılâpçıları (Paris) şubesi, ilk öğretimin «her ferdin tabiî haklarından tam olarak fay-

dalanması için lûzumlu kabiliyet ve erdemleri edinmesini sağlıyacak tarzda» acele teşkilâtlandırılmasını ısrarla istemişti. Bunu istemek, Condorcet'nin büyük fikrine katılmak demekti. O fikir de şuydu: Öğretim vasıtasile «fiilî bir eşitlik» sağlamak ve böylelikle «kanun tarafından tanınan siyasî eşitliği gerçek hale getirmek.» On yıl süren İnkılâptan sonra, böyle bir fayda sağlanamamıştı.

4. Aristokrasinin mülk sahibi milletle birleşmesi.

Burjuva olsun, Eski Kırallık Rejimi aristokratı olsun, bütün varlıklıların vergi vermeğe bağlı seçim sistemi çerçevesi içinde yer almalarile, milletin sosyal durumu 18 Brumaire hükûmet darbesi arifesinde istikrar yolunu tutmuştu. İç savaş ve Tethiş, bir ara, göçmenler ve Rahipler Anayasasına yemin etmiyen rahipler gibi önemli bir azınlığı millî birlikten koparıp atmağa doğru yönelmişti. Direktuvar devresinin sonundan itibaren, bunlar millî birliğe tekrar katılmağa başladılar.

Göçmen saflarında duyguların değişmesi, aristokrasinin yeni milletle birleşmesine yardım etti. Ya eski ve gelenekçi değerlere bağlılık, ya şeref ve haysiyetin kırılması, ya da sınıf egoistliği yüzünden ayrılan, «millet» ve «vatan» kelimelerini uzun zaman hakaretle ağzına alan göçmenler, sürgün hayatının türlü dertleri içinde, Fransa'yı tekrar öğrenmeğe, artık «benim dinim ve kıralım» bulunmıyan, ama, ne de olsa ötedenberi «toprağım olan ve ölülerim bulunan» yeni vatana bağlanmağa başladılar. Sürgün hayatı uzadıkça, ana vatan etrafındaki hatıralar ve hasret şekillenmekteydi. Müsadere yüzünden toprak mülkiyetlerinden yoksun hale gelen göçmenler, şimdi ana vatanın duygu bakımından değerini keşfetmişlerdi. Şeref ve haysiyet, kıralın kişiliğine sadakat, yerini memleket hasretine, çocukluk günlerine kadar çıkan tatlı ve hüzünlü hatıralara bırakmıştı. Kozmopolitlikten hareket eden göçmenler, çok uzaklardaki erişilmez vatanın elle tutulup gözle görülen gerçeklerini keşfetmektey-

diler. Göçmenler arasında, Chateaubriand'ın «tatlı hatırlama» sile başlayıp, çoğalan «Hüzün» ve «Hasret» şiirlerinde bu yeni tema gelişti. «Hıristiyanlığın dehası» yazarı (Chateaubriand) 1802 de şunları yazacaktır: «Memleket dışında duyulan bu ruh bezginliğini, bu ruh uyuşukluğu halini tasvir etmek için, halk «bu adamda memleket hastalığı var» der. Hakikaten, bu bir hastalıktır, ancak memlekete dönmekle geçer.»

Siyasî birleşme, ayni zamanda, toprak mülkiyeti temeli üstünde hazırlanmıştı. Eski Kurucu Meclis üyesi Mounier'ye göre, mülkiyet yeni düzenin temeli olmalıdır. Daha 1795 te, «Fransızların çoğunun asayişten sonra, şimdi de rahat ve huzuru, şahsın güvenliğini ve mülkiyete saygı gösterilmesini şiddetle arzu ettiklerine» dikkati çekmişti. 4 Mart 1798 tarihli mektubunda ise şunları yazmıştı: «Bir tek kurtuluş yolu görüyorum, o da, dayanağı mülkiyette aramaktır.» Mülkiyetin durumu değişince, Mounier bunun yeni bir istikrar getireceğini anlamıştı, bu istikrara katılmak lâzımdı. «İngiltere haber postası» nın 25 Ocak 1799 tarihli sayısında çıkan yazısında, Mallet du Pan, birleşmenin temel şartını ortaya attı. O şart ta «ferdî hürriyeti ve mülkiyetleri koruma şekillerini kabul etmek» ti.

Demek oluyor ki, aristokrat göçmenler ile varlıklı burjuvazi, on yıl süren İnkılâptan sonra, birbirlerine kavuşmuş oluyorlardı. Kendilerini birbirlerine muhalif hale getiren her şeye rağmen, şimdi, vatan toprağının ve toprak mülkiyetinin gizli yollarından gidip, Fransa toprağı ile Fransız vatanını bir ve ayni şey kılmakta anlaşmışlardı. Hiç mülk sahibi olmadıkları için, vatanseverliklerini bir toprak kavramı içinde somutlaştıramıyanları artık umursadıkları yoktu. Toprak mülkiyetinin değişmesile, İnkılâp, varlıklıları gerçekten toprağa daha çok bağladı. Derebeylik haklarının ve aşarın ortadan kaldırılması, millî mallardan edinme, toprak sahibi köylülerdeki bütün inkılâpçı zihniyeti yok etmiş, ken-

dileri ile varlıklı olmıyan köylü kitlesi arasındaki uçurumu açmış, şehir burjuvazisi ile olan muhafazakâr tesanütlerini kuvvetlendirmişti. 1789 un getirdiği soyut vatan kavramı, gerçek olmaktan çok, verdiği umutlar bakımından zengindi. Yeni mülkiyet ya da kuvvetlenmiş toprak mülkiyeti sayesinde, burjuvazi için de, toprak sahibi köylüler için de, vatan, somut bir kavram, elle tutulup gözle görülen bir şekil haline geldi. Şimdi, toprak bütün zenginliği ile tam olarak ele geçirilmişti. 1789 daki siyasî ve sosyal muhtevasını kaybeden vatanseverlik, toprak mülkiyetinde gerçekleşti. Apayrı yollardan giden, eski peşin hükümlerinden daha kuvvetli içgüdü ve duygu değerlerine dönen göçmenler de vatan fikrini somutlaştırmışlar ve kendilerinin mülk sahibi milletle birleşmelerini hazırlıyan toprakla bir ve ayni şey haline gelmişlerdi.

Bonaparte'ın başardığı iş, bu alanda her iki tarafın emellerine uygundu. Toplumu toprak temeli üstünde istikrarlı kılmakla, memlekete dönen göçmenleri yeni sosyal hiyerarşinin içine yerleştirdi, ve tahakküm prensibini kuvvetlendirerek, bunları ilk önce kendilerine karşı kurulmuş olan yeni düzene uydurdu. 6 Floréal Yıl X (26 Nisan 1802) tarihli Senato kararile göçmenlere sınırları ardına kadar açan Bonaparte, «Fransızları birleştirecek, aileleri rahat ve huzura kavuşturabilecek her şeye başvurarak. memleket içinde sükûn ve asayişi perçinlemek» istediğini bildirdi. Mülkiyetten başka hiç bir şey aileleri rahat ve huzura kavuşturamaz, yine mülkiyetten başka hiç bir şey burjuva Fransa ile aristokrat Fransa'yı birbirile birleştiremezdi.

Böylece, burjuvazi ile birleşen aristokrasinin burjuva millet içinde yer alması sayesinde yeni hâkim sınıf içindeki unsurların birbirile kaynaşması başladı, ve 1789 insanlarının İnkılâba gösterdikleri hedeflerden birine varılmış oldu.

İNKILÂBIN BIRAKTIĞI MİRAS

18 Brumaire hükûmet darbesinin sosyal manâsı işte budur, bu harekete bütün önemini veren de budur. Eşrafın saltanatı başlamıştı. Uzun zaman buna itiraz eden olmıyacaktır. İnkılâpçı birer kavram olan millet ve vatan kavramları, 1789 un ilk günlerinde bütün imkânları ihtiva ediyor, gibi gelmişti. Bu kavramlar daralmış ve ağırlaşmış, şimdi mülkiyetin sınırları haline gelmişti. Toplumun yapısı değiştiğinden, ayni zamanda, devletin yapısı da değişti. Direktuvarın giriştiği işe devam eden Bonaparte siyasî kurumları mükemmelleştirdi, devletin tahakkümünü kuvvetlendirdi, ama, bu devletin mahiyetini hiç bir şekilde değiştirmedi. Eşraf, kurulan devlete kendi imtiyazlarının kalesi olarak baktığı gibi, kendi kanunlarına ve düzenlerine saygı gösterilmesini sağlıyacak bir kuvvet diye de baktı. 18 Brumaire hükûmet darbesi eşrafa bu manada kesin olarak güven verdi. Ama, tekâmül, 9 Thermidordan ve Prairial günlerindenberi ilerlemekteydi.

Bonaparte, 18 Brumaire hükûmet darbesini yapanların hesaplarını bozup, hatta burjuva hürriyetleri bile kaldırdı ve kendi şahsî iktidarını kurdu, ona şüphe yok. Ama, bu niteliği de büyütmemeli. Bonaparte'ın güçlü şahsiyetine rağmen, tekâmülün devamı, bu alanda da, ancak görünüşte kesintiye uğramıştır. İnkılâp savaşa atılalıberi bu tekâmül tohum halinde vardı. Yabancı ordularla savaş ve iç savaş devam ettiğinden, burjuvazi sosyal demokrasiden korkup, halkın desteğini reddettiğinden, önüne geçilmez bir zorunluk, mülk sahipleri Cumhuriyetini yürütme gücünün yetkilerini, hürriyet taraftarlığı perdesi

altında, yavaş yavaş kuvvetlendirmeğe doğru götürmüştü. Direktuvar buna inatla sarıldı, Anayasayı çiğnemekte hiç bir zaman tereddüt etmedi, ikiyüzlü şiddet usullerine başvurdu, seçim sonuçlarını düzeltmek için beceriksizce gizlenmiş bir yola, üyelerini yine Meclis içinden seçme yoluna gitti, ayni zamanda da gerçek bir ıslâhat işine girişti ve her şeyi düzene koyma çabası gösterdi. Tahakkümü sever bir mizacı olan Bonaparte, iktidara istenilen etkinliği vermek için, bu gücü bir elde topladı: durduramıyacağı bir tekâmülü hızlandırdı. Konsüla devresinin efsanevî parlaklığı, Direktuvar idaresinin başardığı işi büsbütün gizliyemediği gibi, her iki devrenin birbirile ne kadar tesanüt halinde olduğunu da gizliyemez.

İstikrar rejiminin değerlerini ve üstünlüklerini kendine mal etmek istiyen Bonaparte, biraz sonra, «İnkılâp sona ermiştir» dedi. İnkılâp, aslında, daha 1795 ilkbaharında ve o heyecanlı Prairial günlerinde sona ermişti. O zamandanberi, burjuvazi hep birbirinin ayni olan maskeler altında kendi denge noktasını aramaktaydı. İster Thermidorda, ister Direktuvarda, ister 18 Brumaire hükûmet darbesinde olsun, burjuvazi için söz konusu olan şey, kendi sosyal ve siyasî kazançlarının kesin olarak tastik edilmesi ve bunların yürürlüğe girmesiydi. Hem Eski Kırallık Rejiminin dirilmesine karşı ve hem de Yıl II deki halkçı rejime dönülmesine karşı bu kazançları sağlamlaştırmakla, Bonaparte eşrafın dileklerini yerine getirmiş oluyor; aristokrasi ile yeni burjuva düzenini, kilise ile yeni devleti barıştırmakla da, 1789 un verdiği sözü tutmuş oluyordu.

Oysa, bir çok heyecanlı olaylarla dolu olan İnkılâp yılları Fransız gerçeğini temelinden değiştirmişti; bu değişiklik, aslında, burjuvazinin ve varlıklıların görüşlerine uygundu. Eski Kırallık Rejimi aristokrasisinin imtiyazları ve hâkimiyeti yıkılmış, derebeylik devrinin son kalıntıları ortadan kaldırılmıştı. Derebeylik devrinin bütün kalıntılarını silip süpürmekle, köylüleri senyörlük hak-

larından ve kilise aşarından, bir dereceye kadar da ortak köy malları engellerinden kurtarmakla, loncaların imtiyazlarını yıkmakla ve millî pazarı birleştirmekle, Fransız İnkılâbı tekâmülü hızlandırdı ve «derebeylik»ten kapitalizme geçişle kesin bir merhale teşkil etti. Öte yandan, eyalet özelliklerini ve mahallî imtiyazları ortadan kaldırarak, Eski Kırallık Rejiminin devlet yapısını yıkarak, İnkılâp, Direktuvardan İmparatorluğa kadar uzanan devrede burjuvazinin iktisadî ve sosyal menfaatlarına uygun modern bir devlet kurulmasını mümkün kıldı.

Bir burjuva İnkılâbı olmakla beraber, sınıf mücadelelerinin facialı niteliği ile kendinden önceki İnkılâpları gölgede bırakacak kadar gözalıcı ve şanlı olan Fransız İnkılâbı, yine de öyleyken, Jean Jaurès'nin «Fransız İnkılâbının sosyalist tarihi» nde dediği gibi, «iyice burjuva ve muhafazakâr» kalan İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri İnkılâplarına nispetle, «geniş çapta bir burjuva İnkılâbı ve halkçı bir İnkılâptır.» Fransız İnkılâbı, bunu, Anglo-sakson tarzındaki her türlü siyasî uzlaşmayı imkânsız kılan ve burjuvaziyi Eski Kıralılk Rejimini inatla ve tamamile yıkmağa zorlıyan aristokrasinin inadına borçludur. Ama, İnkılâp bu yıkma işini ancak halkın desteği ile başarabildi. Karl Marx, Tethiş hareketinin «indirdiği korkunç çekiç darbeleri» nden ve Fransız İnkılâbının «ortalığı silip süpüren dev süpürge» sinden söz etmiştir. Bunun sosyal ve siyasî âleti, şehir ve köylerdeki halk kitlelerine dayanan küçük ve orta burjuvazinin Jacobin diktatörlüğü idi. Şehir ve köylerdeki bu sosyal kategorilerin ideali, serbest olarak çalışan ve serbest bir şekilde mübadele yapan bağımsız köylüleri ve zanaatçıları içine alacak muhtar bir küçük müstahsiller demokrasisiydi.

Sonunda başarısızlığa uğramasına rağmen, Yıl II tecrübesi bir örnek değeri kazandı. 1793 insanları, hele Robespierre taraftarları, halkçı ve sosyal bir Cumhuriyet içinde «nimetlerden eşit olarak faydalnmayı» gerçekleş-

tirmek için, prensip olarak ilân edilen hakça eşitliğin gerekleri ile iktisadî hürriyetten doğmuş sonuçlar arasındaki zıtlığın hakkından gelmeğe çalıştılar. Çok büyük, ama, güçsüz olduğu için de facialar doğuran bir denemeydi bu. Ayni zamanda, bir sosyal gurubun emelleri ile tarihî zorunlulukların objektif durumu arasında mevcut ortadan kaldırılması imkânsız zıtlığın ve çatışmanın önemini ölçmek imkânını da veren bir deneme. Gerçekten, nasıl olur da, hem mülkiyet hakkının zamanla kayıtlı olmadığı söylenir, bu sebeple özel menfaatların ve kazanç peşinde koşmanın haklı istekleri tanınır; hem de, ayni zamanda, eşitliğe dayanan bir toplum kurmak düşüncesile, bu haklardan doğan sonuçlar bazıları için iptal edilir? Olacak şey mi bu?

Bu «sözleşme İnkılâbı», Ernest Labrousse'un vasıflandırdığı gibi, «geleceğin hazırlanması devri» midir?.. Ona hiç şüphe yok. XIX uncu yüzyılın sosyal düşüncesini Yıl II de girişilen teşebbüs beslemiş, XIX uncu yüzyılın siyasî mücadelelerinde Yıl II nin hatırası ağır basmıştır. Dağlıların yaptıkları denemeler, ilk önce de, sosyal demokrasinin zorunlu şartlarından biri olarak halk inkılâpçıları tarafından boşuna ısrarla istenen herkese şamil o millî eğitim yavaş yavaş belirdi ve aydınlandı. Ama, o sıralarda, iktisadî hürriyet ile kapitalist temerküz, sosyal ayrılıkları arttırdığından, zıtlıkları ve anlaşmazlıkları kuvvetlendirdiğinden, «nimetlerden eşit olarak faydalanma» gittikçe erişilmez halde geldi. Kendi şartlarına dört elle sarılan, şahsî çalışmaya dayanan küçük mülkiyete her zaman bağlı olup, 1793 halk inkılâpçılarının çocukları olan zanaatçılar ve esnaflar sonu gelmez hayaller ile isyan arasında bocalayıp durdular. Sosyal demokrasi denemeleri üstüne her zaman ayni zıtlık ve ayni güçsüzlük bütün ağırlığı ile çöktü. Yıl II «(Cumhuriyet kurumları» adlı eserinin dördüncü parçasında «ne zenginler olmalı, ne yoksullar olmalı» diyen Saint-Just not defterine şunları yazmıştı: «Mülklerin dağıtılmasını kabul etmemeli»), boş hayaller peşinde koşan Yıl II hiç ütop-

yalar devrini tekrar canlandırmaz olur mu?... Eşitlik taraftarı Cumhuriyet, geleceğe ait düşünceler alanı olarak kaldı. Hayal ülkesine hiç varan olmadı, ama, yine de hayal ülkesi peşinde koşuldu.

Bununla beraber, daha İnkılâp sırasında, Babeuf, «nimetlerden eşit olarak faydalanmayı» getirecek ve «herkesin mesut» olmasını sağlıyacak biricik imkân olarak, «mal mülk ve çalışma ortaklığı» nı sunmakla, zıtlığı halletmişti. Gerçek sosyal demokrasinin zorunlu şartları olarak özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ve istihsal vasıtalarının toplumun ortak mülkiyeti haline getirilmesi meselesi «Halkın sözcüsü» gazetesinde müphem bir şekilde ortaya atıldı. Babeuf taraftarlarının fikirleri, Yıl II nin fikirlerine nispetle bir değişiklikti, İnkılâptan doğan yeni toplumun içinden çıkmış ilk inkılâpçı ideoloji taslağıydı. Buonarroti bu inkılâpçı ideolojiyi 1830 kuşağına aktardı. Yine bu ideoloji sosyalist düşüncenin ve eylemin kaynağında yer aldı. Böylelikle. Fransız İnkılâbından, Karl Marx'ın dediği gibi: «eski sartlardan doğmuş fikirleri aşan» bir takım fikirler, artık burjuva düzeni olmıyacak yeni bir sosyal düzenin fikirleri doğmuş oluyordu.

Bu sebepledir ki. Fransız İnkılâbı çağdaş dünya tarihinin tam göbeğinde, milletleri bölen ve bugün de bölmekte devam eden türlü sosyal ve siyasî akımların kavşak noktasında yer alır. Şevk ve heyecandan doğduğu için, ya kardeşçe eşitlik hulyasile olduğu gibi, hürriyet ve bağımsızlık uğrunda giriştiği mücadelelerin hatırasile insanları alevlendirir, ya da kin ve nefret uyandırır. Aydınlık felsefesinin ilerici düşüncelerinden doğduğu için, ya imtiyazlarını kaybedenlerin ve eski geleneklerinden olanların hucumlarına hedef olur, ya da toplumu akla uygun temeller üstünde teşkilâtlandırmak için gösterdiği çok büyük çaba ile zekânın hayranlığını kazanır. İnsanlar İnkılâba ya her zaman hayran olmuşlardır, ya da her zaman ondan korkmuşlardır. İster öyle olsun, ister böyle olsun, İnkılâbın insanların şuurunda her zaman canlı olarak yaşadığı muhakkak.

*ENDEKS**

A

Abukir baskını, s. 598, 603, 614.

açlık (halk kitlelerinde -), s. 16, 47, 49, 112, 113, 151, 160, 163, 165, 348, 408, 476, 488, 495. Bak. Hayat pahalılığı, Kıtlık.

Admirat, s. 426.

Ağustos (10) 1792 İnkılâbı (İkinci İnkılâp), s. 120, 181, 268, 294, 375, 630, 659, 681. Bak. İnkılâpçı halk hareketi günleri.

Aiguillon, Armand de Vignerot du Plessis de Richelieu, dük d'(1761 - 1800), s. 131, 134.

Akdeniz, s. 576, 577, 593, 598, 599, 601.

akılcılık, s. 67, 642, 656, 660; — aleyhdarlığı, s. 645, 646, 647.

Akkâ savaşı, s. 614

Allarde, s. 202; — kanunu, s. 633.

Almanya (Güney —), s. 229, 230, 231, 518, 562, 563, 567, 568, 576, 603, 604.

Alvinczy (Avusturya generali), s. 566.

Amar, s. 371, 419, 452, 492, 541, 550.

Amerika Kurtuluş savaşı ve İnkılâbı, s. 98, 99, 112, 131, 169, 185, 256, 627, 697; — Birleşik devletleri, s. 431, 447, 592.

Anayasa, s. 119, 120, 130, 137, 138, 158, 165, 180; 1791 —, s. 193 — 197, 224, 238, 241, 242, 243, 246, 251, 252, 263, 282, 301, 320, 659, 664, 678; 1791 Anayasasını tekrar gözden geçirme, s. 228, 239, 240, 261, 265; 1793 (halkçı ve inkılâpçı Yıl II) —, s. 274, 287, 340- 341, 345, 348, 355, 356, 385, 390, 417, 442-443, 467, 491, 492, 495, 496, 497, 498, 605, 612, 688; göç-

* Çeviren tarafından hazırlanan bu endekse kişi ve yer adlarile, Fransız İnkılâbının önemli bazı temaları alınmıştır.

men ve rahiplerin 1793 Anayasasına nefret yemini, s. 573; 1793 Anayasasını tekrar gözden geçirme, s. 490, 491, 493; 1795 (Yıl III) —, s. 505, 509, 522, 523- 527, 529 (kabulü), 531, 532, 533, 536, 537, 539, 540, 552, 562, 574, 578, 579, 580, 606, 618, 619, 620, 661, 662, 666, 667, 668, 679, 683, 696; 1795 Anayasasını tekrar gözden geçirme, s. 579, 617, 622; bu Anayasayı ortadan kaldırma, 621; 1799 (Yıl VIII) —, s. 617, 662; Meşrutiyet (1814 ve Temmuz 1830) —, s. 5.

Anayasacılar, s. 244, 245. Bak. Anayasaya bağlı kırallık taraftarları.

Anayasaya bağlı kırallık taraftarları, s. 38, 110, 138, 168, 172, 174 - 197, 235, 243, 507, 509, 512, 516, 522, 523, 528, 529, 534, 554, 555, 570, 659. Bak. Mutlakiyetçi kırallık taraftarları.

Ancard, s. 413.

Anselme (general), s. 304. 305, 307.

Antonelle, s. 551.

Antraigues (kont d'), s. 572.

Argenson (marki d'), s. 83.

aristokrasi ve aristokratlar: İnkılâptan önce —, s. 5, 7, 9, 16, 17, 20 - 31, 35, 41, 43, 67, 76, 89, 102, 104, 105 - 106, 110, 112, 113, 114, 116; İnkılâptan sonra: s. 119, 131, 139, 140, 144, 157, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 170, 179, 182, 186, 221, 224, 225, 227, 228, 231, 239, 241, 243, 247, 253, 254, 256, 258, 350, 359, 375, 408, 428, 502, 531, 532, 580, 628, 629, 630, 632, 633, 636, 639. 657, 659, 680, 697; — İnkılâbı, s. 14; — isyanı, s. 97 - 116, 121; — gericiliği, s. 229 - 232; — burjuvazi ile birleşmesi, 171, 633, 641, 662, 692 - 694, 696; yeni —, s. 191; — suikast hareketi, s. 140, 141, 148, 149, 150, 162 - 163 ,170, 181, 183, 280, 362, 423, 426.

Artois, kont d' (sonra Fransal kıralı Charles X, 1757-1836), s. 145, 181, 231, 232.

aşar (kilise -), 26 - 27, 55, 59, 68, 112, 113, 137, 153, 618; — kaldırılması, 130, 154 - 155, 200, 211, 285, 308, 630, 635, 684, 696, 697; — geri getirilmesi, s. 618.

Aubry, s. 564.

Augereau (general), s. 572.

Aulard, Alphonse (Fransız ta-

rihçisi), s. 377.
Avrupa (İnkılâp ve), 229 - 235, 242 - 256, 285, 287, 303, 305, 310, 347, 410, 437, 550, 562, 576, 578, 580, 590 - 601, 603, 615, 627, 653; İnkılâba müdahale, s. 240 - 241.
Avusturya ve Avusturyalılar, s. 97, 181, 235, 236, 252, 257, 268, 284, 290, 305, 319, 320, 345, 387, 388, 394, 443, 447, 448, 515, 517, 519, 521, 562, 563, 566, 568, 569, 574, 575, 576, 596, 597, 600, 601, 603, 604, 613.
Aydınlık felsefesi (filozoflar), s. 13, 14, 61 - 71, 115, 157, 184, 214, 229, 642, 645, 650, 690, 699.
Azéma, s. 281.

B

Babeuf, Gracchus, s. 467, 468, 472, 489, 490, 540, 541, 546 - 553, 568, 699.
Bailly, s. 132, 136, 144, 249, 372.
Bara, s. 475.
Barbaroux, s. 297, 343.
Barbé - Marbois, s. 536, 570.
Barentin, s. 133.
Barére, s. 299, 302, 310, 316, 324, 327, 350. 354, 357, 363, 409, 419, 463, 464, 465, 473, 475, 491, 493, 516, 677.
Barnave, s. 41, 42, 108, 132, 159, 172, 223, 227, 238, 244, 253, 372.
Barras, s. 373, 425, 452, 456, 530, 536, 537, 552, 553, 554, 557, 565, 571, 572, 573, 598, 606, 619, 620.
Barruel, s. 645.
Barthélemy, François (marki de), s. 517, 518, 519, 570, 571, 573, 579.
Basın hürriyeti, s. 127, 130, 138, 188, 189; — kısıtlama, s. 580.
Basire, s. 244, 395, 396, 397, 414.
Bassville, s. 311.
Batavya Cumhuriyeti, s. 515, 516, 518, 519, 594.
Batz (baron de), s. 396.
Baudot, s. 388.
Bauwens, s. 640.
Bayle, Moyse, s. 419.
Beaucharnais (vikont de), s. 565.
Beaulieu (Avusturya generali), s. 566.
Beaurepaire, s. 284.
Belçika, s. 145, 181, 236, 257, 305, 307, 308, 309, 319, 320, 325, 448, 518, 519, 562, 567, 576, 596, 605.
Bénezech, s. 537.
Bentham. Jeremy (İngiliz filozofu), s. 230.
Bernadotte (general), s. 604, 607.

Bernier, s. 323.
Bernis (kardinal de), s. 212.
Berthier (general), s. 595, 596.
Berthollet (Fransız kimyacısı), s. 384.
Bertin kardeşler, s. 469.
Bertrand, s. 606.
Beş Yüzler Meclisi (Direktuvar —), s. 535, 556, 559, 570, 571, 573, 584, 587, 607, 609, 612, 613, 615, 619, 621, 622. Bak. Direktuvar, Eskiler Meclisi.
Beurnonville, s. 320, 329.
Billaud - Varenne, s. 289, 321, 334, 351, 352, 363, 365, 371, 393, 403, 414, 444, 449, 453, 465, 473, 475, 491, 493.
Biron (general), s. 257, 324, 346.
Blake, William (İngiliz gazetecisi ve romancısı), s. 230.
Blanqui, Auguste, s. 531.
Bodin kumpanyası, s. 640.
Boisgelin, s. 131, 172, 213.
Boisset, s. 401.
Boissy d'Anglas, s. 479, 505, 506, 507, 523, 524, 531, 536.
Bonald. (vikont de). s. 646, 647.
Bonaparte, Lucien, s. 607, 612, 619, 621, 622.
Bonaparte, Napoléon, s. 171. 530, 537, 558, 561, 562, 568 569, 572, 574, 575, 585, 587, 588, 591, 593, 594, 597-599, 603, 614, 615, 619, 620, 621, 622, 623, 641, 648, 666, 667, 671, 676, 691, 694, 695, 696,
Boncerf, s. 67.
Bonchamp, s. 323.
Bonneville, s. 226.
borsa simsarları, s. 292, 331, 366, 395 - 396, 478, 545, 557.
Bossuet, s. 73.
boşanma kurumu ve kanunu, 282, 664, 669.
Bouchotte, s. 329, 346, 368, 383, 400, 403, 443.
Bouillé (marki de), s. 68, 183, 232, 235, 238.
Boulay de la Meurthe, s. 607.
Bourbon hanedanı (Fransa —), s. 306.
Bourbotte, s. 498.
Bourdon, Léonard, s. 379, 380, 516.
Bourgoing, s. 310.
Boursault, s. 480.
Boyd, Walter, s. 394.
Boyer - Fonfrède, s. 590, 640.
Boze, Joseph (Fransız ressamı), s. 263.
Breteuil (baron de), s. 142, 250.
Brezilya, s. 18.
Briez, s. 369.
Brissot de Warville, s. 161, 174, 244, 245, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 260, 261, 262, 271, 288, 292, 294, 303, 306, 307, 310, 330,

332, 333, 651.
Broglie (mareşal de), s. 142, 145, 148.
Brottier, s. 554, 555.
Brumaire (18) askerî Hükû met darbesi, 535, 578, 602, 616, 617, 618, 619, 620 - 623, 627, 662, 683, 692, 695, 696.
Brune (general), s. 594, 614.
Brunot, Ferdinand (Fransız dili tarihçisi), s. 672.
Brunswick dükası, s. 262, 265, 266, 320, 345, 387, 388, 554.
Bruyes (Fransız amirali), s. 593.
Buffon, s. 62.
Buonaparte, s. 564. Bak. Bonaparte, Napoléon.
Buonarroti, s. 551 552, 553, 583, 699.
Burjuvazi (burjuva, burjuvalar, burjuva sınıfı); İnkılâptan önce: s. 5, 7, 9, 13, 20, 24, 29, 30, 33 - 42, 49, 50, 52, 55, 63, 65, 67, 68, 69, 71, 89, 102, 110, 112, 114; — felsefesi, s. 61 - 71 — İnkılâbı, s. 120 - 139, 360, 415; İnkılâptan sonra: s. 119, 122, 128, 132, 139, 140, 144, 151, 152, 165, 168, 172, 173, 177, 180, 186, 187, 194, 198, 204, 217, 220, 237, 239, 243, 245, 247, 259, 260, 282, 297, 323, 324, 336, 338, 350, 352, 362, 408, 409, 412, 421, 422, 430, 432, 457, 465, 474, 499, 508, 531, 532, 534, 535, 584, 606, 619, 620, 623, 629, 631, 637, 657, 662, 666, 680, 681, 683, 696, 697; İnkılâpçı burjuvazi (Jacobinler ve orta burjuvazi), s. 154, 177, 212, 298, 349, 377, 381, 409, 422, 433, 580, 629, 633, 697; — gericiliği (Thermidor), s. 461, 462, 481, 489, 491, 493, 494, 510 - 514, 515, 531; küçük ve orta —, 32, 33, 42, 43, 63, 140, 174, 245, 247, 272; büyük ve yüksek —, 7, 24, 70, 80, 89, 110, 140, 168, 170, 174, 207, 267, 271, 298, 336, 632, 633; iş adamları —, s. 294, 449, 618; sanayi —, s. 101, 168, 360, 431, 487, 507; toprak —, s. 34 - 35, 51, 53 - 54, 61, 64, 152 - 153, 177, 187, 200 - 201, 219 - 220, 251, 330, 421, 487, 557, 609, 632, 636, 640, 693-694; ticaret—, 101, 360, 431, 486; yeni —, s. 638 - 641, 657; yeni devlet, s. 658 - 671; — aristokrasi ile birleşmesi, s. 171, 633, 641, 662, 692-94, 696; anglo - sakson (İngiliz - Amerikan) —, s. 627.
Burke, Edmund (İngiliz yazarı ve siyaset adamı, Fran-

sız İnkılâbı düşmanı), s. 231.
Burns, Robert (İngiliz şairi), s. 230.
Buzot, s. 172, 248, 333, 343.
Büyük Komite, s. 453. Bak Kamu Selâmet Komitesi.
Büyük korku (köylü isyanı), s. 50, 149 - 152. Bak. Köylüler.

C , Ç

Cabanis (doktor), s. 643.
Cabarrus (kont de), s. 477.
Cadoudal, s. 514, 539.
Caesar, Julius (Roma İmparatoru), s. 566.
Calonne, s. 92, 98, 99, 100 - 103, 232.
Cambacérès, s. 465, 437, 607.
Cambon s. 298, 299, 307, 308, 327, 376, 398, 423, 431, 464, 469, 477, 478, 639, 664.
Campoformio andlaşması, s. 574 - 576, 578, 590, 593, 596, 597, 601, 615, 678.
Camus, s. 172.
Canclaux (general), s. 324.
Capetiens hanedanı (Fransa kıral hanedanı), s. 21, 114.
Carinthia, s. 603.
Carlos IV (İspanya kıralı), s. 232.
Carnot, Lazare (Büyük Carnot, 1753 - 1823), s. 182, 244, 299, 351, 352, 383, 387, 419, 430, 453, 463, 511, 537, 552, 553, 554, 562, 570, 571, 572, 573, 579.
Carra, s. 174.
Carrier, s. 372, 412, 423, 452, 458, 471, 473.
Carteaux (general), s. 344.
Cathelineau, s. 323.
Cazalès, s. 131, 171, 176.
Cermen Diète Meclisi, s. 596.
ceza kanunu, s. 209, 669.
Chabot, s. 244, 260, 394, 395, 396, 414.
Chalier, s. 315, 332, 342, 346, 376, 400, 401.
Chambon, s. 475.
Champion de Cicé, s. 131,172.
Championnet (general), s. 600, 604, 613.
Chaptal, s. 590.
Charette, s. 386, 480, 481, 539.
Charlemagne (Frank kıralı ve Batı İmparatoru Büyük Charles, 742 - 814), s. 26.
Charles IX (Fransa kıralı), s. 74, 88.
Chartres (dük de), s. 320.
Chasles, s. 374, 468.
Chasset, s. 343.
Chateaubriand, René de, s. 646, 650, 656, 693.
Chaumette, s. 350, 363, 376, 379, 382, 399, 414.
Chauvelin, s. 310.
Chemin, s. 582.
Chénier, André, s. 649.

Chénier, Marie - Joseph, s. 377, 561, 584, 648, 650, 656, 678.
Cherubini, s. 656.
Chouan'lar ve Chouan hareketi, s. 480, 481, 513, 514, 555, 605, 607, 609, 616, 668. Bak. Vendée isyanı.
Cisalpine Cumhuriyeti, s. 573, 574, 576, 594, 595, 596.
Cispadan Cumhuriyeti, s. 568, 574.
Clavière, s. 255, 260, 274, 306, 329, 335.
Clerfayt (Avusturya generali), 515, 521.
Clermont - Tonnerre, s. 107, 172.
Cloots, Ancharsis, s. 292, 306, 379, 394, 399, 413.
Cobenzl, s. 575, 596.
Cobourg, s. 319, 320, 345, 355, 387, 447.
Cochon, s. 538.
Coleridge, Samuel Taylor (İngiliz şairi, tenkitçisi ve filozofu), s. 230.
Collot d'Herbois, s. 288, 351, 352, 365, 373, 393, 400, 408, 412, 414, 419, 426, 453, 465, 475, 491, 493.
Combination act (İngiltere'de grev yasağı kanunu), s. 601.
Condé prensi (ya da, prens de), s. 99, 145, 247, 262, 345, 521.
Condillac, s. 62, 439.
Condorcet, s. 66, 244, 341, 644, 651, 687 - 688, 692.
Constant, Benjamin, s. 554, 582, 616.
Contat, s. 478.
Convention Meclisi (Millî—), s. 156, 200, 265, 267, 271, 275, 283, 286, 337, 338; Girondin —, s. 287 - 336, 664, Dağlılar —, s. 337 - 391, 393, 394, 396, 400, 402, 406, 409, 414, 416, 418, 419, 423, 424, 429, 434, 438, 443, 444, 446, 449, 541, 563, 564, 620, 621, 630, 631, 639, 655, 681, 688; Thermidorcu —, s. 460 - 531, 536, 539, 559, 564, 570, 608, 639, 665, 689, 690.
Corday, Charlotte, s. 346.
Cordelier'ler ve Cordelier'ler kulübü, s. 174, 226, 239, 245, 275, 305, 346, 392, 393, 394, 398, 404, 405, 409, 411, 412, 413, 415, 453.
Corneille, Pierre, s. 192.
Coupé de l'Oise, s. 548, 549.
Courbis, s. 401.
Cournot, s. 70.
Courtois, s. 397.
Couthon, s. 244, 248, 289, 290, 350, 373, 383, 419, 426, 454, 455, 456.
Cumhuriyet : — kurulması, 263, 286; inkılâpçı Yıl II —, s. 272, 341, 344, 346, 347,

357, 358, 370, 373, 377, 381, 382, 383, 399, 400, 402, 409, 410, 417, 421, 425, 426, 439, 440, 447, 557, 564, 649, 651, 679, 682; halkçı ve sosyal —, s. 413, 697; eşitlik taraftarı —, s. 497.
Cumhuriyet takvimi ve yıllığı, s. 289, 581, 665. Bak. İnkılâp takvimi.
Cumhuriyetler, kardeş — (Hollanda, İsviçre, Roma), s. 306, 662.
Custine (general), s. 305, 307, 320, 345, 346, 350, 351, 444.
Cuvier, s. 642.
çalışma hakkı ve hürriyeti, s. 202, 203, 682. Bak. Emek pazarı.
Çerkes kölemenleri, s. 598.

D

Daendels (Batavya orduları başkumandanı), s. 594.
Dağ ve Dağlılar (Montagnards), s. 260, 267, 271, 272, 275, 282, 284, 288, 289-299, 303, 311, 316, 321, 324, 325, 327, 328, 329, 332, 333, 334, 335, 336, 337 - 391, 394, 395, 397, 399, 409, 434, 436, 437, 454, 458, 460, 465, 491, 493, 496, 498, 505, 511, 516, 523, 529, 531, 536, 537, 563, 564, 631, 689, 690, 698. Bak. Jacobin'ler, Tepe ve Tepeliler.
Dalayrac, s. 655.
Dalbarade, s. 329.
Dampierre (kont de), s. 238.
Dansard, s. 174, 226, 421.
Danton, s. 174, 253, 274, 275 - 276, 277, 278, 288, 290, 291, 298, 299, 319, 320, 321, 326, 327, 329, 337, 345, 349, 350, 363. 382, 393, 394, 397, 398, 400, 403, 413, 414, 415, 446, 447, 650.
Darthé, s. 553.
Dauchy, s. 535.
Daunou, s. 523, 596, 612, 616.
David, Louis (ressam), 419, 439, 440, 453, 463, 475, 642, 653, 654 - 655, 678, 679.
Davout (general), s. 320.
Delacroix de Contaut, s. 305, 355, 414, 538, 594.
Delambre, s. 673.
Delaunay, s. 395, 396, 400, 414.
Delille, s. 648.
demokrasi, s. 48, 120, 165, 172, 243, 408, 415, 422, 453, 458, 459, 495, 523, 531, 540, 580, 677; halk —, s. 451; siyasî —, s. 268, 341, 469, 535, 551, 680, 681, 682; sosyal —, s. 332, 433 - 437, 441, 465, 469, 502, 680, 682, 683, 695, 698, 699; dolaysız —, s. 354, 661; muhtar küçük müstahsiller —, s. 697; Yıl II —, s. 531.
derebeylik, derebeylik aris-

tokrasisi ve derebeylik hakları : İnkılâptan önce, s. 6. 8, 13, 20 - 31, 38, 48, 51, 52, 56, 57, 58, 59, 63, 67, 80, 105, 110, 112, 113, 115; İnkılâptan sonra : s. 120, 121, 124, 137, 149, 152, 153, 170, 339; — kaldırılması, s. 50, 130, 150, 151, 154 - 156, 171, 198 - 200, 219, 229, 247, 248, 284, 308, 339, 353, 436, 443, 627, 629, 630, 631, 632, 635, 638, 693, 696; — diriltmek için mücadele, s. 280, 618.
Descartes, René, s. 644.
Desfieux, s. 379. 381, 394, 397, 413.
Desmoulins, Camille. s. 126, 142, 161, 164, 173, 192, 201, 292, 305, 332, 399, 402, 403, 409, 414. 651.
Destutt de Tracy, s. 643.
Diderot, Denis, s. 62, 63, 66, 68, 547.
Dietrich, s. 266.
diktatörlük; İnkılâpçı Fransa —, s. 308, 341, 367; Jacobin (Kamu Selâmet Komitesi)—, s. 337-446, 616, 661; işçi sınıfı —, s. 551; iktisadî —, s. 579 (Bak. Güdümlü iktisat ve İktisadın idaresi); askerî (Napoléon) —, s. 623, 667.
Dillon (general), s. 257, 414.
Direktuvar, s. 531, 532, 628, 639, 640, 661, 662, 665, 696, 697; Birinci —, s. 533-577; İkinci —, s. 578 - 623.
Dobsen, s. 333, 334.
Dodun, madam, s. 245.
Dolivier, Pierre, s. 260.
Drouet, s. 236, 378, 540, 550, 608.
Dubois de Fausseux, s. 548.
Dubois - Crancé, s. 182, 317, 318.
Dubuisson, 321, 394, 397, 413.
Ducos, Roger, s. 607, 619, 622.
Ducroquet, s. 413.
Dufourny, s. 127.
Dugommier (general), s. 386, 448.
Duhem, s. 493.
Dumas, s. 455.
Dumont, André, s. 493.
Dumouriez (general), s. 255, 257, 261, 284, 286, 305, 307, 316 - 321, 330, 333, 444.
Duphot (general), s. 595.
Duplay, s. 42, 298.
Dupont de Nemours, 63, 132, 536, 573.
Du Port, Adrien, s. 123, 159, 172, 222, 227, 239, 244, 253.
Dupuis, s. 559, 643.
Duquesnoy, s. 498.
Duroy, s. 498.
Dussault, s. 469.
Duval, s. 470.
Duval, s. 496.
Duval, Charles s. 443, 540.
Duval d'Epremesnil, s. 105, 131.

E

Eckermann, s. 285.
elkoyma (mala, zahireye, vb.), s. 141, 271, 282, 284, 313, 315, 429, 430, 431, 460, 474, 482, 483. 486, 488, 520, 528, 545, 556.
emek pazarı, s. 202. Bak. Çalışma hürriyeti.
emekçi ve emekçiler, s. 48, 362, 460; — sınıfı, s. 100, 127, 508; ziraat —, s. 52, 53, 54, 92; — grev yapmalarını ve dernek kurmalarını yasaklama, s. 190, 202 - 203, 228. Bak. İşçiler, Le Chapelier kanunu.
en çok fiyat rejimi ve tarifesi (eşyada, gıda maddelerinde ve zahirede), s. 324, 328, 338, 347, 361, 364, 366, 370, 373, 374, 385, 393, 405, 425, 429, 430. 431, 432, 433, 434, 451, 460, 482, 483, 548, 605, 636, 660; — Thermidor devrinde kaldırılması, s. 482, 484, 485, 492. 501, 525, 527, 546, 549. Bak. Genel en çok fiyat rejimi, Tanzim.
en çok ücret sistemi ve tarifesi (işçi ücretleri), s. 226, 361, 367, 432, 433, 452, 460. Bak. Ücret ve ücretler.
Engels, Friedrich, s. 6.
erazi kanunu, s. 209. 669. 670.
Eski Kırallık Rejimi, s. 7, 11-116, 130, 197, 202, 208, 210, 211, 219, 221, 222, 228, 231, 232, 234, 242, 243, 249, 252, 310, 322, 323, 343, 346, 350, 362 ,410, 425, 445, 457, 531, 534, 542, 557, 561, 570, 572, 574, 581, 609, 616, 619, 629, 632, 636, 638, 639, 647, 649, 651, 659, 680, 692, 673, 674, 677, 680, 685, 692; — düşmesi, s. 121 - 165, 697; — taraftarları, s. 332, 343, 346, 425, 469, 489, 521, 537, 560, 609, 696; — diriltmek için mücadele, s. 232, 237, 255, 268, 280, 282, 512, 534, 555, 570, 572, 612, 616, 618, 697.
Eskiler Meclisi (Direktuvar —), s. 537, 570, 571, 573, 584, 587, 606, 615, 619, 620, 621, 622. Bak. Direktuvar, Beş Yüzler Meclisi.
Espagnac (d'), s. 292, 414.
Eşitlerin rejimi devirme teşebbüsü, s. 535, 546 - 553, 683. Bak. Babeuf, Buonarroti.
eşraf, s. 103, 108, 508, 509, 523, 531, 535, 628, 659, 662, 676, 683, 695, 696; — Meclisi, İnkılâbı, s. 102, 103, 108, 124, 157 - 162, 164, 168 (Bak. Vizille Meclisi); — burjuvazisi, 507, 533, 578,

667.
eylemli vatandaşlar, s. 190 - 191, 192, 209, 222, 245, 675. Bak. Seçim hakkı ve sistemi.
eylemsiz vatandaşlar s. 190, 191, 222, 226, 227, 246, 254, 259, 264, 267, 283, 675, 681, Bak. Seçim hakkı ve seçim sistemi.

F

Fabre d'Eglantine, s. 393, 394, 395, 396, 397, 400, 403, 404, 414.
Fas, s. 182.
Fayau, s. 465.
Felice kumpanyası, s. 640.
Fénélon, s. 170.
Féraud, s. 496.
Ferdinand III (Napoli Kıralı), s. 600
Fersen, Axel de (kont), s. 235, 250.
fesatçı siyaset taraftarı guruplar, s. 335, 392, 393 - 415, 416, 425.
Feuillant, Feuillant'lar ve Feuillant'lar kulübü, s. 120, 174, 239, 240, 243 - 246, 261, 263, 267, 283.
Fichte. s. 230.
fiyat yükselmesi ve fiyat hareketleri (eşyada ve gıda maddelerinde): İnkılâptan önce, s. 16 - 18, 27, 37, 45, 46, 48, 49, 52, 57, 100; İnkılâptan sonra, s. 122, 202, 203, 218, 246, 313, 460, 485, 487, 494, 527, 545, 633, 681. Bak. Hayat pahalılığı.
Flachat kumpanyası, s. 557.
Fleuriot - Lescot, s. 455.
Forster, Georg, s. 229, 230.
Fouché, s. 373, 374, 378, 401, 425, 452, 453, 557, 607.
Fouquier - Tinville, s. 371, 427, 464.
Fox, Charles James (İngiliz siyaset adamı), s. 230.
Fragonard (ressam), s. 655.
François I (Fransa kıralı), s. 87.
François I (Avusturya imparatoru), s. 255.
François de Neufchâteau, s. 129, 579, 585, 589, 605, 667.
Fréron, s. 373, 425, 452, 468, 469, 470, 471, 491, 530, 531.
Frey kardeşler, s. 394, 395, 414.
Freytag (Avusturya generali), s. 387.
Friedrich-Willhelm II (Prusya kıralı), s. 232, 235.
Frotté, s. 539.
Fructidor (18) Hükûmet darbesi, s. 572 - 574, 575, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 585, 593, 594, 607, 608, 611, 616, 619, 632.

G

Garat, s. 329.
Garraud, s. 613, 614.
Gasparin, s. 350.
Gaston, s. 323.
gazeteler ve gazetecilik, s. 161, 172, 174, 191, 226, 239, 289, 350, 356, 469, 512, 522, 546, 555, 580, 608, 651-652.
genel en çok fiyat rejimi, s. 364, 367, 369, 370, 389, 409, 429, 482; — Themidor devrinde kaldırılması, s. 482. Bak. En çok fiyat rejimi.
genel en çok ücret, s. 367, 429. Bak. En çok ücret.
Genel Güvenlik Komitesi, s. 365, 368, 390, 395, 418, 419, 420, 423, 424, 661, 667.
Genel Meclisler, s. 25, 30, 73 ve 77 (1614), 96, 103, 104, 106, 108, 109, 110, 111, 119, 121, 122 - 139, 169, 175.
Gensonné, s. 244, 263, 275.
Geoffroy Saint - Hilaire, s. 642.
gericiler ve gericilik : aristokrasi —, s. 21 - 25, 131, 139, 393, 605; burjuvazi (Thermidor), s. 461, 462 - 481, 531, 552, 559, 570, 571, 602, 676, 679, 683, 690, 691.
Gilles César, s. 170. Bak. La Fayette.
Girbal, s. 440 - 441.
Girey - Dupré, s. 275.
Gironde, Grondin ve Girondin'ler, s. 9, 38, 120, 200, 243 - 246, 249, 252, 254, 255, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 271, 274, 275, 277, 279, 282, 284, 287 - 336, 337, 338, 342, 343, 371, 372, 376, 453, 473, 475, 506, 522, 536, 537, 564, 644, 650.
Gobel, s. 379.
Godoy, s. 310.
Goethe, s. 285, 672.
Gohier, 329, 606, 620.
Goislard de Monsabert, s. 105.
Goltz (kont von), s. 517, 518.
Gorsas, s. 161, 174.
Gossec, s. 440, 655. 656, 678.
Goujon, s. 498.
Göbek (ıslâhat taraftarı kıralcı siyasî gurup), s. 570.
göçmen, göçmenler ve malları (soylu ve rahip —), s. 145, 148, 160, 164, 168, 171, 172, 181, 224 - 225, 231, 246, 248, 249, 250, 254, 258, 261, 265, 280, 286, 321, 327, 339, 366, 424, 443, 466, 509, 512, 513, 529, 534, 539, 555, 570, 571, 573, 580, 581, 609, 692, 693; — Quiberon çıkarması ve ihaneti, s. 509, 513, 514. Bak. Millî mallar.
Grangeneuve, s. 244, 275.
Grant, madam, s. 597.
Grégoire, s. 134, 135, 157, 191,

288, 293, 306, 479, 510.
Greer, Donald (İngiliz tarihçisi), s. 427.
Grétry, s. 655, 656.
Greuze, s. 655.
Grisel, s. 552.
Guadet, s. 244, 251, 263, 275, 330, 332.
Guizot, François, s. 5, 191.
Guyot, s. 75.
Guzman, s. 395, 414.
güdümlü iktisat (İnkılâpçı Hükûmet zamanında—), s. 353, 358, 364, 375, 392, 404, 405, 425, 428, 430, 432, 433, 441, 453, 460, 465, 549, 682; — Thermidor devrinde kaldırılması, s. 481, 484, 501, 556, 579, 590. Bak İktisadın idaresi.
Güstav III (İsveç kıralı), s. 232.
Güstav IV (İsveç kıralı), s. 600.

H

Halk (tiers - état), s. 7, 18, 19, 31 - 61, 108, 109, 110, 121, 123, 124, 125, 127, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139.
halk (le peuple : halk sınıfları, halk kitleleri, halk dernekleri, kulüpleri, vb): İnkılâptan önce : s. 7, 9, 13, 32, 36, 37, 42 - 49, 70, 99, 112; İnkılâptan sonra : 122, 139, 143, 144, 147, 158, 163, 165, 166, 174, 197, 219, 221, 222, 224, 225 - 226, 237, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 254, 259, 271, 272, 275, 279, 294, 296, 299, 302, 311, 314, 315, 324, 325, 328, 333, 337, 338, 341, 349, 350, 352, 354, 358 - 370, 375, 380, 381, 383, 388, 389, 391, 422, 423, 432, 433, 438, 478, 480, 481, 482, 486, 487, 488, 489 - 499, 501, 514, 529, 533, 534, 540, 545, 546, 549, 550, 551, 556, 590, 611, 612, 618, 628, 631, 633 - 635, 677, 679, 680, 681, 685, 687, 697; — İnkılâbı, s. 120, 121, 139 - 165; halkçı İnkılâp, s. 113, 697; — zulme karşı ayaklanma hakkı, s. 186. 334, 340, 524. Bak. Hlak inkılâpçıları, İnkılâpçı halk hareketi günleri.
halk inkılâpçıları (sans - culottes), s. 43, 47, 127, 198, 268, 271, 272, 273, 285, 293, 294, 298, 326, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 346, 347, 349, 350, 351, 352, 354, 357, 359, 360, 361, 362, 364, 368, 371, 372, 373, 376, 379, 383, 384, 388. 391, 393, 398, 400, 401, 405, 406, 407, 408, 410, 411, 413, 415, 421, 428, 432, 434, 436, 450, 451, 452, 454,

456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 465-471, 477, 478, 488, 491, 492, 499, 500 - 502, 505, 509, 510, 527, 530, 546, 547, 552, 611, 627, 629, 633, 667, 675, 682, 683, 685, 689, 691; — Thermidor devrinde ortadan kaldırılmaları, s. 471 - 476. Bak. Seçim çevresi şubeleri (Paris).
Halkçıların Bildirisi, s. 547, 549, 683. Bak. Babeuf.
Hamelin, madam, s. 477.
Hanriot, s. 49.
Hanriot (general), s. 335, 455.
Hardenberg, s. 518.
Hassenfratz, s. 384.
hayat pahalılığı (ekmek ve gıda maddeleri): İnkılâptan önce, s. 18, 23, 47, 49; İnkılâptan sonra, s. 141, 151. 160, 202, 218, 219, 226. 246, 294, 312 - 316. 337, 347, 348, 350, 407, 451, 485, 486, 487, 488, 494. 500, 527, 528, 545. Bak. Fiyat yükselmeleri.
Hébert, Jacques, s. 198, 272, 333, 350, 354, 356, 358, 359, 360, 372, 378, 393, 403, 404, 405, 406, 411, 412, 413, 414, 431, 443, 450, 467, 652.
Helvetius, s. 63, 439, 457.
Helvetya Cumhuriyeti. s. 594, 595, 603. 613. Bak. İsviçre.
Henri II (Fransa kıralı), s. 79, 86.
Henri IV (Fransa kıralı), s. 73, 133.
Hérault de Séchelles, s. 123, 335, 340, 350, 414.
Hervilly (kont d'), s. 513, 514.
Heurtault de Lamerville, s. 200.
hıristiyan olmaktan çıkma, s. 371, 375 - 383, 389, 391, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 401, 404, 425, 438, 439, 441, 664.
Hindistan yolu, s. 597, 599.
Hoche, Lazare (general), s. 385, 387, 442, 480, 514, 539, 563, 567, 568, 571, 572.
Hollanda ve Hollandalılar, s. 236, 310, 319, 387, 448, 515, 518, 519, 562, 575, 591, 596, 603, 612, 613, 614, 615, 662; — İnkılâbı, s. 5.
Houchard (general), s. 368, 385, 387, 444.
Houdon, s. 655.
Howe (İngiliz amirali), s. 448.
Hugues, Victor, s. 591.
Humbert (general), s. 603.

İ

iaşe meselesi (Paris ve şehirler), s. 160, 170, 198, 282, 296, 338, 354, 407, 411, 431, 432, 482, 487, 488, 494, 588, 681; — Komisyonu, s. 375,

419, 429 - 430, 431, 432 - 433, 488.
iç savaş, s. 141, 181, 213, 250, 311, 324, 330, 342, 372, 427, 428, 513, 532, 616, 620, 628, 659, 664, 670, 692, 695.
ihtikâr ve ihtikâr yapanlar (zahire, gıda maddeleri, vb. üzerinde), s. 141, 219, 220, 246, 259, 314, 331, 348, 401, 414, 428, 478, 487, 527, 557, 558, 640. Bak. İstifçiler.
İkinci İnkılâp, s. 268, 294. Bak. Ağustos (10) 1792 İnkılâbı.
iktisadî hürriyet ve hürriyetçilik, s. 13, 36, 66, 68, 185, 197 - 205, 341, 364, 391, 421, 430, 433, 437, 459, 460, 482 - 485, 506, 507, 546, 627, 629, 633 - 635, 680, 681, 682, 683, 698; — kısıtlanması, s. 284 (Bak. Güdümlü iktisat, İktisadın idaresi); — tekrar dönülmesi, s. 433, 482 - 485.
iktisadın idaresi, s. 353, 358, 365, 367, 389, 407, 419, 428 - 433, 450, 451, 660 - 661. Bak. Güdümlü iktisat.
mparatorluk, s. 557, 560, 561, 574, 618, 671, 697. Bak. Napoléon Bonaparte.
ndulgents, s. 298. Bak. Müsamahacılar.
ngiltere ve İngilizler, s. 16, 130, 149, 158, 224, 229, 230, 231, 232, 252, 309, 310, 344, 362, 386, 387, 394, 443, 448, 512, 513, 514, 521, 539, 555, 557, 562, 563, 567, 569, 575, 589, 591 - 593, 594, 597, 598, 599, 600, 601, 603, 612, 614, 637; Kuzey Fransa'ya İngiliz - Rus çıkarması, s. 613; İngiliz İnkılâbı, s. 5, 113, 166 - 167, 627, 697.
İnkılâp düşmanlığı, İnkılâp düşmanı hareket (aristokrasi, rahipler, göçmenler, ve yabancı memleketler), s. 127, 142, 165, 168, 171, 183, 184, 210, 212, 214, 222, 223 - 225, 227, 231, 232, 247, 248, 252, 264, 276, 284, 287, 297, 311, 320, 322, 324, 326, 330, 332, 336, 337, 342 - 346, 347, 349, 355, 362, 366, 370, 379, 380, 382, 399, 409, 410, 415, 417, 422, 424, 425, 426, 441, 442, 443, 464, 466, 469, 477, 478, 502, 515, 531, 536, 539, 571, 580, 582, 639, 642, 646, 647, 677, 681.
İnkılâp mahkemesi ve İnkılâp askerî komisyonları, s. 371, 372, 373, 385, 396, 405, 413, 424, 425, 427, 455, 464, 471, 393; — kaldırılması, s. 511. Bak. Tethiş hareketi.
İnkılâp takvimi, s. 377, 664.

Bak. Cumhuriyet takvimi.
inkılâpçı halk hareketi günleri : 14 Temmuz 1789 ve Bastille'in alınması, s. 141-145; Ekim 1789 günleri, s. 162 - 165; 10 Ağustos 1792 isyanı, s. 264 - 267; 31 Mayıs - 2 Haziran 1793 günleri, s. 329 - 335; 4 ve 5 Eylül 1793 günleri, s. 358 - 364; Germinal Yıl III hareketi, s. 490 - 493; Prairial Yıl III hareketi, s. 493 - 499. Bak. Halk İnkılâpçıları, Seçim çevresi şubeleri (Paris).
İnkılâpçı Hükûmet, s. 272, 298, 325, 338, 358, 364, 369, 370, 375, 383, 385, 389, 390, 391, 392 - 460, 558, 659, 667, 668, 682, 689. Bak. Convention Meclisi (Dağlı), Kamu Selâmet Komitesi.
İnsan ve vatandaş Hakları Bildirisi : 1789 —, s. 153 - 157, 158, 165, 176, 185 - 193, 197, 212, 263, 331, 340, 341, 360, 523, 524, 548, 631, 659, 663, 678, 680; 1793 —, s. 331, 360, 404, 412, 435, 437, 438, 524, 677, 678, 681, 688; 1795 —, s. 523, 525, 540, 582, 583. Bak. Anayasa.
İrlanda seferi, s. 567, 603; İrlanda isyanı, 575.
İskandinav memleketleri, s. 311.
İskender (Makedonyalı Büyük —), s. 566.
İskenderiye, s. 598.
Isnard, s. 251, 333, 476, 536.
Isoré, s. 374.
İspanya ve İspanyollar, s. 16, 213, 231, 310, 346, 519, 591, 593.
İstanbul, s. 182.
istifçiler ve istifçilik, s. 351, 358, 359, 416, 432, 474; — aleyhinde ölüm cezası, s. 429. Bak. Borsa simsarları, İhtikârcılar, Kara borsa, Müteahhitler.
İsviçre, s. 145, 431, 447, 517, 594, 604, 605, 613, 615, 662. Bak. Helvetya Cumhuriyeti.
işçi ve işçiler, s. 44, 46, 47, 141, 160, 202, 203, 218, 228, 358, 384, 408, 432, 433, 451, 452, 483, 487, 546; — hareketi, s. 6, 362; — sınıfı, 42, 44, 228, 435, 551, 634; ziraat —, s. 46, 433, 436, 546. Bak. Emekçiler, Le Chapelier kanunu, Ücretler.
işsizlik, s. 47, 125, 141, 149, 160, 226. 294, 314, 387.
İtalya ve İtalyanlar, s. 224, 521, 551, 557, 562 - 568, 574, 576, 595, 596, 597, 599, 600, 603, 604, 606. 613; — Jacobin'leri, s. 566, 575,

595, 597, 604. Bak. Cumhuriyetler.

J

Jacobin, Jacobin'ler ve Jacobin'ler kulübü, s. 43, 173, 174, 225, 239, 244, 245, 251, 253, 257, 261, 262, 265, 272, 294, 295, 298, 319, 321, 329, 330, 332, 333, 334, 337, 342, 350, 352, 354, 355, 357, 374. 379, 381, 395, 397, 398, 401, 403, 408, 409, 412, 413, 415, 416 — 446, 449, 450, 454, 457, 465 - 471, 527, 619, 660, 673; — Thermidor devrinde ortadan kaldırılması, s. 471 - 476, 488, 489, 490, 499, 501, 511, 512, 536 - 541, 546, 551, 552, 554, 563, 571; yeni —, s. 583 - 584, 602, 605, 608 - 613, 616, 617, 620, 662; — aleyhinde baskı hareketi (İkinci Direktuvar), s. 582 — 585, 597, 652; — (inkılâpçı) devlet, s. 660, 661; İtalyan —, s. 566, 575, 595, 597, 604. Bak. Dağ ve Dağlılar, Kamu Selâmet Komitesi, İnkılâpçı Hükûmet.

Jagot, s. 463.

Jaurès, Jean, s. 6, 7, 112, 113, 336, 697.

Jeanbon Saint-André, s. 316, 324, 339, 350, 383, 419, 463.

Jeannettes, s. 640.

Joly de Fleury, s. 98.

Joseph de Maistre. Bak. Maistre, Joseph de.

Joséphine Tascher de la Pagerie, s. 565.

Joubert (general), s. 594, 612, 613, 619.

Jourdan, Jean-Baptiste (general), s. 385, 387, 442, 447, 448, 515, 521, 563, 567, 584, 602, 603, 604, 608, 612.

Jullian, s. 472, 476.

Jullien de la Drôme, s. 395, 396, 423, 443.

K

Kamu Selâmet Komitesi: Girondin —, s. 327, 328; Dağlılar —, s. 337, 345, 349, 351, 352 (Büyük Komite, Yıl II), 353 - 370, 551, 561, 565, 579, 620, 621, 667, 677; — Jacobin diktatörlüğü, s. 370 - 391, 392, 393 - 416, 416 - 446, 697. Bak. Genel Güvenlik Komitesi, İnkılâpçı Hükûmet.

Kant, Emmanuel, s. 230.

kanunlar mecmuası, s. 669. Bak. Ceza konunu, Erazi kanunu, Medenî kanun.

kapitalist, kapitalist temerküz ve kapitalizm, s. 13, 33 - 42, 43, 53, 69, 167, 170,

197, 198, 203, 204, 205, 360, 431, 434, 487, 500, 546, 550, 590, 628, 629, 633, 634, 640, 698, — iktisat, s. 627, 629, 634; — sanayi, s. 634, 641; — ziraat, s. 637, 638.
kâr ve kazanç hürriyeti, s. 272, 681, 682; — sınırlama, s. 430, 460, 490, 682. Bak. İktisadî hürriyet.
kara borsa, s. 482.
Karamzin, Nikolay Mihayloviç (Rus yazarı ve tarihçisi), s. 229.
kardeş Cumhuriyetler. Bak. Cumhuriyetler.
Karl (Avusturya veliahdı ve kumandanı), s. 567, 568, 603, 604, 613.
Katerina II (Rus çariçesi), s. 232, 235, 517, 599.
Kaunitz, s. 306.
Kellermann (general), s. 284, 285, 345, 562, 672.
kıralcılar ve kırallık taraftarları, s. 235, 271, 322, 323, 332, 344, 361, 362, 386, 378, 512, 513, 522, 529 - 531, 536 - 541, 552, 554 - 558, 569, 570, 571, 572, 575, 583, 584, 605, 606, 610, 611, 612, 616, 652.; kırallığı tekrar kurma, s. 326, 512. Bak. Anayasacılar, Anayasaya bağlı kırallık taraftarları, Mutlakiyetçi kırallık taraftarları.
kıralın kaçışı, s. 174, 228, 235, 237, 240, 261, 675. Bak. Louis XVI.
kıtlık, s. 124, 141, 149, 151, 160, 218, 313, 350, 351, 359, 389, 411, 412, 483, 486, 487, 489, 490, 492, 550. Bak. Açlık, Hayat pahalılığı.
Kléber (general), s. 345, 386, 442, 614.
Klopstock (Alman şairi), s. 230.
Kock (de), s. 36, 413.
komünizm, s. 547, 548, 550, 551, 553; komünist düşünce, s. 553. Bak. Babeuf.
Konsüla ya da Konsüllük devri, s. 164, 585, 588, 622, 627, 641, 651, 662, 665, 674, 694.
Korsakof (Rus generali), s. 613.
Korsika, s. 536, 551, 563.
Kosciuszko (Polonyalı inkılâpçı), s. 447, 517.
köylüler ve köylü hareketleri: İnkılâptan önce, s. 7, 8, 13, 23, 25, 26, 48, 50-61, 113; İnkılâptan sonra, s. 122, 128, 132, 154, 170, 175, 177, 181, 199, 220, 221, 222, 226, 230, 238, 246 - 247, 248, 259, 260, 280, 321 - 325, 360, 429, 432, 434, 436, 437, 460, 482, 483, 485, 507, 545, 589, 618, 629, 630, 631, 685, 693, 694, 696,

697; Büyük Korku, s. 149-152; köylü sınıfının dağılması, s. 635 - 638.
Kray (general), s. 603.
Kurucu Meclis (Millî), s. 120, 139, 141, 142, 143, 144, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 165, 167 - 241, 243, 282, 288, 437, 555, 586, 602, 630, 631, 636, 653, 661, 663, 673, 680, 693.

L

Labrousse, Ernest (Fransız tarihçisi), s. 15, 17, 45, 47, 698.
Lachauvétière, s. 640.
Laclos, Choderlos de, s. 129.
Lacombe, Claire, s. 388.
Lacoste, s. 388.
Lacretelle, s. 469.
Lacroix, Sébastien, s. 356.
La Fayette (marki de), s. 70, 123, 144, 163, 164, 166, 167 - 171, 172, 174, 180, 181, 183, 223, 227, 228, 236, 239, 244, 245, 248, 249, 253, 254, 257, 261, 262, 267, 268, 444.
La Glacière (marki de), 247.
Laharpe, s. 594, 595.
Lakanal, s. 430, 689.
Lally - Tollendal, s. 158.
Lamarck, s. 642.
Lamartine, Alphonse de, s. 244.
Lambert, madam de, s. 61.
Lambesc (prens de), s. 142.
Lambrecht, s. 579.
Lameth, Alexandre, s. 159, 172, 190, 222, 227, 239, 243 - 244, 257, 261.
Lameth, Charles, s. 159, 190.
Lamoignon, s. 105 - 106, 111.
Lanchère kumpanyası, 520, 640.
Lange, s. 259.
Langlois, s. 469.
Lanjuinais, s. 134, 510, 523, 536.
Laplace, s. 642.
La Revellière, s. 523, 536, 537, 554, 570, 571, 572, 573, 582, 607.
Larivière, Henry, s. 536.
La Rochefoucauld - Liancourt (dük de), s. 123, 131, 144, 182.
La Rochejaquelein, s. 323, 386. Bak. Vendée isyanı.
Lasource, s. 289, 294, 303.
Launay, s. 144.
Lavicomterie, s. 463.
Lavoisier, s. 642.
Law, s. 83.
Lebas, s. 42, 304, 374, 388, 419, 453, 455.
Lebois, s. 468, 490.
Lebon, Joseph, s. 511.
Lebon, s. 425.
Lebret, s. 73.
Lebrun - Tondu, s. 255, 274,

329, 335.
Le Carpentier, s. 386.
Le Chapelier, s. 132, 134.
Le Chapelier kanunu (grevi ve işçi teşkilâtlarını yasaklıyan kanun), s. 190, 202 - 203, 228, 238, 451, 633, 634. Bak. İşçiler, Emekçiler.
Lechelle (general), s. 386.
Leclerc (gazeteci), s. 315. 350, 367, 368.
Leclerc (general), s. 622.
Lecointre, s. 465, 468.
Lecourbe (general), s. 604. 613.
Lefebvre, Georges (Fransız İnkılâbı tarihçisi), s. 7, 8, 61, 336, 423, 428. 467, 550, 565, 636, 637.
Lefebvre d'Ormesson, s. 88.
Legendre, s. 463, 468, 497.
Legrand, s. 135.
Lenin, s. 551.
Lenoir, Alexandre, s. 653.
Léon, Pierre (Fransız tarihçisi), s. 39.
Leopold II (Avusturya imparatoru), s. 224, 232, 233, 235, 240, 253, 254, 255.
Lepeletier, Félix, s. 376, 380, 474, 551, 553, 681 - 682.
Lepeletier de Saint - Fargeau, s. 123, 303, 655; — eğitim plânı, s. 352, 688.
Lequinio, s. 378.
Lescuyer, s. 247.
Lessart, Claude de, s. 254.
Lesueur, s. 656.
Letourneur, s. 536, 537, 570.
Levasseur de la Sarthe, s. 495.
Lézardière (baron de), s. 224.
Ligurya Cumhuriyeti, s. 575.
Lindet, Robert, 244, 299, 301, 344, 350, 352, 372, 383, 419, 453, 469, 483, 541, 551, 607.
Loiseau, s. 31.
Lombardiya, s. 563, 565, 566, 574, 594, 604.
Loménie de Brienne, s. 100. 103 - 105, 106, 110, 197.
Louchet, s. 455.
Louis XIII (Fransa kıralı), s. 73.
Louis XIV (Fransa kıralı), s. 15, 72, 74, 77, 80, 90, 94, 114.
Louis XV (Fransa kıralı), s. 17, 65, 76.
Louis XVI, s. 14, 55, 66, 80, 95, 96, 97, 98, 99, 103, 104, 112, 114, 115, 121, 133, 136, 137, 138, 139, 142, 144, 145, 154, 159, 163, 167, 169, 175, 183, 249, 250, 254, 255, 259, 261, 263, 264, 266, 274, 333, 513, 608; — kaçışı, s. 223 - 241 (Bak. Kıralın kaçışı); — muhakeme edilmesi, s. 299 - 304; — idam edilmesi, s. 303, 310, 312, 314, 541, 654. Bak. Veto hakkı.
Louis XVII, s. 320, 321, 512.

Louis XVIII (Fransa kıralı), s. 5, 4, 512, 513, 554, 599, 647. Bak. Provence (kont de).
Louis Capet, s. 280, 301, 302. Bak. Louis XVI.
Louis - Philippe (Fransa kıralı), s. 320.
Louis du Bas-Rhin, s. 419.
Loustalot, Elysée, s. 161, 174, 188, 191, 651.
Louvet, s. 291, 292, 522, 523, 536.
Lozeau, s. 466, 507.
Luckner (mareşal), s. 257.
Luxembourg, s. 145.

M

Mably, s. 65, 192, 547.
Mac-Donald (general), s. 604.
Machault d'Arnouville, s. 14, 65.
maddecilik, s. 457.
Magallon, s. 597.
Mailhe, s. 299, 533.
Maistre, Joseph de, s. 646 - 647.
mal ve çalışma ortaklığı, s. 547, 548, 683, 699. Bak. Babeuf.
Malesherbes, Lamoignon de, s. 65, 66.
Mallet du Pan, s. 123, 441, 480, 513, 646 - 693.
Malmesbury, s. 567, 569, 575.
Malouet, s. 157, 164, 172.
Marais (le), 299. Bak. Ova.
Marat, s. 141, 160, 161, 164, 169, 174, 183, 192, 226, 228, 278, 288, 290, 315, 327, 330, 346, 350, 354, 376, 380, 381, 405, 474, 651, 652, 655.
Marceau (general), s. 442.
Maréchal, Sylvain, s. 551, 650.
Marie - Antoinette, s. 97, 103, 235, 249, 250, 260, 265, 371, 372.
Marie - Caroline (Napoli kıraliçesi), s. 600.
Marie - Thérèse (Avusturya Hubsbourg hanedanından), s. 97. Bak. Marie - Antoinette.
Marmont, s. 70.
Marquant, s. 280.
Marseillaise, la (İnkılâp marşı), s. 265, 474, 522, 648.
Marx, Karl, s. 6, 297, 697, 699.
mason locaları, s. 66, 67; mason suikastı, s. 645.
Masséna (general), s. 442, 596, 603, 604, 613.
Mathiez, Albert (Fransız İnkılâbı tarihçisi), s. 6, 7, 359, 410.
Maupeou, s. 14.
Maure, s. 511.
Maury, s. 131, 171, 176.
Mazuel, s. 413.
Méchain, s. 673 - 674.
meclis üyeleri : üçte ikisinin

seçilmesi, s. 528, 531, 536; — yine meclis içinden seçilmesi, s. 617, 662, 696.
medenî kanun, s. 669.
Méhée de la Touche, s. 465.
Méhul, s. 440, 655, 656, 657.
Meksika, s. 18.
Menou (general), s. 497, 530.
Mercier, Sébastien, s. 114.
Merlain de Douai, s. 180, 198, 234, 366, 464, 465, 473, 475, 517, 538, 571, 579, 584, 607.
Merlain de Thionville, s. 244, 345, 463, 470, 517, 552.
Mısır macerası, s. 597 - 599. Bak. Mısır seferi.
Mısır seferi, s. 589, 593, 597, 614.
Michel ve Roux kumpanyası, s. 520.
Michel de l'Hospital, s. 75.
Michelet, Jules, s. 6, 253.
millet, s. 31, 41, 104, 113, 116, 120, 133, 134, 135, 136, 137, 161, 173, 176, 178, 179, 180, 185, 186, 194, 198, 210-214, 221, 237, 287, 288, 296, 301, 302, 304, 306, 310, 508, 560, 659, 673, 676, 692, 695; burjuva —, s. 143; halk ticareti yapan —, s. 576; inkılâpçı —, s. 309, 576.
millî hâkimiyet, s. 78, 139, 187, 205, 208, 222, 341, 352, 418, 617, 658 - 662, 680.
millî malların satışı ve bu mallardan edinme (rahip, senyör, göçmen, şüpheli kimse, vakıf, Vandée asilerinin müsadere edilen malları: Burjuva toprak ıslâhatı), s. 158, 175 - 177, 179, 207, 211, 219 - 220, 224, 245, 248, 282, 298, 322, 324, 327, 330, 331, 421, 436, 465, 475, 478, 481, 487, 513, 535, 542, 543, 544, 556, 571, 586, 603, 609, 618, 629, 630, 635, 636, 640, 663, 684, 692, 693.
millîleştirme, s. 272, 483; savaş imalâtını —, s. 385, 483;; iktisadı —, s. 430, 549; dış ticareti —, s. 430, 483; — kaldırma, s. 484.
Milord. s. 108, 640. Bak. Périer.
Mirabeau, Honoré Gabriel Riqueti (kont de), s. 72, 126, 132, 142, 150, 157, 169, 170, 187, 205 - 206, 227, 650, 651.
Miranda (general), s. 320.
Modena, s. 566, 568.
Momoro, s. 404, 413.
Moncey (general), s. 448, 515, 519.
Monge, s. 274, 329, 384, 596, 642.
Monneron, s. 640.
Montagnards, s. 267. Bak. Dağ ve Dağlılar.
Montesquieu, s. 62, 63, 64, 170, 295.

Montesquiou (baş rahip), s. 131, 171.
Montesquiou (general), s. 304, 305, 307.
Moreau (general), s. 563, 567, 604, 619, 620.
Morelly, s. 62.
Mortier (general), s. 614.
Moulin (general), s. 607, 620.
Mounier, s. 108, 109, 132, 158, 164, 168, 172, 693.
Murat (general), s. 530, 622.
muscadins, s. 470. Bak. Seçkin gençler.
mutediller, s. 326, 330, 338, 392, 401, 408, 412, 425, 465 - 471, 473, 516.
mutlakiyetçi kırallık taraftarları, s. 330, 512, 534, 554, 659. Bak. Anayasaya bağlı kırallık taraftarları.
mülkiyet, mülkiyet hakkı, mülkiyet görüşü ve özel mülkiyet, s. 8, 22, 26, 33, 41, 51, 53, 56, 64, 68, 69, 85, 90, 112. 116, 153, 167, 176, 185, 186, 188, 198, 200, 201, 222, 238, 259, 264, 272, 296, 297, 338, 340, 343, 360, 361, 433 - 436, 450, 474, 495. 505, 506, 507, 508, 515, 524, 536, 546, 552, 617, 619, 622, 627, 632, 635, 636, 637, 641, 672, 680, 681, 682, 692, 693, 694. 695, 698; burjuva toprak —, s. 219 — 220; istihsal vasıtaları —, 683; istihsal vasıtalarının ortak —, s. 699; sanayi —, s. 42; özel — kaldırma, s. 546, 549, 699.
Müsamahacılar, s. 298, 355, 391, 397 - 404, 406, 413, 447, 452, 454.
müteahhitler (yeni derebeylik), s. 219, 226, 316, 487, 543, 556, 557, 559, 561, 640.

N

Napoléon Bonaparte. Bak. Bonaparte.
Napoli kırallığı, s. 600, 603, 604.
Narbonne - Lara (kont de), s. 245, 254.
narh koyma (ekmek, gıda maddeleri, vb.), s. 37, 49, 125, 141, 197, 246, 259, 271, 282, 284, 314, 315, 316, 328, 338, 348, 349, 351, 353, 358, 360, 365, 366, 367, 374, 407, 421, 429, 430, 433, 451, 483, 526, 528, 546, 639, 682; — Thermidor devrinde kaldırılması, s. 483, 484.
Necker, s. 16, 26, 49, 52, 97, 98, 99, 111, 121, 122, 124, 125, 142, 144, 158, 175, 197, 245.
Nelson (İngiliz amirali), s. 593, 598, 600.
nimetlerden eşit olarak faydalanma, s. 546, 681, 682,

683, 697, 698, 699; nimetlerden eşitsiz olarak faydalanma, s. 687.
Noailles (vikont de), s. 154.
Noel, s. 255.
nufus ve nufus artışı, s. 15-16, 57.

O ; Ö

Oberkampf, s. 590.
Ochs, s. 594, 595.
ortak eylem kuvveti, s. 375, 416, 417, 423 - 428, 561, 579.
ortak köy hakları ve malları, s. 54 - 55, 57, 130, 200, 201, 282, 339, 436, 589, 697. Bak. Köylüler.
Osmanlı İmparatorluğu (ve padişahı), s. 597, 599, 600.
Ossian, s. 656.
Ouvrard, s. 640.
Ova, s. 299, 329, 334, 350, 452, 453, 454, 455, 465, 466, 522.
Öfkeliler, s. 271, 272, 315, 316, 350, 351, 353, 354, 367, 393, 401, 404 - 407, 467.

P , Q

Pache, s. 363.
Paine, Thomas, s. 231, 394.
Panckouck, s. 174, 652.
Panthéon kulübü, s. 540, 546, 551. Bak. Eşitlerin rejimi devirme teşebbüsü.
Paoli, s. 448, 563.
Papa, s. 211, 212, 213, 225, 233, 234. Bak. Pie VI.
Pâris, s. 303.
Paris Komünü 1792, s. 266, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 288, 292, 293, 314, 319, 329, 332, 333, 334, 347, 348, 356, 362, 365, 366, 374, 378, 379, 382, 390, 399, 404, 414, 416, 433, 451, 452, 455, 456, 459. Bak. Ağustos (10) 1792, Kamu Selâmet Komitesi, İnkılâpçı Hükûmet.
Paris Komünü 1871, s. 634.
Parma, s. 566.
Parthénopéen cumhuriyeti, s. 600.
Paul I (Rus çarı), s. 599, 614.
Paulet, Charles, s. 88.
Payan, Joseph, s. 342, 451, 455.
Pereira, s. 321, 379, 381, 394, 397, 413.
Périer, s. 108, 640. Bak. Vizille Meclisi.
Perregaux, s. 394; — ve Récamier, s. 588.
Pétion, s. 172, 248, 262, 271, 331, 333, 343.
Philippeaux, s. 414.
Pichegru (general), s. 385, 388, 447, 448, 513, 515, 540, 572, 573.
Pie VI, s. 212, 231, 600. Bak. Papa.

Piemonte ve Piemonteliler, s. 345, 563, 565, 596, 600, 613.
Pinel, s. 643 - 644.
Pitt, William, s. 309, 310, 355, 396, 399, 575, 593.
Plaine (la), s. 299. Bak. Ova.
Poincourt, s. 498.
Pointe, Noel, s. 430.
Polignac ailesi (dük ve düşeş), s. 99, 145.
Polonya ve Polonyalılar, s. 235, 447, 517, 518.
Polycarpe, R. P., s. 64.
Pompadour, madam de, s. 65.
Portalis, s. 536.
pozitifçilik, s. 643.
Prairial Yıl VIII (parlamento) Hükûmet darbesi, s. 605 - 607, 608, 695, 696.
Précy (general, kont de), s. 343, 386.
Priestley, s. 230.
Prieur de la Côte — d'Or, s. 351, 383, 419, 463, 511.
Prieur de la Marne, s. 350, 419.
Proli, s. 306, 321, 379, 381, 394, 397, 413.
Protogenes (İ. Ö. IV üncü yüzyıl sonlarında yaşamış Yunanlı ressam), s. 653.
Provence (kont de), s. 247, 248, 512, 513. Bak. Louis XVIII.
Prudhomme, s. 174.
Prud'hon, s. 655.
Prusya ve Prusyalılar, s. 230, 235, 262, 279, 284, 285, 286, 306, 320, 325, 345, 387, 388, 394, 443, 517, 518, 576, 600, 672.
Puisaye, s. 513, 514. Bak. Chouan.
Quiberon, s. 511 - 514, 522, 592.

R

Rabaut - Saint - Etienne, s. 132.
rahipler düzeni ve rahipler, s. 19 - 20, 25 - 31, 63, 66, 67, 73, 93, 100, 103, 107, 108, 113, 123, 127, 128, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 155, 157, 158, 176, 177, 178, 183, 211, 216, 217, 219, 249, 372, 375, 376, 378, 379, 382, 395, 424, 425, 427, 443, 555, 684; — Cumhuriyete sadakat yemini, (küçük yemin), s. 479, 510, 665. Bak. Millî mallar, Rahipler medenî Anayasası.
Rahipler medenî Anayasası (ya da yasası), s. 178 ve 179 (-kabulü), 183, 193, 211, 212, 213, 214, 233, 234, 281, 295, 308, 321, 376, 479, 512, 521, 560, 571, 580, 581, 630, 636, 663, 664, 665; — kaldırılması, s. 665; — yemin edenler, s. 28, 30,

214, 282, 375, 379, 425, 479, 480, 510, 663, 664; — yemin etmiyenler, s. 214, 223, 224 - 225, 226, 247, 248, 260, 261, 278, 281, 322, 323, 372, 375, 424, 427, 443, 479, 480, 481, 510, 512, 517, 529, 539, 555, 665, 692.
Ramel - Nogaret, s. 537, 571, 579, 585; — tasfiyesi (devlet borçları), s. 586, 639.
Rastatt Kongresi, s. 596, 601.
Raynal, s. 65, 66.
Rebecqui, s. 290, 291. Bak. Mirabeau.
Régnier, s. 584.
rehineler kanunu, s. 609, 620, 621.
Renanya, s. 596.
Renault, Cécile, s. 426.
Reubell, s. 517, 518, 537, 541, 554, 562, 571, 572, 573, 574, 575, 606.
Réveillon, s. 49, 125.
Reymond, Henri, s. 30.
Richard et Lenoir, s. 590, 640.
Richet, Edmond, s. 30.
Rivarol, s. 172, 651.
Robert, s. 226.
Robert, Hubert, s. 655.
Robespierre, Augustin de, s. 455, 564.
Robespierre, Maximilien de, ve taraftarları, s. 43, 126, 132, 172, 174, 180, 182, 191, 227, 239, 248, 250, 253, 254, 255, 257, 262, 265, 267, 272, 273, 290, 291, 292, 295, 300, 301, 315, 329, 331, 332, 333, 334, 339, 340, 351, 352 - 353, 354, 357, 358, 369, 374, 381, 383, 393, 397, 398, 399, 401, 402, 406, 411, 412, 414, 416, 417, 419, 434, 435, 436, 437, 438 - 439, 441, 447, 451, 453, 454, 455, 456, 457 - 458, 459, 460, 461, 462, 463, 465, 467, 469, 472, 473, 490, 501, 533, 549, 551, 564, 651, 660, 688, 697.
Rochambeau (mareşal de), s. 257.
Rodos (adası), s. 614, 653.
Roederer, s. 266.
Roland, s. 41, 255, 259, 261, 274, 277, 292, 313, 314, 329, 333, 414; madam —, s. 68, 245, 279, 372.
Roma Cumhuriyeti, s. 595, 596, 600, 662. Bak. Cumhuriyetler.
Roma hukuku, s. 15, 201.
romantizm, s. 656.
Romme, s. 471, 498.
Ronsin (general), s. 346, 400, 401, 404, 408, 412, 413.
Rossignol (general), s. 346.
Rouget de Lisle, s. 258, 648. Bak. Marseillaise (la).
Rousseau, J. - J., s. 62, 63, 64, 65, 68, 191, 192, 457, 547, 648, 688.
Roux, Jacques, s. 259, 271, 272, 314, 315, 348, 354, 360,

367, 368, 375.
Rovère, s. 475.
Royer, s. 356.
Royou, s. 172, 651.
Ruhl, s. 511.
Rusya ve Ruslar, s. 235, 517, 521, 599, 600, 601, 604, 612, 613, 614.

S , Ş

Sabatier de Castres, s. 644.
Sagnac, Philippe (Fransız tarihçisi), s. 7.
sağcılar, s. 343, 493, 509, 522, 541, 569, 570, 573, 574.
Saint - François d'Assise, s. 28.
Saint - James, s. 591. Bak. İngiltere.
Saint - Just, s. 272, 295 - 296, 300, 312, 313, 317, 339, 350, 369, 374, 383, 388, 397, 409, 410, 411, 417, 419, 423, 425, 429, 435, 436, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 453, 454, 455, 456, 459, 461, 671, 677, 698.
Saint - Simon, s. 550.
Saladin, s. 473.
Salicetti (ya da Saliceti), s. 564.
sanayi, s. 5, 13, 18, 33, 38 - 41, 42, 47, 48, 122, 140, 149, 167, 204, 538, 550, 588, 589, 590, 640; — burjuvazisi, s. 101, 168, 360, 431, 487, 507; kapitalist —, s. 39, 167; — kapitalizmi, s. 634, 641.
sanayici, s. 130, 197, 589.
sans culottes, s. 47. Bak. Halk inkılâpçıları.
sansür, s. 65, 69; — kaldırılması, s. 649. Bak. Basın hürriyeti.
Santerre (general), s. 261, 324.
Sapinaud, s. 323, 480.
Sardenya, s. 343, 566, 596.
Scépaux, s. 539.
Schérer (general), s. 563, 603, 604.
seçim, seçim hakkı ve seçim sistemi: vergi vermeğe dayanan — (Kurucu Meclis, Yasama Meclisi, Convention Meclisi, Thermidor ve Direktuvar), s. 181, 190 - 193, 194, 196, 197, 205, 207, 221, 222, 223, 228, 239, 240, 241, 242, 259, 264, 297, 301, 341, 355, 502, 505, 508, 525, 529, 533, 536, 616, 688; herkese — (Dağlılar Convention Meclisi), s. 172, 263, 264 - 265, 266, 283, 288, 341, 551, 660, 681. Bak. Eylemli vatandaşlar, Eylemsiz vatandaşlar.
seçim çevresi şubeleri, Paris (1790 yılında seçim kurulu olarak kurulup, sonra devamlı birer halk teş-

kilâtı olarak muhafaza edilen ve gelişen 48 seçim şubesi), s. 245, 246, 264, 266, 267, 268, 278, 314, 315, 325, 326, 328, 331, 332, 334, 335, 342, 343, 348, 349, 350, 351, 354, 355, 356, 360, 363, 364, 365, 368, 374, 380, 389, 393, 404, 415, 416, 421, 422, 426, 434, 438, 440, 450, 451, 455, 456, 458, 691; — şube teşkilâtının bozulması, s. 464 - 465, 520; — Thermidor devrinde gericilerin eline geçmesi, s. 471, 472, 473, 474, 488, 489, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 530. Bak. Halk inkılâpçıları, Eylemsiz vatandaşlar.
kin gençler ve gençlik (Thermidor devrinde Jacobin'lere karşı baskı yapmak için kurulan eli sopalı komando teşkilâtı), s. 469, 470, 471, 473, 474, 475, 476, 486, 491, 498, 511.
dika kurma, s. 203. Bak. Le Chapelier kanunu.
van, s. 255, 261, 274, 305.
e, Romain (kont de), s. 301.
f hâkimiyeti, şuuru, siyaseti ve tesanüdü (burjuvazide), s. 41, 69, 167, 260, 272, 457, 500, 661.
f menfaatları, s. 184, 189, 231, 332, 343.
sınıf mücadelesi ve çatışması, sınıf zıtlıkları, s. 8, 9, 32, 116, 152, 297, 441, 459, 499, 627, 632, 697.
Sicilya, s. 600.
Sieyes, s. 21, 31, 116, 126, 132, 134, 135, 159, 172, 176, 190, 492, 517, 518, 534, 536, 537, 553, 580, 601, 606, 610, 616, 617, 618, 619, 622.
Simiand, s. 16.
Simoneau, s. 246.
Smith, Adam, s. 37.
sol, solcular ve sol eğilimler, s. 161, 172, 244, 294, 453, 511, 522, 541, 546, 583, 597, 621; aşırı —, s. 244, 453.
Sombreuil, s. 513, 514.
sosyal İnkılâp, s. 152.
sosyalist düşünce, s. 683, 699.
sosyalizm, s. 548, 553; sanayi —, s. 550.
Soubrany, s. 496, 498.
Souchu, s. 323.
Souham (general), s. 387.
soylu, soylular ve gericiliği, s. 7, 18, 21 - 25, 47, 68, 69, 93, 99, 100, 103, 107, 108, 110, 113, 123, 128, 130, 131, 132, 135, 136, 137, 139, 152, 153, 158, 167, 168, 169, 174, 183, 193, 195, 229, 241, 251, 267, 295, 321, 338, 359, 385, 512, 534, 580, 609, 631, 632. Bak. Aristokrasi.
sözleşme İnkılâbı, s. 698.
Stael, madam de, s. 245, 554,

571, 617, 619, 644, 656.
Stendhal, s. 566.
Stofflet, s. 323, 386, 480, 539.
Suriye, s. 614.
Surville, s. 580.
Suvorof (Rus generali), s. 517, 604, 605, 613.
şikayet defterleri, s. 30, 59, 84, 89, 123, 128 - 131.
şüpheli kimseler, s. 277, 278, 326, 334, 338, 345, 350, 363, 364, 366, 367, 372, 401, 402, 409, 410, 419, 420, 427, 436, 450, 465, 468, 482, 493, 538, 649, 664.

T

Taboureau, s. 401.
Tacitius (Lâtin tarihçisi), s. 399, 652.
Taine, Hippolyte, s. 5, 280.
Talleyrand - Périgord, s. 131, 175, 180, 557, 571, 597, 687.
Tallien, s. 275, 372, 401, 423, 425, 452, 463, 468, 469, 470, 516, 531, 536; madam —, s. 477.
Talon, s. 227.
tanzim (fiyat ve ücretlerde), s. 222, 358, 360, 361, 407, 421, 430, 639, 682; — Thermidor devrinde kaldırılması, s. 484. Bak. Narh.
Target, s. 172.
Temmuz (1830) İnkılâbı, s. 5.
Tepe, Tepeliler (Thermidor devri Dağlıları), s. 465, 490. Bak. Dağ ve Dağlılar.
Ternaux, s. 590.
tethiş hareketi : Birinci tethiş (inkılâpçı), s. 274 - 283, 298, 313, 353, 354, 362, 363, 364, 365, 367, 370, 371 - 375, 383, 384, 385, 389, 391, 392, 393, 396, 398, 399, 400, 402, 404, 405, 406, 407, 416, 417, 420, 423 - 428, 441, 444, 446, 449, 450, 452, 455, 457, 463, 537, 558, 610, 619, 659, 668, 692, 697; — Thermidor devrinde kaldırılması —, s. 464 - 465, 480, 481, 483, 490; Thermidorcu tethiş (baskı hareketi), s. 471 - 476; gerici ve kıralcı tethiş, s. 472, 474, 475, 476, 477, 509, 510 - 514, 522, 530, 554, 583.
Théo, Catherine, s. 454.
Thermidor (9) hareketi, s. 272, 273, 362, 415, 446 - 460, 518, 522, 527, 531, 532, 533, 534, 537, 541, 637, 652, 656, 661, 664, 676, 677, 695. Bak. Convention Meclisi, Tethiş hareketi.
Thermidorcular ve thermidorcu burjuvazi, s. 460, 534, 537, 556, 579, 605, 608, 617, 683, 689, 690.
Thibodeau, s. 478, 523.
Thouret, s. 126, 172, 205.

Thugut, s. 575, 596, 604, 613.
Thuriot, s. 350, 369, 380, 396, 463.
ticaret, s. 38, 41, 42, 94, 101, 167, 197, 203 - 204, 252, 259, 313, 430, 451, 468, 507, 538, 669; — burjuvazisi, s. 101, 360, 431, 486, 487; — kapitalizmi, s. 43; zahire —, s. 221, 313, 322; zenci —, s. 38.
Tocqueville, Alexis de, s. 5, 115, 116.
toprak kanunu (toprak dağıtımı), s. 260, 288, 330, 434, 437, 507, 535, 546, 548, 549, 618, 683; — taraftarlarına ölüm cezası, s. 434, 552.
Toussaint Louverture, s. 591.
Treilhard, s. 585, 596, 606.
Tronchet, s. 233.
Trouvé, s. 595.
Turgot, s. 14, 47, 76, 93.
Türkler, s. 614. Bak. Osmanlı İmparatorluğu.

Ü

ücret ve ücretler, ücretliler, s. 46 - 47, 52, 160, 202, 218, 407, 408, 434, 451, 460, 500, 528, 546; en az ücret kanunu, s. 47. Bak. En az ücret sistemi.
ücretli işçi ve emekçiler, s. 36, 37, 43, 45, 294, 313, 633, 634, 682. Bak. Emekçiler, İşçiler.

V

Vadier, s. 419, 452, 454, 473, 475, 491, 493.
Valence (general), s. 320.
Varlet, s. 314, 333, 334, 348, 367, 368, 467.
Vauban, s. 46, 91.
Vendée ve Vendée isyanı, s. 224, 247, 277, 320, 321 - 325, 332, 342, 344, 346, 372, 386, 387, 391, 424; — âsilerinin affedilmesi, s. 478-481, 532, 592. Bak. Chouan, İnkılâp düşmanlığı.
Venedik Cumhuriyeti, s. 569, 574, 575, 576. Bak. Cumhuriyetler.
Venetia, s. 603.
Ventre (le), s. 570. Bak. Göbek.
Vergniaud, s. 244, 245, 252, 254, 260, 262, 263, 264, 297, 330, 334, 506, 650.
vesika usulü (ekmek), s. 350, 374, 431, 486, 487, 488, 494, 528, 545.
veto hakkı (kıralın), s. 158, 159, 194 - 197, 238, 249. Bak. Louis XVI.
Viala, s. 475.
Victor Amédée III (Sardenya kıralı), s. 232.
Vincent, s. 365, 400, 404, 405,

408, 412, 413.
Vizille Meclisi, s. 106 - 110, 168; Vizille Bildirisi, s. 110. Bak. Aristokrasinin isyanı.
Volney, s. 132.
Voltaire, s. 19, 26, 62, 63, 64, 65, 68, 244, 644, 678.
Voulland, s. 419, 452.

W

Washington, George, s. 169.
Wendel, s. 39.
Westermann, (general), s. 324, 414.
Wickam, s. 555.
Wilberforce, s. 230.
Wilhelm II, Friedrich (Prusya kıralı), s. 517.
Willot, s. 554.
Winckelmann, s. 654.
Wordsworth, William (İngiliz şairi), s. 229, 230.
Wurmser (general), s. 387, 388, 566, 567.

Y , Z

Yasama Meclisi, s. 156, 191, 195, 242 - 286, 327, 335, 341, 548, 549, 630, 663, 664.
yaşama ve geçinme hakkı, s. 198, 296, 435, 681.
Yedi Yunan adası (Korfu, Zante, Kefalonya, vb.), s. 576, 597, 600.
Yıl II, s. 37, 49, 70, 182, 198, 199, 272, 284, 460, 474, 493, 495, 507, 508, 528, 534, 549, 551, 559, 560, 561, 565, 572, 579, 606, 608, 620, 627, 628, 633, 639, 661, 679, 682, 691, 697, 698, 699, Bak. Kamu Selâmet Komitesi, İnkılâpçı Hükûmet.
York dükası (İngiliz generali), s. 387, 614.
Young, Arthur, s. 58.
Ziraat, ziraî istihsal ve mahsuller, s. 13, 16, 25, 40, 47, 48, 50, 53, 55, 57, 58 - 59, 122, 149, 200, 201 - 202, 221, 436, 507, 590; kapitalist —, s. 53, 360, 547, 637, 638; — İnkılâp, s. 637.
Zulme karşı ayaklanma ve isyan hakkı, s. 340. Bak. Halkın zulme karşı ayaklanma ve isyan hakkı.

DÜZELTME

Gözden kaçmış bazı yanlışlardan önemli olanlarının aşağıda gösterilen şekilde düzeltilmesini özür dileyerek rica ederiz.

S. 9, satır 17 deki «çözebilecek» yerine «çizebilecek».

S. 37, satır 28 deki ve s. 38, satır 1 deki «dolaysız» yerine «dolaylı».

S. 67, satır 20 - 21 deki «tamile» yerine «tamamile».

S. 81, satır 3 teki «dışleri» yerine «dışişleri».

S. 82, satır 2 deki «XIII üncü» sözünden önce kapayan bir muteriza konacak.

S. 107, satır 25 teki «vali» yerine «valisi».

S. 160, satır 2 de silik çıkan kelime «yeni» olacak.

S. 181, satır 12 deki «memleket» yerine «memlekette».

S. 189, satır 19 daki «3» yerine «2».

S. 223, satır 12 deki «canlandırılmış» yerine «canlandırmış».

S. 305, satır 2 deki «Worm» yerine «Worms».

S. 309, satır 4 teki «korkutulmak» yerine «korkutmak».

S. 330, satır 7 deki «Vargniand» yerine «Vergniaud».

S. 408, satır 29 daki «Nivôse» yerine «Ventôse».

S. 421, satır 26 daki «1293» yerine «1292».

S. 429, satır 27 deki «29 Eylül 1293» yerine «11 Eylül 1293».

S. 465, satır 11 - 12 deki «Thermidor» yerine «Fructdor».

S. 465, satır 33 teki «malların» kelimesinden önce «millî» kelimesi olacak.

S. 466, satır 26 daki «Eylül» yerine «Ekim».

S. 471, satır 4 teki «Yıl II» yerine «Yıl III».

S. 472, satır 32 deki «16» yerine «18».

S. 473, satır 34 teki «1793» yerine «1794».

S. 475, satır 10 daki «14» yerine «4».

S. 476, satır 5 teki «Nivôse» yerine «Ventôse».

S. 540, satır 17 - 18 deki «Halkın kürsüsü» yerine «Halkın sözcüsü».

S. 544, satır 4 teki «31» yerine «17».

S. 552, satır 6 - 7 deki «Canot» yerine «Carnot».

S. 554, satır 14 teki «1796» yerine «1795».

S. 561, satır 29 daki «birleşik» yerine «ortak».

S. 563, satır 14 teki «Auntun» yerine «Autun»».

S. 564, satır 19 daki «Bonaparte'nin» yerine «Buonaparte'nin».

S. 571, satır 27 deki «Barras'ın» yerine «Barras'nın».

S. 588, satır 3 teki «güçler» yerine «güçlükler».

S. 594, satır 15 teki «Jourbert» yerine «Joubert».

S. 597, satır 26 daki «Tallayrad» yerine «Talleyrand».

S. 604, satır 29 - 30 daki «Lacourbe» yerine «Lecourbe».

S. 610, satır 12 deki «işçileri» yerine «işleri».

S. 631, satır 18 deki «1793» yerine «1789».

S. 634, satır 27 deki «ücretl» yerine «ücretli».

S. 646, satır 23 teki «medenî» yerine «Medenî».

S. 653, satır 35 teki «Protegenes» yerine «Protogenes».

S. 657, satır 14 teki «alcak» yerine «alacak».

S. 667, satır 16 daki «Kamu Güvenlik Komitesi» yerine «Genel Güvenlik Komitesi».

S. 668, satır 17 deki «teşkilâtı» yerine «teşkilât».

S. 674, satır 6 daki «tespt» yerine «tespit».

S. 676, satır 18 deki «Süupe» yerine «şüphe».

S. 677, satır 34 teki «1294» yerine «1295».

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Önsöz . . . . . : 5

GİRİŞ

Eski Kırallık Rejiminde Buhran

Birinci Bölüm. — Toplumda Buhran 19
I. Derebeylik aristokrasisinin çökmesi 20
1. Soylular: çökme ve gericilik, s. 21. - 2. Rahipler düzeninin parçalanması, s. 25.
II. Halkın gelişmesi ve karşılaştığı güçlükler . . 31
1. Burjuvazinin gücü ve çeşitleri, s. 33. - 2. Şehirlerdeki halk sınıfları: Günlük ekmek parası, s. 42. - 3. Köylüler: Gerçek birlik, gizli zıtlıklar, s. 50.
III. Burjuvazinin felsefesi 61
İkinci Bölüm. — Siyasî kurumlarda buhran 72
I. Kutsal hakka dayanan kırallık 72
1. Mutlak kırallık rejimi: İddiaları ve sınırları, s. 72. - 2. Hükûmet idaresinin işleyişi, s. 79.
II. Merkezileşme ve muhtariyetler 81
1. Mutlakiyet rejiminin temsilcileri, s. 82 - 2. Mahallî muhtariyetlerin kalıntıları, s. 85.
III. Kıralın adâleti 86
IV. Kırallığın vergi sistemi 90

1. Dolaysız vergi : Eşitlik imkânsız, s. 91. - 2. Dolaylı vergi ve Genel iltizam, s. 93.
Üçüncü Bölüm. — Burjuva İnkılâbının Öncüsü : Aristokrasinin İsyanı 97
I. Kırallığın son buhranı 97
1. Malî güçsüzlük, s. 98. - 2. Siyasî beceriksizlik, s. 100.
II. Parlamentolar mutlakiyetçi kırallık rejimine karşı çıkıyor (1788) 106
1. Parlamentolarda kaynaşma ve Vizille-Meclisi, s. 106. - 2. Kırallığın teslim olması, s. 110.

BİRİNCİ KISIM

«Millet, Kıral, Kanun»
Burjuva İnkılâbı ve Halk Hareketi
(1789 - 1792)

Birinci Bölüm. — Burjuva İnkılâbı ve Eski Kırallık Rejiminin Düşmesi (1789) 121
I. Hukukî İnkılâp (1788 sonu - Haziran 1789) 121
1. Genel Meclislerin toplanması, s. 122. - 2. Hukukî anlaşmazlık (Mayıs - Haziran 1789), s. 132.
II. Halk İnkılâbı (Temmuz 1789) 139
1. Paris isyanı : 14 Temmuz 1789 ve Bastille'in alınması, s. 141. - 2. Şehirlerin isyanı (Temmuz 1789), s. 145. - 3. Köylülerin isyanı : Büyük Korku (1789 Temmuzu sonu), s. 149.
III. Halk İnkılâbının sonuçları (Ağustos - Ekim 1789) 153
1. Ağustos gecesi ve Haklar Bildirisi, s. 153. - 2. Eylül 1789 buhranı : «Eşraf İnkılâbı» nın başarısızlığa uğraması, s. 157. - 3. Ekim 1789 günleri, s. 162.

İkinci Bölüm. — Kurucu Meclis ve uzlaşmanın başarısızlığa uğraması (1790) 166
I. Meclis, kıral ve millet 166
1. La Fayette'in uzlaştırma siyaseti, s. 167. - 2. Siyasî hayatın teşkilâtlanması, s. 171.
II. Büyük siyasî meseleler 175
1. Malî mesele, s. 175. - 2. Dinî mesele, s. 178.
III. Uzlaştırma siyasetinin en yüksek noktasına varması ve iflâs etmesi 179
1. 14 Temmuz 1790 Millî Federasyonu, s. 179. - 2. Ordunun bozulması ve Nancy meselesi, s. 181.
Üçüncü Bölüm. — Kurucu Burjuvazi ve Fransa'nın Yeniden Kuruluşu (1789 - 1791) : 184
I. 1789 prensipleri 184
1. İnsan ve vatandaş Hakları Bildirisi, s. 185. - 2 Çiğnenen prensipler, s. 189.
II. Burjuva hürriyet taraftarlığı 193
1. Siyasî hürriyet : 1791 Anayasası, s. 193. - 2. İktisadî hürriyet : «Bırak yapsın, bırak geçsin», s. 197.
III. Siyasî kurumların akla uygun hale getirilmesi 205
1. İdarî ademi merkeziyetçilik, s. 205. - 2. Adlî ıslâhat, s. 208. - 3. Millet ve kilise, s. 210. - 4. Vergi ıslâhatı, s. 215.
IV. Yeni bir sosyal dengeye doğru : Kaymeler ve millî mallar 217
1. Kaymeler ve enflâsyon, s. 217. - 2. Millî mallar ve burjuva mülkiyetinin kuvvetlenmesi, s. 219.
Dördüncü Bölüm. — Kurucu Meclis ve Kıralın kaçışı (1791) 223
I. İnkılâp düşmanlığı ve halkın ilerlemesi . . . 223
1. İnkılâp düşmanlığı : Aristokratlar, göçmenler ve sadakat yemini etmiyen rahipler,

s. 224. - 2. Halkın ilerlemesi: Sosyal buhran ve siyasî davalar ve istekler, s. 225. - 3. Kurucu burjuvazi ve toplumun sağlamlaşmaması, s. 227.

II. İnkılâp ve Avrupa 229

1. İnkılâbın yayılması ve aristokrasinin gericiliği, s. 229. - 2. Louis XVI, Kurucu Meclis ve Avrupa, s. 232.

III. Varennes: Kıralın İnkılâbı inkâr etmesi (Haziran 1791) 235

1. Kıralın kaçışı (21 Haziran 1791), s. 235. - 2. Varennes'in memleket içinde doğurdu olaylar: Champs-de-Mars katliâmı (17 Temmuz 1791), s. 237. - 3. Varennes olayının memleket dışında doğurduğu sonuçlar: Pillnitz Bildirisi (27 Ağustos 1791), s. 240.

Beşinci Bölüm. — Yasama Meclisi, Savaş ve Kıralllığın Devrilmesi (Kasım 1791 - Ağustos 1792) 242

I. Savaşa doğru gidiş (Ekim 1791 - Nisan 1792) 243

1. Feuillant'lar ve Girondin'ler, s. 243. - 2. Kıral ile Yasama Meclisi arasında ilk anlaşmazlık (1791 yılı sonu), s. 246. - 3. Savaş mı, barış mı (1791 - 1792 kış mevsimi), s. 249. - 4. Savaş ilân edilmesi (20 Nisan 1792), s. 254.

II. Kırallığın devrilmesi (Nisan - Ağustos 1792) 256

1. Askerî başarısızlıklar (1792 ilkbaharı), s. 256. - 2. Kıral ile Yasama Meclisi arasındaki ikinci anlaşmazlık (Haziran 1792), s. 258. - 3. Dış tehlike ve Girondin'lerin beceriksizliği (Temmuz 1792), s. 262. - 4. 10 Ağustos 1792 isyanı, s. 264.

İKİNCİ KISIM

«Hürriyetin İstibdadı», İnkılâpçı Hükûmet ve Halk Hareketi (1792 - 1795)

Birinci Bölüm. — Yasama Meclisinin Sonu, İnkılâpçı Hamle ve Millî Savunma (Ağustos - Eylûl 1792) 274
I. Birinci tethiş hareketi 274
1. 10 Ağustos Komünü ve Yasama Meclisi, s. 274. - 2. Eylül katliâmları, s. 277.
II. İstilânın durdurulması: Valmy (20 Eylül 1792) 283
İkinci Bölüm. — Girondin Convention Meclisi, Hürriyet Taraftarı Burjuvazinin İflâsı (Eylül - Haziran 1793) 287
I. Partiler mücadelesi ve kıralın muhakemesi (Eylül 1792 - Ocak 1793) 288
1. Girondin'ler ve Dağlılar, s. 289. - 2. Louis XVI nın muhakeme edilmesi (Kasım 1792 - Ocak 1793), s. 299.
II. Savaş ve birinci ittifak (Eylül 1792 - Mart 1793) 304
1. Propagandadan istilâya (Eylül 1792 - Ocak 1793), s. 304. - 2. Birinci ittifakın kurulması (Şubat - Mart 1793), s. 309.
III. İnkılâbın buhranı (Mart 1793) 311
1. Hayat pahalılığı ve halk hareketi, s. 312. - 2. Bozgun ve Dumouriez'nin ihaneti, s. 316. - 3. Vendée isyanı, s. 321.
IV. Gironde'un âkıbeti (Mart - Haziran 1793) . 325
1. Kamu selâmeti için alınan tedbirler, s. 325. - 2. 31 Mayıs - 2 Haziran 1793 günleri, s. 329.
Üçüncü Bölüm. — Dağlılar Convention Meclisi, Halk Hareketi ve Kamu Selâmet Komitesinin Diktatörlüğü (Haziran - Aralık 1793) 337

I. Dağlılar, mutediller ve halk inkılâpçıları (Haziran - Temmuz 1793) 338
1. Dağlıların uzlaşma tedbirleri, s. 339. - 2. İnkılâp düşmanlığının taarruza geçmesi, s. 342. - 3. İnkılâpçı hamle, s. 347.
II. Kamu Selâmet Komitesi ve halk hareketi (Ağustos - Ekim 1793) 353
1. Kitle halinde asker toplama (23 Ağustos 1793), s. 355. - 2. 4 ve 5 Eylül 1793 günleri, s. 358. - 3. Halkın başarıları ve hükûmetin sağlamlaştırılması (Eylül - Ekim 1793), s. 364.
III. Kamu Selâmet Komitesinde Jacobin diktatörlüğünün teşkilâtlanması (Ekim - Aralık 1793) 370
1. Tethiş hareketi, s. 371. - 2. Hıristiyan olmaktan çıkma ve hürriyet şehitleri ibadeti, s. 375. - 3. Kazanılan ilk zaferler (Eylül - Aralık 1793), s. 383. - 4. 14 Frimaire Yıl II (4 Aralık 1793) kararnamesi, s. 388.
Dördüncü Bölüm. — İnkılâpçı Hükûmetin Zaferi Kazanması ve Düşmesi (Aralık 1793 - Temmuz 1794) 392
I. Fesatçı siyaset taraftarlarile mücadele ve Kamu Selâmet Komitesinin zaferi (Aralık 1793 - Nisan 1794) 393
1. Yabancı ile birlikte rejimi devirme teşebbüsü ve Hindistan Kumpanyası meselesi (Ekim - Aralık 1793), s. 394. - 2. Müsamahacıların hücuma geçmeleri (Aralık 1793 - Ocak 1794), s. 397. - 3. Öfkelilerin karşı hücuma geçmeleri (Şubat 1794), s. 404. - 4. Ventôse buhranı ve fesatçı siyaset taraftarı grupların düşmesi (Mart - Nisan 1794), s. 407
II. Kamu Selâmet Komitesinin Jacobin diktatörlüğü 416
1. İnkılâpçı Hükûmet, s. 417. - 2. «Ortak eylem kuvveti» ve Tethiş hareketi, s. 423. - 3.

İktisadın idaresi, s. 428. - 4. Sosyal demokrasi, s. 433. - 5. Cumhuriyetçi ahlâk, s. 438. - 6. Millî ordu, s. 441.

III. 9 Thermidor Yıl II (27 Temmuz 1794) . . . 446

1. İnkılâbın zaferi (Mayıs - Temmuz 1794), s. 446. - 2. Siyasî buhran: Uzlaşmak imkânsız (Temmuz 1794), s. 449. - 3. Kötü âkıbet: İsyan imkânsızdır, s. 454.

Beşinci Bölüm. — Thermidorcu Convention Meclisi, Burjuva Gericiliği ve Halk Hareketinin Sonu (Temmuz 1794 - Mayıs 1795) 461

I. Thermidor gericiliğinin ilerlemeleri 462

1. İnkılâpçı Hükûmetin dağılması ve Tethişin sonu (1794 yılı yazı), s. 462. - 2. Mutediller, Jacobin'ler ve halk inkılâpçıları (Ağustos - Ekim 1794), s. 465. - 3. Jacobin'lerin ve halk inkılâpçılarının ortadan kaldırılmaları (Ekim 1794 - Mart 1795), s. 471. - 4. Eski ve yeni zenginler, s. 476. - 5. Din gericiliği ve Vendée asilerinin affedilmesi, s. 478.

II. İktisadî buhran ve para derdi 481

1. İktisadî hürriyete dönüş (Ağustos - Aralık 1794), s. 482. - 2. Kaymenin çökmesi ve doğurduğu sonuçlar, s. 485.

III. Son halk isyanları (Germinal ve Prairial Yıl III) 489

1. Paris'te halk muhalefetinin büyümesi (1794 - 1795 kışı), s. 489. - 2. Germinal Yıl III (Nisan 1795) hareketi, s. 490. - 3. Prairial Yıl III (Mayıs 1795) hareketi, s. 493.

ÜÇÜNCÜ KISIM

«Mülk Sahipleri Tarafından İdare Edilen Bir Memleket» Burjuva Cumhuriyeti ve Toplumun Sağlamlaştırılması (1795 - 1799)

Birinci Bölüm. — Thermidor Convention Meclisinin Sonu, 1795 Andlaşmaları ve Yıl III Anayasası 509
I. Prairial'den sonraki günler, Gerici Tethiş ve Quiberon (Mayıs - Temmuz 1795) 510
II. Toprak kazancı da sağlayan barış (1795) . . 514
1. Thermidorcu diplomasi ve yabancı ittifak, s. 515. - 2. 1795 andlaşmaları, s. 517. - 3. Yıl III te ordu ve savaş, s. 520.
III. Burjuvazi iktidarının sağlamlaştırılması . . 522
1. Yıl III Anayasası, s. 523. - 2. Yeni rejimin yola konması, s. 527.
İkinci Bölüm. — Birinci Direktuvar, Hürriyet Taraftarı İstikrarın Başarısızlığa Uğraması (1795 - 1797) 533
I. Memlekette istikrarın imkânsız oluşu (1795 - 1797) 534
1. Direktuvar idaresine bağlı olanlar, Jacobin'ler ve kırallık taraftarları, s. 536. - 2. İnkılâp kâğıt parasının âkıbeti (1796), s. 542. - 3. Babeuf ve Eşitlerin rejimi devirme teşebbüsü (1795 - 1796), s. 546. - 4. Kıralcı hamle, s. 554.
II. İstilâ savaşı (1796 - 1797) 558
1. Birinci Direktuvar devrinde ordu, s. 559. - 2. Napoléon Bonaparte İtalya'da (1796 - 1797), s. 562.
III. Fructidor ve Campoformio (1797) 569
1. Yıl V seçimleri ve gericiler, s. 569. - 2. 18 Fructidor Yıl III Hükûmet darbesi (4

Eylül 1797), s. 572. - 3. Campoformio andlaşması (Ekim 1797), s. 574.
Üçüncü Bölüm. — İkinci Direktuvar, Burjuva Cumhuriyetinin Sonu (1797 - 1799) 578
I. Baskı hareketi ve ıslâhat (1797 - 1798) . . 579
1. Fevkalâde hal siyaseti, s. 579. - 2. 22 Floréal Yıl VI (11 Mayıs 1798) ve Jacobin aleyhdarı baskı hareketi, s. 582. - 3. İkinci Direktuvar tarafından girişilen ıslâhat işi, s. 585.
II. İkinci Direktuvar ve Avrupa (1797 - 1798) . 590
1. İngiltere'ye karşı girişilen mücadele, s. 591. - 2. Büyük Millet ve kardeş cumhuriyetler, s. 593. - 3. Mısır macerası, s. 597. - 4. İkinci ittifak (1798 - 1799), s. 599.
III. İnkılâbın son buhranı (1799) 601
1. Yıl VII ordusu ve 1799 ilkbahar seferi, s. 602. - 2. 30 Prairial Yıl VII (18 Haziran 1799) hareketi, s. 605. - 3. Yeni Jacobin'lerin hamlesi, s. 608. - 4. 1799 yazındaki askerî sefer, s. 613.
IV. 18 Brumaire Yıl VIII Hükûmet darbesi (9 Kasım 1799) 615
1. Toplumdaki korku ve Anayasayı tekrar gözden geçirme akımı, s. 616. - 2. Hükûmet darbesi, s. 620.

SONUÇ

İnkılâp ve Çağdaş Fransa

I. Yeni Toplum 629
1. Derebeylik aristokrasisinin yıkılması, s. 629. - 2. İktisadî hürriyet ve halk sınıflarının kaderi, s. 633. - 3. Köylü sınıfının dağılması, s. 635. - 4. Eski burjuvazi ve yeni bur-

juvazi, s. 638. - 5. Fikir anlaşmazlığı: İlerleme ve gelenek, akıl ve duygu, s. 641.
II. Burjuva Devlet 658
1. Millî hâkimiyet ve vergi vermeğe dayanan seçim sisteminin teşkilâtlandırılması, s. 658. - 2. Lâikleşme ve kilise ile devletin birbirinden ayrılması, s. 663. - 3. Devlet hizmetleri, s. 666.
III. Millî Birlik ve Hakça Eşitlik 672
1. Birleştirme işinde ilerlemeler, s. 673. - 2. Hakça eşitlik ve sosyal gerçekler, s. 680. - 3. Sosyal haklar: Yardım ve öğretim, 683. - 4. Aristokrasinin mülk sahibi milletle birleşmesi, s. 692.
İnkılâbın Bıraktığı Miras 695

ENDEKS 701
DÜZELTME 733
İÇİNDEKİLER 735